

*Мақсудхўжа
ибн Мансурхўжа*

МАЖМАЪ УЛ-МАҚСУД

*ёски
Мухтасар ул-Виқоянинг
узбекча шарҳи*

—1—

Нашрга тайёрловчилар:

Маҳмуд Ҳасаний
Абдусамад Ҳасаний
Убайдулла Ҳасаний

«Талоқ» китобини
Маҳмуд Умар тайёрлаган

Масъул муҳаррир Абдулазиз Мансур

Муҳаррир Шариф Холмурод.

ان انصرف العلوم وادعایاوا وفتتاوا وفاقاها

علم الفقه بکتاب تطبیق وادعایاوا وفتتاوا وفاقاها

جزء الاول بحسب المقصد

شیخ مختصر و قایم تر کے

تاشکند شہزیدہ نور صوف طبعانہ

نور سبع برلہ زینت میر میسندو

Илмларнинг улугʻроғи, аълороғи,
мувофиқроғи ва ишончлороғи Фикҳ,
ва Ҷамъо илмидур

Бу улуг ва диққатга сазовор китоб

МАЖМАЪ УЛ-МАҚСУД

ёки

*Мухтасари Виқоя
туркий шарҳининг
биринчи қисми*

Тошканд шаҳрида Пурсуф табъхонасида
зевари табъ бирла зийнат берилмишдур
1912й.

ТОШКЕНТ, «АДОЛАТ», 1996 й.

КИРИШ СЎЗИ

Қўлингиздаги ушбу китоб "Мухтасар ул-Виқоя" асарининг ўзбек тилидаги шарҳидир. "Мухтасарнинг шарҳи" деб шуҳрат топган бу фикҳий асар юртдошимиз Мансурхўжа ўғли Мақсудхўжа қаламига мансуб бўлиб, ёзилганига юз йилга яқинлашаётган бўлса-да, Мовароуннаҳрнинг туркий-ўзбек тилида сўзлашувчи халқлари ўртасида ўзининг катта обрўси ва аҳамияти билан хизмат қилиб келмоқда. Бироқ китоб араб ёзувида битилганлиги ва кейинги олтмиш йилдан кўпроқ давр мобайнида мазкур имло муомаладан мутлақо чиқариб ташланиб, халқимизнинг бу борадаги саводхонлиги қарийб йўқ даражага тушиб қолганлиги сабабли кўпчилик мусулмонлар ундан фойдалана олмай қолган эдилар. Араб ёзувиغا мутолааси бор кишилар эса унинг бирорта нусхасига эга бўлиб, кундалик турмушида унга доимо мурожаат қилиб туришни орзу қилардилар ва шунга эҳтиёж сезардилар.

Маълумки, "Мухтасар" номи билан машҳур бўлган араб тилидаги фикҳий асар муаллифи ҳам юртдошимиз бухоролик Убайдуллоҳ ибн Масъуддир (747 ҳижрий йилида вафот этган). Ҳанафий мазҳабида ёзилган барча фикҳий китобларнинг энг мўътабари ҳисобланган бу манба то ҳозирга қадар бутун ислом оламида дарслик сифатида ўқитилиб, матни Қуръони карим суралари сингари ёдланиб келади. Лекин унинг қисқа ва мувжаз ибораларини ҳар ким ҳам тўла англаб, ҳаётга татбиқ эта олиши қийин бўлганлигидан бу китобга турли олимлар шарҳлар битганлар. Албатта у шарҳлар ҳам араб тилида бўлганлиги учун улардан фақат шу тилга моҳир уламолар фойдаланишган ва фойдаланиб келмоқдалар. Шунинг учун кўпчилик араб ёзуви ва тилини яхши билмайдиган бизнинг давримизда илмга, маърифатга, шаръий аҳкомларни билишга чанқоқ халқимизни ўйлаб, "Мухтасар шарҳи"нинг минтақамиз халқлари учун ҳозирча кенг истеъмолда бўлиб турган имлода муваффақиятли нашр этилганлиги гоят хайрли, савоб иш бўлди.

Ушбу асарда асосан таҳорат, намоз, закот, рўза, ҳаж каби ибодатларга доир кенг маълумотлар берилиши билан бирга савдо-сотиқ, никоҳ, талоқ, қасам, қурбонлик, сулҳ, гаровга қўйиш, омонат, тижорат каби иқтисодий ва ижтимоий масалалар ҳам атрофлича ёритилади. Ҳатто шундай хулосага келиш мумкинки, бу китобни яхши мутолаа қилиб турувчи одам диний-фикҳий масалаларда бошқа адабиётларга, ва бирор чигал ҳаётий масала жавобини сўраш учун уламо қидириб юришга ҳожат сезмайди.

Китобда барча диний соҳага тааллуқли масалалар асосан бизнинг диёримиз ва ислом дунёсининг кўпчилик қисми амал қиладиган ҳанафий мазҳабида, яъни Имоми Аъзам - Абу Ҳанифа (раҳматуллоҳи алайҳ) ижтиҳодларидан келиб чиққан ҳолда ёритилади. Шу билан бирга ул зотнинг шогирдларидан мужтаҳидлик даражасига эришган Абу Юсуф, Муҳаммад, Зуфар, шунингдек Имом Шофийий, Молик, Аҳмад ибн Ҳанбал ва бошқа фуқаҳоларнинг ижтиҳодларига ҳам муқояса қилиб борилган.

Бу мўътабар асарни ўқиб, ҳаётга татбиқ этишда барча мусулмон-мўъминларга Аллоҳ таолодан тавфиқ ва иноятлар тилаб қоламиз.

Абдулазиз МАНСУР

"МУХТАСАР УЛ-ВИҚОЯ" МУАЛЛИФИНИНГ МУҚАДДИМАСИ

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Ул Худойи таборак ва таъолога ҳамду санолар бўлсинким, "Калом"и мухтасари қадимийни шариат аҳкомларининг истинботи учун нозил қилди ва шариати ғаррони ўз ҳимоятида сақламоқ учун "Қуръони шариф"ни тариқаи Муҳаммадийга ҳидоя қилди. Ва биз афтодаҳолларни "сироти мустақийм"га бошламоқ учун Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васалламни дунёда ҳодий ва раҳнамо, охиратда шофиъи рўзи жазо ва расулу-р-раҳма қилди. Ва яна:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ

деб раҳмати кофий ва мағфирати вофийу шофий ваъдасини осийу жофий бандаларига лутфу марҳамат борасида бениҳоя қилди.

Ва савоти зокиёт ва туҳфаи таҳийёт ул хулосаи мавжудот, шафиъу-л-музнийин ва раҳматан ли-л-олабийнғаким, гуноҳкор ва мушавваш хотир умматларига "шафоати ли-аҳли-л-кабоир" деб, унинг кифоя бўлмоғига иноят қилдилар. Ва дуою раҳмат ул сутуда сифот оли ва асҳобларига нозил бўлсинки, уларнинг ҳар бирлари танвири шариат ва хизонаи тариқат ва йанобиъи ҳақиқат ва муқийми суннат ва фойиқи уммат ва сирожии ваҳҳожии дийну миллатдурлар. Ва улардан кейингиларким, тобиъийин ва табаъии тобиъийин ва имомони дийн муждаҳидийндурлар, ул жаноблар:

اصحابی کالنجوم بایہم اقتدیتم إھتدیتم

ҳадиси набавийнинг мантиқича пайравлик қилиб, масоийили диниййани мўмин ва мўминалар учун изоҳ ва равшан қилиб, уларни касдан ва кашакдан таҳзибу мусоффо қилиб ва нофиъ нарсаларни мусулмонларга захийра қилмоқ учун изҳор ва табиин қилибдурлар.

Баъдақу, соҳиби фазлу шарафларга маълум ва мубарҳан ва китобларда марқуму муаййандур, албатта, илмларнинг ашрафу аъло ва афзали илми фикҳ ва фатводир. Унинг билан салоҳи дунё ва нажоти уқбо ҳосил бўлғай. Кимки илми фикҳни таҳсил қилмоқ учун энгини шимарса ва уни кечаю жуидау жамъ қилмоққа қасд қилса, саодати ухравийга ва тез келадиган сиёдатта (улуғликка) етишмоққа зафару нажот топғай.

Илми фикҳнинг бошқа илмлардан афзалитига ҳадислар кўпдир ва унинг ўзга илмлардан беҳроқ ва яхшироқлигига далиллар машҳурдир. Чунончи, "Баҳру-р-роиқ"да мазкурдир. Бизнинг асҳобларимизнинг китобларига қарамоқ кечаси туриб ибодат қилмоқдан афзалдир. Илми фикҳни таълим олмақ Қуръоннинг ҳаммасини ўрганмоқдан афзалдир. Чунончи, "Хулоса"да мазкурдир.

Шундоқ савоби билониҳояни топтоқнинг орзу ва иштиёқида каминая заифу наҳиф Мақсудхўжа ибн Мансурхўжа ҳанафий мазҳаб илми фикҳдан андак таҳсил қилган эдим. Диннинг илми фикҳидан беҳабар баъзи дўстлар аксар вақт келиб, агарчи қобилятим ва истейодим бўлмаса ҳам, таҳорат, намоз, ҳайз, нифос, закот, рўза ҳукмлари, ҳаж, никоҳ, разоъ, талоқ ҳукмлари ва бошқа шариат масалаларидан савол қилар эдилар. Уларга бақадри тоқат туркий лафзи билан баён қилур эдим. Баъзи саҳронишинларга арабий масалаларни таржима қилиб берур эдим. Ва улар аксари вақт бу фақирга илтимос қилиб айтур эдиларки, биз авомуннос форсий ва арабийларнинг маъносини ва на лафзини билмайдурмиз ва на олимларга "билдиринглар" деб, хизматларига бориб, таълим олмаққа ҳаракат қилурмиз, олимлар эса заруриёт илмлардан туркий лафзи билан бизларни сероб қилмағайлар. Оламнинг ҳаммаси

арабий ва форсий китоблар билан тўлган бўлса, улардан бирор маъно ололмасак, бизларга нима фойда ва насиб бордир? Шеър:

Чоҳдаги сув, жардаги дарёни минг тавсиф қил,

Бўлмасам сероб найлай бўлса юз дарёи Нил.

Алҳол ўзимизнинг ўрганган туркий тилимиз ўзимизга раҳбарлик қилгай. Шеър:

Ташнадурмиз жаҳл саҳросида умр ўтди дариғ,

Айлагил сероб олиб сув гарчи андакдур дариғ.

Нафсул амр, зоҳирлари ораста ва зийнат пўш, ботинлари жаҳлдан пўру илми шариатдан холий ва бўшлигини аз рўйи инсоф изҳор қилишиб, бул ҳақирга илтижо қилган жиҳатларидан:

الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلُهُ

яъни кори хайрга далолат қилгувчи кори хайрни қилгувчига ўхшашдур ва яна;

خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ

яъни одамларнинг яхшироғи одамларга наф еткурадиганидур, деган ҳадиси шарифларга амал қилиб:

إِنَّ أَفْضَلَ مَا يَتَصَدَّقُ بِهِ الْعَبْدُ أَنْ يَتَعَلَّمَ الْعِلْمَ ثُمَّ يُعَلِّمَهُ
غَيْرَهُ

яъни албатта бандаи мўъминнинг қилган садақасининг яхшироғи шариат илмини ўрганмоғи, ундан кейин ул илми бошқа мусулмонларга ўргатмоғидир. Ва яна:

مَنْ أَرَادَ الدُّنْيَا فَلْيَتَّجِرْ وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ فَلْيَتَزَهَّدْ وَ
مَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ فَلْيَتَعَلَّمْ

[Яъни кимики дунёни хоҳласа, савдогарлик қилсин, кимики охиратни хоҳласа, зуҳду тақвони қилсин] деган Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васалламнинг шакарнисор каломларининг

савобидан умид қилиб саводхон ва авомунносни илми фикҳга тарғиб қилиб ва ундан баҳра олдирмоқ учун ушбу "Мухтасари Виқоя"ни туркий лафзи билан таржима қилдим. Ва баъзи тегишли масалаларни бошқа китоблардан олиб, жам қилдим ва қайси китобдан олинганлигига ҳам ишора қилдим, токи арабий лафзини билмайдиганлар бу туркий шарҳига қараб, "Мухтасари Виқоя" матнига муқобил қилиб, маънисини билиб, арабий лафзини ўргангайлар. Шоядки бу каминага индаллоҳ ажри азийм ҳосил бўлса ажаб эмас.

Ва яна бул китобга "Мажмаъ ул-Мақсуд" деб от қўйдим ва бу тартибда бақадри тоқат туркий қилмоққа жаҳду кўшиш қилдим. Аммо башарийят боқийдир, кимики қаламтароши афвни қўлига олиб, китобат хатосини маҳв қилиб, лутфу карам қалами билан ушбу китобни тасҳиҳ қилса, Саттору-л-уйуб ул кишининг журмини сатр қилиб, илмини зиёда ва донишини безухул ва илмини мақбул, саъйини машкур ва бозгаштини дору-н-наъийм ва-с-сурур қилгай. Валлоҳу-ҳодий ила-с-сабийли-р-рашод.

* * *

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَافِعِ أَعْلَامِ الشَّرِيعَةِ الْغَرَاءِ جَاعِلِهَا شَجَرَةً
أَصْلَهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ

Ҳамду саноларнинг барчаси Худойи таборак ва таъолога махсусдир. Ул Алим жалла зикруҳу улуғ шариат илмларини юқори кўтарувчидир, яъни ҳар кимга улуғ шариат илмларини аён ва ошкора қилиб, уламоларини баланд даражали ва шарофатли қиладиган зотдир.

Ул шариатни Жаббори аъзам бир маҳкам дарахтга ўхшаш қилгандурки, унинг илдиз ва томирлари Ер ичидан жой олгандур, шохлари ва мевалари эса осмоннинг ичидадур, яъни улуғ шариатнинг илдизлари маҳкам ва барқарорликда Ер ичидан ўрин олган бўлиб, кучли шамол ҳам қимирлата олмайдиган дарахтга ўхшатибдурки, бедин ва мунофиқлар улуғ шариатни бузмоқ ва вайрон қилмоқ қасдларидан узоқликда

анга ўхшашдур. Бас, унинг мевалари баландлик ва узоқлик жиҳатидан зўрлик бирла тортиб оладиганлардан ва бадбўйликдан ҳамиша соф ва покизадур. Яъни Худойи таборак ва таъоло улуғ шариатни шундай маҳкам ва ошкора қилибдурки, ҳеч оқилу доно ундан қайтиб, ботилларга майл ва рағбат қилмагайдур ва ҳеч гумроҳ куфр зулумотининг касофати бирла нурли шариатга нуқсон еткурмоқ учун номуборак қўлини узатгани бирла етмайдур.

وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَي رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ أَفْضَلِ الرُّسُلِ وَ
الْأَنْبِيَاءِ

Яна Худойи таборак ва таъолонинг раҳмати ва саломи Пайғамбарига нозил бўлсинки, улуғ номларининг машҳурроғи Муҳаммадур. Номларининг ҳаммасини баъзилар бир минг, баъзилар тўқсон тўққиз дебдурлар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ул Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васаллам пайғамбари мурсалларнинг ва пайғамбарларнинг афзалидурлар, ул жаноблар хоҳ одамлардан, хоҳ фаришталардан бўлсинлар.

Ва расул бирла набий баъзиларнинг наздларида, бир маънодадур, баъзилар эса фарқ қилгандурлар. Расул бўлмоқ учун Худойи таборак ва таъоло томонидан ул жанобларга бир китоб нозил бўлмоғи шартдур, аммо набийга китоб нозил бўлмоғи шарт эмас, дебдурлар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ نُجُومُ الْإِقْتِدَاءِ

Ва яна Худойи таъолонинг раҳмати ул жанобнинг оли (аҳли оиласи) ва асҳоб (дўст)ларига нозил бўлсин. Ул саҳобалар ризвонуллоҳи таъоло алайҳимнинг ҳаммалари (уларнинг ҳаммасига Аллоҳнинг розилиги бўлсин) иқтидо қилмоқ (эргашмоқ)қа, яъни пайравлик қилмоққа юлдуз кабидурлар. Чунончи, бир кимса юлдузни таниб, унга пайравлик қилиб, йўл юрса, борадиган манзилига етишгай, шунга ўхшаш кимики саҳобалар ризвонуллоҳи таъоло алайҳимга пайравлик қилиб,

шариат ишларида уларга мувофақат ва мутобаъатлик қилса, дунёвий ва ухравий (охират) мақсудларига етишгай.

وَالْإِهْتِدَاءُ

Ва яна ул аҳбоблар роҳи рост (тўғри йўл)га солмоққа юлдузларга ўхшашдурларки, уларнинг ҳар бирлари саъодат буржининг моҳи наййири (ёруғ ойи) ва ҳидоят (тўғри йўл) осмонининг ахтари равшан замири (ёрқин юлдузи)дурлар.

أَصْحَابِي كَالنَّجُومِ بِأَيِّهِمْ إِفْتَدَيْتُمْ أَهْتَدَيْتُمْ

"Асҳобларим юлдуз кабидурлар, қайси бирига эргашсангиз, ҳидоят йўлини топасиз" деган ҳадиси набавий бу маъноларга ишорат қилур. Чунончи, "Ақойид"нинг шарҳларида мазкурдир. Бас, саъодатманд, некбахт одамлардурки, уларнинг пайравларини ихтиёр қилиб ва равишларини пос тутиб, куфру залолат ва жаҳолат уқубатидин ўзини халос қилиб, саъодати абадий ва шарофати сармадийга восил бўлиб, фирқаи аҳли ножиа (нажот топувчилар гуруҳи)га дохил бўлибдур. Ул шақоватманд бадбахту гумроҳдурки, уларга мухолафат (қаршилиқ) қилмоқни одат қилиб ва мутобаъатларини риоя қилмоқда ва эҳтиёт айламоқда нофармонлик ва гарданкашлиқ бирла тоат ва ибодатларини ҳабата (йўқ) айлаб, ё эътиқоди каж (бузук эътиқод) бирла уларнинг роҳи равишларини табдил ва тағйир айлаб (яъни ўзгартириб), дунё ва охират расволигига ва азобига гирифтор бўлибдурлар.

Ва баъдаҳу (шундан сўнг) Худойи тоборақ ва таъолога ҳамду сано ва Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васалламга, олу асҳобларига салом ва дуодин сўнгра:

فَإِنَّ الْعَبْدَ الْمُتَوَسِّلَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى بِأَقْوَى الذَّرِيعَةِ عُبِيدُ
اللَّهِ بْنِ مَسْعُودَ بْنِ تَاجِ الشَّرِيعَةِ

Бас, албатта Худойи таъолога яқинлик талаб қиладиган банда яқинлик ҳосил қиладиган сабабларнинг қувватлироғи бирла, яъни иймон бирла Худойи тоборақ ва таъолога яқинлик

талаб қиладиган Убайдуллоҳдурлар. Лақаблари Садру-ш-Шариъадур. Ул Убайдуллоҳ Масъуднинг ўғилларидурлар. Ва ул Масъуд Тожу-ш-Шариъанинг ўғилларидурлар. Умарнинг лақаблари Тожу-ш-Шариъадур. Ва ул Умар Убайдуллоҳнинг ўғилларидурлар. Ул Убайдуллоҳ Маҳмуднинг ўғилларидурлар. Ул Маҳмуд Муҳаммад ал-Маҳбубийнинг ўғилларидурлар, раваҳаллоҳу арвоҳаҳум (руҳларини Аллоҳ шод қилсин). Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

سَعَدَ جَدُّهُ

Саъодатлик бўлгай ул Убайдуллоҳнинг ижтиҳодлари, яъни "Мухтасар" китоблари.

وَأَنْجَحَ جَدُّهُ

Ва яна қувватлик бўлсин ва нусратлик ва зафарлик бўлсин ул Убайдуллоҳнинг ижтиҳодлари.

يَقُولُ قَدْ أَلَّفَ جَدِّي وَمَوْلَاءِ الْعَالَمِ الرَّبَّانِي

Ул Садру-ш-Шариъа айтурлар: "Батаҳқиқ отамнинг отаси бобом ва хожа, яъни илми фикҳни комил билиб, таълим берадиган устозим шундоқ олимдурларки, илмда ва динда маҳкам ва қувватлидурлар.

الْعَامِلُ الصَّمَدَانِي

Ва яна ул бобом шундай амални қиладигандурларки, ул амал ҳар қандай ҳолат сўралган Худойи таъологадур, яъни ул бобом илму амалларидан Худойи таборак ва таъолонинг ризолигини қасд қилгандурлар.

بُرْهَانُ الشَّرِيعَةِ

Ул бобомнинг лақаблари Бурҳону-ш-Шариъадур, маъноси "шариатнинг қувватли далили" демакдур.

وَالْحَقُّ وَالْدِّينُ

Ва яна ул бобом ҳақлик била муттасиф бўлиши Худойи таборак ва таъолони далиллар бирла исбот қиладигандурлар. Ва яна ул бобом дийни исломни далиллар бирла исбот қиладигандурлар. Бу зикри ҳол иродаи маҳалдур.

وَارِثُ الْأَنْبِيَاءِ وَ الْمُرْسَلِينَ مُحَمَّدٌ بْنُ صَدْرِ الشَّرِيعَةِ

Ва ул бобом пайғамбарларнинг ва пайғамбари мурсалларнинг мансух бўлган илмларидан бошқа илмларини мерос оладигандурлар, номи шарифлари Маҳмуддир. Ул жаноб Садру-ш-Шариъанинг ўғлидурлар.

جَزَاهُ اللَّهُ عَنِّي وَعَنْ سَائِرِ الْمُسْلِمِينَ خَيْرَ الْجَزَاءِ لِأَجْلِ
حِفْظِي كِتَابَ وَقَايَةِ الرِّوَايَةِ

Ва ул отамнинг отаси, менинг бобом Маҳмудга менинг тарафимдан ва яна жамиъи мусулмонлар томонидан Худойи таборак ва таъоло савобнинг яхшироғини бергай. (Ул зот) менинг ёд олмоғим учун имом Бурҳонуддин Али ибн Абу Бакр ал-Марғинонийнинг "Ҳидоя" номли китобларининг ичидаги масъалаларни жам қилиб, "Виқоят-у-р-Ривоя" номли китобни тасниф қилдилар.

وَهُوَ كِتَابٌ لَمْ تُكْتَحَلْ عَيْنُ الزَّمَانِ بِشَانِيهِ فِي وَجَاةِ
الْفَازَةِ مَعَ ضَبْطِ مَعَانِيهِ

Ва ул "Виқоят-у-р-Ривоя" шундоқ китобдурки, иккинчи бошқа бир китоб билан замон аҳли кўзига сурма тортилган эмас, яъни "Виқоят-у-р-Ривоя"га ўхшаган яна бир китобни замона одамларининг кўзлари кўргани йўқдур. Ул "Виқоят-у-р-Ривоя" китобининг лафзлари мўъжаз ва қисқа бўлиб, узун лафзга ўхшаб комил маънони билдирмоқда бул замонанинг аҳли анга ўхшаган китобни кўрмадилар.

ثُمَّ إِنِّي لَمَّا وَجَدْتُ قُصُورَ هَمِّ بَعْضِ الْمُحَصِّلِينَ عَنْ حِفْظِهِ

إِتَّخَذْتُ مِنْهُ هَذَا الْمُخْتَصَرَ مُشْتَمِلًا عَلَى مَا لَا بُدَّ مِنْهُ

Шундан сўнг мен Убайдуллоҳ, баъзи илм таҳсил қиладиганларнинг ҳимматларини ва хоҳишларини "Виқоят-у-р-Ривоя"ни ёд олмоқдан қисқа ва камлигини кўрган вақтимда бул "Виқоят-у-р-Ривоя"дан мазкур "Мухтасар"ни чиқариб олдим ва бу "Мухтасар"да толиби илмларга зарур бўладиган масъалаларни жам қилдим, яъни "Ҳидоя"да одамларга зарур бўлган, фиқҳ ўрганмоқни қасд қилган киши ундан мустағний (беҳожат) бўлмаган масъалалар бул "Мухтасар"да топилгай.

فَمَنْ أَحَبَّ اسْتِحْضَارَ مَسَائِلِ الْهِدَايَةِ فَعَلَيْهِ بِحِفْظِ الْوَقَايَةِ

Кимики таҳсили илм қилмоққа вақти ва маишати васиъ (кенг)лик сабабидан "Ҳидоя" масъалаларининг ҳаммасини зеҳнида сақламоқни дўст тутиб, яхши кўрса, бас, ул толиби илмга "Виқоят-у-р-Ривоя"ни ёд олмоқ лозимдур, яъни мазмунини билмоқ лозимдур, лафзларини ёд олмоқ лозим эмас, балки лафзларини ёд олмоқ бефойда нарсага умрни зойиъ қилмоқ бўлгай.

وَمَنْ أَعْجَلَهُ الْوَقْتُ فَلْيَصْرِفْ إِلَى حِفْظِ هَذَا الْمُخْتَصَرِ
عِنَانَ الْعِنَايَةِ إِنَّهُ وَلِيُّ الْهِدَايَةِ

Ва ул толиби илмки, унинг вақти шошилтирса, яъни таҳсили илм қилмоққа маишати танг бўлиб, вақти зиқ бўлса, албатта ул толиби илм қасдининг жоловини бул "Мухтасар"ни ёд олмоққа сарф қилгай. Худойи таъоло албатта роҳи рост (тўғри йўл)га ва изланган мақсадга еткурмоқнинг соҳибидур. Ҳува-л-ҳодий ила тарийқи-л-мустақийм (У тўғри йўлга ҳидоят қилувчидур).

كِتَابُ الطَّهَّارَةِ

ТАҲОРАТ КИТОБИ

Бу китоб таҳоратга тааллуқи бор масъалалар баёнида. Билгил, албатта намоз фарздор.

Анинг фарзлиги Каломуллоҳ ва суннати Расулуллоҳ ва ижмои уммат бирла собит ва муқаррардир. Аммо оят шулки:

أَقِيمُوا الصَّلَاةَ

ва яна:

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى

ва яна:

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ

ва яна:

إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا

Ва аммо суннат шулки, ул ҳадисники ривоят қилинибдур Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васалламдан, ул жаноб айтибдурлар:

بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ
مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَصَوْمَ
شَهْرِ رَمَضَانَ وَخَجَّ الْبَيْتَ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا

яъни муслмонлик беш нимарсага бино қилинди. Бул беш нимарса бирла муслмонлик барпо бўлур. Бири шулки, гувоҳлик бермоқ: "Ҳеч Худо йўқдур Худодан бошқа ва албатта Муҳаммад алайҳис салом Худонинг Пайғамбаридур". Иккинчи шулки, беш вақт намозни ўқимоқ. Ва учинчи шулки, фарз бўлганда закот бермоқ. Ва тўртинчи шулки, бир ой рамазон рўзасини тутмоқ. Ва бешинчи шулки, хонаи Каъбани тавоф қилмоққа қасд қилмоқ, кимнингки қудрати етса.

Ва яна Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтибдурлар:

لِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمٌ وَعِلْمُ الْإِيمَانِ الصَّلَاةُ

Ва яна Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтибдурлар:

الصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ فَمَنْ أَقَامَهَا فَقَدْ أَقَامَ الدِّينَ وَمَنْ
تَرَكَهَا فَقَدْ تَرَكَ الدِّينَ

яъни ҳар нимарсага нишона ва аломат бордур ва иймоннинг аломати намоздир. Ва намоз диннинг устунидир, кимки намоз ўқиса, албатта динни барпо қилибдур ва кимки намозни

ўқимаса, албатта динни тарк қилибдур. Ва яна Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтибдурлар:

خَمْسُ صَلَوَاتٍ افْتَرَضَهُنَّ اللَّهُ تَعَالَى عَلَى الْعِبَادِ فَمَنْ أَحْسَنَ
وُضُوءَهُنَّ وَصَلَاهُنَّ لَوَقْتِهِنَّ وَآتَمَّ رُكُوعَهُنَّ وَسُجُودَهُنَّ
وَخُشُوعَهُنَّ كَانَ لَهُ عَلَى اللَّهِ عَهْدٌ أَنْ يَغْفِرَ لَهُ وَمَنْ لَمْ
يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ لَهُ عَلَى اللَّهِ عَهْدٌ أَنْ شَاءَ غُفِرَ لَهُ وَإِنْ
شَاءَ عَذَّبَهُ

яъни беш намозки, Худойи таъоло ул намозларни бандаларига фарз қилибдур. Кимки беш вақт намознинг таҳоратини яхши қилса ва ул намозларни ўз вақтларида ўқиса ва рукуъ ва сужуд ва хушуъ хузуъларини комил қилса, Худойи таборак ва таъоло ул одамнинг гуноҳини кечирмоққа ваъда қилгандур. Ва кимки мазкурларни комил қилмаса, Худойи таборак ул одамнинг гуноҳини кечирмоқ ваъдаси йўқдур. Агар хоҳласа, анинг гуноҳини кечиргай, ва агар хоҳласа ани азоб қилгай. Ва яна Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтибдурлар:

الْفَرْقُ بَيْنَ الْعَبْدِ وَبَيْنَ الْكُفْرِ تَرْكُ الصَّلَاةِ

яъни мусулмонлик бирла куфрнинг миёнасидаги фарқ намоздур. Ва аммо ижмоъи уммат шулки, Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам замоналаридан бизнинг ушбу турган замонимизгача намознинг фарзлигига Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламнинг умматлари иттифоқ бўлибдурлар. Ҳеч ким намознинг фарзлигига мункир бўлмабдур ва ҳеч ким рад қилмабдур ва ҳеч ким мунозаат ва муноқаша қилмабдур. Ва бул намознинг фарзлигига умматнинг иттифоқликлари ижмоъдур ва ижмоъи уммат оёт ва аҳодис далилидан кейинги

далилларнинг қавийроғидур. Пайғамбар алайҳис салоту вассаломнинг айтган сўзлари жиҳатидинки, ул жаноб:

لَا يَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ

яъни, менинг умматим рост (тўғи йўл)дан адашмоққа иттифоқ бўлмайдулар, дебдулар. Бас, намознинг фарзи муттафақун алайҳилиги қатъий ва жазмийдур. Аммо ул намознинг шартлари ва фарзлари ва рукнлари ва вожиблари ва суннатлари ва мустаҳаблари ва макруҳлари ва маноҳийлари бордур. Мазкурлар ўз мақомларида баён қилинур, иншоаллоҳу роббул оламин.

Ва ул шартларнинг баъзиси таҳоратдур. Ва анинг фарзлари тўртдур. Худойи таборак ва таъоло:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا
وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ
وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

яъни, эй иймон келтурган одамлар, қачонки намоз ўқимоққа турсангизлар, таҳоратларингиз бўлмаса, юзларингизни ва қўлларингизни тирсақларингиз бирла қўшиб ювинглар ва бошларингизга масҳ тортинглар ва оёғларингизни тўпуқларингиз бирла ювинглар, деб амр қилди. Ва ул амрни:

أَظْهَارًا عَلَى خَلْقِ اللَّهِ وَاطَاعَةً لِمَا مَرَّ بِهِ اللَّهُ
وَأَسْتِنْبَاطًا مَعَانِي آيَاتِ اللَّهِ

Мусанниф раҳматуллоҳи алайҳ айтдилар:

فَرَضُ الْوُضُوءِ غَسْلُ الْوَجْهِ مِنَ الشَّعْرِ إِلَى الْأُذُنِ وَاسْفَلِ
الذَّقَنِ

Таҳоратнинг фарзи аввал пешона сочидан бошлаб ияк остигача, биринчи қулогидан иккинчи қулогигача юзни ювмоқ. Ва мўйлаб ва икки қош ювилгай, чунончи, "Қозихон"да мазкурдир. Ҳар вақтики таҳорат қиладурган кишининг мўйлаблари узун бўлса, анинг тагига таҳоратда сув етмаса жоиздур, яъни таҳорати дурустдур, фатво ушбугадур. Чунончи, "Китобу-н-Нисоб"да мазкурдир. Ва бул таҳорат ғулнинг хилофидадур, ул ғулда сув етмаса, жанобатдан пок бўлмагай, ушбудек "Музмарот"да мазкурдир ва "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир. Ҳосил ушбу: баён бўлган тўрт аъзонинг орасида бўлган баданни, яъни пешона ва икки қулоқ ва иякнинг орасида бўлган баданни ювмайин қўймагай. Ва икки кўзининг ичига сув еткурмоқ вожиб эмас ва суннат ҳам эмас. Ва кўзини ювмоқ ва очмоқда машаққат тортмагай, ўз ҳолатига қўйгай, токи сув кифрикларига етгай. Ушбудек "Заҳириййа"да мазкурдир ва яна фақиҳ Аҳмад ибни Иброҳимдан шулки, кўзини ювса ва икки кўзини қаттиқ юмса, жоиз эмас, чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир. Ва оқ жойики узор бирла қулогининг орасидур, ани ювмоқ вожибдур ва Имом Таҳовий таҳорат қилмоқни ўз китобларида ушбу тариқа баён қилибдурлар ва бул қавл саҳиҳ дсбдурлар ва бул қавлга кўпроқ машойихларимиз амал қилибдурлар. Чунончи, "Заҳира" китобида мазкурдир. Узор дсб, қулоқ бирла юз орасидаги мўй чиққан жойни айтурлар, чунончи, ҳамма луғатларда мазкурдир. Баъзилар айтибдурларки, агар оғриган кўзнинг чстига чирк йиғилса, анинг тагига сув еткурмоқ вожибдур. Чунончи, "Заҳира"да мазкурдир, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир.

وَيْدِيَه

Ва яна иккинчи фарз — қўлларини тирсаклари бирла ювмоқдур. Таҳорат қилганда ювиладурган аъзодаги ортиқ панжа ва ортиқ кафтни ювмоқ вожибдур. Ушбудек "Сирожу-л-ваҳҳож"да мазкурдир ва "Мажмуъу-н-навозил"да айтилибдур. Узук агар кенг бўлса, қимирлатмоқ суннатдур. Ва агар сув

стмайдурган танг бўлса, қимирлатмоқ фарздор. Ушбук
 "Хулоса"да мазкурдир. Ва ҳар вақти, таҳорат қилган одамнинг
 тирноқларида чирк ва ё лой, ва ё хамир бўлса, ва ё хотин
 киши қўлига хина қўйган бўлса, таҳорати дурустдур.
 Қишлоқнинг ва шаҳарликнинг ҳам таҳорати дурустдур ва бул
 қавл саҳиҳдур ва фатво бул қавлгидур, чунончи, "Баҳру-р-
 роиқ"да мазкурдур. Ушбуга ўхшашдур нонвойнинг ҳар вақти,
 тирноғи ўсган бўлса, яъни тирноғининг орасига хамир кириб
 қолганидан кейин таҳорат қилса дурустдур, ушбук
 "Зоҳидий"да "Жомийу-с-сағир"дан нақл қилинибдур.

وَرَجْلَيْهِ مَعَ مِرْقَيْهِ وَكَعْبَتِهِ

Ва яна учинчи фарз, икки оёғини тўпуғлари бирла ювмоқ.
 Ва агар бир одамнинг қўли, оёғи кесилган бўлса, тирсагидан
 ва тўпуғидан ҳеч нимарса қолмаган бўлса, ювмоқ соқит бўлмай.
 Ва агар андак қолган бўлса, ювмоқ вожиб бўлмай, ушбук
 "Баҳр-р-роиқ"да мазкурдир, "Фатовийи Оламғирия"да мазкур-
 дир. Ва ушбук кесилган жойни ювмоқ вожибдур. Ушбу
 тариқа "Муҳит" китобида мазкурдир. Ҳар вақти, бир одам
 икки оёғини ёғласа, андин кейин таҳорат қилса ва икки
 оёғининг устидан сув ўткариб, ўрни ёғлиғ жиҳатидан сувни
 қабул қилмаса, таҳорати дурустдур. Ушбук "Заҳира" китобида
 мазкурдир ва Қози Имом рукну-л-ислом Алиййу-с-Сўғдийнинг
 "Фавойид" китобида мазкурдир. Ҳар вақти бир одамнинг
 таҳорат қиладурган баданида пашшанинг ё бурганинг нажосати
 бўлса, таҳорат қилганда тагига сув етмаса, таҳорати дурустдур,
 зероки аларнинг нажосатидан ўзни эҳтиёт қилмоқ мумкин
 эмас, чунончи "Фатовийи Оламғирия"да мазкурдир. Ва
 Ҳалвой раҳматуллоҳи алайҳ айтибдурлар, ҳар вақти, бир
 одамнинг баданида ёрилган жойи бўлса, ани ювмоққа ожиз
 бўлса, ул баданидан фарз соқит бўлмай ва анинг устидан сув
 ўткармоқ лозим бўлмай. Агар сув ўткармоққа ҳам ожиз бўлса,
 анга масҳ тортмоқ кифоядур, агар масҳ тортмоққа ҳам ожиз
 бўлса, ул баданидан масҳ ҳам соқит бўлмай, ул жароҳатлик
 мавзъини ташлаб, анинг атрофини ювмай, ушбу масъала
 "Заҳира" китобида мазкурдир.

وَمَسْحُ رُئُوعِ رَأْسِهِ وَكُلِّ مَا يَسْتُرُ الْبَشْرَةَ مِنَ اللَّحْيَةِ

Ва яна тўртинчи фарзи — бошининг тўртдан бирига масҳ тортмоқдур. Ва кимки қор бирла бошига масҳ тортса, кифоя қилгай, мутлақо томадурган ҳўлни ва томмайдурган ҳўлни фарқ қилмабдурлар, ушбудек "Фатовийи Бурҳониййа"да мазкурдир.

Ва яна бешинчи фарз юзини мўйдин ёпган нарсага масҳ тортмоқ, яъни юзини ёпган соқолига масҳ тортмоқ фарздур, агар соқоли қалин бўлса, бу масҳ тортмоқ ул кишига фарздур. Агар юфқа ва сийрак бўлиб, ости кўринса, сув еткурмоқ фарздур. Қудурийнинг қавлларики, бошга масҳ тортмоқ пешона тарафидан тўртдан бирига фарз қилингандур, зероки Муғийра ибн Шуъба разийаллоҳу таъоло анҳу ривоят қилдилар: "Албатта Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам бир жамоанинг ахлат ва супуринди ташлайдиган жойига келдилар ва ул жойга бавл қилдилар", бу қавл охиригача. Ушбу ҳадисда олти фойда бордур. Бири бегона одамнинг бузилган хароб жойига бежавоб кирмоғи жоиз бўлмоғи, зероки "суботата қавмин" дедилар ва ул субота хароб бўлган ҳовлидур. Ва иккинчи фойда, бошқа одамнинг хароб бўлган ҳовлисига бавл (пешоб) қилмоқнинг жоиз бўлмоғи, аммо бежавоб ғойит қилмагай, зероки бавлни ер ўзига тортгай, ернинг устида бавлнинг асари қолмагай. Ва учинчи фойда шулки, маълум бўлди: бавл қилмоқ таҳоратни синдургай. Ва тўртинчи фойда шулки, андин кейин таҳорат қилмоқ мустаҳабдур. Бешинчи фойда шулки, бошга масҳ тортмоқ пешона тарафдан чиққан мўйнинг устига фарзлиги маълум бўлди. Ва олтинчи фойда шулки, икки музага масҳ тортмоқнинг субути суннат бирла муқаррар бўлди. Ушбудек "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир. Ҳадиси саҳиҳда ва "Мишкот"да баён қилинубдур. Ҳазрати Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам юзларини ювганларида бир ҳовуч сувни ўнг юзларига ва бир ҳовуч сувни иякларининг остига қуяр эрдилар.

وَسُنَّتُهُ الْبَدَايَةُ بِالتَّسْمِيَةِ

Ва таҳоратнинг суннатлари ўн учдир. Аввал "Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм" деб таҳоратни бошламоқ. Ва агар таҳоратнинг аввалида "Ла илаҳа иллаллоҳ" ёки "Алҳамду лиллаҳ" ёки

"Ашҳаду алла илаҳа иллаллоҳ" деса, "Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм" демоқнинг суннатини бажо келтирган бўлгай. Ушбудек "Қунийя"да ҳам мазкурдир. Бас, агар "Бисмиллаҳ" демоқни фаромуш қилиб, таҳоратнинг аввалида айтмаса, ёдига келган вақтида таҳоратни қилиб бўлмасдан илгари айтгай, токи таҳорат "Бисмиллаҳ"ни айтмоқдан ҳоли қолмагай. Ушбудек "Сирожул-ваҳҳож"да мазкурдир. Истинжо қилмасдан илгари ва кейин ҳам "Бисмиллаҳ"ни айтгай, бу саҳиҳ қавлдур, ушбудек "Ҳидоя"да мазкурдир. Амирул мўъминин Абу Бакр Сиддиқ разийаллоҳу таъоло анҳу ривоят қилдилар Ҳазрати Рисолатпаноҳ саллаллоҳу алайҳи васалламдан, ул жаноб айтдиларки, кимки "Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм" деса, Худойи таъоло анинг учун минг яхшилиқни еткургай ва ул кишидан ўн минг ёмонлиқни йўқ қилгай, анга ўн минг даражани баланд қилгай. Ушбу ҳадис "Хулосату-л-ахбор"да мазкурдир ва "Салоти Масъудий"да баён қилинибдур. Намозда "Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм" демоқ, Имом Молик раҳматуллоҳи алайҳининг қавлларида, мустаҳабдур ва аммо Шофиъий раҳматуллоҳи алайҳининг қавлларида фарздур ва бизларнинг уламоларимиз раҳимаҳумуллоҳнинг қавлларида суннатдур. Ва суннат деб ани айтарларким, ҳазрати Рисолатпаноҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам ани ҳамиша қилган бўлгайлар, ибодат бўлган жиҳатидан, бир мартаба ё икки мартаба қилмаган бўлгайлар, одат қилган тўғриларидан бўлган бўлса, ани суннати завойид дерлар, суннати ҳудо демагайлар. Ибодат бўлган тўғрисида бу мақомда суннати ҳудодур, ани бажо келтургандурлар. Суннати ҳудога мункир бўлган киши мубтадиъ бўлур, кофир бўлмас, суннатнинг ҳукмини бажо келтирганларга савоб берилур ва тарк қилганларга азоб қилинур ва яна шафоатдин ва яқин бўлмоқдин маҳрум бўлур ва бир суннатни бажо келтирганлик бирла беш юз йиллик яқинлик ҳосил бўлур.

وَبَغْسِلْ يَدَيْهِ إِلَى رُسْغِيهِ ثَلَاثًا لِلْمُسْتَقِيقِ

Ва яна иккинчи суннати ҳудо таҳорат қиладурган киши ўшал замонда уйқудан турган бўлса, юзини ювмасидан илгари икки қўлини бўғумиғача уч маротаба ювмоғидур. Таҳорат қилур ҳолда "Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм"га "Бисмиллаҳил-ъалийий-л-ъазим вал ҳамду лиллаҳи ъала дини-л-ислам"ни

қўшиб айтса, яхши бўлғай, зероки машойихларнинг ихтиёр қилганлари "Бисмиллаҳи-л-балийи-л-базим вал ҳамду лиллаҳи бала дини-л-ислам" демакдур. Лекин "Бисмиллаҳир роҳмавир роҳийм"ни айтмоқ афзалдур. Ва агар иккаласини қўшиб айтмоққа ҳадис ворид бўлгани жиҳатидан иккаласини қўшиб айтса, ҳўб яхши бўлғай, чунончи, "Китобу-л-Кашф"да мазкурдир, "Жомиъу-р-румуз"да мазбурдир.

وَالسَّوَاكُ

Учинчи суинати ҳудо мисвок тутмоқ. Ва мисвок истеъмол қилмоқнинг тариқи шулки, узунлиги бир қариш ва йўғонлиги кичик бармоқ баробари, ўзи аччиғ ёғочдан бўлғай, аввал ўнг тарафидаги тишларининг устига уч маротаба етқузуб олиб бориб, етқузмасдан олиб қайтғай, андин кейин остидаги тишларининг устига ушбудек қилғай. Ва ушбу тартибда чап тарафидаги тишларини мисвоклагай, андин кейин тилининг устига бир маротаба қўйиб олмоқ бирла ҳаммаси ўн уч бўлди. Мисвокнинг аччиғ ёғочдан бўлмоғининг хосияти оризни баббўйликдин сақлар ва тишларни маҳкам қиладур, ва меъдани бақувват қиладур. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир, мисвок тутмоқда йигирма тўрт хосият баён қилибдурлар, бу мақомда мухтасардур. Ва сақич чайнамоқ хотинларга мисвок ўрнига қойим мақом бўлғай. Ушбудек "Баҳру-р-роиқ"да мазкурдир. Кимики мисвок тутмоқда қорни ҳаракатга келмагидан қўрқса, мисвок истеъмол қилмағай. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир. Ва ёнбошлаб ётиб мисвок тутмоқ макруҳдур. Ушбудек "Сирожу-л-ваҳҳож"да мазкурдир.

وَاغْسِلْ فَمَهُ بِمِيَاهٍ كَانْفَهُ

Ва тўртинчи суннат — оғзига сув олмоқ, уч мартаба бурнига сув олганидек ва ҳар қайсисида тоза сув олғай, ғарғара қилганда:

اَللّٰهُمَّ اسْقِنِيْ مِنْ حَوْضِ نَبِيِّكَ كَاسًا لَا اَظْمَءُ بَعْدَهُ اَبَدًا

дегай ва агар билолмаса: "Эй бор Худоё, ичургил Пайғамбарингнинг ҳавзидинким, асло ташна бўлмагайман", деса

кифоя қилур. Бешинчи суннат — бурнига сув олгай уч маротаба, лекин ҳар бор бурнини қоқгай, ул вақт:

اَللّٰهُمَّ لَا تُحَرِّمْنِي رَاحَةَ نَعْمِكَ وَجَنَانِكَ

дегай. Ва агар билмаса: "Эй Худоё, маҳрум қилмагайсан мени неъматларинг бўйларидан ва жаннатларинг бўйларидан", дегай.

وَتَخْلِيلُ اللَّحْيَةِ

Олтинчи суннат — соқолини бармоқлари бирла хилол қилгай ва юзини ювган вақтда ушбу дуони ўқигаёй:

اَللّٰهُمَّ بَيِّضْ وَجْهِيْ يَوْمَ تَبْيِضُ وَجُوهُ وَتَسْوَدُ وَجُوهُ

Ва агар билмаса: "Эй бор Худоё, юзлар оқ бўлган кунда ва юзлар қора бўлган кунда мени оқ юзлик қилғил",- дегай.

وَالْأَصَابِعِ

Еттинчи суннат — панжаларининг орасига панжаларини киргузмоқ, муни хилол дейилур. Ўнг қўлини ювганда:

اَللّٰهُمَّ اَعْطِنِيْ كِتَابِيْ بِيْمِيْنِيْ وَحَاسِبِيْ حِسَابًا يَّسِيْرًا

дегай. Ва агар билмаса: "Эй бор Худоё, менинг номамни ўнг қўлимга бергил ва мени осон ҳисоб қилғил",- дегай. Ва яна чап қўлини юварда:

اَللّٰهُمَّ لَا تُعْطِنِيْ كِتَابِيْ بِشِمَالِيْ وَلَا مِنْ رَّأْيِ ظَهْرِيْ

дегай. Ва агар билмаса: "Эй бор Худоё, менинг номамни чап қўлимдан ва орқамдан бермагил," -дегай.

وَتَثْلِيْثُ الْغُسْلِ

Ва яна саккизинчи суннат — ювадурган ҳар аъзони уч маротабадан ювмоқ.

وَمَسْنَعُ كُلِّ الرَّأْسِ

Ва яна тўққизинчи суннат — бошининг ҳаммасига бир маротаба масҳ тортмоқ, масҳ тортган вақтида:

اَللّٰهُمَّ حَرِّمْ شَعْرِيَّ وَبَشْرِيَّ عَلَى النَّارِ وَاظْلِمْنِيْ تَحْتَ ظِلِّ
عَرْشِكَ يَوْمَ لَا ظِلَّ اِلَّا ظِلُّ عَرْشِكَ

дегай. Ва агар билмаса: "Эй бор Худоё, мўйимни ва юзимни дўзах оташига ҳаром қил ва менга Аршинг соясидин соя бергил ул кундаким, сенинг Аршингнинг соясидин ўзга соя йўқдур", - дегай.

وَالْاَذْنَيْنِ بِمَاءِ

Ва яна ўнинчи суннат — бошига масҳ тортгандан кейин бошига олган сув бирла қулоқларининг ичига ва устига масҳ тортмоқ.

وَالنِّيَّةِ

Ўн биринчи суннат — нийят қилмоқ. Яъни таҳоратни қилмоқ бирла Аллоҳ таъолонинг ризолиғини ва ибодатини қасд қилмоқ ва ул нийят қилмоқнинг кайфияти шулки, "нийят қилдим намоз учун, таҳорат қилурман Худойи таъолога яқин бўлмоқни талаб қилиб." Ёки бу нийятни қилгай: "Нийят қилдим таҳорат қилурман бетаҳоратликни йўқ қилмоқ учун, Худойи таъолога яқин бўлмоқни талаб қилиб" ёки бу нийятни қилгай: "Таҳорат қилмоқни нийят қилдим Худойи таъолога яқин бўлмоқни талаб қилиб", ёки бу нийятни қилгай: "Нийят қилдим намоз ўқимоқнинг дуруст бўлмоғини ва Худойи таъолога яқин бўлмоқни талаб қилиб". Ушбуга ўхшаш "Сирожу-л-ваҳҳож"да мазкурдир. Ва аммо нийятнинг вақти юзни ювмоқ вақтидадур ва ул нийятнинг жойи дилдур ва тилга келтуруб айтмоқ мустаҳабдур. Ушбудек "Жаваҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

وَالترتيبُ

Ўн иккинчи суннат — ҳар аъзони тартибича ўз мартабасида ювмоқ, яъни аввал икки қўллари бўғумиғача ювмоқ, соний (иккинчи) оғзиға сув олмоқ, баъдаҳу (сўнг) бурниға сув олмоқ, сўнгра юзларин ювмоқ, баъдазон қўллари тирсақларига қўшиб ювмоқ, андин кейин бошиға масҳ тортмоқ, булардан кейин икки оёғини тўпуғи бирла ювмоқ, оёғини ювганда:

اللَّهُمَّ ثَبِّتْ قَدَمِي عَلَى الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ يَوْمَ تَزَلُّ فِيهِ
الْأَقْدَامُ

дегай. Ва агар буни билмаса: "Эй бор Худоё, маҳкам қил икки қадамимни сироти мустақимнинг устига ул кундаким, қадамлар тойилгайлар", - дегай.

وَالْوَلَاءُ .

Ўн учинчи суннат — таҳоратни туташ қилмоқ. Яъни пайдар-пай ювмоқ, таҳоратнинг ичида асло бўлак иш қилмағай, балки тўхтамай бир аъзонинг орқасидин иккинчи аъзони тезлик бирла юиб, таҳоратни тамом қилгай. "Салоти Масъудий"да айтибдурлар: мўйлабни қисқартмоқ, яъни мўйлабни олмоқ суннатдур ва узун қўймоқ бидъатдур ва узунлиғича қўйиб бўлмағайки, бидъатнинг шум ва касофати сабабидан бўлурки, сув лаб атрофига етмаса, таҳорат дуруст бўлмағай. Ва намоз ўқимоқ ул таҳорат бирла раво бўлмағай.

قَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ مَنْ فَضَّ شَارِبَهُ أَعْطَاهُ اللَّهُ
تَعَالَى أَرْبَعَةَ أَنْوَارٍ نُورًا فِي وَجْهِهِ وَنُورًا فِي قَلْبِهِ وَنُورًا
فِي قَبْرِهِ وَنُورًا فِي يَوْمِ الْقِيَامَةِ

яъни Расул алайҳис салом айтибдурлар: "Ҳар кишиким мўйлабини олса, Худо азза ва жалла ул кишиға тўрт нур

каромат қилгай: бир нурни ул кишининг юзига ва бир нурни анинг кўнглига ва бир нурни анинг қабрига ва бир нурни қиёмат кунда каромат қилгай ва савобдан андоғ бўлурки, етмиш неча қизил мўйлик тевани сотиб олиб, Худо азза ва жалланинг хушнудлиги йўлида ҳаммасини сарф қилибдур."

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ مَنْ طَوَّلَ شَارِبَهُ عَوْقِبَ
بِالثَّلَاثِ لَمْ يَنْلُ شِفَاعَتِي وَلَمْ يَشْرَبْ مِنْ حَوْضِي وَسَلَّطَ
اللَّهُ مُنْكَرًا وَنَكِيرًا بِالْغَضَبِ

яъни Расул алайҳис салоту вассалом айтибдурлар: "Ҳар ким мўйлабини ўстуриб узун қилиб юрса, Худованди азза ва жалла ул кишига уч уқубат буюргай: менинг шафоатимдин бенасиб қолгай ва менинг ҳавзимдин сув ичмагай, мункар ва накирни мусаллат қилгай ғазаб бирла". Аммо мўйлаб олганнинг ҳақида буюрубдурлар:

قَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ مَنْ شَفَّتْ شَارِبَهُ فَكَأْتَمَاعَتَكَ
أَلْفَ رَقَبَةٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

яъни Пайғамбар алайҳис салоту вассалом айтдилар: "Кимки мўйлабини қисқа қилса, бас, гўёки минг қулни Худойи таъолонинг йўлида озод қилибдур". Ва яна ҳадисда келибдур Расул алайҳис салоту вассаломдан, қачонки бандаи мўъмин мўйлабини олса ва калимаи шаҳодатни айтса, ул калимаи шаҳодат етти осмонни парда қилмагай, шундоғ бемалол боргай, Аршни соқигача асаларининг овозидек овоз қилгай, Ҳазрат Иззатдин ул ариға хитоб етгайки, нима учун тинч турмай, муножот қилурсан? Ул айтгай: "Эй Парвардигорим, нечук тинч тургайман то мени айтгувчининг гуноҳини кечурмасанг", - дегай. Парвардигордан амр келур: "Сени айтгувчининг гуноҳини кечурдим", - деб, ул дам тинч тургай. Ҳаттоки мўйлабини узун қилиб юрса ва калимаи шаҳодатни айтса, ул калимаи шаҳодат оғзининг атрофида айланиб қолгай ва чиқмагай, токи амалларни битгувчилар ул калимага айтурлар: "На учун ташқариға

чиқмассан, токи санинг савобингни биттаймиз?". Калимаи шаҳодат айттай: "Қандог чиққайман, алҳол бу пардаи палид йўлдадур". Ва яна Расул алайҳис салоту вассалом буюрмиш-дурларки, фардо қиёматда "Оманию ва саддақно", яъни иймон келтурдук ва ишондук бизлар қиёмат бўлмоғига. Арасот аҳли Парвардигори оламга саждаи таҳиййат келтургайлар, магар кофирлар саждаи таҳиййат қилмагайлар. Ва аларнинг бошлари ҳўжунинг шохидек тик ва тўғри қолғай ва ул одамларики, дунёда мўйлабларини ўстуриб қўйгандурлар, ул мўйлаблари найзалардек ерга маҳкам қадалғай ва аларни сажда қилмоқдан қайтарадурғон бўлғай, мўйлабларини дунёда ўстуриб олмай юрган одамлардан кофирларни ҳаттоки Арасотда қиёмат халқи фарқ қилолмагайлар. Ушбу ҳадиснинг ҳаммаси "Салоти Масъудий"да таҳоратнинг баснида мазкурдир.

وَمُسْتَعْبَةُ التَّيَامُنُ

Ва таҳоратнинг мустаҳаблари иккидур. Бири аъзонинг ўнг тарафидегисини аввал ювмоқ фазилати тўғрисида, чунки Пайгамбар алайҳис салом айтибдурлар: "Албатта Аллоҳ таъоло ҳар нимарсада ҳам бўлса ўнгдан бошламоқни дўст тутғай, ҳаттоки ўнгдан кафш киймоқда ва соқолини ўнгдан тарамоқда".

وَمَسْعُ الرِّقْبَةِ

Ва иккинчи мустаҳаб бўйига масҳ тортмоқ, ул вақтда

اَللّٰهُمَّ اَعْتِقْ رَقَبَتِيْ وَ رَقَبَةَ اَبَائِيْ مِنَ النَّارِ

дегай. Ва агар буни билмаса: "Эй бор Худоё, озод қил гарданимиз ва ато-боболаримиз гарданини оташи дўзахдан", - дегай. Ва аъзоларини ишқамоқ, ва икки қулоғининг тешигига чимчилогини киргузмоқ, ва намоз вақтидан илгари таҳорат қилмоқ, ва юзига қаттиқ урмасдан сувни қўймоқ, ва таҳорат қилурда баланд жойда ўлтурмоқ одобдандур. Ушбук "Табйин" китобида мазкурдир. Ва ушбу дуоларнинг ҳаммаси "Муний-ату-л-мусаллий масъа таълиқи-л-мужаллий"да ҳам мазкурдир.

Ва таҳорат уч навдур. Бири фарздур. Ул фарз бетаҳорат одам намозга турмағида таҳорат қилмоқ. Ва бири вожибдур. Ва ул вожиб тавоф учун таҳорат қилмоқ, агар хонаи Каъбани

бетаҳорат тавоф қилса ҳам жоиздур, лекин тарки вожиб бўлур. Ва яна бири мустаҳабдур. Ва анинг саноғи йўқдур, анинг баъзиси ухламоқ учун таҳорат қилмоқ. Ва баъзиси доим таҳорат бирла бўлмоққа эҳтиёт бўлмоқ ва анинг баёни шулки, қайси вақт таҳорати синса, таҳорат қилмоқ, токи ҳамма вақтларда таҳоратли бўлгай. Ва мустаҳабнинг баъзиси ғийбат қилгандан кейин таҳорат қилмоқ. Ва шеър ўқигандан кейин таҳорат қилмоқ. Ва мустаҳабнинг баъзиси таҳорат устига таҳорат қилмоқ. Ва анинг баъзиси ҳар вақтики, қаҳқаҳа қилиб кулса, таҳорат қилмоқ. Ва мустаҳабнинг баъзиси ўликни ювмоқ учун таҳорат қилмоқ. Ушбудек "Қозихон"да мазкурдир. Таҳорат қилгандан кейин юзини артмоқнинг зарари йўқдур. Ушбудек "Табйин" китобида мазкурдир ва ўзига таҳорат қилмоқ учун бир обдастани бошқа одамга бермай, хос қилиб қўймоқ макруҳ эрди. Чунончи, ўзи учун масжидда бир жойни таъйин қилиб қўймоқ макруҳдур. Ушбудек "Важиз ли-л-Кардарий"да мазкурдир, "Фатовийи Оламгирия"да мазбурдир.

БУ ФАСЛДА ТАҲОРАТНИ СИНДУРАДУРГАН НИМАРСАЛАРНИНГ БАЁНИ

Бир мартаба қилган таҳорат бузилмасдан илгари ҳар қанча намоз бўлса ҳам ўқиса бўлур.

وَنَاقِضُهُ مَا خَرَجَ مِنَ السَّبِيلَيْنِ

Ва одамнинг икки йўлидан чиққан нимарса таҳоратни бузадиргандур, саҳиҳ қавлга қараганда, эркакнинг закаридан ва хотиннинг фаржидан чиқадургон бод таҳоратни синдурмагай. Магар икки андоми бир бўлуб кетган хотиндан бод чиққанда мустаҳаб шулки, таҳорат қилгай. Ушбудек "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир. Икки йўлнинг биридан боддан бошқа ҳар нимарса чиқса, одатдан бўлса, бавл (пешоб) ва ғоит (ахлат)га ўхшаш ё одат қилинган бўлмаса, андомдан чиққан қуртга ўхшаш ва агарчандики закарнинг тешигидан чиқса ҳам, таҳоратни синдургай. Чунончи, "Хулоса"да ва "Мажмау-л-анҳур"да ва "Жавҳарату-н-наййира"да ва "Дурру-л-мунтақо"да

ҳам мазбурдир. Ва икки йўлнинг биридан ҳар нимарса чиқса, таҳоратни синдургай, яъни олдидан ва кетидан одат қилинган бўлсин, хоҳ одат қилинган бўлмасин ва аммо эркакнинг ва хотиннинг олдидан чиққан бод таҳоратни синдурмагай. Чунончи, "Шарҳи Илёс"да мазкурдир. Аммо закардан чиққан бод ул ихтилождур, бод эмасдур, яъни иргимоғи ва тортилмоғидур. Ул таҳоратни синдурмагай, қорнидаги жароҳатдан чиққан бодга ўхшаш. Чунончи, "Фатҳу-л-қадир"да мазкурдир. Агар бод деб таслим қилинса, нажосат жойидан пайдо бўлуб чиққан эмас, бод нажосат маҳалидан чиқмаса, таҳоратни синдурмагай, зероки ул боднинг зоти нажас эмас. Ва далили дигар шулки, бошқа аъзодан чиққан боднинг зоти тоза ва тоҳирдур, мақъаддан чиққанда таҳоратни синдургай, андин бошқа жойдан чиққанда таҳоратни синдурмагай, ҳаттоки бир киши ҳўл иштон кийса ё иштон истинжо қилган баданга тегиб ҳўл бўлса, андин кейин бод чиқса, иштон нажосат бўлмагай. Бу масъала оммаи уламонинг қавллари дур. Ва ул сўзики Ҳалвойи раҳматуллоҳи алайҳдан нақл қилинибдур, иштонлари бирла намоз ўқимас эрдилар, деб. Бас, ул жаноб парҳезкорлик жиҳатларидан андоғ қилур эрдилар. Чунончи, "Баҳру-р-роиқ"да ва "Шарҳи Канзу-д-дақойиқ"да ҳам мазкурдир. Ҳар вақтики, бир одам бавл чиқмоғидан қўрқуб закарининг тешигига пахта тиқиб қўйса ва агар пахта бўлмаганда бавл чиқа дурган бўлса, пахтани тиқиб қўймагининг зарари йўқдур, то пахтанинг устига бавл зоҳир бўлмагунча таҳорат синмагай. Ушбудек "Фатовийи Қозихон"да мазкурдир.

أَوْ غَيْرِهِ إِنْ كَانَ نَجَسًا سَالَ إِلَى مَا يُطَهَّرُ

Ёки икки йўлдан бошқа жойидан чиққан нимарса нажас бўлса, чиққан замон пок тарафига ёйилса, таҳоратни бузгай, аммо икки йўлдан бошқа жойдан чиққан нимарса пок бўлса, масалан, кўз ёши ва хотинларнинг сутидек ва одамларнинг терлаганидек бўлса, таҳоратни бузмагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир. Ёки нажас бўлса, иккинчи ўринга ёйилмаса, таҳоратни бузмагай.

وَالْقَىٰ دَمًا رَقِيقًا أَحْمَرٌ بِهِ الْبَزَاقُ

Ва суюқ қон қусмоқ таҳоратни бузгай, агар туфугини қизил қилса.

لَا اِنْ اَصْفَرُّ بِهِ

Аммо қизил қилмай, балки сариг қилса, таҳоратни бузмагай.

وَ غَيْرُهُ اِنْ كَانَ مِلَاءَ النَّمِّ

Ва суюқ қондан бошқа қусмоқ, агар оғиз тўла бўлса, таҳоратни бузгай, тўла бўлмаса, таҳоратни бузмагай.

لَا بَلَّغَمًا اَصْلًا

Балғамни қусмоқ ҳеч қайси суратда бузмагай. Яъни хоҳ тўла бўлсин, хоҳ тўла бўлмасин, хоҳ баланддан тушсун, хоҳ ичдан чиқсин.

وَمَا لَيْسَ بِحَدَثٍ لَيْسَ بِنَجَسٍ

Ва таҳоратни бузмайдурган ҳар нимарса нажас эмас, ҳар нимарсаки нажас бўлса, таҳоратни бузгай, аммо баъзи нимарса ўзи нажас эмас, лекин таҳоратни бузгай — ухламоқ ва бод чиқмоқ. Ва бул мақомда таҳоратни ҳар нимарса нажас бўлса бузмоғининг баёнидур, ухламоқ нажас эмас бовужуди таҳоратни бузмоқлик бирла, ушбу масалаи куллияга мунофоти йўқдур.

وَنَوْمٌ مُتَكِيٍّ اِلَى مَا لَوْ اُزِيلَ لَسَقَطَ

Ва бир нимарсага суяниб ухламоқ таҳоратни бузгай, агар суянган нимарсасини олганда йиқилиб кетар эҳтимоли бўлса. Аммо ул суянган нимарсасини олганда ўлтуруб қолса, таҳоратни бузмас. Ва намозда тик турган ҳолда ва рукуъда ва саждада ухламоқ таҳоратни синдурмагай. Ушбудек "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَ الْاِغْمَاءُ وَ الْجُنُونُ

Ва таҳоратли одамнинг ҳуши кетмоғи ва жинни бўлмоғи таҳоратни бузгай.

وَقَهْقَهَةً بَالِغٍ فِي صَلَوةٍ مُطْلَقَةٍ

Ва яна балоғатга етганнинг қаҳқаҳа бирла кулмоғи рукуълик ва сужудлик намозда таҳоратни бузгай. Аммо балоғатга етмаганнинг намози, жанозада ва ҳар қайси намозда қаҳқаҳа бирлан кулмоғи таҳоратни бузмагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир ва ғараб номли иллатики, кўзда бўлгай баманзалаи жароҳатдур, андин оққан нимарса таҳоратни бузгай. Ушбудек "Қозихон"да мазкурдир. Ғараб деган иллат ул кўздаги бир томирдулки, андин доим ёш равон бўлгай ва носурга ўхшаш тўхтамагай. Ва яна обилаики, кўзда пайдо бўлгай ва шишки, кўзнинг атрофида бўлгай, ани арабда "ғараб" дейилур. Чунончи, "Мунтахаб"да мазкурдир.

وَالْمُبَاشَرَةُ الْفَاحِشَةُ

Ва яна эрнинг андоми яланғоч турганича хотиннинг андомига тегмоғи ва суйкалмоғи иккаласининг таҳоратини бузгай.

لَا مَسُّ الْمَرْءَةِ وَالذَّكَرِ

Аммо ўз қўли бирла ўз андомини ва ё хотиннинг андомини ушламоқ таҳоратни бузмас.

БУ ФАСЛДА ҒУСЛ ФАРЗЛАРИНИНГ БАЁНИ

وَفَرَضُ الْغُسْلِ غَسْلُ فَمِهِ وَانْفِهِ وَكُلِّ الْبَدَنِ

Ва ғуслнинг фарзлари учдур. Аввал оғзига сув олмоқ. Иккинчи бурнига сув олмоқ. Учинчи ҳамма аъзосига сув еткурмоқ.

وَسُنَّتُهُ أَنْ يَغْسِلَ يَدَيْهِ وَفَرْجَهُ وَيُزِيلَ النَّجَاسَةَ ثُمَّ

يَتَوَضَّاءُ إِلَّا رَجْلَيْهِ ثُمَّ يُفِيضُ الْمَاءَ عَلَى بَدَنِهِ ثَلَاثًا ثُمَّ
يَغْسِلُ رَجْلَيْهِ لَا فِي مُسْتَنْقَعٍ

Ва ғуслнинг суннати олтидур. Аввал икки қўлини иккала бўғумидин ювмоқ. Иккинчи — сув бирла истинжо қилмоқ. Учинчи — баданидан нажосатни кеткизмоқ. Тўртинчи — таҳорат қилмоқ, магар оёғини ювмағай. Бешинчи — аъзосининг ҳаммасига уч маротаба сув қуймоқ, аввал ўнг китфига уч маротаба қуйғай, андин кейин чап китфига уч маротаба ва бошига уч маротаба ва баданига уч маротаба қуйғай. Ушбук "Хулоса"да мазкурдир. Аммо "Ниҳоя"да аввал бошдан бошлаб, андин кейин ўнг китфига ва чап китфига сувни қуйғай. Ушбу "Саҳиҳи Бухорий"да келтирилган ҳадиснинг кўпроғига мувофиқдур. Олтинчи суннат — оёғини ювмоқ, агар оёғининг ости пок бўлмаса ё ғусл қилгон жойига сув тўда бўладурган бўлса.

وَ يَكْفِي لَذَاتِ الضَّفِيرَةِ اِنْ اَبْتَلُ اَصْلَهَا

Ва ўрилган сочли хотин киши ғусл қилганда сочининг тагини ҳўл қилса кифоя қилур, кокиллари ювмоқ вожиб эмас. Ва вожибдур ғусл қилган заифага қулоғида гўшворасини, яъни зирагини қимирлатмоқ ва танг ва тор бўлса, қўлидаги узугини қимирлатмоқ. Ва агар қулоғининг тешигида зирак бўлмаса, сув юргизганда кирса, кифоя қилғай ва агар сув кирмаса, киргизғай ва сувдан бошқа нимарсани киргизмоқда такаллуф қилмағай, яъни ранж чекиб овора бўлмағай. Масалан, чўб ва чўбга ўхшаш нимарсани сув юбормоқ учун киргизмоққа овора бўлмағай. Ушбук "Баҳру-р-роиқ" да мазкурдир. Киндигининг ичига сувни еткурмоқ вожибдур ва лойиқ шулки, муболаға бирла, яъни тарадуд бирла панжасини киндигининг ичига киргузғай. Ушбук "Муҳити Сарахсий"да мазкурдир. Ва хотинларга фарж хорижисини ювмоқ вожибдур ва ҳайзда ва нифосда таҳорат қилурда фарж хорижисини ювмоқ суннатдур. Ушбук ҳам "Муҳити Сарахсий"да мазкурдир ва "Фатовийи Ғиёсийа"да айтилибдур. Хотин ғусл қилурда панжасини андомига киргузмағай ва бул мухтор қавлдур. Ушбук "Тоторхонийа"да мазкурдир ва ғусл қилмоқда андоми

махсусини ювмоқ, яъни истинжо қилмоқ суннатдур, хоҳ анда нажосат бўлсин, хоҳ бўлмасин, ғул қилмоқда ҳамма аъзосидан илгари таҳорат қилмоққа ўхшаш, хоҳ у жойлар ҳадас бўлсин, хоҳ бўлмасин. Ушбудек "Китоби Шаманий"да мазкурдир. Андин кейин бошига ва қолган аъзосига уч маротабадан сув қуйгай. Ушбудек "Зоҳидий"да мазкурдир. Саҳиҳ қавлга қараганда, ғулда аввалги сув қуймоқ суннатдир. Ушбудек "Сирожу-л-ваҳҳож"да мазкурдир. Ва ғул қилмоқда сув қуймоқнинг кайфияти шулки, сувни ўнг китфига уч маротаба қуйгай, андин кейин чап китфига уч маротаба қуйгай, андин бошига ва қолган баданига уч маротаба қуйгай. Ушбудек "Мърожу-д-диройа"да мазкурдир. Ва бул қавл асаҳҳ қавлдур. Ушбудек "Китоби Зоҳидий"да мазкурдир. Андин кейин чўмилган жойидан узоғроқ бориб, икки оёғини ювгай. Ушбудек "Муҳит" китобида мазкурдир. Бул башарти оби мустаъмал (ишлатилган сув) тўдаланадурган жой бўлса. Ва аммо чўмилган киши тахтанинг ёинки тошнинг устида бўлса, икки оёғини аввал ювгай, кейин ювмоққа қўймагай ва қиблага рўбарў ювмагай. Ғул қилган вақтда аввал сув қуйганда жамъи аъзосини ишқагай ва бир жойда чўмилгайки, ҳеч ким кўрмагай. Ва мустаҳаб шулки, чўмилиб бўлгунча ҳаргиз гапирмагай ва ғул қилиб бўлгандан кейин лунгу бирла баданини артгай. Ушбудек "Муниййа"да мазкурдир.

وَمُوجِبُهُ انْزَالُ مَنِي ذِي دَفْقٍ وَشَهْوَةٍ عِنْدَ الْانْفِصَالِ

Ва ғулни вожиб қиладурган нимарсалар олтидур. Аввал маний — ўз жойидин лаззат бирла келмоғи. Ва иккинчи маний чиқарда қувват бирла ирғиб чиқмоғи.

وَغَيْبَةُ حَشْفَةٍ فِي قَبْلِ أَوْ دُبْرِ عَلَى الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ بِهِ

Ва учинчи — қилғувчининг андоми қилинганнинг олдига ва ё орқасига ҳашафасидин ғойиб бўлмоғи.

وَرُؤْيَةُ الْمُسْتَيْقِظِ الْمَنِيِّ أَوِ الْمَذْيِ

Ва тўртинчи — уйқудан уйғонганда кийимларида ва баданларида маний ва мазийни кўрмоғи. Ва мусанниф раҳимаҳуллоҳнинг "Ал-маниййу ва-л-мазиййу" деган

сўзларидин ишорат ангаким, вадийга ғусл қилмоқ вожиб эмас. Уламоларнинг наздларида, ихтилом бўлгани ёдига тушса ҳам. Чунончи, "Ҳақойиқ"да мазкурдир. Мазий деб ўйнашганда чиққан сувни айтулар, вадий деб сийгандан кейин чиққан сувни айтилар. Чунончи, "Сиҳоқ"да мазкурдир. Ва "Назм" китобида ва бошқа китобда айтилибдурким, агар жимоъ қилса, андин кейин сийса, баъдазон чўмилса, сўнгра ёпишқоқ ширалик нимарса чиқса, бас, ул ширалик нимарса вадийдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَ انْقِطَاعُ الْحَيْضِ وَ النَّفَاسِ

Ва бешинчи — ҳайздан пок бўлмоғи. Ва олтинчи — нифосдан пок бўлмоғи ғусл қилмоқни лозим қилғувчидур.

لَا وَطِئَ بِهَيْمَةٍ بِلَا انْزَالٍ

Тўрт оғғлиқ ҳайвонга яқинлиқ қилмоғи бирла маний келмаса, ғуслни вожиб қилмас.

وَ سُنُّ لِلْجُمُعَةِ وَ الْعِيدَيْنِ وَ الْاِحْرَامِ وَ عَرَفَةِ

Ва намози жумъа кунининг ҳурмати учун ва икки намози ийднинг ҳурмати учун, ва издиҳомга бадбўйликдан пок бўлиб бормоқ учун, ва ҳаж ва умранинг эҳроми учун, ва ҳам арафа кунда, яъни қурбон ийди арафасининг ҳурмати учун, арафотга ҳозир бўлмасдан илгари ғусл қилмоқ суннатдур. Аммо ўликни ювмоқ вожибдур, анга ўхшарким, одам жунуб бўлса ва ё кофириким, мусулмон бўлса, ғусл қилмоқ анга вожиб эрди. Ва билгилким, мустаҳабдур боланинг ғусл қилмоғи, ҳар вақтики, балоғатга етса ва жиннининг ғусл қилмоғи ҳам мустаҳабдур, ҳар вақтики, ҳушига келса. Чунончи, "Тухфа" китобида мазкурдир.

وَ يَتَوَضَّأُ بِمَاءِ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ وَ اِنْ تَغَيَّرَ بِالْمَكَثِ

Осмондан келган сувга таҳорат қилинса бўлур, мисли қор ва ёмғирнинг суви ва ердан чиққан сувга, яъни чашма ва дарё ва қудуқ сувига ўхшаш. Ва агарчи кўп туриб қолган тўғрисида мазаси ва ё ранги, ва ё иси бўлак бўлса ҳам.

Аммо нажосат аралашган жиҳатидан бул уч сифатдан бири тағйир топса, таҳорат қилмоқ дуруст эмас. Чунончи, "Муҳит"да мазкурдир.

أَوْ اخْتَلَطَ بِهِ طَاهِرٌ

Ё пок нимарса анга аралашгани сабабли бу уч сифатларнинг бири тағйир топса, таҳорат дурустдур. Агар сувни сувлик таъбидан чиқармаса, хоҳ жинсидан бўлсин, хоҳ бўлмасин, хоҳ ул нимарса бирла пок қилмоқни қасд қилсин, хоҳ қилмасин, масалан, зок ва мева ва собун ва дарахтнинг баргидек. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

الْأِذَا أَخْرَجَهُ عَنْ طَبْعِ الْمَاءِ

Магар ҳар вақтики, сувни сувлик таъбидан чиқарса, яъни суйуқликдан чиқарса, таҳорат қилмоқ дуруст эмас.

أَوْ غَيْرَهُ طَبِخًا وَهُوَ مِمَّا لَا يُقْصَدُ بِهِ النِّظَافَةُ

Ва яна урфда таҳорат қилмайдурган пок нимарсани қўшиб қайнатиб, тағйир берилган сув бирла таҳорат қилмоқ дуруст эмас, масалан, гўшт солиб қайнатишган шўрбо билан таҳорат қилмоқ дуруст эмас.

وَإِنْ اخْتَلَطَ بِهِ نَجَسٌ فَإِنْ كَانَ جَارِيًّا أَوْ عَشْرًا فِي عَشْرِ لَا يَنْحَسِرُ أَرْضُهُ بِالْغَرْفِ لَا يَنْجَسُ

Ва агар сувга нажосат аралашса, агар сув оқадурган бўлса ё даҳ дар даҳ бўлса, яъни тўрт атрофи ўн газдан бўлуб, мажмуъи саҳни қирқ газ бўлса, қўлни ботуриб ҳовуч бирла, яъни икки кафт бирла сув олганда очилмаса, сувнинг мазаси ва ё иси ва ё ранги тағйир топмаса, ул сув ҳаром бўлмагай.

الْأِذَا غَيْرَ طَعْمَهُ أَوْ لَوْنَهُ أَوْ رِيحَهُ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ يَنْجَسُ

Аммо ҳар вақтики, бул уч сифатнинг бириси тағйир топса, яъни сувнинг мазаси, ё ранги, ё иси бузилса, таҳорат қилмоқ дуруст эмас. Ва агар атрофи қирқ газдан кам бўлган бўлса

ва ё оқиб турмаган сувга нажосат тушса, сув ҳаром бўлур, агарчи юқорида баён бўлган уч сифатларнинг бири тағйир топмаса ҳам.

وَلَا بَأْسَ بِمَوْتِ مَائِي الْمَوْدِ وَمَا لَيْسَ لَهُ دَمٌ سَائِلٌ

Ва яна сувда туғилган ҳайвон ёки сувда туғилмаган бўлса ҳам, чигиртка ва чивин ва ари ва чаён ва бит ва бурга ва пашша, хоҳ қон сўрган бўлсун, хоҳ сўрмаган бўлсун, мазкурларга ўхшаш оқадурган қони йўқ жонли нимарсалар тушуб ўлган сув бирла таҳорат қилмоқда зарар йўқдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَا يَتَوَضَّأُ بِمَا اعْتَصَرَ مِنْ شَجَرٍ أَوْ ثَمَرٍ وَلَا بِمَاءٍ
اسْتُعْمِلَ لِقُرْبَةٍ أَوْ لِرَفْعِ حَدَثٍ

Ва дарахтдан ё мевадан сиқиб чиқарилган сув бирла таҳорат қилиб бўлмагай. Савоб учун ёки бетаҳоратликни кеткузмоқ учун ишлатилган сув бирла таҳорат қилиб бўлмагай, аммо дарахтлардан ўз ҳолича сиқмасдан чиққан сувга таҳорат қилса дурустдур, масалан, баҳор вақтида ток ва қайин дарахтидан чиқадурган сувга, қовун ва тарвуз сувларига таҳорат қилмоқ дурустдур Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳ наздларида, имо--майнинг наздларида, дуруст эмасдур.

وَكُلُّ إِهَابٍ دُبِغٍ فَقَدْ طَهَّرَ

Ва ҳар ҳайвоннинг териси, ўзи ҳаром ўлган ҳайвоннинг териси ҳам ошламоқ бирла пок бўлур.

الْأَجْلَدُ الْخَنَزِيرِ وَالْأَدَمِي

Бироқ тўнғизнинг териси ва одамнинг териси ошламоқ бирла пок бўлмас. Одамнинг териси покдур, аммо зоти мукаррам ва шариф бўлгани тўғрисида истеъмол қилмоқ дуруст эмас, Тўнғизнинг зоти палид ва нажас бўлгани тўғрисида терисини истеъмол қилмоқ дуруст эмас.

وَمَا طَهَّرَ جِلْدُهُ بِالذَّبْعِ طَهْرًا بِالزُّكْوَةِ

Ва ул ҳайвоники, териси ошламоқ бирла покладурган бўлса, "Бисмиллаҳи, Аллоҳу акбар" деб сўймоқ бирла, сўйган киши мусулмон бўлса ва ёки китобий бўлса ҳам қасдан "Бисмиллаҳи, Аллоҳу акбар"ни тарк қилмаса, териси пок бўлур. Ва агар қасдан "Бисмиллаҳи, Аллоҳу акбар"ни айтмаса, албатта гўшти мурдор бўлур. Чунончи, "Забойиҳ" китобида баёни келур.

وَكَذَا لِحْمُهُ وَإِنْ لَمْ يُؤْكَلْ

Ва ушбуга ўхшаш, "Бисмиллаҳи, Аллоҳу акбар" деб сўймоқ бирла гўшти пок бўлур, анинг бирла намоз ўқиса бўлур, агарчандики гўшти ёмоққа ярамаса ҳам.

وَمَا لَا فَلَا

Ва аммо ошламоқ бирла покланмайдургон ҳайвоннинг териси мазкур лафзни айтиб сўймоқ бирла пок бўлмагай.

وَشَعْرُ الْمَيْتَةِ وَعَظْمُهَا وَعَصَبُهَا طَاهِرٌ وَكَذَا الْإِنْسَانُ

Ва ўзи ўлган ҳайвоннинг ва одамнинг мўйи ва суяги ва тамури покдур ва тўнғизнинг ҳамма аъзоси ва мўйлари ва устихонлари ва ҳамма нимарсаси нажаси ҳайндур.

БУ ФАСЛДА ҚУДУҚҚА ТУШГАН НАРСА ҲУКМИНИНГ БАЁНИ

بِئْرٍ فِيهَا نَجَسٌ

Қудуққа сийдик ва тезак ва хамр, яъни шароб тушса, буларга ўхшаш нимарсалар тушса, агарчи бир қатра миқдори бўлса ҳам нажас тушса,

أَوْ مَاتَ فِيهَا حَيَوَانٌ اِنْتَفَخَ أَوْ تَفَسَّخَ أَوْ مَاتَ مِثْلُ آدَمِيٍّ

أَوْ شَاةٍ يُنَزَّخُ كُلُّ مَائِنَهَا إِنْ أَمَكَّنَ

ё катта ва кичик ҳайвон тушиб ўлиб қолса, ва ё жонсиз нимарса тушса, шишган бўлса, ё чириган бўлса, ё катталикда одамдек ё қўйдек бўлса, ёки андин каттароқ ҳайвон тушиб ўлса, шишмаган бўлса ва ё титилмаган бўлса, қудуқ сувининг ҳаммаси тортиб олинур, агар ҳаммасини олмоқ мумкин бўлса. Ва бунда ишорат анга бордурки, агар қудуққа сичқоннинг думи ё ўзи ё ҳаром ўлиб қолган ҳайвоннинг бир парча гўшти тушса, қудуқнинг ҳамма суви тортиб олинур. Чунончи, "Қозихон"да ва бошқа китобларда ҳам мазкурдир.

وَإِلَّا فَقَدْ رُمَا فِيهَا بِقَوْلِ ذَوِي بَصَارَةٍ

Ва агар сувнинг ҳаммасини тортиб олмоқ мумкин бўлмаса, фаҳмлик ва қудуқнинг тариқасини биладурган икки одамдан қудуқда қанча сув борлигини сўраб, ул икки одам бунча челақ сув бордур, деб айтган миқдори сувни чиқариб олиб тўкилур. Қудуққа истинжо қилмаган одам тушганда, ўлмаса ҳам, барча суви тортиб олинур ва тезак ва таффи ва қумолоқнинг орасида фарқ йўқдур. Ушбудек "Ҳидоя"да мазкурдир. Ва шаҳарнинг қудуқлари бирла дашт-саҳронинг қудуқларида фарқ йўқдур. Ушбудек "Табйин" китобида мазкурдир.

وَفِي نَحْوِ دَجَّاجَةٍ أَرْبَعُونَ أَلْفًا سِتِّينَ

Ва катталикда товўдек ҳайвон қудуққа тушиб ўлса, шишмаган ва чиримаган бўлса, вожиб бўлгани тўғрисида миёна қуға ва ё миёна челақ бирла қирқ қуға ва ё қирқ челақ чиқариб тўкмоқ керак. Мустаҳаб бўлгани тўғрисида олтимиш челақ тортмоқ керак. Аммо шишган бўлса ва ё чириган бўлса қудуқнинг ҳамма сувини тортиб олмоқ керак.

وَفِي نَحْوِ عُصْفُورٍ نِصْفُ ذَلِكَ دَلْوًا وَسَطًا

Ва катталикда чумчуқ ва тўрғай ва сичқондек жонли нимарса қудуққа тушиб ўлса, вожиблик тўғрисида миёна қуға ё миёна

челак бирлан йигирма қуға ё йигирма челак олмоқ керак, мустаҳаб бўлгани тўғрисида ўттиз қуға ё ўттиз челак олмоқ керак.

وَعِيرهَ يَحْتَسِبُ بِهِ

Ва миёна қуға ва ё миёна челакдан бошқа катта қуға ё катта челак бўлса, миёнасига ҳисоб қилинур.

وَيَنْجِسُ مِنْ وَقْتِ الْوُقُوعِ اِنْ عُلِمَ

Ва нажас тушган қудуқнинг суви нажас тушган вақтдан бери ҳаром бўлур, агар қайси вақтда тушганлиги маълум бўлса.

وَالْاَفْمُنْذُ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ

Ва агар билинмаса, тушиб ўлган нимарса чиримаган суратда бир кундуз ва бир кечалик ҳисоб қилинур. Яъни бир кунлик ва бир кечалик ибодат қайтадан адо қилингай.

وَ اِنْ اِنْتَفَخَ فَمُنْذُ ثَلَاثَةِ اَيَّامٍ وَلَيَالِيهَا

Ва агар чириган бўлса, уч кун ва уч кечадан ул қудуқни нажасликка ҳукм қилинур.

وَقَالَا مُنْذُ وَجَدَ

Ва Имомайн раҳимаҳумуллоҳ айтурлар, қудуқдан нажасни топган вақтдан қудуқнинг нопоклигига ҳукм қилингай ва макруҳ бўлган қудуқ сувидан ўн далв, яъни ўн қуға ва ё ўн челак тортиб олмоқ мустаҳаб бўлгай. Ушбу тариқа "Хулоса"да ва "Ниҳоя"да ва "Фатҳу-л-қадир"да мазкурдир.

وَسُورِ الْاَدَمِيِّ وَالْفَرَسِ وَكُلِّ مَاءِ كَوَلِ اللَّحْمِ طَاهِرٌ

Ва одамнинг ва отнинг сарқути, ва яна гўштини емоққа дуруст бўлган ҳайвонларнинг сарқути ҳалолдур.

سِبَاعِ الْبِهَائِمِ نَجَسٌ

Ва тўрт оёқли йиртадурган ҳайвонларнинг сарқути ҳаромдур ва паррандаларнинг, яъни қушларнинг сарқути покдур, ичган сувидан қолганига таҳорат қилмоқ дурустдур. Ва йиртадурган ҳайвонларнинг сарқути ҳаромдур, таҳорат қилмоққа дуруст эмас.

وَالْهَرَّةُ وَالِدَّجَاةُ الْمُخَلَّاةُ وَ سِبَاعِ الطَّيُورِ وَ سَوَاكِنِ
الْبُيُوتِ مَكْرُوهٌ

Ва хонаки мушукнинг ва хонаки товуқнинг ва йиртадурган қушларнинг ва уй ичидаги ҳашаротнинг, яъни ерларни кавлаб ўзига уй қиладурган кичкина жониворларнинг сарқути макруҳдур. Мушукнинг ҳаром нимарса еган вақтидаги сарқути нопокдур.

وَالْحِمَارِ وَ الْبَغْلِ مَشْكُوكٌ فِيهِ يَتَوَضَّأُ وَ يَتَيْمَّمُ بِهِ إِنْ
عَدِمَ

Ва эшакнинг ва хачирнинг сарқути макруҳ бирла ҳалолига шак бордур. Ва саҳиҳ қавл улдулки, бул сарқутларни пок қилмоқликка шак бордур, ўзининг поклигига шак йўқдур. Бўлак сув топилмаганда эшакнинг ва хачирнинг сарқутига таҳорат қилинур ва ҳам таяммум қилинур.

وَالْعَرَقُ كَالسَّوْرِ

Ва ҳайвоннинг тери ва одамнинг тери сарқутига ўхшайдур. Сарқути пок бўлса, тери ҳам покдур, сарқути нажас бўлса, тери ҳам нопокдур, машкук бўлса, машкук (шакли)дур.

БУ ФАСЛДА ТАЯММУМНИНГ БАЁНИ

التَّيْمُّمُ يَخْلَفُ الْوُضُوءَ وَالْغُسْلَ عِنْدَ الْعَجْزِ عَنِ الْمَاءِ
لُبْعُهُ مِثْلًا أَوْ لِمَرَضٍ أَوْ بَرْدٍ أَوْ عَدْوٍ أَوْ عَطَشٍ أَوْ عَدَمِ آلَةٍ

Таяммум сувга ожиз бўлган вақтда таҳоратнинг ва ғулнинг ўрнига қойим мақом бўлур. Сувнинг тўрт минг қадам миқдори йироқ бўлган тўғрисидан ёки узоқроқ бўлса, ё касали зиёда бўлмоқ тўғрисидан, ё совуқлик жиҳатидан, ёки душман тўғрисидан, ёки сув оз бўлиб, таҳорат қилган суратда ташна бўлмоқдан қўрқса ёки сувни олурга асбоб бўлмагани сабабидан сувни олиб таҳорат қилмоққа қодир бўлмаса (таяммум қилур).

أَوْ حَوْفٍ قَوْتُ مَا يَفُوتُ لَا إِلَى خَلْفٍ

Ёки сувни топиб таҳорат қилмоққа қодир, лекин таҳоратни қилиб бўлгунча қазо бўлиб, қазосини ўқимоқ мумкин бўлмаган намозга етишолмаслигидан қўрқса.

كَصَلَاةِ الْعِيْدَيْنِ ابْتَدَأَ أَوْ بَنَاءَ

Масалан, икки намози ийдга ёки жанозага етолмагайман, деб қўрқса, таҳорати хоҳ намознинг аввалида, хоҳ намознинг орасида бузилсун, таяммум қилмоқ дурустдур. Ва ҳам бул суратларнинг ҳар қайсиларида таяммум бирла намоз ўқигай.

وَالْجَنَازَةَ لِغَيْرِ الْوَلِيِّ

Ва намоз, жанозага ўхшашким, валийдан бошқага таяммум бирла ўқимоқ дуруст эмасдур, агар таҳорат қилмоқни ихтиёр қилганда етишолмаслигинин хавф қилса, аммо валийга, яъни ўлган одамни кўймоқда тадбир ва тасарруф қилғувчи қариндошига таяммум дуруст эмас. Намози жанозага аввал султон, андин кейин қози, агар алар ҳозир бўлмасалар, ўз маҳаллаларининг имомлари ўтгай. Мазкурларнинг ҳаммаларига таяммум бирла намози жанозани ўқимоқ дуруст эмас. Зероки ҳамма одам таҳорат қилганларича қараб тургайлар, буларга агар мазкурларнинг бирлари бўлиб туриб, ўзга одамлар намози жанозани ўқисалар, қайтариб ўқимоққа ихтиёр бордур. Чунончи, ўз мақомида баён қилинур, иншоаллоҳу таъоло.

وَهُوَ ضَرْبٌ لِمَسْحٍ وَجْهِهِ وَضَرْبٌ لِيَدَيْهِ مَعَ مِرْقَافَيْهِ عَلَى كُلِّ طَاهِرٍ مِنْ جِنْسِ الْأَرْضِ

Ва ул таяммум қилмоқ юзларини сийпамоқ учун қўлини бир мартаба ерга урмоқдур. Ва яна бир йўли тирсаги бирла қўшиб икки қўлини сийпамоқ учун қўлини ерга урмоқдур. Ва яна панжаларининг орасини очиб туриб ерга ургай, ўнг қўли панжасининг орқасини чап қўлининг кафтига қўйиб, чап қўлини билак тарафига сийпаб тортгай. Аммо икки қўлини бош бармоғи бирла шаҳодат бармоғини теккузмасдан олиб бориб, тирсақдан қўлининг учигача бош бармоғи бирла шаҳодат бармоғини еткузуб келгай, чап қўлини ҳам ушбу тартибда қилгай. Қўлини урмоқ ҳар пок нимарсагаки, анинг поклигига тегишлиги бордур. Ул таяммум қиладурган нимарса ер жинсидан бўлгай. Агар нажосат ер офтобда қуриган бўлса, ул ерда нажосатнинг асари қолмаса, ул ерда намоз ўқимоқ раво бўлур, таяммум қилмоқ раво бўлмас. Ва ҳар нимарсаки, ёниб кул бўлур бўлса ёғочдек ва мулойим бўлса, темурдек ва қўрғошиндек эрийдурган бўлса, ер жинсидан эмас, таяммум раво эмас.

وَلَوْ بَلَا نَقَعِ

Ва агарчандики ул ер жинсининг туфроғи бўлмаса ҳам таяммум раво бўлур мисли тошким, чанги бўлмаса ҳам таяммум раводур. Ҳар нимарсаким, куйиб кул бўлур чўб ўтинга ва ёғочга ўхшаш, ва буларга ўхшаган нимарсалар ё нақш қилинур ва юмшоқ қилинур, ва эритулур темурга, ва хула ва мисга, ва шишага, ва тилло, ва қумушга ўхшаш, ва буларга ўхшаган нимарсалар ер жинсидан эмасдурлар. Ва ул нимарсаким, мазкурларнинг хилофида бўлса, ул нимарса ер жинсидандур. Ушбудек "Бадойиъ"да мазкурдир. "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир. Бас, туфроққа таяммум қилмоқ ва қумга ва шўрхокка таяммум қилмоқ жойиздур. Сувдан ва оҳакдан ва ганж ва сурмадан ва зирних ва мағрадан, яъни қизил кесакданким, анинг бирла бечоралар кийимларини бўягайлар ва кибрит, яъни гўгурд ва фируза ва балхаш ва зумрад ва забаржад—мазкурлар бирла ва булардан бошқа нимарсалар бирла таяммум қилмоқ жоиз эмас. Ушбудек "Баҳру-р-роиқ"да мазкурдир.

وَ عَلَيْهِ مَعَ الْقُدْرَةِ عَلَى الصَّعِيدِ بِنِيَّةٍ آدَاءِ الصَّلَاةِ

Ва яна ср жинсидан бўлган нимарсага қодир бўлиб туриб, губор (чанг)га таяммум қилмоқ дурустдур. Таяммумда намознинг адоси учун ҳар кишига нийят қилмоқ фарздур. Агар таҳорат ва ғусл қилмоқ вожиб бўлса, бир таяммумда иккаласини қилгай, яъни ҳам таҳоратни ва ҳам ғусл қилмоқни нийят қилгай. Нийятни бу тариқада қилгай:" Эй бор Худоё, нийят қилдим таяммум қилмоқни бетаҳоратликни кеткузмоқ учун. Ва ҳам намоз ўқимоқни дуруст қилмоқ учун".

Ва жунуб одамга вожиб эмас бетаҳоратлик бирла жунублигининг орасини айирмоқ, яъни анга бошқа нийят, бунга бошқа нийят қилмоқ. Ҳаттоки агар жунуб киши таяммум қилса, ул таяммум бирла таҳоратни нийят қилса жоиздур. Чунончи, "Табйин" китобида мазкурдир, "Фатовийи Оламгирия"да мазбур ва "Нисоб" китобида алайҳил фатводур, яъни фатво ушбу масъалагадур. Ушбукдек "Тоторхониййа"да мазбурдир.

Агар бир киши намози жанозага таяммум қилса ё саждаи тиловат учун таяммум қилса, ул таяммум бирла фарз бўлган намозларни ўқиса, кифоя қилур. Анга беҳилоф, яъни жоиздур. Ул таяммум бирла фарз намозларни ўқиса, ул кишига бул масъалага хилоф йўқдур. Ушбукдек "Муҳит" китобида мазкурдир. Агар Қуръон ёд ўқимоқ учун ё Қуръонга қараб ўқимоқ учун ё аҳли қубур (қабрлар)ни зиёрат қилмоқ учун, ё ўликни кўймоқ учун, ё азон айтмоқ учун, ё такбир айтмоқ учун, ё масжидга кирмоқ учун, ё масжиддан чиқмоқ учун ушбу тариқаки, таҳорат бирла масжидга кирса, андин кейин таҳоратини синдирса, ё Қуръонни ушламоқ учун таяммум қилса, ул таяммум бирла намоз ўқиса, оммаи уламо айтибдурлар, ўқиган намози дуруст эмас.

Ушбукдек "Қозихон"да мазкурдир. Ҳар вақтики, кофир мусулмон бўлмоқ учун таяммум қилса, андин кейин мусулмон бўлса, ўшал таяммум бирла намоз ўқиса, Имом Аъзам ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳнинг наздларида, жоиз эмас. Ушбукдек "Хулоса"да мазкурдир.

وَيَصِحُّ قَبْلَ الْوَقْتِ وَالطَّلَبِ مِنَ الرَّفِيقِ

Ва таяммумни намоз вақтидан илгари қилмоқ ва ҳамроҳидан сув сўрамасдан илгари қилмоқ дурустдур.

وَيُصَلِّي بِوَاحِدٍ مَا شَاءَ

Ва бир таяммум бирла қайси намозни хоҳласа ўқигай, хоҳ фарзлардан, хоҳ вожиблардан, хоҳ нафллардан бўлсун. Агар Қуръон ўқимоқ учун ё Қуръонни ушламоқ учун таяммум қилса, жамиъи уламнинг наздларида, ул таяммум бирла намоз ўқимагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Агар намози жаноза учун ё саждаи тиловот учун таяммум қилса, ул таяммум бирла сафарда бўлса, намоз ўқигай. Ҳазарда бўлса, яъни муқиймликда бўлса, дуруст эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَيَنْقُضُهُ نَاقِضُ الْوُضُوءِ

Таҳоратни синдирадиган нарсa таяммумни ҳам синдиргай.

وَقَدَرْتُهُ عَلَى مَاءٍ كَافٍ لَطَهْرِهِ

Одамнинг пок бўлмагига кифоя қиладурган сувга йўлиқса, хоҳ намознинг ичидa, хоҳ намоздан илгари бўлсин, ул сув таяммумни синдиргай.

لَا رَدَّتُهُ الْعِيَاذُ بِاللَّهِ

Муртад бўлмоқ таяммумни синдурмагай, масалан, бир киши таяммум қилгандан кейин, Аллоҳ ўзи асрасин, қилган таяммуми синмасдан илгари диндан қайтса, қилган таяммуми синмасдан илгари яна мусулмон бўлса, ўшал вақтнинг орасида бошқа нимарсалар бирла таяммум синмаган бўлса, ул таяммум бирла намоз ўқимоғи дуруст бўлгай.

وَنُدِبَ لِرَاجِيهِ صَلَوَتُهُ آخِرَ الْوَقْتِ

Ва сув топилурини умид қилган одамга намозни охир вақтигача қараб, таъхир қилиб, андин кейин таяммум қилиб ўқимоқ мустаҳабдур.

وَيَجِبُ طَلْبُهُ قَدَرُ غَلَوَاتٍ ظَنَّهُ قَرِيبًا

Сув яқиндур деб гумон қилган кишига уч юз газ миқдоридан тўрт юз газ миқдоригача бориб сувни қидирмоқ вожибдур.

وَإِذَا ذَكَرَهُ فِي الرَّحْلِ لَا يُعِيدُ الصَّلَاةَ

Ва ҳар вақтики, юкининг ичида сувнинг борлигини унутиб, бошқа ердан сув топмагани сабабли таяммум қилиб, намоз ўқигандан кейин ўзининг юкида ва ё нимарсаларининг орасида сув борлиги ёдига тушса, ул намозни қайтиб ўқимагай.

БУ ФАСЛДА МАСҲНИНГ БАЁНИ

Масҳ араб тилида сийпамоқдур, шариатда ул ерни сийпамоқдурки, таъйин қилибдурлар.

الْمَسْحُ عَلَى الْخُفَيْنِ جَائِزٌ لِلْمُحَدِّثِ دُونَ مَنْ عَلَيْهِ الْغُسْلُ

Бул масҳдан мурод таҳоратли вақтида кийган бўлса, этикка ва маҳсига масҳ тортмоқ жоиздур. Аммо ҳайздан ва нифосдан тоза бўлгани учун ва ё жунублик сабабидан ғулл вожиб бўлган бўлса, масҳ тортмоқ дуруст эмас, балки счиб ташлаб ғулл қилмоқ зарурдур. Зероки ғулл бирла масҳ тортмоқнинг одати жам бўлмагай. Масҳ тортмоқ жоиздур, жамиъи уламоларнинг наздларида, машҳур ҳадислар билан бирла. Ул ҳадислар ҳадиси мутавотирга қариб ва яқиндур. Анас ибни Молик разийаллоҳу таъоло анҳудан ривоят қилинди, ул жанобдан сўралди аҳли суннат ва жамоатдан, бас, Анас ибни Молик разийаллоҳу таъоло анҳу айтдилар: "Аҳли суннат шулки, дўст тутсанг Шайхайнни, яъни Абу Бакр Сиддиқ ва Умар Форуқ разийаллоҳу таъоло анҳумони. Ва таъна қилмасанг Хатанайнни, яъни Усмон ва Али разийаллоҳу таъоло анҳумони ва масҳ тортсанг икки музанинг устига". Чунончи, "Қозихон"да мазкурдир. Ва Кархий раҳматуллоҳи алайҳдан шулки, кимики икки музага масҳ тортмоққа мункир бўлса, яъни масҳ тортмоқни ҳриз кўрмаса, ул кишининг куфрига хавф қилингай. Ушбу ҳам "Қозихон"да мазкурдир.

وَفَرَضَهُ خُطُوطٌ قَدَرُ ثَلَاثِ أَصَابِعِ الْيَدِ فِي أَسْفَلِ مِنَ السَّاقِ

Ва масҳнинг фарзи қўлини уч бармоғи бирла тўпуғидан пастига қўйиб, сув бирлан уч бармоқ бўйи тортмоқдур. Ва "Фатовийи Қозихон"да айтилибдур, масҳ тортмоқнинг тариқи, қўйгай ўнг қўлининг панжаларини ўнг музаси учининг устига. Ва яна қўйгай чап қўлининг панжаларини чап музаси учининг устига ва иккаласини тортгай илик тарафига, иккала тўпуғининг устигача. Чунончи, "Кифоя"да, яъни "Ҳидоя"нинг шарҳида мазкурдир.

وَيَجُوزُ عَلَى الْجُرْمُوقَيْنِ

Маҳсининг устидан кийган этикка масҳ тортмоқ раводур. Ва мунга ўхшаш ҳар нимарса бўлса ҳам бирининг устидан кийганда, агар таҳорати комил бирла кийган бўлса, масҳ раводур, лекин таҳорат синмасдан илгари маҳсининг устидан кийилган этикнинг бўлмағи шарт қилинибдур. Бас, таҳорат сингандан кейин этиклар устига масҳ тортмоқ дуруст эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَكُلُّ مَا يَسْتُرُ الْكَعْبَ وَيُمْكِنُ بِهِ السَّفَرُ

Тўпуғини ёпган ва ул ёпган нарса бирла сафари шаръийга юрмоқ мумкин бўлган нарсага масҳ тортмоқ раводур.

وَشَرْطُ كَوْنِهِمَا مَلْبُوسَيْنِ عَلَى طَهْرٍ تَامٍ وَقْتَ الْحَدَثِ

Икки музани бир-бирининг устига киймоқлиги ва танҳо музани киймоқлиги таҳорати комил бирла шарт қилинибдур. Ушбу таҳорати комил синса, яъни буюрилган аъзоларни батамом ювиб, таҳорат қилиб, муза кийиб олгандан кейин таҳорати синса, масҳ тортмоқ раво бўлгай. Ушбу баён бўлгандек бўлмаса, раво бўлмагай.

لَا فِي الْجَبِيرَةِ

Жабирага масҳ тортмоқликда таҳорати комил шарт эмас. Жабира деб кичик чўбни айтурлар. Ани синган аъзога боғлайдурлар. Аммо бул мақомда мутлақдур, ҳар хил жароҳат устига боғланган латта айтилуру. Ва масҳнинг жабирага жоиз бўлмоғининг шарти улдурки, агар сув тегса зиён қиладурган бўлса, анинг устига бир латтани боғлагай, анинг устига масҳ тортгай. Хоҳ латтанинг тамомига масҳ тортгай ва ё кўпроғига масҳ тортгай.

وَلَا بَأْسَ بِسُقُوطِهَا

Ул латтанинг жароҳат устидан тушмоғи, хоҳ ечилиб, хоҳ бир нимарсага тегиб тушса, зиёни йўқдур, яъни тортган масҳни бузмагай.

الْأَعْنَ بُرءٌ

Бироқ яхши бўлгандин кейин тушса, масҳ ботил бўлуру. Агар жароҳатни ювмоқ зарар қилмаса, лойиқ шулки, ювмоқ вожиб бўлгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Магар жароҳат яхши бўлгандан кейин жабира тушса, ўзини ювмоқ лозимдур.

وَلَا يُمْسَحُ سَاَتَرُغَيْرِ الرَّجُلِ الْإِهَى

Ва оёққа кийган нимарсадан бошқа ҳеч нимарсага масҳ тортилмагай, яни масҳ тортмоқ раво эмас, фақат жароҳат устидаги латта узасига раво бўлуру. Дастор, тўн ва буларга ўхшаган нимарсаларга масҳ тортмоқ раво бўлмагай.

وَمُدَّتُهُ لِلْمَقِيمِ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ

Ва масҳнинг муддати муқийм одамга таҳорат синган вақтдан бир кеча ва бир кундуз бўлуру ва мусофирга уч кеча ва уч кундуз бўлуру таҳорати синган вақтдан, яъни бул муддатларни муза кийган вақтдан ҳисоб қилмагай, таҳоратни синдурган вақтдан ҳисоб қилгай.

وَنَا قِضُهُ نَاقِضُ الْوُضُوءِ

Ва масҳни синдирадурган нимарса таҳоратини синдирадурган
нимарсадур.

وَمُضَى الْمُدَّةِ

Ва масҳ муддатининг ўтмоғи масҳни синдирай.

وَخُرُوجُ أَكْثَرِ الْعَقَبِ إِلَى السَّاقِ

Ва яна масҳни синдирадурган нарса пошнанинг кўпроғи қўнжи тарафига чиқмоғидур, нечукким Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳдан ривоят қилинди ва Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳ ҳам муни олдилар. Ва яна эҳтимоли бордур оёқнинг кўпроғи чиқмоғига ирода қилмоқ, шул алоқа бирлаки, пошна оёқдан жузъи эрди. Албатта қўлма-қўл юрган китоблар хулосаси, икки "Мабсут" ва "Муҳит" ва булардан бошқа китобларки, китоблар хулосасидур. Ул китобларда қадамнинг чиқмоғи таҳоратни синдирай дейилибдур. Бул масъалага хилоф йўқдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва агар оёқнинг беш бармоғи ўз жойида бўлса ва пошнаси ўз жойидан кўтарилса ва яна ўрнига келса, зиёни йўқдур. Чунончи, "Муҳит"да мазкурдир. Ва агар этик ё маҳсининг кенглигидан оёқ ўз жойидан кўтарилса, яна жойига келса, анда ҳам зиён қилмас, би-л-ижмъ. Чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир. Ва бошқа китобларда ҳам мазкурдир.

وَبَعْدَ أَحَدٍ هَذَيْنِ يَجِبُ غَسْلُ رِجْلَيْهِ فَقَطْ

Ва бу икки сабабнинг бириси бирла, яъни таҳоратлик вақтида муддат ўтиб ва ё пошна чиқиб, масҳ бузилса, икки оёғини ювмоқлик вожибдур. Ва бул вожиб бўлмоқ, яъни оёғини счиб ювмоғининг вожиб бўлмоғи ҳар вақтики, манъ қиладурган маҳсини ечмоқдан манъ қилмаса ва агар маҳсини счмоқнинг иложи бўлмаса, бас, масҳ тортмоқ жоиз бўлур. Ва агарчандики кўп муддат ўтса ҳам, масалан, маҳсини счмай масҳ тортгай ҳар вақтики, оёғини совуқ уриб кетмоғидан қўрқса. Чунончи, "Хулоса"да мазкурдир. Ва ўзга андомларини ювмоқ вожиб эмас, лекин тарки суннат бўлгай.

وَيَمْنَعُهُ خَرَقٌ يَبْدُو مِنْهُ قَدْرُ ثَلَاثِ أَصَابِعِ الرَّجْلِ أَصْغَرَهَا

Ва масҳ қилмоқ раво бўлмас агар этик ва маҳси йиртиғидан оёғининг уч кичкина бармоғи миқдори кўринур бўлса. Аммо ул андоғ маҳкам бўлсаки, йиртиғининг ораси очилиб, уч кичкина бармоғи кўринмаса. Агарчандики уч бармоқ сиғадирган бўлса ҳам масҳ қилмоқ раводур. Ва агар юрганда уч бармоқ миқдорича кўринса, оёғини срга қўйганда кўринмаса, масҳ қилмоқ раво бўлмас. Ва ул йиртиқ хоҳ остида бўлсин, хоҳ устида бўлсин, ва хоҳ орқасида бўлсин ва хоҳ ёнида бўлсин, тўпуғдан пастида бўлса, масҳнинг раво бўлмаслигига кифоя қилур.

وَيُجَمَعُ خُرُوقُ خَفٍّ

Ва агар бир этик ва ё маҳсининг йиртиғини жам қилганда уч бармоқ сиғадурган бўлса, масҳ қилмоқ раво бўлмас.

لَا خَفَّيْنِ

Икки этик ва ё икки маҳси йиртиғи жам қилинганда уч бармоқ сиғадурган бўлса, масҳ қилмоқ раво бўлур.

وَفِي سَفَرِ الْمُقِيمِ وَعَكْسِهِ قَبْلَ تَمَامِ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ يُعْتَبَرُ
الْآخِرُ

Ва муқийм киши мусофир бўлганда охирги ҳоли бир кеча ва кундуздан илгари эътибор қилинур. Яъни агар мусофир бир кеча ва кундуздан илгари мусофир бўлса, уч кеча-кундуз масҳ қилгай. Ва агар мусофир бир кеча ва кундуздан илгари муқийм бўлса, бир кеча ва кундузни адо қилгай.

وَبَعْدَهُمَا يُنْزَعُ

Ва бир кеча ва кундуз ўтгандан кейин мусофир муқийм бўлса, этикни ё маҳсини суғургай. Ва ё оёғини ювгай. Агар мусофир бир кеча ва кундуз ўтгандан кейин сафари муқиймликка айланса, албатта этикни ё маҳсини чиқаргай,

яъни ечгай. Агар муқийм мусофир бўлса, уч кеча ва кундуздан кейин этикни ё маҳсини чиқаргай ва оёғини ювгай. Ва агар муза кенг бўлса, қадам кўтарган вақтда оёқ пошнага чиқса ва оёқ қўйган вақтда жойига қайтиб борса, анинг устига масҳ тортмоқ жоиз бўлур. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

БУ ФАСЛДА ҲАЙЗНИНГ БАЁНИ

Ҳайз деб араб сўзларида хотиннинг бола турадурган еридан тўкилган қонни айтулур.

الْحَيْضُ دَمٌ يَنْفُضُهُ رَحِمٌ بِالْعَةِ لَا دَاءَ بِهَا

Ва шариятда ул ҳайз қондурки, расида ва балоғатга етган заифанинг бачадонидан тўкилур, яъни ул ҳайз кўрадурган заифа ёши тўққиздан кам бўлмагай ва ул қон келмоқ бирла дарди ва оғриғи бўлмас.

وَلَا آيَاسَ

Ва яна ул заифа қон кўрмоқликдан ноумид бўлмаган бўлгай. Ва мухтор қавл бизнинг замонимизда қондан ноумид бўлмоқ эллик ёшда дебдурлар. Чунончи, "Зоҳидий"да мазкурдир. "Хулоса"да эллик беш дебдурлар.

Ва "Ниҳоя"да олтмиш дебдурлар. Ушбуга эътимоддур. Ва кўп шайхлар бунга мойил бўлибдурлар. Ва "Муҳит" китобида олтмиш ёшда қондан ноумид бўлмоқ масъаласини қавлларнинг миёнаси дебдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Бола туғмоқдан ноумид бўлгандан сўнг кўрган қонни хуни истиҳоза, яъни қон бөморлик ва касалдан деб ҳукм қилмоқ тўғрисида фақиҳлар орасида ихтилоф бордур, аммо "Ҳидоя"нинг шарҳи "Ниҳоя"да баён қилинибдурки, бизнинг замонимизда фатво эллик ёшда бола туғмоқдан ноумид бўлмоққадур. Ҳайз кўрмоқдан ноумид бўлган вақтни эллик беш ёшга жазм қилингандур ва бул қавл мухтор қавлдур. Ушбудек "Хулоса"да

мазкурдир. Ва бул қавлларнинг миёнасидаур. Ушбуга ўхшаш "Муҳит" китобида мазкурдир. Ва алайҳи-л-этимод ишонч шунгадир. Ушбук китоби "Ниҳоя" ва "Сирожу-л-ваҳҳож"да мазкурдир. Ва алайҳи-л-фатво. "Меърожу-л-дироя"да ушбу тариқада. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир. Ва мухтор қавл шулки, ҳайздан ноумид бўлган хотин агар бақувват қон кўрса, ул қон ҳайздур. Ушбук "Шарҳу-л-мажмаъ ли ибни-л-Малик"да мазкурдир. "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир. Аммо истиҳозанинг қонини ҳайз қонидан ўзга қилибдурлар. Ул қон томирдан келур, бачадондан келмас, зероки бола бўлган вақтда хотиннинг бачадони болага машғул бўлур. Ул вақтда агар қон келса, хуни истиҳоза бўлур.

وَ أَقْلُهُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَلِئَالِيهَا

Ва ҳайз муддатининг ози, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ наздларида, уч кеча ва кундуздур. Ушбудан кам бўлмас, соат ҳисобича етмиш икки соатдур, бундан чорак соат кам кўрса, ул қон ҳайздан ҳисоб топмағай, балки хуни истиҳоза бўлғай. Чунончи, "Жомиъу-р-рамуз"да мазкурдир.

وَ أَكْثَرُهُ عَشْرَةٌ

Ва ҳайз муддатининг кўпроғи ўн кеча ва кундуздур.

وَ أَقْلُ الطَّهْرِ خَمْسَةَ عَشَرَ يَوْمًا

Ва поклик муддатининг ози, яъни ҳайздан қутилгандан кейин поклик бирла юрмоқнинг оз муддати ўн беш кундир, бундан кам бўлмағай.

وَ لَا حَدٌّ لَأَكْثَرِهِ

Ва поклик муддатининг ҳисоби йўқдур. Зероки заифалар икки йил, уч йил ва андин ҳам зиёда ҳайз кўрмай юргайлар.

الطَّهْرُ الْمُتَخَلَّلُ بَيْنَ الدَّمَيْنِ فِي مُدَّتِهِ وَمَا رَأَتْ مِنْ لَوْنٍ
فِيهَا سِوَى الْبَيَاضِ حَيْضٌ

Ва бир ҳайзнинг муддатида, яъни ҳайзнинг ками уч кун ва кўп муддати ўн кун ичида икки маротаба қон кўриб, бул икки қоннинг орасида аралашган поклик, яъни ҳайз кўрмай пок бўлиб турган пайтда ул кўрган ҳайзининг ранги оқ бўлмаса ва бундан бўлак ҳар рангда кўрган бўлса, ҳайздур. Мазкур муддатлар ичида кўрган қоннинг икки тарафи хун ўртасида пок юрган кун бўлса, ҳайз ҳукмидадур.

يَمْنَعُ الصَّلَاةَ وَالصَّوْمَ

(Ҳайз) рўзани ва намозни манъ қилур, яъни намоз ўқимагай ва рўзанинг вақти бўлса, тутмагай.

فَيُقْضَى هُوَ لَا هِيَ

Бас, пок бўлганидан кейин рўзанинг қазосини тутгай ва намознинг қазосини ўқимагай.

وَدُخُولَ الْمَسْجِدِ وَالطَّوَافِ

Ва ҳайз масжидга кирмоқни манъ қилур. Агарчандики яхши ишлик бўлса ҳам. Ва Каъбани тавоф қилмоқни манъ қилур, ваҳоланки Каъбанинг масжидини ташқарисидан ҳам тавоф қилса раво бўлмас. Аммо ҳайзлик хотиннинг Арафотда турмоғи раво бўлур. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

وَاسْتِمْتَاعَ مَا تَحْتَ الْأَزَارِ

Ва ҳайз иштонининг остидан эрининг фойда олмоқлигини манъ қилур, яъни киндигидан то тизигача, эрининг бул жойлардан баҳра олмоғи ҳаромдур.

وَلَا تَقْرَأُ كَجُنْبٍ وَنَفْسَاءَ

Ва ҳайзлик хотин Қуръондан бир оят миқдорида ўқимагай. Ва жунуб ва нифослик хотиндекким, алар "Алҳамду лиллаҳи роббил оламин"ни шукр учун ва ё "Бисмиллаҳи роҳмани роҳийм"ни иш бошламоқ учун айтсалар, зиёни йўқдур. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир. Агар бул ҳолдаги

хотинлар Қуръон ўқитадурган бўлсалар, ўргатганларида бир калима ё бир оятдан камроқ ўқитгайлар. Ва Қуръонни ҳижо қилиб ўқитмоқ ва ё ўқимоқ раводур. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир. Ва дуои "Қунут"ни ва ё ўзга дуоларни ўқисалар раво бўлур, макруҳ эмасдур зоҳир ривоятда. Ушбудек "Табйин"да ва алайҳи-л-фатво. Ушбудек "Тажнис"да ва "Заҳириййа"да мазкурдир.

بِخِلَافِ الْمُحَدَّثِ

Таҳоратсиз киши хилофидаки, анга Қуръон ўқимоқ раво бўлур (ёддан).

وَلَا يَمَسُّ هَؤُلَاءِ مَصْحَفًا

Ва лекин бул жамоа Қуръонни ушламагайлар. Чунки нопок одамнинг ушламаслигига оят бордур, яъни ҳайз кўрган ва нифослик хотин ва жунуб ва бетаҳорат одам Қуръонни ушламагайлар.

الْأَبْغِلَافِ مُتَجَافٍ

Магар муқовага ёпиштируб юборилмаган, ўзи алоҳида жилди бўлса, анинг бирла ушласа, раво бўлгай. Ва зарари йўқдур Қуръонни ёш болаларга бермоқ бирла. Зероки ёш болаларга Қуръон берилмаганда Қуръонни ёд олмоқни зое қилмоқ бўлгай. Ва пок бўлиб Қуръонни ушланглар, деб амр қилинганда ёш болалар душвор ва ҳараж бўлгай. Ва бул қавл саҳиҳдур. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

وَكُرْهًا بِالْكُمِّ

Ва энги бирла Қуръонни ушламоқ макруҳдур.

وَلَا دَرَهْمًا فِيهِ سُورَةٌ إِلَّا بِصُرَّةٍ

Ва яна сураи Қуръондан нақш қилинган тангани ҳам ушламагайлар. Фақат ҳамёни бирла ушласа раводур, аммо

мазкур узрликлар Қуръонни ушламай унга қарасалар, макруҳ бўлмагай. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

وَحَلَّ وَطِئُ مَنْ قُطِعَ دَمُهَا لَأَكْثَرِ الْحَيْضِ وَ النَّفَاسِ قَبْلَ
الْغُسْلِ

Ва хотиниким, тийилган бўлса анинг ҳайзи, ва ё нифосининг аксар муддати ўтгандан кейин, ва ё одатининг муддати ўтганидан кейин ғул қилмасдан илгари жимоъ қилмоқ ҳалолдур.

دُونَ مَنْ قُطِعَ لَأَقَلِّ مِنْهُ

Ҳайзнинг оз муддати ўтгандан кейин қони тийилса, яъни уч кеча ва кундуздан кейин қони тўхтаса, ғулдан аввал жимоъ қилмоқ раво эрмас.

إِلَّا إِذَا مَضَى وَقْتُ يَسَعُ الْغُسْلَ وَ التَّحْرِيمَةَ

Қони тўхтагандан кейин ғул қилиб, такбири таҳримани боғлар вақт ўтса магар ул вақтда жимоъ қилмоқ ҳалол бўлур ва ё одатининг бошида тийилган бўлса ҳам. Ушбудек қилса, ҳалолдур, яъни такбири таҳрима бирла ғул қилмоқ вақт сиғар бўлса ва агар одатидан илгари тўхтаса, одатининг охиригача турмоқ керак, вақтнинг охирида ғул қилгай. Ва намоз ўқигай. Ва рўза тутгай ва жимоъ қилингай. Ривоят қилинди Ойишаи сиддиқа разийаллоҳу таъоло анҳодан, айдилар, ҳар хотинки ҳайз кўрса, илгариги гуноҳларига каффорат бўлур ва агар ул ҳайз кўрган кунда "Алҳамду лиллаҳи ала кулли ҳол ва астағфируллоҳа мин кулли занбин" деса, Аллоҳ таъоло анинг учун оташи дўзахдан озод бўлмоқни ва сиротдан ўтмоқни ва азобдан саломат бўлмоқни битгай. Ва баланд қилгай Аллоҳ таъоло ул хотинга қирқ шаҳиднинг даражасини, башарти ҳайз кўрган вақтларида Худойи таъолони ёд қиладурган бўлса. Ва Ҳасани Басрий айтибдурлар, бул савоблар ва бул мартабалар эрига фармонбардор ва шариат ишларида солиҳа, яъни намоз ўқийдурган ва рўза тутадурган хотинларга хосдур.

Ҳикоят қилинибдурки, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам замонларида бир одам ғазотга кетарда заифасига: "Мен ғазотдан қайтиб келгунча ушбу уйдан чиқмағил", - деб эрди. Эри кетганидан кейин ул заифанинг отаси бетоб бўлди ва Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васалламдан сўради. "Эрининг буйруғидан чиқмағил", - дедилар. Отасини кўргали бормади, отаси ўлди, қизини кўролмади. Ул хотин эри келмагунча сабр қилиб ўлтурди, андин кейин Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламга ваҳий келди, албатта эрига фармонбардор бўлган жиҳатдан Аллоҳ таоло ул хотиннинг гуноҳини кечирди, деб Абу Мансур ушбун "Муснаду-л-Фирдавс" китобида ривоят қилди.

وَالنَّفَاسُ دَمٌ يَعْقِبُ الْوَلَدَ

Ва нифос ул қондирки, боланинг орқасидин келур, яъни болани туққандин кейин келур.

وَلَا حَدَّ لَأَقْلَهُ وَ أَكْثَرُهُ أَرْبَعُونَ يَوْمًا

Ва нифоснинг оз муддатининг белгиси ва таъйин қилинган вақти йўқдур. Ва нифоснинг таъйин қилинган кўп куни қирқ кундур. Агар қирқ кундан ўтса, беморликдан келган қон бўлгай.

وَهُوَ لَأَمُّ التَّوَّامِينَ مِنَ الْأَوَّلِ خِلَافًا لِمُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ

Ва ул нифоснинг муддати эгизак туққан хотинга аввалги туғилган боладан ҳисоб қилинур. Яъни аввал бир бола туғса, андин кейин олти ойдан илгари яна бир бола туғса, аввалги боладан нифоси ҳисобланур. Имом Муҳаммад бирла Имом Зуфар раҳимаҳумаллоҳнинг наздларида, нифос кейинги туғилган боладан ҳисобланур.

وَانْقِضَاءُ الْعِدَّةِ مِنَ الْآخِرِ اجْمَاعًا

Ва имомларнинг ҳаммаларининг иттифоқи бирла иддани ўтмоқлиги сўнгги боладан ҳисоб қилинур. Анинг учунким, бачадоннинг поклиги бул вақтда ҳосил бўлур. Бас, агар ани эри қўйуб юборса ё эри ўлса, андин кейин аввалги болани

туғса, кейинги болани туғмагунча иддаси тамом бўлмагай. Чунончи, "Жоимиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَسَقَطُ يَرَى بَعْضُ خَلْقِهِ وَلَكِنَّ فَتَصِيرُ بِهِ نَفْسًا

Ва бир пора гўшти, махлуқи Худованд андин маълум бўлса, яъни андин одам сурати билинса. Агар андоми пайдо бўлмаган бўлса, ани бир парча гўшт дерлар. Чунончи, андомининг баъзиси — сочи ва тирноғи ва шунга ўхшаш аъзолари маълум бўлса, бола ҳукмида бўлур. Шариатда нафси комил бола эмас. Бас, албатта тўрт ой ўтгандан кейин болага жон дамида қилингай. Жон дамида қилингандан кейин аъзоси икки ойда комил ва тамом бўлур. Чунончи, "Жоимиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ани туққандан сўнг ул хотин нифосда бўлур.

وَالْأَمَةُ أُمُّ الْوَلَدِ

Ва чўри бўлса, боланинг онаси бўлур, ул чала тушган боланинг сабаби бирла ул чўри сотилмагай.

وَيَقَعُ الْمُعْلَقُ بِالْوَلَدِ

Ва қўйилган шартлар бажо келур. Масалан, бир одам хотинига айтса, агар сен бола топсанг, манга талоқсан ва ё юз танга берурман ва ё озодсан деса, андин кейин ул хотин чала бола ташласа ва ё чўрисига дегандан кейин бола ташласа, айтилган ваъдалар муқаррар бўлгай. Чўри боланинг онаси бўлур.

وَتَنْقُضِي الْعِدَّةَ بِهِ

Ва бола тушгандан кейин хотиннинг иддаси ўтгай.

وَمَا نَقَصَ عَنْ أَقْلٍ الْحَيْضُ أَوْ زَادَ عَلَى حَيْضِ الْمُبْتَدِئَةِ وَهُوَ عَشْرَةٌ

Ва ул қонки, ҳайзнинг оз муддатига стмай тўхтаса, яъни уч кеча ва кундузга стмай тўхтаса, ё зиёда келса, янгидан бошлаб кўрган хотиннинг қони, яъни дафъатан ҳайз кўрган

хотин ўн кундан ошиқча кўрса ва ул янгидан кўрган ҳайзи ўн кундур.

أَوْ عَلَى نَفْسِهَا وَهُوَ أَرْبَعُونَ يَوْمًا أَوْ عَلَى الْعَادَةِ فِيهَا

Ё янгидан туққан хотиннинг нифоси зиёда бўлса ва ул янгидан туққаннинг нифоси қирқ кундур.

Ё ҳайзда ва нифосда ўрганган одатидан зиёда бўлса,

وَجَاوَزَ أَكْثَرَهُمَا وَمَا رَأَتْ حَامِلٌ اسْتِحَاضَةً

Ва яна ўтиб кетса ҳайзнинг ва нифоснинг кўп муддатидан, масалан, бир хотиннинг етти кун одати бўлса, ўн тўрт кун қон кўрса, ул етти кунким, одати эрди, ҳайзнинг қонидур, қолган етти кун беморликдан келган қондур. Нифоснинг ҳукми шунга ўхшашдур, яъни одатига қараб амал қилгай. Бўғоз хотин қон ва ё ўзга рангли нимарса кўрса, бир иллатдан келган қондур.

لَا تَمْنَعُ صَلَاةٌ وَصَوْمًا وَوَطْئًا

Бул баён қилинганларнинг ҳаммаси намоз ўқимоқни манъ қилмас, хоҳ фарз, хоҳ нафл бўлсин. Ва рўзани бир иллатдан келган қон манъ қилмас, ҳар қайси рўза бўлса ҳам. Агар намоз ўқимаса ва ё рўза тутмаса, қазоси лозимдур, асло соқит бўлмас. Ва истиҳозанинг қони, яъни беморликнинг қони жимоъ қилмоқни манъ қилмас.

وَمَنْ لَمْ يَمُضْ عَلَيْهِ وَقْتُ فَرَضٍ إِلَّا وَبِهِ حَدَثٌ مِنْ
اسْتِحَاضَةٍ أَوْ رُعَافٍ أَوْ نَحْوِهِمَا يَتَوَضَّأُ لِقَوْلِهِ كُلُّ فَرَضٍ

Ва ул кишиким, анга ҳеч фарзнинг вақти ўтмас, магар ўтгай ул ҳолдаким, анинг таҳорати синиб турадурган бўлгай. Яъни агар кишининг ҳамиша таҳорати синиб турадурган бўлса, ва ушбу тариқада бир фарзнинг вақтини таҳорати комил бирла адо қилолмаса, ва яна икки ракаат намозни таҳорати комил бирла ўқий олмаса, соҳиби узрдур. Ул таҳоратнинг синмоқ сабаби хуни истиҳозадан бўлгай, ё сл ҳамиша чиқиб турадурган бўлгай, ё бир жароҳат бўлиб, тинмай қон оқадурган бўлгай,

ё саласул (сийдик тутолмайдиган) бавл, ва ё кўзи қаттиқ оғригандан ёш оқиб турса, ул киши агар ҳар фарзнинг вақти киргандан кейин таҳорат қилурга ожиз бўлса, таҳорат қилгай ё таяммум қилгай.

وَيُصَلِّي بِهِ فِيهِ مَا شَاءَ قَرَضًا وَ نَفْلًا

Ва ул қилган таҳорат ва ё таяммум бирла ул вақтнинг ичида қайси намозни хоҳласа, фарз ва хоҳ нафл бўлсин, ўқигай.

وَيَنْقُضُهُ خُرُوجُ الْوَقْتِ لَا دُخُولُهُ كَالزَّوَالِ

Ва намоз вақтининг чиқмоғи узрли одамнинг таҳоратини синдургай, масалан, эрта намози учун қилган таҳоратни куннинг чиқмоғи бузгай, вақтнинг кирмоғи бузмагай. Масалан, намози пешин учун вақти келгунча қилиб қўйган таҳоратни пешин вақтининг кирмоғи бузмагай, то вақти чиққунча пешин ўқимоқ дуруст.

БУ ФАСЛДА НАЖОСАТЛАРНИ ПОК ҚИЛМОҚНИНГ БАЁНИ

يَطْهَرُ الشَّيْءُ عَنْ نَجَسٍ مَرْنِيَّ بِزَوَالِ عَيْنِهِ وَإِنْ بَقِيَ أَثَرُ
يَشُقُّ زَوَالَهُ بِالْمَاءِ

Пок бўлган ҳар пок нимарса, хоҳ бадан, хоҳ тўн бўлгай, хоҳ ўзга нимарса бўлгай, кўринуб турган нажосатдан ювмоқ сабабидан кетмоқлиги бирла ва асари йўқ бўлмоқлиги бирла пок бўлгай. Башарти асарини сув бирла кеткузмоқлик душвор бўлмаса, асарини йўқ қилгай. Ва пок бўлур машаққат бўлса асарини йўқ қилмоқ сув бирла ва собун ва ишқор билан ювмоқ бирла, агарчандики асари боқий қолса ҳам.

وَيَكُلُّ مَا يَحِلُّ مِزِيلٍ

Ва ҳар нимарсаким, пок сув йўқ бўлса ва кўринур нажосатни кеткузадурган бўлса, масалан, гулоб ва сиркага ўхшаш, аммо сут ва ёғ, буларга ўхшаш нимарсалар бирла пок бўлмас.

وَعَمَّا لَمْ يَرَ أَثَرَهُ بِغَسْلِهِ وَعَصْرِهِ ثَلَاثًا إِنْ أَمَكَنَ

Ва аммо ул нажосат қуруқ бўлгандан кейин асари кўринмаса, (масалан), сийдикка ўхшаш, уч йўл ювиб ва уч маротаба сиқмоқ бирла пок бўлгай, агар сиқмоқнинг иложи бўлса. Ва учинчи сиққанда андоғ қилгайким, агар яна қайта сиқса, ҳеч нимарса томмагай.

وَالْأَيْغُسْلُ وَيُتْرَكُ إِلَى عَدَمِ الْقَطْرَانِ ثُمَّ وَثُمَّ

Ва агар бурё ва коса ва кўзадек сиқмоқнинг иложи бўлмаган нимарса бўлса, бир йўл ювиб қўйгай то қатра-қатраси томиб адо бўлгунча. Андин кейин яна ушбудек ювиб, яна қатра-қатраси томиб адо бўлгунча қўйгай. Ушбудек яна бир маротаба қилгай.

وَعَنْ مَنْىٍّ بِغَسْلِهِ أَوْ فَرَكٍ يَابِسِهِ

Ва яна манийдан кийимларга ва ё баданга тегса, хоҳ қуриган ва хоҳ қуримаган бўлсин, ювмоқ бирла пок бўлур. Агар маний қуруқ бўлса, хоҳ қуюқ бўлсин ва хоҳ суюқ бўлсин, уқаламоқ бирла пок бўлур.

وَالْخُفُّ عَنْ ذِي جَرْمٍ جَفَّ بِالذَّلِكِ بِالْأَرْضِ

Ва кафш ва анга ўхшаш нимарсалар сигирнинг тезагига ўхшаш ва одамнинг тезагига ўхшаш қуюқ нажосатдан ерга суртмоқ бирла пок бўлур, агар асло асари қолмаса.

وَعَنْ غَيْرِهِ بِالْغَسْلِ فَقَطْ

Ва суюқ нажосатдан ювмоқ бирла пок бўлур ва суртмоқ бирла пок бўлмагай, сийдик ва шаробдек нимарсалардан ювмоқ бирла пок бўлур.

وَالسَّيْفُ وَنَحْوُهُ بِالْمَسْحِ

Ва қилич ва анга ўхшаш нимарсалар, пичоқ ва ойнадек ва буларга ўхшаган нимарсалар бўлса, ерга суртмоқ бирла ва ё ўзга нимарсаларга суртмоқ бирла пок бўлур. Масалан, пахтага ва бўзга ва юнга ва буларга ўхшаш нимарсаларга суртмоқ бирла пок бўлур, хоҳ ул нажосат қуюқ ва хоҳ суюқ, қуриган ва хоҳ қуримаган бўлсин. Агар қассоб ҳайвонларни сўйгандан кейин пичоқни ҳайвоннинг жунига суртса, ҳеч асари қолмаса, пок бўлур.

وَالْبِسَاطُ بِجَرَى الْمَاءِ عَلَيْهِ يَوْمًا وَ لَيْلَةً

Ва нажас бўлган наMAT ва палосни оқар сувга бир кеча ва кундуз боғламоқ бирла пок бўлур. Палоснинг бир бошига нажас тегса, пок тарафида намоз ўқимоқ мутлақо дурустдур, яъни хоҳ катта ва хоҳ кичик палос бўлсин, деб мулла Хисрав Равшан баён қилибдурлар.

وَالْأَرْضُ وَمَا اتَّصَلَ بِهَا كَالْخُصِّ وَالْكَلَاءِ بِالْيُبْسِ وَ ذَهَابِ الْأَثَرِ لِلصَّلَاةِ

Ва нажосат бўлган ер ва ерга туташ бўлган нимарса, мисли қамиш ва қамишдан қилинган уй ва ердан пайдо бўлган ўт ва ерга туташган ғишт ва буларга ўхшаган нимарсалар офтоб бирла ё ўзга нимарсалар бирла нажосат кетса ва анинг асари кетмаги бирла пок бўлур. Яъни ул қуриган нимарсаларнинг ҳеч асари ва асло иси ва рангидан қолмаса, поклигига ҳукм қилинур. Хамр солинган, яъни шароб солинган хум ҳар вақтики, уч маротаба ювилса, ва ул хум гарчанд кўп вақтдан бери истеъмол қилинган бўлса ҳам, пок бўлгай. Ушбудек "Фатовийи Қозихон"да мазкурдир.

لَا لِلتِّمَمِ

Аммо ул ернинг поклиги намоз ўқимоқликка раво бўлур, таяммум қилмоқликка раво бўлмас. Ва ул ернинг ўзи покдур, бир нарсани пок қилғувчи эмас, оби мустаъмалдек, яъни ишлатилган сувдек. Ҳар вақтики, қўйнинг қонли калласини куйдирса ва ул калладан қон куйиб йўқ бўлса, калланинг пок бўлганлигига ҳукм қилинур. Чунончи, "Фатовийи Олам-

гирия"да мазкурдир ва нажасларким, андин кўза ва ё қозон қилинса, андин кейин пиширилса, пок бўлгай. Ушбудек "Муҳит" китобида мазкурдир. Ва ҳар вақтики, танур ва ўчоққа ўт қўйиб қизитилса, андин кейин нажас бирла ҳўлланган латта бирла танур артилса, андин кейин нон ёпилса, бас, агар ўтнинг ҳарорати нонни танурга ёпмасдан илгари сув намини еб юборса, нон нажас бўлмагай. Ушбудек "Муҳит" китобида мазкурдир. Ва яна таффи ва тезаклар бирла қизитилса, ул танурда нон ёпилса, макруҳ бўлгай ва агар танурга сув сепилса, кароҳият йўқ бўлгай. Ушбудек "Қуниййа"да мазкурдир. Жигарнинг қони ва талоқнинг қони ҳаром эмасдур. Ушбудек "Хизонату-л-Фатво"да мазкурдир.

وَيُعْقَى مَا دُونَ رُبْعِ الثَّوْبِ مِنْ نَجَسٍ خَفٍ

Ва агар кийимнинг тўртдан биридан ози нажосати хафифадан, яъни енгил нажосатдан булғонса, афв қилинур, яъни анинг бирла намоз ўқимоқ зиён қилмагай.

كَبُولِ فَرَسٍ وَ مَا أَكَلَ لَحْمُهُ

Нажосати хафифанинг мисоли отнинг сийдигига ўхшаш ва яна бошқа ҳайвонларким, гўшти сийлур, аларнинг сийдикларига ўхшаш.

وَ خُرءٌ طَيْرٍ لَا يُؤْكَلُ

Ва ул қушларким, учадургандур, гўштини еб бўлмагай, итолгу ва қарчиғай ва буларга ўхшаганларнинг нажосатини нажосати хафифа дейдурлар. Яъни енгил нажосат дейдурлар, анинг бирла намоз ўқимоқ раводур.

وَ أَمَّا خُرءٌ طَيْرٍ يُؤْكَلُ فَطَاهِرٌ

Ва аммо паррандаларким, учиб юрурлар ва гўштарини ейилур, буларнинг нажосати покдур.

إِلَّا الدَّجَاجَةُ فَإِنَّهُ غَلِيظَةٌ كَسَائِرِ مَا خَرَجَ مِنَ الْمَخْرَجَيْنِ وَ الدَّمُ وَ الْحَمْرُ

Магар уйда юрадурган товукнинг нажосати албатта нажосати ғализадур, андоғким, одамни икки йўлидан чиқадурган ганда ва сийдиги янглиғ нажосати ғализадур. Ва яна суюқ қон ва жамиъи ҳайвоннинг баданидан чиқадурган йиринг албатта ғализадур. Бас, балиқнинг қони нажас эмас, пашша ва чибин ва бит ва бурганинг қонига ўхшаш. Чунончи, "Қозихон"да мазкудир.

فَيُعْفَى مِنْهُ قَدْرُ الدَّرْهِمِ

Ул нажосати ғализадан бир танга баробари нажосат кийимга ва ё баданга тегса, бас, кечирилур, анинг бирла намоз ўқимоқ раво бўлур.

وَهُوَ مِثْقَالُ فِي الْكَثِيفِ وَقَدْرُ عَرْضِ الْكَفِّ فِي الرَّقِيقِ

Ва ул танганинг миқдори қуюқ нажосатдан бир мисқолдур ва зиён қилмас, яъни маъфудур, гандаликнинг суюғи кафт энининг миқдорица бўлса. Кафтнинг энини билмоқ улдуким, қўлини очиқ тутгай ва сувни кафтига қўйгай, қанча сув қолса, қўл кафтининг миқдори ул бўлгай. Мисқол деб бир юз миёна арпанинг оғирлигини айтилар. Чунончи, "Ахтариий" луғатида мазкурдир.

وَبَوْلٌ اِتَّضَعَ مِثْلُ رُؤْسِ الْاَبْرِ لَيْسَ بِشَىْءٍ

Ва сийдик сачраса, игнанинг учидек тегса, ҳеч мўътабар нимарса йўқдур нажосат дегудек, ани ювмоқ вожиб бўлмас, бас, анинг бирла намоз ўқимоқ дурустдир. Ва нима сабабдан баён қилдик бизлар мундоғ деб. Ул сийдик сачрамоқ мавжуддур, бас, андоғ бўлса, ҳақиқатан сачраган сийдик бордур, сийдик бўлса, нечук ювулмагай. Зероки ул сачраган сийдикдан ўзини олиб қочмоқнинг иложи бўлмагай, хусусан шамол турганда. Сачраган сийдик тўғрисида Ибни Аббос разийаллоҳу таъоло анҳудан савол қилинди, ул жаноб айдилар: "Умид қилурман Худойи таъолонинг афв қилмоғиданким, анинг афви мундан кенгроқдур. Яъни мундан каттароқни кечирур, деб умид қилурман". Ва далили дигар (бошқа далил) шулки, пашша

нажосатнинг устига ўлтиргай, андин кейин намоз ўқийдурган одамнинг жомасига ўлтургай, иложи йўқки, пашшанинг оёғида нажосат бўлмаса, ҳеч ким пашшани манъ қилмоққа қодир эмас. Ва халога кирмоқ учун ўзига алоҳида либос тайёрлаб қўймоқ яхши эмас, батаҳқиқ ривоят қилинди, албатта Муҳаммад ибни Алий Зайнул-Обидин ҳарис бўлдилар ушбуга, яъни халога кирмоқ учун алоҳида кийим тайёрладилар. Баъдазон ул кийимни киймоқни тарк қилдилар, ул жаноб айдилар: "Мендан яхшироқ зотлар ушбуга такаллуф қилмадилар, яъни Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам ва хулафои рошидин разийаллоҳу таъоло анҳум ажмаъин. Чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир. Ва Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳдан бир ривоят улдурким, агар сачраган сийдик андоғ бўлсаким, нажосатнинг асари кўринур бўлса ва бир тангадан зиёда бўлса, ани ювмоқ вожиб бўлгай. Чунончи, "Мажмаъул-Анҳур"да мазкурдир.

وَمَا وَرَدَ عَلَى نَجَسٍ نَجَسٌ كَعَكْسِهِ

Ва агар сув нажосатга тушса ҳаром бўлур, анга ўхшарки, агар нажосат сувга тушса, ул сувни ҳаром қилур, нажаснинг устига солинган оз сув, масалан, челақда ҳаром нимарса бўлиб, ул челақка сув солинса, ул сув нажосати ғализа бўлгай, акси ҳам шунга ўхшашдур, ул сувдан кийимларга текканда юқорида айтилгандек ювмоқ керак.

وَرِمَادُ الْقَذْرِ طَاهِرٌ

Ва тезакнинг кули покдур. Ушбудек ҳаром ёгдан совун қилинса, покдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

كِحْمَارٍ صَارَ مِلْحًا

Эшакка ўхшашким, агар туз конига тушса ва туз бўлса, ул туз покдур ва ғайри (бошқа) ҳайвонлардек.

وَيُصَلَّى عَلَى ثَوْبٍ بَطَانَتُهُ نَجَسَةٌ

Ва намоз ўқилса раво бўлур ул тўннинг устидаким, астари нажосат бўлса.

وَعَلَى طَرَفٍ بَسَاطٍ طَرَفٌ آخَرُ مِنْهُ نَجَسٌ

Ва яна бир тарафига нажосат теккан палосни айлантуруб, нажосат ўтмаган тарафида намоз ўқимоқ дурустдур, ул палос хоҳ катта ва хоҳ кичик бўлсун, бир четдан кўтарганда иккинчи тарафи кўтарилсин, хоҳ кўтарилмасин, агарчандики бир ёни нажосат бўлса ҳам.

وَفِي ثَوْبٍ ظَهَرَ فِيهِ مِنْ نَجَسٍ نُدُوهُ بِحَيْثُ لَا يَقْطُرُ شَيْءٌ
إِنْ عَصِرَ

Ва агар қуруқ тўнда нажосат ердан ё кийимдан ё бошқа нажосатли нимарсадан нам зоҳир бўлса, яъни нажосат нимарсалар нажасидан қуруқ кийимга нам ўтса, андоғким ул нажосат юққан тўнни сиқсалар, ҳеч нимарса томмаса, ул нажас тўннинг нами теккан пок тўнда намоз ўқиса, раво бўлур. Ва бул каломда огоҳ қилмоқ бордур ушбугаки, агар нажас жомага шамол тегиб, андин нажас бўйини ҳўл кийимга сткизса, нажас бўлмагай. Бино ул қавлгаки, оммаи уламо айтибдурлар анга ўхшашким, сув бирла истинжо қилғувчи латта бирла артмасдан ел чиқариб юборса, иштонни нажас қилмагай. Чунончи, "Хулоса"да ҳам мазкурдир.

أَوْ وُضِعَ رَطْبًا عَلَى مَا طُيِّنَ بِطِينٍ فِيهِ سَرَقِينٌ

Ё қўйилса сувлик тўнни ул ергаки, анинг лойи нажосат бирла аралашган бўлгай.

وَيُبْسَ أَوْ نُسِيَ مَحَلُّ النِّجَاسَةِ فَغُسِلَ طَرَفٌ مِنْهُ

Ва ул балчиқ қуриган бўлса, ул кийим бирла намоз ўқилса, раводур. Ёки ёдидан чиққан бўлса ул тўннинг нажас бўлган жойи, бас, ювилган бўлса ул кийимнинг бир тарафи, анинг

поклигига ҳукм қилинур, анинг бирла намоз ўқилса, раво бўлур.

كَحِنْطَةٍ بَالٍ عَلَيْهَا حُمْرٌ تَدْوُسُهَا فَغَسِلَ بَعْضُهَا أَوْ وَهَبَ

Ул буғдойга ўхшашким, эшаклар ва ё хўкизлар устига сийгайлар ва ул буғдой хирмон янчтурулган вақтда анинг баъзиси ювилгай, ё ул буғдойнинг баъзиси бечораларга бахшида қилингай ва ё бўлишилса, яъни тақсим қилинса, ул буғдойнинг барчаси поклигига ҳукм қилинур.

БУ ФАСЛДА ИСТИНЖО ҚИЛМОҚНИНГ БАЁНИ

الاستنجاءُ مِنْ كُلِّ حَدَثٍ غَيْرِ النَّوْمِ وَالرَّيْحِ بِنَحْوِ حَجَرٍ
حَتَّى يَنْقِيَهُ سَنَةٌ

Истинжо қилмоқ ҳар нажосатданким, одамнинг икки йўлидан чиққай. Истинжо қилмоқ уйқудан ва елдан бошқада бўлгай. Тош бирла ва кесак ва туфроқ ва ёғоч ва латта бирла ва буларга ўхшаган пок қиладурган нимарсалар бирла нажосат чиққан жойни тоза бўлгунча пок қилмоқ суннатдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, истинжо қилмоқнинг таъйин қилинган саноғи йўқдур, истинжо қилмоқдан мурод пок қилмоқдур. Ва истинжо қилмоқ раво бўлмас тезак ва суяк ва ўнг қўли бирла ҳам шарофатлик бўлган жиҳатдан. Ойишаи сиддиқа разийаллоҳу таъоло анҳодан айдилар, Расули Худо саллаллоҳу алайҳи васалламнинг муборак ўнг қўллари тоза бўлмоқлари ва таъомлари учун эрди. Муборак чап қўллари нақзи вузулари ва изо берадиган нарсаларни узоқ қилмоқ учун эрди. Ривоят қилдилар бунини Абу Довуд. Ва ё нодонлиқ жиҳатларидан ва

ё беҳабар бўлган жиҳатларидан кўп толиби илмларнинг омиларини кўрурмизки, китобни чап қўллари бирла ва кафшларини ўнг қўллари бирла ушлагайлар. Чунончи, "Мирқот" китобида мазкурдир. Кесак бирла пок қилингандан кейин бир жой бўлғайким, анинг аврати ғализасига кишининг назари тушмагай.

ثُمَّ غَسَلَهُ أَدَبٌ

Андин кейин истинжо қиладурган жойни сув бирла ювмоқ адабдур.

وَلَوْ جَاوَزَ الْمَخْرَجَ مِنْ قَدَرِ الدَّرْهِمْ فَوَاجِبٌ

Ва агар нажосат чиқададурган жойдан бир танга миқдоридан кўпроқ ўтса, яъни ёйилса, бас, сув бирла ювмоқ вожиб бўлур, кесак ва тош бирла артиб қўймоқ раво бўлмас. Аммо агар нажосат истинжо қиладурган жойида бир тангадан зиёда бўлса, Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, ювмоқ лозим бўлур. Ва аммо Имом Аъзам ва Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳимонинг наздларида, ювмоқ вожиб эрмас, бас, жоиз шулки, тош ва кесак бирла пок қилгай. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

فَيَغْسِلُهُ بِطُورِ الْأَصَابِعِ

Истинжо қиладурган жойини чап қўл бармоқларининг қорни (ичи) бирла ювгай. Панжаларининг орқаси ва учи бирла ювмагай. Андоқ қилгайким, аввал ўрта бармоғини баландроқ қилгай бошқа бармоқларидан. Андин кейин чимчилоқдан илгариги бармоғини баландроқ қилгай, бош бармоғи бирла шаҳодат бармоғи ва чимчилоғини андомига еткурмагай. Андоғ ювгайким, кўнгли қарор топгай. Ва бунда ишорат бордурким, ул киши аввал истибро қилгай. Ва ул истибро вожибдур. Истибронинг тариқаси шулким, йўталмоқ бирла оёғини ерга ургай, ўнг оёғини чап оёғига ургай, пастга тушгай ва баландга чиққай. Ё ётгай уйқуга чап тарафи бирла. Ё юргай тўрт юз ё уч юз қадам, ё қирқ қадам юргай, ё ўн қадам юргай. Ҳар ким ўз аҳволини билганича юриб, ўзини пок қилгай. Ва хотинлар истибро учун кўнгуллари қарор топгунча кесак ушлаб

ўлтургайлар. Ва истинжо қилганларида бир бармоқлари бирла, балки икки бармоқлари бирла ювгайлар, токи андомларига бармоқлари кирмоқда қўрқинчи бўлмагай.

بَعْدَ غَسْلِ الْيَدَيْنِ مُرْخِيًا مَخْرَجَهُ بِمُبَالَغَةٍ

Аввал қўлини ювмоқ суннатдур. Андин кейин истинжо қилгай, яъни андомини ювмоққа машғул бўлгай. Истинжо қилур ҳолда нажосат чиқадурган ерини бўш қилгай, яъни қисиб турмагай. Анинг учунким, ул маънад (орқа тешик)нинг қатланганлари тоза бўлур. Аммо агар рўза тутган бўлса, кўп бўш ўлтурмагай. Ва нажосат чиққан ерини бўш қилмагай. Агар бўш қўйса, сув кирмоқ қўрқинчи бордур. Ўзини латта бирла артмагунча ўрнидан турмагай. Ва ё намини қўли бирла сидириб, ниҳоятда йўқ қилиб тургай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

ثُمَّ يَغْسِلُ الْيَدَ

Андин кейин қўлини яна ювгай.

وَكَرَهُ اسْتِقْبَالَ الْقِبْلَةِ

Ва истинжо қилурда иморатлар ичида ва саҳроларда юзини қиблага қилиб ўлтирмоқ макруҳдур. Чунончи, офтобга ва ойга қараб ўлтуруб, таҳорат ушатмоқ макруҳ эрди. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَاسْتِدْبَارُهَا فِي الْخَلَاءِ

Ва орқасини қиблага қилиб хало жойда ўлтурмоқ ҳам макруҳдур. Ва яхшиси улдурким, шимол тарафига боқиб ўлтургай то юзи қиблага ва офтобга ва ойга бўлмагай. Ва хотинлар болаларини тўсганда қиблага рўбарў ўлтургузмагайларки, макруҳдур. Ва хуни истиҳоза кўрадурган хотин, яъни беморлик иллатидан қон кўрадурган хотин ҳар намознинг вақтида истинжо қилмоғи вожиб эмас, башарти бавл ва ғоти (сийдик ва ахлати) бўлмаса. Чунончи, ушбудек "Сирожиййа"да мазкурдир. Агар бир одамнинг чап қўли шол бўлса, ул қўли бирла истинжо қилолмаса, агар сув қуйиб

берадиган одамни тополмаса, истинжо қилмагай. Ва агар оқиб турган сувга қодир бўлса, ўнг қўли бирла истинжо қилгай. Ушбудек "Хулоса"да мазкурдир. Ҳар вақтики, касал одамнинг хотини ва чўриси бўлмаса ва анинг ўғли ва акаси ва укаси бўлса ва ул касалнинг ўзи таҳоратга қудрати етмаса, албатта ул касални ўғли ё биродарлари таҳорат қилдургайлар. Аммо истинжо қилдурмагайлар, албатта касалнинг андоми ушланмагай. Ва истинжо қилмоқ ул касалдан соқит бўлгай. Ушбудек "Муҳит" китобида мазкурдир. Агар касал хотиннинг эри бўлмаса ва анинг ўзи таҳорат қилурдан ожиз бўлса ва анинг қизи ва ҳамшираси бўлса, ани таҳорат қилдургай ва истинжо қилмоқ ул хотиндан соқит бўлгай. Ушбудек "Фатовийи Қозихон"да мазкурдир. Ва хало жойда қиблага қараб ўлтурмоқ макруҳдур. Ва орқасини қиблага қилиб ўлтурмоқ ҳам макруҳдур. Ва агар беҳабар қиблага қараб ўлтурган бўлса, бақадри имкон ўзини бошқа тарафга қайтармоқ мустаҳабдур. Ушбудек "Табйин" китобида мазкурдир.

Ва "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир. Ва имоми Шофиъий раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, мазкур адабларга саҳро бўлса, риоя қилинур. Ва шаҳарларда ва иморатларда риоя қилмайдурлар. Бизнинг мазҳабда ҳамма жойда риоя қилинур, яъни қиблага ва офтобга ва ойга боқиб ўлтурулмагай. Ва яна айтибдурларким, бошини яланғоч қилиб таҳорат ушатмагай ва пишқурмагай ва тупурмагай ва бурнини қоқмагай. Ва ул вақтда сўзламоқ макруҳдур. Ва агар атса берса, ул вақтда "Алҳамду лиллаҳ" демагай. Ва яна жавоб ҳам айтмагай. Ва қасдан ҳар вақт оёғини қиблага узатмагай ва Қуръон ва китобларга ҳам оёғини узатмагайки, макруҳдур. Ва Худойи таъолонинг номи ёзилган узук бирла ё ояти Қуръон бирла хало жойга кирмоқ макруҳдур. Ушбудек "Сирожу-л-ваҳҳож"да мазкурдир. Ва мустаҳабдур халога кирадурган вақтда:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخَبْثِ وَالْخَبَائِثِ

демак. Ва кирарда чап оёғини қўйгай. Ва чиқарда ўнг оёғини қўйгай. Ушбудек "Табйин" китобида мазкурдир. Ва андомини тик турган ҳолида очмагай. Ва иккала оёғининг орасини кенг қилиб ўлтиргай. Чап тарафга мойил бўлб ўлтургай ва сўзламагай. Ва Худойи таъолони ёд қилмагай. Ва атсага жавоб бермагай. Ва саломга жавоб бермагай. Бас, агар

атса берса, дили бирла Худои таъолога ҳамд айтгай. Ва тилини сақлагай. Ва авратига қарамагай, магар ҳожат учун қарагай. Ва ичидан чиққан нимарсага қарамагай. Ва тупурмагай. Ва пишқурмагай. Ва йўталмагай. Ва ҳар тарафга кўп қарамагай. Ва баданини ўйнамагай ва осмонга кўзини кўтариб қарамагай. Ва узоқ ўлтурмагай бавл ва ғоит (сийдик ва ахлат) учун. Ушбудек "Сирожу-л-ваҳҳож"да мазкурдир. Ва "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир. Ва халодан чиққан вақтда:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَخْرَجَ عَنِّي مَا يُؤْذِينِي وَابْقَى مَا يَنْفَعُنِي

дегай, яъни, шукр ул Худойи таъологаким, менга азият берадурган нимарсани мендан чиқарди ва менга фойда қиладурган нимарсани қолдурди, дегай. Ушбудек "Табйин" китобида мазкурдир. Ва сувга бавл ва ғоит қилмоқ макруҳдур, хоҳ оқиб турган бўлсин, хоҳ тўхтаб турган бўлсин. Ва ариқнинг ё қудуқнинг, ё ҳовузнинг, ё булоқнинг ва чашманинг лабига ва атрофига таҳорат ушатмоқ, ё мевалик дарахтнинг тагига, ё экиннинг ичига, ё соясида ўлтуруб наф оладурган дарахтнинг тагига таҳорат ушатмоқ макруҳдур.

Ва яна масжидлар ёнига ва ҳайит намоз ўқиладурган намозгоҳга ва гўрларнинг ичига ва ҳайвонларнинг орасига ва мусулмонларнинг йўлига таҳорат ушатмоқ макруҳдур. Ва яна ернинг пастида ўлтуруб, баландга қараб сиймоқ ва сичқоннинг ва илоннинг тешугига бавл қилмоқ. Ё чумолининг уйига ё тешугига бавл қилмоқ макруҳдур. Ва тикка туруб ё ёнбошлаб бавл қилмоқ макруҳдур. Ё беузр яланғоч бавл қилмоқ макруҳдур. Бас, агар узр бўлса, зарари йўқдур. Бас, агар бавл қилмоқни қасд қилса ва ер қаттиг бўлса, тош бирла ерни ургай ва ё ерда чуқур кавлагай. Токи сийдик ўзига сачрамагай. Ва бир жойда сиймоқ ва яна ул жойда таҳорат қилмоқ ё ғусл қилмоқ макруҳдур. Ушбудек "Сирожу-л-ваҳҳож"да мазкурдир ва "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир. Валлоҳу аълам.

كِتَابُ الصَّلَاةِ

НАМОЗ ҲАҚИДАГИ КИТОБ

Бу китобда намоз масалалари баён қилинур.

Намозлар фарз бўлмоғининг сабаби - вақтлардур, (демак) ул вақтлар баён қилингусидур.

وَقْتُ الْفَجْرِ مِنَ الصُّبْحِ الْمُعْتَرِضِ إِلَى الطُّلُوعِ

Намози бомдоднинг аввал вақти тонг отган вақтдан бошланурким, осмоннинг канораси (чеккаси)дан равшанлик ёйилиб чиқар, ани субҳи содиқ (чин тонг)дерлар. Осмон юзаси томон узалиб чиқувчи яна бир ёруғлиқ бўлиб, бироз вақтдан сўнг яна қоронғулиқ пайдо бўлур, ул ёруғлиқ вақти бомдод намозининг вақти эрмас, ани субҳи козиб (ёлғон тонг) дерлар, ул кечанинг ҳукмида бўлур.

Агар рўза тутган одам ул вақтда таом еса ё сув ичса, рўзаси бузилмас.

Субҳи содиқдан то кун чиққунча бомдод намозининг вақтидур. Бул вақтнинг барчасида, яъни субҳи содиқдан то кун чиққунча намоз ўқишга машғул бўлса, раводур ёки бу вақтнинг баъзи қисмида намоз ўқиса ҳам раво бўлур.

وَالظُّهْرُ مِنَ الزَّوَالِ إِلَى بُلُوغِ ظِلِّ كُلِّ شَيْءٍ مِثْلِهِ سَوَى
فِي الزَّوَالِ

Пешин намозининг аввал вақти завол вақтидан бошланур. Завол шундай вақтки, кун қиём (туш)дан андак ўтуб, қибла тарафга мойил бўлуб, соя кун чиқарга мойил бўлур. Бу пешин намозининг аввал вақти ҳисобланур. Ҳар бир нарсанинг аслий сояси ўзининг бўйига нисбатан икки баробар бўлгунча пешин вақти боқийдур (завол бундан мустасно). Аслий соя, яъни завол сояси деб ани айтурларким, куннинг сояси қиём маҳалига келиб, икки тарафнинг бирига мойил бўлмай, адл ва рост (тик) турган бўлгай, буни аслий соя дерлар. Агар куннинг сояси кун чиқар тарафига рост (тўғри) турган жойидан ўтса, намози пешиннинг аввал вақти бўлур.

وَفِي رَوَايَةٍ مِثْلُهُ

Ва бир ривоятда ҳар ниманинг сояси ўзининг баробарида бўлса, пешиннинг охирги вақтидур (аслий соя бундан мустасно). Бу қавл (сўз) Имом Муҳаммад, Имом Абу Юсуф ва Имом Шофиъий (Аллоҳ уларни ўз раҳматиғи олсин)ларнинг сўзидур, чунончи, "Шарҳи Виқоя"да баён қилингандур.

Имом Аъзамдан (Аллоҳ унга раҳмат қилсин) бир ривоят бордурким, сояси ўзининг баробарида бўлса, пешин намозининг вақти ўтган бўлур. Аввалги ривоя зоҳиру-р-ривоядур. "Мухтасар" матнида мислайҳи сўзи олинган бўлуб, ҳар кимнинг сояси ўзининг бўйига икки баробар бўлгунча пешин намозининг вақтидур, андин ўтса, қазо бўлур, ушбуга амал борлиғи илгариги масаладан маълумдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир. Лекин, эҳтиёт қилмоқ керакки, ҳар нарсанинг сояси ўзининг баробарига келмасдан илгари пешин намозини ўқиғайлар, то иттифоқ бирла раво бўлгай.

Ва яна билмоқ керакки, Ҳамал, Савр, Жавзо, Саратон, Асад, Сунбула, Мезон, Ақраб, Қавс, Жадий, Далв ва Ҳут - мазкур юлдузларнинг олтисида соя зиёда бўлур, сояни текшириб кўрар вақтда бошидан дастор (салласи)ни олгай, орқасини офтобга қилгай, қоматини расо (тўғри) тутгай. Аслий соянинг ҳисоби қуйидагича: Ҳамалда — тўрт ярим қадам; Саврда — уч ярим қадам; Жавзода — икки ярим қадам; Саратонда — бир ярим қадам; Асадда — икки ярим қадам; Сунбулада — уч ярим қадам бўлур. Мезонда — беш ярим қадам; Ақрабда

- етти ярим қадам; Қавсда — тўққиз ярим қадам; Жадийда
- ўн ярим қадам; Далвда — саккиз ярим қадам бўлур.

وَالْعَصْرِ مِنْهُ إِلَى الْغُرُوبِ

Ҳар нарсанинг сояси ўз бўйига нисбатан икки баробар бўлса, намози асрнинг вақти бўлур. Иккинчи ривоятга қараганда, ҳар нарсанинг сояси ўз баробари бўлса (аслий соядан бошқа), то кун ботгунча аср намозининг вақтидур. Чунончи, бу "Шарҳи Виқоя"да мазкурдир.

وَالْمَغْرِبِ مِنْهُ إِلَى غَيْبَةِ الشَّفَقِ وَهُوَ الْحُمْرَةُ وَبِهِ يُقْتَى

Намози шомнинг вақти кун ботгандин то шафақ ғойиб бўлгунчадур. Шафақ — қизил нарса бўлиб, кун ботгандан кейин осмоннинг канораси (қирғоғи)да маълум бўлиб кўрунур. Фатво бу сўзгадур, Имом Муҳаммад ва Имом Абу Юсуф (Аллоҳу таъоло уларни ўз раҳматига олсин) сўзлари ушбудур. Имом Аъзам (Аллоҳ унга раҳмат қилсин)нинг сўзлари бўйича, шафақ — қизилдан кейин кўринадиган оқлиқдур.

وَالْعِشَاءِ مِنْهُ وَالْوَتْرِ إِلَى الْفَجْرِ لَهْمَا

Хуфтан намозининг вақти шафақ ботгандин кейин бўлур. Витр намозининг вақти хуфтон намозидан кейин то тонг отгунча бўлур. Тонг вақти эса субҳи содиқ (чин тонг)дур, субҳи козиб (ёлғон тонг) эмасдур. Бу айтилган вақт хуфтон номози ва витр намозларнинг вақтидур.

Имом Аъзам (Аллоҳ унга раҳмат қилсин) наздларида, витр намози вожибдур, ўзга имомларнинг наздларида, суннатдур. Бас, агар бир одам витр намозини ўқимаган бўлса, бомдод намозини ўқиётган пайтда ёдига тушса ва ул одам соҳиби тартиб бўлса, витр қазосини аввал ўқиб олмаса, бомдод намози раво бўлмас. Зероки тартиб Имом Аъзам (Аллоҳ унга раҳмат қилсин) наздларида, вожибдур.

Агар бир одам хуфтон намозини унутиб, бетаҳорат ўқиса ва витр намозини таҳорат билан ўқиса, сўнг хуфтон намозини бетаҳорат ўқигани маълум бўлса, Имом Аъзам наздларида,

хуфтон ва витрнинг икковини қайтиб ўқигай, зероки тартибни сақламоқ фарзларда фарздур ва вожибларда вожибдур, суннатларда тартиб сақламоқ вожиб эмас.

وَيُسْتَحَبُّ لِلْفَجْرِ الْبِدَايَةُ مُسْفِرًا بِحَيْثُ يُمَكِّنُهُ تَرْتِيلُ
أَرْبَعِينَ آيَةً ثُمَّ الْإِعَادَةُ إِنْ ظَهَرَ فُسَادُ وَضْؤِهِ

Бомдод намозини тонг ёруғи пайдо бўлгандан кейин бошламоқ, мустаҳабдур, яъни намозни шундай вақтда бошлайким, Қуръондан қирқ оятни фароғат бирла, яъни тинчлик бирла ўқий оладиган вақт бўлсин.

Ва яна андоғ вақтда бошлайким, агар намозда таҳорат синса, андин кейин таҳорат қилиб, яна бомдод намозини суннат важҳи бирла адо қилгай, яъни шошилмай, жойига келтириб ўқигай. Имом Шофиъий (Аллоҳ унга раҳмат қилсин) наздларида, ҳамма намозларни шошилиб ўқимоқ мустаҳабдур.

وَتَأْخِيرُ ظَهْرِ الصَّيْفِ

Ёз куни пешин намозини таъхир қилмоқ, яъни андак кейинроқ ўқимоқ мустаҳабдур, қиш куни мустаҳаб эрмас, вақти кирган замон ўқигай.

وَالْعَصْرَ مَا لَمْ يَتَغَيَّرْ

Аср намозини ҳам ёзда ва қишда таъхир қилиб (кечиктириб) ўқимоқ мустаҳабдур, то ул вақтгачаким, офтоб нури тағйир топмагай, яъни ўзгармагай ва қараганда кўз қамашмагай.

Уламолар офтоб рангининг ўзгармоғи ҳақида шул тариқа дебдурлар: офтоб юзига тик қараб бўлса, офтоб ботишига бир найза бўйидан камроқ қолса ёки жомга сув солиб қараганда кишига кун кўринмаса, бу офтобнинг тағйир (ўзгариш) топганидур. Чунончи, Муҳит китобида мазкурдир.

وَالْعِشَاءُ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ

Хуфтан намозини кечасининг учдан бир қисмигача таъхир қилмоқ (кечиктирмоқ) мустаҳабдур, агар кечасининг ярмигача

узр бирла таъхир қилса, макруҳ бўлмас, агар узрсиз кечанинг ярмидин ўтса, макруҳдур.

وَالْوُتْرُ إِلَى آخِرِ اللَّيْلِ لِمَنْ وَتَّقَ بِالْإِنْتِبَاهِ

Тонг отмасдан аввал уйқудан уйғонмоққа ишончи бўлган кишига витр намозини кечанинг охиригача таъхир қилмоқ мустаҳабдур. Агар уйқудан уйғонмоққа ишончи бўлмаса, витр намозини таъхир қилмагай, ухламасдин аввал ўқиғай. Ишончи бўлган одамнинг витрни таъхир қилмоғи мустаҳабдур деган сўз ривоятда эътиборлидир.

وَتَعْجِيلُ ظَهْرِ الشَّتَاءِ وَالْمَغْرِبِ

Пешин намозини қиш куни тез ўқимоқ мустаҳабдур. Шом намозини ҳамма вақт тез ўқимоқ мустаҳабдур, чунки шом намозини юлдуз кўринган вақтда ўқимоқ макруҳдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَيَوْمٌ غَيْمٌ يُعَجِّلُ الْعَصْرَ وَالْعِشَاءَ وَيُؤَخِّرُ غَيْرُهُمَا

Булутли кунда аср намозини ва хуфтон намозини тез ўқимоқ мустаҳабдур, чунки аср намози макруҳ вақтга бориб қолмоғининг эҳтимоли бордур. Хуфтан намозини тез ўқиғай, токи жамоат ёмғир ёғиши, ҳуш ёқмаслик, дангасалик сабабидан кам бўлмагай. Бу икки намоздан бошқа, яъни бомдод, пешин ва шом намозларини ҳаво булутли кунда таъхир қилиб ўқимоқ мустаҳабдур, зероки агар вақтидан илгари ўқиса, раво бўлмас, агар вақтидан кейин ўқилса, қазо ўрнига ўтгай.

وَلَا يَجُوزُ صَلَوةٌ وَ سَجْدَةٌ تِلَاوَةٌ وَ صَلَوةٌ جَنَازَةٍ عِنْدَ طُلُوعِهَا وَقِيَامِهَا وَ غُرُوبِهَا إِلَّا عَصَرَ يَوْمِهِ

Ва раво бўлмас ҳеч қайси намоз, на вақт намози, на қазо намози (яъни макруҳи таҳримийдур), саждаи тиловат ва намози жаноза ўқимоқ ҳам раво бўлмас, агар вақти макруҳдан бошқа вақтда тайёр бўлса, макруҳ вақтгача тўхтатилган бўлса. "Тухфа" китобида шулки, мазкур вақтларда жаноза ўқимоқ макруҳ эмас, балки жанозани ўқимок афзалдир, чунончи,

"Гаввосу-л-бахрайн" китобида Фозил Абул-Макоримдан нақл қилинибдур. Саждаи тиловатда таъхир қилмоқ афзалдир. Жаноза намозида мазкур вақтларда таъхир қилмоқ макруҳдур. Ушбу тариқа "Табйин" китобида мазкурдир ва "Фатовийи Оламгирия" китобида маълумдир.

عِنْدَ طُلُوعِهَا وَ قِيَامِهَا وَ غُرُوبِهَا إِلَى عَصْرِ يَوْمِهِ

Кун чиқар вақтида ва туш вақтида, яъни кун қиёмга рост келганда ва кун ботар вақтида, зероки бул уч вақтнинг ноқис ва камлиги бордур. Шайтон ва офтобга чўқинадурганларга далолат қилур ва офтобга бандалик (қуллик) қилурга далолат қилур. Қиём (туш)да дўзахни қиздирурлар. Агар фарзни вақтнинг кенглигида адо қилурга фурсат бўлса, бу зиқ ва тор вақтларда адо қилмоқ раво бўлмас, лекин ўшал куннинг аср намози бўлса, кун ботар вақтда дуруст бўлур, бироқ макруҳ ҳолда. Аммо нафл намоз, саждаи тиловат ва жаноза намози бу айтилган уч вақтда ҳозир бўлса, намози аср ҳукмида макруҳлик билан раво бўлур.

و يُكْرَهُ إِذَا خَرَجَ الْإِمَامُ لِلخُطْبَةِ النَّفْلِ فَقَطْ

Хатиб жумъа куни хутба ўқимоқ учун минбарга чиқса, нафл намоз ўқимоқ макруҳ бўлур. Фарз намозни ўқимоқ макруҳ бўлмас. Икки ийднинг, истисқонинг ва хусуфнинг хутбаси намози жумъанинг хутбасига ўхшашдур. Буларда ҳам нафл намози раво бўлмас, фарз намозларни ўқимоқ раво бўлур. Чунончи, "Китобу-н-назм"да, "Қозихон"да ва "Хулоса"да мазкурдир. Аммо, хоҳ қазо фарзи, хоҳ адо фарзи бўлсин, хутба ўқиб турган вақтда ўқиса, макруҳ эмас. Истисқо деб ёмғир талаб қилмоққа айтилу. Хусуф деб ойнинг тутилганига айтилу. Кусуф деб куннинг тутилганига айтилу.

وَبَعْدَ الصُّبْحِ إِلَّا سُنَّتَهُ وَ بَعْدَ آدَاءِ الْعَصْرِ إِلَى آدَاءِ الْمَغْرِبِ

Тонг отгандан кейин кун бир найза бўйи чиққунча нафл намозини ўқимоқ макруҳ бўлур, бомдод намозининг суннатини ўқимоқ раво бўлур. Аср намозини ўқигандан кейин шом

намозини ўқигунча нафл намоз ўқимоқ макруҳдур ва назр намоз бу баён қилинган вақтларда ўқилса, макруҳдур. Агар мазкур вақтларда ўқишни назр қилса, раво бўлур. Аммо қазо бўлган намозни ўқимоқ, сажади тиловат қилмоқ, жаноза намозини ўқимоқ тонг отгандан кун чиққунча ва аср намозидан кейин шом намозини ўқигунча раво бўлур.

وَمَنْ هُوَ أَهْلُ فَرَضٍ فِي آخِرِ وَقْتِهِ يَقْضِيهِ فَقَطْ

Бир одамким, фарз аҳлидан бўлса, яъни намознинг охирги вақтида унга фарз лозим бўлса, чунончи, норасида расида бўлса, кофир мусулмон бўлса ёки хотин киши ҳайзу нифосдан пок бўлса, бу намознинг охирги вақтида юз бериб, тақбири таҳрима айтарлик вақтдан зиёда вақт қолмаган бўлса, ушбу фарзнинг қазосини ўқигаёй ва мундан илгариги фарзларнинг қазосини ўқимагаёй, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

لَا مَنْ حَاضَتْ فِيهِ

Агар хотин киши вақт намозининг охирида ҳайз кўрса, ул фарзнинг қазосини ўқимагаёй, би-л-ижмоъ.

· БУ ФАСЛДА НАМОЗ ЎҚИМОҚНИНГ ФАЗИЛАТЛАРИ БАЁНИ

Ривоят қилинди Пайғамбар алайҳис саломдан, ул жаноб айтдилар: "Кимки беш вақт намозни жамоат бирла ўқиса, унга беш нарса ато қилинур: биринчи — дунёда унга бечоралик етмагаёй; иккинчи — ул кишидан Худойи таъоло гўр азобини кўтаргаёй; учинчи — номаи аъмоли ўнг қўлидан берилур; тўртинчи — пулсиротдан яшин тезлигида ўтур; бешинчи — беш вақт намозни жамоат бирла ўқиганларни жаннатга ҳисоб-китобсиз ва азобсиз киргизгаёй." Бу ҳадиси шариф "Масобиҳ" китобида мазкурдир.

Ва яна ривоят қилинди Пайғамбар алайҳис саломдан, ул жаноб айтдилар: "Аллоҳу таъоло Жаброил алайҳис саломни чиройли сувратда пайдо қилиб, унга олти юз қанот берди. Ҳар бир қанотининг узунлиги Машриқ билан Мағриб ўртасига баробар эди. Шунда Жаброил алайҳис салом ўзларига қарадилар

ва дедилар: "Эй бор Худоё, мендан ҳам хушсуврат махлуқ яратганмусен?" Худойи таъоло деди: "Яратган эмасман." Шундан кейин Жаброил алайҳис салом туриб, икки ракаат намози шукрона ўқидилар. Ҳар бир ракаатда йигирма минг йилдан турдилар. Қирқ минг йилда икки ракаат намози шукронани адо қилдилар. Намоздан фориг бўлган вақтларида Аллоҳу таъоло деди: "Эй Жаброил, рост ибодатни қилдинг, менга ҳеч ким сендек ибодат қилган эмас, лекин охир замонда Набиййи карим, дўстим Муҳаммад келгай ва унинг гуноҳкор, заиф умматлари бўлгай, андак вақтда икки ракаат намозни саҳву нуқсон бирла андак замонда кўп ҳаёллар бирла ўқигаёлар. Бас, қасам ўзимнинг иззатимга ва жалолимгаки, сенинг қирқ минг йилда ўқиган икки ракаат намозингдан уларнинг бу намози менга яхшироқдир, зероки уларнинг ўқиган намозлари менинг амрим биладир, сенинг намозинг ўз ихтиёринг биладир, менинг амрим била эмас". Жаброил алайҳис салом дедилар: "Уларнинг қилган ибодатларига нима берурсан?" Худойи таъоло деди: "Уларга жаннату-л-маъвони берурман".

Жаброил алайҳис салом, ул мақомни бориб кўрсам, деб Худойи таъолодан рухсат сўрадилар. Сўнг жаннату-л-маъвога келдилар. Қанотларининг ҳаммасини очдилар, андин сўнг учдилар. Икки тарафдаги қанотларини очганда уч минг йиллик йўлни босиб ўтдилар. Ҳар вақт икки тарафдаги қанотларини очганларида шунчадан йўлни босиб ўтардилар. Шу тарзда уч юз йил учдилар. Сўнг учмоқдан ожиз бўлиб, чарчадилар. Бир сояли дарахтнинг тагига тушдилар ва Худойи таъолога сажда қилиб, дедилар: "Эй бор Худоё, жаннату-л-маъвонинг ярмига ё учдан бирига, ё тўртдан бирига етдимми?" Худойи таъоло деди: "Эй Жаброил, агар аввалги қанотингни ва қувватингни берсам, аввалги учганингдек учсанг, яна уч юз йилда ҳам Муҳаммад алайҳис салом умматларининг икки ракаат ўқиган намозларининг эвазига берилган ернинг ўндан бирига учиб етолмассан". Чунончи, бу "Мишкоту-л-анвор" китобида мазкурдир. Ва яна ривоят қилинди Пайғамбар алайҳис саломдан, ул жаноб айтдилар: "Намоз Худойи таъолонинг хурсандлиги ва ризолигидир ва пайғамбарларнинг суннатларидир. Намоз фаришталарнинг яхши кўрган нарсаларидир. Намоз маърифатнинг нуридир ва иймонинг асладир. Намоз вожиботи дуодир. Намоз амалнинг қабулидир. Кимки намоз ўқиса, молига ва

касбига барака киргай. Намоз душманларнинг кўзига қарши салоҳдир. Намоз Шайтоннинг ёмон кўрадиганидир. Намоз ўз эгасини қиёматда шафоат қилгай. Намоз Азроил алайҳис салом жон олурга келганларида шафоат қилгай, ул киши осонлик била жон бергай. Намоз қиёмат кунигача кишининг гўрига чироқ бўлгай. Намоз қиёмат кунида бошига соя ва ҳам бошига тош бўлгай. Намоз баданига жома (либос) бўлгай. Намоз дўзах билан ўз эгаси орасига парда бўлгай. Намоз Худойи таъолонинг олдида ҳужжат ва далил бўлгай. Намоз қиёмат кунини тарозунинг ўнг томонини оғир қилгай. Намоз жаннат учун калитдир." Чунончи, булар "Зубдату-л-воиъизин"да мазкурдир.

Ва яна ривоят қилинди: "Албатта, жамоат бирла намоз ўқимоқнинг мартабаси ёлғиз намоз ўқигандан йигирма етти даража ортиқдир".

Ва яна ҳадиси шарифда Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламдан ривоят қилинибдурки, ул жаноб айтдилар: "Қачонки қиёмат бўлса, Худойи таъоло бир жамоани тиргузгай, уларнинг юзлари юлдузлардек бўлгай, улардан фаришталар: "Қилган амалларингиз нима эди?", — деб сўрагайлар. Улар: "Қачонким, азонни эшитсак, таҳоратга турар эрдик, бўлак нарсага машғул бўлмас эрдик", — дегайлар. Ва яна бир жамоанинг юзлари ойдек бўлгай. Фаришталар: "Нима амал қилган эдингиз?", — деб сўрагайлар. Улар: "Бизлар азон айтилмасдан илгари таҳорат килур эрдик", — дегайлар. Ва яна бир жамоанинг юзлари офтобдек бўлгай. Фаришталар савол қилгандан кейин, улар айтгайлар: "Бизлар масжиднинг ичида ўлтириб, азонни эшитур эрдик". Чунончи, "Дуррату-л-воиъизин"да мазкурдир.

БУ ФАСЛДА АЗОН АЙТМОҚНИНГ БАЁНИ

الْأَذَانُ سُنَّةٌ لِلْفَرَائِضِ وَالْجُمُعَةِ فَقَطْ فِي وَقْتِهَا

Азон айтмоқ фарз намозлар учун суннати муаккададир. Азоннинг суннати муаккадалиги суннат бирла ва ижмоъи уммат бирла собит ва муқаррардир. Шу жиҳатдан подшо азонни тарк қилган аҳли маҳаллага жанг ва уруш қилгай. Чунончи,

"Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Андоғким, азон айтмоқ шариатда қарор топибдир фарз намозга ва жумъа намозига. Нафл намозга, афтоб ва ой тутилганда ўқиладиган намозга, тарових намозига, икки ҳайит намозига, назр намозига азон айтмоқ суннат эмас. Азон айтмоқ фарз намози вақтида суннатдир, вақтидан илгари ва вақтидан кейин суннат эмас, бироқ қазо намоз учун азон айтмоқ суннатдир.

وَيُعَادُ لَوْ أَدْنٰ قَبْلَهُ

Агар азонни вақтидан илгари айтса, қайта айтгай.

وَيُتْرَسَلُ بِهِ مُسْتَقْبَلًا وَاصْبَعَاهُ فِي أَذْنَيْهِ

Азоннинг калималарини очик ва жудо-жудо қилиб айтгай, икки калимасининг аросини шошилиб, қўшиб айтмагай. Азон айтаётганда юзини қиблага тўғрилаб айтгай ва икки шаҳодат бармоғини икки қулоғининг ичига суққай. Шаҳодат бармоғи деб бош бармоқдан кейинги бармоқни айтур, қулоқнинг ичига суқмоқнинг сабаби овози баланд чиқмоғи учундур. Аммо, ҳар вақт бошини ўнгга ва чапга айлантурмоқ ила эълон тамом бўлса, бас, шунга иктифо қилгай, икки оёғини жойидан қимирлатмагай. Ушбудек "Ҳидоя"нинг шарҳи "Шоҳон"да мазкурдир.

وَلَا يُلْحَنُ

Азонни лаҳн бирла айтмагай. Азон учун овозини яхши қилиб айтмоқ яхшидур, борди-ю лаҳн бирла, яъни оҳанг бирла бўлмаса. Чунончи, "Сирожийа"да мазкурдир ва "Шарҳи Виқоя"да ҳам мазкурдир. Лаҳн деб калималарнинг эъроб (ҳаракат)ларида хато қилмоқни айтурлар, яъни андоқ азон айтгайким, калимотлардан ҳеч бир ҳарфи ошиқ ё кам бўлмагай. Аммо азоннинг калималарини ва ҳарфларини яхшилаб хушовозлик бирла айтмоқ мустаҳабдир.

وَلَا يُرْجَعُ

Ва яна азоннинг калималарида бир калимани баланд ва бир калимани паст айтмагай. Ва лойиқ шулки, муаззин марди оқил, солиҳ, муттақий (тақводор), суннатни билувчи бўлгай. Чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир. Яна муносиб ва лойиғи шулки, азон айтадиган киши ҳайбатли ва салобатли бўлгай ва одамларинг аҳволини сўрагай, жамоатдан кейин қолганларни зажр ва сиёсат қилгай. Ушбудек "Қуниййа"да мазкурдир. Ва лойиқ шулки, муаззин азонга доим мувозабат қилгай, яъни ҳамиша азон айтмоқнинг пайдан бўлгай. Ушбу тариқа "Бадойиъ" китобида ва "Тоторхониййа"да мазкурдир.

Ва агар бир одам азон айтса ва такбирни бошқа киши айтса, азон айтган киши ғойиб бўлса, бекароҳат дурустдир. Агар азон айтган киши ҳозир бўлса ва ул одамга ваҳшат лоҳиқ бўлса, яъни азон айтган кишига бошқа одамнинг такбир айтишидан андуҳ етса, макруҳ бўлгай. Агар бошқа кишининг такбир айтмоғига рози бўлса, бизнинг мазҳабимизда макруҳ бўлмагай. Ушбудек "Муҳит" китобида мазкурдир.

Ақлли боланинг азони зоҳиру-р-ривояда бекароҳат саҳиҳдир, лекин балоғатга етган одамнинг азони афзалдир. Беақл ёш боланинг азони дуруст эмас ва бу жиннининг азониға ўхшаш бўлиб, қайтадан айтилгай. Ушбудек "Ниҳоя" китобида мазкурдир. Маст кишининг айтган азони макруҳдир ва азонни қайтадан айтмоқ мустаҳабдир. Ушбудек "Табйин китобида мазкурдир ва "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

وَيُحَوِّلُ وَجْهَهُ فِي الْحَيَعَلَتَيْنِ يَمْنَةً وَ يَسْرَةً

Муаззин "Ҳаййа ала-с-салоҳ"га етганда юзини ўнг тарафга ўгиргай, "Ҳаййа ала-л-фалоҳ"га етса, чап тарафга ўгиргай, кўкракни қибадан ўгирмагай, ҳаттоки, янги туғилган болага азон айтаётган бўлса ҳам. Ва бу қавл (сўз) саҳиҳ [тўғри]дир, зероки азон тўғрисида баён қилинганларнинг ҳаммаси суннатдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да баён қилингандир.

وَإِنْ لَمْ يَتِمَّ الْأَعْلَامُ يَسْتَدِيرُ فِي الْمَادَّةِ

Агар бир ерда туриб юзини ўгирмаги бирла овози етишмаса, азон айтадиган жойда айлангай. Агар тешик бўлса, андин бошини чиқариб, икки мартда "Ҳаййа ала-с-салот" дегай ва яна чап тарафидан, яъни чап тешикдан бошини чиқариб икки

марта "Ҳаййа ала-л-фалоҳ" дегай. Бул тешиклардан бош чиқариб айтмоқ шундай жойда бўлурким, меъзана баланд минорадек қилинган ва усти ёпилган бўлса ва ҳар тарафидан тешиклар қўйилган бўлса. Ва муаззин азонни баланд жойда айтгай ва азонни баланд жойда айтмоқ суннатдир. Чунончи, бу "Қуниййа" китобида мазкурдир.

وَالْإِقَامَةُ مِثْلُهُ لَكِنْ يَحْدِرُ فِيهَا وَيُزَادُ قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ

Такбир айтмоқ азон айтмоққа ўхшаш бўлгай, лекин такбир калималарини аросини жудо қилмай, тез айтгай. Такбир айтганда "Қад қомати-с-салот"ни, икки марта айтгай. Такбир айтувчи "Қад қомати-с-салот"га етса, ихтиёр ўзидадир, хоҳласа, турган жойида такбирни адо қилгай, агар хоҳласа, намоз ўқийдиган жойга боргунча айтиб боргай. Ушбудек "Фатовийи Қозихон"да ва "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَلَا يَتَكَلَّمُ فِيهِمَا وَالتَّثْوِبُ حَسَنٌ فِي كُلِّ صَلَاةٍ

Азон ва такбирнинг аросида сўзлашилмагай, яъни муаззин азон айтганда ва такбир айтганда ҳам сўзлашмагай ва эшитганлар ҳам сўзлашмагайлар. Азондан кейин ҳар бир намозда эълom қилмоқ яхшидир, фақат шom намозида азон бирла такбир аросига "ас-салот, ас-салот" ёки "қомат, қомат" демагай. Ҳар шаҳарнинг ўзларига расм бўлган лафзлари бирла эълom қилгайлар. Чунончи, Самарқандда "ас-салот, ас-салот" деб овоз қилгайлар ва бу Сарахсий ва Садру-л-қузотнинг ихтиёр қилганларидир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва баъзи шаҳарларда замонамизда одамларнинг гафлати кўплиги сабабидан "қомат, қомат" деб эълom қилгайлар. Ва ушбу эълomнинг асли улдирғим, бир кун Ҳазрати Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам уйқуда эрдилар. Билол разийаллоҳу таъоло анҳу келиб "ас-салоту хойрун мина-н-навм" дедилар, яъни уйқудан намоз яхшироқдир. Ҳазрати Расул саллаллоҳу алайҳи васаллам эшитдилар ва дедилар: "Қандoқ яхши сўз экан, бул сўзни азонга қўшгил".

Баъзилар айтибдурларки, эълom қилмоқ, яъни намоз учун хабар бермоқ тўрт қисм бўлур. Биринчиси, қадимийдир ва ул қадимий "ас-салоту хойрун мина-н-навм"дурки, бомдод намози учун айтилган азонда кейин айтилгай. Куфа шаҳрининг

уламолари ушбуни азонга қўшибдурлар. Ва иккинчиси, янги пайдо бўлгандир ва ул "ҳаййа ала-л-фалоҳ"дурким, Куфанинг уламолари азон бирла такбирнинг аросида "ҳаййа ала-с-салоҳ"ни ва "ҳаййа ала-л-фалоҳ"ни икки мартабадан айтишни қабул қилганлар. Учинчиси улдирким, сўнгги уламолар "ас-салот, ас-салот" ёки "қомат, қомат"ни яхши дебдурлар, бу одамларнинг дангасалиги сабабиданким, юқорида баён бўлди. Тўртинчиси улдирким, Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳ қози, муфтий ва подшоҳ учун эълонни таъйин қилибдурлар. Муаззин: "Ё аййуха-л-қози, ё аййуха-л-амир, ас-салот, ас-салот" дегай. Ва Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳ буни макруҳ дебдурлар.

وَيَجْلِسُ بَيْنَهُمَا الْأُفَى الْمَغْرِبِ

Муаззин азон бирла такбирнинг аросида ўлтиргай, фақат шом намозида ўлтирмагай, балки тик турганча уч қисқа оятни ёки бир узун оятни ўқир вақт тургай. Шундан сўнг такбир айтгай.

Азон айтадиган киши одамларга мунтазир бўлиб қараб тургай, токи одамлар жамоатни топгайлар. Заиф одам, шошилиб турган одам ва таҳоратни кўп сақлай олмайдиган одам учун такбир айтгай, маҳалланинг сардори учун такбир айтмагай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَيُؤَذِّنُ لِلْقَائِمَةِ وَيُقِيمُ وَكَذَا لِأَوَّلَى الْفَوَائِتِ

Қазо намозни ўқимоқчи бўлса, азон ва такбир айтгай. Агар кишининг кўп намози қазо бўлган бўлса, аввалги намозларнинг қазосини ўқимоқ учун азон ва такбир айтгай.

وَلِكُلِّ مِنَ الْبَوَاقِ يَأْتِي بِهِمَا أَوْبَهَا

Андин сўнг қолган намозлар учун ихтиёр ўзидадир ё азонни ҳам, такбирни ҳам айтгай ёки ёлғиз такбирнинг ўзини айтгай, яъни кўп қазо намози бор одамнинг ихтиёри ўзидадир: ҳар фарзга азон айтгай ва такбир ҳам айтгай ё бир азон айтиб, қолган фарзлани такбир айтиб ўқигай.

وَكُرِّهَ إِقَامَةُ الْمُحَدَّثِ لَا أَذَانُهُ وَلَمْ يُعَادَا

Таҳоратсиз кишининг такбир айтмоғи макруҳдир ва азон айтмоғи макруҳ эмас. Агар таҳоратсиз киши азон ва такбирни айтган бўлса, қайтариб айтилмагай, гарчи таҳоратсиз кишининг такбир айтмоғи макруҳ деган бўлсак ҳам.

وَكُرِّهََا مِنَ الْجُنْبِ وَلَا تُعَادُ هِيَ بَلْ هُوَ كَاذَانِ الْمَرْءَةِ
وَالسَّكَرَانِ

Иттифоқи ривоят бирла жунуб (ювуқсиз киши)нинг азон айтмоғи ва такбир айтмоғи ҳам макруҳдир. Ва жунубнинг айтган такбири қайта айтилмагай, зероки такбирни қайта айтмоқ машруъ эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Балки хотиннинг айтган азониға ўхшаш бўлгани учун азон қайта айтилгай, яъни хотиннинг ҳам азон айтмоғи макруҳдир. Девона, яъни жиннининг ва маст одамнинг ҳам азон айтмоғи макруҳдир. Ва уларнинг айтган азонларини қайтиб айтмоқ бир ривоятда мустаҳабдур, чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَكُرِّهَ تَرْكُهُمَا فِي السَّفَرِ

Азон ва такбир сафарда тарк қилинса, макруҳдир, зероки Пайғамбар алайҳис салом сафарда азон бирла такбирни айтинглар ва каттароғингизни имом қилинглар, дебдурлар. Ва айтилгандирким, азон ва такбир айтувчининг овози қайси жойга етса, ул жойнинг тошу кесаги ва булардан ўзгалар қиёмат кунда азон айтган одамнинг иймонига гувоҳлик берурлар ва фаришталар азон айтувчининг бўйнидан гуноҳларини олгайлар ва анга иқтидо қилгайлар то намози жамоат бирла адо бўлгай. Борди-ю, ёлғиз бўлса ҳам азон ва такбир айтиб ўқиғай. Ва агар сафарда ёлғиз бўлса, такбир бирла ўқиса ҳам макруҳ бўлмас.

وَجَمَاعَةُ الْمَسْجِدِ

Жамоат бирла намоз ўқиладурган масжидда азон ва такбирни тарк қилмоқ макруҳдир.

لَا فِي بَيْتِهِ فِي مِصْرٍ

Азон ва такбирни тарк қилмоқ шаҳар ичидаги уйда макруҳ эмас, зероки масжиднинг азони ва такбири ул маҳаллага кифоя қилгай.

وَ يَشْرَعُ عِنْدَ قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ

Имом ва қавм қачонки муаззин "ҳаййа ала-с-салот" калимасига етса, жойидан тургай.

وَ يَقُومُ الْإِمَامُ وَالْقَوْمُ عِنْدَ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ

Муаззин "қад қомати-с-салот"га етса, имом бирла қавм намозга шуруъ қилгай. Муаззин такбирни тамом қилгунча имом ва қавм намозга шуруъ қилмасалар ҳам зиёни йўқдир, тамом қилгунча шуруъ қилсалар, авло ва вожибдир. Азоннинг жавобини айтмоқ, борди-ю, жунуб ҳолда бўлганда ҳам, вожибдир. Вожиб улдирки, муаззин ҳар калимани айтганда эшитган киши ҳам ул калимани айтгай, фақат "ҳаййа ала-с-салот"га етганда "ло ҳавла вало қуввата илла биллаҳи-л-алийи-л-азийм" дегай. Ва яна "ҳаййа ала-л-фалоҳ"га етганда "мошоаллоҳу кона вамо лам яшаъ лам якун" дегай. Ушбудек "Муҳити Сарахсий"да мазкурдир ва бу қавл саҳиҳдир ва бу тариқа "Фатовойи ғаройиб"да мазкурдир. "Ас-салоту хойрун мина-н-навм" деганда "садақта ва барирта" ва иккинчи "ас-салоту хайрун мина-н-навм" деганда "наббиҳно ён навмати-л-ғофилийн" дегай.

Агар масжидларда бир азондан кейин бошқа азон айтилса, аввалги азонга жавоб айтмоқ вожибдир, гарчй кўп ерлардан азон овозини эшитсалар ҳам ўз маҳалласи масжидининг азонига жавоб айтгай. Баъзи уламолар айтибдурларки, агар тили билан азонга жавоб айтса, азоннинг ўҳдасидан чиқолмагай то масжидга ҳозир бўлмагунча. Агар масжидга ҳозир бўлса, тил бирла азонга жавоб айтмоқ вожиб эрмас.

Агар киши масжидда қуръон ўқиб ўтирганда муаззин азон айтса, қуръон ўқимоқни тарк қилмагай. Агар масжиднинг ташқарисида бўлса, ул қуръон ўқиган киши масжиднинг ёнида бўлса, муаззин азон айтса, қуръон ўқимасдин тургай. Агар масжидларда азон айтилса, сизлар ҳам муаззин нимани айтса, ани айтинглар, Худойи таъоло номаи аъмолларингга минг яхшилиқни ёздириб, минг ёмонлиқни йўқ қилгай. Қачонким

муаззин "ҳаййа ала-с-салот" ва "ҳаййа ала-л-фалоҳ"га етса, "ло ҳавла валo қуввата илла биллаҳи-л-алийи-л-азийм"ни айтгайсизлар.

Хабарда келибдурким, қиёмат кунида муаззинларнинг бўйи ўзга одамларнинг қоматларидан узунроқ бўлгай, гўёки барча одамлар пиёда, ул муаззинлар от устида тургандек бўлгай. Ҳар ким иззат-ҳурматли бўлса, боши баланд бўлгай ва ҳар ким қиёматда хору зор бўлса, боши қуйи бўлгай. Иккинчи марта "ас-салоту хойрун мина-н-навм" деганда "набихно ған навмати-л-ғофилийн" дегай.

"Ло ҳавла валo қуввата илла биллаҳ" калималарининг маъноси: "Гуноҳ қилмоқдан қайтиб бўлмас ва Худойи таъолонинг тоатига қувват йўқдир, магар Худойи таъолонинг тавфиқи бирла" демақдир. "Садақта" ва "барирта"нинг маъноси "рост айтдинг" ва "яхши қилдинг" демак бўлур. "Набихно"нинг маъноси: "Огоҳ қил, Худовандo, бизларни ғофилларнинг уйқусидан" демак бўлур.

Пайғамбар алайҳис салом айтибдурларким: "Муаззиннинг айтган калималарини эшитгучилар ҳам айтсалар, Аллоҳу таъоло гуноҳларини кечиргай ва дуолари қабул бўлгай". Ва Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтибдурлар: "Кимки азон айтилган вақтда:

اللَّهُمَّ رَبَّ هَذِهِ الدَّعْوَةَ التَّامَّةَ وَالصَّلَاةَ الْقَائِمَةَ أَتَ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ وَالْدَّرَجَةَ الرَّفِيعَةَ وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتَهُ وَارْزُقْنَا شَفَاعَتَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لَا تَخْلِفُ الْمِيعَادَ

(Аллоҳумма робба ҳозиҳи-д-даъвати-т-томмати ва-с-салоти-л-қоимати оти Муҳаммадани-л-васийлата ва-л-фазийлата ва-д-даражата-р-рафийата вабъасҳу мақоман маҳмудани — ллазий ваъадтаҳу варзуқно шафоатаҳу явма-л-қиёмати иннака ло тухлифу-л-мийъод)ни ўқиса, анга менинг шафоатим ҳалолдир.

Ва яна Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтибдурлар: "Ҳар ким етти йил азон айтса, ул кишига дўзах оловидан озодлик хати берилгай. Бир йил холис нийят билан азон айтса, қиёмат куни ул кишига фармон бўлурким, ҳар кимни хоҳласанг, шафоат қилгил, деб.

Ва яна Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтибдурлар: "Қиёмат куни уч нафар одамни ҳисобга тутмаслар ва уларда андуҳу меҳнат ва кулфат бўлмас: биринчиси — қорийи Қуръон; иккинчиси — азонни етти йил холисан-лиллаҳ айтган бўлса; учинчиси — ибодатларини яхши қилган банда." Чунончи, "Тафсири Мунйир"да мазкурдир.

Ва яна Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтибдурлар, "Беш хил одам жаннатга кирмасалар зоминдурман: биринчиси — Худойи таъолога порсолик билан ибодат қилган ва эрига фармонбардорлик кўрсатган аёл; иккинчиси — ота-оналарига фармонбардорлик қилган фарзандлар; учинчиси — хушхулқ ва хушфезл кишилар; тўртинчиси — Каъба уйига зиёратга бориб, йўлда ўлган киши; бешинчиси — холисан-лиллоҳ азон айтган муаззин. Чунончи, "Танбиҳу-л-ғофилийн"да мазкурдир.

БУ ФАСЛДА НАМОЗ ШАРТЛАРИНИНГ БАЁНИ

Яъни алар бирла намоз раво бўладирган нимарсаларнинг баёни, аммо уларинг ҳеч бири намознинг ичида эрмас ва лекин уларсиз намоз тамом бўлмас.

هِيَ طَهْرُ بَدَنِ الْمُصَلِّي مِنْ حَدَثٍ أَوْ خَبَثٍ

Бул шартларнинг бири намоз ўқийдиган одамнинг бадани нажосати ҳукмийдан пок бўлмоғидир. Бу ҳукмий нажосатдан пок бўлмоқлик ғусл бирла ва таҳорат қилмоқ бирла ва ё таяммум қилмоқ бирла бўлур. Ва яна намоз ўқиғувчининг бадани нажосати ҳақиқий, яъни сийдик ва ганда (ахлат)дан пок бўлмоқлигидир.

وَتَوْبِهِ وَمَكَانِهِ

Ва яна намоз ўқийдиган одамнинг кийимлари нажосати ҳақиқийдан пок бўлмоғидир. Уламолардан айтибдурларки, нажас бўлган жома (либос)да намоз ўқиш узрли бўлганда, бас ҳукм қилиб бўлмайдур нажосатлик жомада намоз ўқиган одамнинг куфрига. Аммо ҳар вақт қасдан таҳоратсиз намоз ўқиса, албатта, кофир бўлмай. Шамсу-л-аимма ал-Ҳалвоний раҳматуллоҳи таъоло айтибдурлар, зиндиқ бўлмай, яъни зоҳирда иймонлик, ботинда кофир бўлур, зероки ҳеч ким раво кўрмабдур намозни бетаҳорат ўқиш, бас, хор тутмоқ бўлур. Худойи таъолони ва буни арзимас нарсаси фаҳмлаган бўлур. Чунончи, "Фатовийи Қозихон"да мазкурдир. Шайбонининг "Кифоя"сида айтилибдур: "Бир одам юз тангага бир кийим олса, тўқсон тўққиз тангаси ҳалолдан бўлса, бир тангаси ҳаромдан қўшилган бўлса, ул одамнинг қилган тоати қабул эмас. Ва агар қоронғи уйда яланғоч намоз ўқиса ва анинг тоза кийими бўлса, анинг ўқиган намози дуруст эмас, би-л-ижмоъ. Ушбук "Сирожу-л-ваҳҳож"да мазкурдир. Бадан кўринадиган юпқа кийимлар бўлса, бу кийимларда намоз ўқиш дуруст эмас. Ушбук "Табйин" китобида мазкурдир.

Абу-л-Лайс раҳматуллоҳи алайҳ ўз рисолаларида айтибдурлар: "Бир кийимда бир тор ипи ҳаром бўлса, ул кийим бирла тоат қилса, Пайғамбар алайҳис салом, қабул эмас", дедилар.

Ва яна намоз ўқийдиган одамнинг намоз ўқийдиган жойи пок бўлмоғи шартдир. Икки қадамнинг ости, икки тиззасининг ости пок бўлса, пешона ва буриннинг ўрни нажас бўлса, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида улдириким, агар пешонани қўймай, ёлғиз бурни бирла сажда қилса, раво бўлур. Агар бурнининг жойи нажас бўлса, ўзга ерлари пок бўлса, намозни ўқиш бехилоф раво бўлур. Қўллари турган жойнинг поклиги шарт эмас, аммо зоҳир ривоятда ва усулда икки тизза жойининг поклиги шартдир. Агар бир қадамнинг ўрнида нажосат бўлса, намоз ўқиш раво бўлмас. Агар ҳар бир қадамнинг тагида оз нажосат бўлсаким, агар иккисини жам қилсалар бир танганинг миқдоридан кўпроқ бўлса, намоз раво бўлмас. Фатво ушбу сўзгадир.

وَسَتْرُ عَوْرَتِهِ وَاسْتِقْبَالُ الْقِبْلَةِ وَالنِّيَّةُ

Яна авратини ёпмоқлик намознинг шартларидандир. Ва яна юзни қиблага рўбарў қилмоқ намознинг шартларидандир. Агар киши Маккаи мукаррамада бўлса, анинг қибласи Хонаи Каъбадир. Агар бир киши Маккаи муаззаманинг ташқарисида бўлса, анинг қибласи Маккаи муаззама тарафига боқмоғидир.

Ва яна намоз ўқимоққа нийят қилмоқ намознинг шартларидандир. Намоз ўқимоқчи бўлган одам қайси намозни ўқимоқни билмоғи шартдир, андоғким, ул намоз ўқийдиган одамдан, қайси намозни ўқияпсан, деб сўрсалар, ул вақтда тўхтамай жавоб бера олмоғи керак, андоғ жавоб беролмаса, намози дуруст эмас. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир. Айтилибдурки, нийятнинг шарти шулки, қайси намозни ўқиётганини дили бирла билмоғи керак. Нийятнинг адноси шулки, агар қайси намозни ўқидинг, деб сўралса равшан жавоб бергай, агар ўйламай жавоб беролмаса, намози дуруст эмас ва тил билан айтмоқда ибрат йўқдир, дилнинг қасди ва нийяти жам бўлсин деб, агар тил била ҳам айтса яхшидир. Ушбудек "Кофий" китобида мазкурдир. Кимки кўнглини ҳозир қилмоққа ожиз келса, тил бирла нийят қилмоқ кифоя қилгай. Ушбудек "Зоҳидий" китобида мазкурдир. Намозни вақтида ўқиётган бўлса, фарзи вақт деб нийят қилмоқ кифоя қилур. Вақтидан кейин ўқилса ва ул киши намознинг вақтини билмаса, вақти фарз деб нийят қилса, ул дуруст эмас. Чунончи, "Сирожу-л-ваҳҳож"да мазкурдир.

Агар пешинни "ҳамин рўз" деб нийят қилса, жойиз бўлур. Ушбудек "Табйин" китобида мазкурдир.

Ва ул қилган нийяти такбирдан илгари бўлса, нийятидан кейин намозга киргунча бир ишни қилмаган бўлса, такбир вақтида қилган нийятининг ҳукмида бўлур. Агар бир одам ташқаридан намоз ўқимоқ нийяти бирла келсаки, қавм ул намозни ўқиб турган бўлсалар, қачонким сафга етса, такбир айтиб намозга кирса, нийятини қайтадан қилмай шуруъ қилса, анинг намози дуруст бўлгай. Агар намозга нийят қилгандан кейин намозни бузадиган иш андин пайдо бўлмаган бўлса, масалан, емоқ ва ичмоққа ўхшаш ва мундин ўзга нарсалардек ва такбири таҳримадан кейин, яъни "Аллоҳу акбар" деб қулоғига қўл кўтаргандан кейин нийят қилмоқ дуруст бўлмас. Ва агар бир одамнинг кўнглида пешин намозини ўқимоқ нийяти бўлса ва тили намози асрга кетса, кўнглидаги нийяти дурустдир.

وَالْوَقْتُ وَاعْوَرَةُ الرَّجُلِ مِنْ تَحْتِ سُرَّتِهِ إِلَى تَحْتِ رُكْبَتَيْهِ

Намознинг вақтини билмоқ ҳам намознинг шартларидандир. Эркакнинг аврати, яъни андомиким, шармгоҳ, уятгоҳ ва айбгоҳ дейилур, ани ёпмоғи фарздир, киндикнинг остидан икки тиззасининг остигачадир.

وَالْأَمَةُ هَذَا مَعَ ظَهْرِهَا وَبَطْنِهَا

Ва канизак, яъни чўрининг шармгоҳи эркак тўғрисида айтилган баданлардир, яъни киндикдан тиззанинг остигача ва анинг орқаси ва қорни ҳам авратдир. Мундин ўзга баданлари аврат эмасдир. Канизак, агар бошини очиб намоз ўқиса, дуруст бўлур, агарчандики, бошяланг бўлиб намоз ўқиш ёмон бўлса ҳам.

Худойи таъоло буюрибдирким,

خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ

яъни олинглар кийимларингизниким, анинг бирла ясангандирсизлар (бундан мурод - яхшироқ ва покизароқ кийимдир), ҳар масжиднинг олдида айланурсизлар ва анда намоз ўқирсизлар, яъни яхшироқ ва покизароқ кийим бирла намоз ўқинглар, деб амр қилибдир.

Канизак бир ой бошяланг намоз ўқиса, андин кейин маълум бўлсаки, ул канизакни озод қилган эканлар, ул канизак бир ойлик намозини қайтадан ўқигай.

وَالْحَرَّةُ كُلُّ بَدَنِهَا إِلَّا الْوَجْهَ وَالْكَفَّ وَالْقَدَمَ

Озод хотинлар баданининг ҳаммаси авратдир, фақат юзи, кафти аврат эмас. Кафтини мутлақ тилга олгандан маълум бўладики, кафтининг орқаси ҳам аврат эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Яна оёғининг тўпуғи тагидан панжаларининг учигача аврат эмасдир. Қадамни мутлақ баён қилгандан маълум бўладики, унга оёқнинг ости ҳам киради, яъни оёғининг ости аврат эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Билмоқ керакки, бул баданлар, яъни юз, кафт, қадам намоз борасида аврат эмас, қарамоқлик мубоҳдир, борди-ю, ҳар икки томон шаҳватдан омон бўлсалар, яъни аёл ва эркак шаҳватдан омон бўлсалар. Аммо шаҳват бирла бўлса, ҳар икковидан бирининг қарамоғи ҳалол бўлмас, ҳатто маҳрамларидан бўлса ҳам, фақат қози, табиб ва гувоҳ зарур бўлиб қолганда қарасалар ҳалолдир, шаҳват нийяти бирла раво эмас.

Махфий қолмагайким, эҳтиёт шулким, ҳар тўғридан бўлса ҳам қарамагайлар. "Тоторхониййа" китобида ёзилишича, Муҳаммад ибн Ҳасан раҳимаҳуллоҳ хушрўй, яъни чиройли эрдилар. Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ дарс ўқиётганларида ани устуннинг орқасига ўтқизур эрдилар. Гарчи тақволари камолга етган бўлса ҳам, кўз хиёнат қилурмикин, деб қўрқар эрдилар. Чунончи, "Ибну-л-Обидийн"да мазкурдир.

"Дурру-л-мунтақий" китобида айтилибдурки, ёш аёлнинг юзини очмоқдан манъ қилинсин, токи фитна қўзғалмоққа боис ва сабаб бўлмагай. Бизнинг замонамизда фасод ғолиб бўлгани учун манъ қилмоқ вожибдур, балки манъ қилмоқ фарздир. Чунончи, "Мажмаъу-л-анҳур"да мазкурдир. Аммо эри хотинининг ва канизагининг тамом баданига қарагай ва булар ҳам эрларининг тамом баданига қарагайлар.

Ҳазрати Умар разийаллоҳу анҳунинг ўғилларидан ривоятдурки, жимоъ вақтида қарамоқ лаззатни, яъни жимоънинг ҳузурини комилроқ қилғусидир. Бунда яқинлик қилмоқ учун эру хотиннинг бир уйда яланғоч бўлмоғи дурустлигига ишора бордир. Яна бу масаланинг баёни ўз жойида батафсил келгай, иншоаллоҳу таъоло. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Агар бир одам хотин олмоққа қасд қилса, ул хотинга қараса раводир, гарчи шаҳватдан омон бўлмаса ҳам анга қарамоқ рухсатдир. Аммо шаҳватдан омон бўлмаган одамга гувоҳлик учун қарамоқлигига ихтилоф қилибдурлар. Яхшиси улдирки, қарамоққа рухсат берилмагай.

Хотин эридан айрилгандан кейин анинг андом ва авратларига ул эрнинг қарамоғига икки ривоят бордир. Асаҳх [тўғри] қавл [сўз] улдирки, жудо бўлгандан кейин қарамоқ ҳаромдир. Киндикнинг остидаги мўйларга, озод аёлларнинг сочига ва анга ўхшаш нарсаларга қарамоқ ҳаромдир ва бул сабабданки, ҳар нимарса одамдан жудо бўлса, кўммаклик вожибдир. Чунончи, "Заҳириййа"да мазкурдир.

وَكَشَفُ رُتَعِ الْعُضْوِ يَمْنَعُ

Намозда аврат ҳисобланган андомларнинг очилмоғи намознинг дуруст бўлмоғини манъ қилур, яъни аврат бўлган баданнинг тўртдан бири бир рукн суннатлари бирлан ўтадиган миқдори очилиб турса, яъни уч тасбиҳ миқдори намоз ичида очилиб турса, намози раво бўлмас, борди-ю, олдида ҳеч ким йўқ бўлса ҳам.

وَ السَّاقُ عُضْوٌ كَالْفَخْذِ

Яна соқ (болдир) бир узв (аъзо)дир сонга ўхшашки, сон ҳам бир узв (аъзо) эрди.

وَ الذَّكْرُ مُنْفَرِدٌ

Шунга ўхшаш закар (жинсий аъзо) ҳам бир узв(аъзо)дир.

وَ الْأُنْثَى

Ва икки хусйа (тухум) ҳам бир андомдир. Ва бул баён қилинган андомларнинг ҳар қайсисининг тўртдан бири намоз ичида кўринмоғи намозни вайрон қилгай, хоҳ кечаси қоронғиликда бўлсин, хоҳ кундузи равшанликда бўлсин, намози раво бўлмас.

وَ شَعْرُ نَزَلٍ

Ва шунга ўхшаш сочи осилиб турган бўлса, намози вайрон бўлур, асаҳх (тўғри) ривоят бирла, ул ҳам ёлғиз андомдир.

وَ عَادِمٌ مُزِيلُ النَّجَسِ صَلَّى مَعَهُ وَ لَمْ يُعِدْ

Бир одамнинг нажосатни баданидан ё кийимидан кеткизмоққа сув, сирка, гулоб ё шунга ўхшаш нарсалари бўлмаса, ул нажосат бирла намоз ўқиса, раво бўлур. Шундан сўнг нажосатни кеткизадиган нарсага қодир бўлса, намознинг вақти бор бўлса ҳам, намозини қайтадан ўқимагай ва агар кишининг суви бўлса ва сувсамоқдан қўрқса, анда ҳам ул нажосат бирла

намоз ўқиса, раво бўлур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَمْ يَجْزْ عَارِيًا وَرُبَّ ثَوْبٍ طَاهِرٍ

Кийимининг тўртдан бири пок бўлса, яланғоч намоз ўқимоғи дуруст эмас.

وَفِي أَقْلٍ مِنْهُ الْأَفْضَلُ مَعَهُ

Ва ул ҳолатдаким, кийимнинг тўртдан биридан озроғи пок бўлса, ул кийим бирла намоз ўқимоқ яхшироқдир, ҳарчанд кийимнинг ҳаммаси нажосат бўлса ҳам. Анинг учунким, агар яланғоч намоз ўқиса, фасодлиги ўзга кишиларга тегар, ўзга одамга ул фасоднинг етмагани яхшидир.

وَعَادِمُ الثَّوْبِ يَجُوزُ صَلَوَتُهُ قَائِمًا وَتَنْدُبُ قَائِدًا مُؤْمِيًا

Кийим тополмаган одам намозни рукуъ, сужуд ва қаъда бирла туриб ўқиса дурустдир. Агар рукуъ ва сужудга ишорат қилса, раво бўлур. Ва лекин ўтириб, ишорат бирла ўқимоқлиги мустаҳабдир. Баъзилар айтибдурларки, оёғини қибла тарафга узатиб, икки қўлини андомининг устига қўйиб ўлтиргай, хоҳ кеча, хоҳ кундуз, хоҳ уйда, хоҳ саҳрода бўлсин.

Агар кўп одамлар яланғоч бўлсалар, бир-бирларидан узоқ туриб, ёлғиз-ёлғиз ўқигайлар. Агар жамоат бирла ўқисалар, имом илгари турмагай, сафнинг аросида тургай. Мазкур масъалалар "Зоҳидий"да мазкурдир ва "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мавжуддир.

وَقَبْلَةُ خَائِفِ الْإِسْتِقْبَالِ جِهَةٌ قَدَرَتْهُ

Қиблага боқмоқдан қўрқадиган одам, хоҳ ул хавф душман сабабидан, ё даррандадан, ё қароқчидан, ё иллат сабабидан ёки дарёда ёғоч устида турганидан ва юзини қиблага қилса, сувга йиқилиш хавфи бўлганидан ёки касал бўлса, ани қиблага қаратиб қўядиган одам бўлмаганидан ёки одам бўлса ҳам, айлантуриб қўйганда зарар етадиган бўлса ва шуларга ўхшаган ҳолатларда ул одам қайси тарафга қарамоққа қудрати етса,

ул тарафга қараб намоз ўқиса, раво бўлур. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

وَإِنْ عُدِمَ مَنْ يُعَلِّمُ تَحَرُّى وَلَمْ يَعْذِ مُخْطِىْ

Қиблани биладиган киши бўлмаса, фикр қилгай, яъни қайси тарафга кўнгли қарор топса, ул тарафга қараб намоз ўқигай. Ва бу фикр қилмоқ, яъни қиблани андиша қилиб, қасд қилмоқ ул вақтидадурким, саҳрода қибла маълум бўлмаса ё ўзга маҳалла масжидида қибла маълум бўлмаса. Аммо ўзининг уйида ва ё маҳалласининг масжидида фикр қилмоқ, яъни қиблани топмоққа саъйу кўшиш қилмоқ учун бир тарафни фарз қилмоқ раво бўлмас. Агар бир тарафни қибла деб қасд қилиб ўқигандан кейин қиблани хато қилгани, яъни қибладан бошқа тарафга қараб ўқигани маълум бўлса, намозини қайта ўқимагай, ҳаттоки орқасини қиблага қилиб намоз ўқиган бўлса ҳам.

بَلْ مُصِيبٌ لَمْ يَتَحَرَّ وَ إِنْ تَحَوَّلَ رَأْيُهُ مُصَلِّيًا اسْتَدَارَ

Балки қиблани қасд қилмай намоз ўқиган киши, гарчи юзини қиблага қилган бўлса ҳам, намозини қайтиб ўқигай. Зероки ул одам қиблани билмаган ҳолда ўқибдир, анинг қибласи қасд қилиб, кўнгли қарор топган тарафга эрди, ул қасд қилмабдир. Агар ул киши намоз ўқиб турганда, қибла бул тарафда эди, деб кўнгли айланса [фикри ўзгарса], ул тарафга қараб айлангай.

وَلَا يَضُرُّ جَهْلُهُ جِهَةً إِمَامَهُ إِذَا عَلِمَ أَنَّهُ لَيْسَ خَلْفَهُ

Имомга иқтидо қилган киши қиблани қасд қилгандан кейин, имомнинг қайси тарафга қараб турганлигини билмаслиги зиён қилмагай. Қачонки иқтидо қилган киши имомни ўзининг орқасида эмаслигини жазм билса. Ва агар иқтидо қилган одам имомни кейнида эканини намоздан илгари билса, намози ботил бўлур, яъни вайрон бўлур. Зероки ўзидан фарзни тарк қилибдир. Масалан, агар қоронғулик бўлсаки, имомнинг қайси тарафга қараганини билмаса, бу айтган масъалага амал қилгай.

بَلْ تَقَدَّمَهُ أَوْ عَلِمَ مُخَالَفَتَهُ

Балки иқтидо қилган одамга имомдан илгари турмоқлиги зиён қилур ё билсаки, иқтидо қилган одам ўзининг имомга хилоф қилганини, бу билгани унга зиён қилур, яъни имом қараган тарафга қарамаганини намоз ичида билса, намози раво бўлмагай. Агар имом қоронғи кечада қиблани қасд қилиб, юзини бир тарафга қилиб намоз ўқиб турган бўлса ва иқтидо қилганлар юзларини ўзга тарафга қилиб намоз ўқир бўлсалар, қиблани қасд қилгандан кейин ҳаммалари имом буларнинг кейнида эмаслигини билсалар, лекин буларга имомнинг аҳволи маълум бўлмаса, ҳаммаларининг намози раво бўлур, борди-ю, имом ўзининг ҳолини билса ҳам.

وَيَقْصُدُ صَلَوَتَهُ وَاقْتَدَاهُ اِنْ اِقْتَدَى مُتَّصِلًا بِالتَّحْرِيمَةِ

Ва намозхон ўз намозини (аниқ қайсилигини) қасду нийят қилгай ва имомга мUTOбаатлик(тобеълик)ни ҳам нийят қилгай, агар иқтидо қилса. Нийяти такбири таҳримага туташ бўлгайким, намозни бузадиган иш нийят қилгандан кейин ул одамдан пайдо бўлмагай.

وَمَعَ اللَّفْظِ أَفْضَلُ

Дилининг нийятини тили бирла бирга нийят қилса, яхшироқ бўлгай. Яхшиси улдураким, кўнгли нийятга машғул бўлгай ва тили нийят этмоққа машғул бўлгай. Қўлини қулоғигача кўтаргай. Агар арабий нийятга машғул бўлса, қўйидагича нийят қилсин:

نَوَيْتُ اَنْ اُصَلِّيَ مَعَ الْاِمَامِ مَا يُصَلِّيهِ الْاِمَامُ مُتَوَجِّهًا اِلَى الْقِبْلَةِ خَالِصًا لِلّٰهِ تَعَالٰى اَللّٰهُ اَكْبَرُ

Ва агар туркий нийят қилса, айтгайким:

"Нийят қилдим, ўқигаيمان имом бирла ул намозники, ани имом ўқир, юзимни қиблага қилдим, Худойи таъоло учун, Аллоҳу акбар."

وَيَكْفِي لِغَيْرِ الْفَرْضِ وَالْوَاجِبِ نِيَّةٌ مُّطْلَقِ الصَّلَاةِ

Фарз бирла вожибдан бошқа намозларга, масалан, нафл, суннат ва таровиҳларга ўхшашларга мутлақ намоз деб нийят қилса, кифоя қилур, яъни фарз ва вожиб намоздан бошқа намозни нийят қилдим, деб айтса ҳам раво бўлур.

وَلَهُمَا شَرْطُ التَّعْيِينِ لَا الْعَدَدُ

Фарз намози учун ва вожиб намози учун таъйин қилмоқ шарт қилингандирки, ушбу кун пешин намози ё бул вақт намози дегай. Масалан, ракаатнинг саногини айтмоқ шарт эмас. Аммо намознинг вақти ўтгандан кейин бул вақтнинг намози деб нийят қилса, ваҳоланки, ул одам намознинг вақти чиққанини билмаса, намози раво бўлмагай. Агар вақт чиқдимикин, деб гумон қилса, яъни вақтнинг бор ёки йўқлигини билмаса, керакким, ушбу куннинг фарзи намози пешини деб нийят қилгай ва бул вақтнинг фарзи намози пешини демагай.

Намози жумъада ушбу вақтнинг фарзи деб нийят қилмоқ кифоя қилмас, чунки жумъа ул вақтнинг фарзи бўлмоғида хилоф бордирки, пешиннинг вақtimi ё жумъанинг. Валлоҳу аълам би-с-савоб.

БУ ФАСЛДА НАМОЗ СИФАТИНИНГ БАЁНИ

Яъни фарзлари, вожиблари ва суннатларининг баёнидир ҳамда мустаҳабларининг баёнидир.

Намознинг фарзлари олтитадир. Бир — аввалги такбирни айтмоқдир. Худойи таъоло:

وَرَبُّكَ فَكَبِّرْ

дегани сабабли, чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир. Намоз ўқийдиган киши аввал такбир бирла намозга киргай. Намоздан илгари ҳалол бўлган нарсалар, масалан, емоқ, ичмоқ ва сўзлашмоққа ўхшаш нарсалар ул такбирни айтмоқ бирла намозхонга ҳаром бўлур. Чунки намоз мўмин банданинг

меърожидир, Аллоҳу таъолога яқин бўлмоғи ва рост айтадиган мақомидир. Худойи таъолодан ўзга нарсаларни бу такбирни айтмоқ бирла кўнгилдан узоқ қилгай, зеро бу такбирни айтмоқ Худойи таъолони улуғламоқдир. Худойи таъолонинг назарида, хизматида туриб, ул маъбуди барҳақнинг дарҳоғига роз айтгай, андоғким, Ҳазрати Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтибдурларким: "Эҳсон шулки, яъни яхшилик қилмоқ Худойи таъолога кўриб тургандек ибодат қилмоқдир. Сен кўрмассен ани, ул сени кўрар."

Бул такбири таҳрима Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, намознинг ичидаги эмас, намознинг ташқарисидаги фарзлардандир.

وَالْقِيَامُ وَقِرَاءَةُ آيَةٍ فِي كُلِّ مِنْ رَكَعَتَيِ الْفَرَضِ

Намознинг фарзларидан яна бири қиёмдир, яъни рост (тик) турмоқдир. Яна намознинг фарзи бир оят ўқиоқдир, гарчи қисқа оят бўлса ҳам, Худойи таъоло:

فَاقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ

дегани сабабли, фарзни ўқдасидан чиқар. Чунончи, "Ҳидоя"да ва бошқа китобларда ҳам мазкурдир. Ва бу қироат фарзнинг икки ракаатига фарздир, хоҳ ул намоз икки ракаатли бўлсин ва хоҳ тўрт ракаатли бўлсин.

وَفِي كُلِّ مِنَ الْوُتَرِ وَالنَّفْلِ وَالْمُكْتَفَى بِهَا مَسِيٌّ

Витр намозининг ва нафлнинг ҳар ракаатига қироат қилмоқ фарздир, яъни бир оят ўқиоқ фарздир ва бир оятга така қилиб (кифояланиб) ўқиса гуноҳкор бўлғай, зероки вожибни тарк қилган бўлур.

وَعِنْدَهُمَا آيَةٌ طَوِيلَةٌ أَوْ ثَلَاثُ قِصَارٍ وَالرُّكُوعُ وَالسُّجُودُ
بِالْجَبْهَةِ وَالْأَنْفِ وَبِهِ يُفْتَى

Икки имомнинг наздларида, қироат қилмоқнинг фарзлиги фарз намознинг икки ракаатида ва намози витрнинг ҳаммасидадир. Нафл намозда бир узун оят ё уч қисқа оят ҳисобланади.

Ва яна рукуъ қилмоқ намознинг фарзларидан ҳисобланади. Сажданинг иккиси ҳам фарз ҳисобланади. Буларнинг фарзлиги Худойи таъолонинг "Варқаъу васжуду" дегани сабабидандир. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир. Беузр бу икковининг бири бирла сажда қилмоқ макруҳдир. Чунончи, "Хулоса"да мазкурдир.

Ва пешона ва бурун билан сажда қилмоқ икки имом раҳимаҳуллоҳнинг наздларида, фарздир. Имом Аъзам раҳматуллоҳнинг наздларида, ёлғиз бурни била сажда қилса, раво бўлур. Пешона ва бурун бирла сажда қилмоққа фатво берилибдир ва бунга иктифо қилингандан маълумдирки, намозхон ижмоъ бўлгани сабабли ияғи бирла ва юзи бирла сажда қилса жойиз эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ижмоъ деб бир замонанинг ҳамма уламолари шариат ҳукмига иттифоқ бўлганларига айтилур. Чунончи, "Мунтахаб"да мазкурдир.

Ва яна қўлини ерга қўймоқ фарз эмас. Шунингдек, тиззасини ерга қўймоқ ҳам фарз эмасдир. Бу кўпгина машойихларнинг ихтиёрларидир. Чунончи, "Хизона"да мазкурдир ва фатво шунгадир. Яна "Муҳит"да ва "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир. Шунингдек, икки оёғининг панжа учларини қўймоқ ҳам фарз эмас. Бу ҳақда машойихларнинг ихтилофлари бордир, икки оёқ панжаларининг учини ерга қўймоқ суннатдир, деб "Зоҳидий" икки ривоятни келтирибдир. Саҳиҳ (тўғриси) шулки, қадамини кўтармоқ намозни бузғучидир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Бу рукнларда фарзнинг миқдори шу даражадаки, қиём, рукуъ ва сажда номи билиниб тургай, яъни тик турганда — қиём, рукуъда — рукуъ сезилиб тургай. Нафл намозларда қиём ва суннатларда тикка турмоқ фарз эмас. Чунончи, "Умда"да мазкурдир.

وَالْقَعْدَةُ الْآخِرَةُ قَدَرُ التَّشَهُّدِ وَالْخُرُوجُ بِصُنْعِهِ

Ва яна фарзнинг бири намознинг охирида "Ат-таҳийёт"ни "абдуҳу варасулуҳу"гача ўқир миқдори ўлтирмоқдир.

Ва яна фарзнинг бири — намоз ишларидан бўлмаган бир иш бирла намоздан чиқмоқликдир, балки ул иш намозни бузадиган ишлардан бўлғай. Саломнинг лафзи бўлғай ва хоҳ ўзга бўлғай.

Намознинг вожиблари улдурки, тарк бўлса, намоз ноқис ва нотаом бўлур, фосид бўлмас.

وَاجِبُهَا قِرَاءَةُ الْفَاتِحَةِ وَضَمُّ السُّورَةِ

Ва ул вожибларнинг бири сураи "Ал-ҳамду"нинг ҳаммасини ўқимоқдир. Имом Аъзам наздларида, кўпроғини ўқимоқ, Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳуллоҳнинг наздларида, фарз намознинг икки ракаатида, намози витр ва нафл намозларининг ҳамма ракаатларида ўқимоқдир. Шу сабабли сураи "Ал-ҳамду"нинг кўпроғини ўқиб, озроғини эсдан чиқариб, ўқимасдан қўймоқ бирла саждаи саҳв вожиб бўлмағай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва яна вожибнинг бири сураи "Ал-ҳамду"га бошқа сурани қўшмоқликдир.

وَرِعَايَةُ التَّرْتِيبِ

Ва яна вожибнинг бири намознинг руқнларида тартибни эҳтиёт қилиб сақламоқдир, қайсики ул руқнлар намозда фарз бўлиб, муқаррар келур, яъни қайта-қайта келур, хоҳ ул бир ракаатда бўлсин, чунончи, саждада, хоҳ намознинг ҳаммасида бўлсин, чунончи, рукуъ ва қироатга ўхшаш. Муқаррар бўлмайдиган такбири таҳрима ва қаъдаи ахирларда тартибни сақламоқ фарздир. Аввалги ракаатда бир саждани таъхир қилса, иккинчи ракаатда тўлиқ қилса, саждаи саҳв бирла намози раво бўлур.

وَالْفَعْدَةُ الْأُولَى وَالتَّشَهُّدَانِ وَ لَفْظُ السَّلَامِ

Ва яна вожибнинг бири аввалги икки ракаатдан кейинги фарзларда ва вожибларда ат-таҳийётнинг миқдорича ўлтурмоқдир. Чунончи, "Кофий"да мазкурдир.

Ва вожибнинг яна бири салом лафзи бирла намоздан чиқмоқдир.

وَقُنُوتُ الرُّوتِرِ وَ تَكْبِيرَاتُ الْعِيدَيْنِ

Вожибнинг яна бири икки ҳайит намозининг такбири завоийдлари бўлиб, аввалги ракаатнинг саносидан кейин уч маротаба такбир айтмоқ ва иккинчи ракаатда қироатдан кейин, рукуъ қилмасдан аввал уч маротаба такбир айтмоқдир. Баъзилар айтибдурларки, дуойи "Қунут"ни ва икки ҳайит намозининг такбирларини айтмоқ суннатдир.

وَعَيْنِ الْأُولَيْنِ لِلْقِرَاءَةِ وَ

Ва вожибнинг яна бири аввалги икки ракаатга, хоҳ у уч ракаатли бўлсин, хоҳ тўрт ракаатли бўлсин, қироатни таъйин ва муқаррар қилмоқдир. Ва фарзлардан бошқа намозларнинг ҳамма ракаатларига сура қўшмоқ вожибдир.

تَعْدِيلُ الْأَرْكَانِ

Ва яна вожибнинг бири намознинг рукнларини рост қилмоқдир, яъни рукуъда ва саждада бир тасбиҳ айтмоқ миқдори қарор қилмоқ вожибдир, яъни тўхтамоқ вожибдир.

وَالْجَهْرُ وَالْإِخْفَاءُ فِيمَا يُجْهَرُ وَيُخْفَى

Ва яна вожибнинг бири баланд ўқийдиган намозда баланд ўқимоқ ва оҳиста ўқиладиган намозда оҳиста ўқимоқдир. Ва бу баланд ва оҳиста ўқимоқнинг вожиблиги имом ўқийдиган намозга таалуқлидир.

وَسُنُّ غَيْرُهُمَا أَوْ نُدْبٌ

Ва бу баён бўлган фарзлардан ва вожиблардан бошқаси суннат ва мустаҳабдир. Аммо вожиб фарзни комил қилмоқ учундир, суннат вожибни комил қилмоқ учундир ва мустаҳаб суннатни комил қилмоқ учундир. Чунончи, "Жомиъу-р-ру-муз"да мазкурдир.

فَإِذَا أَرَادَ الشَّرُوعَ كَبَّرَ بِلَا مَدٍّ الْهَمْزَةَ وَالْبَاءَ مَاسًا بَابِهَا مَيْهَ شَحْمَتَى أَذْنِيهِ

Агар намозга кирмоққа бошласа, яъни қасди нийят қилса, икки қўлини кўтаргандан кейин "Аллоҳу акбар" дегай. Аллоҳнинг "алифи"ни чўзмагай. Ва "акбар" нинг "бо"сини ҳам чўзмагай. Бу ҳолда икки бош бармоғини икки қулоғининг юмшоғига еткузгай. Панжалари ўз ҳолида бўлгай, яъни очиқ ҳам бўлмагай ва юмиқ ҳам тутмагай. Имом Аъзамдан ривоят қилинишича, аввал қўлини кўтариб, кейин такбир айтгай. Баъзиларнинг айтишича, "Аллоҳ" бирла қўлини кўтаргай, "акбар" бирла қўлини ташлагай ва шунга фатво берилгандир. Яна бунда панжаларини бир-бирига ёпиштириб, зам қилиб турмоққа ишорат бордир. Аммо Абу Бакр Балхий айтдиларки, панжаларни кушода (очиқ) тутгай. Қўлининг кафтини қиблага қаратгай. Бошқа уламолар ҳам шундай деганлар. Чунончи, "Китобу-н-назм"да (унга ишонч бор), "Муҳит" китобида ва "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Яна шунга ҳам ишорат бордирки, такбир айтганда қўлини енгидан чиқаргай, албатта қўлини енгидан чиқармоқ адабдир. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир. "Муфийд" китобида ёзилишича, қўлини енгидан чиқармаслик эркаклар учун бидъатдир ва аёллар учун қўлини енгидан чиқармаслик суннатдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَالْمَرْءُ تَرْفَعُ يَدَيْهَا حِذَاءَ مَنْكِبَيْهَا

Аёл киши такбири таҳрима айтаётганда икки қўлини икки китфи (елкаси) баробарида кўтаргай, яъни икки қўлининг панжаларини тик тутиб, кафтининг ичини қиблага қаратиб, елкасига муқобил қилгай.

وَيَجُوزُ بِكُلِّ مَا دَلَّ عَلَى التَّعْظِيمِ

Худойи таъолонинг улуғлигига далолат қиладиган лафз (сўз)лар билан намозга кирмоқ дурустдир. Масалан, "Аллоҳу акбар", "Аллоҳу ажалл" ёки "Ар-Роҳману акбар" ёхуд "Ла илаҳа иллаллоҳ"га ўхшаган сўзлар билан. Бу лафзлар ёки Худойи таъолонинг отларидан бўлган лафз бўлгай. Худойи таъолонинг улуғлигига далолат қиладиган лафзини дуо қиладиган лафзга қўшмагай, қўшса, намози раво бўлмас.

Масалан, "Аллоҳу акбар"нинг ўрнига "Аллоҳум-мағфирли" деса бўлмас.

وَلَوْ بِالْفَارِسِيَّةِ

Агар далолат қиладиган лафз форсий тил билан бўлса ҳам раво бўлур, хоҳ араб лафзини билгай ва айта олгай, хоҳ айта олмагай. Масалан, ба номи Худойи бузруг, яъни Худойи таъолонинг улуғ оти бирла. Бунда Каломуллоҳнинг оятидан туркий тили бирла, занжиййа тили бирла, ҳабашиййа тили бирла ва набатиййа тили бирла намоз ўқимоқ, яъни қироат қилмоқ дуруст эмаслигига ишорат бордир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Форсий тили бирла беузр Каломуллоҳ оятини қироат қилмоқ дуруст эмаслигига "Ҳақойиқ" китобида фатво бордир ва бунга эътиمود (ишонч) бордир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَيَضَعُ يَمِينَهُ عَلَى شِمَالِهِ تَحْتَ سُرَّتِهِ فِي كُلِّ قِيَامٍ فِيهِ
ذِكْرٌ مَسْنُونٌ

Қачонки такбир айтилса, ўнг қўлининг кафтини чап қўлининг бўғими устига қўйгай, қўлининг тўхтаган жойи киндигининг остида бўлгай. Ушбу тарзда ўнг қўлининг бош бармоғи бирла жимчилоғини чап қўлининг бўғинига ҳалқа қилгай, шу билан суннатни адо қилган бўлгай, шул тартибда ҳар қиёмда қўлни қўймоқ суннатдир, яъни ҳар тик тургандаким, бу тик турган вақтда зикр маснун бўлгай, яъни ҳар тик турган вақтда Қуръонга дахлдор сўз бўлгай.

Имом Аъзам ва Имом Абу Юсуф раҳимаҳумаллоҳ наздларида, "Субҳонакаллоҳ"ни айтган вақтда ва дуойи "Қунут"ни ўқиган вақтда ҳамда намози жанозада қўлни киндик остига қўймоқ керак.

وَيُرْسَلُ فِي قَوْمَةِ الرُّكُوعِ

Рукуъ бирлан сажда орасидаги тик туришда (араблар бунни қавма дейдилар) қўл пастга осилтириб турилади.

وَبَيْنَ تَكْبِيرَاتِ الْعِيدَيْنِ

Икки ҳайит намозларининг такбирлари орасида ҳам қўлини қўйиб юборгай, яъни пастга ташлагай.

ثُمَّ يُشْنِي وَلَا يُوجِّهُ وَ يَتَعَوَّذُ لِلْقِرَاءَةِ لَا لِلشَّئَاءِ

Шундан кейин "Субҳонакаллоҳумма"ни "ва ла илоҳа ғайрук"кача ўқигай. "Инни важаҳту ваҷҳий лиллазий фатарас-самовати ва-л-арз" оятини ўқимагай. Қуръони шарифнинг ҳурмати учун "Аъувзу биллаҳи мина-ш-Шайтони-р-рожийм"ни айтгай, "Субҳонакаллоҳумма" учун эмас.

فَيَقُولُ الْمَسْبُوقُ لَا الْمُؤْتَمَّ وَيُؤَخِّرُهُ عَنْ تَكْبِيرَاتِ الْعِيدَيْنِ

Масбуқ масбуқонасини ўқимоққа турса, "Аъувзу биллаҳ"ни айтгай. Масбуқ деб намознинг аввалида имомга етушмаган, яъни намознинг аввалида баъзисига етушмаган одамга айтилуру. Намознинг ҳаммасини топган одам мўътамм дейилур, ул одам "Аъувзу биллаҳ"ни айтмагай, зероки мўътамм қироат қилмагандур, масбуқ эса қироат қилур. Лоҳиқ киши ҳам мўътаммнинг ҳукмидадир. Лоҳиқ деб намознинг аввалини жамоат бирла топиб, намознинг баъзисини фавт қилган кишига айтилуру, яъни узр пайдо бўлгандан кейин чиқиб, таҳоратни тоза қилиб, қолганини беқироат ўқиган, яъни оятлардан аслан ўқимай, қиём бирла рукуъга бориб қолган ракаатни адо қилган одам лоҳиқ дейилур.

Ва яна "Аъувзу биллаҳ"ни ҳайит намозининг такбирларидан кейин айтгай, зероки қироат такбирларидан кейин қилинур.

وَيُسَمِّي لَا بَيْنَ الْفَاتِحَةِ وَالسُّورَةِ وَيُسْرُهُنَّ ثُمَّ يَقْرَأُ

Ва ҳар бир ракаатда сураи "Ал-ҳамду"нинг аввалида "Бисмиллаҳ"ни айтгай. Буларнинг ҳаммаси суннатдир. Сураи "Ал-ҳамду" бирла зам суранинг ўртасида "Бисмиллаҳ"ни айтмагай. "Субҳонакаллоҳумма", "Аъувзу биллаҳ" ва "Бисмиллаҳ"ни оҳиста айтгайки, буларни оҳиста айтмоқ суннатдир. Ва яна "Бисмиллаҳ"ни айтгандан кейин сураи "Ал-ҳамду"ни ўқигайларким, ҳар намознинг икки ракаатида ўқимоқ вожиб

эрди. Ва яна бир сурани сураи "Ал-ҳамду"га қўшгай ё бир узун оятни ёки учта қисқа оятни ўқиғай, токи вожибнинг ўҳдасидан чиққай.

وَيُؤْمِنُ سِرًّا ثُمَّ يُكَبِّرُ لِلرُّكُوعِ خَافِضًا

Ва сураи "Ал-ҳамду"дан кейин "Омин" дегай. Бунда "нун"ни сокин қилиб айтгай, ташдидлик қилмагай. Имом ҳам, иқтидо қилган одам, ёлғиз ўқиётган одам ҳам, ҳаммалари "Омин"ни оҳиста айтгайларким, суннатдир. Шундан кейин рукуъга бормоқ учун такбир айтгай. Бундан эса "Омин" сураи "Ал-ҳамду"дан эмаслиги маълум бўлди, бунда хилоф йўқдир. Чунончи, китоби "Кофий"да ва "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва "Омин"ни оҳиста айтмоқ суннатдир, бас, ошкора айтмоқ макруҳдир. Чунончи, "Муҳит" китобида ва "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Қачонким, қироатни тамом қилса, такбир айтгай. Такбирни айтганича рукуъга боргай, бу тариқадаким, Аллоҳнинг "алифи"ни тик турганда бошлаб, такбирни рукуъда тамом қилгай. Бир коса сувни орқасига қўйганда тўкилмай (тўкилмайдиган даражада) баробар тургай.

وَيَعْتَمِدُ بِيَدَيْهِ عَلَى رُكْبَتَيْهِ مُفَرِّجًا أَصَابِعَهُ بَاسِطًا ظَهْرَهُ
غَيْرَ رَافِعٍ وَلَا مُنْكَسِرٍ رَأْسَهُ

Икки қўли бирла икки тиззасига панжаларининг орасини очиқ тутган ҳолда суянгай ва орқасини рукуъда тўғри қилгай. Рукуъ қилганда бошини юқори қилмагай ва қуйи ҳам қилмагай, балки орқаси бирла бошини баробар қилгай, ушбу тартибдаким, қўлининг икки кафтини икки тиззасининг устига қўйгай, икки қўлини бўғимидан то китфи [елкаси]га уланган жойигача тўғри алифдек қилгай. Икки тиззасини эгилтирмай, тўғри алифдек қилиб тургай ва камондек эгилтирмагай. Панжаларининг орасини очиқ қилиб ушлаб тургай. Албатта қўл билан тиззани ушламоқ, панжа орасини очиқ тутмоқ, кафтини тиззанинг устига қўймоқ суннатдир. Чунончи, "Жуллобий"да мазкурдир ва "Жомиъу-р-румуз"да мазбурдир. Ушбу тартибга амал қилса, орқаси тўғри бўлгай.

وَيُسَبِّحُ ثَلَاثًا وَهُوَ آدِنَاهُ ثُمَّ يَسْمَعُ رَافِعًا رَأْسَهُ

Ва рукуъда уч марта "Субҳона роббийа-л-азийм" дегай ва бу уч марта айтмоқ оз мартабасидир. Агар учдан ортиқ айтса афзалдир. Тоқ айтмоқ ҳам яхшироқдир. Имомлик қилса, андоғ тасбиҳ айтгайким, қавмга малоллик ва оғирлик келмагай. "Муҳит" китобида ёзилишича, имом тасбиҳни тўрт мартаба айтгай, токи қавм уч мартаба айтмоққа қодир бўлгай. Бир одамга қарамоқ, яъни келаётган одам етиб келиб, иқтидо қилсин деб узун қилмоқ макруҳдир. Шундан сўнг рукуъдан бош кўтарган ҳолда "Самиъаллоҳу лиман ҳамидаҳ"ни бошлаб, қоматини расо [тик] қилганда тугатгай.

وَيَكْتَفِي بِهِ الْإِمَامُ وَبِالتَّحْمِيدِ الْمُؤْتَمُّ

Имом "Самиъаллоҳу лиман ҳамидаҳ"дан бошқа [сўз]ни айтмагай, иқтидо қилган одам эса "роббано лака-л-ҳамд" дегай. "Самиъаллоҳу лиман ҳамидаҳ"нинг маъноси: "Худойи таъоло ҳамд айтган одамни эшитур ва ҳамду санони қабул қилур" демакдир. "Роббано лака-л-ҳамд"нинг маъноси эса: "Эй улуғ Худо, бизнинг Парвардигоримизсан, ҳамду сано ва камол сифатлари сенгадир" демакдир. "Субҳона роббийа-л-азийм"нинг маъноси: "Поклик бирла ёд қилурман ўзимнинг Парвардигоримники, у улуғликнинг камолидадир" демакдир. "Аллоҳу акбар"нинг маъноси: "Аллоҳу таъоло улуғроқдирки, ақл анинг зотиға етмас" демакдир.

وَيَجْمَعُ الْمُنْفَرِدُ بَيْنَهُمَا وَيَقُومُ مُسْتَوِيًا

Намозни ёлғиз ўқийтган одам "Самиъаллоҳу лиман ҳамидаҳ"га "Роббано лака-л-ҳамд"ни қўшгай, яъни иккаласини ҳам айтгай. Уламоларнинг иттифоқлари бирла имом фақат "Самиъаллоҳу лиман ҳамидаҳ" дегай, иқтидо қилган киши эса "Роббано лака-л-ҳамд" дегай, "Самиъаллоҳу лиман ҳамидаҳ"ни айтмагай. Агар танҳо намоз ўқийдиган одам бўлса, асаҳҳ [тўғрироғи] шулки, иккаласини ҳам айтгай. Бу нарсa "Муҳит" китобида бўлиб, алайҳи-л-фатво [фатво унга] дир. "Тоторхониййа"да ҳам шундай ёзилган. Ва ҳува-л-асаҳҳу [Бу тўғрироқдир]. Шунингдек, "Ҳидоя"да мазкурдир.

"Самиъаллоҳу лиман ҳамидаҳ"ни айтиб тик тургай. "Мух-тасар"нинг матнида "йақуму муставийан" [тик турмоқ керак] деб

таъкид қилибдур, чунки кўп одам қавма [тик туриш]нинг суннатлигини била туриб, қоматларини рост [тик] қилмайдилар. Мусанниф [муаллиф] раҳматуллоҳи алайҳнинг бу таъкидлари мустадрак эмас, баъзилар мустадрак деб гумон қилибдурлар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Аммо, бу қавмада турмоқ фарз эмас, рукуъдан саждага ўтмоқ фарздир. Масалан, агар саждани ёстиққа қилса, шундан сўнг ёстиқ олиниб, ерга сажда қилса, икки сажданинг фарзлигининг ўҳдасидан чиқар, гарчи у вожибни тарк қилган бўлса ҳам. Бу ердаги вожиб таъдили аркон эди, яъни бир марта саждага бориб, бошини ёстиққа ўхшаган нарсага қўйса, шу пайт ёстиқ олиниб, бошини кўтармасдан яна ерга қўйса, икки сажданинг ўҳдасидан чиққан бўлмай. Таъдили аркон деб ҳар қайси рукнни ўз жойида бажармоқни айтарлар.

ثُمَّ يُكَبِّرُ وَيَسْجُدُ

Қавмани бажо келтиргандан сўнг такбир айтмай ва сажда қилмай.

"Салоти Масъудий" ва "Канзу-л-ибод" китобларида айтилишича, "Самиъаллоҳу лиман ҳамидаҳ"даги "дол" [д] бирла "ҳо" [х]ни қавмада, яъни қаддини тик қилганда айтиб тамом қилсин. Абу-л-Макорим "Шарҳ"ларида айтибдурки, ёлғиз ўқийдиган одам бошини кўтарурда "Самиъаллоҳу лиман ҳамидаҳ"ни то қоматини тик қилгунча айтур, қачонки тик қилиб, қарор олса, кейин "Роббано лака-л-ҳамд"ни айтмай. Ушбу қавл [сўз] саҳиҳ [тўғри]дир. "Ҳамидаҳ"нинг "ҳо"сини маълум қилмай, яъни сокин қилмай, "ҳамидаҳ"ни "ҳо"сиз ўқиса, намози фосид бўлур. Чунончи, "Шарҳи Аврод"да мазкурдир. Яна "Фиқҳи Кайдоний" китобининг арабча шарҳида ва Шамсуддиннинг "Шарҳ"ларида ҳам баён қилинибдурки, "ҳамидаҳ"нинг охиридаги "ҳо"ни сокин қилиб ўқиш керак деб. "Салоти Масъудий" ва "Шарҳи Аврод"да айтибдурларки, намоз ўқигувчи қиёмда [тик турганда] Аллоҳнинг "алифи"ни бошламай, "акбар"даги "ре"ни эса саждада тамом қилмай. "Хулоса" китобида айтибдурларки, қавмадан қайтган одам саждага тез бормай, аммо туядек тез чўкмай, туядек чўкмоқ бидъатдир. Амал қилувчи одам саждагоҳда туриб, ҳайвон феълини қилмай.

فَيَضَعُ رُكْبَتَيْهِ ثُمَّ يَدِيهِ ضَامًا أَصَابِعَهُ ثُمَّ وَجْهَهُ

Саждага бораётган одам аввал икки тиззасини ерга қўйгай, сўнг қўлини қўйгай, панжаларининг аросини очиқ тутмагай, қўлини икки қулоғининг юмшоғига баробар тутгай, сўнг юзини икки қўлининг орасига қўйгай.

مُبْدِيًا ضَبْعِيَّهٖ مُجَافِيًا بَطْنَهُ عَنْ فَخْذَيْهِ مُوَجَّهًا أَصَابِعَ رِجْلَيْهِ نَحْوَ الْقِبْلَةِ

Юқоридаги тартибда аъзоларини ўз жойига қўйгандан кейин, энди қўлларини қўлтиғидан узоқ тутгай, қорнини икки сонидан узоқ қилгай, агар жамоат намозида бўлса, шундай йўл тутсинки, ёнидаги одам асло азият чекмасин. Саждада турган вақтда икки оёғининг панжаларини қибла томонга қаратгай. Бизнинг мазҳабимизда сажда қилмоқ пешона, икки қўл, икки тизза ва икки қадами бирла ё бурни бирладир. Баъзи уламолар айтибдурларки, бу айтилган етти аъзо билан сажда қилмоқ фарздир.

وَيُسَبِّحُ ثَلَاثًا وَهُوَ آدَنَاهُ

Сўнг "Субҳона роббийа-л-аъло"ни уч мартаба айтгай, бундан зиёда айтмоқ мустаҳабдир. Аммо, яхшироғи улки, тоқ айтгай, беш маротаба, ё етти ё тўққиз маротаба. Агар имом бўлса, кўп узоқ айтмагай, токи қавмга кўп маллолик етмагай.

وَيَجُوزُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ يَجِدُ حَجْمَهُ وَيَسْتَقِرُّ جَبْهَتُهُ وَعَلَى ظَهْرٍ مَنْ يُصَلِّي صَلَوةً فِي الزَّحَامِ وَالْمَرْءُ تَنَخُّضُ وَتَلْزِقُ بَطْنَهَا بِفَخْذَيْهَا

Бош қаттиғлигини топадиган ва пешонаси қарор топадиган ҳар бир нарсага сажда қилмоқлик раводир. Агар пешонаси қарор топмайдиган тариқ, пахта ва буларга ўхшаш нарсаларга

сажда қилса, намози дуруст бўлмас. Жамоат бўлиб, сажда қилмоққа жой топилмаса, ўзи ўқиб турган одамнинг орқасига сажда қилса, дуруст бўлур. Аммо ҳар бири бошқа намозни ўқиб турган бўлса, яъни бири фарз намозни, бошқаси суннатни ёки бошқа вақтнинг фарзини ўқиб турса, унинг орқасига сажда қилмоқ раво бўлмагай.

وَيَرْفَعُ رَأْسَهُ مُكَبِّرًا

Аёл киши сажда қилганда ўзини паст қилиб ва қорнини сонига ёпиштиргай, зеро аёлнинг ҳолига ёпиқлик яхшироқ ва муносиброқдир. Саждадан бошини кўтарганда такбир айтгай.

Қавма бирла жалса, имомайн раҳимаҳумаллоҳларнинг наздларида, суннатдир, яъни рукуъдан кейин рост турмоқ ва икки сажда ўртасида бир тасбиҳ миқдори ўлтирмоқ.

وَيَجْلِسُ مُطْمَئِنًّا وَيُكَبِّرُ وَيَسْجُدُ مُطْمَئِنًّا

Ва икки сажда ўртасида андоғ ўлтиргайки, "Субҳоналлоҳ"ни айтадиган вақт ўтгай ёки бундан ҳам зиёда ором олгай. Ва иккинчи сажда учун такбир айтгай, такбирни саждада тамом қилгай, бадани қарор топгай. Баъзи уламолар айтибдурларки, сажда қилмоқ Ҳақ таъоло фармонидир. Икки марта сажда қилмоқликни танҳо ўзининг ҳукми демабдурлар [намознинг ракаатлари саноғига ўхшаш]. Баъзи уламолар айтибдурларки, Шайтон алайҳи-л-лаънани саждага амр қилди, Шайтон алайҳи-л-лаъна сажда қилмади, анинг қасдига икки марта сажда қилдилар.

Аввалги сажда анга ишоратдирки, одамни тупроқдан пайдо қилди, яъни одамнинг пайдо бўлмоғининг аввали тупроқдир. Иккинчи сажданинг ишорати ангадурким, одам яна қайтиб тупроқ бўлғусидир. Аллоҳу таъоло айтди:

مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтибдурларки, банда ҳеч ҳолда Худойи таъолога сажда қилган вақтдек яқин бўлмагай. Худойи таъолонинг фармони бажармоқ учун, ҳамма баданларидан азизроқ юзларини Аллоҳу таъоло буйруғи учун ва фармонбардорлик қилмоқ учун ва ризолиғи учун ерга қўйгайларки, юзини ерга қўймоқ ҳамма нарсанинг хорроғи ва забунроғидур.

Пайғамбар алайҳис саломнинг мажлисларида бир одам таъдили арконни бажо келтирмади. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: "Намозни қайтадан ўқигил, сен намоз ўқимадинг." Уч мартабагача, қайтариб ўқигил дедилар. Расулulloҳ саҳобаларга (разийаллоҳу таъоло анҳум)га айтдилар, улар Ҳазрат саллаллоҳу алайҳи васаллам фармонига кўра унга ўргатдилар.

وَيُكَبِّرُ وَيَرْفَعُ رَأْسَهُ ثُمَّ يَدِينَهُ ثُمَّ رُكْبَتَيْهِ وَيَقُومُ بِلَا
اعْتِمَادٍ عَلَى الْأَرْضِ وَلَا قُعُودٍ وَالرُّكْعَةَ الثَّانِيَةَ كَالْأُولَى لَكِنْ لَا ثَنَاءَ وَلَا تَعَوُّذَ وَلَا رَفْعَ يَدٍ فِيهَا

Ва яна саждадан турмоқ учун такбир айтгай. Аввал бошини кўтаргай, сўнг қўлини, кейин эса икки тиззасини кўтаргай. Саждага бораётганда ерга яқин бўлган аъзо аввал қўйилгай. Қиёмга тураётганда эса ерга яқин бўлган аъзо кейин кўтарилгай. Қиёмга ерга суянмасдан тургай, ерга суяниб турмоқ макруҳдир, бироқ қари киши суяниб турса, макруҳ эмас. Чунончи, ҳазрати 'Али разийаллоҳу анҳу айтдилар ва оммаи уламо айтдиларки, мутлақан суяниб турмоқнинг зарари йўқдир,

* Биз сизларни ундан (яъни тупроқдан) яратдик ва унга қайтарамиз ва яна иккинчи марта ундан чиқарамиз.

яъни хоҳ қари, хоҳ ёш, хоҳ узрли, хоҳ беузр одамнинг суяниб турмоғининг зарари йўқдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва икки саждани қилгандан кейин ўлтирмоқ, яъни андак ўлтириб турмагай. Ва иккинчи ракаат намознинг амалларида аввалги ракаатга ўхшашдир, лекин кейинги ракаатда "Субҳонакаллоҳумма" ва "Аъвузу биллаҳ" (йўқдир). ва қўлини қулоғига кўтармоқ, буларнинг ҳаммаси (иккинчи ракаатда) йўқдир. Имом Аъзам раҳматуллоҳнинг наздларида, етти ерда қўлни кўтарурлар: бири — такбири таҳримада, иккинчи — дуойи "Қунут" ўқурда, учинчи — икки ҳайит намозининг такбирларида, тўртинчи — Ҳажару-л-асвадни ўпарда, бешинчи — Сафо ва Марвада, олтинчи — мавқифайнда, еттинчи — жамратайнда.

وَإِذَا أَتَمَّهَا افْتَرَشَ رِجْلَهُ الْيُسْرَى وَجَلَسَ عَلَيْهَا مُوجَّهًا
أَصَابِعُهُ نَحْوَ الْقِبْلَةِ وَأَضَعَا يَدَيْهِ عَلَى فَخْذَيْهِ مُوجَّهًا
أَصَابِعُهُ مَبْسُوطَةً

Икки ракаат намозни адо қилиб бўлгач, чап оёғини ёзгай ва унинг устига ўтиргай. Ўнг оёғини тик тутгай, панжаларини қибла томонга қаратгай, қўлининг панжаларининг орасини очиқ тутгай.

وَالْمَرْءُ تَجْلِسُ عَلَى أَلْيَتِهَا الْيُسْرَى مُخْرِجَةً رِجْلَيْهَا مِنَ
الْجَانِبِ الْاَيْمَنِ وَ يَتَشَهُدُ كَا بِنِ مَسْعُودٍ وَلَا يَزِيدُ عَلَيْهِ

Аёл киши чап ёнбошини ерга қўйиб, иккинчи оёғини ўнг тарафидан чиқарган ҳолда ўтиради, зероки заифанинг аҳволи епиқ бўлмоқдир.

Ва намоз ўқийдиган киши Ибн Масъуд разийаллоҳу анҳу ривоят қилган ташаҳҳуддек ташаҳҳуд ўқигай. Ташаҳҳуд будир:

التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَ

النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ
 اللَّهِ الصَّالِحِينَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا
 عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ

"Ат-таҳийёт (ташаҳҳуд)нинг маъноси будир: "Тил билан қилинган бандаликлар хоссатан Худойи таъолонинг хушнудлиги учундир. Саломатлик сенга бўлсин, эй пайғамбарларнинг улуғи, Худойи таъолонинг раҳматлари ва кўп хайрлари ҳам сенинг нисоринг бўлсин ва саломатлик бизларга бўлгай, Худойи таъолонинг лойиқ ва муносиб амал қиладиган бандаларига бўлгай, яъни қачонким бу "Ат-таҳийёт"ни ўқиб турса, асло офат ва паришонлик солиҳ бандаларга етмагай. Ҳадисда келибдурки, Худойи таъолонинг осмондаги ва ердаги яхши бандаларига саломатлик етгай. Гувоҳлик берурманки, ҳеч Худой йўқдир сақламоқ ва тартиб қилмоққа лойиқ, фақат бир Худойи барҳақдан ўзга. Ва гувоҳлик берурманки, албатта ҳазрати Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васаллам Худойи таъолонинг юборган барҳақ бандасидир ва Худойи таъолонинг хабарини келтирадигандурлар.

Ва аввалги ўтиришда "Ат-таҳийёт"ни "абдуҳу ва расулуҳ"дан бир ҳарф ҳам зиёда қилмагай, зероки бу қаъдаи увло (биринчи ўтириш)дир. "Ат-таҳийёт"ни ўқиб бўлган замон турмоқ лозимдир.

وَيَقْرَأُ فِيهَا بَعْدَ الْأُولَيْنِ الْفَاتِحَةَ فَقَطْ

Аввалги икки ракаатдан кейинги икки ракаатда сураи "Ал-ҳамду"ни ўқигай. Сураи "Ал-ҳамду"га бошқа сурани қўшмагай. Агар сура қўшиб юборса, мухтор қавлга қараганда, ул кишига саждаи саҳв лозим эмас. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир ва шу афзалдир.

وَإِنْ سَبَّحَ أَوْ سَكَتَ جَازَ

Кейинги ракаатда тасбиҳ айтса ё жим турса ҳам намози дуруст бўлур. Агар кейинги ракаатда сураи "Ал-ҳамду"ни

ўқимаса ва тасбиҳ айтмаса, ул кишига гуноҳ бўлмагай ва саждаи саҳв ҳам лозим бўлмас, гарчи саҳван ўқимаса ҳам. Лекин қироат қилмоқ, яъни сураи "Ал-ҳамду"ни ўқимоқ афзалдир. Ушбу қавл ҳува-с-саҳиҳ (тўғри)дир. Ушбудек "Заҳира"да мазкурдир ва алайҳи-л-эътимод (ишонч унгадир). Инчунин "Қозихон"да мазкурдир ва ҳува-л-асаҳҳ (тўғрироқ)дир. Ушбудек "Муҳит" китобида қироат фаслида мазкурдир ва ҳува-с-саҳиҳ. Ва кейинги икки ракаатда сукут қилиб туриб рукуъга бормоқ макруҳдир. Ушбу тариқа "Хулоса"да мазкурдир.

ثُمَّ يَقْعُدُ كَالْأُولَى وَبَعْدَ التَّشَهُّدِ يُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ عَلَيْهِ
الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ وَيَدْعُوا بِمَا لَا يُسْتَلُ عَنْ النَّاسِ

Сўнг аввалги икки ракаатда ўтиргандек ўтирар, бунини "қаъдаи ахйир" (сўнги ўтириш) дейилур. Бу ўтириш "Ат-таҳийёт"ни ўқиб бўлгунча миқдори фарздур ва икки қаъдада "Ат-таҳийёт"ни ўқиш вожиб эрди ва ани ўз жойида баён қилинур. "Ат-таҳийёт"ни ўқигандан кейин салавот ўқиғай. Салавот дуо қабул бўлишининг иложидир. "Ҳисну-л-ҳасин" китобида Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламдан нақл қилинибдур-ки, "Ат-таҳийёт"дан кейин айтгай:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى
اِبْرَاهِيْمَ وَعَلَى آلِ اِبْرَاهِيْمَ اِنَّكَ حَمِيْدٌ مَّجِيْدٌ اَللّٰهُمَّ بَارِكْ
عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى اِبْرَاهِيْمَ وَ
عَلَى آلِ اِبْرَاهِيْمَ اِنَّكَ حَمِيْدٌ مَّجِيْدٌ

Шундан сўнг дуо қилгай, яъни дуо ўқиғай. Сўнг:

رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ
النَّارِ

(Роббано отино фи-д-дунё ҳасанатан ва фи-л-охирати ҳасанатан ва қино азоба-н-нор)ни ўқигай. Ушбудек "Хулоса"да мазкурдир. Намознинг охири ҳам дуо қабул бўладиган жойдир. Бу ерда одамлардан сўраб бўлмайдиган дуо қилинур, яъни одамлардан сўраганда асло инъом қилмоғининг иложи бўлмаган дуо қилинур, чунончи, отам ва онамни раҳмат қил, жаннатга кирмоғини ато қил ва шу каби дуолар ўқилур. Агар одамдан сўраганда топиладиган бўлса, намози фосид бўлур.

اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي مَالًا وَاللَّهُمَّ زَوِّجْنِي فَلَانَةً وَاللَّهُمَّ اقْضِنِي
دِينِي

деса ё шуларга ўшаган дуоларни қилса (намози фосид бўлур). Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Буларнинг маъноси: "Эй бор Худоё, молни менга насиб қил", "Эй бор Худоё, менга фалончини хотин қилиб бер", "Эй Худоё, қарзимни адо қил" деса намози фосид бўлур. Аммо суннат бўлган дуолардан бири булдур:

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِجَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ

(Аллоҳум-мағфирлий вали-волидаййа вали-жамиъи-л-мўминийна ва-л-мўминот). Чунончи, китоби "Кофий"да ушбун таъйин қилибдур, ушбу дуони ўқиш суннатдир.

Ва яна кўп нусхаларда ушбу мазмунда дуо ўқиш суннатдир ва кўп уламоларнинг сўзлари ҳам шулдир. Чунончи, "Хулоса"да ва китоби "Таъйин"да мазкурдир.

ثُمَّ يُسَلِّمُ عَنْ يَمِينِهِ بَنِيَّةً مَنْ ثَمَّ مِنَ الْبَشَرِ وَالْمَلَكِ ثُمَّ عَنْ
يَسَارِهِ كَذَلِكَ

Шундан сўнг, яъни бу дуони ўқиб бўлгандан сўнг намоз ўқиғувчи аввал юзини ўгиргай, чунончи, "Ҳақойиқ"да мазкурдир. Кейинги сафдаги одамга юзини кўрсатур миқдори ўгиргай. Чунончи, "Мабсут"да ҳам мазкурдир. Юзини ўгиргандан кейин ўнг ёнидагининг нийяти бирла салом бергай, ёнидаги хоҳ одамдан бўлсин, хоҳ фариштадан бўлсин, бироқ одамни

фариштадан илгари нийят қилгай. Чунки, аҳли суннат ва жамоатнинг ихтиёрига кўра, одамнинг хослари пайғамбарлардур, улар фаришталарнинг ҳаммаларидан афзалдурлар. Одам ўғлининг авлиё ва атқиёлари фаришталарнинг авом (омий)ларидан афзалдурлар. Аммо фаришталарнинг пайғамбарлари ўзга одамлардан афзалдурлар. Чунончи, "Ақойид"да, ва шарҳи "Ақойид"да мазкурдир.

Шундан сўнг, яъни ўнг тарафига салом бергандан кейин юзини ўгириб, одамлар ва фаришталарнинг нийяти бирла чап тарафига салом бергай. Ўнг тарафга салом бергандан кейингина чап тарафга салом берилур. Агар юзини тўғри турганича салом берса, яъни юзини ўгирмай салом берса, чап тарафига қилган саломини қайта қилгай, чунончи, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳдан ривоят қилинди. Ушбудек "Муҳит" китобида мазкурдир. Имом қачон намоздан фориг бўлса, мустаҳаб шулки, қибланинг ўнг тарафига айлангай. Ушбудек "Хулоса"да мазкурдир.

Фарз намозни ўқигандан кейин фарз ўқиган жойда нафл намозни ўқимагай, токи қавмга иштибоҳ бўлмагай, яъни қавм, фарз ўқиб турганмикин, деб иштибоҳ қилмагай. Мустаҳаб шулки, қибланинг ўнг тарафига ўтиб, нафл ўқигай, зероки қибланинг чап тарафидан ўнг тарафида фазилат бордир. Қибланинг ўнг тарафи қиблага рўбару турган одамнинг чап тарафидир. Чунончи, "Фатовийи Қозихон"да мазкурдир.

وَالْمُؤْتَمِّ يَنْوِي إِمَامَهُ فِي جَانِبِهِ وَفِيهِمَا إِنْ حَازَاهُ وَ
الْمُنْفَرِدُ الْمَلَكُ فَقَطْ

Муқтадий салом берганда, борди-ю, имом унинг ён томонида бўлса, имомни нийят қилгай, агар имомнинг орқасида баробар бўлса, икки томонга салом берурда ҳам имомни нийят қилгай. Ёлғиз намоз ўқиётган киши икки томонга салом берганда ҳам фариштани нийят қилгай.

Бас, билгилки, албатта фарз ва вожибдан бошқа баён қилинган (амаллар) намоз учун суннатдир, суннатни тарк қилмоқ макруҳдир. Чунончи, "Жуллобий"да мазкурдир.

Аммо намознинг одоблари кўпдир. Чунончи, имом бирла қавмнинг "Ҳаййа ала-с-салот" ва "Ҳаййа ала-л-фалоҳ"да турмоқлари, такбир айтганда қўлини снгидан чиқармоқ, қиёмда сажда қилинадиган срга қараб турмоқ, рукуъда оёғининг панжаларига қарамоқ, саждада бурнининг икки ёнига қарамоқ, қаъдада ўтирганда канорига қарамоқ, яъни кўкрагининг паст тарафига қарамоқким, бу қўлтигининг ёни, эмчакнинг тагидир. Хамёза (эснот) келганда оғзини юммоқ, ўзидан йўтални қувмоқ, саломдан сўнг пешонасини масҳ қилмоқ, яъни ўнг қўли бирла силамоқ, бул баён қилинганларнинг ҳаммаси мустаҳабдир. Чунончи, "Хизонату-л-муттақийн"да мазкурдир. Чунончи, Ҳазрати Анас разийаллоҳу таъоло анҳудан ривоят қилинди, ул жаноб айтдиларки, Расул саллаллоҳу алайҳи васаллам ҳар вақт намоз ўқиб бўлсалар, ўнг қўллари бирла пешоналарини сийпар эрдилар. Сўнг:

أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ أَذْهَبَ عَنِّي الْحُزَنُ
وَالْهَمُّ

дер эрдилар. Ушбук "Шарҳи Муниййату-л-мусаллий"да мазкурдир ва "Жомиъу-л-мабоний"да маълумдир.

Намозда ўйин қилмаслик, ўнгу чапга қарамаслик, сафни тўғри олмоқ, икки оёғини тўғри қилмоқ, икки оёғини бир тарафга мойил қилмай, тик турмоқ мустаҳаб дейилибдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Валлоҳу аълам би-с-сабоб.

Фақиҳ Абу-л-Лайс раҳматуллоҳи алайҳининг китобларида баён қилинибдурки, имомдан, яъни пешводан Анас разийаллоҳу анҳу Расул саллаллоҳу алайҳи васалламдан ривоят қилибдурларки, кимики беш вақт намозни жамоат бирла ўқиса, Худойи таъоло анга минг шаҳиднинг савобича савоб бергай, ул шаҳидлар шундай шаҳидларки, Худойи таъолонинг йўлида ўлган бўлгай, ўзларини ношаръий ишлардан қайтарган бўлгай, сабр қилган ва орқага қайтмаган бўлгай. Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам жамоат бирла намоз ўқиганларга яна кўп ваъдаларни баён қилибдурлар.

БУ ФАСЛДА НАМОЗНИ БАЛАНД ҚИРОАТ
БИЛАН ЎҚИМОҚ, ИМОМ БЎЛМОҚ ВА
ИҚТИДО ҚИЛМОҚНИНГ БАЁНИ

يَجْهَرُ الْإِمَامُ فِي الْجُمُعَةِ وَالْعِيدَيْنِ وَالْفَجْرِ وَأُولَى
الْعِشَائِينَ آدَاءً وَقَضَاءً لَا غَيْرُ

Имом овоз чиқариб ўқигаёй сураи "Ал-ҳамду"ни ва сурани жумъа намозида, икки ҳайит намозида, бомдод намозида, шом намозининг аввалги икки ракаатида, хуфтан намозининг аввалги икки ракаатида ҳам овоз чиқариб ўқимоғи вожибдир, хоҳ бу вақтидаги намозлар бўлсин, хоҳ қазо бўлсин. Бу намозлардан бошқа намозларда баланд ўқимоқ вожиб эмас. Исломнинг аввалида намознинг ҳаммасини баланд ўқир эрдилар. Мушриклар мусулмонларга изо берур эрдилар. Воқеа андоғ эрдиким, Ибн Жубайра айтурларким, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам намознинг ҳаммасига қироатни жаҳр қилмоққа буюрур эрдилар. Ҳар вақт кундуздаги намозда Масжиду-л-Ҳаромда қироат қилсалар, аҳли ширклар ўйин қилмоққа, беҳуда сўзламоққа, қарс урмоққа, қўлни қўлга уриб ўйнамоққа машғул бўлур эрдилар. Онҳазрат саллаллоҳу алайҳи васаллам ғалатга кетиб, қироат қилолмай қолишларини хоҳлар эрдилар. Худойи таъоло ушбу оятни юборди:

قَوْلُهُ تَعَالَى وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَوَتِكَ وَلَا تُخَافُ بِهَا وَابْتَغِ
بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا

яъни, ошкор қилмагил намозинг қироатини, яъни баланд ўқимагил, токи мушриклар масхара қилмагайлар. Ва оҳиста ўқимагил намозинг қироатини, орқангдаги намоз ўқиб турғувчилар эшитмасдан қолмагайлар. Талаб қилғил ва

хоҳлагил жаҳр бирла махфийнинг ўртасида роҳи миёнани, зероки жамиъки ишларнинг миёнаси дўст тутилгандир.

Келтирибдурларким, Абу Бакр Сиддиқ разийаллоҳу таъоло анҳу Қуръонни оҳиста ўқир эрдиларким, Худойи таъолога муножот қилурман ва ул менинг ҳожатимни билур. Ва Умар Форуқ разийаллоҳу таъоло анҳу баланд ўқир эрдилар ва айтур эрдиларким, Шайтонни ҳайдарман ва ухлаганларни бедор қилурман деб. Ҳазрати Рисолатпаноҳ саллаллоҳу алайҳи васалламга ушбу оят нозил бўлгандан кейин Абу Бакр Сиддиқ разийаллоҳу таъоло анҳуга, овозингизни андак баланд чиқаринг, деб буюрдилар. Ҳазрати Умар разийаллоҳу анҳуга, андак оҳиста ўқинг, деб амр қилдилар. Чунончи, "Тафсири Мавлоно Ҳусайн"да мазкурдир.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам пешин намозини ва аср намозини оҳиста ўқидилар. Бу икки вақтда кофирлар хабардор бўлур эрдилар. Ва ўзга намозларни баланд ўқидилар. Жумъа намози ва икки ҳайит намози Мадинаи мунавварада мусулмонлар кўп бўлганларидан кейин вожиб бўлди, оҳиста ўқимоққа муҳтож бўлмадилар.

وَالْمُنْفَرِدُ خَيْرٌ اِنْ اَدَىٰ وَخَافَتْ حَتْمًا اِنْ قَضَىٰ وَهُوَ
الصَّحِيحُ

Ёлғиз намоз ўқигувчи, агар намозни вақтида ўқир бўлса, ихтиёр ўзидадир. Агар қазо бўлса, вожиблик жиҳатидан оҳиста ўқир. Саҳиҳ ривоят будурки, танҳо ўқиган одам қазо ўқиганда ҳам ихтиёр ўзидадир. Аммо баланд ўқимоғи афзалдир, токи унинг намози жамоатдек адо бўлгай. "Кашфу-л-усул"да баён қилинибдурки, имом иқтидо қилган одамларнинг ҳожатидан ортиқча баланд ўқиса, албатта ёмон қилибди. Чунончи, "Жомийу-р-румуз"да мазкурдир.

وَ اَدْنَى الْجَهْرِ اِسْمَاعُ غَيْرِهِ وَ اَدْنَى الْمَخَافَةِ اِسْمَاعُ نَفْسِهِ
وَ كَذَا فِي كُلِّ مَا يَتَعَلَّقُ بِالنُّطْقِ كَالطَّلَاقِ وَالْعَتَاقِ وَ
الِائْتِثْنَاءِ وَ غَيْرِهَا

Ва баланд ўқимоқнинг озроғи ул миқдор бўлғайки, ўзидан бошқа одам эшитгай ва бундан оҳиста ўқимагай. Ва оҳиста ўқимоқнинг адноси (энг пасти) ул миқдор бўлғайки, ўзи эшитгай. Агар ўзи эшитмаса, қироатнинг ҳукмида бўлмас ва саҳиҳ қавл шудир. Шу йўсинда ҳар бир нарсанинг ҳукми сўзламоққа тааллуқли бўлур, яъни ўзининг эшитмоқлиги зарурдир, токи шариатнинг ҳукми ўз нафсини эшитмоқдан кейин ул нарсага раво бўлгай, масалан, хотин кишини талоқ қилгандек ва "иншоаллоҳ" демоққа ўхшаш. Бундан бошқа шариатнинг ишларидан ҳайвонларни сўйган вақтда "Бисмиллоҳ" демоқлик, онт ичмоқ, олмоқ ва сотмоққа ўхшашким, ҳарфлари гарчи рост ва тўғри бўлса-да, ўзи эшитмаса эътибори йўқдир. Масалан, агар талоқни баланд айтса ва ўзи эшитса, "иншоаллоҳ"ни оҳиста айтса ва ҳарфлари адо бўлса ва ўзи эшитмаса, талоқ воқеъ бўлур. Ва ўзи эшитмаган "иншоаллоҳ" демоқнинг эътибори йўқдир.

Фақиҳ Абу Жаъфар ва шайх имом Абу Бакр Муҳаммад бин Фазл айтибдурларки, жаҳр ўқимоқнинг адноси ўзидан бошқа киши эшитмоғи ва махфий ўқимоқнинг ози ўз нафси эшитмоғидир ва бунга эътимод қилинур. Чунончи, "Муҳит" китобида ушбу тариқадир. Яна "Виқоя" китобида, "Ниқоя" китобида ҳам ушбу тариқадир ва ҳува-с-саҳиҳдир. Бунга оммаи машойих амал қилибдур. Чунончи, "Зоҳидий"да ҳам шундайдир.

Агар калималарни икки лабини қимирлатиб ўткарса, ҳаттоки бир одам қулоғининг тешигини унинг оғзига тутса, унинг овози қулоғига кирса ва ўқиб турган нарсасини фаҳмласа, ҳарфлари баён бўлмайди, яъни секин ўқиганнинг адноси ҳам бўлмайди. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

وَسُنَّةُ الْقِرَاءَةِ فِي السَّفَرِ عَجَلَةٌ الْفَاتِحَةِ مَعَ أَيِّ سُورَةٍ شَاءَ
وَأَمَّا نَحْوَ الْبُرُوجِ وَفِي الْحَضَرِ اسْتَحْسَنُوا طَوَالَ
الْمُفْصَلِ فِي الْفَجْرِ وَالظُّهْرِ وَأَوْسَطَاهُ فِي الْعَصْرِ وَ
الْعِشَاءِ

Қироатнинг суннати - сафарда юрганда шошилганда хоҳлаган сура билан бирга сураи "Ал-ҳамду"ни ўқимоқдир. Зероки Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламдан баён қилибдурларки, сафарда эканларида бомдод намозида икки "Қул аъувзу"ни ва бир ривоятда "Қул ё аййуҳа-л-кофирун"ни ва "Қул ҳуваллоҳу аҳад"ни ўқиган эрдилар. Тинчлик ҳолда "Ва-с-самои зоти-л-буруж"дек сурани ўқимоқ суннатдир.

Муқиймликда ва хотиржамликда бомдод намози ва пешин намозига "Ҳафтияки шариф"нинг узун сураларидан ўқимоқни яхши дебдурлар. Ва бу икки намознинг ҳар бир ракаатига йигирма оят ва ё ўттиз оят ўқимоқ (сураи "Ал-ҳамду"дан бошқа) мустаҳабдир. Аср намози ва ҳуфтан намозида "Ҳафтияки шариф"нинг ўрта сурасидан ўқигай. Баъзилар айтибдурларки, пешин намозининг қироатини бомдод намозининг қироатидан қисқароқ қилгайки, касбга ва бошқа нарсаларга машғуллик вақтларидир. Агар қавм ибодатга роғиблардан бўлсалар, ҳар ракаатда эллик оятдан юз оят ўқигай. Агар ибодатга хуш ёқмас ва қоҳил бўлсалар, қирқ оят ўқигай, ҳар ракаатига йигима оятдан ўқигай. Ушбу масъала Ҳасан раҳматуллоҳи алайҳнинг ривоятидир. Агар буларнинг ўртасида бўлса, эллик оят ўқигай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Қисқаси шулки, қавм қочадиган нарсалардан эҳтиёт бўлгай, токи жамоат кам бўлмагай. Ушбудек "Хулоса"да, "Муҳит"да ва "Кофий"да мазкурдир.

وَ قِصَارُهُ فِي الْمَغْرِبِ وَ مِنَ الْحَجَرَاتِ طَوَالَ إِلَى الْبُرُوجِ

Ва қисқа сураларни шом намозига ўқимоқ мустаҳабдир. Ва сураи "Ҳужрот"дан "Ва-с-самои зоти-л-буруж"гача узун суралардир.

ثُمَّ أَوْسَاطُهُ إِلَى لَمْ يَكُنْ ثُمَّ قِصَارُهُ إِلَى الْآخِرِ وَ فِي
الضَّرُورَةِ بِقَدْرِ الْحَالِ

Сўнг қисқа суралар "Лам якун"дан то Қуръони шарифнинг охиригачадир. Зарур вақтда, музтар бўлганда ва вақтнинг чиқмоғидан хавф қилганга ўхшаш пайтларда (сафарда,

муқиймликда ва ҳамма намозларда) кучи етган миқдорда ўқиш керак. Шу жиҳатдан Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳга намози бомдодни зиқ вақтида иқтидо қилганларида имом Абу Юсуф сураи "Ал-ҳамду"дан икки оятга иктифо қилдилар. Шундан сўнг Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ: "Бизнинг Яъқубимиз фақиҳ бўлибдур", - дедилар. Чунончи, "Жомийу-р-румуз"да мазкурдир.

Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, танҳо ўқийдиган одам бу айтилган ҳукмларда имомнинг ҳукмида бўлур. Аммо баланд ўқимоқда ихтиёр ўзидадир.

Шуни билмоқ керакки, намози бомдоднинг аввалги ракаатини иккинчи ракаатидан узун ўқимоқ уламоларнинг иттифоқлари бирла суннат бўлгандир. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир. Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳ айтибдурларки, намознинг ҳаммасида аввалги ракаатни кейинги ракаатдан узун қилмоқ мен учун яхшироқдир. Бунга фатво берилгандир. "Зоҳидий"да, "Меърожу-д-дироя"да ва "Китобу-л-ҳужжат"да бу масъала фатвога олингандир. Ушбудек "Тоторхониййа"да ҳам мазкурдир.

وَكُرْهَا تَعْيِينَ سُورَةٍ لِلصَّلَاةِ وَيَنْصِتُ الْمُؤْتَمُّ وَكَذَا فِي
الْخُطْبَةِ إِلَّا إِذَا قَرَأَ صَلُّوا عَلَيْهِ فَيُصَلِّي السَّامِعُ سِرًّا

Ва битта сурани бир намоз учун таъйин қилмоқ макруҳдир. Масалан, жумъа кунда бомдод намози учун сураи "Жумъа"ни таъйин қилса, сураи "Жумъа"дан бошқа сура бирла жумъа куни бомдод намози раво бўлмас деса, макруҳдир. Аммо ўзига ёд ва осон бўлган тўғрисида қайта ўқиса, макруҳ эмас. Ва яна нафл намозда сурани таъйин қилса, макруҳ эмас, зероки Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам сафарда кўпроқ "чаҳор қул"ни яъни "Қул ё"ни, "Қул ҳуваллоҳу аҳад"ни, "Қул аъувзу биробби-л-фалақ"ни, "Қул аъувзу биробби-н-нос"ни ўқир эрдилар.

Ва иқтидо қилган одам имомнинг орқасида сукут қилиб тургай, яъни имом қироат қилиб турганда, хоҳ намознинг аввалидан то охиригача топган бўлсин ё лоҳиқ бўлсин, хоҳ масбуқ бўлсин, имом қироатни баланд қилсин, хоҳ махфий

қилсин, барибирдир. Ибн Масъуддан ривоят қилинибдурки, имомга иқтидо қилиб туриб қироат қилган одамнинг оғзига тупроқ тўлсин. Ривоят Шуъайбдандурки, айтдилар: "Етмиш саҳоба ризвонуллоҳи таъолони топдим, аҳли Бадр эрдилар, имомнинг орқасида қироат қилмадилар". Чунончи, "Кирмоний"да мазкурдир.

Шунингдек, хутба учун ҳозир бўлганлар хутба ўқиб турилганда сукут қилгайлар. Хутба деб Худони ёд қилмоқ, Расулни ёд қилмоқ, хулафо ва атқиларни ёд қилмоқ ва панду насиҳат қилмоқни айтурлар. Аммо булардан бошқа золимларни мадҳу таъриф қилмоқ хутбадан ташқаридир, калом билан айтмоқда имомга зарар йўқдир, яъни хатиб золимларни таъриф қилса, эшитганларнинг сўзламоқларида зарар йўқдир. Бироқ хутбада хатиб:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

оятини ўқиса, эшитган кишилар оҳиста салавот айтгайлар.

وَالْجَمَاعَةُ سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ

Намозни жамоат бирла ўқимоқ суннати муаккададир, яъни вожибга яқиндир. Ушбудек жамиъи матнларда, "Хулоса"да, "Муҳити Сарахсий"да, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

Ҳар қачон бир одамдан жамоат фавт бўлса, ул одам бошқа масжидга жамоатни қидириб бормоғи вожиб эмас. Лекин жамоат учун бошқа масжидга жамоат ахтариб келса яхшидир. Агар ўз маҳалласининг масжидида ўқиса ҳам яхшидир. "Қудурий"да айтилибдурки, жамоатдан қолган киши аҳли ва авлодини йиғиб, улар бирла жамоат бўлиб ўқиғай. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

Қуйидаги узрлар сабаби бирла жамоат бирла намоз ўқимоқ соқит бўлгай: касалга, ўтириб қолган кишига, шол, қўл-оёғи хилофидан кесилган кишига, яъни ўнг қўли ва чап оёғи, ва ё чап қўли ва ўнг оёғи кесилган одам ва оёғи кесилганга ва фалаж одамгаким, юролмайдиган шол бўлса ва қари кишиким, ниҳоятда қари бўлса ва ожиз келса ва кўр кишига

- мазкурларнинг ҳаммасига жамоатга бормоқ лозим бўлмайди. Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ наздларида, ушбукдир ва "Фатовийи Оламгирия"да ҳам мазкурдир. Саҳиҳ қавл шулки, ёмғир ёғмоқ бирла ва ер ниҳоятда лой бўлмоқ ва қаттиқ совуқ бўлмоқ бирла ва қаттиқ қоронғу бўлмоқ бирла жамоат ила ўқимоқ соқит бўлур. Ушбук "Табйин" китобида мазкурдир. Аммо кундузги шамол узр эмас. Бавл (сийдик) ва ғойит (ҳожат) қистаб танг қилса, ё иккисининг бири танг қилса ёки ҳар вақт жамоатга чиқар бўлса қарз берган одами қарз учун қамайдиган бўлса, жамоат соқит бўлур. Ёки сафарга жўнамоқни қасд қилиб турган бўлса, ё намозга такбир айтилган бўлса, жамоат бирла намоз ўқиб турганда савдогарлардан айрилиб қолмоқнинг хавфи бўлса, ё бир касал кишига қараб турадиган бўлса, ёки жамоатга кетганда молининг зое ва нобуд бўлиш хавфи бўлса, мазкурларнинг ҳаммасидан намози жамоат соқит бўлур. Такбир айтган вақтда кечқурунги таом тайёр бўлса ва унинг нафси шавқ ва орзу қилиб турса ва ушбуга ўхшашлардан жамоат соқит бўлгай. Кечга ейиладиган таомнинг вақтидан бошқа вақтда таом ҳозир бўлса ва унинг нафси шавқ ва орзу қилиб турса (соқит бўлгай). Ушбук "Сирожу-л-ваҳҳож"да мазкурдир ва "Фатовийи Оламгирия"да маълумдир.

Пайғамбар алайҳис салом айтибдурларки, хоҳларман буюргайманки, саҳоба разийаллоҳу таъоло анҳумғаки, ўтин ёқгайлар, бир одамга буюрсам, имомлик қилса ва ўзим мулоҳаза қилсамки, қайси бирлари жамоатга ҳозир бўлмайдурлар, уйлари бирла ўтга ёқсам. Қуръони шарифда келибдурки, кофирлар бирла саф тортиб, уришиб турсалар ҳам жамоат бирла ўқиғайлар. Яна ҳадиси шарифда келибдурки, некбахт (бахтиёр) одамнинг нишонаси уч нарсадир: бири - жамоат бирла намоз ўқимоқ, иккинчиси - уламолар бирла ҳамсуҳбат бўлмоқ, учинчиси - таомни ҳалолдан емоқ. Эй бор Худоё, шу уч нарсани ўз дийдоринг бирла бизларга насиб эт! Омин!

БУ ФАСЛДА НАМОЗНИ ЖАМОАТ БИРЛА ЎҚИМОҚНИНГ ФАЗИЛАТЛАРИ БАЁНИ

Ҳазрати Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтибдурларки, Ҳазрати Жаброил алайҳис салом намозни жамоат

бирла ўқимоқни менга буюрдилар. Чандон муболаға қилдилар, хавф қилдимки, ёлғиз ўқилган намоз қабул бўлмасмикин, деб.

Абдуллоҳ ибн Кулсум кўрмас эдилар. Айтдилар: "Ё Расулаллоҳ, мен нобино (кўр)дурман, рухсат берсангиз, намози бомдодни ва намози хуфтанни уйда ўқисам". Ҳазрати Расул алайҳис салом дедилар: "Азоннинг овозини эшитурмусан?" Айтдилар: "Ҳа, эшитурман". Ҳазрати Расул алайҳис салом дедилар: "Азон овозини эшитур бўлсанг, уйда ўқимоққа жавоб йўқ".

Ва яна Расул алайҳис салом айтибдурки, ҳар ким жамоатни истаб масжидга борса, бориб-келурда ҳар бир қадамига ўн яхшилик битилур ва ўн ёмонлик йўқ бўлур.

Ва яна хабарда келибдурки, яъни ҳадиси шарифдаки, қиёмат кунини Худойи таъоло тўрт хил кишининг узрини қабул қилмас. Бири улдурки, азоннинг овозини эшитиб туриб, жамоатга бормаса. Иккинчиси шул одамдурки, ҳаж фарз бўлиб, ҳажга бормаса. Учунчиси ул кишики, таом еб турганда гадо келса анга таом бормаса. Тўртинчиси шундоқ одамдурки, ёмон иш олдига келса, ўзини андан қайтармаса.

Яна "Тафсири Мунир"да келибдурки, ҳазрати Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтибдурларки, агар сизлар намознинг савоби нимадир, жамоатнинг савоби нимадир, билсангиз эди, жамоатга юмалаб бўлса ҳам келар эдингиз.

Ва яна имомнинг орқасида икки одам турса, фаришталар ҳар қайси ракаатга минг ракаат намознинг савобини битгайлар ва анинг номига минг шаҳристон бино қилурлар. Агар жамоат ўн кишидан зиёда бўлса, ҳамма дарёлар сиёҳ бўлса, ҳамма дарахтлар қоғоз бўлса ва ҳамма одам котиб бўлиб битадиган бўлсалар, бир ракаат намознинг савобини ёзиб тамом қилолмаслар.

Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Ё Али (разийаллоҳу анҳу), некбахтнинг уч нишонаси бор: биринчиси — ҳалол таом топиб егай. Иккинчиси — ўтириш-туриши уламолар бирла бўлгай. Учунчиси — беш вақт намозни жамоат бирла ўқигай. Аммо, бадбахтнинг ҳам нишонаси учтадир: биринчиси — ҳаром таом егай. Иккинчиси — олимларнинг суҳбатидан узоқ бўлгай. Учунчиси — жамоатга бормагай.

Яна Ҳазрати Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтибдурларки, намознинг оғирлари икки намоздир: бири бомдод намозидир, яна бири хуфтан намозидир. Ҳар ким бу икки намозни жамоат бирла ўқиса мўъмини барҳақдир. Агар танҳо ўқиса, мунофиқдир.

Ҳазрати Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтибдурларки, покиза ва парҳезкор одамга иқтидо қилсангизлар, гўёки менга иқтидо қилган бўлғайсизлар.

Бас, маълум бўлдики, олимроқ киши имом бўлса, яхшироқ бўлғай.

وَالأُولَى بِالْإِمَامَةِ الْأَعْلَمُ بِالسُّنَّةِ ثُمَّ الْأَقْرَأُ ثُمَّ الْأَوْعَى

Имомликка яхшироқ киши шундай кишики, ул Пайғамбар алайҳис салом суннатларини яхшироқ биладиган бўлса, яъни масъала илмини ва шариат ҳукмларини биладиганроқ бўлса. Қуръонни шундай ўқиёлсаки, ўқиган намози раво бўлса. Бул имомнинг дийнида ва мазҳабида шак ва гумон бўлмағай.

Агар имомлар илмда баробар бўлсалар, қайсилари Қуръонни яхши ўқиса, шуниси имомликка яхшидир. Ундан сўнг илм ва қироатда баробар бўлсалар, қайсилари авраъ бўлсалар, шуниси яхшироқдир. Авраъ деб шубҳадан қаттиқроқ қочадиганни айтурлар. Расул саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Ҳар ким парҳезкор имомнинг орқасида намоз ўқибдир, бас гўё у Пайғамбарнинг орқасида ўқибдир".

"Тарғибу-с-салот"да ва "Асбобу-л-мағфират" китобидан нақл қилинибдурким, ҳар ким бир ракаат намозни олим ва парҳезкор кишининг орқасида ўқиса, тўрт минг тўрт юз қирқ ракаат намозни ўзга одамнинг орқасида ўқиган бирла баробардир.

Яна Расул алайҳис салом айтдилар: "Ҳар ким менинг ризолигимни истаса, менинг дўстларимни таъзим ва икром қилсинлар". Саҳобалар сўрадилар: "Ё Расулаллоҳ, сизнинг дўстларингиз кимдурлар?" Расул алайҳис салом жавоб бердилар: "Толиби илм ва парҳезкор кишилардурлар, алар менга фаришталардан дўстроқдурлар. Ҳар ким уламоий парҳезкорларни икром қилса, бас ул мени икром қилибдир.

Кимки мени икром қилса, бас, ул Аллоҳу таъолони икром қилибдир. Кимки Аллоҳу таъолони икром қилибдир, бас, жаннатга дохил бўлибдир".

Ва яна Расул саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Ҳар ким илм талабида олим билан икки қадам юрса ёки олим билан икки луқма таом еса, Худойи таъоло ул кишига жаннатдан икки боғ берурки, бу дунёга нисбатан икки баробар каттадир".

Ва яна Пайғамбар алайҳис салом айтдилар: "Ҳар ким илмсиз зуҳду тақво қилса, батаҳқиқ ул киши жинни бўлурки, жинлар ани торож ва ғорат қилур ёки ул одам ўлурда беиймон кетар".

Бас, илм ва уламо ҳақида оятлар ва ҳадислар кўпдир, чунончи, "Зубдату-л-ҳақойиқ"да мазкурдир. "Хулоса"да айтибдурларки, агар бир одам бир одам бирла масъалаларда ва аҳли салоҳликда баробар бўлсалар, бирлари қироатлироқ бўлса, бошқа бирини имомликка ўтказсалар, албатта ёмон иш қилибдилар, бироқ гуноҳкор бўлмаслар.

ثُمَّ الْأَسْنُ فَإِنَّ أُمَّ عَبْدٍ أَوْ أَعْرَابِيٍّ أَوْ فَاسِقٍ أَوْ أَعْمَى أَوْ
مُبْتَدِعٍ

Сўнг илмда ва парҳезкорликда баробар бўлсалар, қай бирининг ёши улуғ бўлса, ул яхшироқдир, борди-ю, ақли кетмаган бўлса. Китоби "Равза"да айтибдурларки, қарилик жиҳатидан ақли кетган кишининг имом бўлмоғи макруҳдир. "Хулоса"да айтибдурларки, ёши улуғ имом бўлсин, борди-ю, ёшда ҳам баробар бўлсалар, қай бири хушрўй бўлса, ул одам имом бўлсин. Агар ҳамма жиҳатдан баробар бўлсалар, насабда қай бири баланд бўлса, ул киши имом бўлсин. Агар бу хислатлар икки кишида тенгма-тенг жам бўлса, қуръа ташлангай ёки қавмнинг ихтиёрига қаралур. Агар мухолиф бўлсалар, ибрат кўпгадир, яъни кўпчилик қай бирини хоҳласа, ўшани имом қилурлар. Агар қавмнинг бир қисми бировни, бошқа қисми бошқасини хоҳласа, кўп бўлган томонга қаралур.

Агар бир одам бир масжидга кирса ва ул одам имомликка авлороқ бўлса-да, маҳалланинг имоми ундан яхшироқдир. Чунончи, "Муниййа" китобида мазкурдир.

Агар қул имомлик қилса, у хоҳ озод бўлсин, хоҳ бошқаси бўлсин, ёинки аъробий имомлик қилса, яъни қозоқ ва қирғизлардек саҳронишинларким, ҳеч нарса ўқимаган бўлсалар (бундан мурод саҳродаги нодонлардирки, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам суннатларини билмайдигандирлар), бас, саҳронишинлар мулосининг имом бўлмоғи макруҳ эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Кирмонийнинг китобида айтибдурларки, Пайғамбар алайҳис саломнинг суннатларини билмайдиган шаҳарлик нодонларнинг имом бўлмоғи макруҳдир. Ёки шариат ишларида бебок, бепарво ва хиёнат қиладиган фосиқнинг имом бўлмоғи ҳам макруҳдир. Фосиқ деб луғатда истиқоматдан чиққан одамни айтилуру. Шариатда эса гуноҳи кабира қилиб, Худойи таъолонинг тоатидан чиққан одамни айтилуру.

Агар кўр киши имомлик қилса, борди-ю, кўзликлар ичида илмда ёки бошқа баён қилинган хислатларда олимроқ киши бўлса ва у кўрдан яхшироқ бўлса, кўрнинг имом бўлмоғи макруҳдир. Борди-ю, кўрдан яхшироқ одам бўлмаса, бас, кўрнинг ўзи яхшидир. Чунончи, "Кирмоний"да мазкурдир.

Мубтадиъки, ўзи аҳли қибладан бўлса, анинг этиқоди куфрликка мойил бўлмаса, куфрлик лозим бўладигандек иш қилмаса, унинг орқасида намоз ўқимоқ раво бўлуру, аммо макруҳдир.

Бир киши бир жамоага имом бўлса, бир ойдан кейин: "Мен оташпараст эрдим", деса, албатта жабр қилинуру, яъни мусулмон бўлмоғига зўрлануру ва айтган бу сўзи қабул қилинмагай. Шунингдек, қанча вақт бетаҳорат намоз ўқидим, деса ва бундоқ одам можин бўлса, яъни бебок ва сафсатабоз бўлса, сўзи қабул қилинмагай. Чунончи, "Фатовийи Қозихон"да мазкурдир.

أَوَّلِدْ زَنَا كُرْهَ كَجَمَاعَةِ النِّسَاءِ وَحَذَهُنَّ فَإِنْ فَعَلَنْ تَقِفُ
الْإِمَامُ وَسَطَهُنَّ

Ёки зинодан туғилган одам имомлик қилса, бу айтилган одамларнинг орқасида намоз ўқимоқ макруҳи танзиҳийдир.

"Зоҳидий"да айтибдурларки, шофиъий (мазҳабидаги) кишининг имом бўлмоғи макруҳдир. "Витру-н-ниҳоя"да айтилишича, шофиъийнинг имом бўлмоғи жойиз эмас. Чунончи, "Садру-л-ислом"да айтилибдруки, эҳтиётроғи шулки, шофиъийнинг орқасида намоз ўқимагайлар.

(Юқоридагиларнинг) намозларининг макруҳлиги хотинлар жамоат бўлиб эркаксиз намоз ўқиганига ўхшашдир, яъни хотинлар бир хотинни имом қилиб, намоз ўқишлари макруҳдир. Хотинларнинг жамоат бўлиб намоз ўқишлари макруҳ бўлса-да, бироқ жамоат бўлиб ўқишлари бўлсалар, имомлик қилмоқчи бўлган хотин сафнинг ичида тургай, эркакларнинг имомидек олдинга чиқиб турмагай.

وَكَحْضُورِ الشَّابَّةِ كُلِّ جَمَاعَةٍ وَالْعَجُوزِ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ وَ
يَقْتَدِي الْمُتَوَضِّئُ بِالْمُتِمِّمِ

Ёш хотинларнинг жамоат намозининг ҳаммасига ҳозир бўлмоғи макруҳи таҳримий бўлганга ўхшаш, зероки фитна пайдо бўлмоғининг қўрқинчи бордир. Ажуза (қари) хотинларнинг намози пешин ва намози асрда жамоат намозига ҳозир бўлмоқлари макруҳдир. Ёш хотинларнинг, қари хотинлар ва қизларнинг ҳаммаси жамоат бирла намоз ўқишларининг макруҳлигига фатво берилгандир. Замона аҳлининг фасодлиги сабабидан ҳар вақт намозга ҳозир бўлмоқлари макруҳ бўлгай. Насиҳат ва ваъз айтадиган жойга озода кийимларни кийиб ва ўзини яхши ислик қилиб чиқмоқлари ҳам макруҳдир. Хотинларнинг сўзига кирмаслик лойиқ ва муносиброқдир, зероки Худойи таборак ва таъоло "Калом"ида айтибдир:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ

яъни эркакалар аёлларга адаб бермоқ учун қойим турмоғи мусаллатдир, гўёки подшоҳнинг раият ишларига қойим турганидек.

Ва яна ривоят қилинди Анас ибн Молик разийаллоҳу таъоло анҳуданки, ул жаноб айтдилар: "Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдиларки, хотин киши беш вақт намоз ўқиса, бир ой рўза тутса, андомини эҳтиёт қилса ва эрига фармонбардор

бўлса, жаннатнинг қайси эшигидан хоҳласа, шу эшигидан киргай. Бу ҳадиснинг ровийси Абу Наъимдир.

Ибн Аббос разийаллоҳу анҳумо айтдилар: "Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдиларки, хотин киши ҳар қачон ясаниб, хушбўй бўлиб уйдан чиқса, эр унинг бу аҳволига рози бўлса, бундай эр учун хотиннинг ҳар бир қадамига оташи дўзахдан бир уй бино қилинур". Чунончи, "Дуррату-н-носиҳин"да мазкурдир.

وَالْغَاسِلُ بِالْمَاسِحِ وَالْقَائِمُ بِالْقَاعِدِ وَالْمُؤْمِي بِالْمُؤْمِي وَ
الْمُتَنَفِّلُ بِالْمُفْتَرَضِ

Таҳоратли одамнинг таяммум қилган одамга иқтидо қилмоғи раводур. Оёғини ювган одамнинг масҳ тортган кишига, у хоҳ этик бўлсин, хоҳ жабийра, иқтидо қилмоғи раводир. Тик турган киши ўтирган кишига иқтидо қилса бўлур. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам ҳақида баён қилибдурларки, ул жаноб бетоб бўлган пайтларида ўтириб намоз ўқидилар, саҳобалар ризвонуллоҳи таъоло алайҳим ажаъийнлар эса тик туриб иқтидо қилдилар. Абу Бакр Сиддиқ разийаллоҳу таъоло анҳу эса қавмни огоҳ қилмоқ учун худди намози жумъа ва икки ҳайитда баланд овозда такбир айтгандек, баланд овозда такбир айтдилар. Яна ишорат бирла намоз ўқийдиган киши ишорат билан ўқийдиган кишига иқтидо қилур. Фақат иқтидо қилган киши ўтириб, ишорат билан ўқиса ва имом ёни бирла ётиб ўқиса раво бўлмас. Нафл ўқийдиган киши фарз ўқийдиган кишига иқтидо қилур.

لَا رَجُلٌ بِامْرَأَةٍ وَصَبِيٍّ وَطَاهِرٌ بِمَعْذُورٍ وَقَارٍ بِأُمِّيٍّ وَ
لَا بَسٌّ بِعَارٍ

Эркак киши хотин кишига иқтидо қилиб бўлмас. Бас, иқтидо қилмағай хунасои мушқил хунасои мушқилга. Хотин киши ҳам эркак бўлмоғининг эҳтимоли борлигидан унга иқтидо қилмағай. Чунончи, "Зоҳидий"да мазкурдир. Эркак киши хотин киши ва ёш болага ҳам иқтидо қилмағай, яъни балоғатга етмаган болага хоҳ фарзда, хоҳ нафлда, хоҳ суннатда бўлсин. Имом Абу

Юсуф раҳматуллоҳи алайҳ наздларида ва Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, намози нафлда ёш болага иқтидо қилоқ дуруст ва раводир. Аввалги масъала мухтордир, яъни хоҳлангандир. Чунончи, "Ҳидоя"и шарифда мазкурдир. Баъзи машойихлар таровихда ва суннатларда балоғатга етган кишининг норасидага иқтидо қилмоғи дуруст дебдурлар. Хушрӯй, чиройли расидага иқтидо қилмоқ макруҳдир ва намози макруҳлик била тамом бўлур. Бу масъала "Василату-с-саодат"да мазкурдир.

Тандуруст одам касал кишига, ярадор одамки, жароҳатидан қон ё бошқа фасод равон бўлиб турган бўлса, юрак оғриғидек ё хуни истиҳозадек, яъни касаллик жиҳатидан заифалардан келган қондек ва сийдигини тўхтатолмаган кишига ўхшашларга иқтидо қилмағай. Қироатни дуруст биладиган киши намози дуруст бўладиган даражада қироатни билмайдиган кишига иқтидо қилмағай. Гунг уммийга ё уммий уммийга иқтидо қилгай, чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир. Уммий деб намоз раво бўладиган миқдори қироатни билмайдиган одамга айтилур. Кийимли кишининг яланғочга иқтидоси дуруст эмас, яланғоч одам яланғоч одамга иқтидо қилгай. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَاٰخِرُ مُؤْمٍ بِمُؤْمٍ وَلَا مُفْتَرِضٌ بِمُتَّفَعٍ وَلَا مُفْتَرِضٌ
بِمُفْتَرِضٍ قَرَضًا آخَرَ وَالْإِمَامُ لَا يُطِيلُهَا وَلَا قَرَّةَ الْأَوَّلَى
الْأَفَى الْفَجْرِ وَيَقُومُ الْمُؤْتَمُّ الْوَاحِدُ عَلَى يَمِينِهِ وَالزَّائِدُ
خَلْفَهُ وَيَصِفُ الرِّجَالُ ثُمَّ الصَّبِيَّانُ ثُمَّ الْخَنَائِي ثُمَّ النِّسَاءُ

Ишорат бирла ўқийдиган киши, яъни тик туриб ё ўтириб рукуъ ва саждага бориб намоз ўқийдиган киши ишорат бирла ўқийдиган одамга, яъни саждага бора олмай, иймо бирла ўқийдиган одамга иқтидо қилмағай.

Фарз ўқийдиган киши нафл намоз ўқийдиган кишига иқтидо қилмағай. Фарз намоз ўқийдиган киши бўлак фарз ўқийдиган кишига иқтидо қилмағай, масалан, шанба кунда намози пешинни ўз вақтида ўқийдиган одам бошқа куннинг намози

пешинини ўқийдиган кишига иқтидо қилмагай, чунончи, пешин ўқугувчи намози аср ўқугувчига иқтидо қилмагай.

Имомнинг қироат бирла тасбиҳу дуоларни узун қилмоғи муносиб эрмас ва макруҳдир. Пайғамбар алайҳис салом айтибдирларки, имом қавмнинг ожизроғининг ҳолига қараб ўқигаyki, қавмнинг ичида бетоблар, ёш болалар ва қарилар бор, ҳожатманд ва шошилганлар бўлур. Аввалги ракаатнинг қироатини кейинги ракаатнинг қироатидан узун қилмагай, фақат бомдод намозида аввалги ракаатни узун қилгай, кейинги ракаатнинг қироатини аввалги ракаатнинг ярмича қилмоқ суннатдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Иккинчи ракаатнинг аввалги ракаатдан уч оят узунлиги бўлса, макруҳдир. Агар оятлар бир-бирига яқин бўлса, яъни қисқа оятлардан бўлса, узунлиги ва қисқалиги эътиборга олинур. Агар калималарда ва ҳарфларда тафовути бор бўлса, анга ҳам қаралур. Яхшироғи улдулки, аввалги ракаатга икки ҳисса ўқигай, кейинги ракаатга бир ҳисса ўқигай.

Имомга иқтидо қилувчи бир одам бўлса, имомнинг ўнг ёнида тургай. Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳдан ривоят қилинишича, иқтидо қилган одам оёғининг панжалари имомнинг товонига баробар бўлгай, муқтадий қадамнинг кўпроғи имомнинг қадамидан илгари бўлса, намози фосид бўлур. Иқтидо қилган кишининг боши саждада имомдан илгари бўлса ва оёғи кейин бўлса, зиёни йўқдир. Илгари бўлмоқда эътибор оёққадир бошга эмас. Бўйининг узунлиги тафовут эрмас, яъни иқтидо қилғувчининг оёқ учи имомнинг тўпиғи ё товони бирла баробар бўлганда бўйининг узунлиги жиҳатидан боши имомнинг бошидан илгари турса, зиёни йўқдир, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Иқтидо қилган киши бир одамдан зиёда бўлса, хоҳ икки, хоҳ кўп одам бўлса, имомнинг орқасида тургай.

Эркаklar саф бўлиб тургайлар, яъни расида эркаklar аввалги сафда тургайлар. Саф деб луғатда раста, қатор-бақаторни айтилуру, шариатда эса намоз ўқимоқ учун оёғининг тўпуқларини тўпуқларига баробар қилиб, рост туриб, китфларини китфларига баробар қилмоққа айтилуру. Ундан кейин иккинчи сафда норасида болалар саф рост қилгайлар. Сўнг хунсои (хунаса)лар саф тортгайлар. Хунсо сўзида "х"ни печ (у) ва "н"ни сокин ўқигай, хуносо кўплигидир. Хунсо деб эркаkнинг

ҳам, аёлнинг ҳам олати мавжуд бўлган одамга айтилуру. Бундан мурод хунсои мушкулдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Шундан сўнг заифалар саф тузгайлар. Бу масъалада шунга ишорат бордирки, агар битта аёл бўлса, имомнинг орқасида тургай. Аёл бирла яна бир эркак бўлса, эркак имомнинг ўнг ёнида тургай. Икки эркак бўлса, имомнинг орқасида тургайлар, аёл эса бу икки эркакнинг орқасида тургай. Ушбу тартибда турмоқ вожибдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Пайғамбар алайҳис салом айтибдирларки, эркаклар сафларининг яхшироғи аввалги сафдир, хотинлар сафларининг яхшироғи кейинги сафдирки, эркаклардан узоқроқдир. Бошқа далил шулки, Пайғамбар алайҳис салом айтдилар: "Хотинларни кейинги сафга турғизинглар, чунончи, хотинларни Худойи таъоло кейин турғузди", яъни гувоҳлик бермоқда, мерос олмоқда ва жамъи валий ва соҳиб бўлмоқда эркакнинг нисфи (ярми)да қилди. Чунончи, "Жавҳарату-н-най-йира"да мазкурдир.

فَإِنْ حَازَتْهُ فِي صَلَاةٍ مُشْتَرَكَةٍ تَحْرِيْمُهُ وَآدَاءُ فَسَدَتْ
 صَلَاتُهُ إِنْ نَوَى إِمَامَتَهَا وَافْصَلَتْهَا

Агар хотин киши эркак одамга сафда баробар бўлса, хоҳ маҳрам бўлсин, хоҳ маҳрам бўлмасин, хоҳ никоҳ қилинган бўлсин, шомилдир (ҳисобдир) ажнабиййа хотинга ва ўзга маҳрамига, яъни никоҳ раво бўлмайдиган хотинларга ва ўз хотинига ва ҳадди камолга яқинлашган қизгаким, они муштаҳот дейилур ва катта қизлариким, эркаклар андин қочгайлар, буларнинг қайси бири ул намоздаким, рукуъли ва саждали бўлса, хоҳ фарз бўлсин, хоҳ фарздан бошқа намоз бўлсин, ул намозда баробар бўлсалар (ажнабиййа ва ўзга маҳрамига баробардирлар). Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

Ул намоз эркак бирла хотиннинг аросида шериклик бўлса, такбири таҳримада, яъни аввалги такбирда ва адо қилурда ҳам муштарак бўлса, яъни шериклик бўлса, агар имом хотинга имом бўлмоғини нийят қилган бўлса, эркакнинг намози бузилур. Агар имом хотинга имом бўлмоғини нийят қилмаган бўлса, хотиннинг намози фосид бўлур. Агар масбуқона намозида

эр бирла хотин бир-бирларининг баробарида бўлсалар ва намознинг аввалида бўлмасалар, фосид бўлмас. Агар намози жанозада баробар бўлсалар, рукуълик ва саждалик бўлмагани сабабидан намоз фосид бўлмайди. Жинни хотиннинг намозда эркак кишига баробар бўлмоғи намозни бузмагай, зероки анинг намози ҳақиқатда намоз эмас, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

БУ ФАСЛДА НАМОЗ ЎҚИГАНДА ТАҲОРАТ СИНИШИНИНГ БАЁНИ

مُصَلٍّ سَبَقَهُ الْحَدَثُ تَوَضَّاءَ وَ اَتَمَّ وَلَوْ بَعْدَ التَّشَهُّدِ وَ
الاسْتِیْنَا فُ اَفْضَلُ وَ الْاِمَامُ یَجُزُّ اَخَرٌ اِلٰی مَكَانِهِ ثُمَّ
یَتَوَضَّاءُ وَ یَتِمُّ ثَمَّةً اَوْ یَعُوذُ كَالْمُنْفَرِدِ اِنْ فَرَعَ اِمَامُهُ وَ
الاعَادَ وَ كَذَا الْمُفْتَدٰی

Намоз ўқиб турган кишининг таҳорати бузилса, яъни намознинг ичида беихтиёр таҳорати синса, ҳеч тўхтамай таҳоратга шуғл қилгай. Агар тўхтаса, унинг намози ботил бўлгай, яъни намозининг зоти қолмас ва қолган жойидан бино қилолмас, яъни таҳорати сингандан илгари ўқиган намозига улаб кетолмас. Таҳорат қилгай ва ҳеч нимага машғул бўлмагай ва бошқа нарсани аралаштирмай, намозни етган жойидан тамом қилгай. Хотин киши қолган намозини тамом қилмоқда эркакка ўхшайди. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Агарчандики "Ат-таҳийёт"ни ўқиб бўлган бўлса ҳам, ўтириб, салом бермоқ учун таҳорат қилмоқ керак. Аммо қайта бошлаб намозни бошидан ўқимоқ афзалдир.

Агар имомнинг таҳорати намозда синса, ўзининг ўрнига бошқа одамни тортгай, сўзламагай ва намозни бузадиган иш қилмагай, ул одамни ўз ўрнига қўйиб қайтгай. Шундан сўнг таҳорат қилгай. Агар қўйиб кетган имоми намозни ўқиб қўйган

бўлса, таҳорат қилган жойида намозини адо қилгай ё таҳорати синган жойга келиб, танҳо намоз ўқиган одамдек тамом қилгай, ихтиёр ўзидадир, яъни ўзининг қўйган имоми намозни ўқиб бўлган бўлса, ихтиёр ўзида, хоҳласа таҳорат қилган жойида, хоҳласа, таҳорати синган ерда ўқигай. Агар қўйиб кетган имоми намоз ўқиб бўлмаган бўлса, қайтгай, имом бирла намозини адо қилгай ва иқтидо қилганлар ҳам шунга ўхшашдир, яъни имом намозни ўқиб бўлган бўлса, ихтиёр ўзида. Агар имом намозни ўқиб бўлмаган бўлса, албатта қайтгай ва намозни суръат бирла адо қилгай.

وَلَوْ جُنَّ أَوْ أُنْمِيَ عَلَيْهِ أَوْ احْتَلَمَ وَ قَهَقَهُ أَوْ أَحْدَثَ عَمْدًا
 أَوْ أَصَابَهُ بَوْلٌ كَثِيرٌ أَوْ شَحَّ فَسَالَ أَوْ ظَنُّ أَنَّهُ أَحْدَثَ فَخَرَجَ
 مِنَ الْمَسْجِدِ أَوْ جَاوَزَ الصُّفُوفَ خَارِجَهُ ثُمَّ ظَهَرَ طَهْرُهُ
 بَطَلَتْ صَلَوَتُهُ وَلَوْ لَمْ يَخْرُجْ أَوْ لَمْ يُجَاوِزْ بَنَى وَ بَعْدَ
 التَّشَهُّدِ إِنْ عَمِلَ يَنَا فِيهَا تَمَّتْ

Ва агар жинни бўлса ё ҳуши кетса, жинни бирла муғмо алайҳ (ҳуши кетган)нинг фарқи шулдирки, жинниликда ақл кетар, беҳушликда ақл кетмас ё намозда ухлаб қолса ёки намозда ихтилом бўлса, ё қаттиқ кулса, ё қасд бирла таҳоратини синдирса, ё кийимига кўп сийдик тегса (бир тангадан зиёда бўлса), ё намозда боши ёрилса, бас, қони оқса ёки таҳоратим синди, деб гумон қилса, масалан, бурнининг сувини қон деб гумон қилса, бас, бу гумон бирла масжиддан чиқса ё бу гумон бирла сафлардан ўтса, агар масжиддан ташқарида намоз ўқиб турган бўлса, зероки саҳрода саф масжиднинг ҳукмида бўлур, сўнг таҳоратининг синмаганлиги маълум бўлса, ул қилган гумони ғалат бўлса, бул айтилган саккиз иш эгаларининг намози фосид бўлур.

Агар таҳоратим синди, деб гумон бирла масжиддан чиқмаса ё саҳрода сафлардан ўтмаган бўлса ё сутрадан ўтмаган бўлса,

намозини етган еридан ўқигай. Бу бино ул вақтидадирки, ўрнига халифа қилмаган бўлса ва агар халифа қилган бўлса, намозни қайтиб ўқигай, бино қилмоқ раво эрмас. Агар қавмнинг ўзи имом ўрнига имом қўйган бўлса, уларнинг намозлари ҳам фосид бўлур, зероки бесабаб ва беузр кўп иш пайдо бўлибдир. Аввалги масъалада ўрнига қойим мақом қўймоқ таҳорат сингани сабабли эди.

Агар қаъдаи ахийрда "Ат-таҳийёт" ўқигандан кейин намозни йўқ қиладиган иш воқия бўлса, гарчи қасд бирла таҳоратни синдирса ҳам, ўқиган намози дуруст бўлур ва уни қайтиб ўқимоқ дуруст бўлмагай, зероки намознинг рукнларини бажо келтирибдир.

وَتَفْسُدُ صَلَاةُ الْمَسْبُوقِ وَإِنْ وَجَدَ هَذَا رُؤْيَا الْمُتِمِّمِ الْمَاءَ
وَنَحْوَهَا فَسَدَتْ صَلَاتُهُ عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ لِفَرْضِيَةِ الْخُرُوجِ
بِصْنَعِهِ لَا عِنْدَهُمَا

Ва масбуқнинг намози фосид бўлур, зероки намозни бузадурган иш масбуқнинг намози ичидадир, яъни намоз ичида пайдо бўлибдир. Агар бу ерда топилса, яъни намознинг охирида таяммум бирла намоз ўқийдиган одамнинг сувни кўрмоғи ё шунга ўхшаган нарсаларки, ўн икки масъаладан бири топилса (намоз фосид бўлур), бу ўн икки масъалани "исно ашариййа" демишлар: биринчиси — масъ тортган одамнинг оёғи музадан чиқмоғи; иккинчиси — масъ муддатининг ўтмоғи; учинчиси — тузалгандан сўнг жароҳат устидан латтанинг тушмоғи; тўртинчиси — узри зойил бўлмоғи; бешинчиси — яланғоч намоз ўқиётганда кийим топилмоғи; олтинчиси — имо ва ишора бирла намоз ўқиётганда рукнларга қодир бўлиб қолмоғи; еттинчиси — ҳеч нима билмаган одамнинг сурани билмоғи; саккизинчиси — қироатли одам қироатни билмайдиган одамни ўз ўрнига халифа қилмоғи, яъни қолган намозини қироатсиз одамнинг ўқимоғига қўймоғи; тўққизинчиси — борди-ю, соҳиби тартиб бўлса, қазо бўлган намозининг эсига тушмоғи; ўнинчиси

— намози бомдод ва намози жумъа вақтининг чиқмоғи; ўн биринчиси — намози бомдод қазо бўлганда, қазосини ўқимасдан илгари намози пешин вақтининг кирмоғи; ўн иккинчиси — намози пешинни ўқиб турганда офтобнинг тағйир топмоғи, яъни намози аср вақтининг кирмоғи. Мазкур масъалаларнинг ҳаммасида, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, намози фосид бўлур, асло қолмагай. Чунки, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, намозни бузадиган иш бирла намоздан чиқмоғи фарздир. Агар намознинг ўртасида буларга ўхшаган ишлар пайдо бўлса, уламоларнинг иттифоқлари бирла, намози бузилур. Бас, намознинг охирида яна бир руқни бордир, ул руқн намозни бузадирган иш бирла намоздан чиқмоқликдир, гўёки Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, намознинг ўртасида пайдо бўлибдир. Бу ўн икки масъалада имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумаллоҳнинг наздларида, намози бузилмас, уларнинг зероки наздларида, намознинг руқнларидан ҳеч нима қолган эмас, бас, анинг намози тамом бўлур. Валлоҳу аълам би-с-саваб.

БУ ФАСЛДА НАМОЗНИ ФОСИД ҚИЛАДИГАН ВА МАКРУҲ ҚИЛАДИГАН НАРСАЛАР БАЁНИ

يُفْسِدُهَا الْكَلَامُ مُطْلَقًا وَالسَّلَامُ عَمْدًا أَوْ رَدُّهُ مُطْلَقًا
الْأَيْنُ وَنَحْوُهُ مِمَّا لَهُ صَوْتُ وَالبُكَاءُ بِصَوْتٍ إِلَّا لِأَمْرِ
الْآخِرَةِ وَالتَّنَحُّجُ إِلَّا بِعَذْرِ

Намозда сўзламоқ, хоҳ саҳван (адашиб), хоҳ фаромушлик бирла бўлсин, хоҳ кўп, хоҳ оз бўлсин, хоҳ қасдан, хоҳ хатаъан (хато ҳолда) бўлсин, намозни фосид қилур, борди-ю, ислоҳни келтирмоқ учун бўлса ҳам, масалан, иқтидо қилган киши "ўтиргил" деса ёки имомни қиём учун хез қилса, бул кишининг намози фосид бўлур. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

Қасд бирла салом қилмоқ намозни бузгай, аммо саҳв (адашув) бирла салом берса, намози бузилмас, масалан, намозни тамом қилдим, деб салом берса. Ул намозни эсидан чиқарган бўлса, намози бузилур. Саломга жавоб қайтармоқ ҳам намозни бузгай, хоҳ саҳв бирла бўлсин, хоҳ қасд бирла бўлсин, зероки жавобда хитоб бордир, сўзнинг ҳукмида бўлур.

Яна "оҳ" демак, нола қилмоқ ва шунга ўхшаган нарсалар, "уф" ва "уҳ" кабилар намозни бузади. Ҳар бир насаки, хоҳ ундан ҳарф пайдо бўлсин, хоҳ ҳарф пайдо бўлмасин, намозни фосид қилур. Ва яна дунё азаси ва мусибати учун овоз чиқариб йиғламоқ намозни фосид қилур, бироқ охират иши учун йиғламоқ, ҳар чанд овоз бирла бўлса ҳам, намозни бузмас. Ул жаннатни тилаб йиғлагай ё дўзахдан паноҳ тилаб йиғлагай, бул тариқа йиғламоқ намозни бузмас.

Яна беузр йўталмоқ намозни бузгай, масалан, овозини яхши қилмоқ учун "аҳ" дегандек, аммо қироат қилмоққа музтар бўлса, бу узрдир. Ул вақт томоғини қирса ё йўталса, намози бузилмас.

وَتَشْمِيتُ عَاطِسٍ وَجَوَابُ الْكَلَامِ وَلَوْ بِالذِّكْرِ وَالْفَتْحُ
إِلَّا لِأَمَامِهِ وَالْقِرَاءَةُ مِنْ مُصْحَفٍ

Атса қилганга жавоб бермоқ ҳам намозни бузади, яъни "йарҳамукаллоҳу ва йашфийка" деганга ўхшаш. Ихтиёри ўзида бўлган ҳолда эснаса, агар ҳарф пайдо бўлса, намози бузилур. Агар атса қилганга кўнгли бирла "йарҳамукаллоҳ" деса, намози бузилмас. Сўзга жавоб бермоқ ҳам намозни бузадиган нарсалардандир, борди-ю, бу сўз Худойи таъолонинг ёди бирла бўлса ҳам, масалан, яхши хабар эшитса, "Ал-ҳамду лиллаҳ" деса ёки бир ёмон нарсани эшитиб, "Инна лиллаҳи ва инна илайҳи рожиъун" деса, ё бир ҳайрон қоладиган нарсадан "Ал-ҳамду лиллаҳ" ё "Субҳоналлоҳ" деса, буларнинг ҳаммасида намози фосид бўлур. Аммо Худони ёд қилишдан ғарази намозда эканини билдириш бўлса, уламоларнинг иттифоқи бўйича, намози бузилмас. Аммо жавобни қасд қилса, намози фосид бўлур.

Ва яна намозни бузадиган нарсалардан бири намоз ўқиб турган одамга луқма салмоқдир, яъни тўхтаган жойида айтиб бермоқдир, ул ўқиб турган одам хоҳ намоздан ташқарида бўлсин, хоҳ намознинг ичида бўлсин. Бироқ ўз имоми ўқиб турганда тутилиб қолганда айтиб берса, намози бузилмас; Яхшиси улдири, тўхтаб қолган жойида билотаъхир (тезда) айтиб бермагай, шоядки ўзининг ёдига келгай. Ва имомнинг ҳолига муносиб улдири, айтиб бермоқ учун қавми қистаб турмагай, намоз дуруст бўлур миқдори қироат қилган бўлса, рукуъга боргай. Агар намози дуруст бўладиган миқдори ўқимаган бўлса, ул ўқиган жойидан бўлак жойга, яъни бошқа оятга ўтгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва яна Қуръоннинг юзидан қироат қилмоқ, яъни Қуръонга қараб ўқимоқ намозни бузгай, хоҳ оз бўлсин, хоҳ кўп.

وَالسُّجُودُ عَلَى نَجَسٍ وَالدُّعَاءُ بِمَا يُسْأَلُ عَنِ النَّاسِ وَالْأَكْلُ وَالشُّرْبُ وَالْعَمَلُ الْكَثِيرُ أَى مَا يُحْتَاجُ إِلَى الْيَدَيْنِ أَوْ يَسْتَكْثَرُهُ الْمُصَلَّى أَوْ يَظُنُّ النَّازِرُ غَيْرَ مُصَلٍّ

Ва яна нажас нарсага сажда қилмоқ намозни бузгай, яъни юзни қўймоқ ва икки қадамни нажас нарсанинг устига қўймоқ намозни бузгай, чунки жамиъки арконда ҳамиша пок бўлмоқликка амр қилингандир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Одамлардан сўраладиган нарсаларни сўраш намозни бузгай, масалан, "Аллоҳум-ма-аътини дароҳима", яъни "Эй бор Худоё, менга (олтин) тангаларни бергил", деса. Яна емак-ичмак намозни фосид қиладиган нарсалардандир, хоҳ билмасдан, хоҳ қасддан бўлсин, хоҳ озу хоҳ кўп бўлсин. Агар тишининг орасида бир нарса бўлса, уни ютса, намози фосид бўлмас. Баъзилар айтибдирларки, агар нўхотдан катта бўлса, намози фосид бўлур, рўза фосид бўлгани каби. Яна намоз ичида кўп иш қилмоқ намозни бузувчилардандир, яъни икки қўлга эҳтиёжи бўлса, яъни намоздан ташқарида икки қўл билан қиладиган ишни намознинг ичида бир қўл билан қилса ҳам

намози фосид бўлур, масалан, салла ўрамоқ ва этик киймоққа ўхшаш. Агар намоздан ташқарида бир қўл билан қилинадиган ишни намоз ичида икки қўл билан қилса ҳам намози бузилмас. Ёки намоз ўқиётган киши намоз ичида ўзи қилаётган ишни кўп иш бўлди, деб ҳисоб қилса, намози бузилгай. Ёки ташқаридан қараган киши ул ишни қилган киши намозда эмас, деб гумон қилса, бу ҳам кўп ишдир. Агар қараган одам шак қилсаки, намозда эмас деб, бироқ намоздаги кишининг қилган иши оз бўлса, намози бузилмас, бу гўё намоз ўқиб турган хотинни ўпган кабидир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Абу Жаъфар раҳматуллоҳи алайҳ айтибдурларки, агар ўпган киши шаҳват бирла бўлса, хотиннинг намози фосид бўлгай. Чунончи, "Зоҳидий" китобида мазкурдир.

وَكَرِهَ كُلُّ هَيْئَةٍ فِيهَا تَرَكَ الْخُشُوعَ

Ва намозда хузуъ ва хушуъ бўлмаган ҳар бир иш макруҳдир, яъни тавозуълик ва бечоралик бирла, зори қилмоқлик, заифнамолик ва ялинмоқлик бирла бўлмаса, макруҳдир. Масалан, кўзини юймоқ ва эснамоқ кабилар. "Қозихон"да шундайки, намозда оғзини ва бурнини ёппагай, бироқ ҳамёза (эснот) ғалаба қилса, ул вақтда оғзига қўлини қўйгай. Ва китоби "Зоҳидий"да шундайки, қиёмда оғзига ўнг қўлини қўйгай ва қиёмдан бошқасида чап қўлини қўйгай. Кўп уламоларнинг наздларида, панжаларини қарсиллатмоқ, яъни тортмоқ макруҳдир, намоздан ташқарида ҳам макруҳдир. Яна қуймичиға қўлини қўйиб турмоқ, ҳассага суяниб турмоқ, икки тиззасини кўкрагига йиғиб ўтирмоқ, икки пошнасининг устига ўтирмоқ ё икки қўлини ерга суяб ўтирмоқ намоздан ташқарида ҳам макруҳдир. Чунончи, "Жуллобий"да мазкурдир ва "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир.

"Тухфату-л-мулк"нинг шарҳи "Ҳадиййату-с-саълук" номли китобда ҳамёзани қайтармоқ йўли ҳақида айтибдурлар: "Албатта Пайғамбар алайҳис салом ҳаргиз эснаган эмаслар", деб кўнглига келтиргай. Қудурий айтдилар: "Кўп мартаба синадик, нафсу-л-амр эснамоқ қайтар экан". Ибну-л-Обидин айтдилар: "Ўзим тажриба қилдим, яъни синадим, шундоқ экан". Чунончи, "Радду-л-муҳтор"да мазкурдир.

Аммо, намозда икки кўзни юммоқнинг наҳй (манъ) қилинганлиги сабабининг сирри шундаки, сажда қилинадиган ерга кўз тикмоқ суннатдан эрди, кўз юмганда ул суннат тарк бўлур. Зероки, жамиъи аъзо ва киприк қимирламоғи ул ибодатдан баҳра олурлар. Бошқа далил шуки, кўз юммоқ адабга халал еткурур, фақат бошқаларга қарамоқдан кўз узишни қасд қилиб кўзини юмса, макруҳ эмасдир. Чунончи, "Мажмаъу-л-анҳур"да мазкурдир.

وَقَلْبُ الْحَصَى لَيَسْجُدَ الْأَمْرَةَ وَمَسْحُ جَبْهَتِهِ مِنَ
التُّرَابِ فِيهَا وَالسُّجُودُ عَلَى كَوْرٍ عَمَامَتِهِ وَافْتِرَاشُ
ذِرَاعَيْهِ وَعَقْصُ شَعْرِهِ وَسَدْلُ ثَوْبِهِ وَكَفُّهُ وَتَخْصِصُ
الْأَمَامِ بِمَكَانٍ لَا أَنْ قَامَ فِي الْمَسْجِدِ وَسَجَدَ فِي الطَّاقِ وَ
الْقِيَامُ خَلْفَ صَفٍّ وَجَدَ فِيهِ فُرْجَةً

Ва яна тош майдаларини айлантирмоқ, яъни сажда қиладиган жойдаги майда тошларни сажда қилмоққа осон бўлсин деб текисламоқ, бошқа нарса учун бўлмаса макруҳдир, фақат бир мартаба қилса макруҳ эмас. Ва яна намоз ичида тупроқдан тоза қилмоқ учун пешонасини сийпамоқ макруҳдир. Агар бурнидан сув келса, уни артмоқ макруҳ эмас. "Муниййа" китобида айтибдурларки, бурнидан келган сувни артмоғи авлодир, деб. Яна салланинг атрофи ўралган жойининг устига сажда қилмоқ макруҳдир. Бунда намозхон одамларнинг саллали намоз ўқимоқлари лойиқ ва муносиб эканлигига ишора бордир. Ҳадиси шарифда келибдурки, бесалла етмиш ракаат намоздан саллали икки ракаат намоз афзалдир. Чунончи, "Муниййа" китобида мазкурдир.

Яна икки билагини ерга ёпиштирмоқ макруҳдир, балки панжаларининг кафтини ерга баробар қўйгай, андин юқорисини кўтариб тургай.

Яна сочни бошининг атрофига ўрамоқ, ё бошининг ўртасига тўпламоқ, ё жамъ қилиб, ип билан боғлаб, бўйнининг орқасига ташлаб қўймоқ макруҳдир.

Яна кийимини солинтирмоқ, яъни кийимини ерга етгунча ташламоқ, ё кийимини бошига ёпса, ё енгини киймай, икки тарафини ёйиб елкасига солса, макруҳдир. "Хизона"да айтилибдурким, бир одам қабо кийиб, намоз ўқиса, ул одамга енгларини кийиб, аъзоларини ёпиб, белин боғламоқ лозимдир, бу кароҳатдан эҳтиёт бўлмоқ учундир. Қабо деб пахталик тўнни айтур.

Яна сажда қилурда этаklarини йиғиштириб, намоз ўқимоқ макруҳдир.

Яна бир ерда имомнинг айрилиб турмоғи макруҳдир, бироқ имом масжидда туриб, меҳробга сажда қилса, макруҳ эмас. Агар масжид тор бўлса, имомнинг меҳроб ичида турмоғи макруҳ эмас. Чунончи, "Кифоя"да мазкурдир.

Яна сафда очиқ жой туриб, сафнинг орқасида турмоқ макруҳдир.

وَ صُورَةُ حَيَّوَانٍ فِي ثَوْبِهِ وَ مَسْجَدِهِ وَ جِهَتِهِ غَيْرَ حَلْفٍ وَ
تَحْتِ

Яна намоз ўқийдиган кишининг либосида, сажда қиладиган ерида ҳайвоннинг сурати, яъни жондор нарсанинг сурати бўлса, макруҳи таҳримийдир. Дарахтларга ўхшаш жамоднинг сурати бўлса, макруҳ эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва яна орқа ва оёқ остидан бошқа тарафда сурат бўлмоғи ҳам макруҳдир. Агар орқасида ва оёгининг остида бўлса, макруҳ эмас. Чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир.

لَا أَنْ صَغُرَتْ جَدًّا أَوْ مُحَى رَأْسُهَا وَ فِي ثِيَابِ الْبِدْءِ وَ
حَسْرُ رَأْسِهِ إِلَّا تَذَكُّلاً وَ عَدُّ مَا يَقْرَأُ

Агар сурат ниҳоятда кичик бўлиб, кўринмаса, фақат комил тараддуд билан (диққат қилиб) қараганда кўринса, бул баён қилинган жойларда бўлмоғи бирла макруҳ бўлмагай. Чунончи,

"Кирмоний"да ҳам мазкурдир. Ёки узоқдан қараганда кўринмаса, мазкур жойларда бўлмоғи бирла макруҳ бўлмагай, чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир. Лекин, "Хизона" китобида айтилишича, агар сурат бир паррандадек бўлса, макруҳдир. Агар паррандадан кичикроқ бўлса, макруҳ эмас, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ё суратнинг боши йўқ қилинса, макруҳ бўлмагай. Уйларга сурат қўймоқ макруҳдир ва суратлик уйга кирмоқ ҳам макруҳдир, яъни ул уйни табаррук жой фаҳмлаб кўрмак ҳам макруҳдир, зероки мазкурларда ҳаромга ривож бермоқ (борлиги) учундир. Суратли кийимни сотмоқ макруҳ эмас, лекин сотувчининг гувоҳлиги қабул қилинмагай. Суратли нарсани тўқугувчининг гувоҳлиги қабул қилинмагай ва сурат қиладиганга музд берилмагай, яъни ҳақ берилмагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва нима сабабдан сурат тахсисланди? Зероки, гўр тарафига қараб ўқимоқ макруҳ эмас, фақат гўр икки қўлининг аросида бўлса макруҳдир. Андоғки, агар хошиёнларнинг намозини ўқиса, кўзи ул гўрга тушса, макруҳдир. Хошиён деб андоғ одамларни айтурларки, улар ўнгу чапга қарамагайлар, сажда жойига қарамоққа машғул бўлурлар. Шундай бўлиб туриб ҳам, агар кўзи қабрга тушса, макруҳдир. Чунончи, "Музмарот"да, боби "Жанойиз"да мазкурдир. "Таҳовий"да айтибдурларки, салибга, яъни жалисоки, тасвири маълумдир, намознинг макруҳ бўлмоғи зоҳирдир. Чунки, унда сурат маълум бўлмаса ҳам, суратга ўхшашлик бордир.

Яна уйда киядиган беқадр, эски ва у билан катта жойларга борилмайдиган кийим бирла намоз ўқимоқ макруҳдир.

Бошини ёпадиган нарсага қодир бўлатуриб, бош яланг намоз ўқимоқ макруҳдир. Бироқ, ўзини хору кам кўргандан бош яланг ўқиса, макруҳ эмас, балки яхшидир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Намоз ўқигувчининг оят ва тасбиҳларни қўл билан санамоғи макруҳдир. Аммо, "Жомиъу-р-румуз"да айтибдурларки, намози тасбиҳ муборақдир, намозда тасбиҳу оятлар кўп ўқилиши сабабидан, ул намозда манфаатлар кўпдир. Бас, санаб ўқимаса, ул намознинг шартларини фаромуш қилгай ва санамаганда эътиқоди суст бўлгай, бас, кўп манфаатлардан маҳрум бўлмағининг кўрқинчи бордир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. "Жомиъу-и-мабоний"да айтибдурлар: "Бизларнинг

машойихларимиз айтдиларки, зуаъфолар (заифлар) тасбиҳ санамоқдан манъ қилинмасин". "Дурру-л-муҳтор"да айтибдурларки, тасбиҳ ушламоқнинг зарари йўқдир, борди-ю, риё учун бўлмаса". Чунончи, китоби "Баҳр"да зиёда баён қилинибдир.

وَاغْلِقْ بَابَ الْمَسْجِدِ وَالْوُطَىٰ وَالْحَدَثُ فَوْقَهُ لَا فَوْقَ
بَيْتٍ فِيهِ مَسْجِدٌ وَلَا تَزِينُهُ وَصَلَوْتُهُ إِلَى ظَهْرِ مَنْ لَا
يُصَلِّي

Ва яна масжиднинг эшигини қулфламоқ макруҳдир, зероки масжиднинг эшигини бекитмоқ мўъминларни намоздан манъ қилганга ўхшагай. Агар намоздан манъ қилмоқ учун бўлса ҳаромдир. Шунинг учун ўтган азишлар Қуръонларни маҳкам боғлаб қўймоқни, Қуръон солинган сандиқни қулфлаб қўймоқни, Қуръон солинган халталарни боғлаб қўймоқни макруҳ билур эрдилар. "Кирмоний"да айтибдирларки, бизларнинг машойихларимиз айтдиларки, масжид эшигини қулфламоқликнинг макруҳлиги уларнинг замонларига мувофиқдир, уларнинг кўплари аҳли салоҳ (яхши одамлар) эдилар, бизларнинг замонимизда кўпчилик аҳли фасоддирлар, бас, масжиднинг эшигини бекитмоқнинг зарари йўқдир, балки масжиддаги нарсаларни эҳтиёт қилмоқ учун бекитмоқ вожибдир, замон ўзгаргани учун ҳукм ҳам ўзгарур.

• Ва яна масжиднинг устида жимоъ қилмоқ, яъни ўз ҳалолига яқинлик қилмоқ ва таҳорат ушатмоқ макруҳдир. Уй ичидаги масжиднинг устида жимоъ қилмоқ ва таҳорат ушатмоқ макруҳ эмас, зероки ул ҳақиқатда масжид эмасдир ва уни сотмоқ ҳам дурустдир.

Масжидларнинг орасида ҳаммасидан аъзами (улуғи) ва ҳурматлироғи Катъатуллоҳдир, ундан кейин Мадинаи мунавварадир, ундан кейин Байту-л-муқаддас масжидидир. Чунончи, "Муниййа" китобида мазкурдир. Ундан кейин саҳролардаги имоми ва муаззинлари йўқ масжидлар ҳурматлидир. Чунончи, "Жуллобий"да мазкурдир.

Ва яна масжидларни зийнатли қилиб, яъни ораста қилмоқ, ясаиб чиройли қилмоқ, гажлаб, тилло суви бирла ва бўлак

яхши нарсалар бирла оро бермоқ макруҳ эмас. Чунончи, "Кирмоний"да айтибдурларки, масжидни зийнатли қилса, савоб топгай, чунки зийнатли масжидда жамоат кўп бўлур. Қилган харажати ўзининг ҳалол пулидан бўлмаса, савоб топмагай, Сулаймон алайҳис салом Байту-л-муқаддас масжиди қуббасининг бошига кибрити аҳмар (қизил олтингугурт)ни ўтқарган эрдилар. Чарх йигирадиган хотинлар унинг равшанлигига тўрт тошлик ердан чарх йигирар эрдилар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва яна намоз ўқимай ўтирган одамнинг орқасига баробар туриб намоз ўқимоқ макруҳ эмасдир. Баъзи уламолар айтибдурларки, ухлаган одамнинг ва сўзлашиб ўтирган одамнинг орқасида намоз ўқимоқ макруҳдир. Ҳадиси шарифнинг таъвили шулки, гапирган киши баланд гапирса ва ухлаган одам хуррак тортса, намоз ўқувчи намозни ғалат ўқимоғига қўрқинч бордир. Чунончи, "Хизона"да мазкурдир.

وَقَتْلُ الْحَيَّةِ وَالْعَقْرَبِ فِيهَا

Ва намоз ичида илон ва чаённи ўлдирмоқ макруҳ эмас, зероки Пайғамбар алайҳис салом айтибдурларки, икки қорани ўлдинлар, ҳатто намозда бўлсангизлар ҳам, яъни илон ва чаённи. Махфий қолмасинки, бу ҳадис илон суратида бўлиб юрган жинни ва бошқа хил илонларни ўлдирмоқнинг мувоҳидлигига далолат қилур. Чунончи, китоби "Кофий" ва бошқа китобларда ҳам мазкурдир. Абу Жаъфар айтибдурларки, намозда илонни ўлдирмоқ мувоҳид эмас, намоздан ташқарида мувоҳид, қачонким айтилса: "Мусулмонларнинг йўлини бўшатгил", деб. Ва яна "Садру-л-ислом"да баён қилибдурларки, тўғриси шулки, ўлдирмоқда эҳтиёт бўлсинлар. Чунки илонлар кўпинча изо берурлар. Ва менинг ўзимдан катта бир акам бор эди, бир катта илонни ўлдирди, жинлар қилич бирла акамни ҳам урдилар, ҳаттоки акамнинг оёғини қимирлатмайдиган қилдилар, бир ойга яқин жинларни хурсанд қилмоқ учун муолажа қилдик, шундан кейин акамни қўйдилар, сўнг халос топди. Чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир.

وَيَأْتُمُّ بِالْمُرُورِ أَمَامَ الْمُصَلِّي فِي مَسْجِدٍ صَغِيرٍ

Ва балоғатга етиб, гарданига фарз лозим бўлган одам кичик масжидда намоз ўқиб турган кишининг олдидан ўтганлик сабабидан гуноҳкор бўлур. Албатта намоз ўқиб турган одамнинг олдидан ўтмоқ ҳаромдир.

وَأَمَّا فِي غَيْرِهِ فَفِيمَا يَنْتَهَى إِلَيْهِ بَصَرُهُ نَظَرًا فِي مَسْجِدِهِ

Ва аммо кичик масжиддан бошқа, хоҳ катта масжидда бўлсин, хоҳи саҳрода бўлсин, ўшал жойдан ўтмоқ бирла гуноҳкор бўлур, шу шарт биланки, ўша жойга намоз ўқиб турган кишининг назари етса, яъни сажда қиладиган жойига қараб турганда олдидан ўтган одам кўриниб турса. Намоз ўқийдиган одамга лозимдирки, лойиқ ва муносиб жойда намоз ўқигай. Агар бир жойда намоз ўқиса, олдидаги сафда холий очиқ жой бўлса, ул кишининг олдидан ўтиб, сафнинг очиқ жойига борса, гуноҳкор бўлмагай. Зероки ул киши ўзининг ҳурматини соқит қилибдир. Чунончи, "Қуниййа" китобида мазкурдир. Ва баъзилар айтибдурки, сажда қиладиган жойдан ўтса, гуноҳкор бўлур ва бу қавл саҳиҳдир. Чунончи, "Татимма"да мазкурдир ва ҳува-л-асаҳҳу, яъни ушбу сўз кўпроқ машойихлар наздларида ихтиёр қилингандир. Чунончи, "Кирмоний"да мазкурдир. Ва "Жомиъу-р-румуз"да мазбурдир.

وَحَازَى الْأَعْضَاءُ أَنْ صَلَّى عَلَى دُكَّانٍ إِنْ لَمْ
يَكُنْ سِتْرَةٌ أَوْ خَشَبٌ بِقَدْرِ ذِرَاعٍ وَغَلِظُ أَصْبَعٍ

Ва яна ўтаётган одамнинг баъзи аъзоси намоз ўқиб турган одамнинг баъзи аъзосига баробар бўлса, ўтган одам гуноҳкор бўлур. Агар баланд жойда намоз ўқиса, унинг баландлиги одам бўйича бўлмаса, агар намоз ўқиб турган одамнинг олдида парда бўлмаса, яъни ақалли мартабаси (энг ками) бўйи бир газ, йўғонлиги бир бармоқ миқдори ёғочдан бўлган парда икки қошининг бириси тўғрисида тиклаб қўйилган бўлмаса (ўтувчи гуноҳкор бўлур).

"Жомиъу-р-румуз"да мазкур бўлиб, айтибдурларки, албатта сувора бўлган кишининг намоз ўқиб турган одамнинг олдидан ўтиб кетмагининг ҳийласи шулки, маркабидан тушгай, уни етаклаб, бир ёнидан ўтиб кетгай.

Агар икки киши намоз ўқиб турган одамнинг олдидан баробар ўтса, гуноҳ намоз ўқувчига яқин бўлиб ўтгангадир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва шунда огоҳ қилинибдурки, қудуқ, кичик ҳовуз ва кичик анҳор парда эмасдир. Ва бу қавл асаҳҳдир. Чунончи, "Темиртоший"да мазкурдир ва "Жомиъу-р-румуз"да мазбурдир. Ва яна маълум бўлғайким, йўғонлиги панжа миқдор бўлғай дедилар, сабаби шулки, бир бармоқдан кичик бўлса, қарагувчига кўринмагай. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

تَغَرُّزُ حَدَاءٍ أَحَدٍ حَاجِبِيهِ بِقُرْبِهِ وَ يَكْفِي سِتْرَةَ الْإِمَامِ وَ جَازَ
تَرْكُهَا عِنْدَ عَدَمِ الْمُرُورِ وَ الطَّرِيقِ وَ يَدْرَأُ بِالتَّسْبِيحِ أَوْ
الْإِشَارَةِ إِنْ عُدِمَ سِتْرَةٌ أَوْ مَرَّ بَيْنَهُ وَ بَيْنَهَا

Намоз ўқиётган киши ўзининг яқинига икки қошидан бирисининг баробарида ул чўпни ерга санчиб қўйгай.

Ва имомнинг пардаси қавмига кифоя қилур, қавм хоҳ муътам бўлсин, хоҳ масбуқ бўлсин. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва яна ўтадиган одам маълум бўлмаса, пардасиз намоз ўқимоқ дуруст бўлур. Чунончи, имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳ Маккаи мукарраманинг йўлида неча маротаба сутра (парда) қўймадилар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва яна намоз ўқиб турган жой йўл бўлмаса, бесутра намоз ўқимоқ дурустдир. Ва намоз ўқиб турган одам, агар парда бўлмаса, тасбиҳ бирла огоҳ қилур, яъни "Субҳоналлоҳ" демоқ бирла, ё ишорат бирла, ё боши бирла, ё кўзи бирла, ё қўли бирла ишорат қилгай. Агар парда билан намоз ўқигувчининг аросидан ўтса, "Субҳоналлоҳ" деб ёки ишоратнинг бири бирла огоҳ қилур, яъни намозда турганлигини билдирур.

БУ ФАСЛДА ВИТР ҲАМДА НАФЛ
НАМОЗЛАРИ БАЁНИ

الْوِتْرُ ثَلَاثُ رَكَعَاتٍ وَجَبَ بِسَلَامٍ وَاحِدٍ وَقَبْلَ رُكُوعِ
الثَّالِثَةِ يُكَبِّرُ رَافِعًا يَدَيْهِ ثُمَّ يَقْنَتُ فِيهِ أَبَدًا دُونَ غَيْرِهِ

Витр намози уч ракаатдир ва бул витр намози бир салом бирла вожиб бўлибдир. Учинчи ракаатдан илгари қўлини кўтарган ҳолда икки бош бармоғини икки қулоғининг юмшоғига баробар қилиб такбир айтгай. Такбирдан сўнг дуойи "Қунут"ни ўқиғай. "Қунут" дуоси будир:

اَللّٰهُمَّ اِنَّا نَسْتَغِيْثُكَ وَنَسْتَغْفِرُكَ وَنُؤْمِنُ بِكَ وَنَتَوَكَّلُ
عَلَيْكَ وَنُثْنِيْ عَلَيْكَ الْخَيْرَ نَشْكُرُكَ وَلَا نَكْفُرُكَ وَنَخْلَعُ وَ
نَتْرَكَ مَنْ يَفْجُرُكَ اَللّٰهُمَّ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ لَكَ نُصَلِّيْ وَنَسْجُدُ وَ
اِلَيْكَ نَسْعٰى وَنَحْفِدُ وَنَرْجُوْا رَحْمَتَكَ وَنَخْشٰى عَذَابَكَ اِنَّ
عَذَابَكَ بِالْكَفَّارِ مُلْحِقٌ

Маъноси: "Эй бор Худоё, биз Сендан мадад ва кўмак талаб қилурмиз, Сенга иймон келтирурмиз, Сенга таваккул ва эътимод қилурмиз, Сенга ҳамма ишимизни топширурмиз. Сенга Сано айтурмиз, яхшиликнинг ҳаммаси Сенга хосдир, Сенга шукр қилурмиз. Кофир бўлмаймиз ва куфрони неъмат қилмаймиз. Кимки Сенинг буйруғингдан чиқиб, ҳақдин ботилга майл қилса, чиқарурмиз ва ташлагаймиз. Эй бор Худоё, Сенинг ўзингга ибодат қилурмиз ва Сенинг буйруғинг сабабли намоз ўқирмиз. Сенга шитоб қилурмиз ва Сенга итоат қилурмиз,

бошқага қилмаймиз. Сенинг раҳматингдан умид қилурмиз ва азобингдан қўрқурмиз. Албатта азобинг кофирларга қўшилгучидир".

Ва дуойи "Қунут"нинг "вов"лари ўн иккидир. "Ва на-стағфирука ва ло накфурука ванатруку ва илайка ва нахшо азобака" жумлаларидаги "вов" лардан бошқа "вов"ларни тарк қилмоқ жоиздир. Чунончи, "Канзу-л-ибод"да ва бошқа китобларда ҳам мазкурдир.

Ва, аммо, дуойи "Қунут"ни билмаган кишига ва яхшилаб ўқиёлмайдиган кишига уч марта "Аллоҳум-мағфирли" демак мустаҳабдир. Баъзилар айтибдурларки, "Роббано, отино фи-д-дунё ҳасанатан ва фи-л-охирати ҳасанатан ва қино азаба-н-нор"ни ўқигай. Ушбу машойихларнинг ихтиёр қилганларидир. Чунончи, "Шарҳи Илёс"да мазкурдир.

وَيَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ مِنْهُ الْفَاتِحَةَ وَ سُورَةَ وَ يَتَّبِعُ الْقَائِنَ
بَعْدَ رُكُوعِ الْوَتْرِ لَا الْقَائِنَ فِي الْفَجْرِ بَلْ يَسْكُتُ وَ سَنُ
قَبْلَ الْفَجْرِ

Ва яна намози витрнинг ҳар ракаатида сураи "Ал-ҳамду" бирла бир сурани таъйин қилмасдан ўқигай. "Кирмоний" китобида айтибдурларки, Пайғамбар алайҳис салом аввалги ракаатда сураи "Аъло"ни, яъни "Сабби-ҳисма роббика-л-аъаллази холақа фасавво"ни, иккинчи ракаатга "Қул ё аййуҳа-лкофирун"ни, учинчи ракаатга сураи "Ихлос"ни ўқир эрдилар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир.

Имом Аъзам раҳматуллоҳ алайҳнинг мазҳабларидаги одам (имомга) мUTOбаат қилур. Агар имом Шофийий раҳматуллоҳи алайҳнинг мазҳабларидаги киши намози витрда рукуъдан кейин "Қунут" ўқиса, ул киши ҳам "Қунут"ни ўқигай. Аммо намози бомдодда "Қунут" ўқийдиганга иқтидо қилса, "Қунут"ни ўқимагай, балки ўқиб бўлгунча сукут қилиб тургай. "Мултақит" китобида айтибдурларки, авло шулки, намози бомдодда "Қунут" ўқийдиган одамга иқтидо қилмагай. "Кирмоний" китобида айтибдурларки, асаҳҳ (тўғри) қавл шулки, бир феълни қилиб,

намозини бузгай. Ва бу қавл кўп машойихларнинг қавлидир. Зероки намози бомдодда "Қунут" ўқимоқ бидъатдир. Бас, бидъат қилгувчига мунтазир бўлиб, қандай қараб тургай?! Ва бул масъалаларнинг ҳаммаси Имом Аъзам бирла Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳнинг наздларидадир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва намози бомдоднинг фарзидан аввал икки ракаат намоз ўқимоқ суннат бўлди ва бул суннат муааккадароқдир. Бошқа намознинг суннатларидан қувватлироқ ва афзалроқдир. Ҳаттоки ривоят қилибдурлар Ҳасан раҳматуллоҳи алайҳ Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳданки, агар бир одам намози бомдоднинг суннати беузр ўтириб ўқиса, намози дуруст эмас. Ва бизнинг машойихларимиз айтибдурларки, агар олим кишининг олдига одамлар фатво сўраб келадиган бўлсалар, одамларнинг ҳожати учун ул олимга бошқа намозларнинг суннати тарк қилмоқ дурустдир. Бироқ одамларнинг ҳожати деб бомдод намозининг суннати тарк қилмагай, бу суннат бошқа суннатлардан кучлироқдир. Чунончи, "Ниҳоя"да "Жомиъу-с-сағир"дан нақл қилинибдир.

Агар ҳар киши душманнинг макру ҳийласини қайтармоқни хоҳласа, намози бомдод суннатининг аввалги ракаатига "Алам нашраҳ" бирла "Алам таракайфа"ни, кейинги ракаатига "Қул ё аййуҳа-л-кофирун" бирла сураи "Қул ҳуваллоҳу аҳад"ни қироат қилгай ва бу тажриба қилингандир.

Ибн Камол (Рум муфтийси)данки, кимки душманнинг макру ҳийласини қайтармоқни хоҳласа, бомдод намозининг аввалги ракаатига "Ал-ҳамду"дан кейин "Алам нашраҳ"ни ўқиғай, кейинги ракаатига "Алам таракайфа"ни ўқиғай. Ва суннатни ўқиб бўлгандан кейин мана бу дуони ўқиғай:

"Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Ла ҳавла ва ла қуввата илла биллаҳил-л-аалиййи-л-азим. Ийяка наъбуду ва ийяка настаъийн. Аллоҳумма куффа анний баъса ман йуриду суъан ва масъатан фаиннака ашадду баъсан ва ашадду танкийла".

Чунончи, "Жомиъу-л-музмарот" номли "Шарҳи Қудурий"да мазкурдир.

"Ғаввосу-л-баҳрайн"да мазкурдирки, албатта Итобий айтдики, кимки бомдод намози суннатига мункир бўлса, ул одамнинг кофир бўлмоғига хавф ва қўрқинч бордир. Ва яна бизнинг

мазҳабимизда намози бомдод қазоси заволадан илгари ўқимоққа хилоф йўқдир, борди-ю, бомдод намозининг суннати фарзи билан бирга қазо қилинган бўлса, заволадан кейин ўқимоққа хилоф бордир.

وَبَعْدَ الظُّهْرِ وَالْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ رَكَعَتَانِ وَقَبْلَ الظُّهْرِ وَالْجُمُعَةِ وَبَعْدَهَا أَرْبَعٌ بِتَسْلِيمَةٍ وَحُبِّ الْأَرْبَعِ قَبْلَ الْعَصْرِ وَالْعِشَاءِ وَبَعْدَهُ وَكُرْهُ مَزِيدُ النَّفْلِ عَلَى أَرْبَعٍ بِتَسْلِيمَةٍ نَهَارًا وَعَلَى ثَمَانٍ لَيْلًا وَالْأَرْبَعُ أَفْضَلُ فِي الْمَلُوكِ

Ва яна намози пешин фарзидан кейин икки ракаат намоз ўқимоқ суннат бўлинди. Ва намози шом фарзидан кейин икки ракаат намоз ўқимоқ суннат бўлинди. Ва намози хуфтан фарзидан кейин ҳам икки ракаат намоз ўқимоқ суннат бўлинди. Ва яна намози пешиннинг фарзидан илгари ва намози жумъа фарзидан илгари ҳам тўрт ракаат, намози жумъа фарзидан кейин тўрт ракаат намоз ўқимоқ (бир салом бирла) суннат бўлинди. Билгилки, бу баён қилинган суннатларнинг ҳаммаси суннати муаккадалардир. Беузр тарк қилмоқ дуруст эмас. Агар бир одам суннати муаккадани ҳақ деб эътиқод қилмаса, кофир бўлур. Агар суннати муаккадани ҳақ деб эътиқод қилиб, ўқимаса, саҳиҳ улдурки, бегумон гуноҳкор бўлур. Ушбудек "Хизона"да мазкурдир.

Намози асрдан ва намози хуфтандан илгари тўрт ракаат нафл намоз ўқимоқ мустаҳабдир. Хуфтандан кейин тўрт ракаат нафл намоз ўқимоқ ҳам мустаҳабдир.

Намози нафлни кундузи бир салом бирла тўрт ракаатдан оширмақ макруҳдир. Кечасида бир салом бирла саккиз ракаатдан зиёда қилмоқ макруҳдир. Аммо, кеча ва кундузда бир салом бирла тўрт ракаат намози нафл ўқимоқ афзалдир, яъни савоби кўпроқдир. Бас, икки ракаат, ё тўрт ракаат ё олти ракаат, ё саккиз ракаат ўқиғай. Ва асаҳҳ ривоят шулки, нафлни саккиз ракаатдан зиёда қилмоқ макруҳ эмас. Зероки

нафлни саккиз ракаатдан зиёда қилмоқ ибодатга ибодатни қўшмоқдир ва бунда савоб кўпроқдир. Чунончи, "Темиртоший" ва бошқа китобларда мазкурдир. Имоми Аъзам раҳматуллоҳи алайҳдан ривоят қилинибдурки, зиёда қилмоқ макруҳ эмас, қачонким, ҳар икки ракаатда ўлтирса. Чунончи, "Жуллобий"да мазкурдир.

وَلَزِمَ النَّفْلُ بِالشَّرُوعِ إِلَّا بَظَنٍّ أَنَّهُ عَلَيْهِ وَقَضَى رَكَعَتَيْنِ
لَوْ نَقَضَ فِي الشَّفْعِ الْأَوَّلِ أَوِ الثَّانِي وَتَرَكُ الْقِرَاءَةَ قِي
رَكَعَتَيِ الشَّفْعِ الْأَوَّلِ يُبْطِلُ التَّحْرِيمَةَ عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ
اللَّهُ وَعِنْدَ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي رَكَعَةٍ وَعِنْدَ أَبِي يُوسُفَ
رَحِمَهُ اللَّهُ لَا أَصْلًا بَلْ يُفْسِدُ الْأَدَاءَ

Ва шуруъ қилган (бошлаган) сабабдан (нафл намозни тамом қилмоқ) лозим бўлур, яъни қасд бирла нафлга киришганлик сабабидан тамом қилмоқ лозим бўлур. Агар тамом қилмай бузса, бу бузилган нафл хоҳ намоз бўлсин, хоҳ рўза бўлсин, қазоси лозим бўлур. Бироқ, менга лозим деб шуруъ қилса-ю, ул намозни адо қилганлиги ёдига тушиб қолса, уни тамом қилмоқ вожиб эрмас, агар бузса, қазоси лозим эмас. Масалан, намози пешинни ўқиганим йўқ, деб гумон қилиб, ўқимоққа машғул бўлса, сўнг намози пешинни ўқигани ёдига тушса, уни тамом этмоқ вожиб эмас, бузгани бирла қазоси лозим бўлмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Кўп ракаатга шуруъ қилган бўлса ҳам икки ракаат қазо ўқигай. Агар намозни аввалги икки ракаатда бузса ё кейинги икки ракаатда бузса, икки ракаатдан зиёда қазо ўқилмас. Масалан, "ло-ло-қараъа-қараъа" бўлинган бўлса, яъни аввалги икки ракаатда тарки қироат бўлган бўлса, бу аввалги икки ракаатнинг қазоси лозим бўлиб, кейинги икки ракаатнинг қазоси лозим бўлмагай, қазо лозим бўлмаганининг сабаби қироати тамом бўлгани учундир. Агар "қараъа-қараъа-ло-ло" бўлган бўлса, кейинги икки ракаатнинг қазоси лозим бўлгай, бунинг сабаби - тарки қироат бўлганидир. Бул мақомга саккиз масъала муносиб бўлгани учун Мусанниф раҳматуллоҳи алайҳ

ул саккиз масъалани баён қилдилар ва айтдиларки, аввалги икки ракаатнинг ҳаммасида тарки қироат қилмоқ ботил қилур, яъни таҳримани йўқ қилур, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳининг наздларида. Бас, "ло-ло-қараъа-қараъа" бўлган пайтда кейинги икки ракаатни бино қилмоқ дуруст эмас. Ва имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳ наздларида, аввалги икки ракаатдан бирида қироат қилмаса, таҳрима ботил бўлур, аввалги икки ракаатнинг қазоси лозим бўлур, фақат, масалан, "ло-ло-ло-ло" бўлсин, хоҳ қолган ўн тўрт масъаланинг ҳаммасида бўлсин, икки ракаатнинг қазоси лозим бўлур (бу имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳининг наздларида). Ва имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳининг наздларида, қироатни тарк қилмоқ таҳримани йўқ қилмас, хоҳ бир ракаатда қироат тарк бўлсин, хоҳ икки ракаатда, балки адони бузгай, бас, кейинги икки ракаатни бино қилмоқ дуруст бўлур. Бул асл масъалаларнинг фаръийлари саккизидир.

فَيَقْضِي أَرْبَعًا عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ فِيمَا تَرَكَ فِي
 أَحَدِي الْأَوَّلِ مَعَ كُلِّ الثَّانِي أَوْ بَعْضِهِ وَ عِنْدَ أَبِي يُوسُفَ
 فِي أَرْبَعِ مَسَائِلَ يُوجَدُ التَّرْكَ فِيهَا فِي الشَّفْعَيْنِ وَ فِي
 الْبَاقِي رَكْعَتَيْنِ

Бас, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳининг наздларида, тўрт ракаатнинг қазосини ўқиғай шул сувратдаки, агар аввалги икки ракаатнинг бирида ва кейинги икки ракаатнинг ҳаммасида қироатни йўқ қилса ёки бир ракаати бирла, яъни аввалги икки ракаатнинг бирида ё кейинги икки ракаатнинг ҳам бирида қироатни тарк қилса.

Ва имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳининг наздларида, тўрт масъалада тўрт ракаатни қазо қилур. Аввали тўрт масъалаки, уларда қироатни тарк қилмоқ ҳар икки шафада мавжуд бўлса, яъни аввалги ракаатда ҳам ва кейинги икки ракаатда ҳам тарки қироат топилса. Икки масъала Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ бирла мувофиқдир. Ва яна қолган икки масъаланинг бири—тўрт ракаатнинг ҳаммасида тарки

қироат бўлган сувратдир ва иккинчи масъала - аввалги икки ракаатнинг ҳаммасида тарки қироат қилмоқ кейинги икки ракаатнинг бирини қўшиб тарки қироат қилмоқ бирла.

Ва саккиз қисм масъаланинг қолганларидаги Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, икки қисм масъаладан бошқа олти қисм масъаладир. Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, тўрт қисм масъаладир. Бу тўрт масъаланинг ҳар бирида икки ракаат қазо қилинур. Ва Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, саккиз қисмнинг ҳар қайси бирида икки ракаат қазо қилинур. Бас, билгил, албатта асл масъала Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида шулки, аввалги икки ракаатнинг ҳаммасида қироатни тарк қилмоқ таҳримани йўқ қилур. Ҳаттоки дуруст эмас эрди. Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, ўқиб кейинги икки ракаатни бино қилгай. Аммо бир ракаатда қироатни тарк қилмоқ таҳримани йўқ қилмас эрди, балки намозни ўқиб бўлмоқни фосид қилур эрди. Бас, дуруст эрди Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, аввалги икки ракаатни кейинги икки ракаатга бино қилиб ўқимоқ. Ва имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, бир ракаатнинг ўзида қироатни тарк қилмоқ таҳримани ботил қилур эрди, ҳаттоки имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, шафъи аввални шафъи сонийга бино қилмоқ дуруст эрмас эрди. Ва имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, қироатни ҳар қайси ракаатда тарк қилмоқ асло ботил қилмас эрди, балки қироатни тарк қилмоқ ўқиган намознинг фасод бўлмоғини лозим қилур эрди. Бас, дуруст эрди имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, шафъи сонийни бино қилмоқ дуруст эрди.

Энди бу ўн олти сувратни бул сифрларга таъйинлаб, таълим бериб кўргизилди. Қироатга "қоф" (қ) ва тарки қироатга "ло" (йўқ) белгиси қўйилди. Қазоси вожиб бўлган ракаатнинг ҳисобига ҳар тасвир масъаланинг ёнига уч имом раҳматуллоҳларнинг мазҳабларида огоҳ қилмоқ учун ададбаён қилинди, бу ҳиммат камарини боғлаганлар учун махфий

Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ наздларида қазо қилур	Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳ наздларида қазо қилур	Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳ наздларида қазо қилур	Қ	Қ	Қ	Қ
2	4	2	ЛО	ЛО	ЛО	ЛО
2	4	2	ЛО	ЛО	ЛО	Қ
2	4	2	ЛО	ЛО	Қ	ЛО
4	4	2	ЛО	Қ	ЛО	ЛО
4	4	2	Қ	ЛО	ЛО	ЛО
2	2	2	ЛО	ЛО	Қ	Қ
4	4	2	ЛО	Қ	ЛО	Қ
4	4	2	ЛО	Қ	Қ	ЛО
4	4	2	Қ	ЛО	ЛО	Қ
4	4	2	Қ	ЛО	Қ	ЛО
2	2	2	Қ	Қ	ЛО	ЛО
2	2	2	ЛО	Қ	Қ	Қ
2	2	2	Қ	ЛО	Қ	Қ
2	2	2	Қ	Қ	ЛО	Қ
2	2	2	Қ	Қ	Қ	ЛО

				امام	امام	امام
				محمد	ابو یوسف	اعظم
ق	ق	ق	ق	رح نزدلاریده		
				قضا قبلور		
لا	لا	لا	لا	۲	۴	۲
ق	لا	لا	لا	۲لا	۴	۲
لا	ق	لا	لا	۲	۴	۲
لا	لا	ق	لا	۲	۴	۴
لا	لا	لا	ق	۲	۴	۴
ق	ق	لا	لا	۲	۲	۲
ق	لا	ق	لا	۲	۴	۴
لا	ق	ق	لا	۲	۴	۴
ق	لا	لا	ق	۲	۴	۴
لا	ق	لا	ق	۲	۴	۴
لا	لا	ق	ق	۲	۲	۲
ق	ق	ق	لا	۲	۲	۲
ق	ق	لا	ق	۲	۲	۲
ق	لا	ق	ق	۲	۲	۲
لا	ق	ق	ق	۲	۲	۲

эмасдир. Валлоҳу-л-ҳодий ила сабили-р-рашод, валлоҳу аълам би-с-савоб.*.

وَإِنْ لَمْ يَقْعُدْ فِي الْوَسْطِ أَوْ نَوَى أَرْبَعًا وَاتَمَّ اثْنَيْنِ فَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ وَيَتَنَقَّلُ رَاكِبًا مُؤَمِّيًا خَارِجَ الْمَصْرِ إِلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ وَقَاعِدًا مَعَ قُدْرَةِ قِيَامِهِ وَكُرْهِ بَقَاءِ

Ва агар тўрт ракаатлик нафл намознинг ўртасида ўтирмаса ё тўрт ракаатни нийят қилиб, икки ракаат нафлни тугатса, бас, бу икки ҳолда ул одамга ҳеч нарса лозим эмас, яъни қазо қилмоқ лозим эмас. Аммо аввалги ҳолда қаъдаи аввал фарз бўлмагани учун уни тарк қилган одамга қазо лозим эмас. Иккинчи ҳолда эса кейинги икки ракаатни бошламагани учун қазо лозим эмас.

В яна беузр намози нафлни чорпонинг устида ўқимоқ дурустдир. Шаҳардан ташқаридаги одамга қибладан бошқа тарафга қараб рукуъ ва сужудларни ишорат билан қилмоқ, яъни бу маҳалда қиблага рўбару бўлмоқ шарт бўлмагай. Намозни бошлаганда минган чорпоси қайси тарафга қараб юраётган бўлса, ўшал тарафга қараб ўқигай. Ва бундан ўзга эмасдирки, бизлар на учун беузр нафл намозини чорпонинг устида ўқимоқ дуруст дедик. Зеро, намозларнинг ҳаммасини, яъни фарз, вожиб ва намози бомдоднинг суннатиини узри бўлмаса ўқимоқ дурустдир. Узрнинг баъзиси - ўзига ёки молига зарар етишидан қўрқиш ё йиртқич ҳайвонлардан ё минган чорпосининг саркашлигидан, ё намоз ўқийдиган одамнинг қари бўлиб, ёрдам берадиган одами йўқлигидан ё чорподан тушиб ўқиганда савдогар ҳамроҳлари ғойиб бўлишидан қўрқишдир.

* Аллоҳ тўғри йўлга бошловчидир, Аллоҳ тўғри йўлни билувчироқдир.

Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир. Узрнинг яна баъзилари - касал бўлмоғи, намоз ўқийдиган жойда сажда қилганда юзи лойга кириб кетмоғи, бас, агар ер ҳўл бўлса, юзи кирадиган лой бўлмаса, ул жойда намоз ўқигай. Ва бул намознинг дуруст бўлури чорлонинг ўзи юриб кетган вақтдадир, агар минган одам юргизса, фарз ҳам, нафл ҳам дуруст эмас. Чунончи, "Хулоса"да мазкурдир. Узангининг ва ўтирган жойининг нажосат бўлмоғи намозни манъ қиладиган нарсалардан эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва баъзи уламолар айтибдурларки, намоз ўқиМОқни манъ қилур, қачонки бир танга миқдоридан зиёдроқ нажосат бўлса. Бул масъалаларнинг ҳаммаси "Муҳит" китобида ҳам мазкурдир.

Туриб ўқиМОққа қодир бўлса-да, намози нафлни ўтириб ўқиМОқ дурустдир. Аммо оёқ узра туриб намозни бошлаб, қолганини ўтириб ўқиМОғи макруҳдир.

وَإِنْ افْتَتَحَ رَاكِبًا وَ نَزَلَ بَنَى وَ بَعَكَسِهِ فَسَدَ وَ سُنَّ التَّرَاوِيحِ

Ва агар намози афлни чорпога миниб бошласа, ундан сўнг минган нарсасидан тушса, аввалгига қўшиб намозни тамом қилгай. Ва ерда намозни бошласа, сўнгра чорпога минса, намози фосид бўлур, зероки намозни бошлагандан сўнг сувор бўлмоқ амали касирдир, яъни кўп иш қилмоқ бўлур. Бу чорподан тушмоқнинг тескарисидирки, ул амали касир эрмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

ТАРОВИХ — эркакларга суннати муаккададир, хотинларга ҳам шундай. Бу саҳиҳ қавлга биноандир. Саҳоба ризвонуллоҳи таъоло алайҳим ажмаъин шундай иттифоқ қилганлар ва улардан кейинги имомларнинг ҳам иттифоқлари шундай. Кимки таровиҳга инкор келтирса, мубтадиъ (бидъатчи) гумроҳ ва мардуду-ш-шаҳодатдир. Чунончи, "Музмарот"да ва яна "Саҳиҳи Бухорий"да айтилибдурки, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдиларки, албатта Аллоҳу таъоло рўза тутмоқни сизларга фарз қилди ва қиёмни, яъни таровиҳ ўқиМОқни суннат қилди. Бас, таровиҳ ўқиМОқ Аллоҳу таъолонинг суннати ва хушнуд бўлмоғидир. Пайғамбар алайҳис салом саҳобалар бирла тўрт кеча таровиҳ ўқидилар, ундан сўнг ўқиМаганига узр баён

қилдилар. Ва ул узр шулки, тамом ўқисалар, бизларга фарз қилинмагай, деб хавф қилдилар.

Қавли асаҳҳ шулки, таровиҳ суннатдир. Ушбу тариқа ривоят қилдилар Ҳасан раҳматуллоҳи алайҳдан, зероки таровиҳни хулафойи рошидин, яъни чаҳорёрлар ризвонуллоҳи таъоло алайҳим ажмаъин ўқир эрдилар, Пайғамбар алайҳис салом узр баён қилдилар. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

Таровиҳда суннат жамоат бирла ўқимоқдир, лекин суннати кифоядир, ҳаттоки, агар аҳли масжид жамоатга ҳаммалари келмасдан қолсалар ҳам улардан ярамаслик ва беадаблик бўлур. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир. Ва "Сарахсий"да айтибдурларки, аҳли масжиднинг ҳаммалари бирдан жамоатга келмай қолсалар, батаҳқиқ, ярамаслик қилибдурлар ва гуноҳкор бўлибдурлар. Ва яна "Сирожу-л-ваҳҳож"да айтибдурларки, аҳли масжиддан жамоатга келмай, таровиҳни уйида ўқиган бир одам жамоатнинг фазилатидан албатта айрилибдур, беадаб бўлмайдур ва суннатни тарк қилғувчи бўлмайдур. Аммо, қачонки, иқтидо қилинадиган киши андоғ бўлсаки, анинг сабабидан жамоат кўп бўладиган бўлса, албатта, ул кишига лойиқ ва муносиб улдурки, жамоатни тарк қилмагай. "Фатовийи Оламгирия"да айтибдурларки, эркаклар бир одамни ижарага олиб, уйларида ўқимоқлари макруҳдир, зероки имомни ижарага олмоқ фосиддир. "Фатовийи Қозихон"да айтибдурларки, агар бир масжидда таровиҳни икки мартаба жамоат бирла ўқиса, макруҳдир. "Муҳити Сарахсий"да айтибдурларки, бир имом таровиҳни икки масжидда ҳам батамом ўқиса, дурустдир. "Музмарот"да фатво ушбу масъалага дебдурлар. "Фатовийи Оламгирия"да айтибдурларки, ҳар вақти-ки, таровиҳ қазо бўлса, жамоат бирла ҳам, ёлғиз ҳам ўқилмагай. Ва бу қавл саҳиҳдир, ушбудек "Фатовийи Қозихон"да мазкурдир.

قَبْلَ الرِّثْرِ أَوْ بَعْدَهُ

Таровиҳ витр намозидан аввал ўқилгай ёки витр намозидан кейин ўқилгай.

Агар бир имом намози хуфтанни ўқиса ва иккинчи имом таровиҳни ўқиса, шундан сўнг аввалги имомнинг бетаҳоратлиги маълум бўлса, намози хуфтан ва намози таровиҳни қайтиб ўқиғайлар.

Агар бир одам масжидга кирса, имом таровиҳни ўқиб турган бўлса, ул одам аввал намози хуфтанни ўқигай, шундан сўнг имомга иқтидо қилгай, таровиҳни ўқимоқ учун хуфтанинг суннатини тарк қилгай. Чунончи, "Зоҳидий"да мазкурдир.

Намози хуфтандан илгари таровиҳни ўқиса, саҳиҳ қавл шулки, бу таровиҳдан бўлмагай. Чунончи, "Фатовийи Қозихон"да мазкурдир. Агар қавмлар енгил қилмоқни хоҳлаб, кечанинг охиригача таъхир қилсалар, саҳиҳ қавлда, макруҳ эмас. Чунончи, "Хулоса"да мазкурдир.

وَعَلَى كُلِّ تَرْوِيحَةٍ أَى أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ جَلْسَةٌ بِقَدْرِهَا وَ سُنُّ
الْخَتْمِ مَرَّةً وَلَا يُتْرَكُ لِكَسَلِ الْقَوْمِ

Ва ҳар таровиҳда ўлтирмоқ, яъни тўрт ракаат миқдорича ўлтириб роҳатланмоқ мустаҳабдир. Албатта, ҳар шаҳарда ҳар хил ўлтирмоқни ихтиёр қилгайлар, ё тасбиҳ айтгайлар, ё сукут қилгайлар, зероки мунтазир бўлган одамлар намоздадир. "Ал-мунтазиру ли-с-салоти кааннаҳу фи-с-салоти"* сўзи ҳадиси шарифда муқаррардир. Чунончи, "Хуля" китобида мазкурдир. Роҳатланмоққа ўтирганда ушбу тасбиҳни уч мартаба айтгай:

سُبْحَانَ ذِي الْمَلِكِ وَالْمَلَكُوتِ سُبْحَانَ ذِي الْعِزَّةِ وَالْعَظَمَةِ
وَالْقُدْرَةِ وَالْكِبَرِيَاءِ وَالْجَبَرُوتِ سُبْحَانَ الْمَلِكِ الْحَيِّ الَّذِي
لَا يَمُوتُ سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
نَسْتَغْفِرُ اللَّهَ نَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَ نَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ

* Намозни кутиб, интизор турган киши гўё
намозда турган кишидир

Чунончи, бу "Маноҳижу-л-ибод"да мазкурдир.

Ва таровиҳнинг ҳаммаси йигирма ракаатдир, беш тарвиҳа бирла тамом бўлур.

Ва яна таровиҳда бир мартаба хатми Каломуллоҳ қилмоқ, яъни Қуръонни ўқиб тамом қилмоқ суннатдир. Ҳар ракаатда ўн оятни ўқигай, зероки таровиҳнинг ракаатлари олти юз ракаатдир ва Қуръони шарифнинг оятлари олти мингдир. Чунончи, "Кирмоний" китобида ҳам мазкурдир. Ва мустаҳаб шулки, рамазоннинг йигирма еттинчи кечасида Қуръони шарифни тамом қилгай. Бухоройи шариф машойихларининг наздларида, бундай қилишга сабаб рамазоннинг йигирма еттинчи кечасида Лайлату-л-қадр деган хабарларнинг кўплигидир. Чунончи, "Муҳит" китобида ҳам мазкурдир. Ушбу сабабдан Қуръонни беш юз қирқ рукуъ қилибдурлар. Чунончи, "Қозихон"да ҳам мазкурдир. Баъзилар айтибдурларки, сураи "Алам тара кайфа"дан "Қул аъувзу бироббин-нос"гача икки маротаба ўқигай. Ва бул афзалдир. Чунончи, "Музмарот"да мазкурдир. Бизнинг замонимизда афзали шулки, шундай ўқимоқ лозимки, то қавмнинг жамоатдан қочмоғига сабаб бўлмагай. Чунончи, "Китобу-л-ихтиёр"да мазкурдир.

Ва Қуръонни хатм қилмоқни қўймагай, яъни рамазон адо бўлгунча таровиҳга Каломуллоҳни тамом ўқиб туширмоқни қавмнинг қоҳиллиқ ва хушёқмаслик жиҳатидан тарк қилмагайлар.

وَلَا يُوتَرُ بِجَمَاعَةٍ خَارِجَ رَمَضَانَ

Ва витр намозини рамазондан бошқа вақтда жамоат бирла ўқимагай ва имомга иқтидо қилмагай.

БУ ФАСЛДА НАМОЗИ ТАРОВИҲ ФАЗИЛАТЛАРИНИНГ БАЁНИ

Таровиҳ намозининг фазилатларини ҳазрати Али каррамаллоҳу важҳаҳудан ривоят қилибдурларки, ул жаноб айтдилар: "Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламдан моҳи рамазонда

таровиҳ ўқимоқ фазилатлари ҳақида сўрадилар. Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам шундай жавоб бердилар:

Биринчи кечада таровиҳ ўқиган мўмин онаси туққан кундагидек гуноҳдан чиққай.

Иккинчи кечада таровиҳни ўқиса, агар ота-онаси мусулмон бўлса, Аллоҳу таоло уларнинг гуноҳларини мағфират қилур.

Учинчи кечада таровиҳ ўқисалар, бир фаришта: "Холис қилғил амални, Худойи таоло мағфират қилди", деб овоз қилгай, яъни Худойи таоло илгариги гуноҳларингни кечди, деб овоз қилур.

Тўртинчи кечада таровиҳни ўқиса, Таврот, Инжил, Забур ва Қуръоннинг савобини топгайлар.

Бешинчи кечада таровиҳни ўқиса, Худойи таоло хонаи Каъбанинг ичида, Мадинаи мунавваранинг масжидида ва Масжиди Ақсода намоз ўқигандек савоб бергай.

Олтинчи кечада таровиҳни ўқиса, Байту-л-Маъмурни тавоф қилган кишининг савобидек савоб бергай ва унинг учун тошлар ва қумларнинг ҳаммаси истиффор айтгай.

Еттинчи кечада таровиҳни ўқиса, гўёки у Мусо алайҳис саломни топибди ва Мусо алайҳис саломга Фиръавн ва Ҳомонга қарши ёрдам қилибди.

Саккизинчи кечада таровиҳни ўқиса, Худойи таоло Иброҳим алайҳис саломга берган савобдек савоб бергай.

Тўққизинчи кечада таровиҳни ўқиса, гўёки Аллоҳу таолога Пайғамбар алайҳис саломнинг қилган ибодатларидек ибодат қилибдир.

Ўнинчи кечада таровиҳни ўқиса, Худойи таоло дунё ва охиратнинг яхшилигини унга насиб қилгай.

Ўн биринчи кечада таровиҳни ўқиса, дунёдан аносининг қорнидан янги туғилгандек бўлиб чиққай.

Ўн иккинчи кечада таровиҳни ўқиса, қиёмат кунида юзи ўн тўрт кунлик ойдек бўлиб келгай.

Ўн учинчи кечада таровиҳни ўқиса, қиёмат кунида барча ёмонликдан саломат бўлгай.

Ўн тўртинчи кечада таровиҳни ўқиса, фаришталар келиб, бул киши намози таровиҳни ўқиган, деб анга гувоҳлик бергай. Бас, Худойи таъоло рўзи қиёматда ҳисоб қилмагай.

Ўн бешинчи кечада таровиҳни ўқиса, фаришталар, Аршу Курсини кўтарган фаришталар ҳам ул кишига салавот юборгайлар.

Ўн олтинчи кечада таровиҳни ўқиса, Худойи таъоло оташи дўзахдан халос топмоғи ва жаннатга кирмоғига ҳукм қилгай.

Ўн еттинчи кечада таровиҳни ўқиса, унга пайғамбарларнинг савобидек савоб берилур.

Ўн саккизинчи кечада таровиҳни ўқиса, бир фаришта овоз қилурки, эй бандаи Худо, Худойи таъоло сендан албатта хушнуддир ва сенинг ота ва онангдан ҳам розидир, деб.

Ўн тўққизинчи кечада таровиҳни ўқиса, Худойи таъоло Жаннату-л-фирдавсда мартабаларини баланд қилур.

Йигирманчи кечада таровиҳни ўқиса, шаҳидларнинг ва солиҳ кишиларнинг савоби берилур.

Йигирма биринчи кечада таровиҳни ўқиса, Худойи таъоло ул кишига жаннат ичида нурдан бир бино барпо қилур.

Йигирма иккинчи кечада таровиҳни ўқиса, Қиёмат куни барча ғаму андуҳлардан омон бўлган ҳолда келур.

Йигирма учинчи кечада таровиҳни ўқиса, Худойи таъоло жаннатда ул кишига бир шаҳар бино қилур.

Йигирма тўртинчи кечада таровиҳни ўқиса, йигирма тўрт дуоси қабул бўлур.

Йигирма бешинчи кечада таровиҳни ўқиса, Худойи таъоло ул кишидан гўр азобини кўтаргай.

Йигирма олтинчи кечада таровиҳни ўқиса, Худойи таъоло ул кишига қирқ йиллик савобни ато қилгай.

Йигирма еттинчи кечада таровиҳни ўқиса, Сирот кўпригидан яшиндек ўтгай.

Йигирма саккизинчи кечада таровиҳни ўқиса, Худойи таъоло жаннатда унинг даражасини баланд қилгай.

Йигирма тўққизинчи кечада таровиҳни ўқиса, Худойи таъоло: "Эй бандам, жаннат мевасидан егил, Салсабил сувига чўмилгил,

Кавсар сувидан ичгил, мен Парвардигорингдурман ва сен менинг бандамдурсан", - дегай.

БУ ФАСЛДА КУН ТУТИЛГАНДА ВА ОЙ
ТУТИЛГАНДА ЎҚИЛАДИГАН НАФЛ
НАМОЗЛАР БАЁНИ

عِنْدَ الْكُسُوفِ يُصَلِّي الْإِمَامُ بِالنَّاسِ رَكَعَتَيْنِ نَفْلًا مَخْفِيًا
مُطَوَّلًا قَرَأَتْهُ فِيهِمَا ثُمَّ يَدْعُو حَتَّى تَنْجَلِيَ الشَّمْسُ

Кун тутилганда жумъа намозининг имоми одамлар бирла икки ракаат нафл намози ўқигай. Ҳар икки ракаатда ҳам махфий ва узун ўқигай. Имом сураи "Бақара"ни ва "Оли Имрон"дек сурани ўқигай. Чунончи, "Тухфа" китобида ҳам мазкурдир. Сўнгра имом дуо қилур ва қавмлар "Омин" деб тургайлар, то куннинг тутилгани йўқ бўлиб, кун равшан бўлгунча ўқилгай. "Мабсут" китобида Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳдан зикр қилибдурларки, ҳар масжиднинг имоми ўз масжидида ўқигай. Подшоҳнинг ёки шаҳар ҳокимининг имом бўлмоғи шарт қилинган эмас. Кун тутилганда азон айтмоқ ва такбир айтмоқ ҳам шарт қилинган эмас. Мустаҳаб вақтда адо қилинур, макруҳ вақтда адо қилинмагай. Бизнинг мазҳабимизда хутба ўқилмагай беҳилоф, яъни бу масъалада хилоф йўқ. Чунончи, "Тухфа"да, "Муҳит"да ва "Кофий"да ҳам мазкурдир.

وَإِنْ لَمْ تَحْضَرْ صَلُّوا فَرَادَى كَالْخُسُوفِ

Агар имом ҳозир бўлмаса, одамлар ўз масжидларида икки ракаат ё тўрт ракаат танҳо-танҳо ўқигаёлар. Тўрт ракаат ўқимоқни "Мабсут" китобида афзал дебдурлар. Барча қўрқинчда нафл намозни ёлғиз ўқимоқ мустаҳабдур, чунончи, қаттиқ шамолда, қоронғи бўлганда, ҳамиша ёмғир ёққанда, совуқдан қўрққанда, ер қаттиқ қимирлаганда ва булардан бошқа аломатларда. Бул масъалалар "Тухфа" китобида ҳам мазкурдир.

وَالِاسْتِسْقَاءُ دُعَاءٌ وَاسْتِغْفَارٌ مُسْتَقْبَلٌ

Экинларни, ҳайвонларни суғормоқ учун сув йўқ бўлганда Аллоҳу таъолодан ёмғир сўрамоқ талаб қилинур, ушбу тариқадаким, ёмғир ёлмагай ва уларнинг жуй (ариқ), анҳорлари ва қудуқлари бўлмагайки, улардан сув ичсалар, чорполарни, зироатларни сероб қилсалар. Бас, агар уларга кифоя қилгудек сув бўлса, ёмғир талаб қилмагайлар. Чунончи, "Муҳит" китобида ҳам мазкурдир.

Гуноҳларни кечирмоқни Худойи таъолодан сўрамоқ учун қиблага рўбарў бўлган ҳолда, имом қавмнинг амри бирла ё қавм имомнинг амри бирла саҳрога чиққайлар, мустаҳаб бўлгани учун уч кунгача пайдар-пай хушуъ ва хузуъ бирла, пиёда юргайлар яъни қўрқинч ва зори бирла. Эски кийимларини кийиб, ўзларини хору залил тутурлар. Чиқардан илгари ҳар кун садақа бериб, гуноҳлардан тавба қилиб ва Аллоҳу таъолога ҳамду сано айтиб, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламга салавот айтиб, шундан сўнг истиғфорни қуйидагича ўқигайлар:

اَسْتَغْفِرُ اللهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَ أَتُوبُ إِلَيْهِ

(Астағфируллоҳаллазий ла илаҳа илла ҳува-л-ҳаййу-л-қоййум ва атубу илайҳи).

Андин кейин ёмғир тиламоқ учун имом ё имомдан бошқа одам дуо қилгай. Чунончи, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтганларидек, шундай дегай:

اَللّهُمَّ اسْقِ عِبَادَكَ وَبَهَائِمَكَ وَانْشُرْ رَحْمَتَكَ

Имом бундан бошқа дуолар билан ҳам дуо қилгай ва қавмлар "Омин" деб тургайлар. Чунончи, "Хизона" китобида ҳам мазкурдир.

وَلَا يَلْقَبُ الرِّدَاءُ وَلَا يُحْضَرُ ذِمِّي

Бас, ёмғир талаб қилмоқда жамоатсиз танҳо-танҳо намоз ўқисалар ҳам дурустдир. Ридони айлантирмагай, яъни қўлтиғининг тагидан айлантирмоқ суннат эмас ва бул қавл саҳиҳдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва зиммийни ҳозир қилинмас, яъни аҳд қилган дин душманларининг мусулмонлар бирла ҳозир бўлмоғи лойиқ ва муносиб эмас, бу қуйидаги оятга қарагандаким:

فَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ

Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

"Сийари кабир" китобида айтилишича, ҳар вақт бир манзилга тушса, бас, мустаҳаб шулки, ўлтирмагай, икки ракаат нафл намози ўқигай. Ва шунингдек, ҳар вақт сафар қилишни хоҳласа ё сафардан қайтса, икки ракаат нафл намози ўқигай.

Кишидан бирор гуноҳ содир бўлса, таҳоратни яхши қилиб, "Салоти истиғфор" (тавба намози) ўқигай. Али ибн Аби Бакрдан ривоят қилиндики, албатта Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Кимки гуноҳ қилган бўлса, бас, таҳоратни яхши қилгай, сўнг икки ракаат намоз ўқигай ва Худойи таъолодан мағфират талаб қилса, гуноҳи кечирилгай". Чунончи, "Жуллобий"да мазкурдир.

"Тафсири кабир"да айтибдурларки, шошилмоқ Шайтондан-дур, аммо беш жойда шошилмоқ суннатдур: ўликни гўрга қўймоққа, қизларни никоҳ қилмоққа, қарзларни тўламоққа, гуноҳ қилгандан кейин тавба қилмоққа ва мусофирга таом ҳозир қилмоққа.

"Ҳаёту-л-қулуб"да айтибдурларки, Абу Зарр разийаллоҳу анҳу дедилар: "Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламдан эшитдимки, айтдилар: "Албатта ҳар дардга даво бордур ва гуноҳларнинг давоси истиғфордур, яъни Худойи таъолодан мағфират талаб қилмоқдур."

Ва яна Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: "Тавба қилинглар Худойи таъолога, мен албатта кунда юз мартаба тавба қилурман". Ва яна Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Худойи таъолодан ҳар куни гуноҳини кечирмоқни икки мартаба сўрамаган киши ўз жонига зулм ва ситам қилибдур".

Ва яна "Ҳаёту-л-қулуб"да ёзилишича, Бани Исроилда бир ёш йигит бор эди. Худойи таъолога йигирма йил ибодат қилди. Сўнг йигирма йил гуноҳ қилмоққа машғул бўлди. Бир куни ойнага қаради ва соқолида бир мўй оқарганини кўрди. Бул тўғридан ғамгин бўлди ва деди: "Эй бор Худоё, йигирма йил сенга фармонбардор бўлдим, сўнг яна йигирма йил осий бўлдим,

энди тавба қилсам, қабул қилурмусан?" Бир айтгувчининг овозини эшитди, айтурким: "Дўст бўлдинг бизга, биз ҳам дўст бўлдик сенга, тарк қилган эдинг бизни, биз ҳам тарк қилиб эрдик, нофармонлик қилиб эрдинг бизга, муҳлат бериб эрдик сенга. Агар тавба қилсанг бизга, тавбангни қабул қилурмиз".

Ҳазрати Али разийаллоҳу анҳу айтдиларки, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: "Ҳазрати Одам алайҳис саломнинг пайдо бўлишидан тўрт минг йил илгари бу сўз Арш атрофига ёзиғлиқ эрди: "Мен албатта батаҳқиқ Гаффордурманки, ким тавба қилса ва иймон келтирса ва шойистаи амал қилса". Чунончи, "Танбиҳу-л-ғофилийн"да мазкурдир.

"Равзату-л-уламо"да шундай ёзилади: "Одам, аввало, тилини беҳудагўйликдан қайтармоғи лозимки, бу беҳудагўйлик ғийбат, чақимчилик ва ёлғон сўзламоқдир. Иккинчи — одамлардан бировга дилида ҳасад қилмоқдан ва душман тутмоқдан тийилгай. Учинчи - ёмон дўстлардан қочгай ва улар билан суҳбат тутмагай. Тўртинчи - ўлимга ўзини доимо тайёр қилиб тургай, гуноҳларига пушаймон бўлгай, илгариги қилган гуноҳларини Худойи таъолодан мағфират қилмоқни талаб қилиб тургай ва Парвардигорнинг тоатига тараддуд қилгай".

Тавбаи насуҳ ҳақида Ҳазрати Умар ибн Хаттобдан сўралди. Айтдилар: "Тавбаи насуҳ шулки, ҳар ким ёмон феълидан ва ёмон ишидан тавба қилса, қайтиб унинг тарафига бормагай, яъни феъли бадини такрорламагай".

Яна Худойи таъоло Каломидаги "Тубу вилаллоҳи тавбатан насуҳо" ояти ҳақида Ибни Аббос разийаллоҳу анҳудан ривоят қилдилар Ибни Аббос разийаллоҳу анҳу дедилар: "Тавбаи насуҳ дил бирла пушаймон қилмоқ ва тил бирла истиғфор айтмоқдир ва бул феълга асло қайтмасликка дилда нийят қилгай".

Ривоят қилинди Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламдан-ки, айтдилар: "Тили бирла ёрлақамоқни Худойи таъолодан талаб қиладиган, гуноҳни эса ҳамиша ва доим қиладиган одам Парвардигорини масхара қилувчидир. Чунончи, "Равзату-л-уламо"да мазкурдир.

"Дурру-л-мансур"да ёзилишича, Абу Бакр Сиддиқ разийаллоҳу анҳу айтдилар: "Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Лозим ва вожиб билинглар "Ла илаҳа иллаллоҳ" бирла

истигфор айтмоқни, бас бу икковини кўп айтинглар. Албатта Шайтон айтгайки, одамларни гуноҳ бирла ва исён бирла нобуд қилдим, улар мени "Ла илаҳа илаллоҳ" ва истигфор бирла нобуд қилдилар. Бас, қачонким одамларни бул ҳол бирла кўрсам, нобуд қилурман нафсининг орзуси бирла, хоҳлаган ва яхши кўрганини қилмоқ бирла, улар албатта йўл топдик, деб фаҳм қилурлар.

"Дуррату-н-носиҳин"да ёзилишича, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Шайтон деди: "Эй Парвардигорим, одам ўғлини то баданида жони борица ҳамиша иғво қилурман, яъни гумроҳ қилурман ва роҳи ростдан адаштиурман". Бас, Худойи таъоло деди: "Қасам ўзиминг иззатим ва жалолимгаки, улар истигфор айтсалар, ҳамиша мағфират қилурман".

"Дурру-л-мансур"да ёзилишича, Ато бин Холид айтдилар: "Эшитдимки, Худойи таъолонинг:

وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ

ояти нозил бўлганда Иблис лашкарига фарёд қилди, бошига тупроқ сочди ва ўзининг куйганига дуо қилди. Унинг олдига лашкарлари ҳатто чўлдан ва дарёдан етиб келдилар. Айтдилар: "Нима бўлди сенга, эй бизнинг раисимиз?" Шайтон деди: "Бир оят нозил бўлдики, бундан буён одамзодга гуноҳ зарар қилмагай". Шайтоннинг лашкарлари дедилар: "Ул қайси оят экан?" Шайтон оятни маълум қилди. Улар дедилар: "Биз нафс орзуси ва хоҳишларнинг барча эшигини очгаймиз, шундан сўнг тавба айтиб, истигфор қилмагайлар ва гумон қилурлар ҳақ ҳамда рост деб. Бас, шод бўлурлар нафсларининг хоҳлаган нарсасига юрганлари учун". Шундан сўнг Шайтоннинг кўнгли таскин топди. Одамлар нафсларининг кўйига кириб, расвойи олам бўлиб, уч кунлик дунёи бевафонинг ишрати учун гуноҳ лойига ботмагайлар ва гуноҳнинг касофатидан мабодо иймондан айрилмагайлар.

Ва яна "Мажолис-л-аброр"да шундай хабар бор: "Батаҳқиқ ҳадисда келибдурки, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: "Кимки доим истигфор айтса, яъни тавба қилиб, Худойи таъолодан ярлақамоқни талаб қилса, Худойи таъоло

ҳар қандай тангликдан кушодликка чиқаргай ва ҳар андуҳни хурсандликка айлантиргай, Худойи таъоло анга ўйламаган ва гумон қилмаган еридан ризқ бергай".

Ва бошқа ҳадисда бордурки, Пайғамбар алайҳис салом дедилар: "Биллаҳи-л-Азийм, албатта мен ҳар куни етмиш мартабадан кўпроқ истиғфор айтурман ва тавба қилурман". Ва яна Пайғамбар алайҳис салом айтдилар: "Одамлар, Худойи таъолога тавба қилинглар, бас, албатта мен ҳар кунда юз мартаба тавба қилурман". Ва яна Пайғамбар алайҳис салом айтдилар: "Одамизоднинг яхшироғи тавба қилувчисидур, чунки ҳаммасида хато бордур". Ва яна батаҳқиқ Ибни Аббос разийаллоҳу анҳумодан ривоят қилинди, ул жаноб айтдилар: "Пайғамбар алайҳис салом айтдиларки, ҳалок бўлур мусаввифун ва мусаввиф шундай одамдурки, кейин тавба қилурман, дегай. Ваҳоланки, то тавба қилгунча нобуд бўлгай, зероки иш тирикликка бино қилинган бўлиб, умр унга топширилган эмас, бас, келадиган вақтни умид қилган киши тирик қолмагай. Ва агар тирик қолса, албатта ул қодир эмас, ул кун гуноҳ қилмасликка ва шунга ўхшаш қодир бўлмагай гуноҳни эртага тарк қилмоққа, ожиз бўлгай шаҳватнинг ғолиблигидан, яъни орзуи таом ва орзуи дунё ва орзуи жимоянинг ғолиблигидан ва бул орзулар эртага айрилмагай, балки кундан-кунга зиёда бўлгай ва одат қилмоқ бирла маҳкам бўлгай. Маҳкамланмаган ва одатланмаган орзулар ўрганган ва одат қилган орзуларга қараганда орзу эмас.

Энди, қаранглар, эй аҳли мажлислар, ва эй аҳли инсофлар, вақтики Пайғамбар алайҳис салом истиғфор айтиб, тавба қилган бўлсалар, ваҳолонки бегумон мағфират қилибдур Аллоҳу таъоло аввалгию кейинги хатоларини, бас ул одамики, маълум эмас анинг аҳволи, гуноҳини Худойи таъоло кечиргай ё кечирмагай, нечук тавба қилмагай, нечук тилини ҳамиша тавба ва истиғфорга машғул қилмагай? Ва Малику-л-Ғаффорнинг ёдини нечук қилмагайки, ул оташи дўзахдан халос қилғувчидир.

Фақиҳ Абу-л-Лайс раҳматуллоҳи алайҳ айтдилар: "Худойи таъолодан қўрқмоқнинг нишонаси ва аломати саккиз нимарсадур: аввал шулки, тилини ёлғондан, ғийбатдан ва беҳуда сўзлардан қайтаргай, тилини Худойи таъолонинг зикрига ва ёдига машғул қилгай, тиловати Қуръонга ва илмнинг ёдига олмоққа машғул бўлгай; иккинчи - қорнининг иши тўғрисида

хавф қилгай, бас, ҳалолдан бошқа нимарсани қорнига киргизмагай, ул ҳам оз бўлгай ва ҳалол таомдан бошқа емай, зарур ва муҳтож бўлган миқдори егай; учинчи шулки, кўзини амрида хавф қилгай, бас, ҳаромга қарамагай, дунёга ҳам роғиб ва хоҳиш кўзи бирла боқмагай, албатта қарамоғи ибрат олмоқ учун бўлгай; тўртинчи шулки, қўлининг амрида хавф қилгай ва қўрққай, бас, қўлини ҳаромга узатмагай; бешинчи - оёғининг амрида хавф қилгай, бас, маъсиятга қадам қўймагай ва албатта Худонинг тоатига қадам қўйгай; олтинчи шулки, дилни амрида хавф қилгай, бас, кўнглидан биродарларга адоват қилмоқни чиқаргай, душманликни ва ҳасадни узоқ қилгай, дилига насиҳат қилмоқни ва мусулмонларга шафқат қилмоқни кўргузгай; еттинчи шулки, тоат ва ибодатни амрида тарсанда ва хавфнок бўлгай, бас, қилган тоат ва ибодатларини холисан ли-важҳиллоҳ қилгай, риё ва нифоқ ҳамда икки юз бўлмоқдан хавф қилгай; саккизинчи шулки, қулоғининг эшитмоғидан хавф қилгай, бас, ҳақ сўздан бошқани эшитмагай. Чунончи, "Синонийа"да мазкурдир. Ва ҳува-л-ҳодий ила сабийли-р-рашод (У тўғри йўлга ҳидоят қилгувчидур).

БУ ФАСЛДА ФАРЗ НАМОЗГА ЕТУШМОҚ ВА УНИ ТОПМОҚ БАЁНИ

مَنْ شَرَعَ فِي فَرَضٍ فَأَقِيمَتْ إِنْ لَمْ يَسْجُدْ لِلرُّكْعَةِ الْأُولَى
أَوْ سَجَدَ وَهُوَ فِي غَيْرِ رُبَاعِيٍّ قَطَعَ وَاقْتَدَى وَكَذًا فِيهِ
بَعْدَ ضَمِّ أُخْرَى

Бир одам фарз намозга шуруъ қилгандан кейин шу ўқиладиган намозга такбир айтилса ё имом жамоат билан ўқимоққа бошласа, ҳалиги одам аввалги ракаатга сажда қилмаган бўлса ёки аввалги ракаати учун сажда қилган бўлса ҳам, ва ул намоз тўрт ракаатлик бўлмаса, балки икки ракаатлик ё уч ракаатлик бўлса, ул киши намозини бузгай, яъни икки ракаатга еткурмагай, хоҳ бир ракаатни тўла ўқиган бўлсин, хоҳ бир ракаатдан кам ўқиган бўлсин, дарҳол намозини

ўқиб бўладирган миқдори ўлтиргандан кейин намозини бузгай ва иқтидо қилгай.

Билмоқ керакки, намозни бузмоқ ҳаромдир, борди-ю, беузр бўлса. Агар узр бўлса, молининг зос ва нобуд бўлмоғидан қўрқса, намозни бузмоқ макруҳ эмас, мубоҳдир. Агар намозни камолига еткурмоқ учун бузса, мустаҳабдир, бу пайтда ул намозни жамоат бирла ўқимоқ учун бузди. Агар инсон ҳалок бўлмоғининг қурқуви бўлса ҳам намозни бузмоқ вожибдир.

وَإِنْ صَلَّى ثَلَاثًا يُتِمُّهُ ثُمَّ يَقْتَدِي مُتَنَفِّلًا إِلَّا فِي الْعَصْرِ وَ
كُرْهِ خُرُوجٍ مَنْ لَمْ يُصَلِّ مِنْ مَسْجِدٍ أَدْنَى فِيهِ لَا لِمَقِيمٍ
جَمَاعَةٍ أُخْرَى

Ва агарда тўрт ракаатли намозда уч ракаатини ўқиб бўлган бўлса, шундан сўнг имом намозни бошлаб юборган бўлса, бир ракаатни қўшиб, тўрт ракаатни тамом қилгай. Сўнг намози нафлнинг нийяти бирла имомга иқтидо қилгай, бироқ намози асрда нафл нийяти бирла иқтидо қилмагай, чунки асрдан кейин нафл ўқимоқ макруҳдир.

Намоз ўқимаган, таҳоратли одамнинг азон айтилган масжиддан чиқиб кетмоғи макруҳдур. Бироқ ўзга масжид жамоатини қойим ва барпо қиладиган кишининг, масалан, муаззин ва имомнинг масжиддан чиқмоғи макруҳ эмас. Яна ўзининг йўқ бўлмоғи бирла жамоат тарқаб кетмоғи ёки оз бўлмоғи мумкин бўлган кишининг ҳам азон айтилган масжиддан чиқмоғи макруҳ эмас.

وَلَا لِمَنْ صَلَّى الظُّهْرَ وَالْعِشَاءَ

Азон айтгандан кейин чиқмоқ намози пешин ва намози хуфтан ўқиган одам учун ҳам макруҳ эмас, чунки азон Худойи таъоло тарафидан намоз ўқимаган бандаларни ибодатга чақирмоқдир, намоз ўқиган киши албатта жавоб берибдур.

Бас, азон айтгандан кейин масжиддан чиқмоқ ул кишига макруҳ эмас. Чунончи, "Ғаввосу-л-баҳрайн"да мазкурдир.

الْأَعْدَادُ الْقَامَةِ

Намози пешин бирла намози хуфтанда такбир айтган вақтда масжиддан чиқмоқ макруҳдир, балки масжиддан чиқмай нафл нийяти бирла имомга иқтидо қилгай, зероки бу вақтларда нафл ўқимоқни шариат буюргандир.

وَفِي غَيْرِهِمَا يَخْرُجُ وَإِنْ أَقِيَمْتَ وَبِتَرَكُ سُنَّةَ الْفَجْرِ وَ
يَقْتَدِي مَنْ لَمْ يَدْرِكْهُ بِجَمْعٍ أَنْ أَدِيَهَا وَمَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً
مِنْهُ صَلَّاهَا وَلَا يَقْضِيهَا إِلَّا تَبَعًا لِفَرْضِهِ وَبِتَرَكُ سُنَّةِ
الظُّهْرِ فِي الْحَالَيْنِ وَيَقْتَدِي ثُمَّ يَقْضِيهَا قَبْلَ شَفْعِهِ وَ
غَيْرِهِمَا لَا يَقْضَى أَصْلًا

Намози пешин ва намози хуфтандан бўлак намозда, яъни намози бомдодда, намози асрда ва намози шомда масжиддан чиққай, борди-ю, такбир айтилса ҳам. Аммо бомдодда нафл нийяти бирла имомга иқтидо қилмай масжиддан чиқмоғининг сабаби бул вақтда нафл ўқимоқ макруҳ бўлмоқ сабабидандур. Намози шомда имомга иқтидо қилмай масжиддан чиқмоғи уч ракаатлик нафл ўқимоқ макруҳ бўлгани жиҳатидандир.

Намози бомдодда агар суннатни ўқисам, жамоатга етишол-магайман, деб гумон қилган киши суннатни ўқимай, имомга иқтидо қилгай. Агар суннатни ўқиб бўлиб, фарзнинг бир ракаатига жамоат бирла ўқимоқни гумон қилган киши суннатни масжиднинг ташқарисида ё устуннинг орқасида ўқигай. Суннатни парда орқасида ўқимоқ макруҳдир. Макруҳнинг энг ашаддийси намози бомдоднинг суннати фарзнинг сафи ичида ўқимоқдир. Суннатни ўқигач, имомга иқтидо қилгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Намози бомдодда агар суннат ёлғиз қазо бўлиб қолса, фарздан кейин қазоси ўқилмагай. Агар фарз бирла қазо бўлиб қолса, ўшал қазо бўлган куни қиёмдан аввал суннатни фарз бирла ўқигай, агар қиёмдан кейин бўлса, танҳо фарзнинг қазосини ўқигай.

Намози пешиннинг суннати ҳар икки ҳолда тарк қилинмай, яъни суннатни ўқиб жамоатга етишса ҳам ва етишмаса ҳам, имомга иқтидо қилмоқ учун суннатни тарк қилмай ва имомга иқтидо қилмай. Ундан сўнг ул тўрт ракаат суннатни икки ракаат суннатдан илгари ўқимай. Намози бомдоднинг суннати бирла пешиннинг суннатидан бошқа суннатларнинг қазоси асло ўқилмамай, яъни фарзнинг мутобаъати учун ҳам ўқилмамай, танҳо қазо бўлса ҳам ўқилмамай, фарзнинг вақтида ҳам ўқилмамай, вақтидан кейин ҳам ўқилмамай, ўз вақтида ўқилмаган ҳолда.

БУ ФАСЛДА ҚАЗО НАМОЗЛАРНИ АДО ҚИЛМОҚ БАЁНИ

فَرَضَ التَّرْتِيبُ بَيْنَ فُرُوضِ الْخَمْسَةِ

Уч имом раҳимаҳуллоҳнинг наздларида, беш вақт намозларнинг орасида тартиб фарз қилинди, борди-ю тартибнинг фарзлигини билмаса ҳам. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва Ҳасан раҳматуллоҳи алайҳдан ривоят шулки, агар тартибнинг фарзлигини билмаса, ул кишига тартиб вожиб бўлмамай. Бу қавл (сўз)ни кўп уламолар олибдурлар. Чунончи, "Темиртоший"да мазкурдир.

وَالْوُتْرُ فَإِنَّهَا كُلُّهَا أَوْ بَعْضُهَا

Яна намози витрда ҳам тартибга риоя қилмоқ фарз қилинди. Агар намози витрни ўқиб турган кишининг ёдига тушсаким, намози хуфтанни ўқимабдур, ўқиган витр намози фосид бўлмай. Чунончи, намози бомдодни ўқиб турганда намози витрни ўқимаганлиги ёдига тушса, намози бомдод фосид бўлмай. Бул қавл Имом Аъзам раҳматуллоҳнинг наздларида, зероки тартиб, ул жанобнинг наздларида, фарздур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ул беш вақтдаги фарзларнинг ҳаммаси ва намози витрнинг ҳаммаси қазо бўлган ёки баъзиси қазо бўлган бўлсин, бас, ушбу олти намознинг бариси ё баъзиси қазо бўлса, вақти кирган намоздан илгари қазо бўлган намозни ўқимоқ керак.

Агар қазо бўлган намозларини ўқимай, вақт ичидаги намозни ўқиса, намози намоз ўрнига ўтмагай. Бас, яхшироқ шулки, аввал қазо бўлган намозларни тамом қилгай, андин кейин вақт ичидаги намозларни адо қилгай. Бу "Мухтасар"да айтилган матндаги лафздан шунга ишорат бордурким, тартибга жамиъи умрдаги намозда риоя даркор. Баъзилар айтибдурларки, тартибга бир йилдаги намозда риоя қилингай. Баъзилар айтибдурларки, тартибга бир ой ичидаги намозда риоя қилгай. Аввалги масъалага қараганда, тамоми умрдаги намозларни, яъни балогатга етгандан кейинги намозларни батамом ўқиб, тартибга риоя қилгай, яъни аввалдаги қазоларни ўқимаса, вақт ичидаги ўқиган намози фосид бўлгай, иккинчи масъалага қараганда, бир йилги намозларининг тартибига риоя қилмаса, вақтидаги ўқиган намози фосид бўлгай. Ва учинчи масъалага қараганда, бир ойлик намозларининг тартибига риоя қилмаса, вақтидаги ўқиган намози фосид бўлгай. Чунончи, "Темиртоший"да ва "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

الْأِذَا ضَاقَ الْوَقْتُ أَوْ نَسِيَ أَوْ فَاتَتْ سِتْ

Қолган намозлар қазосини ўқимоққа машғул бўлганда вақт ичидаги намоз қазо бўлиб қоладиган бўлса, тартиб фарз бўлмагай, бу вақтда вақтиййа (вақти кирган) намозни ўқигай ёки қазо бўлган намозни эсидан чиқариб ўқимай, вақтиййа намозни адо қилса, тартиб соқит бўлгай, риояси фарз эмас. Ундан сўнг қазо бўлган намози ёдига келиб ўқиса, вақтиййа намозини қайта ўқимагай. Ё олти вақт намоз қазога қолса, тартиб соқит бўлгай. Қолган намоз бирла вақтиййа намози аросида бир кишининг бир фарз намози қазо бўлса, масалан, намози бомдоди қазо бўлса, андин сўнг ул қазо намоз унинг ёдида туриб, яна беш вақт намозни, яъни намози пешинни, намози асрни, намози шомни, намози хуфтанни (ўқиса), яна иккинчи куннинг бомдод намозини ўқиса, бул ўқилган беш вақт намозининг ҳаммаси бузуқдир, бузуқлиги мавқуфдир, бу эса намози бомдоднинг қазоси ўқилмагани учундир. Аммо иккинчи куннинг намози пешинини ўз вақтида адо қилса, мазкур беш вақт намози дурустга айланур. Аммо намози пешинни ўқимасдан илгари қазо бўлган намози бомдодни ўқиса, қазо қолган беш вақтдаги намозларнинг ҳар қайсиларини қайтиб ўқимоқ вожиб бўлгандур. Бир намоз беш вақт намозни

дуруст қилгай ва бир намоз беш намозни фосид қилгай деган Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг қавлларидадур. Ушбудур, чунончи, "Мабсут"да, бошқа китобларда ҳам мазкурдир. Валлоҳу аълам.

БУ ФАСЛДА НАМОЗЛАРНИ ҚАЗО ВА ТАЪХИР ҚИЛИБ ЎҚИГАНЛАР ВА ЖАМОАТ БИРЛА НАМОЗ ЎҚИМАГАНЛАР БАЁНИ

Расул саллаллоҳу алайҳи васалламдан ривоят қилинибдурки, бир куни ул зот намозни баён қилибдурлар. Айтибдурлар: "Кимики намозни муҳофазат қилса, ул кишига намоз қиёмат кунда нур бўлгай ва нажот бўлгай. Кимики намозни эҳтиёт қилмаса, яъни намозни ўз вақтида ўқимаса, намоз ул кишига қиёмат кунда нур ва нажот бўлмагай, Қорун, Фиръавн, Ҳомон ва Убай бин Халаф бирла ҳамроҳ бўлгай. Чунончи, "Шарҳу-л-мунийа"да мазкурдир.

Яна "Тафсири Фотиҳа"да бордурким, ҳикоят қилибдур: "Бир киши саҳрода юрар эрди. Бир куни ул кишига Шайтон ҳамроҳ бўлди ва ул киши беш вақт намозни ўқимади. Уйқу вақти бўлганда ул киши уйқуга қасд қилди. Бас, Шайтон ул кишидан қочди. Ул одам деди: "Нима сабабдан менинг олдимдан қочдинг?" Шайтон айтди: "Мен жамиъи умримда Худойи таъолога бир мартаба осий ва малъун бўлдим ва сен бир кунда беш мартаба осий ва гуноҳкор бўлдинг. Мен Худойи таъоло сенга ғазаб қилмаса, деб хавф қиламан ва беш мартаба қилган гуноҳинг сабабидан мени сенга қўшиб қаҳр қилмаса эди, деб қўрқаман". "Дуррату-н-носиҳин"да мазкурдир.

Ва яна Абу Ҳурайра разийаллоҳу таъоло анҳу айтдилар: "Бир киши Пайғамбар алайҳис салом замонларида ўлди. Пайғамбар алайҳис салом анинг жанозасини ўқимоқ учун турдилар. Ул ўликнинг кафани қимирлади. Анга Пайғамбар алайҳис салом қарадилар. Кўрдиларким, анинг ичида илон бордир, анинг қонини сўриб, гўштини еб турибдир. Абу Бакр Сиддиқ разийаллоҳу таъоло анҳу илонни урай деб қасд қилдилар. Ул илон Худойи таъолонинг амри била сўзга кирди

ва фасих тил бирла: "Ашҳаду ал-ла илаҳа иллаллоҳу ва ашҳаду анна Муҳаммадан абдуҳу ва расулуҳ", — деди. Сўнг деди: "Мени не учун урарсиз? Мен уни қиёматгача азоб қилурман!"- деди. Абу Бакр Сиддиқ разийаллоҳу анҳу дедилар: "Эй илон, бу ўликнинг хатоси нимадир?" Илон деди: "Уч хатоси бордир. Биринчиси шуки, намоз ўқимайдигандир. Иккинчиси - закотни манъ қиладигандир. Учинчи - мулларнинг сўзларини эшитмайдигандир". Чунончи, "Ҳаёту-л-қулуб"да мазкурдир.

Ва яна Уқайл бин Толиб разийаллоҳу анҳудан ривоят қилинди, ул жаноб айтдилар: "Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам бирла сафар қилдим. Уч нарсани кўрдим. Шундан сўнг Ислоҳ кўнглимда қарор топди. Бири шулки, Расул алайҳис салом таҳорат ушатмоқни хоҳладилар ва рўбарўларида дарахтлар бор эрди. Пайғамбар алайҳис салом менга дедилар: "Бориб дарахтларга: "Расули Худо саллаллоҳу алайҳи васаллам айтурлар, келинлар, менга парда бўлинлар, мен таҳорат қилмоқни хоҳларман, демоқдалар, деб айтгин". Мен Расул алайҳис саломнинг олдиларидан чиқдим, дарахтларга сўзни айтиб тамом қилмасимдан илгари таглари бирлан кўчиб, Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васалламнинг тарафларига айландила. Қазойи ҳолатдан фориг бўлгунларича турдилар, сўнг дарахтлар яна ўз жойларига бордилар. Иккинчи нарса шулки, ташналик менга ғолиб бўлди, сув ахтариб тополмадим. Пайғамбар алайҳис салом дедилар: "Ушбу тоққа чиққил ва анга мендан салом айтгил, агар сенда сув бўлса, менга ичиргил, деб айтгил". Уқайл разийаллоҳу таъоло анҳу айтдилар: "Тоққа чиқдим, Пайғамбар алайҳис саломнинг деганларини ул тоққа айтдим, сўзимни тамом қилмасдан илгари тоғ фасих тил бирла деди: "Расули Худога айтгилки,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا
النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ

оятини Худойи таъоло нозил қилган кундан бери йиғларман, қўрқаманки, дўзахга оташангиз, яъни тутантириқ бўлмасам деб йиғлаганимдан менда сув қолмади". Учинчиси шулки, йўлда борардик, шу пайт бир туя Расули акрам саллаллоҳу алайҳи

васалламга етгунча югурди. Етгандан кейин "ал-амон, ал-амон" деди. Замон ўтмай анинг орқасидан қўлида яланғоч шамшир бирла бир аъробий келди. Расул алайҳис салом айтдилар: "Бу мискиндан нима қасд қилурсан?" Аъробий деди: "Ё Расулаллоҳ, буни кўп пулга олганман, лекин фармонбардор эмас. Энди бу туяни сўйиб, гўштидан фойда олишни хоҳларман", - деди. Пайғамбар алайҳис салом туяга дедилар: "Нима учун бунинг амрини тутмассан?" Туя деди: "Ё Расулаллоҳ, анинг ишидан қочадурман, ёмон ишлар қилгани сабабли амрини қабул қилмасман, зероки бу кишининг турган қабиласи хуфтан намозини ўқимай ётиб ухлайдилар, агар хуфтан намозини ўқимоқни сизга аҳд қилсалар, буйруғидан чиқмагайман, мен уларга азоб тушгай деб Худойи таъолодан қўрқадурман, аларнинг касофати учун улар ичида мен ҳам нобуд бўлмасам деб хавф қиладурман".

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам аъробийдан аҳд олдиларки, асло намозни тарк қилмагайлар ва ул туяни анга топширдилар. Ул аъробий туяни олиб, ўз жамоасига қайтди. Чунончи, мазкур воқеанинг ҳаммаси "Равнақу-л-мажолис"да мазкурдир.

Бир куни Пайғамбар алайҳис салом саҳобалар бирла ўтириб эрдилар. Бир ёш йигит келиб йиғлаб масжиднинг эшигида турди. Пайғамбар алайҳис салом дедилар: "Нима учун йиғларсан?" Ул йигит айтди: "Ё Расулаллоҳ, отам ўлди, кафан ҳам йўқ, ғассол ҳам йўқдур". Пайғамбар алайҳис салом Абу Бакр Сиддиқ разийаллоҳу анҳу бирла Ҳазрати Умар разийаллоҳу анҳуга амр қилдилар. Ул жаноблар ўликнинг олдига бордилар, кўрдиларки, суврати қаро тўнғизга ўхшар. Икковлари Пайғамбар алайҳис саломнинг олдиларига қайтиб келдилар. Айтдилар: "Ё Расулаллоҳ, биз ул мурдани тўнғиздан бошқа сувратда кўрмадик". Шундан сўнг Пайғамбар алайҳис салом унинг жанозасини ўқимоққа туриб бордилар, унинг ҳақиға дуо қилдилар. Ўлик илгариги ҳолиға айланди. Пайғамбар алайҳис салом унинг жанозасини ўқидилар. Одамлар уни кўймоққа қасд қилиб қарасалар, яна қора тўнғиздек бўлиб қолибди. Пайғамбар алайҳис салом айтдилар: "Эй йигит, отанг дунёда нима иш қилиб эрди?" У деди: "Отам намоз ўқимас эрди". Пайғамбар алайҳис салом дедилар: "Эй саҳобаларим, намоз ўқимайдиганларнинг ҳолиға қаранглар, Худойи таъоло

қиёмат кунда ҳам намоз ўқимайдиганларни тўнғиз сувратида тиргизур". Наъувзу биллаҳи мин золика. Чунончи, "Баҳжату-л-анвор"да мазкурдир. Яна намоз ўқимайдиганлар ҳақида кўп ваъийдлар бордир, бул мақомда мухтасар қилинди.

БУ ФАСЛДА САЖДАИ САҲВ БАЁНИ

يَجِبُ بَعْدَ سَلَامٍ وَاحِدٍ سَجْدَتَانِ وَ تَشَهُّدٌ وَ سَلَامٌ إِذَا قَدَّمَ
رُكْنَآوْ آخِرَهُ أَوْ كَرَّرَهُ أَوْ غَيْرَ وَاجِبًا أَوْ تَرَكَهُ سَاهِيًا كَرُّوْعٍ
قَبْلَ الْقِرَاءَةِ وَ تَأْخِيرِ الثَّالِثَةِ بِزِيَادَةٍ عَلَى التَّشَهُّدِ وَ
رُكُوعَيْنِ

Намоз ўқийдиган кишига бир салом бергандан кейин икки сажда қилмоқ вожиб бўлгай.

Ва яна "Ат-таҳийёт" ўқимоқ, ўнгу чапга салом бермоқ вожиб бўлгай, башартики намознинг рукнларидан бирини илгари ё кейин ё таъхир, ё такрор қилса. Бу рукн эса намоз ичида бўлган фарзлардандир, масалан, қиём, қироат, рукуъ ва сужудга ўхшаш, ё вожибни зиёда қилмоқ ё кам қилмоқ бирла тағйир берса ё вожибни тарк қилса. Бу беш феълни фаромуш қилиб, тарк қилса, саждаи саҳв вожиб бўлгай. Қасд бирла қилганда саждаи саҳв вожиб бўлмагай, фақат икки масъалада саждаи саҳв вожиб бўлгай, биринчиси - аввалги қаъдани тарк қилса, яъни тўрт ракаатлик ё уч ракаатлик намозда аввалги икки ракаатда ўтириш вожиб эрди, уни қасддан тарк қилса, саждаи саҳв қилмоқ вожиб бўлгай.

Ва яна баъзи феълларда шак қилгандан кейин ўйламоққа машғул бўлиб, рукни таъхир қилса, саждаи саҳв қилмоқ вожиб бўлгай. Чунончи, "Зоҳидий"да мазкурдир. Ҳар вақт қасддан тарк қилса, истиғфор қилгай, зероки қасддан тарк қилмоқ гуноҳи азимдир, икки сажда қилган билан гуноҳ кўтарилмагай. Аммо фаромуш қилиб, билмасдан тарк қилмоқ гуноҳи сағийрадир. Чунончи, "Жомиъу-с-сағийр"да мазкурдир.

Рукни илгари келтирганнинг мисоли қироатдан илгари рукуъ қилмоққа ўхшашдир. Рукни таъхир қилмоқнинг мисоли ва учинчи ракаатни таъхир қилмоқ "Ат-таҳийёт"нинг устига салавотни зиёда қилмоқ бирла. Ривоят қилинган тўғри қавл шулки, саждаи саҳв вожиб бўлмоқлиги фарзлардадир, аммо нафл намозларда мазкур салавотни тўлиқ ўқиса ҳам саждаи саҳв лозим бўлмагай. Чунончи, "Бальамий"да мазкурдир. Яна бир ракаатда икки рукуъ қилса ё уч сажда қилса, саждаи саҳв вожиб бўлгай.

وَالْجَهْرَ فِيمَا يُخَافَتْ وَتَرَكَ الْقُعُودَ الْأَوَّلَ وَ يَوَّلُ الْكُلَّ
إِلَى تَرَكَ الْوَاجِبَ وَلَا يَجِبُ سَهْوُ الْمُؤْتَمِّ بَلْ سَهْوُ إِمَامِهِ إِنْ
سَجَدَ وَالْمَسْبُوقُ يَسْجُدُ مَعَ إِمَامِهِ ثُمَّ يَقْضِي

Ва яна махфий ўқиладиган намозда ошкора ўқилса ва ошкора ўқиладиган намозда махфий ўқилса, саждаи саҳв лозим бўлгай ва яна аввалги қаъдани тарк қилса, саждаи саҳв вожиб бўлур. Бул масъала тарки вожибнинг мисоли. Ва бул саждаи саҳвни вожиб қиладиган беш феълдир, уларнинг ҳар қайсиси вожибни тарк қилмоққа қайтгай, яъни бу баён қилинган беш феълнинг ҳар бирида тарки вожиб қилмоқ мавжуддир, зероки рукнларда тартибни риоя қилмоқ вожибдир. Масалан, қироатни рукуъдан аввал қилмоқ вожибдир ва рукуъни саждадан илгари қилмоқ вожибдир, булардан бошқаларининг ҳам тартибларини риоя қилмоқ вожибдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Имомга иқтидо қилган киши саждаи саҳвни лозим қиладиган феълни қилса, ҳеч кимга саждаи саҳв вожиб бўлмайди. Саждаи саҳв иқтидо қилган кишига вожиб бўлади, қачонки имом саҳв қилган бўлса ва саждаи саҳв қилса. Агар имом саждаи саҳв қилмаса, иқтидо қилган киши ҳам саждаи саҳв қилмайди.

Масбуқ ҳам имом билан бирга саждаи саҳв қилгай, борди-ю, имом саждаи саҳв қилса. Сўнг намознинг қолганини туриб ўқигай. Масбуқ деб намознинг аввалига етишмай, кейин келиб иқтидо қилган одамга айтилур. Масбуқ "Ат-таҳийёт" ўқиётганда, имом намоздан фориг бўлгунча ҳарфларни жой-жойига

келтириб, мадларга риоя қилиб, шошилмай ўқиб тамом қилгай. Бу саҳиҳ (тўғри) қавлдир. Чунончи, "Хулоса"да мазкурдир. Имом намоздан фориғ бўлгунча масбуқ сукут қилгай ё шаҳодатни қайта-қайта ўқиб ўтиргай ёки Пайғамбар алайҳис саломга салават айтгай. Баъзиларнинг бу сўзларидан "Хулоса" соҳиб эҳтироз қилибдурлар, яъни ўзларини тортибдурлар. Чунончи, "Ар-Равза" ва бошқа китобларда мазкурдир. Бунда шунга ишорат бордурки, агар масбуқ имом "Ат-таҳийёт" ўқигандан кейин қиёмга турса, албатта ёмон қилибдур. Агар "Ат-таҳийёт"га шуғл қилиб, ўқиб бўлмасдан илгари турса, дарҳол қиёмдан қайтиб, имом намоздан фориғ бўлгунча ўтиргай. Агар қиёмни тарк қилмай, бир ракаатни сажда бирла ўқиса, имом "Ат-таҳийёт"ни ўқиб бўлмасдан илгари ўқиган намози ботил бўлгай. Чунончи, "Жуллобий"да мазкурдир. Башарти вақт танг бўлгани сабабли қиёмга турса ё олдидан одам ўтиш хавфи бўлганидан имом "Ат-таҳийёт"ни ўқиб бўлмасдан илгари турса, албатта, макруҳ эрмас. Чунончи, "Заҳириййа"да мазкурдир. Ва яна масбуқда масҳ муддатининг чиқмоғидан хавф бўлса ё жумъа намози ё ийд намозининг вақти чиқади деган хавф бўлса ва қиёмга турса, макруҳ эрмас. Чунончи, "Хулоса"да мазкурдир.

وَ إِذَا لَمْ يَقْعُدْ أَوَّلًا وَ هُوَ إِلَيْهِ أَقْرَبُ قَعَدَ وَ لَا سَهْوَ عَلَيْهِ

Намоз ўқиб турган киши ҳар вақт фарз намозда аввалги қаъдада ўтирмоқни фаромуш қилиб, қиёмга турса, ваҳоланки, ул киши ўтиришга яқинроқ бўлса, яъни икки тиззаси ердан кўтарилмаган бўлса, ўтиргай ва ул кишига саждаи саҳв лозим бўлмас.

وَالْأَقَامَ وَ سَجَدَ لِلسَّهْوِ وَإِنْ لَمْ يَقْعُدْ آخِرًا قَعَدَ مَا لَمْ
يَسْجُدْ وَ سَجَدَ لِلسَّهْوِ

Ва агар ўтиришга яқин бўлмай, балки қиёмга яқин бўлса, туриб, намозини тамом ўқиб саждаи саҳв қилгай. Аммо нафл намозда аввалги қаъдани фаромуш қилиб, қиёмга турса, учинчи ракаатга сажда қилмаса, қайтиб ўтиргай. Агар охири қаъдада фаромуш қилиб, яъни охири қаъдалиги ҳасидан кўтарилиб,

ўтирмаса, сажда қилмасдан илгари ёдига келса, ўтиргай ва саждаи саҳв учун сажда қилгай.

وَإِنْ سَجَدَ تَحَوَّلَ قَرْضُهُ نَفْلًا وَضَمَّ سَادِسَةً إِنْ شَاءَ

Агар бешинчи ракаатда сажда қилса, ўқиган фарзи нафлга айлангай ва зам қилгай, яъни хоҳласа олтинчи ракаатни қўшгай. Сўнг вақт чиқмаган бўлса, ушбу фарзни қайта бошқадан ўқигай. Агар вақт чиқса, фарзнинг қазосини ўқигай. Лекин асаҳҳ қавл шуки, олтинчи ракаатни қўшиб ўқиганда саждаи саҳв қилмагай. Фарзиййат фасодининг нуқсонини саждаи саҳв бирла тўлдирилмас.

وَإِنْ قَعَدَ الْآخِرَةَ ثُمَّ قَامَ سَاهِيًا عَادَ مَا لَمْ يَسْجُدْ وَ سَلَّمَ
وَإِنْ سَجَدَ تَمَّ قَرْضُهُ وَضَمَّ سَادِسَةً وَ سَجَدَ لِلْسَّهْوِ

Ва агар охирги қаъдада ўтирса, ундан кейин эсидан кўтарилиб, қиёмга турса, саждаи саҳв қилмасдан илгари ёдига келса, қайтиб ўтиргай ва салом бергай, ул ўқиган намози тамом дуруст бўлгай, саждаи саҳв қилмагай. Агар ошиқча ракаатга сажда қилса, фарз тамом бўлгай ва яна олтинчи ракаатни қўшгай ва саждаи саҳв қилгай.

وَالرُّكْعَتَانِ نَفْلٌ لَا تَتَوَيَّانِ عَنْ سُنَّةِ الظُّهْرِ

Ва ошиқча ўқиган икки ракаат намози нафл ҳисобланади, пешин намозининг суннатига ҳисоб деб бўлмагай, албатта нафлдир.

وَمَنْ اقْتَدَى بِهِ فِيهِمَا صَلَاحُهُمَا وَإِنْ أَفْسَدَ قَضَاهُمَا وَإِذَا
سَجَدَ لِلْسَّهْوِ فِي النَّفْلِ لَا يُبْنَى وَإِنْ بَنَى صَحَّ وَإِنْ سَلَّمَ
مَنْ عَلَيْهِ السَّهْوُ فَهُوَ فِي الصَّلَاةِ إِنْ سَجَدَ وَالْأُ لَا

Кимики бу ўқилган икки ракаат нафлда ул кишига иқтидо қилса, ул икки ракаатни ўқигай, яъни икки ракаатни ўқимоқ вожиб бўлғай. Агар иқтидо қилган киши бузса, ул икки ракаатнинг қазосини ўқигай.

Ҳар вақтики, бир одам нафл намознинг аввалги икки ракаатида саҳв қилиб, ул қилган саҳви учун сажда қилса, кейинги икки ракаатни аввалги ўқиган икки ракаатига қўшмағай, ўзини алоҳида ўқигай. Зероки, намознинг аросида саждаи саҳвни шариат буюрган эрмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Агар кейинги икки ракаатни аввалги икки ракаатга қўшса ҳам дуруст бўлғай, бу такбири таҳрима боқий қолгани сабаблидир. Саҳиҳ қавл шулки, саждаи саҳвни қайта қилғай. Зероки аввалги саждаи саҳв ўртада қолиши билан бекор бўлиб кетди. Ва агар саждаи саҳв вожиб бўлган киши намоздан чиқмоқ нийяти бирла ё саҳвга сажда қилмоқ нийяти бирла салом берса, ул киши намоздадир, агар саҳв учун сажда қилса, унга иқтидо қилмоқ дуруст бўлғай. Агар саломдан кейин саждаи саҳв қилмаса, намозда бўлмағай, ул кишига иқтидо қилиб бўлмағай. Агар салом бергандан кейин қаҳқаҳа билан кулса, таҳорати синмағай, зероки, намоздан хориж бўлгандан кейин кулибдир.

وَمَنْ شَكَّ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَنَّهُ كَمَ صَلَّى اسْتَأْنَفَ وَإِنْ كَثُرَ أَخَذَ
بِغَالِبِ ظَنِّهِ وَإِنْ لَمْ يَغْلِبْ فَبِأَلْفَلٍّ وَيَقْعُدُ حَيْثُ تَوَهَّمَهُ
آخِرَ صَلَوَتِهِ

Кишиким, биринчи марта гумон қилса, яъни умрида қилган гумонининг аввали шу бўлсаки, ул киши неча ракаат намоз ўқибдир, намозини бузиб қайта бошдан ўқигай. Агар мазкур шакка тушиш бир мартабадан кўп бўлса, фикр қилгандан сўнг гумони ғолиби бирла амал қилғай, яъни икки ракаат ўқидимми ёки уч ракаат ўқидимми, деб гумон қилган сувратда гумони ғолиби бирла амал қилғай. Масалан, гумони ғолиби икки ракаатга бўлса, икки ракаат ўқиган бўлиб, яна қолган ракаатни тамом қилғай. Агар фикру андишасини қилгандан кейин гумони бир тарафга ғолиб бўлмаса, ҳар икки тарафга баробар бўлса, қайси тарафда ракаатнинг саноғи кам бўлса, ўшал тарафга

кўнгилни тиндириб амал қилгай, яъни ракаатнинг камини ўқиганлигига кўнгилни тиндириб ва қабул қилдириб, қолган кўп ракаатни ўқиб тамом қилгай, ва лекин намознинг охири деб қилган ўриннинг ҳар бирида ўтириб, "Ат-таҳийёт"ни ўқиб, қиёмга тургай, бул ўтирмоқ вожиблик жиҳатидандир. Зероки охирги қаъда фарзидир, сўнг намозни саждаи саҳв билан тамом қилгай. Чунончи "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

БУ ФАСЛДА САЖДА ОЯТЛАРИ БАЁНИ

تَجِبُ سَجْدَةٌ بَيْنَ تَكْبِيرَتَيْنِ بِشُرُوطِ الصَّلَاةِ بِلَا رَفْعِ يَدٍ وَ تَشْهَدُ وَسَلَامٌ

Вожиб бўлгай бир сажда қилмоқ суннат бўлган икки такбирнинг ўртасидаки, бир такбир рукуъга эгилганда, иккинчи такбир саждадан бош кўтаргандадир, мустаҳаб бўлган икки қиёмнинг ўртасида. Зероки сажда қилгандан кейин тик турмоқ мустаҳабдир намознинг шартлари бирла, яъни ҳар нарасаки намозга шартдир, ул нараса саждаи тиловатга ҳам шартдир, масалан, такбири таҳримани вақтида нийят қилганга ўхшаш. Ва яна қиблага рўбарў бўлмоқ, андомини бекитмоқ, таҳоратли бўлмоқ ва булардан бошқа шартлар ҳам саждаи тиловатга шартдир. Чунончи, "Жуллобий"да мазкурдир. Лекин саждаи тиловатга борурда такбири таҳримада қўл кўтармагай, "Ат-таҳийёт"ни ўқимагай ва салом бермагай.

وَفِيهَا سَجْدَةُ السُّجُودِ عَلَى مَنْ تَلَا آيَةً مِنْ أَرْبَعِ عَشْرَةِ آيَةٍ الَّتِي فِي آخِرِ الْأَعْرَافِ وَالرُّعْدِ وَالنُّحْلِ وَبَنِي إِسْرَئِيلَ وَمَرْيَمَ وَأُولَى الْحَجِّ وَالْفُرْقَانَ وَالنَّمْلَ وَالْمِ السَّجْدَةِ وَانْشَقَّتْ وَأَقْرَأَ أَوْ سَمِعَهَا وَإِذَا تَلَا الْإِمَامُ فَمَنْ سَمِعَ ثُمَّ اقْتَدَى بِهِ فِي رُكْعَةٍ أُخْرَى يَسْجُدُ بَعْدَ الصَّلَاةِ

Ва яна саждаи тиловат саждасида "Субҳона роббийа-л-аъло"ни уч мартаба айтгай ва саждаи тиловат учун бир мартаба сажда қилмоқ вожибдир. Чунончи, "Жавҳарату-н-най-ира"да мазкурдир.

Ва ўн тўрт оятдан бирини ўқиган кишига бир мартаба сажда қилмоқ вожибдир. Жунуб ояти сажда ўқимоғи бирла саждаи тиловат қилмоғи лозим бўлур. Аммо ҳайз кўрган хотин ояти сажда ўқимоғи бирла сажда қилмоғи вожиб бўлмагай. Ва яна кофирдан, жиннидан, ёш боладан, ҳайз кўрган хотиндан, нифос кўрган аёлдан ё паррандадан ояти саждани эшитган бирла саждаи тиловат лозим бўлмагай. Чунончи "Мултақа-л-абҳур" ҳамда бошқа китобларда ҳам мазкурдир.

Ул ўн тўрт ояти сажда қуйидаги суралардадир:

- 1) Сураи "Аъроф"нинг охирида;
- 2) Сураи "Раъд"нинг ўртасида;
- 3) Сураи "Наҳл"нинг учдан бирида;
- 4) Сураи "Бани Исроил"нинг охирида;
- 5) Сураи "Марям"нинг ўртасида;
- 6) Сураи "Ҳаж"нинг биринчи чорагида;
- 7) Сураи "Фурқон"нинг охириги учдан бирида;
- 8) Сураи "Намл"нинг аввалги учдан бирида;
- 9) Сураи "Алиф-лом-мим" сажданинг ўртасида;
- 10) Сураи "Сод"нинг аввалги учдан бирида;
- 11) Сураи "Ҳом-мим" сажданинг ўртасида;
- 12) Сураи "Нажм"нинг охирида;
- 13) Сураи "Шаққат"нинг охирида;
- 14) Сураи "Иқраъ"нинг охирида.

Бу ўн тўрт ояти саждани ўқиган кишига ва эшитган кишига саждаи тиловат қилмоқ вожиб бўлур.

Агар имом намоз ичида ояти саждани ўқиса, намоздан ташқарида турган одам уни эшитса, саждаи тиловатни қилмай, иккинчи ракаат учун имомга иқтидо қилса, намоз ўқиб бўлгандан кейин саждаи тиловатни қилгай.

كَمُصَلٍّ سَمِعَ مِمَّنْ لَيْسَ مَعَهُ وَمَنْ اقْتَدَى بِهِ فِي تِلْكَ
الرَّكْعَةِ بَعْدَ سُجُودِ الْإِمَامِ لَا يَسْجُدُ وَقَبْلَهُ يَسْجُدُ مَعَهُ وَ
إِنْ لَمْ يَسْمَعْ وَانْ تَلَا الْمُؤْتَمُّ لَا يَسْجُدُ إِلَّا سَامِعٌ خَارِجِيٌّ
وَالصَّلَوَتِيَّةُ لَا يَقْضَى خَارِجُهَا وَالرُّكُوعُ بِلَا تَوَقُّفٍ يَنْوِبُ
عَنْهَا إِنْ كَرَّرَ فِي مَجْلِسٍ أَوْ صَلَاةٍ يَكْفِي سَجْدَةٌ

Намоз ўқиб турган одам, хоҳ имом бўлсин, хоҳ муқтадий бўлсин, ўзи бирла намозга шерик бўлмаган одамдан ояти саждани эшитганга ўхшашдир, яъни бунда ҳам саждаи тиловатни қилгай.

Агар бирор киши ояти сажда ўқилган ракаатда имом сажда қилгандан кейин ул имомга иқтидо қилса, ул иқтидо қилган киши саждаи тиловат учун сажда қилмагай. Агар киши саждаи тиловат қилмасдан аввал имомга иқтидо қилса, тиловат саждасини қилгай. Бу масъала Имом Аъзам ва Имом Абу Юсуф раҳимаҳумуллоҳнинг наздларида, фақат намоздан ташқарида эшитгувчи сажда қилгай. Намознинг ичида вожиб бўлган тиловат саждаси намознинг ташқарисидида қазо қилинмас, яъни намоз ўқиб бўлгандан кейин намознинг ичида вожиб бўлган тиловат саждасининг қазоси учун сажда қилмагай.

Ояти сажда ўқилган замон саждаи тиловат қилмай, тезда рукуъ қилса ҳам, ул рукуъ тиловат саждасининг ўрнига ўтгай. Агар бир киши бир мажлисида ё бир намозда ояти саждани қайта-қайта ўқиса, бир сажда қилмоқ кифоя қилур. Аммо ҳар хил ояти саждаларни ўқиса, ўтирган жойи бир бўлса ҳам, ҳар оятга бир сажда қилмоқ вожиб бўлур.

وَيُعْتَبَرُ لِلْسَّامِعِ مَجْلِسُهُ وَاسِدَاءُ الثُّوبِ وَالْإِنْتِقَالُ
 مِنْ غُصْنٍ إِلَى غُصْنٍ آخَرَ تَبْدِيلٌ وَيُكْرَهُ تَرْكُ آيَةِ
 السَّجْدَةِ وَحَدَّهَا لَا عَكْسَهُ وَنَدَبَ ضَمٍّ غَيْرِهَا إِلَيْهَا
 وَاسْتُحْسِنَ اخْفَاءُهَا عَنِ السَّامِعِ

Саждаи оят эшитадиган одам ўз жойига эътибор қилур, яъни ўқиб турган киши жойидан қимирламай ўқиса, эшитадиган одам ҳар жойда бир эшитса, ҳар эшитгани учун бир сажда қилмоғи вожиб бўлур.

Кийимлик нарсанинг ўришини йигирганда бир бошидан иккинчи бошига ўришини ростламоқда жой бошқа бўлур, яъни бир тарафига борганда сажда оятини эшитса, ҳар эшитганда бир сажда қилмоқ вожиб бўлур. Агар бир ерда ўтириб, чархак билан айлантриб ростласа, жой бошқа бўлмас.

Дарахтнинг бир шохидан иккинчи шохига ўтмоқ жойни бошқаламоқнинг ҳукмидадир, бир сажда кифоя қилмағай.

Намозда ва намоздан ташқарида ҳам сажда оятини ўқимай, ташлаб кетмоқ макруҳдир, зероки саждадан юз ўгирганга ўхшашдир.

Ёлғиз сажда оятининг ўзини ўқимоқ макруҳ бўлмас, зероки бунда саждага шитоб қилмоқ бордир.

Сажда оятининг аввалига ва охирига бир оят қўшмоқ мустаҳабдир.

Намозда ва намоздан ташқарида эшитадиган одам ҳозир бўлганда, ҳозир бўлган одам сажда қилмайди, деб гумон қилинганда ёки сажда оятини эшитувчига сажда қилмоқ қийин деб ҳисобланганда, сажда оятини махфий ўқимоқ хуш кўрилди. Агар эшитувчи одам иштиёқли бўлса, лойиқ шулки, ошқора ўқигай. Бунда шу нарсага ишорат борки, тиловат қиладиган киши ёлғиз бўлса, қандоқ ўқиса, ихтиёр ўзидадир.

БУ ФАСЛДА КАСАЛНИНГ НАМОЗ ЎҚИМОҒИ БАЁНИ

وَإِنْ تَعَذَّرَ الْقِيَامُ لِمَرَضٍ حَدَّثَ قَبْلَ الصَّلَاةِ أَوْ فِيهَا صَلَّى
قَاعِدًا يَرْكُعُ وَيَسْجُدُ وَإِنْ تَعَذَّرَ مَعَ الْقِيَامِ أَوْ مَيَّ بِرَأْسِهِ
قَاعِدًا إِنْ قَدَرَ

Агар қиёмда турмоқ узрли бўлса, яъни ўз қуввати билан ёки бирор нарсага суянмоқ билан турмоқ мумкин бўлмаса ва бу касаллик намоз ўқимасдан илгари ёки намознинг ичида пайдо бўлса, бундай бемор намозни ўтириб ўқигай, рукуъ ва саждага қудрати етса, рукуъ ва сажда қилгай. Агар туриб намоз ўқиш узрли бўлиб, туриб рукуъ ва сужуд ҳам узрли бўлса, ўтириб, рукуъ ва саждага боши билан ишорат қилгай.

وَلَا مَعَهُ فَهُوَ أَحَبُّ وَجَعَلَ سُجُودَهُ أَخْفَضَ مِنْ رُكُوعِهِ وَ
لَا يُرْفَعُ إِلَيْهِ شَيْءٌ لِيَسْجُدَ عَلَيْهِ

Рукуъ ва сажда қилмоққа кучи етмаса, тик турарга қодир бўлса, ўтириб, ишорат билан намоз ўқимоғи туриб, ишорат билан намоз ўқимоқдан авлодир. Ва ишорат билан намоз ўқиганда саждасини рукуъдан пастроқ ишорат қилгай, аммо сажда ишоратини тоқати етгунча ерга яқин қилмоқ лозим эмас, балки сажда билан рукуънинг аросида озгина тафовут кифоя қилгай. Ишорат билан намоз ўқийдиган касал кишига сажда қилмоқ учун бирор нарса кўтарилмас. Агар сажда учун бирор нарсани баланд қилиб қўйилса, макруҳи таҳримийдир.

وَالْأَفْعَلَى جَنْبَهُ مُتَوَجِّهًا إِلَى الْقِبْلَةِ أَوْ ظَهْرُهُ كَذَا وَذَا
أُولَى وَالْإِيْمَاءُ بِالرَّأْسِ فَإِنْ تَعَذَّرَ أُخْرَتْ

Агар касал киши ўтирмоққа қуввати бўлмаса, ўнг ёни бирла ётиб, юзини қиблага қилиб, ишорат қилгай. Ёки орқаси билан ётиб ишорат қилгай, яъни осмонга кўкрак бериб, оёқларини қиблага узатиб, юзини қиблага рўбарў қилиб, ишорат билан намоз ўқигай, лекин тиззаларини тик қилгай, чунки оёқларини қиблага узатмоқ макруҳдир. Чунончи, "Зоҳидий"да мазкурдир. Орқа билан ётиб ишорат қилмоқ авлодир, лекин касал кишининг орқасига ёстиқ қўйилур, шунда юзини қиблага рўбарў қилиб ўтирганга ўхшар. Касал кишига ишорат билан намоз ўқимоқда бош билан ишорат қилмоқ мўътабардир. Агар бош билан ишорат қилмоқ узрли бўлса, намоз таъхир қилинур, яъни намозни вақтида ўқимас, кучи етганда қазосини ўқигай, бул кишидан намоз бутунлай соқит бўлмас, гарчи қазо намозлари кўп бўлиб, бир кеча-кундуздан ортиқ бўлса ҳам. Бу масала "Ҳидояи шариф" соҳибининг ихтиёр қилган масъалаларидир. Аммо "Қозихон"да айтилибдурки, касалнинг ожизлиги бир кеча-кундуздан ортса, қазоси лозим эмас, бу ҳуши кетган кишига ўхшашдир.

Имом Муҳаммад раҳимаҳуллоҳ "Наводир" деган китобларида баён қилибдурларки, бир кишининг икки қўли тирсакдан кесилса ва икки оёғи соқи (болдири)дан кесилса, ул кишига намоз лозим эмас.

وَمُومٍ صَحَّ فِي الصَّلَاةِ اسْتَأْنَفَ وَقَاعِدُ يَرْكُوعٍ وَيَسْجِدٍ
صَحَّ فِيهَا بَنَى قَائِمًا صَلَّى قَاعِدًا فِي فَلَكَ جَارٍ بِلَا عُدْرِ
صَحَّ وَفِي الْمَرْبُوطِ لَا إِلَّا بِعُدْرِ

Рукуъ ва саждани ишорат билан ўқийдиган киши намознинг ичида яхши бўлиб қолса, намозни қайта бошдан ўқигай. Ўтириб рукуъ ва саждага борадиган одам намоз ичида саломат бўлиб, тик турмоққа кучи етса, намознинг қолганини туриб ўқигай, қайта бошдан ўқимагай.

Юриб турган кемада бирор киши узрсиз ўтириб, яъни қиёмдан манъ қиладиган нарса бўлмаса ҳам, масалан, боши айланмасдан ёки кўзи тинмасдан ўтириб намоз ўқиса, дуруст бўлур, ва лекин туриб намоз ўқиган авло. Лекин сув четиға

ё ўртасига боғланган кемада беузр ўтириб намоз ўқимоқ дуруст эмас, бироқ узр билан дуруст бўлур.

جَنَّ أَوْ أُغْمِيَ عَلَيْهِ يَوْمًا وَ لَيْلَةً قَضَى بِمَا فَاتَ وَ إِنْ زَادَ
سَاعَةً لَا

Бир киши бир кеча-кундуз жинни бўлса ё беҳуш бўлса, беҳуд бўлиб, ўзидан кетса, бу офатлардан саломат бўлгандан кейин фавт бўлган намозларнинг қазосини ўқигай, борди-ю, жиннилик бир кеча-кундуздан андак зиёда бўлса, фавт бўлган намознинг қазоси ўқилмас.

БУ ФАСЛДА МУСОФИРГА ТЕГИШЛИ МАСЪАЛАЛАР БАЁНИ

الْمُسَافِرُ مَنْ فَارَقَ بَيْتَ بَلَدِهِ قَاصِدًا مَسَافَةً ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَ
لَيَالِيهَا بِسَيْرٍ وَ سَطٍ وَ هُوَ مَا سَارَ الْإِبِلُ وَ الرَّاجِلُ وَ الْفُلُكُ
إِذَا اعْتَدَلَتِ الرِّيحُ وَ مَا يَلِيقُ بِالْجَبَلِ

Мусофир деб шундай кишига айтиладики, ўзининг шаҳаридаги уйларида айрилиб чиққан бўлур, уч кеча-кундузлик йўлни нийят қилган бўлур, ораларидаги одатлари қандоқ бўлса, ўшандоқ роҳатга амал қилур, аммо кундузи - юрмоқ учун, кечаси эса роҳат қилмоқ учундир. Чунончи, бу масъала "Шарҳи Таҳовий"да ҳам мазкурдир. Бундай мусофирга намозни қаср ўқимоқ лозим бўлгай. Ва яна жумъа намози ва икки ҳайит намози ул мусофирдан соқит бўлгай. Жумъа кунда пешин намозини ўқигай. Қўрбонлик қилмоқ вожиб бўлмагай. Садақаи фитр бермоқ мубоҳ бўлур, яъни ихтиёр ўзида, берса бўлур, бермаса гуноҳкор бўлмас.

Ва яна сафар йўлини қасд қилмай, масалан, икки кунлик масофат нийяти билан чиқиб қайтгандан кейин яна шу юрган йўли баробари масофатни нийят қилиб чиқса, ушбудек неча

маротаба нийят қилиб юра берса, намозни қаср ўқимагай, лекин ул борган еридан уйига қайтса, намозни қаср ўқигай.

Ул уч кунлик йўл миёна (ўртача) юрмоқ биландир. Ул миёна юрмоқ, яъни ўртача юрмоқ қуруқ жойда туяда ё пиёда юрмоқдир. Ёки шамол ўрта ва мўътадил бўлганда кемада юрмоқдир. Тоғларда юрганда тоққа муносиб миёна юрмоқ мўътабардир.

Яна бир жойга бормоқда икки йўл бўлиб, бирида уч кеча-кундузлик йўл бўлиб, иккинчи йўлнинг узоқлиги биринчидан кам бўлса, аввалги йўлдан борганда намозни қаср ўқигай, иккинчи йўлдан борганда намозни қаср ўқимагай.

فَيَقْصُرُ الرَّبَاعِيَّ إِلَى أَنْ يَدْخُلَ بَلَدَهُ أَوْ يَنْوِي إِقَامَةَ نِصْفِ
شَهْرٍ بَيْلَدَةٍ أَوْ قَرْيَةٍ وَاحِدَةٍ

Мусофир киши тўрт ракаатли намозини қаср қилур, яъни муқиймликдаги тўрт ракаатлик фарз намозини сафарда икки ракаат ўқимоқ вожибдир. Мусофир ўз ватанига қайтиб келгунча муқиймга тўрт ракаат фарз бўлган намоз мусофирга икки ракаат фарздир.

Ҳазрати Умарнинг ўғиллари разийаллоҳу анҳумодан ривоят қилинди, айтдилар: "Мусофирнинг намози икки ракаат тамомдир, пайғамбарларнинг муборақ тиллари бирла айтган сўзлари юзасидан қаср эмасдир". Яна Ибни Аббос разийаллоҳу анҳумодан нақл қилинди, ул жаноб айтдилар: "Қаср деманглар, Худойи таъоло муқиймликда фарз қилган тўрт ракаат намоз сафарда икки ракаат фарздир". Чунончи, "Шарҳи Таҳовий"да ҳам мазкурдир.

Яна Пайғамбар алайҳис саломдан ривоят қилинди: "Муқиймликдаги тўрт ракаатлик намозни кимики сафарда тўрт ракаат ўқиса, икки ракаат ўқигандек бўлгай". Абу Ҳурайра разийаллоҳу анҳу айтдилар: "Сафарда намозни батамом ўқиган киши муқиймликда тўрт ракаат намозни икки ракаат ўқиганга ўхшашдир. Чунончи, "Кашф"да мазкурдир. Ва яна Пайғамбар алайҳис саломдан ривоят қилинди: "Албатта бу икки ракаат ўқилган намоз садақадир, Худойи таъоло ва таъоло бу икки ракаатни сизларга садақа қилибдир. Эй мусулмонлар, қабул

қилинглар садақани". Чунончи, "Кирмоний" китобида мазкурдир. Бас, тўрт ракаат ўқимоқ дуруст эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. То сафар қилган киши ярим ой бир шаҳарда ё қишлоқда турмоқни нийят қилгунча икки ракаат ўқимоғи вожибдир.

وَبَصَحْرَاءَ دَارِنَا وَهُوَ خَبَائِي لَا بِدَارِ الْحَرْبِ أَوْ الْبَغْيِ
مُحَاصِرًا كَمَنْ طَالَ مَكْنُهُ بِلَا نِيَّةٍ

Ислом шаҳрининг саҳроларида ўн беш кун турмоқни нийят қилган одамлар, яъни овул ва ўтов номли уйлар ва чодирлар билан юрадиган жамоадан бўлиб, мазкур саҳроларда бир ўтли жойдан иккинчи ўтли жойга кўчиб юрсалар, уларнинг саҳросида муқиймлик нийяти дурустдир, фатво ушбугадир. Чунончи, "Музмарот"да ва "Хизона"да мазкурдир.

Мусулмон лашкари ғайридинлар шаҳарига кирганда муқиймлик нийятини қилсалар, муқиймга айланмаслар, хоҳ ғайридин шаҳарини қамал қилиб турсинлар, хоҳ қамал қилмай турсинлар, ё одилликда турган подшоҳдан юз ўгирган ва бош тортган боғийларни мусулмонлар ислом шаҳрида қамал қилиб турганларида муқиймлик нийятлари бўлса ҳам, муқиймликка айланмагайлар. Зероки шундоғ жойларда турмоқ билан қочмоқ даргумон бўлгани сабабидан муқийм нийяти дуруст эмас. Ул кишиларнинг муқийм бўлмаганликлари бир шаҳарда ё бир қишлоқда бенийят кўп турган кишига ўхшарки, ҳар қанча кун турса ҳам қаср ўқиғай, зероки Ибн Аббос разийаллоҳу анҳумодан ривоят қилиндики, ул жаноб Озарбайжон номли мавзёда олти ой турдилар, олти ойнинг ҳаммасида қаср ўқидилар. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

فَلَوْ أَتَمَّ وَقَعَدَ الْأَوَّلَى تَمَّ فَرَضُهُ وَأَسَاءَ وَمَا زَادَ نَفْلٌ وَإِنْ
لَمْ يَقْعُدْ بَطَلَ فَرَضُهُ مُسَافِرٌ أَمَّهُ مُقِيمٌ فِي الْوَقْتِ يُتَمُّ وَ
بَعْدَهُ لَا يَوْمُهُ وَفِي عَكْسِهِ أَتَمَّ الْمُقِيمُ

Агар мусофир тўрт ракаатлик намозни тамом қилиб, аввалги қаъдада ўтирган бўлса, фарзи тамом дуруст бўлур, лекин ёмонлик қилса, гуноҳкор бўлгай, ўтга куймоқликка лойиқ бўлгай, зероки қасд бирла нафлни фарзга қўшганлик сабабидан ва бул ҳалол эмас. Чунончи, "Рухсату-л-кашфийн"да мазкурдир ва "Жомиъу-р-румуз"да мазбурдир. Ва яна ул вожиб бўлган саломни кечиктиргани сабабли ҳамдир. Чунончи, "Хулоса"да мазкурдир. Ва ул икки ракаат фарзнинг зиёдаси нафлдир. Агар аввалги қаъдада ўтирмаса, имомларнинг иттифоқлари бирла фарз бўлган қаъдани тарк қилгани жиҳатидан ўқиган фарзи бузилгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Муқийм мусофирга имом бўлса, ўқиладиган намоз тўрт ракаатли бўлса, мусофир ҳам ул тўрт ракаатни тўлиқ ўқигай, зероки мусофирнинг фарзи муқийм имомга иқтидо қилган сабабидан тўртга айлангай.

Баъдаз вақт, яъни намоз вақти ўтиб, қазо бўлгандан кейин муқийм мусофирга имом бўлмагай, агар имом бўлса, мусофирнинг иқтидо қилмаги ботилдир. Ва ушбунинг аксига, мусофир муқиймга имом бўлса, хоҳ намознинг вақтида бўлсин, хоҳ кейин бўлсин, мусофир имомга иқтидо қилган муқийм тўрт ракаатни ўқиб тамом қилгай.

وَقَصَرَ الْمُسَافِرُ قَائِلًا نَدْبًا اَتَمُّوْا صَلَوَتَكُمْ فَاِنِّي مُسَافِرٌ وَ
يُبْطِلُ الْوَطْنَ الْاَصْلِيَّ مِثْلَهُ لَا السَّفْرُ

Имом бўлган мусофир икки ракаат ўқигай, лекин салом бергандан кейин иқтидо қилган муқиймларга: "Намозларингни тамом ўқинглар, мен мусофирдурман", демаги мустаҳабдир. "Тамом ўқинглар", деб лафзини жам қилгай. Бу Пайғамбар алайҳис саломнинг сўзлари табарруклиги жиҳатиданки, аҳли Маккага ҳажжи видоъда айтиб эрдилар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ватани аслийни ботил қилгай, яъни туғилган, уйланган ва тарбия топган жойларни ватани аслийга ўхшаган ватан, яъни бутунлай алоқани узиб, турмоқ учун кўчиб борган жойи ватани аслийни, яъни баён қилинган ватан ва жойларни ботил қилгай, яъни бошқа тарафга бориб, ватан тутмоғи баён бўлган ватанга борганда муқийм бўлмоқни йўқ қилгай, гарчи аввалги шаҳарида

ери ва ҳовлиси бўлса ҳам. Агар ҳар икки юртида ҳам аҳли аёли бўлса, иккала ватан ҳам ватани аслий бўлиб, уларга кирганда намозини тўлиқ ўқигай. Сафар ватани аслийни ботил қилмағай, яъни ватани аслийдан сафар қилиб, ундан кейин ватани аслийга яна қайтиб кирса, муқийм бўлғай, гарчи ўн беш кун турмоқни нийят қилса ҳам. Ва яна ватани иқоматга ўхшаган, ватани иқомат ботил қилғай, яъни тўлиқ кўчмай, ярим ой бориб муқийм бўлиб турган бегона жойни иккинчи ватани иқомат ботил ва бекор қилғай. Масалан, Тошканд одами ўн беш кун Самарқандда муқийм бўлиб турса, сўнг Бухоройи шарифда муқийм бўлиб турса, ундан кейин Самарқандга қайтиб келмоқ бирла муқийм бўлмағай, то ярим ой турмоқни нийят қилмагунча. Демак, бу суратда Самарқанддаги ватани иқомат Бухоройи шарифдаги ватани иқоматни ботил қилғай. Ватани иқомат деб ўн беш кун ё бундан ортиқ турмоқни нийят қилмоқни айтурлар. Масалан, бир киши бир шаҳарда ё бир қишлоқда туғилган, ё ўсган ё уйланган бўлса, бошқа шаҳарга ё бошқа қишлоққа аҳли аёл ва уй асбоблари билан кўчиб келса, аввалги шаҳар ё қишлоқ ватани аслий бўлмоқдан чиқар. Агар ул шаҳар ва қишлоққа бориб, муқиймлик нийятини қилмаса, мусофир бўлиб, тўрт ракаат фарз намозни икки ракаат ўқигай. Зероки Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг аслий муборак ватанлари Маккаи муаззамада эди, сўнг ватани мубораклари Мадинаи мунавварада бўлди.

وَالسَّفَرُ وَالْأَصْلَى وَالسَّفَرُ وَضِدُّهُ لَا يُغَيِّرُ انِ الْفَاتَةِ وَ
سَفَرُ الْمَعْصِيَةِ كَغَيْرِهِ فِي الرَّحْصِ

Шунингдек, ватани иқоматни ватани сафар ва ҳам ватани аслий бузғай. Масалан, бир киши бир бегона шаҳарда муқийм бўлиб турса, ундан кейин иккинчи жойга сафар қилса, ўшал замон яна мазкур муқийм бўлган жойига қайтиб келса, намозни қаср ўқигай, ватани иқоматни ватани аслий ботил қилғай, деганларининг тасвири шудир.

Аммо ватани иқоматни ватани аслий ботил қилғай, деганларининг тасвири шулки, масалан, бир одам бир юртда

муқийм бўлиб турса, сўнг ўзининг асл ватанига қайтиб келса, ундан кейин мазкур муқийм бўлиб турган жойига яна келса, ўн беш кун ё ортиқ турмоқни нийят қилмаса, намозни қаср ўқиғай.

Ва яна мусофир бўлмоқ ва муқийм бўлмоқ қазога қолган намозни ўзгартирмагай, масалан, сафарда қазо бўлиб қолган тўрт ракаатлик намозким, мусофирга икки ракаат ўқимоқ лозим эди, муқиймликда унинг қазосини ўқимоқчи бўлса, сафарда қазо қилган бу киши икки ракаат ўқиғай. Агар муқиймликда тўрт ракаатлик намоз қазога қолиб, сафарда ўқимоқчи бўлса, тўрт ракаатни тўлиқ ўқиғай.

Гуноҳли сафар, яъни гуноҳ учун бўлган сафарлар, масалан, қулнинг хожасидан қочмоғи, подшоҳга боғий бўлмоқ, яъни подшоҳи одилдан юз қайтармоқ, йўл урмоқ, қароқчилик қилмоқ, бу мазкурлар учун бўлган сафарларга ўхшаган ва хотинларнинг эрсиз ва маҳрамсиз ҳажга бормоқларига ўхшаш, бу сафарларнинг ҳар қайсилари тоатнинг сафарига ўхшашдир, масалан, илм талаб қилмоқ, ота-онани зиёрат қилмоқ, ҳажга бормоқ сафарига ўхшаш, мусофирга шариатда рухсат берилган ҳукмларда, яъни рўза очмоқ ва яна масҳнинг муддати уч кунлик бўлмоғида, гуноҳ учун сафарлар ҳам мазкур мубоҳ бўлган сафарларга ўхшашдир. Зероки сафарнинг ўзи мубоҳдир ва маъсиятнинг ҳамсоясидирки, қочмоқ, йўл урмоқ ва ҳамсоянинг ёмонлиги аслини шариат буюрганлигини йўқ қилмайди ва зўрлик билан тортиб олинган ерда намоз ўқиганга ўхшаш. Чунончи, ушбу далилларнинг баъзиси "Ҳидоя" ва "Жомиъу-р-румуз"да, баъзиси "Жавҳарату-н-наййира"да ва бошқа китобларда ҳам мазкурдир. Валлоҳу аълам би-с-саваб.

БУ ФАСЛДА ЖУМЪА НАМОЗИ ФАРЗЛИГИНИНГ БАЁНИ

Жумъа намозининг фарзлиги жазмий ва қатъий далил бирла собит ва муқаррардир. Ул далиллар ояти Каломуллоҳ, суннати Расулulloҳ, ижмоъи умматдир. Ижмоъи уммат деб қоидада Муҳаммад алайҳис саломнинг умматларидан бўлган мужтаҳидлар бир замонда, яъни бир асрда масъалага иттифоқ бўлганларини айтурлар. Бу масъала хоҳ фикҳиййа, хоҳ

этиқодиййа бўлсин, барибир. Чунончи, "Таърифоти ашё"да мазкурдир. Мужтаҳид деб Қуръон ва ҳадисларни маънолари билан ёд билган кишини айтилар. Чунончи, "Кашф"да мазкурдир.

شُرْطَ لَوْجُوبِ الْجُمُعَةِ الْإِقَامَةُ بِمَصْرِ وَالصَّحَّةُ وَالْحُرِّيَّةُ وَ
الدُّكُورَةُ وَالْبُلُوغُ وَ سَلَامَةُ الْعَيْنِ وَالرَّجْلِ

Жумъа намозининг фарз бўлмоғига олти нарса шарт қилинибдир. Бири - шаҳарда муқийм бўлмоқдир. Бас, мусофир киши шаҳарда ўн беш кун ё ортиқ турмоқни нийят қилмаса, унга намози жумъа ўқимоқ вожиб эмас, гарчи жумъа куни бул шаҳарда турмоқни қасд қилса ҳам. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Иккинчи шарт - тандуруст ва саломат бўлмоқдир.

Учинчи шарт - озод бўлмоқдир. Бас, қул ва касал ҳамда буларга ўхшаш одамларга намози жумъа вожиб бўлмагай. Масалан, жумъа намозига бормоққа қарилик сабабли қудрати етмайдиганларга, қамалган кишиларга ва қаттиқ ёмғирга мубтало бўлганларга намози жумъа вожиб бўлмагай. Чунончи, "Хулоса"да мазкурдир.

Тўртинчи шарти - эркак бўлмоқдир. Бас, хотинларга намози жумъа ўқимоқ вожиб бўлмагай. Зероки хотинлар уйларида ташқари чиқмоқдан манъ қилингандурлар, хусусан, эркаклар жамъ бўлган жойдан манъ қилингандурлар. Чунончи, "Кирмоний"да ва "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Бешинчи шарти - балоғатга етмоқликдир. Ёш болага намози жумъа ўқимоқ вожиб эмас. Балоғат - аҳлга ва мусулмонликка ўхшаш жумъа намозининг вожиб бўлмоғига шарт қилингандир. Уламоларнинг ораларида бунга хилоф йўқдир. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

Олтинчи шарти - кўзу оёқнинг саломат бўлмоғидир. Бас, кўр кишига намози жумъа ўқимоқ вожиб эмас, борди-ю, бир минг етаклаб келадиган одамни топса ҳам, ўн минг танга пули бўлса ҳам намози жумъа ўқимоқ вожиб эрмас. Чунончи, "Назм" китобида мазкурдир. Аммо бир кўзи саломат кишига намози жумъа вожиб бўлур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да

мазкурдир. Ва мазкурларнинг ҳаммаларига намози жумъага бормоқ фарз эмас, намози пешинни ўқигаёлар.

وَتَقَعُ فَرَضًا اِنْ صَلَّاهَا فَاَقْدَهَا وَشُرْطَ لَا دَائِهَا الْمَصْرُ اَوْ
فَنَآؤُهُ وَمَا لَا يَسَعُ اكْبَرُ مَسَاجِدِهِ اَهْلُهُ مِصْرُ

Аммо бу баён қилинган шартлардан топилмаган одамлар келиб намози жумъани ўқисалар, гарданларидан намози жумъа соқит бўлгай. Намози жумъани бир шаҳарнинг бир неча жойларида ўқимоқ жоиздир. Бу қавл Имом Аъзам ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумаллоҳнинг қавллариidir ва бу қавл асаҳҳдир. Чунончи, "Баҳру-р-роиқ"да мазкурдир.

Намози жумъани адо қилмоққа шаҳар ёки шаҳар атрофи бўлмоғи шарт қилинибдир. Беш вақт намоз ўқиш учун бино қилинган масжидларнинг каттароғи намози жумъа вожиб бўлган одамларни сиғдирмаса, л мисрдир, яъни шаҳардир.

وَمَا اتَّصَلَ بِهِ مُعَدًّا لِمَصَالِحِهِ فَنَآؤُهُ

Шаҳарга муттасил ва ёпишган бўлиб, шаҳарнинг маслаҳати учун тайёрланган жой шаҳарнинг финосидир, яъни атрофидир, ул жой шаҳарни ҳукмида бўлиб, унда намози жумъа ўқимоқ дуруст бўлгай.

وَالسُّلْطَانُ اَوْ نَائِبُهُ وَوَقْتُ الظُّهْرِ وَالْخُطْبَةُ نَحْوُ تَسْبِيْحَةٍ
فِي الْوَقْتِ وَالْجَمَاعَةُ اَيُّ ثَلَاثَةِ رِجَالٍ سِوَى الْاِمَامِ

Намози жумъани адо қилмоққа шарт подшоҳ ё подшоҳнинг ноиби намози жумъани ўқимоққа амр қилмоғидир, зероки намози жумъани барпо қилмоққа подшоҳнинг ҳақи бор. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Яна намози жумъани адо қилмоққа шарт пешин намозининг вақтидир. Намози пешин чиққандан кейин намози жумъани ўқимоқ дуруст эмас. Агар намози жумъани ўқиб турганда вақт чиқса, Имом Аъзам ва Имом Абу Юсуф раҳимаҳумаллоҳнинг

наздларида, намози жумъанинг фарзи бузилгай. Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, намознинг асли бузилур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Вақт чиқса, намози пешинни ўқигай. Чунончи, "Шарҳи Илёс"да мазкурдир.

Яна намози жумъани адо қилмоққа шарт хутба ўқимоқ, ақалли бир мартаба "Ал-ҳамду лиллаҳ" ё бир мартаба "Ла илаҳа иллаллоҳ" ё бир мартаба "Аллоҳу акбар" демоқ. Лекин ушбу бир мартаба тасбиҳ миқдоригача иктифо қилинса, гуноҳкор бўлгай ва яна хилофи суннат бўлгай. Аммо мустаҳаб шулки, имомайн раҳимаҳумаллоҳи таъоло айтибдурларки, одатда хутба деб Худойи таборак ва таъолога ҳамд ва Расул алайҳис саломга салават, мўминларнинг ҳақиға дуо қилмоқдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Намози пешин вақтида хутбани ўқимоқ шартдир. Агар намози пешин вақтидан илгари хутба ўқилиб, намози пешин вақтида намози жумъа ўқилса, жоиз эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Яна намози жумъани адо қилмоққа шарт жамоат бўлмоқдир, яъни имомдан бошқа уч эркак бўлмоқ, борди-ю, ул уч киши қулларга ва мусофирларга ўхшаш узрли бўлсалар ҳам. Лекин эркак жамоат бўлмаганда хотинлар ва ёш болалар жамоати билан намози жумъа ўқимоқ дуруст эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

فَإِنْ نَفَرُوا بَعْدَ سُجُودِهِ أَتَمَّهَا وَقَبْلَهُ بَدَاءٌ بِالظُّهْرِ وَالْأَذْنِ
الْعَامُّ وَكَرَهُ فِي الْمَصْرِ ظَهْرُ الْمَعْذُورِ وَغَيْرُهُ جَمَاعَةً وَ
ظَهْرُ غَيْرِ الْمَعْذُورِ قَبْلَ الْجُمُعَةِ وَسَعْيُهُ إِلَيْهَا وَالْإِمَامُ
فِيهَا يُبْطِلُهُ وَإِنْ لَمْ يُذَرِّكُهَا

Агар қавм жамоат бўлиб намози жумъани бошласа, имом сажда қилгандан кейин ҳатто биринчи ракаатда бўлса ҳам намози жумъани бузиб чиқиб кетсалар, имом жумъани ўқиб тамом қилгай. Агар қавм имом сажда қилмасдан илгари чиқиб кетсалар, имом намози жумъани бузиб, намози пешинни бошлагай. Чунончи, "Виқоя"да ва "Кофий"да ҳам мазкурдир.

Яна намози жумъани адо қилмоққа шарт изни оммдир, яъни масжиднинг эшиги очиқ бўлиб, ҳеч кишини кирмоқдан

қайтарилмағай. Ҳаттоки, масжиди жомъда бир неча жамоат жам бўлса ёки подшоҳ лашкарлари билан ўз ҳовлисида жам бўлса ва эшикни бекитиб намози жумъани ўқисалар, дуруст эмас. Зероки подшоҳнинг ва бошқа одамлар намозининг дуруст бўлишига изни омм шарт қилингандир, яъни ҳамма учун бирдан рухсат қилмоқ шарт қилингандир. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

Шаҳарда, яъни намози жумъа ўқиладиган ерда жумъа куниди намози пешинни жамоат билан ўқимоқ намози жумъага келишга узри бор кишига ҳам, беузр кишига ҳам макруҳи таҳримийдир. Қишлоқларда жумъа куниди намози пешинни жамоат билан ўқимоқ макруҳи таҳримий эмас. Зероки жумъа куниди қишлоқ аҳли учун бошқа кунларга ўхшаш кундир. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

Агар киши жумъа куниди намози пешинни илгарироқ ўқиб, сўнг намози жумъани ўқимоқнинг қасди билан масжидга борса, имом намози жумъани ўқиб турган бўлса, намози жумъага қасд қилиб бормоғи намози пешинни вайрон ва ботил қилгай, борди-ю, намози жумъани тополмаса ҳам. Бу қавл Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг қавллари дир. Чунончи, "Шарҳи Илёт"да ушбу тариқа мазкурдиким, имом намози жумъадан фориғ бўлмасдан илгари тез келиб иқтидо қилолмабдир, у такбири таҳрима боғламасдан аввал имом салом берибдир.

وَمَدْرِكُهَا فِي التَّشَهُّدِ أَوْ سُجُودِ السُّهُوِّ يُتِمُّهَا وَإِذَا أَدَّنَ
الْأَوَّلُ تَرَكَوْا الْبَيْعَ وَالشِّرَاءَ وَسَعَوْا

Намози жумъани "Ат-таҳийёт"да топган киши, ё имом "Ат-таҳийёт"ни ўқиб турганда келиб иқтидо қилган киши, ёки имом саждаи саҳв қилиб турганда келиб иқтидо қилган киши имом салом бергандан кейин бошқа намозлардагидек туриб, қолганини тамом қилгай. Ва бу қавл Имом Аъзам ва Имом Абу Юсуф раҳимаҳумаллоҳнинг наздларида. Чунончи, "Жомъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ҳар вақт намози жумъанинг вақти бўлгандан кейин аввалги азон айтилса, сотмоқ ва олмоқни қўйгайлар, намози жумъага саъйу шитоб билан боргайлар, азон айтилган вақтда олмоқ-сотмоқ ва бошқа ишлариким, намози жумъага бормоқдан тўхтатса, макруҳи таҳримийдир. Ва "Шарҳи Таъвилот"да шундайки, албатта бу саъй лафзи муҳтамалдир, лекин фақиҳлар намози жумъага оҳиста бормоққа иттифоқ қилибдилар. Ва бунда шунга ишорат борки, сувор бўлиб (улов миниб) бормагай, албатта пиёда бормоқ мустаҳабдир.

Намози жумъадан қайтмоқда бирор нарсага миниш ёки пиёда қайтишда ихтилоф бордир. Чунончи, "Муниййа"да мазкурдир. Азон айтган вақтда бай қилмоқ ҳаромлиги ва намози жумъага саъй қилмоқ вожиблиги ҳақида уламолар ихтилоф қилдилар. Имом Таҳовий раҳматуллоҳи алайҳ айтдиларки, бу азон имом минбарга чиққандан кейин айтилган азондир, бу азон Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам замонларида бор эрди. Ва ушбудек Абу Бакр Сиддиқ Умар ал-Форук разийаллоҳу анҳумо замонларида бор эрди. Одамлар кўпайган вақтда Усмон разийаллоҳу таъоло анҳу замонларида ибодатхоналарда бир азонни зиёда қилдилар. Ва ул азон бизларнинг замонимизда ҳам айтилуру, ҳеч ким мункир эмас.

Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳдан намози жумъага саъйу шитоб қилмоқ ва савдо қилмоқнинг ҳаром бўлмоғига мўътабар шулки, меъзана устида айтилган аввалги азондир, башарти кун қиёмдан қайтгандан кейин айтилган бўлса. Ва бул қавл асаҳдир. Чунончи, "Шарҳи Илёс"да мазкурдир.

وَإِذَا خَرَجَ الْإِمَامُ لِلْخُطْبَةِ حَرَّمَ الصَّلَاةَ

Ҳар вақт имом минбарга хутба учун чиқса, намози нафл ўқимоқ ҳаром бўлгай. Лекин "Хулоса"да имом хутба ўқимоқ учун минбарга чиққанда намози нафл ўқимоқ ҳаром эмас, макруҳдир. Бу мужтаҳидларнинг иттифоқлари билан дейилибдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва агар имом минбарга чиқмасдан илгари намозни бошлаган бўлса, бир ракаат ўқигандан кейин имом минбарга чиқса, иккинчи ракаатни қўшиб ўқиб салом бергай. Агар учинчи ракаатни ўқиб турган бўлса, имом минбарга чиқса, тўрт ракаатни тамом қилгай. Чунончи, "Шарҳи Илёс"да мазкурдир.

وَ الْكَلَامُ حَتَّى يَتِمَّ الْخُطْبَةُ

Имом хутба ўқимоқ учун минбарга чиққанда хутбани тамом қилгунча дунёнинг мубоҳ сўзларидан сўзламоқ ва охират сўзидан ҳам сўзламоқ, масалан, Қуръон ўқимоқ, тасбиҳу таҳлил айтмоқ ва Пайғамбар алайҳис салоту вассаломга салавот айтмоқ ҳаромдир. Ва бу сўзламоқнинг ҳаром бўлмоғи хутбани эшитса, агар хутбани эшитмаса ихтилоф бордир. Хутбани эшитмаганда сукут қилиб ўтирмоқ афзалдир. Чунончи, "Музмарот"да мазкурдир. Ва бул "Мухтасар" матнининг зоҳири, яъни имом минбарга чиқса, сўзламоқнинг ҳаром дейилган лафзи мужаррад хутбага чиқмоқ намоз ва сўзламоқнинг ҳаром бўлмоғини лозим қилурдан огоҳ қилгувчидир. Чунончи, "Кофий"да, "Муҳит"да ва булардан бошқа китобларда ҳам мазкурдир.

وَ إِذَا جَلَسَ عَلَى الْمَنْبَرِ أَذَّنَ ثَانِيًا بَيْنَ يَدَيْهِ وَ اسْتَقْبَلُوهُ
مُسْتَمْعِينَ وَ يَخْطُبُ خُطْبَتَيْنِ بَيْنَهُمَا جَلْسَةٌ قَائِمًا طَاهِرًا

Имом ҳар вақт хутба ўқимоқ учун минбарга чиқиб ўтирса, муаззин хатибнинг рўбарўсида туриб иккинчи азонни айтгай. Қавмлар имомга рўбару бўлиб, хутбани эшитиб тургайлар. Бул замонда қавмнинг қиблага рўбару бўлиб ўтирмоғи расмга айланган. Қавмни имомга рўбару бўлмоққа амр қилинмагай. Зероки имом хутбани ўқиб бўлиб келгач, сафни тўғриламоқ қавмга машаққат туғдиради, бу Имом Сарахсийнинг қавлларига асосланган. Бундай қилиш хатибга рўбарў бўлиб ўтиришдан аҳсан ва яхшироқдир. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

Имом тик туриб, таҳоратли бўлиб, икки хутба ўқигай. Ул икки хутба аросида андак муддат, яъни аъзолари қарор топгунча ўтирмоқ суннатдир.

Хутба фарз ва суннатни ўз ичига олади. Фарзи иккитадир: бири - вақт бўлиб, қиёмдан сўнг ва намози жумъадан илгаридир, ҳатто намози жумъадан кейин хутба ўқилса, дуруст эмас. Ушбудек "Ҳидоя"нинг шарҳи бўлмиш "Айний" китобида мазкурдир. Фарзнинг иккинчиси Аллоҳ зикридир, "Ла илаҳа иллаллоҳ" демак ё "Субҳоналлоҳ" демоқдир. Шу шарт билан нийят қилгай. Ушбудек "Баҳру-р-роиқ"да ҳам мазкурдир.

Хутбанинг суннати ўн бештадир. Бири - таҳорат билан ўқимоқдирки, бетаҳорат кишининг ўқиган хутбаси жоиздир, аммо макруҳдир. Лекин жунуб одамнинг ўқиган хутбаси жоиз эмас. Иккинчиси - тик ва қиём турмоқдир. Ўтириб хутба ўқиган кишининг хутбаси жоиз эмас, макруҳдир. Учинчи суннати - қавмга рўбарў бўлиб ўқимоқ, тўртинчи суннати - хутбадан илгари "Аъувзу биллаҳ"ни оқиста айтмоқ. Бешинчи суннати — қавмга хутбани эшиттирмоқ. Олтинчи суннати - "Алҳамду лиллаҳ" бирла бошламоқ. Еттинчи суннати - Худойи таборак ва таъолонинг жанобига ҳамду сано айтмоқ. Саккизинчи суннати - икки шаҳодатни айтмоқ, яъни "Ашҳаду ан ла илаҳа иллаллоҳу ва ашҳаду анна Муҳаммадан абдуҳу ва расулуҳ"ни ўқимоқ. Тўққизинчи суннати - салавот айтмоқ. Ўнинчи суннати - ваъз ва панду насиҳат баён қилмоқ. Ўн бирийчи суннати - хутбада Қуръони каримдан бир узун ё уч қисқа оятни ўқимоқ. Ўн иккинчи суннати - икки хутбада ҳамду салавотни қайтадан айтмоқ. Ўн учинчи суннати - мусулмонларнинг эркак ва аёлларининг ҳақларига дуо ва мағфират талаб қилмоқни зиёда айламоқ. Ўн тўртинчи суннати - икки хутбани бомдод намозининг аввалги ракаатига ўқиладиган сура миқдори ўқигай, бундан узун хутба ўқимоқ макруҳдир. Ўн бешинчи суннати - икки хутбанинг ўртасида бир узун оят ё уч қисқа оят ўқир миқдори ўтирмоқ. Ва яна хутбанинг олдидаги ўтирмоқ ҳам суннатдир.

Ва яна мустаҳсан билинибдир, яъни кўп яхши фаҳмланибдир хулафойи рошидинларга, яъни чаҳорёрлар ризвонуллоҳи таъоло алайҳим ажмаъийнга мадҳу сано айтмоқ. Чунончи, мазкур масъалаларнинг баъзиси "Зоҳидий"да, "Баҳру-р-роиқ"да ва баъзиси "Фатовийи Оламгирия"да, "Жавҳарату-н-наййира"да ва "Сирож"да мазкурдир.

Бундан сўнг ислом аҳли султонининг одил ва эҳсонлик бўлмоғига дуо қилгай. Подшоҳни мадҳ этмоқда ўзини эҳтиёт қилиб, қочирган ҳолда дуо қилгай, шу сабабданки, подшоҳни мадҳ ва таъриф қилишда куфр ва зиёнкорлик бордир, дейилибдир. Чунончи, "Тарғиб" житобида мазкурдир.

Намози жумъа ўқишда имомнинг муносиб ва аҳл бўлмоғи, яъни хатибнинг олиму фозил, хушнафас, овози таъсирли бўлмоғи шарт қилинибдир. Яна хатиб хутбанинг маъносини биладиган бўлгай. Ривоятда келишича, хатиб хутбанинг

маъносини билмаса, хутбаси дуруст эмас, зероки бир одамга тил бирла ваъз айтса ва ўзининг кўнглига таъсир қилмаса, балки ўзи нима ўқиб турибдир, бошқа одамга қачон таъсир қилгай? Чунончи, "Зубдату-л-масойил"да мазкурдир.

وَإِذَا تَمَّتْ أَقِيمْتَ وَصَلَى الْإِمَامُ رَكَعَتَيْنِ

Ҳар қачон имом хутбани тамом қилса, хутбанинг охирига туташ қилиб такбир айтилгай, яъни хутбани тамом қилган замон аросини айирмасдан илгари такбир айтилгай. Хатиб меҳробга етгунча хутбани тамом қилгай.

Имом қавм бирла икки ракаат жумъа намозининг фарзини ўқигай. Аввал икки ракаатда "Ал-ҳамду" сурасидан кейин "Жумъа" сурасини ва "Мунофиқун" сурасини ўқигай. Булардан бошқа сураларни ўқиса ҳам макруҳ эмас. Чунончи, "Таҳовий" шарҳида ҳам мазкурдир. "Зоҳидий" китобида айтилишича, хатиб икки ракаатда "Аъло" сурасини ва "Ғошйа" сурасини ўқигай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Салмони Форс разийаллоҳу анҳу ривоят қилган ҳадисдан ижмолан (қисқача) фаҳмланган мазмун шулки, кимки намози жумъа куни ғул қилса, қудрати етгунча покланса, ёғланса ва уйда бўлган хушбўй нарсаси бирла хушбўйланса, сўнг намози жумъага чиқиб, икки ракаат намоз ўқиса, икки одамнинг аросини ёриб ўтмаса, сўнг фарз бўлган намозни ўқиса, имом хутба ўқиганда сўзламай эшитиб ўтирса, ул кишининг бу жумъа билан ул жумъа ўртасидаги қилган гуноҳлари кечирилгай.

Ривоят қилинди Абу Умардан, ул жаноб оталаридан, оталари оталаридан, улар ривоят қилдилар. Пайғамбар алайҳис салоту вассаломдан, Расул саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Кўҳи Қофнинг орқасида бир оқ ер бордир. Ул ерда кўкарган нарсалар гўёки кумушга ўхшашдир, унинг кенглиги дунёга стти баробардир, унинг ичи фаришталар билан тўлгандир. Агар фаришталарнинг устига битта игна тушса, албатта, уларнинг устига тушгай. Ва ҳар қайсиларининг қўлларида узунлиги қирқ фарсах йўл баробарида туғлари бордир ва ҳар бир туғда "Ла илаҳа иллаллоҳу Муҳаммадур расулulloҳ" ёзилгандир. Улар ҳар жумъа кеча Кўҳи Қофнинг атрофига жамъ бўлгайлар. Сўнг Худойи таъолога зори қилурлар ва Муҳаммад алайҳис

саломнинг умматлари учун саломат бўлмоқларига дуо қилурлар. Намози бомдоднинг аввалги вақти бўлса фаришталар айтгайлар: "Эй бор Худоё, кимики жумъа куни гусл қилса, намози жумъага ҳозир бўлса, уни мағфират қилгил", деб баланд овоз бирла йиғлагайлар. Худойи таборак ва таъоло айтгай: "Эй фаришталарим, нима тилайсизлар ва нима хоҳлайсизлар?" Фаришталар айтгайлар: "Муҳаммад алайҳис саломнинг умматларини мағфират қилмагингни тилайдурмиз". Худойи таборак ва таъоло айтгай: "Батаҳқиқ мен уларнинг гуноҳларини мағфират қилдим". Чунончи, "Мишкоту-л-анвор"да мазкурдир ва яна хабарда келишича, Худойи таборак ва таъоло Байту-л-маъмурнинг бир тарафида оқ кумушдан бир минора пайдо қилди ва ул миноранинг узунлиги беш юз йиллик йўлдир. Қачонки жумъа куни бўлса, Жаброил алайҳис салом ул минорага чиқиб азон айтгайлар. Ундан сўнг Мекоил алайҳис салом имом бўлиб, жумъа намозини ўқигайлар. Ва Исрофил алайҳис салом ул мақомдаги минбарга чиқиб, хутба ўқигайлар. Қачонки намоздан фориг бўлсалар, Жаброил алайҳис салом айтгайлар: "Азондан қанча савоб ҳосил бўлса, Муҳаммад алайҳис саломнинг ер юзида азон айтадиган мўъмин умматларининг ҳаммасига бағишладим". Ва яна Исрофил алайҳис салом: "Ўқиган хутбамдан қанчаки савоб ҳосил бўлган бўлса, Муҳаммад алайҳис саломнинг ер юзидаги хатиб умматларининг ҳаммаларига бағишладим", дегайлар. Ва яна Мекоил алайҳис салом йтгайлар: "Имомликдан ҳар қанча савоб ҳосил бўлган бўлса, Муҳаммад алайҳис саломнинг ер юзида жумъага имом бўлган умматларига инъом қилдим". Ва яна фаришталарнинг ҳаммалари айтгайлар: "Бизларнинг жамоат билан бирга жумъа намозини ўқиганимизга нима савоб ҳосил бўлса, Муҳаммад алайҳис саломнинг имом орқасида жумъа намозини ўқиган умматларига инъом қилиб, бахшида қилдик". Шундан сўнг Худойи таборак ва таъоло айтгай: "Эй фаришталарим, менинг олдимда сизлар ўз саховатларингизни маълум қилмоқдасизларми? Ўзимнинг иззат ва жалолимга қасамки, кимки ушбу куни менинг амримга фармонбардор бўлиб, дўстим Муҳаммад алайҳис саломга пайравлик қилиб, намози жумъани ўқиса, батаҳқиқ мағфират қилдим". Чунончи, "Зубдату-л-воизин"да мазкурдир.

Яна Пайғамбар алайҳис саломдан ривоят қилинди, албатта, ул жаноб айтдилар: "Худойи таъоло Арш остида бир фариштани пайдо қилди, унинг қирқ минг шохи бордир. Ҳар бир шохининг ораси бир минг йиллик йўлдир. Ул фаришталар ҳам қирқ мингдир. Ва ул шохларнинг устида қирқ минг ададдан зиёд фаришталар бордир ва ул фаришталарнинг юзида офтоб ва гардани остида ой ва кўкрагида юлдузлар бордир. Қачонки қиёмат куни бўлса, Худойи таъолога сажда қилгай ва сажда ичида айтгай: "Эй бор Худоё, Муҳаммад алайҳис саломнинг умматларидан кимики намози жумъани ўқиган бўлса, гуноҳларини кечиргил". Худойи таъоло айтгай: "Эй фаришталарим, гувоҳ бўлинглар, албатта, мен батаҳқиқ кимики намози жумъани ўқиса, гуноҳини кечирдим". Чунончи, "Канзу-л-ахбор"да мазкурдир.

Ва яна ривоят қилиндики, ҳазрати Мусо алайҳис салом Байту-л-муқаддас тоғига бордилар. Бир жамоани кўрдиларки, Худойи таъолога жидду жаҳд бирла ибодат қилурлар. Ҳазрати Мусо алайҳис салом улардан сўрадилар. Улар дедилар: "Бизлар сизнинг умматларингиздандурмиз, Худойи таъолога стмиш йилдан буён саёйу шитоб бирлан ибодат қилурмиз. Кийимларимиз сабрнинг кийимларидир, таомларимиз ернинг кўкарган ўтидир, ичадиганимиз ёмғирнинг сувидир". Мусо алайҳис салом буларнинг машаққат тартиб қилган ибодатларига хурсанд бўлдилар. Шундан сўнг Худойи таъоло Мусо алайҳис саломга ваҳий юборди: "Эй Мусо, Муҳаммад алайҳис саломнинг умматларига бир кун бордирки, ул кундаги икки ракаат намоз бул ибодатларнинг ҳаммасидан яхшироқдир". Ҳазрати Мусо алайҳис салом дедилар: "Эй Парвардигорим, ул қайси кундир?" Худойи таъоло деди: "Ул кун жумъа кунидир". Ҳазрати Мусо алайҳис салом бул кунни орзу қилдилар. Худойи таъоло айтди: "Эй Мусо, шанба куни сенгадир, яшанба куни Исо алайҳис саломгадир, душанба куни дўстим Иброҳим алайҳис саломгадир, сешанба куни Зақарий алайҳис саломгадир, чоршанба куни Яҳё алайҳис саломгадир, пайшанба куни Одам алайҳис саломгадир, жумъа куни Муҳаммад алайҳис саломга ва умматларигадир. Бас, Мусо алайҳис салом Муҳаммад алайҳис саломнинг умматларига берилган бу фазлларга ҳайрон қолдилар. Чунончи, "Зубдату-л-воизин"да мазкурдир.

Яна Пайғамбар алайҳис саломдан ривоят қилинди, ул жаноб айтдилар: "Ҳар вақт Худойи таборак ва таъоло фаришталарни ер юзасига юборганда уларнинг қўлларида тиллодан қаламлар ва қумушдан қоғозлар бўлгай. Улар масжидларнинг эшиклари олдида тургайлар. Кимики масжидга кириб, намози жумъани ўқиса, унинг номини битгайлар. Қачонки намози жумъани ўқиб бўлсалар, фаришталар осмонга чиқиб боргайлар ва айтгайлар: "Эй бизларнинг Парвардигоримиз, масжидга кириб, намози жумъа ўқиганларни ёздик". Худойи таборак ва таъоло айтгай: "Эй фаришталарим, иззатим ва жалолимга қасамки, албатта мен уларнинг гуноҳларини кечирдим ва уларда гуноҳлардан ҳеч нарса йўқдур". Чунончи, "Равнақу-л-мажолис"да мазкурдир.

Ва яна Пайғамбар алайҳис салом айтдилар: "Кимики намози жумъага аввалги соатда борса, яъни озгина вақт ўтгандан кейин борса, гўё бир туя қурбонлик қилгандек бўлур. Кимики бироз вақт ўтказиб борса, гўёки бир сигир қурбонлик қилгандек бўлур. Кимики учинчи соатда борса, яъни бундан ҳам кейинроқ борса, бир қўчқор қурбонлик қилгандек бўлур. Кимики тўртинчи соатда, яъни ўқиладиган вақтдан озгина аввал борса, гўёки бир товуқ ҳадя қилибдир. Кимики намози жумъага бешинчи вақтда борса, гўёки тухум ҳадя қилибдир. Қачонким хатиб хутба ўқиш учун минбарга чиқса саҳифалар, яъни дафтарлар ўралгай, қаламдар кўтарилгай, фаришталар минбарнинг олдида йиғилгайлар ва хутбани эшитгайлар. Кимики ул вақтдан кейин, яъни хутба ўқилгандан кейин келса, гўёки намози жумъанинг ҳақини адо қилмоқ учун келибдир. Чунончи, "Дуррату-н-носиҳин"да мазкурдир.

Ва яна Пайғамбар алайҳис салом айтдилар: "Кимики намози жумъани беузр тарк қилса, албатта тилло садақа қилгай, агар бир тилло топмаса, ярим тилло садақа бергай. Кимики пайдар-пай уч жумъани ўқимаса, гувоҳлиги қабул қилинмагай". Чунончи, "Масобиҳ"да мазкурдир.

Ва яна "Саҳиҳи Муслим"дан ривоят қилинибдур, албатта Расул алайҳис салом айтдилар: "Кимики яхши таҳорат қилса, сўнг жумъа намозига келса, хутба ўқилганда эшитиб, сукут қилиб ўтирса, бул жумъа билан ул жумъа ўртасидаги қилган гуноҳи мағфират қилингай. Бундан зиёда яна уч кунни ҳам кечирилур. Чунончи, "Тафсири Хозин"да мазкурдир.

Ва яна ҳадиси шарифда бордирки, ҳар ким жумъа куни ўлса, Худойи таъоло ул кишига шаҳиднинг савобини битгай ва уни гўр азобидан сақлагай. Чунончи, "Мадорику-т-танзийл"да мазкурдир.

БУ ФАСЛДА ҲАЙИТ НАМОЗИНИНГ БАЁНИ

نَدَبَ يَوْمَ الْفِطْرِ أَنْ يَأْكُلَ وَ يَسْتَاكَ وَ يَغْتَسِلَ وَ يَتَطَيَّبَ

Фитр кунида, яъни оғиз очар ҳайитида тонг отгандан кейин таом емоқ мустаҳабдир, лекин "Зоҳидий" китобида ширин нарса емоқ мустаҳаб дейилибдир. Анас разийаллоҳу анҳудан ривоят қилинган ҳадисдан хурмо емоқ ва сони иккитадан зиёда, яъни тоқ бўлмоғи фарқланур. Демак, намоздан илгари емоқ билан гуноҳкор бўлмағай, лекин ийди фитр куни таом емагани учун итоб қилинур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Итобнинг маъноси - маломат ва ғазаб қилмоқдир. Чунончи, луғатларда мазкурдир.

Ва яна мисвок ишлатмоқ, ғул қилмоқ ва хушбўй нарсаларни ўзига суртмоқ мустаҳабдир. Албатта ул кунда одамлар жамъ бўлиб, издиҳом бўлғайлар, унда ёмон ҳидларни йўқ қилиб, ўзларига хушбўй нарсаларни суртмоқ, мўъминларнинг табиатларини кир қилмаслик ва уларга азият етқирмаслик суннатдир.

وَيَلْبِسَ أَحْسَنَ ثِيَابِهِ وَيُؤَدِّيَ فِطْرَتَهُ ثُمَّ يَخْرُجُ إِلَى الْمَسْجِدِ وَلَا يَتَنَفَّلُ قَبْلَ الصَّلَاةِ

Яхшироқ либосларини киймоқ мустаҳабдир.

Ва яна ҳайит намозини ўқимасдан илгари садақан фитрни бериб адо қилгайки, уни бермоқ ул кишига вожиб бўлган бўлса.

Ва бу баён бўлган олти суннатни ҳайит намозидан илгари адо қилгай, шундан сўнг намоз ўқиладиган жойга чиққай. Намозгоҳга юрган йўлида оҳиста ва виқор билан юриб боргай. Лойиқ ва муносиб бўлмаган нарсалардан кўз юмгай, яъни

ношаръий нарсаларга қарамасдан боргай. Бунда шу нарсага ишорат бордирки, намозгоҳга пиёда бормоқ мустаҳабдир. Ва бу пиёда бормоқ ёшларгадир, аммо қари кишиларга бирор нарсага миниб бормоқ мустаҳабдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ийд кунида одамлар бир-бирига: "Худойи таъоло бизлардан ва сизлардан қабул қилгай", деб муборақбод қилмоқларининг асли йўқ, беаслдир. Ажамларнинг феълларидандир. Чунончи, Пайғамбар алайҳис саломдан ривоят қилингандир.

Ва яна Ҳасан Авзоъий раҳимаҳуллоҳдан ривоят қилинди. Ул жаноб айтдилар: "Ҳайит кунида бир-бирига дуо қилмоқ бирла мулоқот қилмоқлик бидъатдир, бу саломнинг аксидур, салом дурустдир. "Китобу-д-дурар"да айтилибдурки, ийднинг таҳнийяси, яъни ҳайит куни бир-бирларига "муборақ бўлсин" демоқлари жоиздир. Чунончи, "Зоҳидий"да ва "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Намозгоҳга борарда қурбон ҳайитида такбирни жаҳран айтганга ўхшаш йўлда такбир ошкора айтиб борилгай. Бу имомайннинг қавллари. Аммо ийди фитрда намозгоҳга борарда такбирни оҳиста айтмоқ яхшидир. Ва бу Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳининг қавлларидир. Чунончи, "Шарҳи Илёс" ва "Мажмаъу-л-анҳур"да мазкурдир.

Намози нафлни ийддан илгари намозгоҳда ва бошқа жойда ўқимоқ ҳам макруҳдир. Бу оммаи машойих наздларида, яъни чунончи, "Жомиъ-у-румуз"да ва "Мажмаъу-л-анҳур"да мазкурдир. Балки ийд намозини ўқиб, уйига келгандан кейин нафлни ўқимоқ макруҳ эмас. Бу қавл асаҳҳдир. Чунончи, "Мултақал Абҳур"да мазкурдир.

وَشَرِطَ لَهُ شُرُوطُ الْجُمُعَةِ وَجُوبًا وَآدَاءً

Намози ийднинг вожиблигига намози жумъага шарт бўлган нарсалар шарт қилингандир. Масалан, шаҳарда муқийм бўлмоқ, тандуруст бўлмоқ, озод бўлмоқ, эркак бўлмоқ, балоғатга етган бўлмоқ, кўзу оёқлари саломат бўлмоқ, — булар намози жумъанинг вожиблигига шарт эди. Яна намози жумъанинг вожиблигига шарт бўлган нарса миср, яъни шаҳар ё шаҳарнинг атрофи, султон ё султоннинг ноиби, жамоат бўлмоқ, яъни имомдан бошқа уч эркак бўлмоқ ва изни омм бўлмоқ, яъни

масжидга барча одамларнинг кирмоғига рухсат бўлмоқ. Бу шартларнинг ҳаммаси намози жумъага шарт эди, намози ийдга ҳам шартдир.

الْأَخْطَبَةُ وَ وَقْتُهَا مِنْ ارْتِفَاعِ الشَّمْسِ إِلَى زَوَالِهَا وَ
يَكْبَرُ ثَلَاثًا رَافِعًا يَدَيْهِ بَعْدَ الثَّنَاءِ

Фақат хутба ўқимоқ шарт эмас, балки суннатдир. Намози ийдда хутба намози жумъага икки сабабдан муҳолиф бўлур. Биринчиси шуки, намози жумъа бехутба дуруст эмас, намози ийд бехутба дурустдир. Иккинчиси шуки, намози жумъада хутба илгари ўқилур, икки ҳайитда намоздан кейин ўқилур. Агар икки ҳайитда ҳам намоздан илгари ўқилса, жоиздир. Чунончи, "Шарҳи Илёс"да мазкурдир.

Ҳайит намозининг ўқиладиган вақти кун кўтарилиб, намоз дуруст бўлган вақтидан бошлаб, яъни кун бир найза, икки найза бўйи кўтарилган вақтдан бошлаб то қиём бўлгунчадир. Аввалги масъала "Музмарот"да мазкурдир, кейинги масъала "Ҳидоя"да ҳам мазкурдир. Бошқа намозларни қиёмда ўқимоқ жоиз эмас эди, шунга ўхшаб ҳайит намозини ҳам қиёмда ўқимоқ жоиз эмас. Чунончи, "Мажмаъу-л-анҳур"да ҳам мазкурдир.

Ва яна ҳайит намозида аввалги икки ракаатга "Субҳонакаллоҳумма"ни ўқигандан кейин уч маротаба такбир айтгай, ҳар маротабада қўлини кўтариб икки қулоғига, яъни юмшоғига еткузгай ва такбирларнинг аросида қўлларини икки ёнига ташлагай, боғламагай, яъни олдига олиб турмагай. Шундан сўнг қўл боғлаб, "Аъувзу биллаҳ"ни махфий айтгай. "Ал-ҳамду" сурасини ўқиб, унга бир сура зам қилгай. Имом Хоҳарзода шундай ихтиёр қилибдурлар.

وَ فِي رُكْعَةِ الثَّانِيَةِ بَعْدَ الْقِرَاءَةِ وَيُصَلِّي غَدًا بَعْدَ إِذَا
صَلَّى الْإِمَامُ لَا يَقْضِي مِنْ قَاتٍ وَالْأَضْحَى كَالْفِطْرِ لَكِنْ
نَدَبَ الْإِمْسَاكُ إِلَى أَنْ يُصَلِّيَ

Ва яна иккинчи ракаатда қироат қилгандан кейин рукуъга бормасдан илгари уч мартаба такбир айтгай, аввалгидек тўртинчи такбирни айтиб, рукуъга боргай.

Ийди фитр намози узрли бўлгани сабабли эртасига ўқилур, яъни иккинчи кун ўқилса, дуруст бўлур. Масалан, ҳар вақт осмон булутли бўлса, қиёмдан сўнг ойни кўрдик, деб гувоҳлик берсалар, рўзани очгайлар. Бироқ бу куни ҳайит намозининг вақти ўтгани сабабли ўқимагайлар, иккинчи кунда ўқилгай. Чунончи, бу мазмунда "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир.

Имом қавмининг баъзиси билан ҳайит намозини ўқиб бўлган бўлса, ўқимаганлар қазосини ўқимагайлар, яъни улар ҳам бир одамни имом қилиб ҳайит намозини ўқимагайлар.

Ийди қурбон намози ҳам баён бўлган шартларда ийди фитрга ўхшашдир. Лекин ийди қурбон намозини ўқиб бўлгунча емоқ ва ичмоқдан ўзини тийиб, ушлаб турмоқ саҳобалар ризвонуллоҳи таъоло алайҳим ажмаъинлардан мустаҳабдир. Лекин мусанниф раҳматуллоҳи алайҳининг "нудиба" деганларидан шунга ишорат борки, таом емоқ ва ичмоқ макруҳ эмас. Ва бу қавл мухтордир, чунончи, "Музмарот"да мазкурдир. Ва яна шунга ҳам ишоратки, ийди қурбон намозини ўқиб бўлгунча таом емай ва ичмай ўзини сақламоқ ва эҳтиёт қилмоқ савм эмас, яъни бунини рўза дейилмагай ва шу сабабдан нийят шарт қилинмабдир. Ва яна "нудиба" деганларидан шунга ишорат бордирки, ийди қурбон намозини ўқиб бўлгунча рўза ушламоқ шаҳарликларнинг ҳақиға хоссатан мустаҳаб қилингандир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Қурбон ҳайитининг намози шитоб билан ўқилур, чунки қурбонлик қиладиган одамлар қурбонликни тезроқ қилишлари мумкин бўлсин, зеро қурбонлик бечораларнинг ҳақидир.

وَيُكَبِّرُ جَهْرًا فِي الطَّرِيقِ وَيُصَلِّي ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ بَعْدَ رَأْوٍ
غَيْرِهِ وَ يُعَلِّمُ تَكْبِيرَ التَّشْرِيقِ وَالْأَضْحِيَّةِ وَ ثُمَّ أَحْكَامَ
الْفِطْرِ

Ийди қурбон намозини ўқиш учун борурда йўлда такбирни ошкора айтиб боргай. Бу деганларидан ишорат шунгаки, намозгоҳга етишганда такбирни тўхтатгай.

Яна ийди қурбон намозини узрли ё узрсиз уч кунгача таъхир қилиб ўқилса, дуруст бўлгай, лекин ҳеч бир узрсиз аввалги кундан иккинчи кунгача ё учинчи кунгача таъхир қилса, гуноҳкор бўлгай. Чунончи, "Шарҳи Таҳовий"да мазкурдир.

Имом ийди қурбон намозининг хутбасида қавмга ташриқ кунларининг такбирларини ўргатгай.

Ва яна қурбонлик қилмоқ ва сўймоқ ҳукмларини баён қилгай, токи билмаган одамлар билиб амал қилсинлар.

Икки ийднинг ҳар қайсисида намози жумъага ўхшаш икки хутба ўқигай, лекин ийди фитр намозининг хутбасида такбир айтгай. Ийди қурбон хутбасида ийди фитрнинг хутбасидан кўпроқ такбир айтгай. Хутбадан такбирни кўпроқ айтиш лойиқ ва муносиб эмас. Такбирда саноқ ва адад йўқдир. Чунончи, "Қозихон"да мазкурдир.

Айтилишича, аввалги хутбани тўққиз такбир билан бошламоқ ва ҳаммасини пайдар-пай айтмоқ, иккинчи хутбани етти такбир билан бошламоқ суннат бўлибдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Хатиб хутбани такбир билан бошлаб, минбардан тушмасдан илгари ўн тўрт такбир айтгай. Чунончи, "Қуниййа"да мазкурдир.

وَلَا اجْتِمَاعَ يَوْمَ عَرَفَةَ تَشَبُّهَا بِالْوَاقِفِينَ وَ يَجِبُ قَوْلُهُمْ
اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ وَ
لِلَّهِ الْحَمْدُ مِنْ فَجْرِ عَرَفَةَ عَقِيبَ كُلِّ فَرَضٍ أَدَّى بِجَمَاعَةٍ
مُسْتَحَبَّةٍ عَلَى الْمُقِيمِ بِمِصْرٍ وَمُقْتَدِيَةِ بَرَجَلٍ

Арафот тоғида йиғилган одамларга ўхшашмоқ учун арафа куни пешин намозининг вақтидан кейин бир жойга йиғилиб турмоқ, яъни масжидларига ё бошқа жойларга жам бўлиб,

зикргўён бўлиб турмоқлари машруъ эмас, яъни шариатда мўътабар эмас. Зероки бу ибодат Арафотга хосдир, гўёки тавоф қилмоқ Хонаи Каъбага хос бўлгани каби. Бир одам тавоф қилмоқ нийяти билан масжид атрофида айланса, унга куфр хавфи бордир. Чунончи, "Кофий" ва бошқа китобларда мазкурдир. Яна бошқа далил шулки, Арафа куни бир жойга йиғилмоқ Пайғамбар алайҳиссаломдан ҳам ва хулафойи рошидин, яъни чаҳорёрлардан ҳам ривоят қилинган эмас. Бас, маълум бўлдики, бу одат бидъат экан. Бидъат эса энг ёмон ишдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва ушбу ўн олти калимаки: "Аллоҳу акбар, Аллоҳу акбар. Ла илоҳа иллаллоҳу, валлоҳу акбар. Аллоҳу акбар. Валлиллоҳил-ҳамд"дур, буни Арафа куни бомдоддан бошлаб ҳар фарзнинг орқасидан айтмоқ вожибдур. Саҳобаи киборларнинг иттифоқлари бўлгани жиҳатидан вожиб саналгандир. Ва зоҳир ривоятда бизнинг уламоларимиз шул қавлни олибдурлар. Чунончи, "Мажмаъу-л-анҳур"да мазкурдир. Мазкур такбир мустаҳаб саналган жамоат билан ўқилган фарз намозларидан кейин ўқилур. Яъни ҳаммаси ёки баъзиси эркаклар бўлган жамоатдир. Фақат аёлларнинг ўзлари жамоат бўлиб ўқиган фарз намозларидан кейин ул такбирни айтгайлар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Яна бу такбирни шаҳарда муқийм яшовчи мўъминлар айтгайлар. Демак, аёллар ва мусофирларга вожиб эмасдир. Бу асаҳҳ қавлдир. Чунончи, "Музмарот"да мазкурдир.

Яна муқийм деганларидан ишорат ангаки, озод бўлмоқ шарт эмас. Хоҳ қул бўлсин, хоҳ озод бўлсин, муқийм бўлса, мустаҳаб жамоат билан ўқиган фарз намозидан кейин такбир айтмоқ вожибдир. Чунончи, "Темиртоший"да мазкурдир. Ул муқийм тандуруст бўлгай. Ҳар вақт касал киши жамоат билан намоз ўқиса, такбир айтмагай. Чунончи, "Жуллобий"да ва "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Эркак кишига иқтидо қилган хотинга такбир айтмоқ вожиб бўлгай, лекин ул хотин хоҳ муқийм, хоҳ мусофир бўлсин, овозини чиқармай, оҳиста айтгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Шунга ўхшаш такбир айтмоқ яланғоч жамоат бўлиб намоз ўқиганларга ҳам вожиб бўлмагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ва "Мажмаъу-л-анҳур"да мазкурдир.

وَمُسَافِرٍ مُّقْتَدٍ بِمَقِيمٍ إِلَى عَصْرِ الْعِيدِ وَقَالَا إِلَى عَصْرِ
آخِرِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ وَبِهِ يُعْمَلُ

Ва яна муқиймга иқтидо қилган мусофир учун такбир айтмоқ вожиб бўлгай, бу иқтидо қилгани сабабдир. Саҳройи ва касал одамларнинг ул муқиймга иқтидо қилмоқлари билан такбир айтмоқлари вожиб бўлган. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва арафа кунининг бомдодидан бошлаб ийди қурбон кунининг намози асригача ҳар фарзнинг орқасидан такбир айтмоқ вожибдир. Бас, саккиз фарз намозда, Ибн Масъуд разийаллоҳу анҳунинг қавллариға қараганда, такбир айтгай. Чунончи, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ ушбу қавлга амал қилибдурлар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумаллоҳу таъоло ташриқ кунлари охирги кунининг намози асригача такбир айтмоқ вожиб дедилар. Бул кун қурбон ойининг ўн учинчи кунидир. Бунга қараганда, йигирма уч такбир айтилгай. Бу қавл Имом Муҳаммад ва Имом Абу Юсуфнинг қавлларидир, шунга амал қилинур, яъни ибодатда одамлар эҳтиёт юзасидан уларнинг қавллариға амал қиладилар. Чунончи, "Мажмаъу-л-анҳур"да мазкурдир. Фатво ушбу қавлгадир. Чунончи, "Мужтабо"да, "Жомиъу-р-румуз"да, "Шарҳи Илёс"да, "Мултақо" ва бошқа китобларда ҳам мазкурдир.

Ташриқ деб луғатда гўшт қоқламоққа айтилуру ва айёми ташриқ деб ийди қурбондан кейинги уч кунни айтилуру, зероки ул кунларда қурбонликларнинг гўштлири офтобда қоқлаб қуришиб олинуру. Чунончи, бу луғатларда мазкурдир.

وَلَا يَدَعُهُ الْمُؤْتَمُّ وَلَوْ تَرَكَ إِمَامُهُ

Имомга иқтидо қилиб, намозни тамом топган одам такбир айтмай қўймагай, яъни албатта такбир айтгай, борди-ю, имом такбирни айтмаса ҳам, зероки имомга иқтидо қилган кишининг

имомга ҳар феълда тобеълик қилиши фақат намоз ичида вожибдир, аммо такбир намоздан ташқаридадир. Чунончи, бул мазмун "Ҳидоя" ва бошқа китобларда ҳам мазкурдир.

Мазкур кунларда такбир айтмоқнинг сабаби Иброҳим алайҳис салом туши билан боғлиқдир. Иброҳим алайҳис салом туш кўрдилар. Ўғлингни қурбонлик қил, дейилди. Пайғамбарларнинг тушлари ваҳийга ўхшаш эди. Иброҳим алайҳис салом уйқудан уйғондилар. Забиҳни, яъни Исмоил алайҳис саломни буюрилган жойга олиб келдилар.

Хожа Мансур. Мотуридий раҳматуллоҳи алайҳ айтдилар: "Сўйилишга ҳозир қилинган зотга иймон келтирамиз, бироқ сўйилишга ҳозир қилинган Исмоил алайҳис саломми ёки Исҳоқ алайҳис саломми, бунинг қандайлиги билан ишимиз йўқдир".

Иброҳим алайҳис салом сўйилувчининг гарданига пичоқ қўйиб, қанчалик суртмасинлар, ҳеч кесмас эди. "Аллоҳу акбар" деган бир овозни эшитдилар. Иброҳим алайҳис салом қарадилар ва Жаброил алайҳис саломнинг беҳиштдан фидо келтирганини кўрдилар. Шунда Иброҳим алайҳис салом "Ла илаҳа иллаллоҳу валлоҳу акбар" дедилар. Забиҳ, яъни сўйилмоққа тайёр бўлган зот "Аллоҳу акбар ва лиллаҳил ҳамд" дедилар. Биринчи Жаброил алайҳис салом овоз қилган эдилар, иккинчи Иброҳим алайҳис салом овоз қилдилар, учинчи забиҳ овоз қилдилар.

Имом Зоҳид раҳматуллоҳи алайҳ айтибдурларки, ҳар одамга бир мушкул иш дуч келса, ушбу калималарни кўп ўқиса, Худойи азза ва жалла ул муҳим ишни осон қилгай. Бу билан уч Пайғамбари мурсал уч оғир ишдан нажот топдилар: Жаброил алайҳис салом фидо келтирмоқдан, Иброҳим алайҳис салом ўғилларини сўймоқдан, забиҳ (сўйилувчи) жон бермоқдан. Чунончи, "Салоти Масъудий"да ҳам мазкурдир.

Пайғамбар алайҳис саломдан ривоят қилинди, ул зот дедилар: "Кимики қудрати етиб туриб қурбонлик қилмаса, жуҳудликда ўлгай, хоҳласа насронийликда ўлгай", яъни қудрати етиб туриб қурбонлик қилмаса, хоҳи жуҳуд, хоҳ насроний бўлиб ўлгай, фарқи йўқдир.

Яна бир ривоятда келишича, Пайғамбар алайҳис салом дедилар: "Кимики қурбонликка қодир бўлиб, қилмаса, албатта, ул бизнинг намозгоҳимизга келмасин". Яна Пайғамбар алайҳис салом дедилар: "Ҳар кимики бизнинг намозимизни ўқиса ва

қурбонлигимизни қилса, ул киши бизнинг гуруҳимиздандир. Кимики бизнинг намозимизни ўқимаса ва қурбонлигимизни қилмаса, агар ўзи ғаний (бой) бўлса, ул киши биздан эмас".

Ва яна Пайғамбар алайҳис салом дедилар: "Умматимнинг яхшироғи қурбонлик қилгай ва ёмонроғи қудрати етиб туриб қилмагай". Ва яна Пайғамбар алайҳис салом дедилар: "Огоҳ бўл, албатта, қурбонлик қилмоқ халос қилувчи амаллардандир, у дунё ва охиратнинг шарридан ўз эгасини халос қилғувчидур." Чунончи, "Зубдату-л-воизин"да мазкурдир.

Ҳазрати Али разийаллоҳу анҳудан ривоятдир, ул жаноб дедилар: "Кимики қурбонлик олмоқ учун уйидан чиқса, ҳар бир қўйган қадамига ўн-ўн савоб бўлгай ва ўн-ўн гуноҳидан йўқ қилингай ва унинг учун ўн даража баланд қилингай. Савдосида сўзласа, сўзи тасбиҳ ўрнига ўтгай. Ҳар вақт пулини тайёрласа, ҳар бир тангасига юз савоб бўлгай, башарти топган пули ҳалолдан бўлса. Ҳар вақт қурбонликни сўйишга қасд қилиб чиқса, ҳар махлуқики сўйган ердан етти қат ергача ул кишига истиғфор айтгай. Ҳар вақт қурбонлик қонини тўкса, унинг ҳар бир қатра қонидан ўн фаришта пайдо қилгай ва ул фаришталар қиёмат кунигача истиғфор айтгайлар. Ҳар вақт гўштини бўлиб, одамларга берса, ҳар бир луқмасига Исмоил алайҳис саломнинг фарзандларидан бир қулни озод қилгандек бўлур. Чунончи, "Зубдату-л-воизин"да мазкурдир.

Қурбонлик тўғрисида келган ҳадислар кўпдир, ўз жойида баён қилинғусидир, иншоаллоҳ.

- БУ ФАСЛДА ЖУМЪА НАМОЗИ
ВА ИККИ ИЙД

НАМОЗИДА ЎҚИЛАДИГАН ХУТБАЛАР
БАЁНИ

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي زَيَّنَ السَّمَاءَ بِالْكَوَاكِبِ وَالسِّيَّارَ وَ
أَوْحَى الْأَرْضَ بِمَيَّاهِ الْعُيُونِ وَالْأَبْحَارَ وَكَوَّرَ النَّهَارَ عَلَى
الَّيْلِ وَكَوَّرَ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ خَالِقُ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ وَ
رَازِقُ الْحَيَّتَانِ فِي الْبَحَارِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ وَعَذَابُ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَ
نَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ
وَنَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَحَبِيبُهُ الْمُخْتَارُ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْأَبْرَارِ الْأَخْيَارِ خُصُوصًا
عَلَى الشَّيْخِ الشُّفِيِّ الْقَابِلِ الرَّفِيقِ وَقَاتِلِ الزُّنْدِيقِ
الْمُلَقَّبِ بِالْعَتِيقِ الْأَسَاقِ إِلَى التَّصَدِيقِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ
إِمَامِ الْمُتَّقِينَ أَبِي بَكْرٍ الصَّدِيقِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ ثُمَّ
السَّلَامُ مِنَ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ إِلَى الْأَمِيرِ الْأَوَّابِ زَيْنِ
الْأَصْحَابِ الْمَجَاوِرِ فِي الْمَسْجِدِ وَالْمِنْبَرِ وَالْمِحْرَابِ

صَاحِبِ الشَّرْعِ وَالاِخْتِسَابِ النَّاطِقُ بِالْخَيْرِ وَالصَّوَابِ
 أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِمَامِ الْمُتَّقِينَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ
 تَعَالَى عَنْهُ ثُمَّ مِنْ الْمَلِكِ الْمَنَانِ إِلَى الْأَمِيرِ الْأَمَانِ الْمُنَزَّهِ
 عَنِ الْكُفْرِ وَالشَّرْكِ وَالطُّغْيَانِ حَبِيبِ الرَّحْمَنِ عَدُوِّ
 الشَّيْطَانِ كَامِلِ الْإِيمَانِ سِرَاجِ أَهْلِ الْإِيمَانِ صَاحِبِ الْحَيَاءِ
 وَالْإِيمَانِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِمَامِ الْمُتَّقِينَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانٍ
 رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ ثُمَّ السَّلَامُ مِنَ الْمَلِكِ الْوَلِيِّ إِلَى
 أَمِيرِ الْوَصِيِّ صَاحِبِ الْعِزِّ الْقَوِي قَلْعِ بَابِ الْخَيْرِ زَوْجِ
 فَاطِمَةَ الزَّهْرَاءِ كَامِلِ الْوَارِثِ هَذَا الْمُحَمَّدُ ابْنُ عَمِّ النَّبِيِّ
 أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِمَامِ الْمُتَّقِينَ عَلَى الرُّضِيِّ الْوَفِيِّ السَّخِيِّ
 رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ وَعَلَى وَالِدَيْهِ وَسَبْطَيْنِهِ وَقُرَّتِي
 عَيْنَيْهِ وَمُسَرَّتِي أُذُنَيْهِ وَ رَاكِبِي مَنْكَبَيْهِ وَهُمَا شَبَّانِ أَهْلِ
 الْجَنَّةِ فِي الْجَنَّةِ أَبِي مُحَمَّدٍ الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ وَعَلَى
 الْمُطَهَّرَيْنِ بِرَفْعَةِ الْأَسَاسِ عَمِيهِ الشَّرِيفَيْنِ الْمُعْظَمَيْنِ
 الْمُحْتَرَمَيْنِ حَمَزَةَ وَ عَبَّاسٍ وَعَلَى مَنْ تَابَعَهُمْ مِنَ النَّاسِ وَ
 عَلَى فِرَاقِ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالتَّابِعِينَ الْأَبْرَارِ
 الْأَخْيَارِ إِلَيَّ دَارِ الْقَرَارِ وَأُسَلِّمُ تَسْلِيمًا دَائِمًا أَبَدًا حَمْدًا

كثيْرًا كَثِيْرًا أَيُّهَ النَّاسِ قَدْ قَرُبَ آخِرُ الزَّمَانِ وَ خُرُوجُ
الدَّجَالِ وَ طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا إِلَى مَشْرِقِهَا وَ أَنْتُمْ
غَافِلُونَ يَوْمَ يَقُولُ اللَّهُ الْجَلِيلُ الْجَبَّارُ الْحَيُّ الْقَيُّومُ جَلُّ
جَلَالِهِ يَا جَبْرِيلُ أَنْشِرِ الدِّيَّوَانَ وَ يَا مِيكَائِيلُ ضَعِ الْمِيزَانَ
لَوْزْنِ أَعْمَالِ الْإِنْسَانِ فَطُوبَى لِمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فِي
الْمِيزَانِ وَ أَوَيْلًا لِمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فِي الْمِيزَانِ وَ يَا كَرُومُ
بِئْسَ مَدُّ الصِّرَاطِ عَلَى الْمِيزَانِ لِعُبُورِ الْإِنْسَانِ وَ سَعْدُ
مَنْ جَاوَزَ عَلَى الصِّرَاطِ وَ وَصَلَ بِجِوَارِ الرَّحْمَنِ وَ يَا
مُحَمَّدُ الْمُصْطَفَى صَلَوَةُ عَلَيْكَ قَرُبَ أُمْتِكَ إِلَى مَيْدَانِ
الدِّيَّوَانِ ثُمَّ يُنَادِي الْمُتَنَادِي أَيْنَ فَلَانُ ابْنِ فَلَانٍ أَجِبْ بِعَمَلِكَ
عَلَى الرَّحْمَنِ فَبَأَى لِسَانُ تُجِيبُونَ وَ بَأَى أُذُنٌ تَسْمَعُونَ
فَيَا وَيْلَتَا أَيُّهَا الظَّالِمُونَ وَ يَا حَسْرَتَا أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ وَ يَا
نَدَامَتَا أَيُّهَا الْغَافِلُونَ إِنَّ هَوْلَ الْقِيَامَةِ وَ هَوْلَ النَّارِ عَظِيمٌ
عَظِيمٌ وَ حَرُّهَا شَدِيدٌ شَدِيدٌ وَ قَعْرُهَا بَعِيدٌ بَعِيدٌ وَ مَاءُهَا
صَدِيدٌ صَدِيدٌ وَ عَذَابُهَا كُلُّ يَوْمٍ جَدِيدٌ جَدِيدٌ وَ اعْلَمُوا أَنَّ
عُمْرَكُمْ قَصِيرٌ قَصِيرٌ وَ زَادَكُمْ قَلِيلٌ قَلِيلٌ وَ سَفَرَكُمْ طَوِيلٌ
طَوِيلٌ وَ رُوحَكُمْ فِي يَدِ مَلِكِ الْمَوْتِ أَسِيرٌ أَسِيرٌ وَ قُبُورَكُمْ

غَسِيقُ غَسِيقٍ وَ سُوَالِ الْمُنْكَرِ وَ النُّكَيْرِ عَسِيرٌ عَسِيرٌ وَ
 حَسَابُكُمْ شَدِيدٌ شَدِيدٌ حَلَا لَهَا حَسَابٌ وَ حَرَامُهَا عَذَابٌ وَ
 شَبَهَتْهَا عِتَابٌ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ وَ صِرَاطُكُمْ
 دَقِيقٌ دَقِيقٌ وَ النَّارُ حَرِيقٌ حَرِيقٌ يَكُونُ الْمُنَافِقُ فِي يَوْمِ
 الْقِيَامَةِ مِنَ الْمُوَحَّدِينَ فَرِيقٌ فَرِيقٌ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ
 تَعَالَى أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَ
 فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ وَ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَامْتَازُوا
 الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا
 تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ وَ أَنْ اعْبُدُونِ هَذَا
 صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ بَارَكَ اللَّهُ لَنَا وَ لَكُمْ فِي الْقُرْآنِ الْعَظِيمِ وَ
 نَفَعَنَا وَ آيَاتُكُمْ بِالْآيَاتِ وَ الذِّكْرِ الْحَكِيمِ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ
 الرَّحِيمُ الْجَوَادُ الْكَرِيمُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ السَّمِيعُ الدُّعَاءِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَحْمَدُهُ وَ نَسْتَعِينُهُ وَ نَسْتَغْفِرُهُ
 وَ نُؤْمِنُ بِهِ وَ نَتَوَكَّلُ عَلَيْهِ وَ نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا وَ
 مِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ وَ مَنْ
 يَضِلَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَ لَهُ نَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا
 شَرِكَ لَهُ وَ نَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ إِنَّ اللَّهَ وَ

مَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا
عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ
مُحَمَّدٍ بَعْدَ مَنْ صَلَّى وَصَامَ وَصَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ
عَلَى آلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ بَعْدَ مَنْ قَعَدَ وَقَامَ وَصَلِّ عَلَى
سَيِّدِنَا وَجَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ وَعَلَى مَلَائِكَتِكَ
الْمُقَرَّبِينَ وَعَلَى أَهْلِ طَاعَتِكَ أَجْمَعِينَ وَارْحَمْنَا وَاحْشُرْنَا
مَعَهُمْ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

خطبه ديگر

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَلَّمَنَا بِتَعْلِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ
شَرَّفَنَا بِتَشْرِيفِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَنَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ
إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرَكَ لَهُ شَهَادَةً مُوصَلَّةً إِلَى دَارِ الْجَنَّةِ وَ
نَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ الَّذِي نَسَخَ دِينَهُ وَشَرِيعَتَهُ
سَائِرِ الْأَدْيَانِ بِحُجَّةِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ صَلَّى اللَّهُ
تَعَالَى عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَأَوْلَادِهِ وَأَزْوَاجِهِ وَأَصْحَابِهِ وَ
خُلَفَائِهِ الرَّاشِدِينَ الْمُرْشِدِينَ مِنْ بَعْدِهِ اعْلَمُوا أَنَّ أَوَّلَ كِتَابَةٍ
الْقَلَمَ عَلَى اللُّوحِ الْمَحْفُوظِ لِأَمْرِ الرَّحْمَةِ وَكُلِّ سُورَةٍ

بِزِينَةِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ
الرَّجِيمِ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَ إِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الَّذِي حَثَّ أُمَّتُهُ أَنْ يَقُولُوا
عِنْدَ بَدْءِ كُلِّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَفْخَرِ
الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ مَوْلَانَا وَمَوْلَى الْعَالَمِينَ سَيِّدِنَا أَبِي
الْقَاسِمِ مُحَمَّدٍ يَا أَيُّهَا الْمُشْتَاقُونَ نُورَ جَمَالِهِ صَلُّوا عَلَيْهِ وَ
سَلِّمُوا تَسْلِيمًا

خطبه دیگر

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَتَحَ أَبْوَابَ الْجَنَّةِ تَشْرِيفًا لِدُخُولِ شَهْرِ
رَمَضَانَ وَ أَمَرَ رِضْوَانَهُ بِتَزْيِينِ الْجَنَّةِ تَكْرِيمًا لِدُخُولِ شَهْرِ
رَمَضَانَ فَسُبْحَانَ الَّذِي يُعْتَقُ كُلُّ لَيْلَةٍ عِنْدَ الْإِفْطَارِ أَلْفَ
أَلْفِ رَقَبَةٍ مِنَ النَّيِّرَانِ فَقُولُوا مَرْحَبًا مَرْحَبًا يَا شَهْرَ رَمَضَانَ
نَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ تَبَلَّغْنَا إِلَى
أَعْلَى الدَّرَجَاتِ مَعَ الْقَائِلِينَ مَرْحَبًا مَرْحَبًا تَوْقِيرًا الشَّهْرِ
رَمَضَانَ وَ نَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ الَّذِي هُوَ شَفِيعُ
الْمُذْنِبِينَ فِي يَوْمِ الْعَرَصَاتِ وَ الْمِيزَانِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى

عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَ أَصْحَابِهِ عَلَيْهِمُ الرِّضْوَانُ اعْلَمُوا أَنَّ
 شَهْرَكُمْ هَذَا شَهْرٌ عَظِيمٌ أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ وَ هُوَ شَهْرٌ يُفْتَحُ
 فِيهِ أَبْوَابُ الْجَنَانِ وَ يُغْلَقُ فِيهِ أَبْوَابُ النَّارِ أَوَّلُهُ رَحْمَةٌ وَ
 أَوْسَطُهُ مَغْفِرَةٌ وَ آخِرُهُ عَذَابٌ مِنَ النَّارِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى
 عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ عَلَيْهِمُ الرِّضْوَانُ

خطبه ايام ذى الحجه:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَ أَيَّامَ عَشْرِ ذِي الْحِجَّةِ عَلَى سَائِرِ
 الْأَيَّامِ وَ نَوَّرَ عُيُونَ الْحُجَّاجِ فِيهَا بِلِقَاءِ الْكَعْبَةِ الْبَيْتِ
 الْحَرَامِ وَ وَعَدَ لِلتَّائِبِينَ وَ الْعَابِدِينَ رُؤْيَا جَمَالِهِ فِي دَرِ
 السَّلَامِ فَسُبْحَانَ مَنْ أَشْرَفَ هَذِهِ الْأَيَّامَ بِأَفْعَالِ الْحَجِّ وَ
 التَّلْبِيَةِ وَ الْأَحْرَامِ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ
 أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ وَلِلَّهِ الْحَمْدُ نَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ
 لَا شَرِيكَ لَهُ شَهَادَةٌ مُوصِلَةٌ إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَ نَشْهَدُ أَنَّ
 مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ نَبِيُّ أَرْسَلَهُ اللَّهُ تَعَالَى بِالْبَرَكَةِ وَ
 الْإِنْعَامِ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ
 أَكْبَرُ وَلِلَّهِ الْحَمْدُ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَ

أَصْحَابِهِ الْبِرَةِ الْكَرَامِ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى شَرَفَكُمْ بِهَذَا
الْأَيَّامِ فَلَا تُضِيعُوهَا بِاتِّبَاعِ الْهَوَى وَارْتِكَابِ الْحَرَامِ
فَاجْتَهِدُوا فِي الطَّاعَاتِ وَالصَّدَقَةِ وَالصِّيَامِ كَيْ تَنَالُوا
لِقَاءَ اللَّهِ الْمَلِكِ الْعَزِيزِ الْعَلَامِ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ
الرَّجِيمِ تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ اَللّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ
عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ شَفِيعِ الْمُذْنِبِينَ يَوْمَ الْبَعْثِ وَ
الْقِيَامِ إِلَى آخِرِهِ

سُبْحَانَ مَنْ تَطَابَقَتِ الْأَجَلَةُ فِي ذَاتِهِ الْعِزُّ وَالْجَلَالُ وَ
تَنَاطَقَتِ الْأَدَلَّةُ بِصِفَاتِهِ بِالْدَّرِّ وَالْكَمَالِ وَيَخْفُ عَلَى
قُدْرَتِهِ أَنْشَاءُ السَّحَابِ الثَّقَالِ وَيَرْجِفُ مِنْ خِيفَتِهِ
الْمُسَبِّحُونَ بِالْغُدُوِّ وَالْأَصَالِ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا
اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ وَلِلَّهِ الْحَمْدُ سُبْحَانَ مَنْ سَبَّحَتْ
لَهُ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَالْحَجَرُ وَالْمَدَرُ وَالْأَشْجَارُ وَ
الْبَحَارُ وَالْجِبَالُ وَالشَّمْسُ وَالنُّجُومُ وَالْأَفْلَاكُ وَالسَّحَابُ
وَالْمِيَاهُ وَالرَّمَالُ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ لَا إِلَهَ إِلَّا
هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرِ الْمُتَعَالِ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ
أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ وَلِلَّهِ الْعَمْدُ

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمُتَوَحِّدِ بِالْعَظَمَةِ وَالْجَلَالِ الْمُتَفَرِّدِ بِالْوَحْدَةِ وَ
الْكَمَالِ الَّذِي تَقْدَسَ ذَاتُهُ عَنِ الشَّرْكِ وَالزُّوَالِ اللَّهُ أَكْبَرُ
اللَّهُ أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ وَلِلَّهِ الْحَمْدُ
نَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ بِأَوْصَافِ
الْجَلَالِ وَالْجَمَالِ نَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ حَبِيبُهُ
صَاحِبُ السَّيْفِ وَالْقِتَالِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَعَلَى
آلِهِ وَأَصْحَابِهِ خَيْرَ صَحْبٍ وَآلٍ خُصُوصًا عَلَى الْإِمَامِ إِلَى
آخِرِهِ

اعْلَمُوا أَنَّ دُنْيَاكُمْ هَذِهِ سَرِيعَةٌ مِنَ الْفَنَاءِ وَالنُّزُولِ وَ
شَهْرُكُمْ شَهْرُ الرَّحْمَةِ وَالْبَرَكَةِ وَالنُّوَالِ لَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْعَفْوِ
وَالْعَافِيَةِ شَهْرُ سُؤَالٍ وَانْقَلَبَتِ الْأَيَّامُ وَالْأَزْمَانُ وَالْأَحْوَالُ
مِنْ إِضَاعَةٍ مَا كُتَسِبْتُمْ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ بِمُتَابَعَةِ أَهْوَاءِ
النَّفْسِ وَارْتِكَابِ الْمَعَاصِي وَالضَّلَالِ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ
الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرِ الْمُتَعَالِ
اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ شَفِيعِ الْمَذْنِبِينَ فِي
يَوْمِ الْحَشْرِ وَالسُّؤَالِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَ
أَصْحَابِهِ إِلَى آخِرِهِ

**БУ ФАСЛДА ЎЛИШГА ЯҚИН ҚОЛГАН
ОДАМНИ ЁТҚИЗМОҚ ВА ЎЛГАНДАН КЕЙИН
УНГА ТЕГИШЛИ БЎЛГАН МАСЪАЛАЛАР
БАЁНИ**

سُنُّ لِّلْمُحْتَضِرِ اَنْ يُّوجَّهَ اِلَى الْقَبْلِۃِ عَلٰى يَمِيْنِهٖ

Ўлмоққа яқин бўлган кишининг юзини қиблага тўғриламоқ ва ўнг ёни билан ётқизиб қўймоқ суннатдир. Ўлимга яқин бўлганининг аломати — оёқларини бўш. қўйиб юбормоғи, бурнининг бир тарафга эгри бўлмоғи, икки чеккасининг ўтиришиб чуқур бўлмоғи, юзининг териси чўзилмоғи, юзида мулойимлик қолмаслигидир. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да, "Шарҳи Қудурий"да, "Лубобу-л-Майдоний"да, "Сирожул-ваҳҳож" ва бошқа китобларда ҳам мазкурдир. Яна бунинг бошқа аломати шулки, хусиййаси (тухуми)нинг териси чўзилгай. Чунончи, "Табйин" китобида мазкурдир.

وَ اٰخِيْرَ الْاِسْتِلْقَاءِ وَ يُلْقَنُ الشَّهَادَةَ

Ўлим касалида ётган одамни орқаси билан оёқларини қиблага қараб ётқизмоқ ихтиёр қилинди, зероки орқаси билан ётқизиб қўйилса, жон чиқмоғи осон бўлгай, лекин ёни билан ётқизиб, юзини қиблага қилиб қўймоқ суннатдир. Чунончи, "Жомиъур-румуз"да мазкурдир. Бундан тошбўрон қилинган одам мустаснодир, унинг юзи қиблага тўғрилаб қўйилмагай. Чунончи, "Мажмаъу-л-анҳур"да мазкурдир.

Оталар ва унга тегишли одамларга ва ҳамсояларига унинг олдига кирмоқлари ва "Ёсин" сурасини ўқимоқлари мустаҳабдир. Баъзилар "Раъд" сурасини ўқимоқни яхши дебдурлар. Унинг олдига хушбўй нарсани қўйгайлар. Чунончи, "Мажмаъу-л-анҳур"да мазкурдир.

Маъқал ибн Ясур раҳматуллоҳи алайҳдан манқулки, ул жаноб дедилар: "Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам

айтдилар: "Ўликларингга "Ёсин" сурасини ўқинглар". Чунончи, "Тафсири Хозин"да мазкурдир.

Ҳозир бўлган одамлар ўлаётганга калимаи шаҳодатни талқин қилгайлар, масалан, қариндошлари ё дўстлари калимаи шаҳодатни айтмоқлари ва ўлимга тайёрланган одамга калимаи шаҳодатни фаҳмлатмоқлари лозимдир. Лекин, калимаи шаҳодатни айтгил, деб буйруқ қилинмагай, токи калимаи шаҳодатни айтмоқни қабул қилишдан бош тортмагай. Чунончи, "Шарҳи Таҳовий"да мазкурдир.

Ва ўлим касалида ётган одамдан куфр калималари зоҳир бўлса, ул кишининг ақли зойил бўлганига ҳукм қилинур. Шунинг учун баъзи кишилар ўлмасдан илгари ақлларининг зойил бўлмоғини ихтиёр қилибдурлар. Чунончи, "Ходимий"да мазкурдир. Бас, агар ўлим касалида ётган одам калимаи шаҳодатни эшитса, яхши бўлгай. Кимнинг охириги каломи "Ла илаҳа иллаллоҳ" бўлса жаннатга киргай, деган Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг башорати бордир. Ҳар вақт калимаи шаҳодатни бир марта айтса, кифоядир. Бир марта айтгандан кейин яна айтмаса унга кўп айтмагай. Чунончи, "Китоби Мужтабо"да ва "Жомийу-р-румуз"да мазкурдир.

Шаҳодатни талқин қилишнинг кўриниши шулки, назъ (жон чиқиш) вақтига етганда, ғарғара бошланмасдан илгари "Ашҳаду ан ла илаҳа иллаллоҳу ва ашҳаду анна Муҳаммадан абдуҳу ва расулуҳ"ни ошкора айтгай. Бетоб эшитгай ва унга "айтгил" деб илтижо қилинмагай, зеро касалнинг беором ва дилтанг бўлмоқ хавфи бөр. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

Ўлим касалида ётган одамнинг олдидан ҳайз кўрган хотин, нифослик хотин ва жунуб одам чиқарилгай. Чунончи, "Китобу-н-Наф"да мазкурдир.

Шаҳодатни талқин қилмоқ мужтаҳидларнинг иттифоқлари билан мустаҳабдир. Аммо ўлгандан кейин шаҳодат талқин қилинмагай. "Ҳидоя"нинг шарҳи "Айний"да ва "Меърожу-д-ди-роя"да шундоқдир. Аммо ўликни гўрга қўйгандан кейин шаҳодат талқини аҳли суннат наздида, машруъдир. Зероки Худойи таборак ва таъоло гўр ичида ўликни тургузгай. Бу пайтда талқини шаҳодатнинг йўли шундайки, масалан, айтгай: "Абдуллоҳ ўғли Убайдуллоҳ, қайси динда эдинг, динингни ёдга

ол, албатта, Худойи таъолонинг Парвардигорлигига ва исломнинг динлигига рози эдинг, Муҳаммад алайҳис саломнинг Пайғамбарлигига рози эдинг". Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да, "Таҳовий"да ва бошқа китобларда мазкурдир.

Ҳар вақт ўлим касалида ётган кишидан куфр сўзлари зоҳир бўлса, унинг кофирлигига ҳукм қилинмагай ва унга мусулмонларнинг ўлигига қилинадиган муомала қилингай. Ушбудек "Фатҳу-л-қадийр"да мазкурдир.

فَإِذَا مَاتَ يُشَدُّ لِحْيَاهُ وَ يُغْمَضُ عَيْنَاهُ

Агар ўлса, икки оёғи боғланур ва икки кўзи юмдирилтур. Кўзини юмдирадиган киши:

بِسْمِ اللَّهِ وَ عَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ
اللَّهُمَّ يَسِّرْ عَلَيْهِ أَمْرَهُ وَ سَهِّلْ عَلَيْهِ مَا بَعْدَهُ وَ أَسْعِدْ
بَلَقَائِكَ وَ اجْعَلْ مَا خَرَجَ عَنْهُ

дегай. Чунончи, "Табйин" китобида ва "Лубобун ли-л-Майдоний"да мазкурдир.

Ва бошқа аъзолари ҳам тортилгай, қорнига қилич ёки пичоқ қўйилгай, токи қорни шишмагай.

Мустаҳаб шулки, қўшниларига ва қариндошларига ўлгани билдирилгай, токи унинг жанозасини ўқиб, унга дуо қилиб, ҳақини адо қилгайлар. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

Катта кўчаларда ва бозорларда фалончи ўлди, деб овоз қилмоқнинг зарари йўқдир, бу асаҳҳ қавлга биноандир. Зероки, овоз қилинганда жаноза ўқимоққа одам кўп бўлур. Ва ўлган кишига истиғфор айтувчи ҳам кўп бўлгай. Ва яна овоз қилишда таҳоратга тарғиб ва далолат қилмоқ бордир. Ва яна ўликдан ибрат олмоқ бордир.

Мустаҳаб шулки, қарзини адо қилмоққа, ўликдан уни рози қилмоққа шитоб қилгайлар. Зеро ўликнинг ўзи муаллақадир, яъни қарзига илингандир. Ва такфину тажҳизига ҳам тараддуд қилгайлар. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

Мустаҳаб шулки, ўликдан ўлган вақтидаги либослари ечиб олингай, ҳамма бадани кийим билан ёпилгай, лавҳ ёки тахтадек баланд нарсанинг устига ўликни қўйгайлар, токи ернинг нами тегиб, ҳиди ва бўйи ўзгариш топмагай, Қорнининг устига темир ё лой қўйилгай, токи шишмагай. Чунончи, "Сирожу-л-ваҳҳож"да ва "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

وَيَجْمَرُ تَحْتَهُ وَكَفَنُهُ وَتَرَأَ وَيُغْسَلُ بِلَا مَضْمَنَةٍ وَ

اسْتِنْشَاقٍ

Ва ўликни ювишга киришилаётган вақтда ўлик қўйилган тахтанинг устидан ва кафаннинг атрофидан хушбўй нарсани куйдириб, уч марта, беш марта ё етти марта айлантирилгай, бундан зиёда қилинмагай. Чунончи, "Шарҳи Таҳовий"да мазкурдир. Хушбўй қилмоқ бизнинг замонимизда кафанга қаср қилингандир, яъни фақат кафаннинг ўзини хушбўй қилинур, бошқаси қилинмас. Чунончи, "Зоҳидий"да мазкурдир.

Ўликнинг аврати бекитиб ювилгай, zeroки мурда авратига қарамоқ тирик одамга ўхшаш ҳаромдир. Чунончи, "Мажмау-л-анҳур"да ва "Баҳру-р-роиқ"да мазкурдир.

Аввал ўликни таҳорат қилдирилгай, оғзига ва бурнига сув олдирилгай. Бироқ юваётган киши панжасига латта ўраб, тишларини, лабларини ва бурнининг тешикларини масҳ қилгай.

Билгилки, ўлик ювмоқнинг тартиби шуки, аввал аврат жойини ювмоқ лозим бўлса, ғассол қўлига бир латтани ўраб ювгай, яланғоч қўли билан ювмагай. Ва таҳорат қилдирганда аввал юзини, сўнг икки қўлини тирсаклари билан ювгай, бошига масҳ тортгай ва икки оёғини ювгай. Ўликнинг бошини ва соқолини гулхайри билан ювгай, агар гулхайри бўлмаса, совун ё шунга ўхшаш нарса билан ювгай. Чап ёни билан ётқизиб, тагига сув етгунча сув қуйгай. Сўнг ўнг ёни билан ётқизиб, тагига етгунча сув қуйгай. Ҳар қайси ювишни уч мартадан қилгай, токи суннатга мувофиқ бўлгай. Сўнг ўликни ўтиргизгай ва қорнини силагай. Агар ундан бирор нарса чиқса, махражини ювгай, бу кафанни булғамасликдан эҳтиёт учундир. Қайтадан ғусл ва таҳорат қилдирилмагай. Чунончи, "Ҳидоя"да, "Жавҳарату-н-наййира"да, "Жомиъу-р-румуз"да ва "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

Сўнг бирор нарса билан ўликнинг бадани артилгай ва ювгани қуритилгай. Сўнг кафанга солгай, токи кафан ҳўл бўлмагай. Чунончи, "Баҳру-р-роиқ"да мазкурдир.

Мустаҳаб шулки, ювгучи эътимодли киши бўлгай, токи тўғри бўлгай ювмоқда ва кўрган ёмон нарсасини бекитгай, кўрган яхши нарсасини маълум ва ошкора қилгай. Агар таажжубга қоладиган нарсасини кўрса, масалан, юзининг шуълалик ва равшанлигини ва хушбўй бўлганини кўрса ва шунга ўхшаган нарсаларни кўрса, буни одамларга айтмоғи мустаҳабдир. Агар нохуш нарсаларни кўрса, масалан, юзининг қора бўлмоғини, бадбўй бўлмоғини ва шунга ўхшаш нарсаларни кўрса, ғассол буни бирор одамга айтмоғи дуруст эмас. Бу Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг сўзлари юзасиданки, ўликларингизни яхшилик билан ёд қилинглари ва ёмонлиқларидан ўзларингизни тортинглари, дедилар. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

Бас, агар ўлган киши мубтадиъ бўлиб, бидъатни ошкора ва маълум қиладиган бўлса ва бу мубтадиъдан ғассол нохуш нарсаларни кўрса, одамларга буни айтмоғининг зарари йўқдир, токи одамларни бидъатдан манъ қилган бўлгай. Чунончи, "Сирожу-л-ваҳҳож"да мазкурдир.

Ва яна мустаҳаб шулки, ўлик ювиладиган жой беркитилгай, ювгучи ва сув қуядиган кишилардан бошқа ҳеч ким кўрмагай ва булар ҳам кўзларини юмиб ювгайлар, ювмоқнинг иложи бўлмагандагина кўзларини очгайлар. Зероки баъзи одамда бекитиб юрган айби бўлгай.

Ўликни ювмоқ вожибдир, зероки фаришталар Одам алайҳис саломни ювдилар ва ул фаришталар Одам алайҳис саломнинг фарзандларига, бу ювмоқ ўликларингизнинг суннатидир, дедилар. Расул саллаллоҳу алайҳи васаллам мусулмонлар ўлганда ювдилар. Мусулмонлар ҳам Расул алайҳис салом вафот қилганларида ювдилар. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

وَلَا قَلَمُ ظَفَرٍ وَلَا تَسْرِيحَ شَعْرٍ وَ يُجْعَلُ الْحَنُوطُ عَلَى
رَأْسِهِ وَ لِحْيَتِهِ وَ الْكَافُورُ عَلَى مَسَاجِدِهِ

Ва ўликнинг тирноғи олинмагай, агар тирноғининг сингани олинса, зарари йўқдир. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир. Соч ва соқол таралмагай. Агар тирноғи ва сочи олинса, кафанига ўраб қўйгайлар. Чунончи, "Итобий"да мазкурдир.

Ва ўликни изор номли кафанга солгандан кейин бошига ва соқолига атр қуйилгай. Ва яна ўликнинг пешонасига, бурнига, икки тиззасига ва икки оёғига кофур номли хушбўй моддани суртгайлар. "Шарҳи Илёс"да сажда қилинадиган жойларига кофур суртилгай, деганда юқоридаги аъзолар назарда тутилибдир. "Кирмоний"да шулки, ўликнинг аъзоси тезда йўқ бўлишидан эҳтиёт қилмоқ учун кофур суртилгай. Баъзиларнинг айтишича, қуртлар кофурнинг ҳидидан қочарлар. Чунончи, "Дурру-л-мунтақо"да мазкурдир. Кофурнинг мазкур аъзоларга суртилишининг сабаби шулки, бу аъзолар фазилатли аъзолардир, зероки мазкур аъзоларнинг ҳаммаси билан Худойи таъолога сажда қилинур эди, бас, ортиқча иззат билан тахсис топти. Кофур суртмоқда эркагу хотин баробардир. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

"Салоти Масъудий"да айтибдурлар, ҳадисда келибдурки, ҳар ким мурдани Худойи таъолонинг хушнудлиги учун ювса, Аллоҳу таъоло уни гуноҳлардан пок қилур. Ҳар кимки Худойи таъолонинг хушнудлиги учун ўликни кўмса, ўзига жаннатнинг ҳулла (зийнат)ларидан тайёр қилгай. Ҳар ким Худойи таъолонинг хушнудлиги учун ўликка гўр кавласа, жаннатда ўз жойига кўшк, яъни баланд иморатларни тайёр қилгай.

وَسُنَّةُ الْكَفَنِ لَهُ اِزَارٌ وَقَمِيصٌ وَلِفَافَةٌ وَاسْتِحْسِنِ
الْعِمَامَةَ وَيَزَادُ لَهَا الْخِمَارُ

Эркаклар борасида суннат бўлган кафан учтадир. Бири - изор бўлиб, бошдан оёққачадир. Иккинчиси - қамис, яъни кўйлақдирки, гарданидан оёғигача, лекин ёқаси ва енги бўлмагай. Учинчиси - лифофадирки, ул ҳам бошидан оёғигача бўлиб, унинг барча аъзоси ёпилгай. Кейинги олимларким, уларни уламоий мутааххирин дерлар, саҳиҳ қавлга қараганда, эркакларга саллани яхши деб фикр қилдилар. "Фатовийи Оламгирия"да айтилибдурки, уламоий мутааххиринлар олим кишига саллани яхши деб ақида қилибдурлар, бироқ тирик

вақтининг хилофича фашини юзига қилинур. Бас, албатта, тириклик вақтида салланинг фашини ясанмоқ хоҳиши билан орқага қилур эди, ўлмоқ билан ясанмоқдан жудо бўлди. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да ва "Ниҳоя"да мазкурдир.

Ва кафан қилишда эски ва янги баробардир, пахтадан бўлган ва каноудан бўлган кафан ҳам баробардир. Зероки тирикликда киймоқ дуруст бўлган нарса ўлганида ҳам кафан қилмоққа дурустдир. Хотинларга ипаклик нарсадан кафан қилмоқ жоиздир, қизил бўёқлик нарсалардан кафан қилмоқ ҳам жоиздир.

Кафаннинг яхшироғи оқ кафандир. Бу Пайғамбар алайҳис саломнинг қавллари билаким, кийимларнинг яхшироғи Худойи таъолога оқ кийимдир. Бас, тирикларингиз оқ кийим кийгайсизлар ва ўликларингизга оқ кафан қилинглари, дедилар. Ва ул оқ қиладиган нарса хоҳ янги бўлсин, хоҳ ювилган бўлсин. Аммо аввало ва яхшироқ ул бўлурким, у билан тоат ва ибодат қилинган кийимлар бўлса, ундан кафан қилсалар. Ва лифифани янги қилгайлар, бунинг далили шулки, Абу Бакр Сиддиқ разийаллоҳу анҳу вафот топганларида ул жанобнинг васиятлари шу эдики, мени ушбу кийимга ўраб, тупроққа кўмингларики, мен бул либос билан ибодат қилганман, янги кафан қилмаингларики, тириклар унга муҳтожроқдирлар, уларга лойиқроқдирлар, дедилар. Абу Бакр Сиддиқ разийаллоҳу анҳуга изор ва кўйлак бор эди, уларни кафан қилдилар. Аммо лифифани янги қилдилар. Чунончи, "Салоти Масъудий"да мазкурдир. Баъзилар сўрадилар: "Нима учун сизга янги нарсдан кафан қилмайдурмиз?" Абу Бакр Сиддиқ разийаллоҳу анҳу жавоб бердилар: "Тирик одам ўлган одамдан янги нарсага муҳтожроқдир. Албатта, ўлик одам гўрга кўҳна ва эски бўлмоққа, титилмоққа, йиринг ва зардоб бўлмоққа қўйилур". Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

Ўликка кафан қилмоқ фарзи кифоядир. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да ва "Фатҳу-л-қадир"да мазкурдир.

Ва хотин киши учун зиёда қилинур химорни, яъни лачакни (рўмолни) бошидан кўкрагигача ўралгай. Ул лачак изор, қамис ва лифифа номлик кафанлардан ошиқча қилинур.

Ва яна бир хирқа зиёда қилинурки, у билан эмчаклари

وَ خَرَقَةٌ تُرَبِّطُ بِهَا ثَدْيَيْهَا وَ كَفَايَتُهُ لَهُ إِزَارٌ وَ لِفَافَةٌ وَ يَزَادُ
لَهَا الْخِمَارُ

боғланур, кенглиги эмчақдан киндиккачадир. Ушбудек "Айний"нинг шарҳида мазкурдир.

Ва эркаклар борасида етишмаган ҳолда кифоя қиладиган кафан иккидир. Бири — изор, иккинчиси — лифофа. Зероки бу тирик ҳолида кийиладиган кийимнинг адноси (энг ками)дир. Ва ул билан яна бекароҳат жаноза ўқилур. Чунончи, "Шарҳи Илès" ва "Баҳру-р-роиқ"да мазкурдир.

Ва хотинлар борасида ҳам етишмай қолганда кифоя қиладиган кафан иккидир. Бири — изор ва иккинчиси — лифофадир. Аммо унга лачак, яъни рўмол ошиқча қилинур, зеро бу миқдор хотинларнинг тириклик пайтида кийиладиган кийимининг адносидир, яъни адно мартаба тополмаганда киядирган кийими — икки кийим ва бир лачакдир, ул кийимлар билан намоз дуруст бўлур.

Ўликни кафанга солмоқ тартиби шулки, аввал лифотани пок жойга солиб, гул суви билан, масалан, атрга ўхшаган хушбўй нарсани унинг устига сепиб, устига изор солгай, унга ҳам хушбўй нарсадан сепилгай. Унинг устига қамиқ солиб қўйгандан кейин, ўликнинг бадани қуруқ нарса билан артилиб, кафаннинг устига қўйилгай. Икки қўли ёнига келтирилгай, пешонасига, бурнига, икки қўлига, икки тиззасига ва икки қадамига кофур номли хушбўй моддадан қўйилгай. Яна бошига ва соқолига атирдан сепиб, қамис номли кафан билан ўраб, сўнг изор номли кафан билан аввал чап тарафи, сўнг ўнг тарафи ўралгай. Лифофа номли кафан ҳам шу тариқа ўралгай. Чунончи, "Муҳит" китобида, "Баҳру-р-роиқ"да ва бошқа китобларда ҳам мазкурдир.

وَ يُعَقَّدُ الْكَفَنُ أَنْ خِيفَ انْتِشَارُهُ وَ صَلَوَتُهُ فَرَضُ كَفَايَةٍ وَ
هِيَ أَنْ يُكَبَّرَ وَ يُثْنَى وَ يُصَلَّى عَلَى النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ ثُمَّ
يُكَبَّرُ وَ يَدْعُو لَهُ

Хунасага эҳтиёт юзасидан хотин кишига кафан қилингандек килинур. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

Агар аврат очилиб кўринмоғидан қўрқилса, кафан боғлангай, лаҳадга қўйгандан кейин ечилгай.

Ва намози жаноза фарзи кифоядир. Ва баъзи одамлар ўқисалар, бошқаларидан соқит бўлур.

Агар жаноза намозини ўқимай гўрга қўйсалар, билган одамлар гуноҳкор бўлурлар. Чунончи, "Мажмау-л-анҳур"да мазкурдир. Намози жанозага мункир бўлган кишининг куфрлиги "Қуниййа" китобида ва "Фавойиди тожиййа"да очиқ ва равшан баён қилинибдир. Зеро жаноза намозига мункир бўлган киши ижмои умматга ҳам мункир бўлибдир. Чунончи, "Баҳру-р-роиқ"да мазкурдир.

Жаноза намозининг форсий нийяти қуйидагича: "Нийят кардам бигузoram чаҳор такбири салоти жанозаро, сано бар Худоро, дуруд бар Муҳаммади мустафоро, савобашро бахшидам бар ин майити ҳозир омада, иқтидо кардам ба ин имоми ҳозир истода, холисан лиллоҳи таъоло, Аллоҳу акбар".

Шундай деб, икки қўлини кўтариб, икки қулоғининг юмшоғига еткуриб, такбир айтгай.

Агар туркий нийят қилса бундоқ дегай:

"Илоҳо нийят қилдим тўрт такбир намози жанозани ўқимоққа, Худойи таъолога сано, салават Муҳаммади мустафога, савобини ушбу ўлиққа бахшида қилдим, иқтидо қилдим бул имомга, холисан лиллаҳи таъоло, Аллоҳу акбар".

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَ
لَا إِلَهَ غَيْرُكَ

Шундан сўнг "Субҳонакаллоҳумма ва би ҳамдика ва таборокасмука ва таъоло жаддука ва ло илоҳа ғайрук"ни ўқигай. Ва иккинчи мартаба такбир айтгай. Аммо бул такбирда қўл кўтармагай, қўлини киндигининг остига қўйиб тургай. Иккинчи такбирдан кейин Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламга намоздаги салаватни айтгай, яъни:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى
 اِبْرَاهِيْمَ وَعَلَى آلِ اِبْرَاهِيْمَ اِنَّكَ حَمِيْدٌ مَّجِيْدٌ اَللّٰهُمَّ بَارِكْ عَلَى
 مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى اِبْرَاهِيْمَ وَعَلَى آلِ
 اِبْرَاهِيْمَ اِنَّكَ حَمِيْدٌ مَّجِيْدٌ

Шундан сўнг учинчи такбирни айттай. Сўнг машҳур бўлган
 дуоларни ўқигаёки, аввали будир:

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِحَيِّنَا وَمَيِّتِنَا وَشَاهِدِنَا وَغَايِبِنَا وَصَغِيْرِنَا وَ
 كَبِيْرِنَا وَذَكَرْنَا وَآثَنَانَا وَ اَللّٰهُمَّ مَنْ اَخْيَيْتَهُ مِنَّا
 فَآخِيْهِ عَلَى الْاِسْلَامِ وَمَنْ تَوَفَّيْتَهُ مِنَّا فَتَوَفَّهُ عَلَى الْاِيْمَانِ

Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васалламдан ривоят
 қилинибдурки, ул жаноб мазкур дуони ўқир эрдилар. Агар бу
 дуони яхшилаб ўқиёлмаса:

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُسْلِمِيْنَ وَ
 الْمُسْلِمَاتِ الْاَحْيَاءِ مِنْهُمْ وَالْاَمْوَاتِ اِنَّكَ مُجِيْبُ الدَّعَوَاتِ
 وَرَافِعُ الدَّرَجَاتِ وَمُنْزِلُ الْبَرَكَاتِ وَقَاضِي الْحَاجَاتِ
 بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ

дуосиким, намознинг ахийрида ўқилур, буни ўқигаё. Зероки
 жанозанинг дуоси таъйин қилингани йўқдир. Чунончи,
 "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Бу баён қилинган дуолар балоғатга етганлар учундир. Агар ўлган ёш бола бўлса, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ ривояти бўйича, қуйидаги дуони ўқигай:

اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ لَنَا أَجْرًا وَ زُخْرًا وَ اجْعَلْهُ لَنَا شَافِعًا وَ مُشَفَّعًا
بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

Башарти бу дуони яхшилаб ўқий олса, ўқигай, ўқий олмаса, қайси дуони билса, ўшани ўқигай.

ثُمَّ يَكْبِرُ وَيُسَلِّمُ

Тўртинчи такбирдан кейин саломдан аввал ўқиладиган дуо йўқдир. Ушбудек "Жомиъу-с-сағийр"да мазкурдир. Бул мазҳабнинг зоҳиридур. Ушбудек "Кофий" китобида мазкурдир. Жаноза намозида такбирдан бошқасини махфий (ичида) ўқигай. Чунончи, "Табйин" китобида мазкурдир.

Бу тўрт такбир намози жанозанинг руқнларидир. Қолган тўрттаси, яъни сано ўқимоқ ва салом бермоқ суннатдир. Чунончи, "Жуллобий"да мазкурдир. Жаноза намозига жамоат шарт эмас. Шу жиҳатдан агар намози жанозага хотин киши имом бўлса, фарз соқит бўлғай. Чунончи, "Муниййа"да мазкурдир. Ва кимки такбир айтгандан кейин келса, ул такбир айтмағай, балки имом яна такбир айтгунча мунтазир бўлиб турғай. Имом яна такбир айтгандан кейин имом билан бирга такбир айтғай. Бу тарафайн, яъни Имом Аъзам ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳ наздларидадир. Қачонки имом салом берса, иқтидо қилган киши дуони ўқимағай, тобутни ердан кўтармасдан илгари қолган такбирни айтғай. Чунончи, "Мажмаъу-л-анҳур"да мазкурдир.

وَلَا يُرْفَعُ الْيَدُ إِلَّا فِي الْأَوَّلِ وَيَقُومُ الْإِمَامُ بِحِذَاءِ الصَّدْرِ
وَالْأَخَى بِالْإِمَامَةِ السُّلْطَانُ

Намози жанозада қўл кўтарилмағай, фақат биринчи такбирдагина қўл кўтарилғай, зероки ҳар бир такбир бир

ракаатнинг ўрнига қойим мақомдир. Намознинг иккинчи, учинчи ва тўртинчи ракаатларида қўл кўтарилмагани каби жаноза намозининг такбирларида ҳам қўл кўтарилмагай. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

Намози жанозага имом бўлган киши мурданинг кўкраги баробарида тургай, мурда хоҳ эркак бўлсин, хоҳ хотин бўлсин. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир. Зероки сийна илм ва донишнинг жойидир ва нури иймоннинг ҳам жойидир. Чунончи, "Кирмоний"да ва бошқа китобларда ҳам мазкурдир. Агар жанозани ўқиб турганда имомнинг таҳорати синса, бошқа кишини ўрнига ўтказса жоиздир, бул қавл саҳиҳдир. Ушбудек "Заҳирийя"да мазкурдир.

Агар ўликлар кўп бўлса, ихтиёр имомдадир, хоҳласа ҳар қайси ўликка алоҳида жаноза ўқигай. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

Муаллифнинг "яқуму-л-имому" деган сўз билан кифояланганининг сабаби шуки, иқтидо қилувчи имомдан узоқда иқтидо қилса ҳам намози жанозани бузмагай, яъни имом мурданинг кўкраги рўпарасида тургай дегани имомнинг ўликка яқин турмагига далолат қилур, узоқ турмагига далолат қилмагай. Бу мутлақ баён қавмнинг жанозада узоққа туриб иқтидо қилмоқлари жанозанинг фосид бўлмаслигига далолат қилғувчидир. Ва бунда катта ариғлик сувнинг борлиги жиҳатидан ўликдан узоқда намоз ўқиганга ўхшаш хилоф бордир. Чунончи, "Ғаввос"да ва "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Намози жанозада имомликка лойиқ ва муносиб киши султондир, башарти у ҳозир бўлмаса, унинг ноиби бўлмиш амир муносибдир.

ثُمَّ الْقَاضِي ثُمَّ إِمَامُ الْحَيِّ ثُمَّ الْوَلِيُّ

Агар амир ҳозир бўлмаса, қози авло ва яхшироқдир. Агар у ҳам ҳозир бўлмаса, маҳалланинг ва қабиланинг имоми яхшидир, зероки тирикликда имомга рози ва хушнуд эди. Агар у ҳам бўлмаса, ўликнинг яқин одами яхшироқдир, бу асабадаги тартибга ўхшаш. Асаба деб бир одамнинг мерос оладиган одамига айтилулки, ул одамга ўлган кишининг оталик

ва ўғиллик нисбати бўлмайди. Аммо фаройизда асаба деб бирор киши бир бошқа бир кишининг қариндоши бўлса, фарзгир бўлмай, фарзгирлардан кейин нима қолса, уни оладиган кишига айтилади.

Агар ўликнинг ўғли ё отаси бўлса, ота жанозага тақдим қилинур, борди-ю, ўғли олим бўлиб, отаси саводсиз бўлса, ўғли тақдим қилинур. Мазкурлар ҳам ҳозир бўлмаса, уларга яқинроқ қариндошга қаралгай. Агар яқинроқ қариндоши бўлмаса, узоқроқ асаба, узоқроқ қариндоши намози жанозани ўқигай.

وَيَصِحُّ الْأَذْنُ بِهَا فَإِنْ صَلَّى غَيْرُهُمْ يُعِيدُ الْوَلِيُّ إِنْ شَاءَ وَ لَا يُصَلِّي غَيْرَهُ بَعْدَهُ

Валий ва эга бўлган киши намози жанозани ўқимоққа бошқа кишига изн бермоғи дурустдир. Зероки имомликка ўтмоқ валий бўлган кишининг ҳақидир. Агар мазкур бўлган валийлардан бошқа киши намози жанозани ўқиса, ўлик валийси унга иқтидо қилмаса, ихтиёрлидир. Агар хоҳласа, валий қайтариб ўқигай деганларидан шунга огоҳлантириш борки, лойиқ ва муносиб бўлмаган одамнинг имом бўлиб ўқиган намози жанозаси жоиздир. Лекин "Нофиъ" китобида, "Китобу-з-Зод"да валийдан бошқа кишининг ўқиган намози жанозаси жоиз эмаслигига далолат қилинур. Бас, қайтиб ўқимоқ валийга жоиз бўлгани жиҳатидан маййит валийси жанозани қайтиб ўқигай. Ўликка валий бўлган киши жанозани қайтиб ўқигандан кейин ҳеч ким ул жанозани қайтариб ўқий олмагай.

Шамсу-л-аймма ал-Ҳалвоий раҳматуллоҳи таъоло "Шарҳу-с-салот" китобларида ёзадилар: "Намози жаноза ўқимоққа ўликнинг отасидан маҳалланинг имоми авло ва яхшироқдир. Жанозани ўқимоқ маҳалланинг имомига тегишлидир. Чунончи, "Фатовийи Қозихон"да мазкурдир. "Кубро" китобида ёзилишича, ўлган киши, фалон одам менинг жаноза намозимни ўқисин, деб васиййат қилган бўлса, васиййати ботил ва беҳудадир. Фатво шунгадир. Чунончи, "Музмарот"да мазкурдир. "Фатовийи Оламгирия"да ҳам мавжуддир.

Бизнинг мазҳабимизда ўлим билан пайвандлик узилгани сабабли эркакнинг ўз хотинига вилояти (валийлиги) йўқдир. Чунончи, Қозихоннинг "Жомиъу-с-сағийр" китобида мазкурдир. Бас, агар ўлган хотиннинг валийси бўлмаса, бегона одамдан эри яхшироқдир. Агар эри бўлмаса, бегонадан ҳамсояси яхшироқдир. Ушбук "Табйин" китобида ҳам мазкурдир.

Агар бир хотин ўлса, унинг эри ва балоғатга етган бир ўғли бўлса, бас, валий бўлмоқ ўғилнинг ҳақидир, эр ҳақи эмас. Лекин ўғилнинг отасидан илгари ўтмоғи макруҳдир. Лойиқ ва муносиб шулки, намози жанозани ўқимоққа отасини ўтқаргай. Агар бошқа эридан бўлган ўғил бўлса, ўғай отасидан илгари намози жанозага ўтмоғининг зарари йўқдир, зероки ул ўғли валийдир, ўғай отасининг таъзими унга вожиб эмас. Чунончи, "Бадойиъ"да ва "Оламгирия"да мазкурдир.

Подшоҳи аъзам ё султон, ё ҳоким, ё қози, ё маҳалланинг имоми намози жанозани ўқиса, валий қайтиб ўқимагай, зероки мазкурлар валийдан авло ва яхшироқдирлар. Агар мазкурлардан бошқа киши намози жанозани ўқиган бўлса, валийнинг қайтиб ўқимоққа қудрати етгай. Ушбук "Хулоса"да мазкурдир.

Бир киши намози жанозани имом бўлиб ўқиса, ваҳоланки валий унинг орқасида бўлса ва валий ул кишининг имомлигига рози бўлмаса, агар ул одамга иқтидо қилиб, намози жанозани ўқиган бўлса, ўқиган намози дурустдир, валий намози жанозани қайтиб ўқимагай. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

Шом намози пайтида намози жаноза ҳозир бўлса, намози шомнинг фарзи ўқилиб, суннатидан илгари намози жаноза ўқилгай. Ушбук "Қуниййа"да мазкурдир, "Фатовийи Оламгирия"да мавжуддир.

Намози жанозадан бошқа намозлар учун шарт бўлган нарсалар, яъни таҳорати ҳақиқий, таҳорати ҳукмий, қиблага рўбару бўлмоқ, сатри аврат, яъни киндигидан тиззасигача ёпмоқ, нийят қилмоқ, шу шартлар намози жанозанинг ҳам дуруст бўлмоғига эътибор қилинур. Ушбук "Бадойиъ"да ва "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

Билгил, албатта афзал шуки, жаноза ўқирда уч саф бўлгайлар. Ҳаттоки етти киши бўлсалар ҳам, уч киши бир саф, иккитаси яна бир саф бўлгайлар, қолган бир одам орқада ёлғиз тургай. Пайгамбар алайҳис салом айтдилар: "Ўлган

кишининг жанозасига мусулмонлардан уч саф бўлса, мағфират қилинур. Чунончи, "Музмарот"да мазкурдир.

Намози жанозанинг яхшироқ сафи охирги сафидир, бошқа намозларнинг аксичаким, уларда аввалги сафлари авло ва афзалдир. Чунончи, "Кифояи Шайбӣ"да мазкурдир.

وَمَنْ لَمْ يُصَلِّ فَدُفِنَ صَلَّى عَلَى قَبْرِهِ مَا لَمْ يُظَنَّ تَفْسُخُهُ
وَلَمْ يَجْزُ رَاكِبًا

Намози жаноза ўқилмай қўмилган кишининг қабри устида жаноза намози ўқилмай, борди-ю, чиригани гумон қилинмаса.

Намози жанозани отлик бўлиб ўқимоқ жоиз эмас.

وَكُرِهَتْ فِي مَسْجِدِ جَمَاعَةٍ وَلَوْ وُضِعَ الْمَيِّتُ خَارِجَهُ
اِخْتَلَفَ الْمَشَائِخُ

Жамоат бидан намоз ўқиладиган масжиднинг ичида беузр намози жаноза ўқимоқ макруҳи таҳримийдир, баъзилар макруҳи танзиҳий дебдурлар. Агар ўлик масжиддан ташқарига ёлғиз қўйилса ёки имом билан қавмнинг ҳаммаси ё баъзиси масжиднинг ташқарисида бўлсалар, макруҳ бўлмағида машой-ихлар ихтилоф қилдилар, булар Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳининг шогирдларидан бўлмиш кейинги давр олимларидир.

Намози жаноза жамоат намози ўқиладиган масжиднинг ичида ўқилмағай. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам қавллари бордирки, кимки намози жанозани масжиднинг ичида ўқиса, ул кишига савоб бўлмағай, дерлар. Яна бошқа далил шуки, масжид беш вақт намоз учун бино қилингандир. Яна бир далил шуки, масжиднинг ифлос бўлиши эҳтимоли бордир. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

Туғилгандан кейин овоз чиқариб ўлган фарзандга от қўйилғай, ювилғай ва жаноза ўқилғай. Бу Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам қавллари жиҳатиданки, ҳар вақт туғилган бола овоз чиқариб ўлса, унга жаноза ўқилғай. Агар бола овоз чиқармай ўлса, унга жаноза ўқилмағай, дедилар. Бошқа далил шуки, овоз чиқармоқ тирик бўлмоққа далолат

қилур. Демак, аниқ бўлдики, ёш болага ҳам катта ўликнинг суннати, яъни ўлган одамга суннатга мувофиқ нима қилинса, овоз чиқариб ўлган болага ҳам шуни қилинур. Ва овоз чиқармай ўлган бола бир латтага ўралгай, бу одам фарзандининг азизлиги жиҳатидандир, унга жаноза ўқилмагай. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

Намози жаноза ўқиб бўлинмасдан илгари қайтмоқ лойиқ ва муносиб эмас, намози жанозани ўқиб бўлгунча тургай ва ўқиб бўлгандан кейин ҳам қайтиб кетмагай, фақат жаноза эгасининг жавоби билан қайтгай. Ўликни кўмгандан кейин қайтмоқ валийлардан жавоб бўлмаса ҳам жоиздир. Ушбудек "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَسُنُّ فِي حَمْلِ الْجَنَازَةِ أَرْبَعَةٌ

Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ мазҳабларидаги имомларнинг наздларида, тўрт одам тобутнинг тўрт пояси (оёғи)дан кўтармоғи суннатдир. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Кимики тобутнинг тўрт поясидан кўтарса, Худойи таборак ва таъоло ул кишини мағфират қилгай. Ва тобутни кўтармоқ ибодатдир ва ҳар бир одам учун ибодат қилишга жустужу ва тараддуд қилмоқ лойиқдир. Батаҳқиқ Саййиду-л-мурсалийн саллаллоҳу алайҳи васаллам Саъд ибн Муъознинг тобутини кўтарган эдилар. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

Исбижобий айтадилар: "Сут эмадиган бола ё сутдан чиққан бола ёки булардан бироз катта бола ҳар вақт-ўлса, бир одам икки қўлига кўтариб ва одамлар қўлма-қўл кўтаришиб олиб бормоқларининг зарари йўқдир". Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

Ёш болани бир киши отга миниб, қўлида олиб бормоғининг зарари йўқдир. Агар катта бола бўлса, тобутга солиб кўтарилгай. Ушбудек "Баҳру-р-роиқ"да мазкурдир.

وَأَنْ تَضَعَ مُقَدِّمَهَا ثُمَّ مُؤَخَّرَهَا عَلَى يَمِينِكَ ثُمَّ كَذَا عَلَى
يَسَارِكَ وَ يُسْرِعُونَ بِهَا لَا حَبًّا

Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳга таълим бермоқ учун хитоб қилиб айтдилар: "Эй Абу Юсуф, сен тобутнинг аввалги чап поясини ўнг китфингга қўйгил, ўликнинг ҳам ўнг тарафи бўлгай. Ўн қадам юргандан кейин тобутнинг мазкур тарафининг оёқ томонидаги поясини ҳам яна ўнг китфингга қўйгилки, ўликнинг ҳам ўнг оёғи тарафи бўлгай. Ўн қадам юргандан кейин тобутнинг ўнг тарафи аввалги поясини чап китфингга қўйгилки, ўликнинг чап қўл тарафи бўлгай. Ўн қадам юргандан кейин охириги поясини чап китфингга қўйгилки, ўликнинг чап оёқ тарафи бўлгай".

Ҳадиси шарифда келибдирки, кимки тобутни қирқ қадам кўтарса, қирқ гуноҳи кабирасига каффорат бўлгай, деб. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Тобутни кўтариб борурда тезроқ, шитоб бирла боргайлар, йўртиб юрмагайлар. Бу Пайғамбар алайҳис саломнинг қавллари тўғрисидаки, шошилишлар ўликларингизни олиб борурда. Бас, агар яхши одам бўлса, илгарироқ олиб боргайсизлар ва агар ёмон одам бўлса, гарданларингиздан аввалроқ ташлагайсизлар, дедилар. Ёки узоқ бўлсин аҳли дўзах, дедилар. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

وَالْمَشْيُ خَلْفَهَا أَحَبُّ وَكَرِهَ الْجُلُوسُ قَبْلَ وَضْعِهَا

Тобутнинг орқасидан юрмоқ афзал ва яхшироқдир. Тобутнинг олдида, ўнгида ва чап тарафида юрмоқнинг боки (зарари) йўқдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳ айтибдирларки, қавмдан ажраб тобутнинг олдида юрмоқ макруҳдир.

Ва яна Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳ айтибдирлар: "Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг тобут олдида отлиқ юрганларини кўрдим". Бу шунга далилки, отлиқ бормоқнинг зарари йўқдир. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

Шунингдек, ўликка байт билан марсия айтмоқнинг зарари йўқ, яъни мадҳ қилмоқ, мақтамоқ, байт ўқимоқ ёки байтдан бошқа нарсани ўқимоқнинг зарари йўқдир. Чунончи, "Жуллобий"да мазкурдир.

Тобутни кўтарганлар уни ерга қўймасдан аввал ўтирмоқ макруҳдир, яъни одамлар тобутни ерга қўймасдан илгари

ўтирмагайлар, ерга қўйгандан кейин ўтирмоқнинг зарари йўқдир. Чунончи, "Кофий"да мазкурдир.

Ҳар вақт тобут гўрга етса, гарданларидан ерга қўймасдан илгари одамларнинг ўтирмоғи макруҳдир, қачонки тобут гарданларидан ерга қўйилса, одамлар ўтиргайлар, тик турмагайларки, макруҳдир. Чунончи, "Қозихон"да мазкурдир. Ҳар вақт одамлар ўликни китфларидан гўрнинг бошига қўйсалар, ҳаммалари гўрнинг тепасига ўтиргайлар, фақат иш қиладиганлари ўтирмагайлар, тик турмоқ жуҳудлар феълидир.

Расул саллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобалар разийаллоҳу анҳум бирла бир саҳобани гўрга қўяр эдилар, бир жуҳуд ўтиб қолди. Саҳобалар тик турган эдилар. Ул жуҳуд деди: "Бизлар ҳам гўрнинг тепасида сизлардек тик турурмиз, қачонки мурдани гўрга қўйсак, ул вақтда гўр тепасида ўтирурмиз. Расул саллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобаларга дедилар: "Ўтиринглар, токи жуҳудларга муҳолифлик қилурмиз". Албатта сизларга ва бизларга ул кунда ўтирмоқ суннат бўлди ва Расул саллаллоҳу алайҳи васалламга мUTOбаат қилмоқ бизларга лозим бўлди. Чунончи, "Салоти Масъудий"да мазкурдир.

Ва тобут бирла олдидан ўтиб турганда (ўрнидан) турмагай, фақат ҳар вақт ҳозир бўлмоқни хоҳласа, тургай. Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳ дедилар: "Ўликни тобут бирла олиб ўтганда турмоқ бидъатдир, бунинг асли йўқдир, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ шундоқ дебдурлар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَيُلَحِّدُ الْقَبْرَ وَيُدْخُلُ مِمَّا يَلِي الْقَبْلَةَ

Гўр лаҳад қилинади, яъни ерни ярим одам бўйи миқдори ё одам бўйидан зиёда кавлаб, айвон қилинур, яъни усти очиқ чуқур қилиниб, ул айвоннинг қибла тарафига, агар мумкин бўлса, лаҳад қазилгай. Агар юмшоқ ва қумзор бўлса, ул ерда шақ қилинур, яъни ёрма қилинур. Яна захкаш ва намкаш ер бўлса ва ювиб кетиши муносабати билан муҳтож бўлинса, тобут билан қўймоқнинг зарари йўқдир, борди-ю, тобут темирдан бўлса ҳам. Лекин, суннат шуки, тобутнинг ичига тупроқ солиб, ўликни тупроқнинг устига қўйилгай. Тобутнинг ичи ва усти лойлангай, токи лаҳаддек бўлгай. Чунончи, "Зоҳидий"да мазкурдир.

Мақтулда, яъни ўлдирилган кишида ва ўз ҳолича ўлган кишида ул одамни ўлган жойидаги қавмларнинг гўрларига дафн қилмоқ, яъни кўймоқ мустаҳабдир. Агар кўммасдан илгари уч минг қадам ё олти минг қадам жойга олиб кетса, зарари йўқдир.

Яна шунга ўхшаш бошқа шаҳарда ўлган бўлса, ул шаҳарга қўймоқ мустаҳабдир. Бас, агар ўликни бошқа шаҳарга олиб кетса, зарари йўқдир. Бу ушбу жиҳатданки, Яъқуб саловотуллоҳи алайҳ Мисрда вафот топдилар ва ул жанобнинг жасади муборақлари Шом шаҳрига олиб кетилди. Мусо алайҳис салом Юсуф алайҳис саломнинг жасади муборақларини тобутлари бирла Ҳабс деган жойдан мазкур Шом мавзеъига бир замон ўтгандан кейин олиб кетдилар. Яна Саъд ибн Ваққос разийаллоҳу анҳу Зайъа деган мавзеъда вафот топдилар, Мадинаи мунавварага тўрт тошлик ер эди, олиб келтирилди.

Кўмгандан кейин ўликни гўрдан чиқариб олмоқ шариатга сиғмас, хоҳ кўп вақт ўтган бўлсин, хоҳ оз вақт ўтган бўлсин, фақат узр бўлса, чиқариб олинур, узрни эса бизлар юқорида баён қилдик. Чунончи, бул масъалаларнинг ҳаммаси "Қозихон"да мазкурдир.

Ўлик қабрга қибла тарафидан киргизилур, яъни аввал ўлик олиб борилиб, лаҳаднинг қибла тараф устига қўйилиб, сўнг лаҳадга кўтариб олиб қўйилур.

وَيَقُولُ وَاضِعُهُ بِسْمِ اللَّهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللَّهِ وَ يُوجَّهُ
إِلَى الْقِبْلَةِ وَيَحُلُّ الْعُقْدَةَ وَيُسَوِّي اللَّيْنُ وَالْقَصَبَ
وَيُسَجِّى قَبْرَهَا لَا قَبْرَهُ وَ كُرِّهَ الْآجَرُ وَالْخَشَبُ وَ يُهَالُ
التُّرَابُ وَ يُسَنَّمُ الْقَبْرُ

Ўликни гўрга қўядиган киши: "Бисмиллаҳи ва ала миллати расулиллаҳи" дегай. Ўлган заифаларни қўядиган киши маҳрам бўлгани яхшироқдир. Маҳрами бўлмаганда, бегоналар қўйгайлар. Чунончи, "Хизона"да мазкурдир. Гўрга қўяётган

одамнинг икки киши бўлмоғи лозим эмас. Зу-рахм маҳрам, яъни никоҳ юрмайдиган қариндоши яхшироқдир. Хотиннинг эри заифани гўрга киргизмоғи макруҳдир. Чунончи, "Жуллобий"да мазкурдир. Маҳрам киши топилмаган пайтда қари одамлар қўйгайлар. Улар бўлмаса, солиҳ йигитлар қўйгайлар. Чунончи, "Хулоса"да мазкурдир.

Ўликни гўрга қўйганда ўнг ёни билан ётқизиб, юзи қибла тарафга тўғрилаб қўйилгай.

Кафаннинг боғлангани ечилур, сечаётган киши: "Ла туҳарримна ажраҳу вала тафитна баъдаҳу" дегай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Жуфт ё тоқ кишилар ўликни гўрга қўйсалар, зарари йўқ, зероки Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламни Ҳазрати Али ва Аббос ва Фазл Аббоснинг ўғиллари ва Суҳайб разийаллоҳу таъоло анҳум ажмаъин гўрга қўйдилар.

Ва лаҳад хом ғишт ёки истеъмол қилинмаган қамиш билан текисланур. Хотин кишининг қабрини гўрнинг оғзига хом ғишт ёки кесак қўйиб бўлингунча ёпиб тургайлар. Зеро хотинлар ҳоли сатр қилмоққа, яъни беркитмоққа бино қилингандир. Эркакларнинг қабри ёпилмагай, зероки эркакларнинг ҳоллари очиқ бўлмоққа бино қилингандир. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

Гўрни пишиқ ғишт ва ёғоч билан ёпмоқ макруҳдир, зероки ғишт билан ёғоч иморатни маҳкам қилмоқ учундир ва бу маҳкам қилмоқ ўлганларга лойиқ ва муносиб эмас, зероки қабр кўҳна ва эски бўлмоғининг жойидир. Чунончи, "Лубобун ли-л-Майдоний" ва "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

Қабрнинг ўзидан чиққан тупроқни ўзига солингай, бошқа ердан тупроқ олиб келинмагай. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

Ўликни кўймоқ учун ҳозир бўлган кишига мустаҳаб шулки, икки кафтини тўлдириб гўрдан чиқарилган тупроқдан уч мартаба олиб гўрнинг ичига тўккай. Ўликнинг бош тарафида аввалги икки сиқим тупроқни ушлаб турганда "минҳа холақнокум" дегай. Ва иккинчи икки сиқим тупроқни ушлаб турганда "Ва минҳа нухрижукум торатан ухро" дегай. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

Ўликни кечасида кўймоқнинг зарари йўқдир, лекин кундузида кўймоқ осонроқдир. Ушбудек "Сирожу-л-ваҳҳожа" мазкурдир. Қабрни теваининг ўркачидек қилмоқ мустаҳабдир. Гўрнинг устини текис ва тўртбурчак қилмоқ макруҳдир. Кечаси кўймоқнинг зарари йўқ, кундузи кўймоқ осон, зеро Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам чоршанба куни кечасида дафн қилиндилар. Шунингдек, Ҳазрати Усмон разийаллоҳу анҳу кечасида дафн қилиндилар. Ва Оишаи сиддиқа ва Фотимаи Заҳро разийаллоҳу анҳумо ҳам кечасида дафн қилиндилар. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

Солиҳ одамлар кўмилган гўристонга кўймоқ мустаҳабдир. Қачонки ўлик кўмилса, бироз муддат гўрнинг олдида ўтирмақ мустаҳабдир. Бу муддат бир туяни сўйиб, гўштини тақсим қилиб, фориг бўлур маҳали ва миқдоричадир. Бунда Қуръон ўқигайлар ва ўлганга дуо қилгайлар.

Абу Довуднинг "Сунан"ида айтилибдурки, Пайғамбар алайҳис салом қачонки ўликни кўймоқдан фориг бўлсалар, ул кўмилган одамнинг қабри устида тўхтар эдилар ва айтар эрдиларки, биродарларингиз учун истиғфор айтинглар ва ул мурдага Худойи таъолодан барқарор ва собит бўлмоқни сўрангизлар, албатта ул мурда ҳозир сўроққа тутилгай. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

Тупроқни тўда қилгайлар, токи гўрдан гиёҳ кўкаргай ё лой билан суваб қўйгайларки, маҳкам бўлгай ва ўт кўкаргай. Ҳадиси шарифда келибдурки, тупроқдан кўкариб чиққан ҳар бир ўт то қуригунча тасбиҳ айтгай, унинг савоби ўликка етгай. Чунончи, "Салоти Масъудий"да мазкурдир. Ҳар вақтким, гўрлар бузилса, ул гўрларни лойламоқда зарар йўқдир. Ушбудек "Тоторхониййа"да мазкурдир. Бул асаҳҳ қавлдур. Фатво шунгадир. Чунончи, "Жавоҳиру-л-ихлотиий"да мазкурдир.

Ҳар ким ўзига гўр кавласа, бунинг зарари йўқдир. Ушбудек "Тоторхониййа"да мазкурдир.

Агар кўмилган ўлик эски бўлиб, тупроққа айланиб кетса, ул одамнинг гўрига бошқа одамни кўймоқ жоиздир. Экин эсмоқ ва иморат қилмоқ ҳам жоиздир. Ушбудек "Табйин" китобида мазкурдир.

Бошқа одамнинг жойига эгасидан бежавоб ўлик кўмилса, ихтиёр ернинг эгасидадир, хоҳласа ўликни ердан чиқармоққа

буюргай, хоҳласа ерни текислаб, устига экин эккай. Ушбудек "Тажнис" китобида ва "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

Агар ўлик қибладан бошқа тарафга қўйилган бўлса, ё ўлик чап тарафи билан қўйилган бўлса, ё боши оёғи ўрнига қилинган бўлса, устига тупроқ солингандан кейин гўрни очиб бўлмагай. Агар гишт териб, тупроқ солинмаган бўлса, гишт олингай ва суннатнинг риояси қилингай. Ушбудек "Табийн" китобида мазкурдир.

Агар қабрга мато тушган бўлса, тупроқ тушгандан кейин билинса, гўрни очиб олингай. Ушбудек "Қозихон" китобида мазкурдир. Айтибдурларки, қабрда қолган бир танга бўлса ҳам кавлаб олингай. Ушбудек "Баҳру-р-роиқ"да мазкурдир.

Кўмилганнинг номини қабрга битмоқ, қабрнинг устига иморат қилмоқ, нақшламоқ, бўямоқ, баланд қилмоқ ва гажламоқ макруҳдир. Чунончи, "Китобу-н-Натф"да мазкурдир. Аммо "Хизона" китобида шундайки, қабрнинг бошига тош қўймоқнинг ва қабрнинг устига бирор нарса битмоқнинг зарари йўқдир. Пайғамбар алайҳис салом айтибдурларки, мўмин одамнинг қабрига шамолнинг турмоғи ва ёмғирнинг ёғмоғи гуноҳига каффорат бўлур. Чунончи, "Музмарот"да мазкурдир. Баъзилар айтибдурларки, гўрларни босиб юриб Қуръон ўқиса ёки тасбиҳ айтса ё гўрдагиларга дуо қилса, зарари йўқдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳдан ривоят шулки, гўристонни босиб юрмагай, фақат зарурат туғилганда босиб ўтса бўлур. Ушбудек "Хизона"да мазкурдир. "Фатовийи Оламгирия"да айтибдурларки, гўристонда ковуш ва этик билан юрмоқ бизнинг мазҳабимизда макруҳ эмас. Ушбудек "Сирожу-л-ваҳҳож"да ҳам мазкурдир.

Ўлган одамдан савол сўралмоғи бордир, яъни ўлган одамдан "Ман роббука ва мо дийнука ва ман набиййука", деб қарор олган жойида сўралгай, ҳаттоки дарранда уни еган бўлса, дарранданинг қорнида сўралгай. Бир жойга олиб бормоқ учун бир неча кун тобутга солиб қўйилган бўлса, то кўмилмагунча сўралмагай. Ва бу савол қилинмоқ ҳамма жондорлар учун бордир, ҳаттоки ёш болага ҳам савол бор, Худойи таъоло ул гўдакнинг кўнглига жавоб бермоқни солгай.

Мусибат учун, яъни ўлган кишига ғаму андуҳ етгани учун уч кун ўтирмаққа рухсат бордир, ўтирмаслик яхшироқдир. Чунончи, "Баззозийа"да мазкурдир.

"Фатовийи Оламгирия"да айтибдурларки, мустаҳаб шулки, таъзия эгасига:

غَفَرَ اللَّهُ تَعَالَى لِمَيِّتِكَ وَتَجَاوَزَ عَنْهُ تَعَمُّدَهُ بِرَحْمَتِهِ وَ
رَزَقَكَ الصَّبْرَ عَلَى مُصِيبَتِهِ وَآجَرَكَ عَلَى مَوْتِهِ

дейилгай, яъни Худойи таъоло, ўликнинг гуноҳини кечиргай, ундан ўтгай, афв қилгай, раҳмати бирла ёпгай, унинг мусибати сабабидан сизга сабрни насиб этгай, унинг ўлгани тўғрисида сизга савоб бергай, деб айтилгай. Чунончи, "Музмарот"да ва "Хужжа" китобида мазкурдир.

Аҳли мусибатнинг уйида ё масжидда уч кунгача ўтирмақлари ва одамлар келиб азасини сўрамоқларида бок (зарар) йўқдир. Аҳли мусибатнинг эшигида ўтирмақлари макруҳдир. Ажам шаҳарларида қилинадиган нарсалар, яъни палослар солмоқ, катта кўчаларда тик турмоқ ёмоннинг ҳам ёмонроғидир. Ушбудек "Заҳириййа"да мазкурдир.

Баланд овоз билан йиғламоқни ва фарёд қилмоқни жоиз эмас дебдурлар. Кўнгил юмшоқлиги туфайли йиғламоқнинг бунда зарари йўқдир. Эркакларнинг қора кийим киймоқлари макруҳдир. Либосни аза туфайли йиртмоқ макруҳдир. Хотинларга қора киймоқнинг боки (зарари) йўқдир, аммо юзларини ва қўлларини қора қилмоқ, ёқаларини йиртмоқ, юзларини тирнамоқ, сочларини ёймоқ, бошларига тупроқ сочмоқ, кўкракларига урмоқ, гўрларга ўт ёқмоқ жоҳиллик давридаги расмлардандир, аҳли ботил ва аҳли гурурнинг одатларидандир. Бу масъалаларнинг ҳаммаси "Фатовийи Оламгирия"да ва "Музмарот"да мазкурдир.

Ўлган одамга тегишли одамлар учун таом тайёрламоқнинг боки (зарари) йўқдир. Ушбудек "Табйин" китобида мазкурдир. Уч куннинг ичида зиёфат қилмоқ мубоҳ эмас. Ушбудек "Тоторхониййа"да мазкурдир.

Имом Муҳаммаднинг наздларида, ғўристонда Қуръон ўқимоқ макруҳ эмас. Ва бизларнинг машойихларимиз Имом Муҳаммаднинг қавлларини олдилар.

Ўлган одам тирик одамнинг қилган хайру эҳсони ва тиловатидан наф олурму? Мухтор қавл шулки, наф олур. Ушбу тариқа "Музмарот"да мазкурдир.

"Фатҳу-л-қадир"да айтибдурларки, аза тутмоқ мустаҳабдир, яъни мусибатга сабр қилиб ва истиқомат қилиб турмоқ эркакларга ва хотинларга мустаҳабдир, бироқ аза туфайли фитна қўзғолмаслиги керак. Бу Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг айтганлари тўғрисидаки, кимки биродарининг мусибатига сабр қилса, Худойи таъоло ул кишига қиёмат кунини каромат ҳулла (либос)ларидан кийдиргай.

Ўлган одамга тегишли қўшнилари, узоқ қариндошлари ўликнинг эгаларига бир кеча-кундузгача таом тайёр қилиб юбориб тўйғузгай. Бу Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам сўзларига мувофиқки, саҳобаларга: "Оли Жаъфар (Жаъфар оиласи)га таом тайёр қилинлар", -дедилар. Бас, батаҳқиқ, саҳобаларга тўядиган овқат олиб келдилар. Бу ҳадиснинг ҳасанлигига Термизий нисбат берди ва Ҳоким бу ҳадисни тасҳиҳ қилди.

Ўлик эгаларининг таом емоқларига илтижо қилгай, зероки ғаму андуҳ уларни таом емоқдан манъ қилур, бас, сушт ва беқувват бўлурлар.

"Баззозийа"да айтибдурларки, ўлган кишининг ворислари унга Қуръон ўқийдиган одамни ўлтиргизса, боки (зарари) йўқдир. Баъзи машойихлар бу масъалани олибдурлар.

Ўлган кунини таом тайёрламоқ, учинчи кунини, етти кундан кейин, ийд кунларида, мавсумда ғўристонга таом олиб бормоқ, Қуръон ўқимоқ учун одам чақирмоқ, хатм қилмоқ учун ё сураи "Ихлос", ё сураи "Анъом"ни ўқимоқ учун солиҳларни ва қориларни чақирмоқ макруҳдир. Бас, бу масъалаларнинг ҳулосаси шуки, Қуръон ўқиган вақтда емоқ учун таом тайёрламоқ макруҳдир.

"Дақойиқу-л-ахбор"да айтибдурларки, ривоят қилинди Пайғамбар алайҳис саломдан, ул жаноб айтдиларки, кимики эшигини ё либосини қора қилса, ё дўконини урса, ё дарахтни

синдирса, ё мўйини узса, унинг ҳар бир мўйи учун унга дўзахда бир уй бино қилинур. Ҳар вақт мазкур қораларнинг нишонаси бўлса, Худойи таъоло унинг фарзини ҳам, нафлини ҳам қабул қилмагай, гўрини танг қилгай, ҳисобини қаттиқ қилгай, осмондаги ҳар бир фаришта унга лаънат қилгай, унга минг гуноҳ битилур, гўридан яланғоч тургай. Кишиким мотам тутиб ёқасини йиртса, Худойи таъоло унинг дийнини йиртгай. Агар юзига бир шапалоқ урса ё юзини тирнаса, Худойи таъоло унга дийдор кўрсатмоқни ҳаром қилгай.

Ва яна ҳадисда келибдурки, одамизод ўлса ва овоз қилиб йиғлайдиганлар жам бўлса, Азроил алайҳис салом ул жамоага айтгайлар: "Бу қандай овоз? Бас, қасам айтурман Худойи таъологаки, сизлардан ҳеч кимнинг умрини кам қилганим йўқ ва на ризқларингизни кам қилганим йўқ, ҳеч бирларингизга зулм ҳам қилганим йўқ. Агар фарёдларинг менинг тўғримдан бўлса, мен фармон олган бандадурман. Агар фарёдларинг ўлгандан бўлса, ўлган мағлубдир. Агар фарёдларинг Худойи таъолодан бўлса, демак сизлар Худойи таъолони билмассизлар. Бас, Худойи таъолога қасамёд қилурманким, менинг сизларга яна қайтиб келмоғим бордир".

Ва яна айтилибдурки, Ҳазрати Али разийаллоҳу анҳу дедилар: "Сабр қилмоқ уч хил бўлур: аввал тоатга сабр қилмоқ, иккинчи - гуноҳдан сабр қилмоқ, учинчи - мусибатга сабр қилмоқ. Агар киши тоатга сабр қилса, Худойи таъоло унга юз даража бергай, ҳар бир даража ер билан осмоннинг аросича бўлгай. Агар гуноҳдан сабр қилса, яъни гуноҳга ўзини урмаса, қиёмат куни Худойи таъоло ул кишига олти юз даража бергай, ҳар бир даража осмон билан ернинг аросича бўлгай. Ҳар ким мусибатга сабр қилса, яъни етган бало ва меҳнатга, заҳмат ва ғаму андуҳларга сабр қилса, Худойи таъоло унга беҳисоб ажру савоблар бергай. Валлоҳу аълам бис-с-савоб".

БУ ФАСЛДА ШАҲИД МАСЪАЛАЛАРИ БАЁНИ

الشَّهِيدُ هُوَ مُسْلِمٌ طَاهِرٌ بَالِغٌ قَتِلَ ظُلْمًا وَلَمْ يَجِبْ بِهِ مَالٌ
وَلَمْ يَرْتَثْ

Шаҳид шариатда шундай мусулмонки, ғуслни вожиб ва лозим қиладиган нарсалардан, масалан, жунубликдан, ҳайздан, нифосдан пок бўлгай. Яна ул шаҳид балоғатга етган бўлгай. Ёш бола ва жинни ўлдирилса, ювилгай.

Ул мусулмон зулм бирла ўлдирилган бўлгай, яъни ўлдирмоққа лойиқ бўлмасдан ўлдирилгай. Ўлдирмоққа лойиқ бўлса, масалан, ҳад урмоқ ва шаръий қасос олмоқ бирла, ё боғийлик учун, ё йўлни тўсиб, қароқчилик қилгани учун ўлдирилса, шаҳид бўлмагай.

Ва яна шаҳид деб шундай одамга айтилулки, ўлдирилган жиҳатидан ўлдирилган одамга ё оқилага дия бермоқ, яъни хунбаҳосини бермоқ вожиб бўлмас. Оқида деб ўлдирилган одамнинг қариндошларига айтилулки, ўлган одамнинг хунбаҳоси улардан тўлатиб олинур.

Ва яна шаҳид деб шундай одамга айтилулки, унинг шаҳид бўлмоғи кечикмас ва эскимас, яъни зарб еб, жароҳатлангандан кейин дунёвий нарсалардан фойдаланмас. Уҳуд тоғидаги шаҳидлар ташналикда ўлдилар, ваҳоланки жом бошларида айлантирилури эрди, ичмадилар, шаҳид бўлмоқликка нуқсон етишидан қўрқдилар. Ривоят қилинишича, улар сув талаб қилдилар, сув берадиган бор эди, уларнинг бошида сувни айлантирури эди, ҳар вақт улардан бирига сувни кўрсатса, ёнидагига ишорат қилури эди, ҳаттоки улар сув ичмай, ташналикда ўлдилар. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

فَيُنْزَعُ عَنْهُ غَيْرُ ثَوْبِهِ وَ يُزَادُ وَ يُنْقَصُ لِيَتِمَّ كَفْنُهُ وَ لَا

يُغْسَلُ وَيُصَلَّى عَلَيْهِ وَيُدْفَنُ بِدَمِهِ وَغُسْلٍ مِنْ وَجَدٍ
قَتِيلًا لَمْ يُعْلَمَ قَاتِلُهُ

Шаҳиддан кафанга муносиб бўлган либосларидан бошқа нарсалар ечиб олингай. Демак, шаҳиддан пўстин, этик, пахтали чопон, уруш асбоби ечилиб олинад. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

Агар шаҳиднинг кафанга муносиб либоси суннат миқдоридан кам бўлса, тўлдирилгай, агар ортиқ бўлса, олиниб, кам қилинур, токи комилу мукаммал бўлсин, яъни кафани суннатга мувофиқ бўлсин.

Шаҳид ювилмагай, фақат нажосат бўлган жойигина ювилгай, бошқаларнинг жанозаси ўқилгани каби шаҳидга ҳам жаноза ўқилур ва дафн қилинур, яъни кўмилур. Шаҳид либосидаги қони билан кўмилгай, либосидаги қонни кеткизмoқ макруҳдир. Бунда шаҳид қонининг поклигига ишора бордир. Ва бу поклик қон шаҳиднинг ўзида бўлсагина покдир, шаҳиддан қон жудо бўлса, пок эмас. Чунончи, "Заҳириййа"да мазкурдир.

Ўлдирилган киши шаҳарда ёки қишлоқда топилса, уни ўлдирган киши маълум бўлмаса, ювиб кўмилгай, не учунким, аҳли маҳаллага хунбаҳосини тўламоқ вожиб бўлгани учун шаҳид ҳукмидан чиққай. Агар ўлдирган киши маълум бўлса, ювилмагай, ўлдирилиши хоҳ тез (ўткир) нарса билан бўлсин, хоҳ катта ҳасса билан, хоҳ кичик ҳасса билан бўлсин. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Агар саҳрода топилса, ўлдирган киши маълум бўлмаса, уни юлмагайлар.

أَوْ جُرْحَ وَارْتَثَ بَأَن نَامَ أَوْ أَكَلَ أَوْ شَرِبَ أَوْ غُولِجَ أَوْ أَوْ
حَيْمَةً أَوْ نُقِلَ مِنَ الْمَعْرَكَةِ حَيًّا أَوْ بَقِيَ عَاقِلًا وَقَتَ صَلَوةٍ
أَوْ أَوْصَى بِشَيْءٍ وَصَلَّى عَلَيْهِمْ وَإِنْ قُتِلَ لِبَغْيٍ أَوْ قَطَعَ
طَرِيقَ غُسْلٍ وَلَا يُصَلَّى عَلَيْهِ

Жароҳатланса, жароҳатли бўлгандан кейин ўлмаги таъхир топиб, дунё фойдаси билан фойдаланса, ушбу тариқаким, ухламоқ ё ичмоқ бирла роҳатланса, ё даво қилинса, ё устига чодир қурилиб, унинг ичига жойланса, ё ўлмаган ҳолида маърака, яъни жанг қилиб турилган жойдан бошқа жойга даволаш учун олиб борилса, бу ҳолларнинг ҳаммасида ювилгай.

"Муҳит" китобида баён қилинибдурки, ҳар вақт жанг майдонидан отлар босиб юбормасин, деб олинса, бу ҳолатда шаҳидликда камлик бўлмас. Ё жароҳатлик бўлгандан кейин ақли ўзида бўлиб, бир намоз миқдори тирик турса ё бир дунёвий иш бирла васийят қилса, ул киши ҳам ювилгай. Агар охират ишига васийят қилса, ювилмагай, шаҳидликка нуқсон етмагай. Бул мазкурларнинг ҳаммасига жаноза намози ўқилур.

"Жомий-р-румуз"да айтилибдурки, билгил, дунёдан фойдаланиб ўлган кишига ҳам шаҳиднинг савоби бордир, борди-ю, ювилса ҳам. Бу ғарқ бўлиб ўлган каби бўлиб, уни шаҳид дерлар. Шунчалик фарқ борки, буни ювгайлар.

Яна сувда ғарқ бўлиб ўлган, куйиб ўлган, юрак оғригида ўлган ёки ғарибликда ҳақнинг талабида ўлган мазкурларнинг ҳаммаси шаҳиднинг ҳукмидадир. Чунончи, "Қофий"да мазкурдир. Ҳар ким шаҳид бўлиб ўлса, у тирикдир, уни ўлган фаҳмламагин, улар Худойи таъолога яқин одамлардандир, шаҳидларнинг таърифини айтган бирла адо бўлмас. Чунончи, "Қалом"и Раббонийда мазкурдир.

Агар фасодга саъй қилгани учун, ё йўл уриб, қароқчилик қилиб, шу сабабдан ўлдирилса, ювилгай. Шаҳид билан буларнинг орасини фарқлаш учун буларга жаноза ўқилмагай. Чунончи, "Шарҳи Қудурий" ва "Љубобун ли-л-Майдоний"да мазкурдир.

Яна айтибдурларки, булар ювилмагай, жаноза ҳам ўқилмагай, сабаби — ихонат (хорлаш) учундир. Бу ҳукм — боғий ва қароқчи уруш майдонида ўлса, урушдан сўнг подшоҳ ҳузурига келтирилса, сўнг ўлса, жаноза ўқилур.

Ва яна Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам уч юз танга миқдори қулнинг ҳақи бирла ўлган муфлиснинг

жанозасига ҳозир бўлмабдурлар, то саҳоба * ризвонуллоҳи алайҳимдан бирлари адо қилмоққа зомин бўлмагунча.

БУ ФАСЛДА ДУШМАНДАН ҚЎРҚҚАН ЗАМОНДАГИ ФАРЗ НАМОЗНИ ЎҚИМОҚ БАЁНИ

إِذَا اشْتَدَّ خَوْفُ الْعَدُوِّ جَعَلَ الْإِمَامُ أُمَّةً نَحْوَ الْعَدُوِّ وَ
صَلَّى بِأُخْرَى رُكْعَةً فِي الثَّنَائِي وَرُكْعَتَيْنِ فِي غَيْرِهِ وَ
مَضَتْ هَذِهِ إِلَيْهِ

Намозни жамоат билан бир ерга ҳаммалари жам бўлиб ўқиган тақдирда душман келиб босмоқдан қўрқинч пайдо бўлса, ул душман хоҳ одам бўлсин, хоҳ бошқа бўлсин, баъзи фақиҳларнинг наздида, қўрқинчнинг қаттиқ бўлмоғи шарт қилингандир. Ушбу сабабдан баён қилинибдир "Қудурий"да ва "Кофий"да. Лекин қўрқинчнинг қаттиқ бўлмоғини оммаи уламо шарт қилмабдир, ушбу сабабдан баён қилмабдир "Мабсут"да, "Муҳит"да, "Тухфа"да, булардан бошқа китобларда ҳам. Баъзилар айтибдурки, душманнинг ҳозир бўлиб турмоғи кифоя қилур. Чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир.

Халифа, ё султон, ё султоннинг ноиби аскарни иккига бўлиб, бир бўлақни душман тарафига рўбару турмоққа юборгай. Султон ёки зикр қилинганларнинг бири иккинчи бўлак билан намоз ўқигай. Икки ракаатли намозда бир ракаатини ўқигай. Бу икки ракаатли намозлар бомдод намози, жумъа, ийд ва мусофирнинг ўқийдиган намозидир. Бу икки ракаатли намозлардан бошқа намозларда фақат икки ракаатини ўқигай. Икки ракаатли намозда саждадан кейин бу жамоат душман тарафига боргай. Бошқа намозларда, яъни уч ракаатли намозда "Ат-таҳийёт" ўқигандан кейин душман томонга боргай ва душманга рўбару тургай, борди-ю, қиблага орқаси бўлса ҳам.

وَجَاءَتْ تِلْكَ وَصَلَّى بِهِمْ مَا بَقِيَ وَ سَلَّمَ وَحْدَهُ وَ مَضَتْ
إِلَيْهِ وَ جَاءَتْ الْأُخْرَى وَ أَتَمَّتْ بِلاَ قِرَاءَةٍ ثُمَّ الْأُخْرَى بِهَا

Сўнг душман тарафидаги жамоат қайтиб келгай ва имом улар билан икки ракаатли намоздаги қолган бир ракаатни ўқигай. Шом намози ва бошқа намозларда ҳам икки ракаатдир. Имом танҳо салом бергай. Имом салом бергандан кейин бул жамоат салом бермай, яна душман тарафига боргайлар. Аввал кетган жамоа келиб, имом билан намозни қироатсиз тамом қилурлар, зероки улар лоҳиқдурлар ва лоҳиққа қироат вожиб эмас. Сўнг намозни тамом қилган жамоат душман тарафига боргайлар. Ва ул иккинчи жамоаки, намознинг аввалини имом бирла ўқимай, балки намознинг охирини имом билан ўқиган эдилар, ул жамоа келиб, намозни қироат билан адо қилур, зероки булар масбуқдирлар, яъни намозларининг аввали қолган эди. Масбуқ ёлғиз ўқиган одамдек намозини қироат билан адо қилгай.

وَ اِنْ زَادَ الْخَوْفُ صَلُّوا رُكْبَاتًا فَرَادَى بَايْمَاءَ اِلَى اَيِّ جِهَةٍ
قَدَرُوا وَ يَفْسِدُهَا الْقِتَالُ وَ الْمَشْيُ وَ الرُّكُوبُ

Агар душмандан қўрқинч кучайса, отланиб, ишорат билан танҳо-танҳо ўқигайлар, қайси тарафга қарашга қодир бўлса, ўша тарафга қараб ўқиладиган. Демак, зарур бўлгани сабабли қиблага қараш соқит бўлур.

От устида намоз ўқиб турганда жанг қилмоқ, яъни урушмоқ ва намозда душмандан қочиб юрмоқ намозни бузгай. Намозни бошлаган замон отланмоқ ҳам намозни бузгай. Агар ерда намозни бошласа, хавф зиёда бўлиб, тўхтамоқ мумкин бўлмаса, намоз таъхир қилинур. Агар дарахтларни кўрсалар ё ғуборни кўриб, душман деб гумон қилсалар ва шунга мувофиқ намоз ўқисалар, бас, гумон қилганларидек бўлса, намозлари дуруст бўлур. Агар дарахт ёки ғубор бўлса, бас, намозларини қайта ўқигайлар. Чунончи, "Тухфа" китобида мазкурдир.

БУ ФАСЛДА КАЪБАДА НАМОЗ ЎҚИМОҚ БАЁНИ

صَحَّ فِي الْكَعْبَةِ الْقَرَضُ وَ النَّفْلُ وَلَوْ ظَهَرَهُ إِلَى ظَهْرِ
إِمَامِهِ لَا مَنْ ظَهَرَهُ إِلَى وَجْهِهِ

Каъбатуллоҳнинг ичида фарз намозларни ўқимоқ ва нафлларни ўқимоқ дуруст бўлур, борди-ю, иқтидо қилган кишининг орқаси имомнинг орқасига бўлса ҳам, зероки Каъбатуллоҳнинг ичида қайси тарафга қараса, қиблага қараган бўлур. Бу фаслнинг шаҳидлар ҳақидаги фаслдан кейин келганига сабаб шулки, шаҳид бўлган киши азобдан омон бўлур. Шунингдек:

وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا

Каъбатуллоҳга кирган ҳам азобдан омон бўлур. Бу Худойи таъолонинг каломи тўғрисиданким, "Ва ман даҳалаҳу кона оминан", деб марҳамат қилди. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир. Иқтидо қилган одамнинг орқаси имомнинг юзига бўлса, намози дуруст бўлмагай, чунки у имомдан илгари ўтиб қолган бўлур. Иқтидо қилган одамнинг юзи имомнинг юзига бўлса, намози жоиз бўлур, лекин макруҳдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَكُرِّهَ فَوْقَهَا وَإِنْ اقْتَدَوْا حَوْلَهَا وَبَعْضُهُمْ أَقْرَبُ إِلَيْهَا مِنْ
إِمَامِهِ صَحَّ إِنْ لَمْ يَكُنْ فِي جَانِبِهِ

Фарз намозларни ҳамда нафл намозларни Каъбатуллоҳнинг устида ўқимоқ макруҳдир, зероки Каъбатуллоҳ таъзими тарк

бўлур. Каъбатуллоҳни улуғламоқ тўғрисида устида намоз ўқимоқдан қайтарилди. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

Абу Ҳурайра разийаллоҳу анҳудан ривоят қилинди, ул жаноб айтдилар: "Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам намоз ўқимоқни етти жойда манъ қилдилар. Биринчи — туя сўйиладиган жойда. Иккинчи — мабрзда, яъни таҳорат қиладиган, таҳорат ушатадиган тезакхонада. Учинчи — гўристонда. Тўртинчи — ҳаммомда. Бешинчи — йўлнинг ўртасида. Олтинчи — туялар сув ичмоқ учун чўкиб ётадиган жойда. Еттинчи — Каъбатуллоҳнинг устида.

Агар Каъбатуллоҳ атрофида ҳалқа қилиб имомга иқтидо қилсалар, улардан баъзилари Каъбатуллоҳнинг деворига имомдан яқинроқ бўлсалар ҳам, қилган иқтидолари ва намозлари дуруст бўлур, башартики Каъбатуллоҳга яқинроқ бўлган баъзилар имом тарафида бўлмасалар. Агар имом тарафида бўлиб, Каъбатуллоҳга имомдан яқинроқ бўлсалар, имомдан илгари бўлганлари учун намозлари дуруст бўлмагай.

БУ ФАСЛДА МАСЖИДНИНГ ҲУКМЛАРИ БАЁНИ

"Салоти Масъудий"да айтилишича, масжид ичида дунёвий гаплардан сўзлаб бўлмайди. Ҳадисда келибдурки, ҳар ким масжидда дунёвий гаплардан гапирса, фаришталар учун бу масжид бадбўй бўлгай, бу бадбўйликдан фаришталар тоқат қилиб туролмагайлар, уларнинг оғизларининг сассиқлигидан бетоқат бўлиб, масжиддан чиқиб кетгайлар. Улар илтижо қилиб: "Эй Парвардигоро, бандаларинг бизларни уйингдан чиқариб юбордилар", дегайлар. Худойи азза ва жалла айтгай: "Ўзимнинг иззатим ва жалолимга қасамёд қилурманки, мен Парвардигор-дурман, тор кўзли бераҳм жамоани уларга ҳавола қилурман, токи менинг уйимдан сизларни чиқаргандек, уларни ҳам уйларида чиқаргайлар".

Ва яна Пайғамбар алайҳис салом айтдилар: "Кимки масжидда дунёнинг гапларидан сўзлашса, Худойи таъоло унинг қирқ йиллик амалини йўқ қилур".

Ва яна Расул алайҳис салом айтдилар: "Масжидлар охиратнинг бозоридир, масжидда ўтирганлар савдогарлар кабилардур. Ҳар ким унда ўзининг дастмоёси миқдорича фойда олур. Худойи таъоло билан савдо қилган савдогар яхшироқ ва покроқ савдогардир".

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْمَسْجِدُ بَيْتُ كُلِّ تَقِيٍّ

яъни Пайғамбар алайҳис салом айтдиларки, масжид барча парҳезкорларнинг уйидир. Қачонким масжидга кирсанг, чиқмоққа шитоб қилмоқ лойиқ эмас.

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ فِي الْمَسْجِدِ كَالسَّمَكِ فِي الْمَاءِ وَ الْمُنَافِقُ فِي الْمَسْجِدِ كَالطَّيْرِ فِي الْقَفَسِ

Расул алайҳис салом айтибдуларки, мўмин киши масжидда чунон хурсанд бўлурки, гўё балиқ сувда ётгандек. Мунофиқ киши масжидда шундай ғамгин бўлурки, гўё қуш қафасга тушиб қолгандек.

Имом Зоҳид Фахрий айтибдурларки, ҳадисда шундай келганки, ҳар ким азон айтилмасдан илгари масжидда ҳозир бўлса, ул кишининг номаи аъмолига уч юз йигирма беш минг қабул бўлган намознинг савоби ёзилгай. Агар азон айтар вақтда келса, ул кишининг номаи аъмолига йигирма беш минг қабул бўлган намознинг савоби ёзилгай. Агар такбир айтилаётган вақтда келса, бир намознинг савобини топгай. Агар имомдан аввал бош кўтарса, ҳеч қандай савоб битмагайлар.

Хожа Имом Абулқосим Ҳаким айтибдурларки, намоз вақти мўминларнинг башоратидур, намознинг азони мўминларнинг огоҳ қиладиганидур. Такбир вақтида келмоқ қоҳил (данга-са)ликнинг нишонасидур.

Расул алайҳис салом айтибдурларки, қачонки сизлардан бир одам масжидга келса, албатта оёқ кийимининг остига қарагай, агар нажосат теккан бўлса, ерга суртгай, зероки ер ковушни ва этикни пок қилғувчидур.

Борди-ю, оёқдаги нарса пок бўлса ҳам, суннатни барпо қилмоқ учун уни ерга суртгай. Бунга далил шуки, Али

разийаллоҳу анҳу оёқлари пок лойдан олуда бўлганда ерга суртдилар, сўнг масжидга кирдилар ва намоз ўқидилар. Бундан бизга маълум бўладики, гарчи оёқ тоза бўлса ҳам, суннатни барпо қилмоқ учун ерга суртмоқ керак.

Масжидга кираётганда аввал ўнг оёқни қўймоқ керак. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Худойи таъоло ўнгдан бошламоқни дўст тутар, ҳаттоки кафш кийганда, соқол тараганда ҳам.

Оёқларни масжиднинг ерига суртмагай. Келтиришларича, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ масжидда ўлтириб эрдилар. Бир одам келиб, оёғини масжиднинг ерига суртди. Имом Аъзам айтдилар: "Эй Шайх, агар қадамингизни менинг юзимнинг мўйларига суртсангиз, масжиднинг ерига суртганингиздан дўстроқ тутарман. Масжиднинг ерига суртмоқ икки сабабдан холий эмас: ё оёғингиз покдур, ё палидир. Агар палид бўлса, ерни палид қилдингизки, масжидни пок тутинглар, деган Аллоҳу таъолонинг фармони бордир. Аллоҳу таъоло:

أَنْ طَهَّرَ ابْنَتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعَ السُّجُودَ

деди. "Амр хонаи Каъбагадур. Лекин мунга қиёс қилиб, ҳамма масжидларни пок тутмоқ фарздир. Агар оёғингиз покдир, масжиднинг ерини хор қилдингизки, Худойи азза ва жалла азиз қилибдур. Ҳар кишики Худойи таъолонинг азиз қилган ерини хор қилса, албатта ўзи хор бўлғусидир", дедилар. Чунончи, мазкур масъалаларнинг ҳаммаси "Салоти Масъудий"да келтирилгандир.

"Зубдату-л-воизин"да айтилишича, Пайғамбар алайҳис саломдан ривоят қилинди, ул жаноб айтдилар: "Худойи таъоло албатта дунёнинг масжидларини қиёматда тиргузгай, ул масжидлар оқ туядек бўлгайлар, пойчалари анбардан, гарданлари заъфарондан, бошлари мушкдан, қулоқлари яшил

забаржаддан бўлур. Азон айтувчилар туяга айланган масжидларни етаклаб юргайлар, имомлар ҳайдаб юргайлар. Улар Қиёмат Арасотидан яшиндек ўтгайлар. Буни кўрган аҳли қиёмат: "Бул жамоат фариштаи муқарраб, ё Пайғамбар, ё пайғамбари мурсалмикин?" дегайлар. Овоз келгайки: "Булардан эмас, балки бул жамоа Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламнинг умматларидандурлар, улар намозларини эҳтиётлаб ўқигандурлар".

Шу сабабдан Пайғамбар алайҳиссалоту вассалом айтдилар: "Ҳар оқиб турган сувда таҳорат қилса, қироатли имомга иқтидо қилса, бас, батаҳқиқ раҳмати Борийга, яъни Худойи таъоло раҳматига лойиқ ва муносиб бўлибдур". Валлоҳу аълам би-с-савоб.

كِتَابُ الزَّكَاةِ

ЗАКОТ КИТОБИ

Закот луғатда ўсмоқ ва зиёда бўлмоқки, ул Худойи таъолонинг баракотидан ҳосил бўлур. Ва яна закотнинг бир маъноси поклик. Ва бир маъноси аъмоли ибодати молиййа ва таҳорат аз гуноҳ (гуноҳдан покланиш) ва ситояш (мақтов) наздики, халқ, яъни моллик киши моли учун қилган ибодатлари закот бермоқдур ва гуноҳдан пок бўлмоқдур. Ва халойиқнинг олдиларида яхши кўринмоқдур ва мадҳ қилинмоқдур. Ва шариятда молнинг бечорага ва бошқага, яъни мусофирларга берилган миқдори закот деб айтилур. "Салоти Масъудий"да айтибдурлар, билмоқ керакки, закот бермоқ — фарздур. Ҳам насси Қуръон бирла ва ҳам ҳадиси Расул алайҳис салоту вассалом бирла, аммо оят шулдурки:

قَوْلُهُ تَعَالَى أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ

яъни, барпо қилинглар намозни ва беринглар закотни. Худойи таъолонинг закот бермоққа амр қилмоғи далилдурки, закот бермоқ фарздур.

Ва Пайғамбар алайҳис салом ҳадислари шулдурки:

خُذْ مِنْ أَغْنِيَاءِ هِمٍّ وَرُدَّهَا إِلَى فُقَرَاءِهِمْ

яъни олгил закотни бойларидан ва аларнинг бечоралигига, яъни бечораларига бергил, дедилар. Ва мундан бошқа ҳадис шулдурки, Пайғамбар алайҳис салом буюрдиларки:

لَا إِيمَانَ لِمَنْ لَا زَكَاةَ لَهُ

яъни иймон йўқдур ул кишидаки, молининг закотини бермаса. Яъни иймон йўқдур закот бермоқни ўзига фарз кўрмаса. Ва яна ҳадисда келибдурки, Пайғамбар алайҳис салоту вассалом айтибдурлар, ҳар кимда тева, қорамол ё қўй бўлса ва аларнинг закотларини бермаса, рўзи қиёматда ул чорполарнинг тирноғларини оташин қилурлар. Ва ул закот бермаган

хасмини текис ерга ётқузурлар ва ул безакотнинг пешоналарига ва ёнбошларига ва орқаларига чорполарнинг тирноғлари бирла доғ қилгайлар, ул закот бермаганлар йиғлагайлар ва фарёд қилгайлар. Ушбу жазо ул кишига муносибдурки, ўзи закот бермай, закот олса. Ва ҳар кишида тилла ё кумуш бўлса, закот бермаса, Худованди таъоло рўзи қиёматда буюргайки, ул тилла ва кумушини қизитгайлар ва ёнбошларига ва пешоналарига ва орқаларига босиб доғ қилгайлар. Пешволар бул оятнинг тафсирини айтибдурларки, бул уч-тўрт доғни анинг учун қилурларки, қачонким бой киши бечора кишини кўрса, пешонаси тиришиб, таъби хоҳламай тургай, вақтики бир нимарса сўраса, ёнбошини бечора тарафига қилгай. Ва яна фақирга орқасини қилгай ва қарамай кетгай, бешак ва бегумон ушбу жойларни доғ қилгайлар. Чунончи, Худойи таъолонинг каломи:

يَوْمَ يُخْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ
وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كُنَزْتُمْ لَأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا
كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

яъни рўзи қиёматда канз қилинган молларини, яъни йиғиб беркитган ва ани жамлаб пинҳон қилиб, закот бермаганларнинг молларини дўзах оташининг устига қўйиб қиздируб, юзларига ва ёнларига ва орқаларига доғ солиб ёндирилур. Чунончи, тафсири "Тибён"да ҳам мазкурдир. Ва яна ҳадисда келибдур, Пайғамбар алайҳис салом айтдилар:

حَصَّنُوا أَمْوَالَكُم بِالزَّكَاةِ وَدَاوُوا أَمْوَاضَكُمْ بِالصَّدَقَاتِ

Яъни молларингга закот бермоқ бирла қўрғон қилинглр ва даво қилинглр касалларингга садақа бермоқ бирла, дедилар. Чунончи, "Салоти Масъудий"да мазкурдир. Ва яна "Мишкот"и шарифда айтилибдур, Абу Ҳурайра разийаллоҳу анҳу ривоят қилдилар Пайғамбар алайҳис салоту вассаломдан, ул жаноб саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Бир одамга Худойи таъоло мол берса ва ул киши закотни адо қилмаса, қиёмат кунда анинг молини бир кал илон сувратига қилингай, яъни бошининг териси бўлмагай, ниҳоятда семизлик жиҳатидан ва

ул илоннинг икки кўзи устида қаро нуқтаси бўлгай, закот бермаган кишининг бўйнига ўралгай. Бас, ани қаттиқ азоб қилгай ва ул илон айтгай: "Мен сенинг дунёда йиғиб, пинҳон қилиб қўйган молингдурманки, закот бермаб эрдинг", — дегай. Чунончи, Худойи таъоло айтди:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ
خَيْرٌ لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ

Мусанниф раҳматуллоҳи алайҳ намоздан кейин закотни баён қилдилар. Зероки закот намоздан кейинги ибодатларнинг афзалидур. Чунончи, "Усули фикҳ"да баён қилинибдур.

لَا تَجِبُ إِلَّا عَلَى حُرٍّ مُكْلَفٍ مُسْلِمٍ مَالِكَ مِلْكًا تَامًا
لِنَصَابٍ نَامٍ وَهُوَ أَمَّا بِالشَّمْنِيَّةِ أَوْ السُّومِ

Закот вожиб бўлур озод мусулмон ва балоғатга етганга. Қулга ва кофирга ва ёш болага ва жиннига закот бермоқ вожиб бўлмагай. Зероки намоз рўзадек ибодатдур. Мусулмонлик ва балоғатга етмоқ ва ақл эгаси бўлмоқ шартдур. Аммо озодликнинг шарт бўлмоғи закотда мулк шарт бўлгани тўғрисидадур, қулда мулк йўқдур, мазкур сифатли одам мулкка комил эга бўлган бўлур. Ушбу тариқаки, ул мол ўз қўлида бўлгай ё сақлайдурган одамнинг қўлида бўлгай. Чунончи, фойда шерикка бергандек ё бўлак кишининг қўлида бўлгай ёки қарздорнинг қўлида бўлгайки, иқрордур ва ё ушбуга ўхшашларга бергандур. Баҳарҳол ўзидаги мол нисобга етганида бўлгай ё мазкурларга берилган мол нисобга етган бўлгай. Нисоб - лугатда асл маъносидур. Шариатда икки юз тангадурким, андин камда закот бермоқ лозим бўлмас. Бул масала иншоаллоҳу таъоло ўз мақомида баён қилинур.

أَوْ بِنَيْةِ التَّجَارَةِ مَعَ الْحَوْلِ فَاضِلٍ عَنْ حَاجَةِ الْأَصْلِيَّةِ وَعَنْ
دَيْنٍ مُطَالِبٍ مِنْ عَبْدٍ

Ва нисобнинг ортиқча бўлмоғи пул бирла бўлурки, тилла ва кумушга ўхшаш. Ё нисобнинг зиёда бўлмоғи ҳайвонотда йилнинг кўпроғида саҳрода ўтламоқ бирла бўлур ё савдо қилмоқ нийяти бирла бўлур, мазкурлардан бошқа мол ва матоларда молларнинг бир йил мулк бўлиб турмоғи бирла вожиб бўлур. Зероки Пайғамбар алайҳис салом қавлларининг тўғрисидаки, закот бермоқ молга вожиб эмас, то ул молга йил айланмагунча, дедилар. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир. Бир йил комил бўлгандан сўнгра закот бериб адо қилмай кечиктирса, гуноҳкор бўлур ва гувоҳлик бермоғи мардуд бўлур ва подшоҳ хабардор бўлса, таъзир қилгай ва қамаб қўйгай. Чунончи, "Заҳириййа"да мазкурдир.

Ошиқча бўлса, эгасининг аслийя ҳожатларидан ва асл ҳожат ўзига ва аҳли аёлигадур. Ҳавли ва киядурган кийимлари ва минадурган отлари ва хизмат қилдирмоқ учун олган қуллари ва хизмат учун олган асбоблари ва буларга ўхшаган нимарсалариким, ҳунарли одамларнинг асбобларидек, мулларнинг китобларидек, мазкурларнинг ҳаммасига закот бермоқ вожиб бўлмагай. Ва яна банданинг жонибидан талаб қилинган қарздан зиёда молдан бермоқ вожиб бўлур. Бас, закоти ушр ва хирож ва маҳрамлиқнинг нафақалари ва хотинларнинг нафақалари ва ҳаққи маҳрлари, буларнинг ҳаммаси бандалар тарафидан талаб қилинмасдан, балки шаръий жиҳатдан адо этиладиган ҳақлардир.

وَإِنْ عَلِمَ أَخَذَ مِثْلَهُ إِنْ كَانَ بَعْضًا

Ҳарбнинг мусулмонлар молидан қанча олгани маълум бўлмаса ва агар маълум бўлса, аҳли ҳарб ўзларининг олган миқдорича олинур. Агар аҳли ҳарб биздан борган савдогар молининг баъзисини олган бўлсалар, бизнинг оладурганимиз аҳли ҳарб савдогаридан асло олмагайлар узр ва хиёнат бўлган тўғрисида. Пайғамбаримиз Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васаллам узрдан, яъни бевафоликдан манъ қилдилар.

وَلَمْ يَأْخُذْ مِنْهُ إِنْ لَمْ يُؤْخَذُوا مِنَّا وَعَشْرَ خُمْرِ الذَّمَّى لَا
خِزِيرَةٍ وَلَا أَمَانَتُهُ وَعَشْرَ الْحَرْبِيِّ ثَانِيًا قَبْلَ الْحَوْلِ جَانِيًا
مِنْ دَارِهِ

Ва ҳарбидан келган савдогарлардан ҳеч нимарса олинмағай, агар биздан борган савдогардан ҳеч нимарса олмасалар. Ва зиммийнинг савдогарлик учун қилган хамридан, яъни маст қиладурган шаробидан йигирмадан бир қиммати олинур ва тўнғизидан ҳеч нимарса олинмас. Ва яна қўлидаги омонат молдан закот олинмас, хоҳ ул омонат мусулмонники, хоҳ зиммийники бўлсин. Ва ҳарбидан йил ўтмасдан илгари ўндан бир олинур, агар ўз шаҳридан яна қайтиб келса, ҳар келганида ҳам ўндан бир закот олинур. Агарчи бир йил ичида ўн маротаба қайтиб келса ҳам.

БУ МАҚОМДА ТИЛЛА ВА КУМУШ КОНИНИНГ БАЁНИ

وْخُمْسَ مَعْدُنْ ذَهَبٍ وَنَحْوَهُ وَجَدَ فِي أَرْضٍ خِرَاجٍ وَعَشِيرٍ
وَبَاقِيهِ لِلْوَجِدِ إِنْ لَمْ تَمْلِكْ الْأَرْضُ وَالْأَقْلَمَا لِكِهَا

Ва агар хирож олинадурган ё ўндан бири олинадурган ерда тилла ва кумуш, ва темир, ва қўрғошин, ва қалай, ва мис ва буларга ўхшаган нимарсаларнинг кони топилса, бешдан бири подшоҳ жонибидан байтулмолга олинур. Ва кон деб Худойи таъоло пайдо қилганича турган нимарсага айтилуру. Ва қолган тўрт ҳиссаси топиб олганга бўлур. Агар бир одамга мулк бўлмаса ва агар ернинг эгаси бўлса, тўрт ҳиссаси ернинг эгасига бўлур. Мазкур нимарсалар нисобга тўлмаса ҳам ва бир йил ўтмаса ҳам бешдан бири олинур ва закотнинг бошқа шартлари бўлмаса ҳам. Зероки бул нимарса ғаниматнинг ҳукмидадур. Чунончи, ишорат қилинибдур анга "Тухфа" номли китобда. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир. Ва маъданни эмас, ман деб инкор қилур, анинг мол олганига исбот қилурга ҳужжат ва гувоҳ бўлмағай ва неча йиллар

ўтгандан кейин менда ҳақи бор, деб иқрор қилса, ўтиб кетган йиллар учун закот бермоқ вожиб эмас ва калом ишорат қилгувчидур ангаки, ўтган кунларга закот бергай, қарздор мункир бўлмай юрган бўлса ҳам. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَمَا خُذْ مُصَادَرَةً وَشُرْطَ النَّيَّةِ وَقْتَ الْإِدَاءِ أَوْ الْعَزْلِ الْأَنَافِ
 أَنْ يَتَصَدَّقَ بِالْكُلِّ وَيَحْبِبُ فِي كُلِّ خَمْسٍ مِنَ الْأَيِّلِ شَاةً
 ثُمَّ فِي خَمْسٍ وَعِشْرِينَ بَنْتُ مَخَاضٍ

Ва султон жонибидан зўрлик бирла олинган молдекки, қанча йилдан кейин ўзига қайтарилса, ўтган йиллар учун закот вожиб бўлмас. Ва шарт қилинди закот нийятини берган вақтда ё закот миқдорини молидан айирганда, зероки закот ибодати молиййадур ва ибодат бўлгандан кейин бенийят дуруст бўлмас. Ва нийят мундоғ қилгайки, Худойи таъолонинг амрини ва анинг хушнудлигини истаб, бул закот учун чиқарган молни фақирларга бераман, деб дилида қасд қилгай.

Бас, закот бермоқда икки фарз бордур. Бири нийят қилмоқ ва бири масрафига, яъни закотни муносиб одамга билиб бермоқ, магар нийят қилмоқ шарт бўлмагай нисобга етган молнинг ҳаммасини фақирларга садақа қилса, закотнинг нийятини қилмаса ҳам дурустдур. Ушбу тариқаки, фақирларга берганда кўнглига фарз ва нафл деб келмаса, ўшандоғ агар бир фақирда оладурган ҳақи бўлса, анинг ҳаммасини бағишласа. Агарчи нийят бўлмаса ҳам шул бағишлаган ҳақи закотидан ҳисоб бўлур, аммо бошқа қарз берганларидан ва бошқа молларининг закотидан ҳисоб бўлмагай, фақирларга берганда закотим деб нийят қилмагунча.

Ва яна тева, қайси хилидан бўлсин, беш тевага бир қўй бермоқ вожибдур. Яъни беш тевадан тўққизгача бир қўй берур, ўндан ўн тўртгача икки қўй, ўн бешдан ўн тўққизгача уч қўй, йигирмадан йигирма тўртгача тўрт қўй бермоқ вожиб бўлгай, андин кейин йигирма бешга етганда бир ёш тамом бўлиб, икки ёшга қадам қўйган теванинг урғочисини бермоқ вожиб бўлур.

وَفِي سِتٍّ وَثَلَاثِينَ بِنْتُ لَبُونٍ وَفِي سِتٍّ وَارْبَعِينَ حَقَّةٌ وَ
 فِي أَحَدَى وَسِتِّينَ جَذَعَةٌ وَفِي سِتٍّ سَبْعِينَ بِنْتُ لَبُونٍ وَ
 فِي أَحَدَى وَتِسْعِينَ حَقَّتَانِ إِلَى مِائَةٍ وَعِشْرِينَ ثُمَّ فِي كُلِّ
 خَمْسٍ شَاةٌ وَفِي خَمْسٍ وَعِشْرِينَ بِنْتُ مَخَاضٍ وَفِي مِائَةٍ
 وَخَمْسِينَ ثَلَاثُ حِقَاقٍ ثُمَّ مُسْتَأْنَفٌ كَالْأَوَّلِ

Ва яна ўтуз олти тевадан, яъни теваинг урғочисидан икки ёш тамом бўлиб, учинчи ёшга кирганидан бирини бермоқ вожиб бўлур. Ва яна тева қирқ олти бўлганда уч ёш тамом бўлиб, тўртинчи ёшга кирган теваини бермоқ вожиб бўлур. Ва яна тева олтмиш бир бўлганда бешинчи ёшга кирган тева бермоқ вожиб бўлур. Ва яна тева етмиш олтига етганда тўқсонгача учинчи ёшга кирган тева бермоқ вожиб бўлур. Ва яна тева тўқсон бир бўлганда тўртинчи ёшга кирган икки теваини бермоқ вожиб бўлур, бир юз йигирмага етгунча. Ва яна тева юз йигирма бўлгандан кейин ҳар беш тевадан бир қўй бермоқ вожиб бўлур, яъни аввалги вожиб бирла қўшиб бергайки, тўртинчи ёшга кирган икки тева бермоқ вожиб эрди. Тўқсон бирдан юз йигирма тева бўлгунча. Ва агар юз йигирма тевадан зиёда йигирма беш бўлса, аввалги вожиб бўлгани бир ёш тамом бўлиб иккинчи ёшга кирган урғочи тева бермоқ вожиб бўлур. Тўртинчи ёшга кирган тева бирла бир юз эллик тева бўлгунча. Ва яна тева бир юз эллик бўлганда тўртинчи ёшга кирган уч тева бермоқ вожиб бўлур. Андин кейин мундан зиёда бўлса, яъни бир юз элликдан зиёда бўлса, аввалгидан ҳисоб қилиб олинур, масалан, бир юз элликдан ошиғи беш тева бўлса, бир қўй бермоқ вожиб бўлур. Яъни беш тевадан тўққизгача бир қўй, ўн тевадан ўн тўртгача икки қўй, ўн беш тевадан ўн тўққизгача уч қўй, йигирма тевадан йигирма тўртгача тўрт қўй бермоқ вожиб бўлур. Чунончи, аввалда баён қилинган эрди, тева йигирма бешга етса, бир ёш тамом бўлиб, иккинчи ёшга кирган урғочи тева бермоқ вожиб бўлур.

Ва агар ўттиз олти тева бўлса, учинчи ёшга етган тева бермоқ вожиб бўлур.

فَيُزَادُ فِي كُلِّ سِتٍّ وَارْبَعِينَ إِلَى خَمْسِينَ حَقَّةً وَفِي
ثَلَاثِينَ بَقْرًا تَبِيعُ أَوْ تَبَعَةٌ وَفِي أَرْبَعِينَ مِسْنً أَوْ مِسْنَةً وَ
فِي مَا زَادَ يُحْسَبُ إِلَى سِتِّينَ ثُمَّ فِي كُلِّ ثَلَاثِينَ تَبِيعُ

Бас, бир юз элликдан зиёда ҳар қирқ олти тевага тўртинчи ёшга кирган икки тева бермоқ вожиб бўлур. Бас, икки юз тевада тўртинчи тевадан зиёдасида ушбу баён бўлган ҳисоб юзасидан ҳисоб қилиб олинур. Билгилки, тевада закот учун урғочини бермоқ вожибдур, эркагини закот учун бермоқ дуруст эмас, магар баҳосини берса дурустдур.

ҚОРА МОЛ ЗАКОТИНИНГ БАЁНИ

Қўйдан илгари қора мол баён қилинди. Зероки, қора мол зироат ҳосил бўлурига сабабдур ва гўшти ҳам кўпдур. Ва қўй гўшtdан бошқа ишнинг салоҳига сабаб эмасдур ва қора молнинг тевага муносабати гўшт ва йўғонлик тўғрисида ва наҳоси тўғрисида, ҳаттоки араб лафзида бадана шомил бўлур тевага ва қорамолга арабда бақар деб от қўйилибдур, зероки қора мол ерни туёқлари бирла ёрғай ва бақар шақ қилмоқ ва ёрмоқ маъносидадур, яъни ёрғувчидур. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир. Ва Имоми Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг қавлларида, қора мол ўттиз бўлганда ўттиз тўққизгача ўз жинсидан бир ёшга тўлган хоҳ эркак, хоҳ урғочи бузоқни бермоқ вожиб бўлур. Ва яна қирқ қора молдан учинчи ёшга кирган танани бермоқ вожиб бўлур, хоҳ эркак, хоҳ урғочи бўлсин. Ва андин кейин қирқдан ошиқ бўлганда аввалии вожибининг қиммати ҳисоб қилинур олтмишгача, масалан, агар қирқ қора молдан бир сағир ортса, бир учинчи ёшга кирган молнинг қирқдан бир қийматини ё бир ёшга тўлган бузоқнинг ўттиздан бир қийматини бермоқ вожиб бўлур, олтмишга етгунча зиёдаси ҳисоб қилиб берилур. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир. Олтмишга етгандан кейин

ҳар ўттиз қора мол учун бир ёшга тўлган бузоқни бермоқ
вожиб бўлур.

وَفِي أَرْبَعِينَ مَسْنَةً

Ва ҳар қирқ молда учинчи ёшга кирган қора молни бермоқ
вожиб бўлур. Қора мол олтмиш бўлганда бир ёшга тўлган
бузоқдан иккисини бермоқ вожиб бўлур. Ва етмишга етганда
қирқ қора мол учун учинчи ёшга етган бир танани бермоқ
вожиб бўлур, ўттизи учун бир ёшга тўлган бузоқ бермоқ
вожиб бўлур ва закот бермоқда ва қурбонликда жомус
баробардур. Чунончи, "Қудурий"да ва "Жавҳарату-н-наййира"да
ва "Лубоб ли-л-Майдони"да мазкур. Арабийда жомус, форсийда
говмиш, туркийда қўтос дейилур.

БУ МАҚОМДА ҚЎЙ УЧУН ЗАКОТ БЕРМОҚНИНГ БАЁНИ

Кўплик жиҳатидан қўйни отдан илгари баён қилинди. Ва
яна қўйдан закот бўлмоқда иттифоқ қилингандур ва отдан
закот бўлмоқда ихтилоф қилингандур. Чунончи, "Жавҳарату-
н-наййира"да мазкурдир.

وَفِي أَرْبَعِينَ ضَانًا أَوْ مَعْرًا شَاةً

Ва яна қўй ё эчки қирқдан бир юз йигирмагача (бўлганда)
бир қўй ё бир эчки бермоқ вожиб бўлур.

وَفِي مِائَةِ أَحَدَى وَعِشْرِينَ شَاتَانِ

Ва яна бир юз йигирма қўйдан икки юзгача икки қўй
бермоқ вожиб бўлур.

وَفِي مِائَتَيْنِ وَوَاحِدَةٍ ثَلَاثُ شِيَاةٍ وَفِي أَرْبَعِ مِائَةِ أَرْبَعِ ثُمَّ فِي كُلِّ مِائَةِ شَاةٍ

Ва икки юз бир қўйдан уч юз тўқсон тўққизгача уч қўйдан бермоқ вожиб бўлур. Ва тўрт юз қўйдан тўрт қўй бермоқ вожиб бўлур ва андин кейин ҳар бир юз қўйда бир қўй бермоқ вожиб бўлур. Юз қўйнинг ораларидаги афв бўлиб, алар учун ҳеч нимарса вожиб эмас. "Қудурий"да айтибдурлар, закотда қўй ва эчки баробардур. Яъни закот вожиб бўлмоқда ва рибони эътибор қилмоқда ва қурбонликнинг жоиз бўлмоғида иккаласи баробардур. Аммо агар бир одам қасам ичсаки, қўй гўштини емагайман деб, бас, эчкининг гўштини еса, ҳонис бўлмагай, яъни қасамни синдурган бўлмагай. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир. Валлоҳу аълам.

БУ МАҚОМДА ОТ ЗАКОТИНИНГ БАЁНИ

وَفِي كُلِّ فَرَسٍ مِنَ الْأُنْثَىٰ أَوْ الْمُخْتَلِطَةِ دِينَارٌ

Ва ҳар бир отга закот бермоқ вожиб бўлур, ул отлар холис урғочи, яъни байтал бўлса. Ё эркак ва урғочи аралаш бўлса, ҳар бири учун бир тилла, яъни ўн танга бермоққа отнинг эгаси ихтиёрликдур, бул ўн тангаси 1327/1909 йилда етти тангага тўғри келур.

أَوْ رُبْعُ عَشْرِ قِيمَتِهَا نَصَابًا

Ё агар отнинг баҳоси икки юз тангага етган ҳолда қирқдан бир тангасини бергай. Ва агар отлар холис эркаклар бўлса, анда ҳеч нимарса бермоқ вожиб бўлмагай.

وَلَا تَجِبُ إِلَّا فِي السَّائِمَةِ أَيْ الْمُكْتَفِيَةِ بِالرَّعْيِ فِي أَكْثَرِ الْحَوْلِ وَلَا فِي الصَّغَارِ إِلَّا تَبَعًا لِلْكِبَارِ وَلَا فِيمَا يُعْمَلُ وَالْوَاجِبُ الْوَسْطُ

Ва ҳайвонларда закот бермоқ вожиб бўлмагай, магар саҳрода ўтлагувчиларда закот вожиб бўлур. Яъни саҳрода ўтлайдурган деб шул ҳайвонлар айтилурки, йилнинг кўпроғида саҳрода ўтлаб юргай. Бас, вожиб бўлмагай закот эшак бирла хачирга.

Зероки, иккаласи одат тўғрисида ўтлаб юрадургандан бошқадур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. "Фатовийи Оламгирия"да айтибдурлар, эшак ва хачир, ва фаҳда, ва яна юз дейилур ва форсийда форис дейилурким, кийикни шикор қилур ва ул ўргатилган бўлса, мазкурларнинг ҳаммасига закот вожиб бўлур, башарти савдо учун бўлса, ушбуга ўхшаш "Сирожиййа"да мазкурдир. Ва ҳайвонларнинг бир ёшдан камларига закот вожиб бўлмас, магар катталарига мутобаъат учун вожиб бўлур. Ва яна хизмат учун тайёрланган ҳайвонларда закот вожиб бўлмагай. Ва закот бермоқ учун вожиб бўлган ёш тўғрисидан ҳар ҳайвоннинг миёнасидаур.

وَأَنْ لَّمْ يُوْجَدْ يَأْخُذْ الْعَامِلُ الْأَدْنَى مَعَ الْفَضْلِ أَوْ الْأَعْلَى
يَرُدُّ الْفَضْلَ وَنَصَابُ الذَّهَبِ عَشْرُونَ مِثْقَالًا وَفِضَّةٌ مَائَتًا
دِرْهَمٍ كُلُّ عَشْرَةِ سَبْعَةٍ مِثْقَالٍ فَيَجِبُ رُبْعُ الْعُشْرِ مَعْمُولًا
أَوْ تَبْرًا وَفِي كُلِّ خَمْسٍ زَادَ عَلَى النَّصَابِ بِحِسَابِهِ

Ва агар закот бермоқ вожиб бўлган ўрта яшар ҳайвондан топилмаса, закот олғувчи ёши кам ҳайвонни олур. Ё ортиқ бир нимарса қўшиб баҳоси кам ҳайвонни олур, токи ўрта баҳоси бўлур. Ё ортиқ ёшлик баҳоли ҳайвонга олур, закотдан ортганини мол эгасига қайтариб бергай.

ТИЛЛА ВА КУМУШ НИСОБИНИНГ БАЁНИ

Ва тилланинг нисоби йигирма мисқолдур, хоҳ сикка урилган бўлсин, яъни нақш урилиб тайёрланган бўлсин, хоҳ ўз ҳолида бўлсин. Ва бунга заҳаб деб от қўйилибдур бебақо кетадурган тўғрисида. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Бир мисқолнинг вазни артилмаган юз арпанинг баробарида бўлур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва кумушнинг нисоби

икки юз тангадур. Ҳар ўн танга етти мисқолдур. Бас, кумушнинг нисоби бир юз қирқ мисқолдур. Бас, тилла ва кумуш нисобининг ўндан бирининг тўртдан бири, яъни қирқдан бири вожиб бўлур. Бас, тилла нисобига етса, ярим мисқол тилла бермоқ вожиб бўлур. Ва кумуш нисобига етса, беш танга бермоқ вожиб бўлур. Тилла ва кумуш тайёрланган бўлсин, тилла ва тангадек ва мусқаф зеваридек ва бошқа нимарсалари, идишлар ва зийнат учун ясалган нимарсалардек ва узуклар ва билак узуклар ва шамширлар зеваридек. Ё ясалмаган бўлсин, баробардур закот вожиб бўлмоқда. Чунончи, "Жомитъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва агар тилланинг йигирма мисқолдан зиёдаси беш мисқолдан зиёда бўлиб, бешдан бир бўлса, яъни тўрт тилла зиёда бўлса ва ё кумушнинг нисобидан зиёда бешдан бир бўлса, яъни икки юз тангадан қирқ танга зиёда бўлса, анинг қирқдан бири берилур. Аммо тилла ва кумуш нисобдан зиёда бешдан бирдан кам бўлса, анинг учун ҳеч нимарса бермоқ вожиб эмас, бул ҳукм Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳининг наздларидадур ва бул қавл саҳиҳдур. Чунончи, китоби "Тухфа"да мазкурдир. Ва имомайннинг наздларида, нисобнинг зиёдаси қанча оз бўлса ҳам ҳисоб қилиб, қирқдан бири берилур. Масалан, нисобдан зиёдаси йигирма танга бўлса, ярим танга берилур. Чунончи, "Жомитъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир.

وَيُعْتَبَرُ الْغَالِبُ وَإِنْ غَلَبَ الْغَشُّ يَقُومُ وَلَا فِي غَيْرِ مَا
مَرُّ الْأَبْنِيَةِ التَّجَارَةِ عِنْدَ تَمَلُّكِهِ بِغَيْرِ الْأَرَثِ

Ва тилла ва ё кумушга бошқа нимарсалар аралашган бўлса, кўпига эътибор қилинур. Агар тилла ё кумуш кўп бўлса, аларнинг ҳукмида бўлгай. Ва агар аралашган нимарса кўп бўлса, баҳо қўйилур бошқа матолардек, баҳоси нисобга етса, башарти сотиб фойдаланмоқ нийяти бўлса, закот вожиб бўлур, баманзилаи матодур. Ва ушбу ўтган масалаларки, ҳайвонлар ва тилла, кумушлар баёни эрди, мазкурлардан бошқа нимарсаларда закот вожиб бўлмагай, магар савдо бирла фойдаланмоқ нийят қилинса, ўзининг эга бўлган вақтидаги молига меросдан бошқа закот вожиб бўлур. Яъни ўз ихтиёри

бирла эга бўлган молига ул вақтида савдо бирла фойдаланмоқни нийят қилса, закот вожиб бўлур. Бас, агар хизмат учун чўрини сотиб олса ва нийят қилса ул киши, агар фойда қилса сотурман деб. Бас, ҳеч нимарса вожиб эмас, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

إِذَا بَلَغَ قِيَمَتُهُ نَصَابًا مِنْ أَحَدِهِمَا أَتَفَعَّ لِلْفَقِيرِ وَ يَجُوزُ
دَفْعُ الْقِيَمِ فِي الزَّكَاةِ وَالْفِطْرَةِ وَالْكَفَّارَةِ وَالْعُشْرِ وَالنَّذْرِ
وَالْهَلَاكِ بَعْدَ الْحَوْلِ يُسْقَطُ بِحِصَّتِهِ

Қачонким, ул молнинг қиймати тилла ва кумушдан бирининг нисобига етса, қайси нисоб фақирга фойдалироқ бўлса, анинг бирла ҳисоб қилинур ва ҳар қайси молнинг закотида қайси нимарса вожиб бўлса, анинг қийматини бермоқ дуруст бўлур. Ва садақаи фитрнинг ва ушрнинг ва каффоратнинг ва назрнинг ҳам вожиб бўлган миқдори қийматларини бермоқ дуруст бўлғай ва йил айлангандан кейин нисобнинг ҳаммасини ҳалок бўлмаги нобуд бўлган миқдоридан закотни соқит қилур.

وَالزَّكَاةُ فِي النَّصَابِ لَا لِعَفْوٍ فَيَجِبُ بِنْتِ مَخَاضٍ إِنْ هَلَكَ
بَعْدَ الْحَوْلِ خَمْسَةَ عَشَرَ مِنْ عَرَبَيْنِ بَعِيرًا

Ва закот вожибдур нисобда, афв қилинган зиёдасида закот вожиб эмас. Бас, бинти махоз бермоқ вожиб бўлғай, яъни йигирма тевадан бир ёш тамом бўлиб, иккинчи ёшга кирган бир тева бермоқ вожиб бўлур, агарчандики аввал қирқ теvasи бўлиб, ўн беш теvasи ўлиб, йигирма теvasи қолган бўлса ҳам, илгари икки ёшга тўлган, учинчига қадам қўйган бир тева бермоқ вожиб бўлган бўлса ҳам, ўн беш тева нобуд бўлган жиҳатидан соқитдур. Ва анга ўхшаш қирқ қўйдан бир юз йигирмагача бир қўй бермоқ вожиб эрди, қирқи қолиб зиёдаси ҳалок бўлса, афв қилинган миқдори нобуд бўлган бирла закот соқит бўлмас. Бас, қолган қирқ қўй учун бир қўй бермоқ вожибдур, нисоб вақтида закот берилур.

وَيَضُمُّ الْمُسْتَفَادُ وَسَطَ الْحَوْلِ إِلَى نَصَابٍ مِنْ جَنْسِهِ وَ
الذَّهَبُ إِلَى الْفِضَّةِ وَالْعُرُوضُ إِلَيْهَا بِالْقِيَمَةِ لِاتِّمَامِ
النِّصَابِ وَتُقْصَصَانُهُ فِي اثْنَاءِ الْحَوْلِ هَدَرٌ وَجَازٌ
تَقْدِيمُهَا الْحَوْلِ أَوْ أَكْثَرَ وَلِنُصَبٍ لِدَى نَصَابٍ

Ва нисоб миқдори моли бўлгандан кейин йил тўлгунча қўшилган фойдалар ўз жинсидан нисобга қўшилур, масалан, бир одамнинг йил бошида икки юз тангаси бўлса, йил тўлгунча яна қирқ танга ортса, анинг ул икки юз тангани қўшиб мажмуъидан олти танга закот бермоғи вожиб бўлур, агарчи мазкур фойдани эртага йил тўладурган куни кўрса ҳам. Ва йилнинг ичида ҳосил бўлган тилла ва кумушнинг нисобига қўшилур. Қачонким тиллани ўз нисоби бўлмаган бўлса ва ҳам йил ичида кумуш ҳосил бўлса, ўз нисобиға етмаса, тилланинг нисобига қўшилур ва бошқа молларнинг баҳоси бирла ҳисоб қилиниб, тилла ва кумушга қўшилур, нисобни тамом қилмоқ учун вақтики, ул молларни ўз жинсининг нисоби бўлмаса. Ва бир одам йилнинг бошида ва охирида нисобга эга бўлса, йилнинг ўртасида нисоб камайса ё ҳаммаси адо бўлса, андин кейин йил тўлган кунда нисобга молик бўлса, закот вожиб бўлур. Йил орасида ҳам бўлмоғи ва адо бўлмоғи мўътабар эмасдур, анинг учунки, ул кишидан закот бўлмас ва нисобга эга бўлган кишининг бир йил учун ё кўп йиллар учун закотни илгари бермоғи дурустдир. Бас, агар нобуд бўлса, берган закотини фақирдан қайтариб олмай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва яна бир нисобга молик бўлган кишига кўп нисоблар учун закот бермоқ дуруст бўлур, масалан, икки юз тангага эга бўлган киши минг танга учун закот берса, андин кейин ул минг тангага эга бўлса, илгари берган закоти дурустдур, қайтадан бермоқ ҳожат эмас, аммо нисобга молик бўлмаган кишининг келадурган йил учун закот бермоғи дуруст эмас. Чунончи, "Шарҳи Илёт"да мазкурдир. Агар берса, моли нисобга етгандан кейин қайтадан закот бергай, валлоҳу аълам.

БУ ФАСЛДА ЗАКОТ, УШР ВА ХИРОЖ
ОЛМОҚНИНГ БАЁНИ

وَيُنْصَبُ الْعَاشِرُ عَلَى الطَّرِيقِ لِأَخْذِ زَكَاةِ التُّجَّارِ

Ушр оладурган одам қўйилур, яъни подшоҳ мусофир ўтадурган йўл устига савдогарлардан закот олмоқ учун ва яна аларни қароқчилардан сақламоқ учун бир одамни таъйин қилгай.

فَيَأْخُذُ مِنَ الْمُسْلِمِ رُبْعَ الْعَشْرِ وَمِنَ الذَّمَى ضِعْفَهُ وَصَدَقًا
مَعَ الْيَمِينِ إِنْ أَنْكَرَ الْحَوْلَ أَوْ الْفِرَاقَ مِنَ الدِّينِ أَوْ ادَّعَى
أَدَاءَهُ إِلَى عَاشِرٍ آخَرَ يُعْلَمُ وَجُودُهُ أَوْ إِلَى فَقِيرٍ فِي غَيْرِ
السَّوَاءِ وَمِنَ الْحَرْبِيِّ الْعَشْرَ إِنْ لَمْ يُعْلَمْ مَا يَأْخُذُونَ مِنْهُ

Бас, таъйин қилинган киши мусулмоннинг молидан ўндан биридан тўртдан бирини олгай. Ва зиммийдан икки ҳисса олгай, яъни йигирмадан бирини олгай. Зиммий деб аҳли китоб айтилурки, ҳар йил бир нимарса бермоққа аҳд қилган бўлур. Ва аммо мусулмон ва ҳам зиммий нисобнинг йили тўлмоғига, ё қарзларидан қутулганларига мункир бўлсалар, ё даъво қилсалар, бошқа закот олғувчига бердик деб, ул закот олғувчи ўшал йилда борлиги маълум бўлса ё мусулмон бирла зиммий, молларимизнинг закотини фақирларга бердик десалар, саҳрода ўтлайдурган ҳайвонлардан бошқа моллар закоти қасам ичмоқлари бирла қабул қилинур. Ва агар ҳайвонлар закотини фақирларга бердик десалар, қабул қилинмас. Зероки ҳайвонлар закотини масрафийга топширмоқ подшоҳга тегишли бўлган жиҳатдан аларнинг сўзи қабул қилинмас. Аҳли ҳарб шаҳридан келган савдогарлар молидан ўндан бири олинур. Аҳли банда жонибидан талаб қилинадурган, яъни сўраб олинадурган ҳақлардур. Аммо банданинг жонибидан талаб қилилмаган ҳақ назр ва каффорат ва ҳаж ва садақан фитр ва булардан бошқа нимарсалардекдур, мазкурларни адо қилмаган бирла адо қилмоққа жабр қилинмайдур ва қамаб бўлмайдур, анинг

учунким, мазкурлар закотнинг лозимлигини манъ қилмайдурлар. Чунончи, "Шарҳи Таҳовий"да мазкурдир. Бир одамнинг банда жонибидан талаб қилинмиш қарзи ўзининг бор молича бўлса ё қарзидин ортган моли нисобдан кам бўлса, закот вожиб бўлмас. Ва закот вожиб бўлган чоғда молнинг қарздан зиёда нисобга етмоғи шарт бўлди, анинг қарз бирла бўлган моли омонат ҳукмидадур. Ва яна ҳожати аслийъа бирла машғулдур, андоғ бўлса, ул молнинг эгасини қамоқдан манъ қилур.

فَلَا تَجِبُ عَلَى مَكَاتِبٍ وَلَا بَعْدَ الْوُصُولِ لِأَيَّامٍ كَانَ
ضِمَارًا كَمَقْضٍ وَمَحْجُودٍ بِلَا حُجَّةٍ

Бас, мукотабга закот бермоқ вожиб бўлмас. Мукотаб деб, қулнинг ўзини ўзга молига сотилганини айтадурлар. Масалан, йигирма тилло топиб берсанг озодсан, деб хўжаси хат қилган бўлса, ул қулга мукотаб от қўйилур. Мукотабга закот вожиб бўлмагининг сабаби шулки, қулликдан озод бўлмоғига муқаррар қилинган пулдан бир тангаси қолса ҳам қулликда (бўлғай). Ва яна бир кишининг қўлидан кетиб ўз мулкига қайтиб кирмоғи умид қилинган молларига қайтиб етишгандан кейин ул молларнинг йўқ бўлиб турган кунлари учун закот бермоқ вожиб бўлмас, зероки ул молларга эга бўлмоқ ва ўсмоқ йўқдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Йўқолган қулдек ва саҳрода кўмилиб, ўрни фаромуш қилинган молдек, агар ўз ҳовлисига кўмилган жойи ё дўкониға, ё уйига кўмган жойи эсидан кўтарилса, албатта закот бермоқ вожиб бўлур ва аммо ўз ерига ё боғига кўмиб, ёдидан чиқса, бунда машойихларнинг ихтилофи бордур. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир ва шул қарз берилган моллардекким, қарз олган киши ани олган изофаси кулли дароҳимнинг изофасидекдур. Маъдан, яъни кон жавҳардур, яъни қийматбаҳо тошдур, Худойи таъоло ани ернинг ичига ерни пайдо қилган кунда омонат қўйибдур. Ва ул кон учга тақсим қилингандур: мунтабаъа нақш қилинган тилла ва кумуш ва мис ва қалай ва темирга ўхшаш. Ва суюқдур сув ва туз, ва қирга ўхшаш. Қир деб зифтни айтилулки, кемадан ва идишлардан сув ўтмасин деб ани суртилур, аммо бул мақомда қирга ўхшаш ердан пайдо

бўлган нимарсалар айтилуру. Чунончи, луғатларда ҳам мазкурдир. Ва яна ерда пайдо бўлган ер ёғи ул ҳам мунтабъдандур ва суюқ нимарсадан эмас. Марварид ва фируза ва сурма ва зокдур ва булардан бошқа ҳам бордур. Чунончи, "Мабсут"да ва "Тухфа"да мазкурдир.

وَلَا شَيْءَ فِيهِ إِنْ وُجِدَ فِي دَارِهِ وَفِي أَرْضِهِ وَإِتَانٍ وَلَا
فِي لَوْلُو وَعَنْبَرٍ

Ва ҳеч нимарса вожиб бўлмас кондан, агар ул кон ўзининг ҳовлисида топилса, ҳеч нимарса вожиб бўлмамай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдурки, ҳовлининг ҳукмида бўлган жойдан топилса ҳам, сарой ва дўкондек жойдан топилса ҳам, ҳеч нимарса вожиб бўлмамай. Ва агар бир одам ўз еридин кон топилса, ё боғ бўлсин ва ё бошқа жой бўлсин, икки ривоят бордур. Бир ривоятда ҳеч нимарса вожиб бўлмамай. Иккинчи ривоятда — бешдан бири байтулмолга олиниб, қолган ҳиссаси ер эгасигадур. Ва марварид ва анбарда ҳеч нимарса вожиб бўлмамай. Марварид деб асл равшан тошни айтилуру, ул тошни Худойи таъоло фасли баҳор ёмғури садафининг ичига тушганидин пайдо қилуру, баъзилар Худойи таъоло ул марваридни балиқ жинсидан бир ҳайвон ичида садафдан пайдо қилуру дебдурлар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳ айтибдурлар, ул анбар дарёнинг ичида қуруқдаги гиёҳ ўрнигадур. Баъзилар дарахтнинг елими дебдурлар. Ва баъзи дарёдаги қорамолнинг тапписи дебдурлар.

Ва баъзи дарёдаги ҳўкиздан бошқа ҳайвоннинг тапписи дебдурлар. Чунончи, "Кирмоний"да мазкурдир. Ва баъзилар айтибдурларки, ҳайвоннинг қусқусидур. Ва Ибн Сино айтди, албатта буларнинг ҳаммаси ақлдан узоқдур, рости шулки, ул анбар сувдир, дарё ичидаги булоқдан чиқадуру, сувнинг устига ирғиб чиқиб, дарёнинг канорасига отилуру. Чунончи, "Ҳалли Мужиз" китобида мазкурдир. "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَفَيْرُوزَجٍ وَجَدَ فِي جَبَلٍ وَكَثُرَ فِيهِ سِمَةُ الْإِسْلَامِ كَاللَّقْطَةِ
وَمَا فِيهِ سِمَةُ الْكُفْرِ خُمُسٍ

Ва тоғларда топилган фирузадан бешдан бирини олмоқ вожиб эмас, магар бул мазкурлар куффорнинг хазиначисидан топилса, бешдан бири олинур. Чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир. Ва мусулмон шаҳрида ерга кўмилган хазина топилса, ул хазинада мусулмонлик аломати бўлса, калимаи шаҳодат, ё "Сураи Ихлос", ё ояти Қуръон, ё мусулмон подшоҳнинг номи битилган бўлса, ул хазина йўлдан топиб олинган нимарсанинг ҳукмидадур. Яъни ул мусулмонлик нишонаси бор хазина ҳам йўлдан топиб олинган жонсиз молдек бозорларда ва масжидларнинг эшиклариди эълон қилинур, яъни хабар берилур, эгаси топилмаса, топиб олган киши фақир бўлса, ўзига сарф қилур. Агар бой бўлса, хоҳласа садақа қилур, ҳар икки суратда кейиндан эгаси топилса, тўлагай.

وَبَاقِيهِ لِلْوَاكِدِ إِنْ لَمْ تُمْكِلِ الْأَرْضِ وَالْأَقْلَامُحَطُّ لَهُ أَيْ
 الْمَالِكِ أَوَّلَ الْفَتْحِ وَرِكَازُ صَحْرَاءِ دَارِ الْحَرْبِ كُلُّهُ
 لِمُسْتَأْمِنٍ وَجَدَهُ

Ва ул хазинаким, анда куфрнинг нишонаси бўлса, масалан, бутнинг ё жалисонинг нақши бўлса, ул хазинанинг бешдан бири олинур. Жалисо деб тарсолар бут (+) шаклидаги чўбни айтур. Чунончи, "Мунтахаб"да ҳам мазкурдир. Ва қолган тўрт ҳиссаси топиб олганга берилур агар тоғ ва даштдек бир одамга мулк бўлмаса ва агар бир одамга мулк бўлса, бас, хазинанинг бешдан биридан қолгани, яъни тўрт ҳиссаси ул ер хат қилиб берилган кишига бўлур. Яъни ул шаҳарни аввал очиб олган вақтда ул ерга эга бўлган кишига бўлур. Агар тирик бўлса ва агар ўзи ўлган бўлса, ворисларига бўлур ва агарчандики сотмоқ сабаби бирла бошқа одамлар қўлига кирса ҳам. Чунончи, "Муҳит" китобида ҳам мазкурдир. Ва аҳли ҳарб шаҳрининг саҳросида, яъни аҳли ислом бирла сулҳ бўлмаган кофир шаҳрининг саҳросида топилган хазинанинг ҳаммаси ул шаҳарга омонлик талаб қилиб кирган топувчига бўлур.

Вурикоз деб ерда қарорланган молни айтилур, хоҳ ул ерда махлуқ бўлсин, яъни маъданга ўхшаш пайдо бўлган бўлсин,

яъни конга ўхшаш, хоҳ кўмилуб қўйилган бўлсин, ани дафина дейилур. Бас, ул аҳли ҳарб шаҳрига омонлиқ талаб қилиб кирган киши ҳеч кимга мулк бўлмаган ердан кон топса, ё дафина топса, топган кишига бўлур. "Қудурий"да "Мухтасар" китобидек кон бирла дафинани айримасдан баён қилибдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَإِنْ وَجَدَهُ فِي دَارٍ مِنْهَا رَدَّهُ عَلَى مَالِكِهَا وَإِنْ وَجَدَ رِكَازَ
مَتَاعِهِمْ فِي أَرْضٍ لَمْ تَمْلِكْ خُمْسَ وَبَاقِيَهُ لَهُ

Ва агар омонлиқ талаб қилиб кирган киши аҳли ҳарбдан бирининг мулки бўлган жойда хазина топса, ул хазинани мулк эгасига қайтармай, бизнинг шаҳримизга чиқариб олиб келса, ул кишига олиб келган хазинаси хабис мол бўлур, яъни посид мол бўлур. Чунончи, "Туҳфа" номли китобда мазкурдир. "Жомиъу-р-румуз"да мазбурдир. Ва агар топилса, аҳли ҳарбнинг тилла ва кумушдан бошқа кўмилган матолари, яъни кийимлари ва ўзга асбоблари мусулмон шаҳрида ҳеч кимга мулк бўлмаган ерда бешдан бири байтулмолга олинур, қолган тўрт ҳиссаси топган кишига бўлур. Зероки, булар тилла ва кумушдек ганиматдур.

**БУ МАҚОМДА АСАЛГА ВА ЕРДАН ЧИҚҚАН
НИМАРСАГА УШР БЕРМОҚНИНГ БАЁНИ**

وَفِي عَسَلِ أَرْضِ عُشْرِيَّةٍ أَوْ جَبَلٍ وَ ثَمَرِهِ وَ مَا خَرَجَ مِنْ
الْأَرْضِ وَإِنْ قَلَّ عُشْرُ أَنْ ثَقَاهُ سَيْحٌ أَوْ مَطَرٌ إِلَّا فِي نَحْوِ
حَطَبٍ

Ва ўндан бир олинадурган ернинг асалида ё ушрий тоғлар асалида ва ул ерлар ва тоғлар дарахтларининг меваларида, ушрий ерда экилган, яъни ўндан бир олинадурган ерда экилган экинларнинг ҳар хилларида ва дигар райҳонлар ва гуллар ва

меваларнинг ҳар хилларида ва шакарқамиш, ва дориларда, ва жамиъи ерда экилиб чиққан нимарсаларда ва агарчи оз бўлиб, уч юз соғга етмаса ҳам, бул мазкурлардан ушр бермоқ вожибдур. Зероки мазкурларда ҳазрат Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида ва Имом Зуфар раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, нисоб йўқдур ва бул қавл авлодур. Чунончи, "Кирмоний"да мазкурдир. "Жомиъу-р-румуз"да мазбурдир ва бул қавл асаҳҳдур. Чунончи, "Туҳфа"да мазкурдир.

Ушр бермоқ вожибдур, агар мазкур ерларни оқар сувлар ва ёмғирлар бирлан суғорса. Магар ушр вожиб бўлмагай ўтин ва ёғочдек нарсаларда ва қамишларда, агар ушрий ерни, яъни ўндан бири олинадурган ерни ўтин ва дарахтлар бирла оворалантирилмаса. Аммо ушрий ерни ва дарахтзор ва қамишзор, пичанзор қилиб сақласа, мазкурларда ҳам ушр бермоқ вожиб бўлур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва ушрнинг ярми вожиб бўлур, агар катта қавғо бирлаки, ани ҳўкиз бирла айлантуриб чиқарилур ё чиғириқ бирла сув чиқариб суғорилур, мазкурлар бирла суғорилганда меҳнат ва машаққат кўплиги учун ушр берганда йигирмадан бири вожиб бўлур. Ё йигирмадан бир берганда эсмоқ учун бўлган харажатни ва ҳам сепган уруғларини ҳисоблаб чиқариб олмасдан илгари ердан чиққан нима ҳосил бўлса, андин бермоқ вожиб бўлур ушр ҳақида нозил бўлган оят ва ривоят қилинган ҳадис мутлақ бўлган тўғрисида. Чунончи, "Воқийот"да мазбурдир ва "Баззозиййа"да мазкурдир. Хирожий ерда хирож бермасдан илгари ва ушр ерда ушр бермасдан илгари эккан экинидан емоқ ҳалол бўлмас, магар эгаси ушрни бериб адо қилмоққа жазман қасд айласа, ҳалол бўлур.

وَمَا السَّمَاءِ وَالْبَثْرِ وَالْعَيْنِ عَشْرُ

Ва яна осмоннинг суви ва анҳорнинг суви ва жилғалар ва дарёлар ва ёмғирлар ва ушрий ерларда, яъни ўндан бир берадурган ерларда қавланган қудуқлар суви — мазкур бўлганларнинг суви ушрийдур. Зероки, ҳеч кимнинг тасарруфида эмасдур.

وَمَا أَنهَارٍ حَفَرَهَا الْعَجَمُ خَرَجِيْ وَ كَذَا الْأَنْهَارُ الْأَرْبَعَةُ
عِنْدَ أَبِي يُوسُفَ لَا عِنْدَ مُحَمَّدٍ وَ أَرْضُ الْعَرَبِ وَ مَا أَسْلَمَ
أَهْلُهُ أَوْ فَتَحَ عَنُوةً وَ قَسَمَ بَيْنَ جِيْ شِهَا وَ الْبَصْرِ عَشْرِيَّةً

Ва ажам подшоҳлари қаздирган ариқлар ва жилғалар суви хирожидур, қизил бош подшоси Кисрой қаздирган Фирот дарёси хирожийдур. Машҳур тўрт анҳор, яъни наҳрики, бири — Жайхун — Балхнинг дарёси, иккинчи — Сайхун—Хўжанд дарёси, учинчи — Дажла — Бағдод дарёсидур, тўртинчи — Фирот — Куфа дарёси — бул дарёларнинг хирожий бўлмоғи Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, бул тўрт дарё сувлари ушрийдур. Ва арабнинг ерлари ва ул шаҳрики, анинг одамлари ўз ихтиёрлари бирла мусулмон бўлиб, ерларига қарорлансалар ё ул шаҳар уруш бирла очилган бўлса ва мусулмонларнинг алардан ғолиб бўлмоғи бирла ва ул шаҳарнинг ерлари мусулмонларнинг аскарларига бўлинув берилган бўлур ва яна Басра шаҳрининг ерлари бул баён қилинган ёрлар ушрийдур, яъни имомларнинг иттифоқлари бирла унган ҳосилларидан ўндан бири олинадурган ердур. Чунончи, "Жомийъ-р-румуз"да мазкурдир.

وَالسَّوَادُ مَا فَتَحَ عَنُوةً وَ أَقْرَأَ أَهْلُهُ وَ عَلَيْهِ أَوْ صَالِحُهُمْ
خَرَجِيَّةٌ وَ مَوَاةٌ أَحْيِي يَعْتَبَرُ بِقُرْبِهِ وَ الْخَرَجُ أَمَّا خَرَجُ
مُقَاسِمَةٍ كَمَا يُوضَعُ رُبْعٌ أَوْ نَحْوُهُ وَ نِصْفُ الْخَارِجِ غَايَةُ
الطَّاقَةِ

Ва Ироқ шаҳрининг қишлоқлариким, ани савод дейилур, узунлиги Мавсул деган вилоятдан Аббодон номли қўрғончаким, дарёнинг лабидадур ва эни Азиб номли сувдан Хулвон номли

шаҳаргача, бул ерларни савод демаклари экин ва дарахтлари кўплик тўғрисида узоқдан қора кўринур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. "Ғаввосу-л-баҳрайн"да мазбурдир. Ва яна Ироқ шаҳриким, Басра ва Куфа ва Бағдод — булар атрофидаги мавзеълар айтилуру. Ва яна ул шаҳриким, аҳли ислом қаҳри ва ғалабаси ва зўрлиги бирла очилиб, одамлари ислом динига кирмасдан, ўз жойларида жузъа ё сулҳ бирла қарор қилдирулган бўлса, бул жойлар хирожийдир. Ва экин экмoққа салоҳиййати бўлмаган ерни агар салоҳиййатли қилинса, ул ернинг ёнига яқин бўлган ерга эътибор қилинур, агар яқинидаги ер ўндан бир бўлса, ул ер ҳам ушрий бўлур. Ва агар хирожий бўлса, ул ер ҳам хирожий бўлур. Ва яна Бухоройи шариф ҳам ушрийдур. Зероки, ҳижратнинг тўқсон бешинчи йилида ҳазрати Қутайбанинг қўлларидан фатҳ қилиниб, одамлари ислом динини қабул қилиб эканлар, анинг учун замини Бухоройи шариф ўндан бирдур. Булғор шаҳри ҳам Бухоройи шариф ҳукмида бўлиб, ушрий бўлғай.

Ва хирож икки қисмдур. Бири — хирож муқосама. Иккинчиси — хирож муваззаф. Хирож муқосама шулки, подшоҳ ердан чиққан нимарсанинг бир миқдорини таъйин қилғай. Чунончи, муқаррар бўлган Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг фармойишлари бирла, матнда ушбуга ишорат қилинди. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Нечукким, ерга ул ердан чиққан нимарсанинг тўртдан бири ё учдан биридек хирож таъйин қилинур. Ва ердан чиққан ҳосилнинг ярмини хирож учун олмоқ тоқатнинг ниҳоятидадур, андин зиёда олмоқ дуруст бўлмағай. Ва хирожни бериб адо қилмасдан илгари ердан чиққан экиндан емоқ ҳалолдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳдан ривоятдурки, ердан чиққан экинни деҳқоннинг ўзига ва аёлига бир йилгача етадурган ерни тахминий бериб, қолганининг ярми олинур. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

أَمَّا مُوْظَفٌ كَمَا وَضَعَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى السَّوَادِ
لِكُلِّ جَرِيبٍ يَبْلُغُهُ الْمَاءُ صَاعٌ مِنْ بُرٍّ أَوْ شَعِيرٍ وَدِرْهَمٌ وَ

لَجَرِبِ الرُّطْبَةِ خَمْسَةَ دَرَاهِمَ وَ لَجَرِبِ الْكَرْمِ وَ النَّخْلِ
مُتَسَلِّهٌ ضِعْفُهُ وَ لِمَاسِوَاهُ وَ الْبُسْتَانُ مَا يُطِيقُ

Ё хирож муваззафдур, нечукким таъйин қилур пулдан бир миқдорни, чунончи, амирул мўъминин Умар разийаллоҳу таъоло анҳу Ироқ саводи аҳллариға ҳар жариб учун таъйин қилдилар, яъни олтмиш газ ичида олтмиш газ бўлган ер учун ул жарибга сув етишиб, экини салоҳиятли бўладурган бўлса, буғдойдан ё арпадан бир соғ ва бир танга пул таъйин қилдилар. Йўнғичқанинг бир жариби учун беш танга таъйин қилинди. Жариб деб ўн саккиз чорак ғалла сепиладурган ерни айтилар. Баъзи расм бўлган тилда ўн саккиз чоракни уч фут дейилур, бул ўн саккиз чорак ғаллада сарлик жойга, яъни чораккам икки таноб ерга сочилур. Ва яна даҳсар уруғ сочиладурган ердаги ток ва хурмо дарахтигаким, ул дарахтлар бир-бирларига туташ бўлсалар, ушбудек ораларида экин экмoқ мумкин бўлмаса, ул йўнғичқанинг уч фут тухм кетадурган ерига икки ҳисса таъйин қилинди, яъни ўн танга ва бул баён бўлган ўн саккиз чорак тухм кетадурган ердан бошқалар учун, масалан, заъфарон ва пахта ва бўстон, яъни дарахтли ва гулли ва хушбўй мевали дарахтлари бир-бирларига туташ бўлмай, ораларида экин экмoқ мумкин бўлиб, девор ўралган жой чунончи, "Кофий" китобида мазкурдир, тоқати миқдори олинур учдан бир ва тўртдан бирдек. Бас, агар ерни ҳазрати Умар разийаллоҳу анҳу таъйин қилғонларича тоқати келмаса, бўлган ҳосилнинг камлиги тўғрисида андин кам қилмоқ дурустдур. Яъни ул жанобнинг муқаррар қилганларидан кам олмоқ дурустдур, бил ижмоъ ва аммо ул таъйин қилганларидан зиёда қилмоқ экиннинг ҳосили кўплик жиҳатидан, бас жойиз эмас, бил-ижмоъ. Чунончи, юқорида баён бўлган хирожи муваззафни хирожи муқосамага айлантирмоқ дуруст эмас эрди. Ва хирожи муқосамани муваззафга айлантирмоқ ушбудек дуруст эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир.

وَلَا خِرَاجَ لَوْ انْقَطَعَ الْمَاءُ عَنْ أَرْضِهِ أَوْ غَلَبَ الْمَاءُ عَلَيْهَا

أَوْ أَصَابَ الزَّرْعَ آفَةٌ وَ يَجِبُ أَنْ عَطَلَهَا مَالِكُهَا وَ يَبْقَى إِنْ اسْلَمَ الْمَالِكُ

Ва агар хирожий ердан сув тўхтаб, сув келмай қолса, хирож бўлмагай, андоғким, экин кўкармоғининг иложи бўлмаса ё сув ғолиб бўлиб, экин экмоқ мумкин бўлмаса. Чунончи, ҳар вақтики, ул ер заҳлик қилиб қолса ё офат етса, ул офатдан сақламоқнинг иложи бўлмаса, ул офат офати самовий бўлса, ани даф қилмоқнинг ва андин экинни эҳтиёт қилмоқнинг иложи бўлмаса, хирож бўлмагай. Масалан, жамра ёғсаким, ани форсийда яхсангча, туркийда дўл дейилур. Агар катта, юмалоқ, қаттиқ бўлса ва совуқ-илиқдек куймоқ ва ғарқ бўлмоқ, мазкурлар зироатга воқеъ бўлганда хирож бермоқ вожиб бўлмагай. Ва ғарқ бўлмоқ мазкурлар монёи зироат бўлгани учун. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ва бошқа китобларда мазкурдир. Ва хирож бермоқ вожиб бўлур, агар ернинг эгаси кучи етиб туриб экин экмай бўш қўйса, аммо экин экмоққа қудрати етмаса, ҳоким ерни ижарага бериб, хирожини ижарадан олгай, зиёдасини ернинг эгасига бергай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва хирожлик хирожийликда қолгай агар ер эгаси мусулмон бўлса, ё хирожий ерни зиммийдан мусулмон сотиб олган бўлса.

أَوْ شَرَاهَا مُسْلِمٌ مِنْ ذِمِّيٍّ وَ إِنْ شَرَى الْكَافِرُ عَشْرِيَّةً مِنْ الْمُسْلِمِ وَضَعَ الْخِرَاجُ

Ва Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ наздларида, агар ушрий ерни мусулмондан кофир сотиб олса, ул ерга хирож қўйилур. Яъни кофир олгандан хирож бермоққа ҳукм қилинур ва ушр бермоқ ботил бўлур. Зероки кофирнинг ҳолига хирож бермоқ лойиқ ва муносибдур албатта.

БУ ФАСЛДА ЗАКОТ ОЛМОҚҚА МУНОСИБ ОДАМЛАР БАЁНИ

أَيُّ مَنْ لَهُ مَلٌ دُونَ النَّصَابِ وَالْمَسْكِينِ أَيْ مَنْ لَا شَيْءَ
لَهُ وَعَامِلُ الصَّدَقَةِ فَيُعْطَى بِقَدْرِ عَمَلِهِ وَالْمُكَاتَبُ
فِيْعَانُ فِي فَكٍّ رَقَبَتِهِ وَمَدْيُونٌ لَا يَمْلِكُ نَصَابًا فَاضْلًا عَنْ
دَيْنِهِ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ أَيْ مُنْقَطِعُ الْغَزَاةِ عِنْدَ أَبِي يُوسُفَ

Закот ва ушрни, ва садақан фитрни, ва каффоратни, ва назрни ва булардан бошқа вожиблар бўлган садақаларни олурга лойиқ кишилар етти хил одамлардурлар. Аларнинг бири фақирдур, яъни фақир ул кишидурки, анинг моли бўлгай, лекин нисобга етмас. Ва иккинчи — масрифи закот мискиндур, яъни мискин ул кишидурки, анинг ҳеч нимарсаси бўлмагай. Ва учинчи — омили закот, яъни закот ва ушр олмоқ учун таъйин қилинган киши. Бас, ул закот ва ушр олғувчига анинг ишининг миқдорига қараб берилур. Яъни қилган хизматига қараб подшоҳ жонибидан хизмат ҳақи берилур, анинг бойлиги закот олмоқдан манъ қилмас. Ва тўртинчи масрифи закот мукоабдурки, хожасига бир миқдор пул топиб бериб, озод бўлмоққа муқаррар қилинган бўлгай. Бас, ул қулни озод қилмоқ тўғрисида ёри берилгай. Ва бешинчи — қарздорки, нисобга қарзидан зиёда эга бўлмайдур. Яъни молни ҳисобласа, қарзидан ошгани нисобга етмайдур. Ва олтинчиси — фисабиллллаҳдур, яъни ул кишиларки, мусулмон лашкарларидан айрилиб қолиб, бечоралик тўғриларида аларга бориб қўшилмоққа ожиз бўлган одамдурлар. Бас, аларга садақа ҳалолдур. Ва агарчандики косиб бўлсалар ҳам. Зероки касб қилмоқ аларни ғазотга бормоқдан ўлтурғузгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва бул баён бўлган масъалалар Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида.

وَمَنْ قَطَعَ الْحَاجَّ عِنْدَ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ وَابْنِ السَّبِيلِ أَى مَنْ لَهُ مَالٌ لَا مَعَهُ

Ва Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, фисабиллаҳдан мурод ҳожилардан айрилган кишидур. Ва баъзилар айтибдурларки, фисабиллаҳдан мурод Қуръон ёд қилғувчидур. Ва баъзилар айтибдурки, фисабиллаҳдан мурод толиби илмдур. Чунончи, "Музмарот"да мазкурдир. "Фатовийи Оламгирия"да айтибдурлар, жоҳил ва нодонга, яъни авоммун-носга бергандан бечора муллага садақа бермоқ афзалдур. Ушбудек "Зоҳидий"да мазкурдир. "Дуррату-н-носиҳин"да айтиб-дурлар: Пайғамбар алайҳис салом айтдилар, кимки бир танга толиби илмга харж қилса, бас гўёки Уҳуд тоғидек қизил тилладан Худойи таъолонинг йўлида харажат қилгандек бўлгай. Ва еттинчи закот оладурган киши ибн сабилдур, яъни молидан айрилиб, ўзи бирла моли бўлмагай ва мундоғ мусофир одамдур, молига етадурган миқдори берилур. Ва муқиймки, ўз ватанидан бошқа жойда моли бордур. Бас, муносиб шулки, баманзалаи ибни сабилдур. Қарз берган кишики, анинг қарздори иқрордур ва лекин камбағалдур. Бас, ул қарз бергувчи одам ибн сабилдекдур. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир. Аммо бу етти хил одамдан афзали улки, қариндошларидан фақирларига бергай, аввал яқинроғи, андин кейин қолса узоқ қариндошига. Чунончи, меросдаги тартибга ўхшаш. Ва ё толиби илмки, шариат илмларига шуғл қиладурган бўлса, аларга бергай, агар подшоҳ байтулмолдан толиби илмларнинг нафақаларини бер-маса, чароки толиби илмларнинг нафақаси подшоҳга ва фуқароларга вожибдур, анинг учунки, толиби илмлар дин ривожига машғулдурлар, бошқа одамлар дунё ривожига машғулдурлар. Бас, шариат ва дин жиҳатидан ҳаммаларининг ҳожатлари толиби илмларга бордур. Маънан ҳамма одамларнинг ҳожатларини толиби илмлар бажо келтурибдурлар.

Ривоятда келибдурки, подшоҳга байтулмолдан ҳар толиби илмга ҳар йилда икки юз тилла нафақа қилмоқлик лозимдур, агар бул дунёда бериб адо қилмаса, охиратда шариат илмини ўқимоққа машғул бўлган толиби илмлар талаб қилурлар. Аммо

етти хилдан ҳар бирига фарз соқит бўлур, масалан, фақир фосиққа бермоғи дурустдур, аммо фақир солиҳга берса, савоби зиёдадур, бул тўғрида оят ва аҳодис кўпдур. Чунончи, "Зубдату-л-масоил"да мазкурдир.

فَيُصْرَفُ إِلَى الْكُلِّ أَوْ الْبَعْضِ تَمْلِكًا لَا إِلَى مَنْ بَيْنَهُمَا وَ
لَا ذَا وَزَوْجِيَّةً وَ مَمْلُوكِهِ وَ عَبْدًا أَعْتَقَ بَعْضُهُ وَ غَنِيٌّ وَ
مَمْلُوكُهُ وَ طِفْلُهُ

Бас, закотни юқорида баён қилинган етти тоифанинг ҳаммасига берилур ё эга қилиб баъзисига берилур. Бас, закот масжидни бино қилмоққа ва кўприк тузатмоққа ва ўликнинг кафанига сарф қилинмағай, агар мазкур жойларга сарф қилурга қасд қилса, аввал фақирга бериб, андин кейин фақирни мазкур берилган закотни бул яхши ишларга сарф қилмоққа буюрилғай. Бас, закот берган киши ва фақир ҳам иккаласи савоблик бўлур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Закотни андоғ одамга бериб бўлмағайки, анинг бирла закот берадурганнинг орасида туғмоқ бўлса, яъни ўзининг ота ва онасига, ота ва онасининг ота ва онасига, на миқдор юқориси тирик бўлса ҳам закот бермоқ дуруст бўлмағай ва анга ўхшаш боласига ва боласининг боласига, на миқдор пастга кетса ҳам, хоҳ никоҳ бирла бўлган, хоҳ зино бирла бўлган бўлсин. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ё бир-бирига эр ва хотинлик бўлса, яъни эр хотинига ва хотин эрига закот бермоқлари дуруст бўлмағай. Ва яна ўзининг мулки бўлган қулга ва чўрига закот бермоқ дуруст бўлмағай. Ва баъзи жузъий озод бўлган қулга закот бермоқ дуруст бўлмағай. Ва яна моли нисобга етган бойга ва анинг қулига ва балоғатга етмаган бойнинг ёш боласига закот бермоқ дуруст эмас.

وَبَنِي هَاشِمٍ وَمَوَالِيهِمْ

Ва яна бани Ҳошимга ва аларнинг озод қилган қулларига закот бермоқ дуруст бўлмағай. Ва бани Ҳошим Ҳориснинг

ва Аббоснинг болаларидур ва бул икковлари Абдул Мутталиб ўғилларидур. Ул Абдул Мутталиб Пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васалламнинг боболаридур ва ҳазрати Али каррамаллоҳу ваҳҳахунинг ва Жаъфарнинг ва Уқайлнинг болаларидурки, булар Абу Толибнинг ўғилларидур, ул Абу Толиб Пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васалламнинг амакиларидур. Жоиздур булардан бошқаларига закот бермоқ. Абу Лаҳабнинг зурриётларига бермоқ дурустдур. Зероки алар нусрат ва ёрдам бермадилар Пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васалламга. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да ва "Сирожу-л-ваҳҳож"да мазкурдир. Бул масъала вожибларда закотга ўхшаш, назр ва каффоратга ўхшаш нарсаларда, аммо булардан бошқада, бас, бани Ҳошимга ва аларнинг озод қилган қулларига сарф қилмоқ жоиздур. Чунончи, "Кофий"да мазкурдир.

وَلَا إِلَىٰ ذِمَّتِي وَجَازَ غَيْرَهَا إِلَيْهِ وَإِنْ دَفَعَ إِلَىٰ مَنْ ظَنَّهُ
مُضْرَفًا فَظَهَرَ أَنَّهُ مَمْلُوكُهُ يُعِيدُهَا وَإِنْ ظَهَرَ مَوَانِعُ آخَرُ لَا
وَنُدِبَ دَفَعَ مَا يُغْنِيهِ عَنِ السَّوَالِ يَوْمًا

Ва яна фуқароларимизга сарф қилмоққа Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васаллам Муъоз разийаллоҳи анҳуга мусулмонларнинг ғанийларидан закотни ол ва аларни бечораларга бергил, деб букорган тўғриларида закотни зиммийга бермоқ дуруст булмагай. Чунончи, "Мажмаъу-л-анҳур"да мазкурдир. Ва закотдан ва ушрдан бошқа садақани зиммийга бермоқ дуруст бўлур. Ва агар закотнинг масрифи деб гумон қилиб закотни бир одамга берса, андин кейин ул одам ўзининг қули эканлиги маълум бўлса, закотни қайтарур. Ва агар ўзга монёлар зоҳир бўлса, масалан, бой кишига ва бани Ҳошимга закотни билмасдан бериб қўйганлиги маълум бўлса ва ё ота-онасига ва ё боласига ва ё зиммийга бергандан кейин билиб қолса, закотни қайтариб ололмагай ва қайтадан закот бермагай. Ва бир кишига бир кун ичида сўрамоқдан муҳтожсиз қилиб қўяр миқдори закот бермоқ мустаҳабдур.

وَكُرْهَ دَفْعِ النَّصَابِ إِلَى فَقِيرٍ غَيْرِ مَدْيُونٍ وَنَقْلَهَا إِلَى بَلَدٍ
آخَرَ إِلَّا إِلَى قَرِيبِهِ أَوْ أَحْوَجَ مِنْ أَهْلِ بَلَدِهِ

Ва нисоб миқдорини, яъни икки юз тангани қарзи йўқ одамга бирдан бермоқ макруҳдур. Ва яна закот бермоқ лойиқ эмас шул кишигаким, анинг исроф қилмоғи, яъни гуноҳга сарф қилмоқлиги билинса. Ва аммо Абу Ҳафс раҳматуллоҳи алайҳ айтдилар: "Закот бермасин намозни гоҳо ўқиб, кўпроқ вақтларда бенамозларга. Агарчи закот бермоқ дуруст бўлса ҳам анга бергандан фақир олимга бермоқ афзалдур". Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва яна ўз шаҳрининг фақирларини зое қилмоқ бўлган жиҳатдан бўлак шаҳарга закотни элтмоқ макруҳдир, магар ўзининг яқинларига бериб юборса, макруҳ эмас ё бўлак шаҳарнинг одамлари ўз шаҳрининг одамларидан муҳтожроқ бўлса, макруҳ бўлмагай. Ва бул макруҳ бўлмоғи ҳар вақтики, бўлак юрт ўзининг юртидан парҳезкорроқ ва шариат илмларини ўрганурга ва ўргатурга фойдалироқ бўлмаса. Ва агар фойдалироқ бўлса, бас, закотни юбормоқ макруҳ эмас. Чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир. Ва Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳдан шулки, албатта закот бергувчи закотни қариндоши учун ва на бошқа одам учун ўз шаҳридан чиқармоғи ва агар ўз шаҳрининг фақирлари туриб бошқа шаҳарга юборса, бас, батаҳқиқ бад қилибдур. Чунончи, "Муҳит"да мазкурдир. Ва айтибдурлар Абу Ҳафси-л-Кабир раҳматуллоҳи алайҳ, закот қабул бўлмагай. Ваҳоланки, қариндошлари муҳтож бўлсалар, закот бермоқни қариндошларидан ибтидо қилиб бошлагай. Чунончи, "Музмарот"да мазкурдир, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва афзалдур закот бермоқда биродарига, яъни акасига ва укасига бергай, андин кейин ҳамширасига бергай, андин кейин аларнинг болаларига бергай, андин кейин амакиларига, андин кейин аммаларига, андин кейин тоғаларига, андин кейин холаларига, андин кейин зу-л-арҳомига, андин кейин қўшниларига, андин кейин ўз кўчасидагиларга, андин кейин ўз шаҳридагиларга бергай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

БУ ФАСЛДА САДАҚАИ ФИТРНИНГ БАЁНИ

الْفِطْرَةُ مِنْ بُرٍّ وَمَا يُتَّخَذُ مِنْهُ وَزَيْبٍ نِصْفُ صَاعٍ

Фитр садақасиким, моҳи шарифи рамазоннинг қабул бўлмоғи учун ва ул моҳи шарифи рамазонни ўйин ва беҳудагўйлик ва нуқсонлардан покламоқ учун бергайлар. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам бул садақаи фитр бирла амр қилдилар, моҳи шарифи рамазон рўзаси фарз бўлган йилдан бошлаб молларга закот фарз бўлмасдан илгари ва ийди фитр намозидан икки кун илгари хутба ўқир бўлдилар ва ул хутбада фитр садақасини чиқармоқни амр қилдилар. Ушбун Шайх Шаманий қуддиса сирруҳу баён қилдилар. Ва Имом Маҳбубий раҳматуллоҳи алайҳ айтдилар, исломнинг вожиблари еттидур: садақаи фитр бермоқ ва хешлиги бор одамга нафақа бермоқ ва намози витр ўқимоқ ва қурбонлик қилмоқ ва умра қилмоқ ва ота-она хизматини қилмоқ ва хотин киши эрининг хизматини қилмоқдур. Чунончи, "Кифоя ғала-л Ҳидоя"да мазкурдир.

Садақаи фитр бермоқ буғдойнинг ўзидан ва анинг унидан ва талқонидан, лекин буларда қиймати миқдорига риоя қилмоқ авлодур ва нонидан берилур. Бунда саҳиҳ улдулки, қийматига риоя қилинур. Ва нима сабабдан буғдой илгари баён қилинди? Жавоб: баъзилар буғдойни афзал деган тўғриларидан. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва яна майиздан ярим соъ берилур. Ярим соъ тўрт қадоқ ва чорак бўлур. Соъ деб саккиз ярим қадоқ сиғадурган нимарсани айтилур.

وَمِنْ تَمْرٍ أَوْ شَعِيرٍ صَاعٌ وَجَازَ مَنَوَانٍ بُرٍّ وَتَجِبُ عَلَى
حُرٍّ مُسْلِمٍ لَهُ نَصَابُ الزُّكُوةِ وَإِنْ لَمْ يَنْمُ وَبِهِ تَحْرُمُ الصَّدَقَةُ
وَتَجِبُ الْأَضْحِيَّةُ وَنَفَقَةُ الْقَرِيبِ لِنَفْسِهِ

Ва яна хурмодан ва арпадан ва аларнинг унидан ва нонидан саккиз ярим қадоқ берилур. Ва яна буғдойдан тарозу бирла тортиб икки ботмон бермоқ дуруст бўлур. Ботмон деб бир юз саксон мисқол айтилуру. Икки ботмон чорак кам тўрт қадоқ бўладур. Ва садакаи фитр вожиб бўлур озод мусулмонгаки, ул мусулмонда ҳожати аслиййасидан зиёда икки юз танга миқдори моли ўсмаса ва зиёдаланмаса ҳам. Ва яна йил айланмаса ҳам, балки ҳайит намозидан илгари икки юз танга миқдорига эга бўлса, садакаи фитр бермоқ вожиб бўлур. Ва яна моли нисобга етган сабабдан вожиб бўлган садақаларки, закот ва ушр ва садакаи фитрдур, буларни олмоқ ҳаром бўлур. Гарчи нисобга етган моли жиҳатидан закот бермоқ ул кишига вожиб бўлмаса ҳам. Ва яна бул нисоб тўғрисида қурбонлиқ қилмоқ вожиб бўлур. Ва яна маҳрам бўлган яқин қариндошининг, яъни никоҳ нораво бўлган қариндошларининг нафақаси ул моли нисобга етган одамга вожиб бўлур, агар бечора бўлиб нафақадан ожиз бўлсалар, никоҳ раво бўладурган уруғларининг нафақаларини бермоқ вожиб бўлмайдуру. Зи-раҳм маҳрамдан бошқа маҳрамнинг нафақасини бермоқ ҳам вожиб эмас, оталарининг хотинларига ўхшаш, аларнинг нафақалари вожиб эмас ва бегонанинг нафақаси ҳам вожиб эмас, гарчанд мазкурлар нафақа қилмоқдан ожиз бўлсалар ҳам. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Икки юз тангага қурби етган кишининг ўзи учун садакаи фитр бермоғи вожиб бўлур.

وَطْفَلُهُ فَقِيرًا وَخَادِمَهُ مَلَكًا وَلَوْ مُدْبِرًا أَوْ أُمَّ وَلَدٍ أَوْ
كَافِرًا لَا لِرِزْقَتِهِ وَوَلَدَهُ الْكَبِيرَ وَطْفَلُهُ الْغَنَى بَلْ مِنْ مَالِهِ
وَمُكَاتَبِهِ وَعَبْدٍ لِلتَّجَارَةِ وَعَبْدٍ لَهُ أَبَقِيَ إِلَّا بَعْدَ عَوْدِهِ وَ
عَبْدٍ مُشْتَرَكٍ وَكَذَا الْعَبِيدُ مُشْتَرَكَةٌ خِلَافًا لَهُمَا

Ва яна ёш боласи бечора бўлса, анинг учун садакаи фитр бермоқ вожиб бўлгай ва садакаи фитр бермоқ ўзининг мулки бўлган хизматкори учун вожиб бўлгай, агарчи ул хизматкори мудаббир ё умму валад бўлса ҳам ё кофир бўлса ҳам, алар учун садакаи фитр бермоқ вожиб бўлур. Мудаббир деб хожаси

ўлгандан кейин озодликка хат олган қул айтилуру. Умму валад деб хожа яқинлик қилгандан кейин чўридан туғилган боланинг онаси айтилуру, сотмоқнинг иложи бўлмагай, яъни чўридуру. Ва хотини учун садақай фитр бермоқ эрига вожиб бўлмагай. Ва яна балоғатга етган боласи учун садақай фитр бермоқ вожиб бўлмагай. Ва яна ёш боласи бой бўлса, анинг учун садақай фитр бермоқ отасига вожиб бўлмас, балки бой бўлган боланинг ўз молидан садақай фитр бермоқ вожиб бўлуру. Ва яна мукотаби учун садақай фитр бермоқ хожасига вожиб бўлмагай. Мукотаб деб бир миқдор пулини олиб, ўзини озод қилмоққа хат қилинган қулни айтилуру. Ва фойда қилмоққа сотиб олган қули учун хожасига садақай фитр бермоқ вожиб бўлмагай. Ва яна қочган қули учун вожиб бўлмагай. Магар садақай фитр бермоқ хожасига вожиб бўлгай, қачонки қули яна қайтиб келгандан кейин, албатта ул хожасига ўтган йиллари учун ул қул тўғрисида садақай фитр бермоқ вожиб бўлуру. Ва яна шериклик олинган бир қул бир чўри учун садақай фитр бермоқ вожиб эмас ва анга ўхшаш шериклик олинган кўп қуллар учун садақай фитр бермоқ вожиб бўлмагай. Ҳазрати Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, кўп қулга садақай фитр бермоқ вожиб бўлмас, лекин Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳга хилофдуру. Зероки аларнинг наздларида, хожаларга теккан бошнинг саноғи учун хожанинг ҳар қайси бирига садақай фитр бермоқ вожиб бўлуру. Баъзи ажзоси учун вожиб бўлмагай, масалан, икки кишининг ўртасида тўққиз қул шериклик бўлса, иккала хожанинг ҳар бирига тўрт қул учун садақай фитр бермоқ вожиб бўлуру. Қолган бир қул учун, Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳнинг наздларида, вожиб бўлмас. Чунончи, "Жомийу-р-румуз"да мазкурдир.

وَ تَجِبُ بِطَوْعٍ فِجْرِ الْفِطْرِ

Ва ҳайит намози ўқиладурган куннинг субҳи ёригандан кейин, яъни тонг ёригандан кейин садақай фитр бермоқ вожиб бўлуру.

وَ جَازَ تَقْدِيمُهَا وَلَا تَسْقُطُ أَنْ أُخْرَ

Ва садакаи фитрни ҳайит кунидан илгари бермоқ жоиздур. Ва баъзилар айтибдурлар, бир йил учун ё икки йил учун садакаи фитр бермоқ жоиздур. Ва бул қавл саҳиҳдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва садакаи фитр бермай, ҳайит кунидан кейин қўйгани бирла гарданидан соқит бўлмагай. Ҳар қанча кечикса ҳам бермоқ вожибдур. Гарчанд бечора бўлуб қолса ҳам соқит бўлмагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Валлоҳу аълам.

كِتَابُ الصَّوْمِ

РЌЗА КИТОБИ

هُوَ تَرَكُ الْاَكْلِ وَالشَّرْبِ وَالْوَطْئِ مِنَ الصَّبْحِ إِلَى الْغُرُوبِ
مَعَ النِّيَّةِ

Савм луғатда таом емоқдан ва ичмоқдан ва жимоъ [жинсий алоқа] қилмоқдан ўзини тортмоқ ва булардан бошқа сўзлашмоқдан ва ҳамма феъллардан тортилмоқни дейилур. Ва шариатда улки, емоқ ва ичмоқ ва жимоъ қилмоқни субҳи содиқдан бошлаб офтобнинг зоти йўқ бўлгунча қўймоқдур, андоғким, машриқ тарафида осмонда қоронғулик маълум ва зоҳир бўлғай. Мазкур феълларни қўймоқ нийят бирла, яъни Худойи таъолонинг буюрган тоъатиға фармонбардор бўлиб, бўйсунмоқ ва анга яқин бўлмоқлик қасди бирла. Билгил, рўзаи моҳи шариф рамазон фарздур ҳам оят далили бирла ва ҳам ҳадиси Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам бирла ва ҳам ижмоъи уммат бирла. Аммо оят шулки:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ

Ва ҳадис шулдурки:

قَالَ النَّبِيُّ عَلَى السَّلَامُ بَنَى الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ
لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَصُومَ شَهْرٍ
رَمَضَانَ وَحَجَّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا

яъни, мусулмонлиқ беш нимарсага бино қилинди: гувоҳлик бермоқки, ҳеч Худо йўқ Худойи таъолодан бошқа деб ва намозларни ўқимоқ ва закот бермоқ ва рамазон ойининг рўзасини тутмоқ ва зоди роҳалага қудрати етган киши хонаи Каъбани зиёрат қилиш учун бормоққа қасд айламоғи.

Ва бошқа ҳадисда айтибдурларки:

صَلُّوا خَمْسَكُمْ وَزَكُّوا مَالَكُمْ وَصُومُوا شَهْرَكُمْ وَحَجُّوا
بَيْتَ رَبِّكُمْ تَدْخُلُوا جَنَّةَ رَبِّكُمْ بِلَا حِسَابٍ وَلَا عَذَابٍ

яъни, беш вақт намозларингни ўқинглар ва молларингга закот беринглар ва бир ойларингни рўза бирла ўтқаринглар ва Парвардигорларингнинг хонаи Каъбасини зиёрат қилмоққа қасд қилинглр ва Парвардигорларингнинг жаннатига беҳисоб ва беазоб киринглар.

Ва ижмоъи уммат шулдурки, ҳеч ким рўза тутмоқнинг фарзига мункир бўлган эмас. Чунончи, "Салоти Масъудий"да мазкурдир.

وَيَصِحُّ آدَاءُ رَمَضَانَ بِنِيَّةٍ قَبْلَ نِصْفِ النَّهَارِ الشَّرْعِيِّ وَ
بِنِيَّةٍ مُطْلَقَةٍ

Ва моҳи шарифи рамазон рўзасининг адоси шаръий куннинг ярмидан аввал нийят қилмоқ бирла дуруст бўлур. Шаръий кун деб субҳи содиқдан бошлаб офтоб ғойиб бўлгунча (вақт) айтилур, ўртаси катта чоштгоҳдур. Ва яна моҳи шарифи рамазон рўзасининг нийяти нафл нийяти бирла ҳам дуруст бўлур. Ва яна мутлақ рўза нийяти бирла ҳам дуруст бўлур.

وَوَاجِبٍ آخَرَ إِلَّا فِي سَقَرٍ أَوْ مَرَضٍ

Ва яна бошқа вожиб бўлган рўза нийяти бирла моҳи шариф рамазон рўзасини тутмоқ дуруст бўлур, қазо бўлган рўзанинг

каффоратини ва назр қилган рўзани нийят қилса ҳам моҳи шариф рамазон рўзасидан ҳисоб топилур.

Магар сафарда рўза очмоқ мубоҳ қилинган касалда бошқа вожиб нийяти бирла моҳи шарифи рамазоннинг рўзасин адоси дуруст бўлмагай, балки мусофир ва касал қайси вожибни нийят қилсалар, ўшал нийят қилинган вожибдан бўлур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир.

وَ كَذَا النُّفْلُ وَ النَّذْرُ الْمُعَيَّنُ الْأ فِي الْآخِرِ

Ва андоғ рамазон адосига ўхшаш мазкур нийятлар бирла дуруст бўлмоқда нафл рўза ва таъйин куни назр қилинган рўза, масалан, агар бир киши назр қилдим панжшанба куни рўза тутмоқни деса ва нийят қилса ул назрни шаръий куннинг ярмидан илгари ё нафл деб ё мутлақан рўза деб нийят қилса дурустдур, нафлдан ё назри муъаййандан кетгай. Магар кейинги нийятки, ул бошқа вожиб нийяти эрди, ул нийят бирла назр муъаййан дуруст бўлмагай. Масалан, қазо рўзаси ё каффорат рўзаси деб нийят қилиб тутса, нийят қилинган рўзадан бўлгай, нафлдан ва назр муъаййандан ҳам бўлмагай.

و شَرَطَ لِلْقَضَاءِ وَ الْكَفَّارَةِ وَ النَّذْرِ الْمُطْلَقِ أَنْ يُبَيَّتَ وَ يُعَيَّنَ وَ الصَّوْمُ يَوْمَ الشَّكِّ أَفْضَلُ لِمَنْ وَاقَفَ صَوْمًا يُعْتَادُهُ وَ لِلْخَوَاصِ وَ يُفْطِرُ غَيْرُهُمْ بَعْدَ نِصْفِ النَّهَارِ وَ كُرِهَ أَنْ نَوَى وَاجِبًا

Ва шарт қилинди рамазоннинг қазоси учун ва назр рўзанинг ва нафл рўзанинг қазоси учунки, анга киришгандан кейин бузган бўлса. Ва каффорат рўзаси учун ва мутлақ назр учун, яъни вақт таъйин қилинмаган назр рўза учун кечқурундан нийят қилмоқ ва яна таъйин қилмоқ, яъни қазо демак, каффорат, ё назр деб нийят қилмоқ шартдур. Зероки мазкур рўзаларнинг таъйин қилинган вақтлари бўлмагани тўғрисидан аввалида таъйин қилмоқ вожибдур. Ва шак куниди, яъни барот ойининг ўттизинчи куниму ёки рамазоннинг аввалги куниму эканлиги маълум бўлмаган куниди рўза тутмоқ афзалдур, ул

кун мувофиқ бир одамнинг одат қилган рўзасига, масалан, бир киши душанба ё жумъа кун нафл рўза тутмоққа одатланган бўлса, шак кун ишбу кунга тўғри келса, ул кунда рўза тутмоғи афзалдур. Ва яна хавосга, яъни олимларга, чунончи, "Темиртоший" китобида мазкурдир андоғким, жазман нафл нийят қилгай, асло кўнглига гумон келтирмагай, яъни икки хаёллик бўлмагай, чунончи, "Ниҳоя" китобида мазкурдир. Ва бул баён қилинганлардан бошқалар, яъни рўзалар шак кунига мувофиқ келмаган киши ва хос одамлардан бўлмаган кишилар кун ярмидан ўтгандан кейин рўзани очгайлар. Ва ул куннинг ярми заволнинг вақтидур. Чунончи, "Ҳидоя"да ва "Кофий"да ва "Хулоса"да ва "Виқоя"да мазкурдир. Ва мунтазир бўлур то ангачаки, агар ойдан хабар берилса, рўзасини очгай. Чунончи, "Зубдату-л-масоил"да мазкурдир. Рамазондан бир кун ё икки кун илгари рўза тутмоқ макруҳдур, аммо уч кун рўза тутмоқ макруҳ эмас, дегани шул ҳадиси шариф учунки, "Кутуби ситта"да Абу Ҳурайра разийаллоҳу анҳудан ривоят қилинди:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تُقَدِّمُوا رَمَضَانَ بِصَوْمِ يَوْمٍ أَوْ يَوْمَيْنِ إِلَّا رَجُلٌ كَانَ يَصُومُ صَوْمًا فَيَصُومُهُ

Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир, яъни Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар, моҳи шарифи рамазонни бир кун, икки кун илгари тутманглар, магар илгари рўза тутиб юрган одам бўлса, ул рўзани тутгай. Ва агар вожиб бўлган рўзани нийят қилса, яъни рамазондан бошқа вожиб рўзани шак кунда нийят қилса макруҳдур.

وَلَا صَوْمَ لَوْ نَوَى أَنْ كَانَ الْعَدُّ مِنْ رَمَضَانَ فَأَنَا صَائِمٌ وَالْأَفْلَا وَكُرْهِ أَنْ رَدَّدَ بَيْنَ صَوْمِ رَمَضَانَ وَغَيْرِهِ فَإِنْ كَانَ

مَنْ رَمَضَانَ يَقَعُ عَنْهُ وَالْأُفْنَفُلُ وَمَنْ رَأَى هَلَالَ صَوْمٍ أَوْ
فَطَرٍ وَحَدَهُ يَصُومُ وَإِنْ رَدَّ قَوْلَهُ وَإِنْ أَفْطَرَ قَضَى وَلَا
كَفَّارَةَ وَقَبْلَ خَبَرٍ عَدَلٍ وَلَوْ فَنَّا أَوْ امْرَأَةً لِلصَّوْمِ مَعَ غَيْرِ

Ва агар тонг отгандаги кун рамазондан бўлса, рўза тутадурганман, агар рамазондан бўлмаса, рўза тутадурган эмасман, деб нийят қилса, ҳаргиз рўза бўлмагай, рўзанинг нийятида жазм йўқ. Ва номаълум нийят бирла рўза тутмоқ, масалан, эртага рамазон бўлса, рамазон рўзасидан бўлсин, рамазон бўлмаса, фалон назримнинг адоси ё қазоси бўлсин ё нафл бўлсин, деб рўза тутмоқ макруҳдур. Нафл бирла рамазонда икки макруҳнинг орасида тардид бўлган жиҳатидан, яъни ҳайрон ва фикрлик қолган жиҳатидан. Тардид деб икки нарсанинг орасида ҳайрон ва фикрлик бўлиб қолмоқни айтилур. Бас, рамазон рўзаси бирла бошқа вожиб рўзада макруҳ бирла ғайри макруҳ орасида тардид бўлгани тўғрисида макруҳдур.

Бул тариқа рўза тутган суратда, агар дарвоқеъ рамазондан бўлса, рамазон рўзасидан бўлур, асл нийятда жазм топилмагани учун сифатида тардид бўлса ҳам. Ва агар ул кун рамазондан бўлмаса, бас, нафл рўза бўлгай, мутлақ рўзанинг нийяти нафлга кифоя бўлгай. Ва бир киши ўзи ёлғиз рўза ойни ё ҳайит ойни кўрса, гарчи имом бўлса ҳам, яъни подшоҳ бўлса ҳам, ҳар икки суратда рўза тутгай, агарчандики сўзи қабул қилинмаса ҳам. Ва бир ривоятда, агар ойни кўрган киши подшоҳ бўлса, рўзани ошкор этгай ва бошқа киши ойни ёлғиз ўзи кўрса, махфий этгай. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир. Ва агар сўзи қабул қилинмагандан кейин рўзасини очса, бир кунга бир кун қазосини тутгай, лекин каффорат бўлмагай. Ва рост айтадурган кишининг берган хабари қабул қилинур. Ва гарчанд холис қул ё хотин киши ойни кўрдум, деб рўза учун гувоҳлик берса ҳам.

وَشَرِطَ مَعَ الْغَيْمِ لِلْفِطْرِ نَصَابُ الشَّهَادَةِ وَلَفْظُهَا وَالْعَدَالَةُ

لَا الدَّعْوَىٰ وَبِالْأَغْنَمِ جَمْعٌ عَظِيمٌ فِيهِمَا وَبَعْدَ صَوْمٍ ثَلَاثَيْنِ
بِقَوْلٍ عَدْلَيْنِ حَلَّ الْفِطْرِ وَبِقَوْلٍ عَدْلٍ لَا

Ва яна фитр (ифтор) учун, яъни рўзани очмоқ учун булут ва чанг-губор ва туман бўлган кунда ойни кўрганлиги ростлигига сўзларини қабул қилмоқ учун нисоби аҳҳодат шарт қилинди. Яъни икки эркак ё бир эркак икки хотин шаҳодат лафзи бирла ойни кўрганликларига гувоҳлик берурлар, мужаррад хабар бермоқ кифоя қилмайду. Лафзи шаҳодат шулки, гувоҳлик бераманки, ойни фалон тариқа кўрдум, дегай. Ва яна гувоҳларнинг адл бўлмоғи шарт қилинди, яъни гувоҳларнинг комил мусулмонлиги ва ақллилиги ва балоғатга етганлиги шарт қилинибду. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир. Зероки бул гувоҳлик бермоқ бандалар фойдаси учунду. Андоқ бўлса, рўза очмоқду. Бас, банданинг бошқа ҳақлари эрур, даъво шарт эмас. Ва ҳавода ойни кўрмоқдан манъ этарлик булут ва бошқа иллатлар бўлганда рўзани тутмоққа кўп жамоат шартду. Ва рўзани очмоқнинг ҳар иккисида жамиъи азийм шартдир. Жамиъи азийм шул жамоатдурким, аларнинг хабари бирла илми шаръий ҳосил бўлу, гумон ғолиб эрди, илми яқин шарт эмаски, ул илми яқин тавотурдан ноший эрди. Чунончи, "Музмарот"да анга ишорат қилинибду. Ва икки одил кишининг сўзи бирла ўттиз кун рўза тутгандан кейин рўзани очмоқ ҳалол бўлу, баробарду ҳар икки замонда, булут бўлсин ё равшан бўлсин. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз" китобида мазкурдир. Ва бир одилнинг гувоҳлиги бирла ўттиз кун рўзани тутгандан кейин рўзани очмоқ ҳалол бўлмоғи ҳаргиз йигирма саккиз кун рамазон рўзасини тутган бўлсалар, агар барот ойини ўттиз кун санасалар, ойни кўриб андин кейин рўза тутсалар, бир кунни қазо қилурлар. Агар барот ойини ўттиз кундан санамоқ ойни кўрмоқдан бошқа бўлса, икки кун қазо қилурлар. Чунончи, "Наводиру-л-фатовий"да мазкурдир.

وَلَا ضَحَى كَالْفِطْرِ

Ва қурбон ҳайити мазкур ҳукмларда фитрга ўхшашдур, қурбон ҳайити ойни кўрмоққа осмон булут бўлганда нисоб шаҳодат ва ҳам ростгўйлик ва ҳам лафзи шаҳодат шартдур, осмон равшан вақтида кўп жамоат ойни кўрмоғи шартдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Валлоҳу аълам.

БУ ФАСЛДА РЎЗАНИ БУЗАДУРГАН ВА БУЗМАЙДУРГАН НИМАРСАЛАР БАЁНИ

مَنْ جَامَعَ أَوْ جُمِعَ فِي أَحَدِ السَّبِيلَيْنِ أَوْ أَكَلَ أَوْ شَرِبَ
غَدَاءً أَوْ دَوَاءً عَمْدًا قَضَى وَكَفَّرَ كَالْمُظَاهِرِ

Кимки тирик одамнинг икки йўлидан бирига жимоъ қилса ё жимоъ қилинса (рўзаси бузилгай). Жимоъ деб андоми махсусга киргузмоқни айтилу, лекин хазонада шулки, икки хатна бир-бирига етмаги каффоратни лозим қилғувчидур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдур. Ейдурган таомни, ё даво бўладурган нимарсани еса, ё ичса бул баён қилинган феълларни қасди ва ихтиёри бирла қилса, хато тўғрисида ва бошқа одам зўрлаганидан бўлмаса, рўзанинг қазосини тутгай. Яъни бир кунига бир кун тутгай ва ҳам каффорат бергай зиҳор қилган кишининг каффоратидек. Ул зиҳорнинг каффорати агар кучи етса, бир қул озод қилмоқдур. Бас, агар кучи етмаса, икки ой, яъни олтмиш кун туташ рўза тутмоқдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ё олтмиш мискинга тўйдуриб таом бермоқдур. Ё садақаи фитрдек, яъни ҳар бир одамга бир садақаи фитр миқдориким, буғдойдан ва буғдойдан тайёрланган нимарсадан ва майиздан ярим соъ тўрт қадоқ, боз чорак қадоқ бўлур. Ва яна хурмодан ва арпадан саккиз ярим қадоқ берилур эрди. Чунончи, ўз мақомида баён қилиниб эрди.

Зиҳор деб ўзининг хотинини талоққа нисбат бермоқ, дуруст бўлган аъзосини никоҳ қилиб олмоқ, доим ҳаром бўлган маҳрамини қарамоғи ҳаром бўлган бир аъзосига ўхшатмоқни айтилу, масалан, хотинига айтсаки, сен менга онамнинг, ё ҳамширамнинг, ё ота-оналаримнинг оналарининг, ё аммам, ё

холамнинг орқаси ё қорнидекдурсан деса, зиҳор бўлур. Ўз мақомида баён қилинур. Иншоаллоҳу роббил олабийн.

وَهِيَ بِإِفْسَادِ أَدَاءِ رَمَضَانَ لَا غَيْرُ وَقَضَى فَقَطْ إِنَّ
أَفْطَرَ خَطَاءً أَوْ مُكْرَهًا أَوْ بَظَنٍّ أَنَّهُ لَيْلٌ أَوْ وَصَلَ دَوَاءً إِلَى
جَوْفِهِ أَوْ دِمَاعِهِ مِنْ غَيْرِ الْمَسَامِ

Ва бул каффорат бермоқ рамазон рўзасини вақтида тутганда қасддан бузмоқ бирла вожиб бўлур. Бошқа рўзага каффорат вожиб эмас. Яъни рамазон рўзасидан бошқани бузмоғи бирла каффорат бермагай. Ва ул бошқа рўза рамазон рўзасининг қазоси ва каффорат учун тутиладурган рўза ва назр учун тутиладурган рўза ва нафл рўзалардур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Аммо мазкур рўзаларни тутгандан кейин бузса, қазоси лозим бўлур. Ва ёлғиз қазосини тутгай, каффорат бермагай. Агар рамазон рўзасини хатоан очса ё зўрлиқ бирла очса хатоан деб, янглишгани айтилулким, савобнинг зидди, яъни ростнинг зиддидур. Чунончи, "Ахтарийда" мазкурдир. Ё рўзани очадурган феълни қилса, кеч бўлди, деб гумон қилиб ё дори еса ичига ё димоғига рўзаси ёдида туриб масомдан бошқа, яъни баданининг терисида пайдо бўлган тукларнинг тагидаги тешикларидан бошқа еридан, масалан, оғзидан, ё бурнидан, ё қулоғининг тешугидан дори етса, ё бошининг жароҳатига дори солурда мияга етушса ва бошқа аъзода жароҳатга дори қуйганда ичига етса, бул сувратларда ҳам қазосини тутгай, каффорат лозим эмас. Зероки салоҳ бадан бўлган тўғрисидан мазкурларда оғиз очмоқнинг маъниси топилур.

أَوْ اتَّبَعَ حَصَاةً

Ё майда тошни ютса, ё шунга ўхшаган нимарсаки, анда салоҳ бадан йўқдур ва ани емоқда одамнинг хоҳиши бўлмагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

أَوْ تَقِيَاءَ مَلَأَ الْفَمَ لَا إِنْ غَلَبَهُ أَوْ إِفْطَرَ نَاسِيًا أَوْ احْتَكَمَ أَوْ
نَظَرَ فَأَنْزَلَ أَوْ دَخَلَ غُبَارًا أَوْ ذُبَابٌ فِي حَلَقِهِ

Ё қасд қилса, оғзи тўла қусса, бул баён қилинганларнинг ҳар қайсида рўзанинг қазосини тутмоқ лозим бўлмай. Агар қусуқнинг ўзи ғолиб бўлса, қазосини тутмоқ лозим бўлмас. Ё рўзаликни фаромуш қилиб, рўзани очадурган феъллар қилса ё ихтилом бўлса, яъни кундуз кунининг ўзида ухлаганда ихтилом бўлса, ё шаҳват бирла бир маротаба ё кўпроқ хотинга, ё чиройли жувон [ёш] болага қараса, андин кейин маний келса, рўза очилмағай, зероки буларда жимоъ қилмоқ сувратининг маънисини ҳам топилмайдур. Андоғ бўлса жимоъ бирла лаззат бўлган тўғрисида маний келмагидур. Бул баён бўлганда тафаккур қилгандан кейин, яъни жимоъни ўйлагандан кейин маний келгандекдур. Ё томоғига чанг, ё тутун, ё чибин кирса, бул баён қилинган сувратларда рўза бузилмас, зероки булардан эҳтиёт қилмоқ мумкин эмас. Чунончи, оғзига сув олиб ташлагандан кейин қолган наmidан эҳтиёт бўлмоқ мумкин эрмас эрди. Бас, агар чибинни қасддан ютса, рўза бузилур эрди. Чунончи, "Зоҳидий"да мазкурдир. Зероки оғзини юмиб эҳтиётланмоқ мумкиндур. Ва дориларнинг мазасини ва атирнинг бўйи томоғида топилса, рўза очилмағай. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَلَوْ وَطِئَ بِهَيْمَةً أَوْ فِي غَيْرِ فَرْجٍ وَقَبْلَ أَوْ لَمَسَ إِنْ أَنْزَلَ
قَضَى

Ва агар тўрт оёқли ҳайвонни жимоъ қилса ё фаржидан бошқа жойига жимоъ қилса, масалан, сонига қилгандек, ё ўпса, ё ушласа, ё қучоқласа, агар бул баён қилинган феълларнинг сабабидан маний келса, рўзанинг қазосини лозим бўлур, жимоънинг суврати йўқлигидан каффорат лозим бўлмайди.

وَالْأَفْلَا وَلَا يَفْسُدُ بِأَكْلِ مَا فِي أَسْنَانِهِ أَقْلٌ مِنْ حِمِصَةٍ
الْأَ إِذَا أَخْرَجَهُ مِنْ فَمِهِ ثُمَّ أَكَلَ

Ва агар маний келмаса, қазо лозим бўлмагай. Ва агар кафти бирла маний келтурса, рўзаси бузулгай ва бул ҳамма уламнинг қавлларибур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва кафтига қилиб, маний келтурмоқ мубоҳму, деб савол қилинибдур, уламолар айтибдурларки, қазо шаҳват тўғрисида мубоҳ эмасдур. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг сўзлари жиҳатиданким:

نَاحِجُ الْيَدِ مَلْعُونٌ

дебдурлар, яъни қўлини жимоъ қилғувчи малъундур. Шаҳватни ором бермоқ ва тинчитмоқ учун кафтида қимирлатмоқ бирла маний келтурса, гуноҳкор бўлмагай, деб умид қилинур. Чунончи, "Кирмоний"да мазкурдир, "Жомиъу-р-румуз"да мазбурдир.

Ва нўхат миқдоридан тишида туруб қолган нимарсани емоқ бирла рўза бўзилмас. Агар нўхат баробари бўлса ё нўхатдан ортиқ бўлса, рўзани бузгай. Ва Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг иборатлари: ҳар вақтики тишининг орасида бир нимарса бўлса, бас, ул нимарса ичига тушса ва ул рўзадор анга нохуш бўлса, рўзаси очилмагай. Чунончи, "Захира"да мазкурдир. Магар нўхатдан кам бўлса ҳам агар оғзидан тил бирла, ё қўл бирла, ё дандонкав [тиш кавлагич] бирла чиқарса, андин кейин еса, рўзани бузгай.

وَلَا بِأَكْلِ سَمْسِمَةٍ مَضْغًا وَعَوْدُ الْقَيْءِ يَفْسِدُ إِنْ كَثُرَ وَ
عِنْدَ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى إِنْ أَعِيدَ

Ва тишларнинг орасида майдаланиб қолган жиҳатидан бир дона кунжутни чайнаб еган бирла рўза очилмас, магар мазаси билинса, рўзани бузгай. Ва агар бутунлигича ютса, рўза бузилгай ва каффорат ҳам вожиб бўлгай мухтор қавлда. Чунончи, "Хулоса"да мазкурдир. Ва яна туфугини йиғиб ютса, рўза очилмас, лекин макруҳдур. Чунончи, "Заҳириййа"да мазкурдир. Аммо туфугини оғзидан чиқариб, сўнгра ютса, рўза очилур, каффорат лозим бўлмас. Ва кишики, майда тошни ё темирни ютса, рўза очилгай ва ул кишига каффорат лозим эмас. Чунончи, "Қудурий"да мазкурдир. Ва Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, қусуқнинг қайтмоғи, агар кўп бўлса, яъни оғзи тўлса, рўзани бузгай. Ва Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, бузмагай. Ва бул қавл саҳиҳдур. Чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир. Ва рўзани бузгай, Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида. Ўз ихтиёрида қусуқни қайтарса, хоҳ оз, хоҳ кўп бўлсин, рўзани бузмагай, Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, агар қайтарилган қусуқ оз бўлса ва бул қавл саҳиҳдур. Чунончи, "Хулоса"да мазкурдир, "Жомийу-р-румуз"да мазбурдир. Бас, оз қусуқнинг қайтмоғи уламоларнинг иттифоқлари бирла рўзани бузмагай. Чунончи, кўп қусуқни қайтармоқ уламоларнинг иттифоқлари бирла рўзани очгай. Ва бу масъала ҳар вақтики, агар рўзаси ёдида бўлса, бас, агар рўзаси ёдида бўлмаса, рўзаси очилмагай. Чунончи, "Тухфа" номли китобда мазкурдир, "Жомийу-р-румуз"да мазбурдир.

وَكُرِهَ الذَّوْقُ وَ مَضْغُ شَيْءٍ إِلَّا طَعَامُ صَبِيٍّ ضَرُورَةً وَ
الْقَبْلَةُ إِنْ خَافَ لَا السَّرَاكُ وَالْكَحْلُ

Ва рўзани очадурган таомнинг мазасини тотмоқ ва ё давони тотмоқ ва яна бир нимарсани чайнамоқ макруҳдир. Магар ёш боланинг таъомини ё хотин киши эрининг таъомини чайнамоғи бирла ё ушбуга ўхшашнинг таъомини чайнамоғи зарурат вақтида макруҳ бўлмас. Ва оғзида сувни айлантирмоқ ва бурнига сув олмоқ таҳоратдан бошқада макруҳ бўлур. Сувга тушмоқ ва чўмилмоқ макруҳ эмас. Ва бошига сув қуймоқ ва кийимни ҳўллаб ўралмоқ макруҳ эмас. Ва Имом Аъзам раҳматуллоҳи

алайхдан шулки, ҳаммаси макруҳдир, яъни сувга тушмоқ ва ғул қилмоқ ва бошига сув қуймоқ ва ҳўл кийимга ўралмоқ макруҳдур. Чунончи, оғзига сув киргузмоқ, андин кейин оғзидан сувни чиқармоқ макруҳдир. Чунончи, "Қозихон"да мазкурдир. Ва яна ўпмоқ макруҳдур, агар жимўдан ва маний келмоқдан қўрқинчи бўлса. Ва мисвок қилмоқ, сурма тортмоқ таҳорат қилганда фарз намоз учун ё нафл намоз учун, ё булардан бошқа намоз учун макруҳ эмас, хоҳ ҳўл қилинган бўлсин, хоҳ қуруқ бўлсин, хоҳ эрта бирла мисвок истеъмол қилинсин, хоҳ кечқурун истеъмол қилинсин, баробардур. Бул масъала бизнинг мазҳабимизда. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Баъзилар нафл намозда мисвок истеъмол қилмоқ макруҳ дебдурлар. Чунончи, "Зоҳидий"да ва бошқа китобларда мазкурдир. Рўза тутмаган хотинлар кўзларига сурма тортмоқларида зарари йўқдур ва ушбуга ўхшаш эркакларга ҳам зарари ва боки йўқдур қаро сурмани дори учун кўзларига тортсалар, ясанмоқ ва зийнатланмоқ учун бўлмаса. Чунончи, "Кофий"да мазкурдир. Ва "Музмарот"да айтилибдурки, ашур ойининг ҳамма кунларида эркак кишига сурма тортмоқда боки [зарари] йўқдур, қавли мухторга қараганда, "Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг сўзлари тўғрисида ким,

مَنْ اِكْتَحَلَ يَوْمَ عَشُورَاءَ لَمْ تَرْمَدْ عَيْنَاهُ اَبَدًا

яъни, кимки ашур ойининг куниди кўзига сурма қўйса, икки кўзи асло оғримагай", дедилар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз" китобида мазкурдир.

وَشَيْخٌ فَاِنْ عَجَزَ عَنِ الصَّوْمِ افْطَرَ وَاَطْعَمَ لِكُلِّ يَوْمٍ
مَسْكِينًا كَالْفِطْرَةِ وَيَقْضِي اِنْ قَدَرَ وَحَامِلٌ اَوْ مُرْضِعٌ
خَافَتْ عَلَى نَفْسِهَا اَوْ وَلَدِهَا وَمَرِيضٌ خَافَ زِيَادَةَ مَرَضِهِ

Ва умри эллик ёшдан ўтиб, фанога яқин бўлган, яъни заволга яқин бўлган қари киши рўза тутмоқдан ожиз бўлса,

рўзани очгай ва таом бергай ҳар бир кун учун бир мискинга садакаи фитрдек, бугдой бирла майиздан ярим соъ, яъни тўрт қадоқ, боз чорак қадоқ бергай ва арпадан ва хурмодан бир соъ, яъни саккиз ярим қадоқ бергай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир. Шайхи фоний деб ани айтилурки, қарилик жиҳатидан рўза тутмоқдан ожиз бўлур. Ул ҳолда, яъни рўзани тутар замонида то ўлгунча, кундан-кунга ожизлиги зиёда бўлгай. Чунончи, "Муҳит" ва "Кирмоний" китобларида мазкурдир. Ва яна шайхи фонийнинг ҳукмидадур ҳар кишики, ожиз бўлса рўза тутмоқдан дарҳол, яъни рўзани тутадурган вақтида ва умиди узилса, рўза тутмоқдан келадурган замонда, хоҳ қари, хоҳ ёш бўлсин, ҳаммаси баробардур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз" ва "Ғаввосу-л-баҳрайн" китобларида мазкурдир. Ва мискинга таом бергандан кейин, агар рўза тутмоққа кучи етадурган бўлса, рўзанинг қазосини тутгай. Ва ҳомиладор, яъни бўғоз ва юкли хотин ё бола эмизадурган хотин, агар рўза тутган сабабидан ўзига ё боласига зарар ва зиён етмоқдан қўрқса, ўз ижтиҳоди бирла, яъни ўзининг дуруст раъйи бирла ё мусулмон табиби ҳозиқнинг сўзи бирла,

وَالْمَسَافِرُ أَفْطَرُوا وَ قَضَوْا بِلاَ فِدْيَةٍ وَ صَوْمٌ سَفَرٍ لَا يَضُرُّ
أَحَبُّ وَ إِنِ صَحَّ أَوْ أَقَامَ ثُمَّ مَاتَ فَدَى وَارِثُهُ مَا فَاتَ

ва яна мусофирки, анга намоз қаср ўқимоқ дуруст бўлган бўлса, бул тўрт тоифа рўзаларини очгайлар, яъни рўзаларини очмоқ аларга мубоҳдур, лекин рўзани яширин очгайлар, аммо фидйа бермагайлар. Ҳар кунга берадураган фидйа юқорида баён бўлди. Бироқ ҳар вақтики, узр бўлса, ошкор очгайлар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва "Хизона"да айтилибдурки, озод хизматкор, яъни мардикор ва ойлик ва йиллик хизматкорлик қиладурган кишилар, ё қул, ё анҳорни тўсиб боғлагани борган киши, ё наҳрнинг ариғини ковлагани борган одам, қачонким иссиқ қаттиқ бўлса ва нобуд бўлмоқдан хавф қилса, рўзасини очмоғи керак, хотин ё чўри ош пиширмоқ ё кийим ювмоққа дармони келмайдурганда рўзасини очгандек. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Рўза очмоқни мубоҳ қиладурган узрлар олтидур, беши ушбу матни "Мухтасар"да баён қилинганлардур. Бири ташна бўлмоқ ва оч қолмоқким, алардан нобуд бўлмоқ ва касалланмоқ қўрқинчи бўлур, чунончи, "Муҳит"да мазкурдир. Ва сафарда рўза тутганлигим, зарар бермаса, рўзадор бўлиб юрмоқлик фазилатлироқдур, қачонки ҳамма ҳамроҳлари рўзаларини очмасалар. Ва агар очмасалар ҳамсафарларининг ҳаммалари рўзаларини, очсалар, бас, рўзани очмоқ афзалдур, башарти ки таъомлари ўрталарида шериклик бўлса. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва агар касал бўлган киши яхши ва саломат бўлса ё мусофир муқийм бўлса, андин кейин ул касал ё мусофир ўлса, мерос олғувчилар қолган рўзалари учун фидйа берурлар, яъни ани қазо бўлган рўзаси учун фидйасини бериб, адо қилмоқ мерос олғувчига вожибдур, садақаи фитрдек ўзини бергай ё қийматини бергай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

انْ عَاشَ بَعْدَهُ بِقَدْرِهِ وَالْأَقْبَقَدْرَهُمَا وَشَرُطَ الْإِيصَاءِ وَ
نَفَذَ مِنَ الثُّلُثِ وَفِدْيَةَ كُلِّ صَلَاةٍ كَصَوْمِ يَوْمٍ

Агар тириклик қилса, касал яхши бўлгандан кейин ё мусофир муқийм бўлгандан кейин тириклик қилса, рўза очган кунлари миқдори фидйа бергай. Ва агар тандуруст бўлгандан кейин ё мусофир муқийм бўлгандан кейин рўза очган кунлари миқдори бўлмаса, балки кам бўлса, бас, тандурустлик ва муқиймлик миқдори фидйа берилур, масалан, касалликда ё мусофирликда беш кун рўзани қазо қилса, касал яхши бўлгандан кейин беш кун тирик бўлса, рўзанинг қазосини тутмасдан ўлса, беш куннинг фидйасини мерос олғувчи бериб адо қилур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва ўлган кишининг қолган рўзаси учун фидйа бермоқ ворисларига вожиб бўлур, башарти ўлган кишининг ўзи фидйани адо қилмоққа васийят қилган бўлса, ул суратда мерос оладурганлар молнинг учдан бирини бергайлар, агарчи фидйасига етмаса ҳам. Ва агар вориси бўлса, молнинг учдан биридан васий қабул қилинур, агар вориси бўлмаса, молнинг ҳаммасидан берилур. Аммо васийят қилмаган бўлса, фидйа бермоқ ворисларига вожиб эмас, лекин қоладурган

зиёда моли бўлса, ўлмасдан илгари фидйа беринглар, деб васийят қилмоқ ҳар кишининг ўзига вожибдур, чунончи, "Муниййа"да ва бошқа китобларда мазкурдир. Лекин "Васоё" китобида васийят қилмоқ фидйа учун надб ва истиҳбобдур. Чунончи, мулла Фатҳуллоҳ Охунд айтибдурлар, ушбудек "Ғаввос"да ҳам мазкурдир. Ва истеҳсон юзасидан намоз қазоси учун, яъни фарзнинг қазосида ва вожибнинг қазосида намози витрдек фидйа бермоқни дуруст кўрдилар. Ва ҳар бир намознинг фидйаси, яъни бермоқ бир кунлик рўзанинг фидйасидекдур. Ва яна бир кунлик намози бир куннинг рўзасидекдур деб айтилди. Бас, ҳар бир кунлик намози учун ярим соъ, яъни тўрт қадоқ ва чорак бўғдой ё майиз бергай. Ва агар арпа ё қуриган хурмо берса, бир соъ бергай, яъни саккиз ярим қадоқ бергай, бир йиллик намоз бирла рўзага бир минг бир юз ўн тўрт соъ бўғдой бергай. Ва агар арпа берса, икки минг икки юз йигирма саккиз соъ арпа бергай, бир йиллик намоз учун икки юз ўттиз уч фут йигирма бир ярим қадоқ бўғдой бермоқ керак. Ва яна бир йиллик рўза учун уч фут етти ярим қадоқ бўғдой бермоқ керак — ҳаммаси икки юз ўттиз олти фут йигирма тўққиз қадоқ бўлур.

Тошканд шаҳри ҳисобида йигирма бир ярим ботман тўққиз қадоқ бўлур, ҳар бир ботман, масалан, бир ярим тилладан бўлса, ўттиз икки тилла бир сўм ўн тийин бўлур ва лойиқ шулки, ўликни кўммасдан илгари фидйа бергай. Ва гарчанд ўликни кўммоқдан кейин фидйа бермоқ жоиз бўлса ҳам, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Давранинг тариқаси шулки, ёшлик вақтидан эркаклар ёшидан ўн икки ёшни ташлаб ва хотин ва қизларнинг ёшларидан тўққиз ёшни ташлаб давра қилинур, андин кейин қолган умри учун, масалан, етмиш иккига чиққан бўлса, олтмиш ёши учун ва хотин киши бўлса, олтмиш уч ёши учун ўликнинг ўз мулкидан бир дафъада мискин кишига, яъни мустаҳиққа берилгай. Агар ўликдан қолган молнинг учдан бири фидйага кифоя қиладурган бўлса. Ва агар учдан бири фидйага етмайдурган бўлса, мустаҳиққа бергай, мустаҳиқ молга ё маблағга эга бўлгандан кейин берган кишига бағишлагай. Андин кейин ул олгай, то мазкур олтмиш учга етгунча яна мискинга бергай. Ва лойиқ шулки, мустаҳиқ ва маблағ ё молни берувчи айтгай, Зайд мутаваффо Бакр ўғлининг мунча йиллик

рўза ва намозининг фидйаси учун мунча молни мен сенга бердим, деб. Мустаҳиқ ҳар бор: "Қабул қилдим", — дегай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва агар форсий лафзида айтса, шундоғ демак керак: "Ҳар салот ва савмики, вожиб буд бар ин мутаваффо баъзиро адо кардаст ва баъзиро қазо кардаст алҳол басабаби мавт ожиз омадаст аз баройи фидйи савму салот ва соири вожиботи яқсолаи ин мутаваффо ин маблағро башумо бахшидам". Бир маротаба айтгандан кейин ҳар бор "азбаройи фидйаи савму салот ва соири вожиботи яқсолаи ин мутаваффо ин маблағро бошумо бахшидамин мутаваффо ин маблағро ба шумо бахшидам"ни айта бергай.

وَعِبَادَةُ غَيْرِهِ لَا تُجْزِيهِ وَ يَلْزَمُ النَّفْلُ بِالشَّرْعِ الْأَفِي
الْأَيَّامِ الْمَنْهِيَّةِ أَيَّ يَوْمِ الْفِطْرِ وَالْأَضْحَى مَعَ ثَلَاثَةِ بَعْدَهُ

Ва мерос олғувчининг ё бўлак одамнинг, масалан, намоз ва рўзадек тан ибодатларини бир одам учун ўлмасдан илгари ва ё кейин қилмоқ дуруст эмас, аммо закот бермоқ ва ҳажга бормоқ — бул ибодатларни бошқа учун қилмоқ беҳилоф дурустдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва вожибдур ва лозим бўлур нафл рўзани тутиб, тамоман шуруъ қилмоқ бирла, яъни киришмоқ бирла, агар нафл рўзани тутиб тамом қилмай очса, қазосини тутмоқ вожиб бўлур. Зероки нафл рўза ҳам ибодат ва амалдур, амални бузмоқдан сақламоқ ва тамом қилмоқ вожибдур. Худойи таъолонинг сўзи тўғрисидаким:

وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ

деб нафий қилди. Бас, тамом қилмай бузса, қазоси лозимдур. Магар рўза тутмоқдан манъ қилинган кунларда рўзага шуруъ қилган бўлса, яъни бузган бўлса, қазоси лозим бўлмас. Ул кунлар беш кундир: ийди фитр кун, яъни рўза ҳайити кунда ва яна қурбон ҳайити кунда, андин кейинги уч кунда — бул беш кунда рўзага шуруъ қилиб киришмоқ бирла тамом қилмоқ лозим бўлмас. Масалан, Зайд ул беш куннинг бирида

рўза тутиб, бир икки соатдан кейин рўзасини очса, қазосини тутмоқ лозим бўлмагай.

وَصَحَّ النَّذْرُ فِيهَا لَكِنْ أَفْطَرَ وَقَضَىٰ وَإِنْ صَامَ صَحَّ
يُفْطَرُ بَعْدَ ضِيَاةٍ ثُمَّ يَقْضَىٰ

Ва бул манъ қилинган кунларда рўза тутмоққа назр қилса дурустдур, гуноҳ эмасдур, лекин ул манъ қилинган жиҳатдан гуноҳдан сақланмоқ учун рўзасини очгай, бошқа кунларда ул назр қилинган рўзасини тутгай. Ва агар назр қилган рўзасини мазкур кунларда очмай тутса ҳам дуруст бўлур. Ва нафл рўзасини зиёфат учун очгай ва яна меҳмон чақирган киши ҳам очса, дуруст бўлгай, андин кейин қазо тутгай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир. Ва лойиқ шулки, "Мен рўзадорман, рўзамни очмайман",— деб меҳмондан сўрагай. Чунончи, "Фатовийи Хужжа"да мазкурдир. Афзал шулки, "Мен рўза тутганман",— демагай, токи одамлар ул кишининг сиррини билмагайлар. Ва Абу Лайс раҳматуллоҳи алайҳ айтибдурлар, мезбоннинг рўзани очмоғидан ғарази мусулмонларнинг хурсандликлари учун бўлса, бас, рўзани очмоқ мубоҳдур, агар хурсандликлари бўлмаса, рўзани очмоқ мубоҳ эмас. Чунончи, "Назм" китобида мазкурдир. Саҳиҳ қавл шулки, рўзани очмаганлик сабабидан мезбон, яъни меҳмон чақиргувчи изо тортса, рўзани очгай ва агар изо тортмаса, очмагай. Ва Ҳалвоий айтибдурлар, аҳсан қавл шулки, рўзанинг қазосини тутмоққа ўзига ишончи ва эътимоди бўлса, рўзасин очгай, агар ишончи бўлмаса, очмагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва нафл рўзадан бошқа рўзани очмагай, чунончи, "Муҳит"да мазкурдир. Ва бул нафл рўзани зиёфатининг узри учун очмоқ қиёмдан илгари ва аммо заволдан кейин нафл рўзани очмоқ мубоҳ эмас, чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

وَيُمْسِكُ بَقِيَّةَ يَوْمِهِ مُسَافِرٌ قَدِمَ وَ حَايِضٌ طَهَّرَتْ وَ صَبِيٌّ
بَلَغَ وَ كَافِرٌ أَسْلَمَ وَ لَا يَقْضِي هَذَا نِ وَ يَتِمُّ مُقِيمٌ

Ва мусофир сафардан қайтиб келса ва нийят қилса муқиймлики муқийм бўладурган жойида тонг ёришгандан кейин ва ҳайз кўрган хотин ё нифослик хотин пок бўлса, тонг ёришгандан кейин, тонг вақтида ва ё тонгдан илгари пок бўлса, кечасидан гусл қилур, такбири таҳрима айтар вақт миқдори қолмаган бўлса. Ва ёш ўғил ва ёш қиз бола рўзанинг ичида балоғатга етса ё диндан қайтган кофир мусулмон бўлса, рўзанинг қолган кунини рўза тутганга ўхшаб тутгайки, вақтнинг ҳақини ва ҳурматини адо қилмоқлари учун. Ва анга ўхшаш рўзанинг қолган кунини тутгай касал киши яхши бўлса. Ва яна хатоан ва қасдан рўза очган кишига рўза тутмоқ лозимдур, гарчи ярим кун ва ё кўп ва ё оз вақт қолган бўлса ҳам. Ва ушбу кейинги икки киши, яъни балоғатга етган бола ва мусулмон бўлган кофир қазо қилмаслар ва гарчанд чоштгоҳ бўлса ҳам, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва амр қилинур ёш болани рўза тутмоққа ҳар вақти, тоқати келса, чунончи, Абу Бакр Розий айтдилар. Ва Абу Ҳафс айтдилар, ёш бола ўн ёшга чиққанда рўза тутмоққа урилур, чунончи, намоз ўқимоққа урилур эрди. Ва бул қавл саҳиҳдур. Бас, агар ёш бола рўза тутмаса, ул болага рўзанинг қазосини тутмоқ лозим эмас, чунончи, "Зоҳидий"да мазкурдир.

Ва муқийм тонг отгандан кейин сафар қилса, лойиқ шулки, ўшал куннинг рўзасини тамом қилгай.

وَلَوْ أَفْطَرَ لَا كَفَّارَةَ عَلَيْهِ وَ جُنُونٌ كُلُّ شَهْرٍ مُسْقِطٌ لَا
الْبَعْضُ

Ва агар рўзасини очса, каффорат лозим эмас. Ва бир ойнинг ҳаммасида жинни бўлмоқ рўзани соқит қилғувчидур. Яъни бир ой бутун жинни бўлган кишига қазосини тутмоқ лозим бўлмагай, ойнинг баъзисида жинни бўлмоқ рўзани соқит қилмагай. Аммо рамазоннинг биргина кунда ақлига келиб қолса ҳам, бутун ойнинг қазосини тутгай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَإِنْ أَغْمِيَ عَلَيْهِ أَيَّامًا قَضَاهَا إِلَّا يَوْمًا نَوَاهُ

Ва неча кунлар ҳуши кетиб, рўза тутолмаган киши ул кунлар қазосини тутгай. Магар рўза тутмоқни нийят қилган куннинг қазосини тутмагай.

Ва билгил, албатта, шулки, Абдулбарнинг ўғли айтдилар, рўзани шошилиб очмоқни ва саҳарларни таъхир қилмоқни ҳадислари саҳиҳ мутавотирдур. Чунончи, "Фатҳу-л-борий"да мазкурдир. Ва баён қилинди Зоҳидийнинг китобларида, албатта ул жаноб айтдилар, рўзанинг суннатларидандур: саҳар турмоқни таъхир қилиб турмоқ ва ифторни илгари қилмоқ ва мустаҳабдур намоздан илгари рўза очмоқ. Ва суннатнинг бири шулки, оғиз очар вақтида:

اَللّٰهُمَّ لَكَ صُمْتُ وَبِكَ اٰمَنْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَعَلَى رِزْقِكَ
اَفْطَرْتُ

("Эй бор Худоё, сенинг учун рўза тутдим ва сенга иймон келтирдим ва сенга таваккал қилдим ва яна сен берган ризқ бирла рўзани очдим")

Рўзани тутар вақтида:

وَصَوْمَ غَدٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ نَوَيْتُ فَاغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَ
مَا أَخَّرْتُ

"Ва бул таом бирла субҳи содиқда рамазон ойининг рўзасини тутмоққа нийят қилдим. Эй Парвардигоро, аввалдаги ва кейинги гуноҳларимни кечиргил". Агар арабий дуони ўқий олмаса, бул таржимани ўқиб дуо қилгай. Мазкур масъалаларнинг ҳаммаси "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

БУ ФАСЛДА МОҲИ ШАРИФИ РАМАЗОН ФАЗИЛАТЛАРИНИНГ БАЁНИ

"Зубдату-л-воъизин"да айтибдурлар: Ибн Аббос разийаллоҳу анҳумодан, ул жаноб айтдилар: Эшитдим Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи васалламдан: "Агар менинг умматим рамазонда бор нимарсаларни билса эрди, албатта йилнинг ҳаммаси рўза бўлса эрди, деб орзу қилур эрди", дедилар. Зероки, савоблар рамазон ичида йиғилгандур ва тоъат мақбулдур, дуо мустажобдур ва гуноҳлар кечурлигандур ва жаннат рўзадорларга муштоқдур. Ва яна "Тафсири Хозин"да айтибдурлар Аби Ҳурайра разийаллоҳу анҳудан, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламдан, ул жаноб айтдилар: "Қачонким моҳи рамазон дохил бўлса, шайтонлар ғул бирла банд қилинур ва жаннат эшиклари очилур ва дўзах эшиклари берк бўлинур". "Машорикъ" деган китобда айтибдурлар, Бухорий Абу Ҳурайра разийаллоҳу анҳудан ривоят қилдилар, кимки рамазон кечаларида ибодат бирла зандадорлик қилса, яъни ухламай ибодат қилса, савобиға тасдиқ қилган ҳолда ва ихлос қилган ҳолда кечирилур анинг учун аввалги қилган гуноҳидан, "Захрату-л-обидин"да айтибдурлар Анас ибн Молик разийаллоҳу анҳудан, Пайғамбар алайҳис саломдан, ул жаноб айтдилар: "Кишики рамазонда илм мажлисига ҳозир бўлса, Худойи таъоло ул кишининг ҳар бир қадамиға бир йиллик ибодатнинг савобини битургай ва Аршнинг тагида менинг бирла бўлгай. Ва кимки рамазонда ҳамиша жамоатга келса, Худойи таъоло рўзи қиёматда ҳар бир ракаатига бир шаҳарни бергай ва ул шаҳар Худойи таъоло неъматидан тўла бўлгай. Ва кимки ота ва онасига рамазонда яхшилик қилса, Худойи таъолонинг раҳмат назари анга етгай ва мен кафилдурман жаннатга кирмоғига, дедилар. Қайси хотинки, эрининг хушнудлигини истаса, рамазонда Биби Марйам ва Ойишанинг савобини топгай, дедилар. Ва кишики,

мусулмон биродарининг ҳожатини рамазонда равон қилса, Худойи таъоло рўзи қиёматда ул кишининг минг хожатини равон қилгай", дедилар.

Ва яна ривоят Абу Ҳурайра разийаллоҳу анҳудан, ул жаноб айтдиларки, Пайғамбар алайҳис салом дедилар, кимки Худойи таъолонинг масжидларидан бир масжидга рамазонда чироқ ёқса, гўрида ул кишига нур бўлгай ва ул масжидда намоз ўқийдурган одамларнинг савобини битургай ва ул масжидга чироқ ёққан кишига ул чироқ ёқиб бўлгунча фаришталар салавот юборгай ва аршни кўтарган фаришталар ул кишига истиғфор айтгай,— дедилар. Тафсиримунирда ҳазрати Мусо алайҳис салом айтибдурларки, "Мен Худойи таъолога айтдим: "Эй бор Худоё, менга уммат берсанг, ризолигинг учун рўзаи моҳи шарифи рамазонни тутса, анинг сабаби бирлан гуноҳлари кечирилса". Худойи таъолодан фармон бўлдики, "Ё Мусо, ул умматлар Муҳаммад алайҳис саломнинг умматларидир". Ҳазрати Мусо алайҳис салом айтдилар: "Ул моҳи шарифи рамазонни менга насиб қилгил". Аллоҳ таъоло айтди: "Ул Муҳаммад алайҳис саломнинг умматларига хосдур, анинг умматидан ўзгага ато қилганим йўқ". Яна Худойи таъоло айтди: "Эй Мусо, мен рамазон ойида осмон фаришталарига буларни шафоат қилинглар, деб фармон қилурман ва фаришталар рўзаи моҳи шарифи рамазонни тутганларни шафоат қилгайлар."

Ва яна "Хулосату-л-хақойиқ"да Жобир ибни Абдуллоҳдан ривоят қилибдурларки, Ҳазрати Расул саллаллоҳу алайҳи васаллам айтибдурларки, Аллоҳ таъоло моҳи шарифи рамазонда менинг умматларимга беш нимарса каромат қилибдур, ҳеч пайғамбар салавотуллоҳи алайҳим ажмаъин умматларига берган эмасдур. Аввал шулки, рамазони шарифки бўлди, Аллоҳ таъоло бандаларига раҳмат назари бирла қарагай, ҳар кишига Худойи таъоло раҳмат назари бирла қараса, ул кишига абадул абад азоб бўлмагай. Иккинчи шулки, рўза тутганларнинг оғизлари Худойи таъолонинг наздида, мушкдан хушбўйроқ бўлгай. Учинчи шулки, фаришталар кеча ва кундуз мағфират талаб қилгайлар. Тўртинчи шулки, амр қилгай Худойи таъоло ризвон беҳиштигаки, беҳиштни ораста ва пироста айлаб, ўзларингга деб зийнат беринглар, менинг бандаларим учун яқиндурки, булар дунё ва охират заҳматларидан халос бўлиб, беҳишти анбар сириштга боргайлар, деб. Бешинчи шулки,

Худойи таъоло жамиъи бандаларини рамазони шарифининг охири кечаси мағфират қилгай.

Ва яна "Хулосату-л-ҳақойиқ"да Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам айтибдурларки, ҳар ким моҳи шарифи рамазон кирганига шод бўлиб, чиққанига ғамнок бўлса, Аллоҳ таъоло ул бандани дарҳол мағфират қилгай. "Кифояи Шайбӣ"да айтилибдур, қиёмат куни жамиъи халқ жамъ бўлгай, нидо қилғувчи овоз қилурки: "Эй рўзадорони моҳи шарифи рамазон, чиқинглар ўзга умматлар орасидан",— деб. Дарҳол алар орасидан рўзадорлар чиқарлар. Нидо қилғувчи овоз қилурки: "Эй рўзадорлар, албатта рост билингларики, Ҳақ таъоло сизларнинг гуноҳларингизни ўтиб, мағфират қилди. Сизлар ҳам Аллоҳ таъолодан ҳушнуд бўлинглар", — дегай. Бандалар айтгайлар: "Бизлар розидурмиз". Алар беҳиштга киргайлар. Ўзга умматлар айтурларки: "Булар кимдурлар?". Фаришта айтурки: "Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васалламнинг рўзадор умматларидурлар". Ўзга умматлар ҳасрат ва надомат қилиб айтгайларки: "Кошки бизларнинг пайғамбарларимизга ҳам моҳи шарифи рамазон келган бўлса эрди, бизлар ҳам рўза тутиб, ушбу кароматни кўрур эрдик".

"Тафсири Тибён"да айтибдурлар, сураи "Бақара"да Абу Ҳурайра разийаллоҳу таъоло анҳумо айтдилар: "Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам дедиларки, рамазон ойи дохил бўлганда Шайтон темурлангай, яъни бўйнига ғул ва оёғига кишан солингай ва жаннатнинг эшиклари очилгай ва жаҳаннамнинг эшиклари беркилгай". Ва яна Абу Ҳурайра разийаллоҳу таъоло анҳумо айтдилар, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам дедиларки, моҳи шарифи рамазоннинг ул кечасида Шайтонлар банд қилингай ва жаҳаннамнинг эшиклари беркитулур, ҳеч бир эшиги очиқ қолмас ва жаннатнинг эшиклари очилгай, ҳеч бир эшиги беркилмас. Ва бир нидо қилғучи овоз қилурки: "Эй хайрни талаб қилғувчи, илгари келгил ва эй ёмонлиқни қидирадурган, ёмонлиқдан узоқ бўлгил ва ёмонлиқни ташлагил, ва рамазоннинг ҳар кечасида Ҳақ таъолонинг оташ дўзахдан озод қиладургани бўлгай".

Ибн Умар разийаллоҳу анҳумо айтурлар: "Пайғамбар алайҳиссалом айтдиларки, қиёмат кунда рўза ва Қуръон банда учун шафоат қилгайлар. Рўза айтгайки: "Эй Парвардигор, мен ани кундузда шаҳватдан қайтарган эдим. Ва Қуръон айтгайки: "Эй Парвардигор, мен ани кечаси ухламоқдан ва роҳатдан қўйган эрдим". Андоғ бўлса иккаласининг ҳам шафоатлари қабул бўлгай.

Абу Ҳурайра разийаллоҳу таъоло анҳумо айтдилар: "Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдиларки, одам ўғлининг ҳар ҳасанаси, яъни ҳар бир амали ўн баробари бирла то етти юзга боргунча амал эгасининг иймони ва ихлосига қараб зиёда бўлур. Ва Ҳақ жалла ва таъоло айтур: "Ҳар бир амали солиҳнинг музди бордур, илло рўзадорнинг рўзасига муздни мен берурман, ул мен учун таом ва шаҳватни тарк қилгай".

Ва рўза тутгувчи учун икки хурсандлик бўлур: бири — рўза вақтида ва яна бири — Худои таъолонинг дийдорини кўрар вақтда. Рўзадор оғзининг бўйи Худои таъолонинг олдида мушкнинг бўйидан хушбўйроқдур ва рўза тутгувчига рўза парда бўлгай.

"Мишкот"да айтилибдур, Худои таъоло ақлни пайдо қилди. Бас, Худои таъоло ақлга айтди: "Бул тарафга юзингни қил". Ақл юзини ул тарафга қилди, андин кейин Худои таъоло: "Сен кимсан ва мен ким?", — деди. Ақл айтди: "Сен Парвардигоримсан ва мен заиф бандангман". Андин кейин Худои таъоло айтди: "Эй ақл, сендан азизроқ махлуқ пайдо қилмадим". Андин кейин Худои таъоло нафсни пайдо қилди. Бас, нафсга айтди: "Бу ёнга юзингни қил". Қабул қилмади. Андин кейин нафсга: "Сен кимсан ва мен кимман?", - деди. Бас, нафс: "Мен — менман, сен эса — сенсан", - деди. Бас, жаҳаннам ўти бирла юз йил азоб қилди, андин кейин дўзахдан чиқарди. Бас, Худои таъоло нафсга айтди: "Сен кимсан ва мен кимман?" Бас, аввалгидек жавоб берди, андин кейин мазкур саволни қилди. Бас, иқрорлиқ қилди бандаликка ва Худои таъолонинг Парвардигорлигига, андин кейин Худои таъоло нафсга рўза тутмоқни вожиб қилди. Айтибдурки, рўзани ўттиз кун тутмоқни вожиб қилди.

Айтибдурки, рўзани ўттиз кун тутмоқнинг фарз бўлмоғи шулки, отамиз Одам алайҳис салом вақтики, жаннатдаги

дарахтнинг мевасидан едилар, қоринларида ул мева ўттиз кун миқдори қолди. Бас, вақтики Худойи таъолога тавба қилдилар, Худойи таъоло Одам алайҳиссаломга ўттиз кун кечалари бирла рўза тутмоқни буюрди. Зероки дунёнинг лаззати тўртдур: емоқ, ичмоқ, жимоъ қилмоқ ва ухламоқ. Бас, мазкурлар албатта бандага Худойи таъолодан ҳижоб ва пардадур. Ва рўза Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламга ва умматларига кундузига фарз қилинди ва емоқлик кечасига мубоҳ қилинди. Ва ул Худойи таъолодан бизларга фазлу карамдур. Чунончи, "Баҳжату-л-анвор"да мазкурдир.

БУ ФАСЛДА ЭЪТИКОФ ЎЛТУРМОҚНИНГ БАЁНИ

الَاعْتِكَافُ سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ وَهُوَ لُبُّ صَايِمٍ فِي مَسْجِدٍ جَمَاعَةٍ
بَنِيَّتِهِ وَأَقْلُهُ يَوْمٌ فَيَقْضَى مِنْ قَطْعِهِ فِيهِ

Эътикоф ўлтурмоқ суннати муаккададур. Зероки Пайғамбар саллалоҳу алайҳи васаллам ҳамиша рамазоннинг кейинги ўн кунда эътикоф ўлтурур эрдилар ва ҳамиша ўлтурмоқлари суннатнинг далилидур. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир. Эътикоф деб луғатда масжиднинг ичидан ташқари чиқмай, бир неча кун ибодат қилмоқ айtilур. Шариатда эътикоф икки қисмдур, бири вожибдур, агар назр қилинса. Ва бири моҳи шарифи рамазоннинг охириги ўн кунда суннати муаккададур ва бошқа вақтларда мустаҳабдур. Чунончи, "Жомийу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва ул эътикоф рўза тутган одамнинг Худойи таъолога ибодат қилмоқ учун турмоқни нийят қилиб, жамоат бирла беш вақт намоз ўқиладурган масжидда истиқомат қилиб турмоғидур. "Хизона" деган китобда айтибдурлар, агар бир одам эътикоф ўлтурмоқни рўзасиз назр қилдим деса, эътикоф ул кишига рўза тутмоқ бирла лозим бўлур. Ва "Музмарот"да айтибдурлар, эътикоф хонаи Каъбада афзалдур, андин кейин Мадинаи мунавварада, яъни масжидада афзалдур, андин кейин Байтул Муқаддасда афзалдур, андин кейин жамоат кўп йиғиладурган масжидларда афзалдур. Ва вожиб бўлган

этикоф муддатининг озроғи бир кундур. Масалан, бир киши этикоф ўлтурмоққа назр қилса, бир кун этикоф ўлтурмоғи вожиб бўлгай. Вожиб бўлган этикофни бир кун бутун бўлмасдан бузиб чиқса, сўнггидан қазо қилгай, яъни кейин бир кун этикоф ўлтуриб қазосидан қутулгай.

وَلَا يَخْرُجُ مِنْهُ إِلَّا لِحَاجَةِ الْإِنْسَانِ أَوْ لِلْجُمُعَةِ بَعْدَ الزَّوَالِ
مَنْ بَعْدَ مَنَزَلِهِ فَوْقَتًا يُذَرُّهَا وَيُصَلِّي السُّنَنَ لِلْجُمُعَةِ وَلَا
يَفْسُدُ بِمَكْثِهِ أَكْثَرُ مِنْهُمَا فَإِنْ خَرَجَ سَاعَةً بِلَا عَذْرِ فَسَدَ وَ
يَأْكُلُ وَيَشْرَبُ وَيَنَامُ

Ва этикоф нийят қилган киши масжиддан чиқмагай. Магар масжиддан чиқса бўлгай одамга зарур ҳожат учун. Ё намози жумъа учун қиёмдан кейин масжиддан чиққай, агар намози жумъа яқин бўлса. Ва агар бир одамнинг этикоф ўлтурган масжиди намози жумъа ўқиладурган масжидга узоқ бўлса, бас, намози жумъага етур вақтни билиб чиққай. Ва яна жумъанинг аввалги ва кейинги суннатларини ҳам ўқиб бўладурган вақт бўлгай ва намози жумъанинг фарзини ва суннатларини ўқиб бўладурган вақтдан кўпроқ намози жумъа масжидида турмоғи бирла, агарчи бир кеча-кундуз туриб қолса ҳам, этикоф бузилмагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Бас, агар узрсиз бир соат масжиддан чиқса, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, этикофи бузилгай. Аммо Имом Абу Юсуф бирла Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳ алайҳимо наздларида, этикоф ярим кундан зиёда бўлса, бузилгай. Ва бул қавл мусулмонларга осонроқдур. Этикоф ўлтурган киши масжидда таом егай ва ичгай ва ухлагай ва ўзига хушбўй нимарсаларни суртгай. Ва хотин олғай, халъ қилгай, яъни хотиннинг молини олиб, талоқ қилгай. Ва сотадурган нимарса бўлса, сотгай ва бир нимарса оладурган бўлса, ўзининг ҳожати учун сотиб олгай. Агар савдогарлик нийяти бўлса, макруҳдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَيَبِيعُ وَ يَشْتَرِي فِيهِ بِلَا احْضَارِ الْمَبِيعِ

Сотиладурган нимарсани эътикоф ўлтурган масжиднинг ичига ҳозир қилмасдан савдо қилгай, агар ҳозир қилса, макруҳдур. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир. Ва "Хизона"да шулки, масжидда ухламоқ ғариб кишига дурустдур. Чунончи, "Буржандий"да мазкурдир.

لَا غَيْرُهُ وَلَا يَصْنَعُ وَلَا يَتَكَلَّمُ إِلَّا بِخَيْرٍ وَيُبْطِلُهُ الْوَطْئُ
وَلَوْ لَيْلًا أَوْ نَاسِيًا وَوَطْئُهُ فِي غَيْرِ فَرْجٍ أَوْ قَبْلَهُ أَوْ لَمَسَ
أَنْ أُنْزَلَ وَالْأَفْلَا وَ أَنْ حَرَّمَ وَالْمَرْأَةَ تَعْتَكِفُ فِي بَيْتِهَا وَ
مَنْ نَذَرَ اعْتِكَافُ أَيَّامٍ لَزِمَهُ بَلِيَالِهَا وَلَاءٌ وَ أَنْ لَمْ يَشْتَرِطْ
وَ فِي يَوْمَيْنِ بَلِيلَتِهَا

Мазкур феълларни эътикоф ўлтурган кишидан бошқа одамлар масжидда қилмагайлар.

Ва эътикоф ўлтурган киши тек гапирмай ўлтурмагай. Зероки сукут қилиб ўлтирмоқ бизнинг шариатимизда Худойи таъолога яқин бўлмоқ ва ибодат қилмоқ эмас. Чунончи, "Кирмоний"да баён қилинибдур. Аммо тилни гуноҳлардан сукут қилмоқ ибодатларнинг каттароғидур. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

Ва яна гапирмоқликни назр қилмоқ макруҳ бўлгай. Чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир. Ҳақ таъолонинг ёдиға машғул бўлмоқ мустаҳабдур. Ва яна гапирмагай, магар яхши сўзларни ва гуноҳ бўлмайдурган сўзларни сўзлагай. Зероки эътикофда гуноҳлик сўзнинг ҳаромлиги бўлак вақтдан қаттиқроқдур. Чунончи, "Жомӣу-р-румуз"да мазкурдир. Ва жимоъ қилмоқ эътикофни бузгай ва гарчанд жимоъ қилмоқ кечаси бўлса ҳам,

ё эътикоф ёдида бўлмай жимоъ қилган бўлса ҳам, хоҳ олдига, хоҳ кетига бўлсин. Зероки эътикофнинг ҳоли ёдига тушадурган ҳолатдур, ул эътикофда эсдан чиқармоқ узр эмас. Ва яна фарждан бошқа жойга жимоъ қилмоқ эътикофни бузгай, сонига жимоъ қилмоққа ўхшаш. Ё ўпмоқ ё ушламоқ, яланғоч бўлиб қучоқлашгандек, эътикофни бузгай, агар мазкурлар сабабидан маний келса, агар маний келмаса, бул нимарсалар эътикофни бузмагай ва гарчанд бул феъллар ҳаром бўлса ҳам.

Ва хотин киши эрининг жавоби бирла уйининг беш вақт намоз ўқуйдурган жойида эътикоф ўлтургай. Кишиким, неча кунлар эътикоф ўлтурмоқни назр қилса, лозим бўлур ул кишига, ул эътикоф ўлтурган кунларнинг кечалари бирла ё кечаларда эътикоф ўлтурмоқни назр қилса, пайдар-пай айирмасдан кундузлари бирла эътикоф ўлтурмоқ лозим бўлур. Ва гарчанд пайдар-пай бўлмоғини шарт қилмаса ҳам. Ва икки кун эътикофни назр қилганда икки кеча бирла эътикоф ўлтурмоқ лозим бўлгай.

وَصَحَّ نِيَّةُ النَّهَارِ خَاصَّةً

Ва ҳар икки суратда танҳо кундузини хос қилиб нийят қилмоқ дуруст бўлур, лекин кечасини ёлғиз нийят қилмоқ дуруст эмас, агар бир кун эътикоф ўлтурмоқни назр қилса, субҳи содиқ бўлмасдан илгари, яъни тонг ёруғ бўлмасдан илгари эътикофга киргай. Ва агар бир кундан зиёда эътикоф ўлтурмоқни назр қилса, кун ботмасдан илгари эътикофга киргай. Ва кейинги куни кун ботгандан кейин чиққай. Чунончи, "Таҳовий"да мазкурдир. Валлоҳу аълам би-с-саваб.

كِتَابُ الْحَجِّ

ҲАЖ КИТОБИ

Ҳаж деб луғатда бир нарсага қасд қилмоқ айтилур ва шариатда Каъбатуллоҳни зиёрат қилмоққа қасд қилмоқ хос қилинган замонда таъйин амаллар бирла. Чунончи, уламоийн изомлар айтибдурлар. Ушбудек "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир.

فَرَضَ عَلَى حُرٍّ مُسْلِمٍ مَكْلَفٌ

Ҳаж балоғатга етган, ақлли озод мусулмонга фарз қилинибдур. Бас, қулча ва кофирга ва ёш болага ва жинни кишига ҳаж фарз эмасдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ҳаттоки чўлоқ ва баржомонда ва фалаж, яъни аъзосининг ярми сушт, балғамнинг сабабидан ҳаракатдан қолган ва икки оёғи кесилган — бул мазкурларга ҳаж фарз эмас, ҳаттоки агар зоди роҳалага қодир бўлса, аларга ҳаж қилдурмоқ ҳам вожиб эмас. Агар касал бўлсалар, ҳаж қилдурмоқни васият қилмоқ ҳам вожиб эмас ва аларга ўхшаш фарз эмас қариган кишиларга, маркабга миниб тура олмасалар ва аларга ўхшашдур касал ҳам, чунончи, "Фатҳу-л-қадийр"да мазкурдир ва "Фатовийи Оламгирия"да мазбурдир.

صَحِيحٌ بِصِيرٍ لَهُ زَادٌ وَ رَاحِلَةٌ فَضْلًا عَمَّا لَبَدُ مِنْهُ وَ عَنْ نَفَقَةِ عِيَالِهِ إِلَى حِينَ عَوْدِهِ مَعَ أَمْنِ الطَّرِيقِ

Айтибдурларки, ҳажга бормоқ тандуруст, кўрадурганга фарз қилинибдур. Ва ул ҳажга борадурган кишининг йўл озиғи ва минадурган маркаби ва нафақа ва бошқа муҳтож бўладурган нарсасини юклайдурган нарсаси бўлса, ўзининг ҳожати

аслиййаларидан ошиқча бўлса, андоғким закот ва садақаи фитрда мўътабар эрди. Ва аҳли аёл нафақасидан, яъни хотин ва ёш болалари ва яна нафақаси вожиб бўлган бошқа одамлар нафақасидан зоду роҳаласи ошиқча бўлса, ҳажга бориб қайтмоқ вақтигача. Мазкур шартлар ҳаж йўлининг тинч бўлмоғи шарти бирлаки, ҳаж қиладурган кишининг гумони ғолиби андоғ бўлсаки, ҳажнинг йўли гуноҳлардан ва ўлдурмоқдан ва бошқа заҳматлардан тинчдур. Бас, алар билса ҳажнинг кўпроқ йўли тинчлик ва саломатлик эмас, ҳажга бормоқни мазкур офатлардан таъхир қилмоқ жоиздир. Чунончи, "Жавоҳир" номли китобда мазкурдир. "Табйин" китобида айтилибдурки, Абу Лайс раҳматуллоҳи алайҳ дебдурлар, кўпроқ ҳажнинг йўли тинчлик бўлса, вожиб бўлмай ва агар саломатлик бўлмаса, ҳажга бормоқ вожиб бўлмамай. "Кирмоний"да айтибдурлар, агар кўпинча дарё йўлида саломатлик бўлса одат жорий бўлган бир мавзёдан суворга бўлиб ўтмоққа, ҳажга бормоқ вожиб турур. Ва агар одат жорий бўлмаса, ҳажга бормоқ вожиб эмас ва бу қавл саҳиҳдур ва "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир. Ва Сайхун ва Жайхун ва Фурот ва Нил анҳордурлар, дарё эмасдурлар, "Фатҳу-л-қадийр"да мазкурдир. Ва Дажла ҳам анҳорнинг биридандур. Чунончи, "Фатовийи Қозихон"да мазкурдир. Ва яна "Қозихон"да мазкурдир ва айтибдурларки, Абу Қосим Сиғор раҳматуллоҳи алайҳ айтдилар: "Ҳажни фарз кўрмайман, йигирма йил бўлди йўл тўсгувчи қароқчилар чиққан замондан бери". Ва ушбу тариқа Абу Бакри-л-Искоф раҳматуллоҳи алайҳ ҳам айтдилар. Уч юз йигирма олтинчи санада айтилибдур, нима учун шундоғ дебдурлар? Зероки ҳаж қиладурган киши ҳажга етолмайдур, магар қароқчиларга ва бошқаларга ришва бермоқ бирла ҳажга етадур. Бас, тоат маъсиятга сабаб бўлур ва тоат ҳар вақтики маъсиятга сабаб бўлмоққа айланса, тоатликдан чиққай. Ришва деб луғатда бир нарсани ноҳақ иш қиладурганга бергани айтилу. Чунончи, "Музмарот"да ва "Қозихон"да мазкурдир.

وَالزَّوْجِ أَوِ الْمَحْرَمِ لِلْمَرْءِ إِنْ كَانَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ مَكَّةَ
مَسِيرَةٌ سَفَرٍ فِي الْعُمْرِ مَرَّةً عَلَى الْقَوْرِ وَلَوْ أَحْرَمَ صَبِيٌّ
فَبَلَغَ أَوْ عَبْدٌ فَعَتَقَ فَمَضَى لَمْ يُؤَدَّ فَرَضَهُ

Хотин кишининг ҳажга бормоғи учун бул баён қилинган шартлар бирла эри маҳрами бирла бўлмоғи ҳам шартдур. Ўйин ул кишига ҳаром бўлур ани ё никоҳлаб олмоқ қариндошлик, яқинлик сабабидан, ё сут эмишган сабабидан, ё куёвлик сабабидан. Чунончи, "Жомитъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир. Ва агар хотин киши турган жой бирла Маккаи муаззаманинг ораси муддати сафар бўлса. Муддати сафар деб уч кунлик йўл айтилуру, чунончи, юқорида баён қилинган эрди.

Ҳаж фарз бўлур умрда бир мартаба тезлик бирла. Имом Аъзам ва Имом Абу Юсуф раҳимаҳумаллоҳларнинг наздларида, агар шартлари топилиб, аввалги йилдан бегараз таъхир қилиб кечиктирса, гуноҳкор бўлгай, лекин умри охирида ҳаж қилса, беҳилоф гуноҳи кўтарилуру. Чунончи, "Жомитъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир.

Ва агар ёш бола эҳром кийилмоққа таъйин қилинган жойдан эҳром боғласа, андин кейин балоғатга етса, ё қул эҳром боғласа, сўнгра озод бўлса, бас, ҳар қайсилари эҳромлари бирла ҳаж амалларини тамом қилсалар, фарз бўлган ҳажларини адо қилмабдурлар, фарз гарданларидан соқит бўлмабдур. Зероки алар эҳромда нафл ҳажни нийят қилмоқ бирладур. Бас, нафл ҳаж фарзга айланмас. Чунончи, "Жомитъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَوْ جَدَّدَ الصَّبِيُّ احْرَامَهُ لِلْفَرَضِ صَحَّ لَا الْعَبْدُ وَفَرَضُهُ
الاحْرَامُ وَالْوُقُوفُ بِعَرَفَةَ وَطَوَافُ الزِّيَارَةِ وَاجِبُهُ وَقُوفُ
جَمْعٍ وَالسَّعْيُ بَيْنَ الصَّفَاءِ وَالْمَرْوَةِ

Ва агар ёш бола балоғатга етгандан кейин тавофдан ва Арафотга бормасдан илгари фарзи ҳаж учун эҳром боғламоқ таъйин қилинган мақомга қайтиб бориб, талабийани ҳаж учун қайтадан айтиб, эҳромни қайтадан боғласа ва Арафотга бориб турса, фарзи ҳажга дуруст бўлур ва фарзи ҳаж гарданидан соқит бўлур. Зероки ёш бола аҳли фарз эмас эрди, анга эҳром боғламоқ лозим эмас эрди. Бас, агар балоғатга етгандан кейин қайтадан эҳром боғламоққа ружуъ қилса, фарз адо бўлгай.

Озод бўлган қул эҳромни қайта боғламаги бирла фарзи ҳаж адо бўлмай. Зероки қулни эҳромга лойиқлик жиҳатидан эҳром боғламаги лозим эрди. Бас, эҳромдан чиқолмай, магар тамом қилгондан кейин чиққай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдур.

Ва ҳажнинг фарзи учдур: бир фарзи — эҳром боғламоқдур ва иккинчи фарзи — Арафотда ҳозир бўлуб турмоқдур ва агарчи бир соат бўлса ҳам Арафа куни завол вақтидан бошлаб Қурбон намози ўқиладурган куни намози бомдоднинг аввалги вақтигача. Учинчи фарз — Каъбаи муаззамани тавоф қилмоқ, яъни қурбонлик қилинадурган кунларида атрофидан етти мартаба айланмоқ. Ва бул уч фарз ҳажнинг рукнларидур, фарзликлари ижмоъи уммат бирла собит ва муқаррардур.

Арафот бир жойнинг номидур, Маккаи муаззаманинг кун чиқар тарафиди, Маккаи муаззамадан Арафотгача ўн икки милдур, яъни тўрт тош йўлдур. Арафот деб от қўйилганининг сабаби Иброҳим алайҳиссалоту вассалом Исмоил алайҳис салом бирла Ҳожарни Маккаи муаззамага қўйиб, ўзлари Шом вилоятига кетурлар ва неча йил бир-бирларига йўлиқишмадилар, андин кейин арафа кунида арафанинг сабаби бирла бир-бирларига йўлиқишдилар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва ҳажнинг вожиблари бешдур. Ва ул вожибни тарк қилган сабабидан қон чиқармоқ лозим бўлур. Вожибнинг бири - қурбонлик қиладурган куннинг бомдод намозидан кейин Муздалифа номли мавзеда турмоқ ва бул Муздалифанинг отини Жамъ деб атарлар. Жамъ деб атамоқ Одам алайҳис салом бирла Ҳавво разийалалоҳу таъоло анҳо ул мақомда жамъ бўлгонлари, яъни йиғилганлари учундир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва ё ул жойда тўхтаган одамлар Худойи таъолога яқин бўлмоқни талаб қилурлар.

Муздалифа бирла Маккаи муаззаманинг ораси етти милдур, яъни икки тош йўлдур, боз бир тошнинг учдан биридур. Маккаи муаззаманинг кун чиқар тарафидадур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва яна иккинчи вожиб — саъй қилмоқ, яъни Сафо отлиғ тоғ бирла Марва номли тоғ орасида етти мартаба шитоб бирла юрмоқ. Бас, бундан билинурки, иккала тоғнинг тепасига чиқмоқ вожибдур. Чунончи, "Шарҳи Таъвилот"да ва "Насафо"да мазкурдир. Ва

ул Сафо бирла Марва Маккаи муаззаманинг кун чиқар тарафидаги икки тоғдур. Сафо тоғи хонаи Каъбанинг жануб тарафига мойилдур ва Марва хонаи Каъбанинг шимол тарафига мойилдур. Ва Сафо бирла Марванинг ораси юз олтимиш олти газдур. Ва ушбу икки тоғнинг орасида шитоб бирла шошиб юриладурган жойнинг бўйи ўн икки газдур.

وَرَمَى الْجَمَارَ وَطَوَّافُ الصُّدْرِ لِلْأَقَايِ وَالْحَلْقُ وَغَيْرُهَا
سُنَنُ وَادَابُ وَأَشْهُرُهُ شَوَّالُ وَذُو الْقَعْدَةِ وَعَشْرُ ذِي
الْحِجَّةِ

Ва яна учинчи вожиб — ийди Қурбон кунидан бошлаб тўрт кунда Мино номли мавзеъга уч жойда етмиш маротаба майда тош отмоқ. Ва яна тўртинчи вожиб — Маккаи муаззамадан йироқ бўлган одамларга хонаи Каъбани тавоф қилмоқ, видолашмоқ нийяти бирла. Мийқотлардан, яъни эҳром боғламоқ учун таъйин қилинган жойлардан ташқари йироқ жойдаги одамлар Каъбатуллоҳ бирла кўришмоқ тавофидур. Ва яна бешинчи вожиб — эҳромдан чиққан вақтда устара бирла ё дукорт ё қайчи бирла соч олмоқ.

Ва мазкур бўлган фарз ва вожиблардан бошқалари суннат ва мустаҳаблардур. Масалан, тавоф қилган вақтда ўнгдан бошламоқ ва яна Ҳажару-л-асвадни ўпмоқ ва тавофи қудум, яъни келмоқ учун бўлган тавофни тавофи қудум дейилур ва яна Минода кеч қўнмоқ ва яна эҳромнинг ридосини ўнг қўлтиғи остига қистириб, ридони орқасига айлантуриб солмоқ ва Арафотда бир азон, икки иқомат бирла намози пешиннинг вақтида пешин бирла асрни жамоат бирла ўқимоқ ва ҳам намози шом бирла намози хуфтаннинг вақтида бир азон ва бир иқомат бирла Муздалифада ўқимоқ. Чунончи, "Китобу-н-Назм"да мазкурдир. Мазкурларни қилмаса, гуноҳкор бўлгай. Ва қолгани мустаҳабдур. Арафотда вуқуфдан илгари, яъни тўхтаб турмасдан илгари ғул қилмоқ ва дуода ижтиҳод қилмоқ, яъни тараддуд қилмоқ — булар ҳажнинг одобларидандур: қилса, савоб бўлгай, қилмаса, гуноҳкор бўлмагай. Чунончи, "Шарҳи Таҳовий"да мазкурдир.

Ва яна фарз бўлган ҳажнинг ойлари, яъни ҳажнинг феъллари қилинадурган ойлар уч ойдур. Бири Шаввол ойдур, иккинчиси Зу-л-қаъда ва Зу-л-қаъда деб оро ойни айтилуру ва учинчиси Қурбон ойининг ўндур.

وَ كُرْهَ احْرَامِهِ لَهٗ قَبْلَهَا

Бул баён бўлган вақтлардан илгари ҳаж учун эҳром боғламоқ макруҳи таҳримийдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. "Тухфа" номли китобда айтибдурлар, илгари эҳром боғламоқ уламоларнинг иттифоқлари бирла макруҳдир. Ва яна "Китобу-н-Назм"да Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳдан шулки, илгари эҳром боғламоқ макруҳдир.

وَالْعُمْرَةُ سُنَّةٌ وَهِيَ طَوَافٌ وَسَعْيٌ وَجَازَتْ فِي كُلِّ السَّنَةِ وَ كُرْهَتْ فِي يَوْمٍ عَرَفَةَ وَ أَرْبَعَةً بَعْدَهَا وَ مِيقَاتُ الْمَدِينِ ذُو الْحُلَيْفَةِ وَ الْعَرِاقِيَّ ذَاتُ عَرِقٍ

Ва яна умра, яъни эҳром бирла Байтуллоҳни хоҳлаганча тавоф қилмоқ, яъни айланмоқ ва ҳам Сафо бирла Марванинг орасида саъй қилмоқ суннати муаъккададур. Ва умра йилнинг тамомида, яъни ҳаммасида дуруст. Ва Арафа кунда умра қилмоқ макруҳдур ва яна Арафа кунидан кейин тўрт кунда ҳам макруҳдур. Бул кунлар қурбонлиқ ва ташриқ кунидур. Магар қиронни нийят қилса, умра қилмоқ макруҳ бўлмагай. Қирон деб эҳром боғларда ҳаж бирла умрани нийят қилмоқни айтилуру.

Ва эҳром боғлайдурган мақомлар бешдур. Мадинаи мунаввара аҳлини ва яна шул йўлга кирган одамларнинг эҳром боғлайдурган жойлари Зу-л-ҳулайфа номли жойдур. Ул жойга Мадинаи мунавварадан тўрт милдур, яъни бир тош йўлдур, яна бир тошнинг учдан биридур. Маккаи муаззамадан бир юз милдур, яъни ўттиз уч тошлик йўлдур, яна бир тошнинг учдан биридур.

Ва ироқий ва ҳуросонийлар ва яна Мовароуннаҳрдаги одамларга эҳром боғлайдурган жой Зоту Ирқ номли жойдур,

Маккаи муаззамадан қирқ олти милдур, яъни ўн беш тош йўлдур, яна бир тошлик йўлнинг учдан биридур. Зоту Ироқ деб от қўйилганининг сабаби шулки, ул жойда бир кичик тоғ бордур, ани Ироқ дейилур, ул шўра заминдур.

"Кашфу-л-луғот"да айтибдурлар, Ироқ икки қисмдур, бири Ироқи Араб, иккинчиси Ироқи Ажам. Ва ул Ироқи Араб Бағдоднинг Дажласи тарафидадур, яъни Бағдоднинг оқадурган катта сувини Дажла дейилур, Ироқ ул тарафдадур. Ва Ироқи Ажам Форсдур, ани Эрон дейилур: Хуросон шахрини ва Ироқни ва Форсни ва Кирмонни ва Аҳвозни ва Табаристонни ва Шом шахрига тегишлик кўп жойларни Эрон дерлар. Кирмон Форсга тегишли шахардур. Баҳром Парвизнинг ўғли, Парвиз Жаруднинг ўғли бино қилгон шахридур. Аҳвоз бил-фатҳ, яъни алиф забарлик Хуросон ичидаги шахардурки, ҳавоси совуқ бўлғай, ҳар киши ул жойда бир йил истиқомат қилса, ақли кам бўлур. Чунончи, "Кашф"да мазкурдир.

وَالشَّامِيُّ جُحْفَةٌ وَالنَّجْدِيُّ قَرْنٌ

Шом ҳаммага маълум шахардур. Ҳазрат Нух алайҳис саломнинг Шом номли ўғиллари бино қилгонларидур. Араблар Шомни "син" ("С" ҳарфи) бирла айтадурлар ва сурёний тилида "шин" бирладур. Чунончи, "Мунтахаб"да мазкурдир. Ва Шом шахрининг одамларини ва Миср шахрининг одамлари ва бу икки шахардан бошқа араб ерларининг одамлари эҳром боғлайдурган жойлари Жуҳфа деган мавзеъдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Аммо бу замонда Ройиъ номли жойда эҳром боғлайдурлар. Зероки Жуҳфа сел бирла бузулиб ҳароб бўлгандур, аҳли шахар ушбу вақтда ул жойни ташлаб Ройиъга келгандурлар. Жуҳфани ташлаб келганларининг сабаби шулки, кимки ул жойга тушса, иситмага айланур (бизнинг замонимизда Балхдек). Чунончи, "Ғавосу-л-бахрайн"да мазкурдир.

Ва яна Нажд номли вилоятнинг ва яна шул йўлга юрган одамларнинг эҳром боғлайдурган жойлари Қаран номли баланд тоғдур. "Таҳвиму-л-булдон"да айтилибдурки, Нажд ўн адад баланд жойдур. Яман бирла Тиҳоманинг ўртасини жудо қилиб тургувчидур. Ва ул Яман бирла Тиҳома Нажднинг баландидадур. Ва Ироқ бирла Шом Нажднинг пастидадур. Ул

Нажднинг аввали Ҳижоз ва Зоту Ирқнинг атрофидандур. Ҳижоз Маккаи муаззама ва Мадинаи мунаввара ва Тоиф бўлак шаҳарлардурки, Нажд ва яна Ғур номли мавзеъ ўртасида пайдо бўлиб турурлар. "Мунтахаб"да мазкурдир. Қаран Маккаи муаззамадан икки манзиллик йўлдур. Чунончи, "Фатҳу-л-Борий"да мазкурдир.

وَالْيَمَنِي يَكْلَمُ وَحَرَمَ تَأْخِيرُ الْإِحْرَامِ عَنْهَا لِمَنْ قَصَدَ
دُخُولَ مَكَّةَ

Ва яна Яман номли шаҳардан ва Тихомадон ва булардан бошқа жойлардан келиб, бул йўлдан юрганларга эҳром боғлайдурган жойлари Яламлам номли жойдур. Маккаи муаззамадан икки манзиллик йўлдур. Ушбу баён бўлган беш жой Маккаи муаззама атрофидадур. Масалан, Яламлам жануб тарафда ва Ҳунинг рўбарўсида, Зу-л-Ҳулойфа ва Қаран кун чиқарида. Ва мунинг рўбарўсида, Жуҳфа ва аммо Зоту Ирқ Қараннинг рўбарўсидадур. Ва ҳеч жой холи эмас, бул баён бўлган беш мавзеъдан, баъзисининг рўбарўсида бўлур. Чунончи, "Фатҳу-л-Борийда" мазкурдир. Ва бул баён қилинган беш жойдан эҳром боғламоқни таъхир қилмоқ, яъни кечиктирмоқ ҳаромдур, андоғ кишиларгаким, алар Маккаи муаззаманинг одамларидан бўлмасалар, Маккаи муаззамага ҳаж қилмоқ учун ва ё умра қилмоқ учун ва ё савдо-сотик учун ва ё бошқа сабаб бирла борган тўғриларида ва ё бир сабаб бирла Маккаи муаззамадан чиққан бўлурлар ва яна Маккага кирмоқни қасд қилурлар.

لَا التَّقْدِيمُ وَحَلٌّ

Аммо эҳром боғламоқ учун таъйин қилинган жойларга етмасдан илгари эҳром боғламоқ ҳаром эмас.

لَا هَلْ دَاخِلَهَا دُخُولُ مَكَّةَ غَيْرَ مُحَرَّمٍ وَمِيقَاتُهُ الْحُلُّ

Ва ул баён қилинган мийқотларнинг, яъни эҳром боғлайдурган жойларнинг ич тарафидаги одамларга, яъни Маккаи муаззама тарафидаги одамларга эҳром боғламасдан Маккаи муаззамага кирмоқлари дуруст ва ҳалолдир. Ва

мийқотларнинг ич тарафидаги, яъни Маккаи муаззама тарафидаги одамлар, агар ҳаж қилмоқни ёки умра қилмоқни қасд қилсалар, аларга эҳром боғланадурган жой Ҳилдир, яъни эҳром боғланадурган жой бирла хонаи Каъба орасидур.

وَلَمَنْ بِمَكَّةَ لِلْحَجِّ الْحَرَمِ وَلِلْعُمْرَةِ الْحَلِّ وَمَنْ شَاءَ إِحْرَامُهُ
تَوْضًا وَغُسْلُهُ أَحَبُّ وَلَبِيسَ إِزَارًا وَرِدَاءَ طَاهِرِينَ

Ва кишиким, Маккаи муаззамада қарорланган бўлса, балки хонаи Каъба атрофларида бўлган одамларнинг ҳаммасига ҳаж учун эҳром боғланадурган жой Ҳарамдур, яъни хонаи Каъба атрофидур. Бас, ўз уйларида эҳром боғламоқлари жойиздур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва Абу Жаъфар айтдилар, кун чиқар тарафидан олти миллик жой Ҳарамдур, яъни икки тошлик йўлгача Ҳарам дейилур. Ва хонаи Каъбанинг шимол тарафидан ўн икки мил, яъни тўрт тошлик жой Ҳарамдур. Ва кун ботар тарафидан ўн саккиз мил, яъни олти тошлик жой Ҳарамдур, жануб тарафдан йигирма тўрт мил, яъни саккиз тошлик жой Ҳарамдур. "Кубро"да ушбудекдур.

Умра учун эҳром боғлайдиган киши эҳром боғламоқ учун таъйин қилинган жой бирла Ҳарам орасида хоҳлаган жойда эҳром боғлагай, яъни қайси жойни хоҳласа, ул жойда эҳром боғлагай.

Ва кишиким, ҳаж қилмоқ ё умра қилмоқни хоҳласа, мўйлабини олгай, тирноқлари ва мўйи зери нофини (киндик ости мўйларини) олгай, сўнг таҳорат қилгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва покиза бўлмоқ учун ҳаттоки ҳайз кўрган хотин чўмилмоққа амр қилинур, булар мустаҳабдур. Ва яна пок изорни кийгай ва ридони ҳам кийгай. Изор киндигидан бошлаб тиззасигача ёпгай. Ва ридони китфи (елкаси)дан солгай ва ул белигача бўлган аъзоларни ёпгай, иккиси ҳам тикилмаган бўлгай. Зероки, эҳром боғлайдиган киши тикилган кийим киймоқдан манъ қилингандур, авратини бекитмоққа муҳтождир, иссиғлик ва совуқликни қайтармоққа муҳтождур.

Изор деб белга боғлаб, атрофи оёқ тарафига қўйиб юборилган лунгни айтилар, ҳаммомнинг лунгисига ўхшар, яъни бир катта рўмолни айтилар. Агар бир жома (кийим) кийса, авратининг

ўзини беркитса ҳам жоиздур. "Мухтор"нинг шарҳи "Ихтиёр"да шундайдур.

وَ تَطِيبَ وَصَلَى شَفْعًا

Ва яна эҳром боғлаган киши хушбўй нарса ишлатгай ва қандай ёғни хоҳласа, ўша ёғ билан ёғлангай, ёғ хоҳ хушбўй бўлсин, хоҳ хушбўй бўлмасин. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

Ва эҳром боғлаган мавзеъда икки ракаат намоз ўқиғай. Бу икки ракаатли намозда хоҳлаган сурани ўқиғай. Бироқ аввалги ракаатга сураи "Фотиҳа" бирла сураи "Қул ё аййуҳа-л-кофирун"ни, иккинчи ракаатига сураи "Ал-Ҳамду" бирла "Қул ҳуваллоҳу аҳад"ни ўқимоқ афзалдур. Чунончи, "Кирмоний"да мазкурдир. Бу яна Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам феълларининг табарруклиги жиҳатидан ҳамдир. Бас, шул тариқа суралар ўқимоқ афзалдур. "Муҳит"да шундайдир. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да ҳам мазкурдир. Бизларнинг кўп уламоларимиз аввалги ракаатга "Қул ё аййуҳа-л-кофирун"ни ўқиб бўлгандан кейин:

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً
إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

ни, иккинчи ракаатга "Қул ҳуваллоҳу аҳад"ни ўқиб бўлгандан кейин:

رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا

ни ўқир эрдилар. "Хизонату-л-муфтийн"да шундай. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

وَقَالَ الْمُرْدُ بِالْحَجِّ االلَّهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْحَجَّ فَيَسِّرْهُ لِي وَ
تَقَبَّلْهُ مِنِّي ثُمَّ لَبَّيْ وَ يَنْوِي بِهَا الْحَجَّ وَ هِيَ لَبَّيْكَ االلَّهُمَّ
لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدُ وَ النِّعْمَةُ لَكَ وَ
الْمُلْكُ لَكَ شَرِيكَ لَكَ وَ لَا يَنْقُصُ مِنْهَا وَ إِن زَادَ جَاَزَ

Танҳо ҳажнинг ўзи учун эҳром боғлагувчи айтгай: "Эй бор Худоё, мен бу эҳром бирла хоҳлайман ва қасд қилгайман ҳажни адо қилмоқни, осон қил ва насиб эт менга ва бу ибодатни мендан қабул эт". Шундан сўнг "лаббайка"ни айтгай, "лаббайка" бирла ҳажни нийят қилгай. Ва ул "лаббайка" ушбу калималардир:

(Лаббайкалоҳумма лаббайк, лаббайка ла шарика лака лаббайк, инна-л-ҳамда ва-н-ниъмата лака ва-л-мулк, ла шарика лак).

Ушбу калималардан камитмагай, токи боғлаган эҳроми бар ваҷҳи суннат бўлгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Агар бу калималардан ортиқча айтса, дуруст бўлур. Чунончи, "Илоҳу-л-халқи лаббайка"ни қўшгандек. "Лаббайка"ни баланд овоз билан айтмоқ мустаҳабдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Агар "лаббайка"нинг ўрнига тасбиҳ, яъни "Субҳоналлоҳ вал-ҳамду лиллаҳ" ёки таҳмид, яъни "Ал-ҳамду лиллаҳи рабби-л-олаимий"ни ёхуд таҳлил, яъни "Ла илаҳа иллаллоҳ"ни ёки тамжидни ё буларга ўхшаш Худойи таъолони ёд қиладиган калималарни айтиб ва бу билан эҳром боғламоқни нийят қилса, эҳром боғламоқликка айлангай, хоҳ "лаббайка" калималарини яхши билсин, хоҳ билмасин, би-л-ижмоъ, яъни бу қавл (сўз) уламоларнинг иттифоқлари бирладур. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

Ва шунга ўхшаш бошқа тил бирла "лаббайка"ни айтса, кифоя қилур, хоҳ арабийни яхшилаб айтсин, хоҳ яхшилаб айтмасин. "Шарҳи Таҳовий"да шунингдекдур. Бу "лаббайка" калималарининг маъноси шундай: "Эй бор Худоё, сенинг фармойишингча ҳаж бирла фармонбардор бўлиб турибман, сенинг тоатинга ҳозир бўлиб турибман. Ё Аллоҳ сенинг шеригинг йўқдур, амрингга бўйинсуниб, ҳажга ҳозир бўлурман. Жамъики ҳамду сано ва жамъи неъмат ва жамъи мулк сеникидур, мулкингда асло шеригинг йўқдур".

فَصَارَ مُحَرَّمًا فَيَتَقَى الرَّفَثَ وَالْفُسُوقَ

Бас, "лаббайка" айтгандан кейин, яъни эҳром боғлагувчи бўлгай. "Жомиъу-р-румуз"да айтибдурки, азҳар ва ғолиброқ улдурки, бормоққа чақирган Иброҳим алайҳис саломдурлар, зероки Каъбанинг иморатини қилиб бўлганларидан кейин "халқни хонаи Каъбага чақиргил" деб амр қилинди. Иброҳим алайҳис салом Абу Қубайс тоғига чиқиб, ҳамма одамларни чақирдилар. Бас, Худойи таъоло Иброҳим алайҳис саломнинг овозларини Одам алайҳис салом фарзандларининг ҳаммасига эшиттирди. Бул тариқа овоз қилдилар: "Эй ҳалойиқлар, Худойи таъоло сизларга уй бино қилди ва амр қилди сизларни ҳаж қилмоққа. Бас, тавоф қилинглар ул уйни". Иброҳим алайҳис салом ҳеч кимни кўрмадилар, бироқ халойиқнинг овозини эшитдиларким, уларнинг баъзиси бул дунёга келган, баъзиси отасининг пушти камарида ва баъзиси онасининг раҳми (қорни)да туриб жавоб бердиларким, "лаббайка" деб. Бир марта айтган бир марта ҳаж қилгай, ошиқча айтганлар ошиқча ҳаж қилгайлар. Ва кимки "лаббайка"ни айтиб жавоб беролмади, асло ҳаж қилолмагай. Чунончи, "Мабсут"да ва "Музмарот"да мазкурдир.

Бас, эҳромдаги киши хотини бирла жимоъ қилмоқдан ва жимоъ ҳақида гапиришдан ўзини тортгай ва эҳтиёт қилгай. Ва шариатнинг ҳудудидан чиқмоқдан, яъни шариат чегараларидан чиқмоқдан ва гуноҳ қилмоқдан эҳтиёт бўлгай.

وَالْجِدَالُ

Ва яна ҳамроҳлар ва киракашлар бирлан уриш ва талош қилмоқдан ва талаш қилмоқда беҳуда сўзлардан ҳам сақлангай ва эҳтиёт бўлгай.

وَقَتْلَ صَيْدِ الْبَرِّ وَالْإِشَارَةَ إِلَيْهِ وَالِدَّلَالَ عَلَيْهِ وَالتَّطْيِبَ
وَقَلَمَ الظُّفْرِ وَسَتْرُ الْوَجْهِ وَالرَّأْسِ

Ва яна қуруқликда туғилган шикорни, яъни уни ўлдирмоқдан ўзини сақлагай ва эҳтиёт қилгай. Бас, ул нарсаким, сувнинг ичида бўлса, уни ўлдирмоқ ҳалолдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва яна ҳозирдаги сайдни ўлдирмоққа ишорат қилмоқдан ўзини сақлагай. Ва яна ғойибдаги сайдни тутмоққа далолат қилмоқдан ўзини сақлагай. Бас, сайдни ушламоқдан парҳез

қилгай. Ва яна сайдни ушлагувчига ёрдам бермоқдан ўзини сақлагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва яна эҳром боғлагандан кейин хушбўй нарсадан ўзига суртмоқдан парҳез қилгай. Хушбўйни ҳидламоқ, райҳон ва хушбўй мевани ҳам ҳидламоқ макруҳдур. Чунончи, "Муҳит"да мазкурдир.

Ва яна тирноқ олмоқдан ўзини сақлагай, борди-ю, бир тирноқни бўлса ҳам. Хоҳ ўзи олсин, хоҳ бошқа кишининг амри бирла олсин, ё бир одамнинг тирноғини олиб қўйсин. Фақат, ўзининг тирноғи синса, олса бўлгай, андоғким, ўсмайдиган бўлса, ул замонда олса, токи йўқдур. Чунончи, "Муҳит"да мазкурдир.

Ва яна эҳром боғлаган эркак киши юзини ва бошини беркитмоқдан ўзини сақлагай. Яъни, бошини ва юзини очик қўйгай. Лекин хотин киши бошини ёпгай ва юзини ёпмагай, зероки эҳромлик хотин киши юзини ёпмагай. Уламолар бул қавлга иттифоқ бўлганлар. Гарчи хотинлар аврати мастура бўлсалар ҳам, гарчи юзини очмоқда фитна пайдо бўлса ҳам (юзини ёпмагайлар). Чунончи, "Зоҳидий"да ва "Баҳру-р-роиқ"да мазкурдир.

وَ غَسَلَ رَأْسَهُ وَ لِحْيَتَهُ بِالْخِطْمِ وَ قَصَّهَا وَ حَلَقَ رَأْسَهُ وَ
شَعْرَ بَدَنِهِ

Ва яна бошини сирка ва зайтун ёғи бирла ва соқолини хитм қўшилган сув бирла ювмагай, бу хитмийда қўшбўлик бўлгани сабабдир. "Кашфу-л-луғот"да айтибдурлар, хатмий би-л-фатҳ, яъни биринчи ҳарфи забар бирла ё зер бирла ёзилур, бир гулнинг номидурки, ул гул қизил ва сариқ бўлур. Бу гулхайридур. Агар собун, ишқор ё сувнинг ўзи бирла бўлса, ул муҳримга ҳеч нарса лозим эмас ва бул масъала би-л-ижмоъ, яъни би-л-иттифоқдур. Чунончи, "Шарҳи Таҳовий"да мазкурдир.

Ва яна эҳром боғлаган киши соқолини қирмоқдан ўзини сақлагай. Ва яна сочини олмоқдан ўзини асрагай, бу Худойи таъолонинг қавли (сўзи) тўғрисидаким: "Вала таҳлиқу руусакум" оятининг охиригача. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

Мўйини қирмоқда ҳам мўй тарошламоқнинг маъноси бордур. Бас, муқаррар собит бўлди, мўйни қирмоққа ҳам наҳй собит бўлди, бу оят далили билаким, бошларингни тарошлаб олманглар, дегандан мурод мўйни йўқ қилмоқдур, қандоқ бўлса ҳам, хоҳ тарошлаб олсин, яъни устара била олсин, хоҳ қирқиб олсин, яъни қайчи ва дукорд бирла олсин, хоҳ юлиб олсин, хоҳ оҳак бирла олсин, яъни оҳак ва зирнихни аралаштириб, мўйлик жойга суртса, мўйни дарҳол тушириб юборгай, уни истеъмол қилган бўлсин. Ва ё куйдирмоқ бирла мўйни олган бўлсин, қайси жойидан бўлса ҳам баробардур, хоҳи бошдан, хоҳ бошқа аъзодан бўлсин. Чунончи, "Баҳру-р-роиқ"да мазкурдир.

Ва яна эҳром боғлаган киши баданининг мўйини олмоқдан ўзини сақлагай, лекин Чалабий раҳматуллоҳи алайҳ айтдилар, кўз ичидан ўсиб чиққан мўйни юлиб олмоқ ҳукмдан ташқаридур. Бас, батаҳқиқ бизларнинг баъзи машойихларимиз айтдилар, кўзнинг ичида кўкарган мўйни олмоқда бизнинг мазҳабимизда ҳеч нарса вожиб эмас. Чунончи, "Баҳру-р-роиқ"да мазкурдир.

وَلَبَسَ مَخِيطٍ وَ عِمَامَةً وَ خُفَّيْنِ وَ الْمَصْبُوعَ بِطِيبِ الْأَ
بَعْدَ زَوَالِهِ لَا الْأَسْتَحْمَامَ وَ الْأَسْتَظْلَالَ بَيْتٍ أَوْ مَحْمَلٍ وَ
شَدَّ هَمِيَّانَ فِي خُصْرِهِ وَ أَكْثَرَ التَّلْبِيَةَ مَتَى صَلَّى أَوْ عَلَا
شَرْفًا أَوْ هَبَطَ وَادِيًا أَوْ لَقِيَ رَاكِبًا أَوْ أَسْحَرَ وَ إِذَا دَخَلَ
مَكَّةَ بَدَأَ بِالْمَسْجِدِ وَ حِينَ رَأَى الْبَيْتَ كَبَّرَ وَ هَلَّلَ

Ва яна тикилган кийимни киймоқдан ўзини эҳтиёт қилгай. Ва яна бошига салла ўрамоқдан сақлангай. Ва яна икки оёғига этик ё маҳси киймоқдан сақлангай, магар соғини кесгандан кейин кийса бўлур. Ул соғи кесиб ташланган этик кафш тополмаган киши тўпуғининг тагидан кесиб ташлаб кийгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва яна хушбўй бўёқ бирла бўялган кийимни киймоқдан ўзини сақлағай, магар хушбўйлиги кетгандан кейин кийса дурустдур.

Ҳаммомга тушмоқдан ва чўмилмоқдан ўзини тортмағай. Ва яна уйнинг соясида ё туянинг устига қўйилган катта кажаванинг соясида сояланса, зарар йўқдур. Ва яна пул соладиган ҳамённи белига боғламоқнинг зарари йўқдур.

Эҳром боғлаган киши юқорида баён бўлган "Аллоҳумма лаббайка"ни кўп айтғай, қачонки намоз ўқиб бўлса, қудрати етгунча айтғай. Бас, албатта ул "лаббайка"ни кўп айтмоқ суннатдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ё баланд жойга чиққанда, ё паст жойга тушганда, ё ҳожиларнинг баъзисига йўлиққанда, хоҳ пиёда, хоҳ сувора бўлсинлар, "лаббайка"ни кўп айтғай. Чунончи, ишора қилинибдур анга "Ниҳоя"да. Ё саҳар вақтларида бир ҳолдан иккинчи ҳолга айланганда, ё ҳар вақтики, уйқусидан уйғонганда "лаббайка"ни кўп айтғай. Зероки эҳромда талбия айтмоқ, яъни "Аллоҳумма лаббайка"ни охиригача айтмоқ намоздаги такбирга ўхшашдур бир ҳолдан иккинчи ҳолга ўтганда.

Ва Маккаи муаззамага кирган замонда аввал Масжиди Ҳаромга киришни бошлағай, кун чиқар тарафидан, Бани Жайбанинг эшигидан. Шул тарафдан кирмоқ мустаҳабдур. Ушбудек "Китоби Ихтиёр"да мазкурдир.

Тавозуъ ва хушуъ бирла такбир айтиб, ул мақомнинг улуғлигини ёдига олиб, Масжиди Ҳаромга киргай. Шундан сўнг Каъбатуллоҳни кўрган замон такбиру таҳлил айтғай, яъни Худойи таъоло Каъбадан ва бошқа ҳар қандай нарсадан улуғроқ, деган мулоҳазани қилиб, "Аллоҳу акбар" дегай. Ва ҳам хоҳлаган дуо бирла дунёвий ва ухравий мақсудларининг ҳусулини Худойи таолодин сўраб дуо қилгай, зероки дуо қабул бўладиган мақомидур.

Ва яна "Ла илаҳа иллаллоҳ"ки, тавҳиднинг калимасидур, Каъбатуллоҳнинг улуғлигидан навъи ширк (ширк тури) юз бермаслигидан эҳтиёт бўлмоқ учун ани айтғай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва Маккаи муаззаманинг ўртасида масжид бордур. Масжиди Ҳаромнинг ҳамма газлари бир юз йигирма минг газдур ва Масжиди Ҳаромнинг тоқу равоқлари бир юз қирқ еттидур.

Ва устунлари тўрт юз йигирма тўртдур. Устунларининг ҳаммаси мрамор тошдан ва рухомдан, яъни мулойим оқ тошдандур. Масжиди Ҳаромнинг ўн беш эшиги бордур. Чунончи, "Жомий-у-р-умуз"да мазкурдир. Махфий қолмагай-ким, ўн нимарсаки, аллома Қўҳистоний баён қилибдурлар, ул жанобнинг замонларида эрди, аммо андин кейин зиёда нарсалар пайдо бўлубдур. Дарвоза ва меҳроблар ва устунлар бўлак бўлибдур. Чунончи, буни аллома Қутбу-д-дин мутааххириндан Маккаи муаззаманинг тарихида таҳқиқ қилибдурлар. Билмоқ керакким, аллома Қутбу-д-дин айтибдурлар, Масжиди Ҳаромнинг эшиклари ва тоқуравоқлари ушбу замонда ўн тўққиз адад эшикдур. Ушбу ўн тўққиз адад эшиклар ўттиз тўққиз тоқдан очилгандур. Каъбаи муаззаманинг кун чиқиш тарафида ўн бир эшик бордур. Хонаи Каъбанинг эшигига ва мақомга рўбарўдур. Анинг бири — Бобу Саломдур, ул Бобу Салом уч дарбозаликдур. Иккинчиси — Бобу-н-Набийдур. Ул икки дарбозадур. Бобу-н-Набий деб от қўйилганининг сабаби шулки, Онҳазрат саллаллоҳу алайҳи васаллам аксари кирмоқ ва чиқмоқлари ул эшикдан бўлур эрди. Чунончи, "Китобу-ш-шифо"да нақл қилинди. Учинчи, Бобу-л-жаноиздур, ул уч дарбозадур. Ушбу вақтда Бобу Аббос разийаллоҳу анҳунинг саройлари муқобилидадур. Ва гоҳо Бобу-н-Набий ҳам Бобу жаноиз дейилур. Тўртинчи эшик Бобу Бани Ҳошимдурки, ушбу вақтда Бобу Али деб машҳурдур ва ул уч эшикдур. Бешинчи дарбоза — Бобу-Наушдур. Ул икки дарбоза бўлур. Олтинчи дарбоза — Бобу Баъладур, ул ҳам икки дарбоза бўлур. Еттинчи дарбоза — Бобу Сафодур, ул беш дарбоза бўлур. Саккизинчи дарбоза — Бобу Шариф Ижлондур, ул икки дарбоза бўлур. Тўққизинчи дарбоза — Бобу Жиёддур ва ул икки дарбоза бўлур. Ўнинчи дарбоза Бобу Мужоҳиддур, ул икки дарбоза бўлур. Ўн биринчи дарбоза Бобу Ум-маҳонийдур, ул икки дарбоза бўлур. Ўн иккинчи дарбоза Бобу видоъдур, ва ул икки дарбоза бўлур. Ўн учинчи дарбоза Бобу Иброҳимдур, ул бир дарбоза бўлур. Ўн тўртинчи дарбоза Бобу Қутайбадур, ул бир дарбоза бўлур. Ўн бешинчи дарбоза Бобу Зиёдадур, ул уч дарбоза бўлур. Ўн олтинчи дарбоза Бобу-д-Дарадур, ул бир дарбоза бўлур. Ўн еттинчи дарбоза Бобу Ижладур, ул бир дарбоза бўлур. Ўн саккизинчи дарбоза Бобу Умрадур, ул бир дарбоза бўлур. Ўн тўққизинчи дарбоза Бобу Атийқдур, ул бир дарбоза бўлур.

Аммо Масжиду-л-Ҳаромнинг устунлари икки қисмдур: бир қисми рухомдан ва икки қисми суввондандур. Рухом деб юмшоқ оқ тошни айтилуру ва суввон деб қаттиқ оқ тошни айтилуру. Ва бул тошлардан бўлган уч юз ўн бир адад устун бордур. Ва ушбу устунлардан олтмиш иккиси рухомдан, Масжиди Ҳаромнинг кун чиқиш тарафидадур. Шимол тарафидан Ҳатимгача саксон бир устун оқ мулойим тошдур. Ва кун ботар тарафида олтмиш тўрт устун бордур. Ушбу олтмиш тўрт устундан олти устун оқ қаттиқ тошдан, эллик саккизи оқ мулойим тошдан. Ва жануб тарафида саксон уч устун бордур. Ул саксон уч устундан ўн бир устун оқ қаттиқ тошдандур, етмиш иккиси рухомдан, яъни оқ мулойим тошдандур. Дору-н-Надва тарафида ўн беш устундур, ул ўн беш устундан бири суввондан, яъни оқ қаттиқ тошдандур. Ўн тўрти оқ мулойим тошдандур. Ва яна Бобу Иброҳим тарафида рухомдан олтин устун бордур.

Ва ул иккинчи қисм Шумайсийнинг тошидандур. Шумайсий деб нисбат берилганининг боиси шулки, Маккаи муаззама бирла Жидданинг ўртасида бир қудуқ бордур, ани Биъру Шумайсий дейилур. Ва ул қудуқнинг олдида сариқ ранг тоғлар бордур, ул устунларни шул талардан Маккаи муаззамага келтургандурлар. Айтибдурларким, Ҳароми шарифнинг Жидда тарафидан ҳадди, яъни чегара жойи ул қудуқдур. Бас, Шумайсий устунлар Масжиди Ҳаромда икки юз қирқ тўртдур. Масжиди Ҳаромнинг кун чиқар тарафида ўттиз устун бўлур, шимол тарафида қирқ тўрт устун бўлур ва кун ботар тарафида ўттиз олти устун бўлур ва жануб тарафида етмиш олти устун бўлур. Масжиди Ҳаромнинг тўрт рукнида тўрт устун бўлур. Ва яна зиёдаси Дору-н-Надвада ўттиз олти устундур. Ва яна зиёдаси Бобу Иброҳимда ўн саккиз устундур.

Ва аммо Масжиди Ҳаромнинг қуббалари бир юз эллик икки қубба бўлур ва анинг йигирма тўрти Масжиди Ҳаромнинг кун чиқар тарафидадир ва кун ботар тарафида ҳам йигирма тўрт қубба бўлур. Шимол тарафида ўттиз олти қубба бўлур ва жануб тарафида ўттиз олти қубба бўлур. Ҳарвур номли мавзеъ яқинидаги Масжиди Ҳаром рукнида бир қубба бордур ва яна ошиқчаси Бобу-н-Надвада ўн олти қуббадур. Ва аммо Масжиди Ҳаромнинг кунгиралари бир минг уч юз олтмиш икки кунгирадур. Ул жумладан йигирма етти кунгираси

рухомдан, яъни оқ мулойим тошдандурки, аларнинг ўртасида бир кунгираси кун чиқар тарафида узундур, қолган бир юзу ўттиз беш кунгираси Шумайсий тошидандур. Ва яна Масжиди Ҳаромнинг шимол тарафида уч юз қирқ бир кунгира бўлур, ул жумладан еттиси рухомдурки, анинг уч кунгираси узундур, қолган тўрти Шумайсий тошидандур. Ва яна Масжиди Ҳаромнинг кун ботар тарафида икки юз тўрт кунгирадур, ул жумладан етмиш беш кунгираси рухомдурки, аларнинг ўртасида бир кунгира узундур. Қолган бир юз йигирма тўққиз кунгираси Шумайсий тошидандур. Ва яна Масжиди Ҳаромнинг жануб тарафида уч юз ўттиз беш кунгира бордур. Ул жумладан етмиши рухомдан, яъни мулойим оқ тошдандурки, ул кунгиралардан уч кунгира узундур ва қолган олтмиш етти кунгираси Шумайсий тошидандур. Ва яна зиёда Бобу Иброҳимда бир юзу қирқ олти кунгира бордур. Ҳаммаси Шумайсий тошидандур, бўлак эмас.

Ва аммо Масжиди Ҳаромнинг азон учун қилинган миноралари ушбу замонда етти адад минорадурким, ул минораларда беш вақт намозда азон айтурлар. Ул минораларнинг бири Бобу Умранинг тепасида, иккинчи минора Бобу Саломнинг устида, учинчи минора Бобу Алининг устида, тўртинчи минора Бобу Ҳарвуроада, яъни Бобу видоънинг устида, бешинчи минора Бобу Зиёдада, олтинчи минора Султон Фобитнойки, воқеъдур Сафо бирла Марванинг ўртасида Масъога яқин, еттинчи минора Султон Сулаймонхонки, Бобу Зиёда бирла Бобу Саломнинг ўртасида воқеъдур. Ва ўтган замонда Масжиди Ҳаромнинг бошқа миноралари ҳам бор эрди, деб таворих уламолари китобларида айтибдурлар ва лекин ул миноралардан ушбу замонда асло боқий қолмабдур. Ушбу Қутбу-д-диннинг ҳосили каломлари:

وَدَعَا بِمَاشَاءَ ثُمَّ اسْتَقْبَلَ بِالْحَجَرِ وَكَبَّرَ وَهَلَّلَ يَرْفَعُ
يَدَيْهِ كَالصَّلَاةِ وَاسْتَلَمَهُ إِنْ قَدَرَ غَيْرَ مُؤَذٍّ وَالْأَيْمَسُ
شَيْئاً فِي يَدِهِ وَقَبْلَهُ

Ва дуо қилгай хоҳлаган дуолар бирла, андин кейин Ҳажару-л-асвадга юзини қаратгай ва такбир айтгай ва таҳлил айтгай, намозда такбири таҳримада қўл кўтаргандек икки қўлини кўтаргай қулогининг юмшоғига, андин кейин икки қўлини ёнига ташлагай, чунончи, "Тухфа"да мазкурдир. Ва яна Ҳажару-л-асвадни қўли бирла ушлаб ўпгай. Агар ҳеч кимни огритмай ўпмоққа қодир бўлса. Ва агар одамлар кўплигидан Ҳажару-л-асвадга яқинлашолмаса, қўлига бир нимарсани ушлагай, хоҳ асо, хоҳ бошқа нимарса бўлсин, Ҳажару-л-асвадга еткуруб олиб, ани ўпгай.

وَإِنْ عَجَزَ اسْتَقْبَلَهُ وَكَبَّرَ وَهَلَّلَ وَحَمِدَ اللَّهَ تَعَالَى وَ
صَلَّى عَلَى النَّبِيِّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

Ва агар шундоқ қилмоқдан ожиз бўлса, Ҳажару-л-асвадга рўбарў бўлгай, икки кафтининг ичини Ҳажару-л-асвад тарафига ишорат қилиб, таҳлил ва такбир айтгай ва яна Худойи таъолога ҳамд ва сано айтгай ва яна Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламга салават айтгай, андин кейин кафтини ўпгай ва Каъбаи муаззамани тавоф қилгай, яъни атрофидан пиёда айлангай, беузр бўлса. Агар сувора бўлиб, бир одамга миниб, узрсиз тавоф қилса, тавофни қайтадан қилгай, агар Маккаи муаззамада турса, агар турмаса, ул кишига қон чиқармоқ лозим бўлур. Чунончи, "Муҳит"да мазкурдир. Ва бул тавофни тавофу қудум дейилур ва тавофу таҳиййа ҳам дейилур. Ва тавофу лиқо ҳам дерлар. Тавофу қудум деб келмоқ учун суннат бўлган тавофга айтилур.

وَسُنُّ لَلْأَقَايِ أَخْذًا عَنْ يَمِينِهِ مِمَّا يَلِي الْبَابَ رَأً
الْحَطِيمِ سَبْعَةَ أَشْوَاطٍ يَرْمِلُ فِي الثَّلَاثِ الْأَوَّلِ مُضْطَبِعًا وَ
كُلَّمَا مَرَّ بِالْحَجَرِ فَعَلَ مَا ذَكَرَ

Ва бул тавоф атрофлардан келган одамларга суннатдур. Тавоф қиладурган киши ўзининг ўнгидан тавофни бошлагай. Каъбатуллоҳни ўзининг чап тарафига қилгай, Каъбатул-

лоҳнинг эшиги ёнидан таъофни бошлагай. Ҳатим деворларининг ташқарисидан етти маротаба Катъатуллоҳни айлангай. Аввалги уч таъофда, яъни айланганда олиб юргай ва китфларини ҳаракатлантириб елгай. Қолган тўрт таъофда ўз одатича юргай, ридосининг ўртасини ўнг қўлтиғига қилиб, икки тарафини чап китфига ташлагай ва ҳар қачонки Ҳажару-л-асваддан ўтса, юқорида баён қилинганни қилгай, яъни ҳеч кимга изо бермай, Ҳажару-л-асвадни ўпгай. Агар одамларнинг издиҳоми жиҳатидан ўпарга ожиз бўлса, асо бирла ё бошқа нимарсани Ҳажару-л-асвадга еткуруб ани ўпгай. Агар анга ҳам ожиз бўлса, юзини Ҳажару-л-асвадга тўғрилаб, икки кафтининг ичини Ҳажарул-асвадга ишорат қилиб ўпгай.

وَاسْتَلَامَ الرُّكْنَ الْيَمَانِي حَسَنٌ وَخَتَمَ الطَّوَافَ بِاسْتِلَامِ
الْحَجَرِ ثُمَّ صَلَّى شَفْعًا تَحِبُّ بَعْدَ كُلِّ طَوَافٍ عِنْدَ الْمَقَامِ أَوْ
غَيْرِهِ مِنَ الْمَسْجِدِ ثُمَّ عَادَ وَاسْتَلَمَ الْحَجَرَ وَكَبَّرَ وَهَلَّلَ وَ
خَرَجَ فَصَعِدَ الصَّفَا

Ва яна таъоф қилганда рукну йамонийни қўли билан ушламоқ ва ўпмоқ ҳасандур, яъни мустаҳаб ва одобдур. Ва юқорида баён бўлган тартиб бўйига Ҳажару-л-асвадга қўлини суртиб ўпмоқ бирла таъофни тамом қилгай. Андин кейин икки ракаат намоз ўқигай. Бул икки ракаат намозни ўқимоқ ҳар таъофдан сўнгра вожиб бўлур ва агар муяссар бўлса, мақоми Иброҳимда ўқигай. Мақом деб маркабларидан тушмоқда ва минмоқда Иброҳим алайҳис саломнинг турган жойлари айтилур. Ва ул мақом тошдур, анда Иброҳим алайҳис салом қадамларининг нишонаси бордур. Ул мақом бўлган тошнинг йигирма етти газ миқдори узундур. Қадамларининг узунлиги ўн қарич, эни етти қаричдур. Чунончи, "Жомийу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва агар бул мақомда икки ракаат намоз ўқимоқ муяссар бўлса, Масжиди Ҳаромда ўқигай. Андин кейин қайтиб келиб Ҳажару-л-асвадга қўлини суртиб ўпгай. Ва яна такбир ва таҳлил айтгай Замзами шарифдан ичгандан кейин. Масжиди

Ҳаромдан чиққай оҳисталик бирла хоҳлаган эшикдан. Ва авло ва яхшироқ шулки, Бобу Бани мадзумдан чиққай. Чунончи, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам чиқиб эрдилар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Замзами шарифни ичганда бундоғ дуо ўқигай:

اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَسْتَلِكْ رِزْقًا وَّاسِعًا وَّعِلْمًا نَّافِعًا وَشِفَاءً مِّنْ -
كُلِّ دَاءٍ

Чунончи, "Фатҳу-л-қадир"да мазкурдир. Андин кейин Каъбаи муаззама кўрунгунча Сафо тоғига чиққай. Чунончи, "Кофий"да мазкурдир.

وَاَسْتَقْبِلَ الْبَيْتَ وَكَبِّرْ وَهَلِّلْ وَصَلِّ عَلَى النَّبِيِّ عَلَيْهِ
السَّلَامُ وَرَفَعْ يَدَيْهِ وَدَعَا بِمَا شَاءَ ثُمَّ مَشَى نَحْوَ الْمَرْوَةِ
سَاعِيًا بَيْنَ الْمِيلَيْنِ الْأَخْضَرَيْنِ فَصَعَدَ فِيهَا وَفَعَلَ مَا
فَعَلَ عَلَى الصَّفَا

Ва Каъбаи муаззамага рўбарў бўлгай ва такбир ва таҳлил айтгай. Пайғамбар алайҳис саломга салавот айтгай. Ва икки қўлини кўтариб хоҳлаган нимарсасини — динийа ва дунёвия ҳожатларини тилаб дуо қилгай. Дуонинг шартлари бирлаким, аввал — ҳамд, иккинчи — салавот, учинчи — хузуъ ва хушуъ бирла. Чунончи, "Ғаввос"да ҳам мазкурдир. "Жавҳарату-н-наййира"да айтибдурлар, Ҳасан Басрий раҳматуллоҳи алайҳ айтибдурлар: дуо ўн беш мавзеъда мустажо бўлур: бири — тавофда; 2 — Мултазами шарифнинг олдида; 3 — Мезобнинг тагида; 4 — Каъбаи муаззаманинг ичида; 5 — Замзамнинг олдида; 6 — Сафонинг устида; 7 — Марванинг устида; 8 — саъйда; 9 — Халфу-л-мақомда; 10 — Арафотда; 11 — Муздалифада; 12 — Минода; 13 — тош отганда. Бас, маҳрум бўлур кимки ушбу баён бўлган жойларда дуо қилурда тараддуд ва жаҳд қилмаса.

Андин кейин Сафодан тушиб, албатта Марвага боргай. Милайни ахзарайннинг орасида, яъни икки сабз (яхши) милнинг орасида шитоб бирла шошилиб югуриб боргай. Ва саъй қилганда бул дуони ўқигай:

رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَتَجَاوَزْ عَنْ مَا تَعْلَمُ أَنَّكَ أَنْتَ الْأَعَزُّ
الْأَكْرَمُ وَاهْدِنِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ فَإِنَّكَ تَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ

Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир. Ва бул Милайни ахзарйан йўртиб ўтадурган мавзеъга нишона учундур, иккала мил тарашланиб қўйилгандур. Иккаласи ҳам масжидга муттасилдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Андин кейин Марва тоғига чиққай, Сафо тоғида қилган амалларини Марвада ҳам қилгай, яъни такбир ва таҳлил айтгай ва Пайғамбар алайҳис саломга салавот юборгай ва қўл кўтариб дуо қилгай.

ثُمَّ سَعَى إِلَى الصَّفَى فَصَارَ اثْنَيْنِ يَفْعَلُ هَكَذَا سَبْعًا ثُمَّ
سَكَنَ بِمَكَّةَ مُحَرِّمًا وَطَافَ نَفْلًا مَا شَاءَ وَخَطَبَ الْإِمَامُ
سَابِعَ ذِي الْحِجَّةِ وَعَلَّمَ الْمَنَاسِكَ

Андин кейин Марвадан Сафога боргай. Икки сабз милнинг орасидан шитоб бирла ўтгай. Милдан ташқари жойларда оҳиста юргай. Бас, бул саъй икки бўлгай: бири — Сафодан Марвага саъй қилиб бормоқ, иккинчиси — Марвадан Сафога саъй қилиб бормоқдур. Ушбу тариқада етти маротаба саъй қилгай. Бул етти саъйнинг тўрти Сафодан Марвага саъйдур, учи Марвадан Сафога саъйдур. Саъйни Сафодан бошлагай, Марвада тамом қилгай. Андин кейин, яъни саъй қилиб бўлгандан кейин масжидга кириб, икки ракаат намоз ўқигай. Чунончи, "Қозихон"да мазкурдир.

Агар ҳаж вақти бўлмаган бўлса, эҳроми бирла Маккаи муаззамага кириб, эҳромни йўқ қиладурган нимарсалардан ўзини эҳтиёт қилиб, ҳаж вақтига интизор бўлиб тургай. Ва хоҳлаганча тавоф қилгай, ҳар етти тавоф қилгандан кейин

икки ракаат нафл намоз ўқигай. Ва хутба ўқигай имом ё ҳажнинг амири қурбон ойининг еттинчи кунда намози пешиндан кейин ва ҳаж амрларини ўргатгай. Қурбон ойининг саккизинчи кунидан бошлаб Арафа кунининг заволи вақтигача, яни қиёмдан андак ўтгунча ҳажнинг ҳукмларини хатиб баён қилиб, таълим бергай. Андин кейин Қурбон ойининг тўққизинчи кунда, яъни Арафа кунда қиёмдан кейин намози жумъанинг хутбасидек икки хутба ўқигай. Бул хутбани арафа кунининг қиём вақтидан кейин бошлаб, ойнинг ўн биринчи кунни қиём вақтигача зарур ва лозим бўлган ҳажнинг ҳукмларини хатиб баён қилгай. Андин кейин Қурбон ойининг ўн биринчи кунда Минода бир хутба ўқигай, бул хутбани ойнинг ўн биринчи кунни намози пешиндан сўнгра бошлаб, ўн учинчи кунни қиёмдан кейингача зарур бўлган ҳаж амрларини ва ҳам монё бўлган сабабдан қолган амрларни ва ё қазо қолган феълларининг тариқини хатиб баён қилгай.

Ва имом Маккаи муаззамадан одамлар бирла ойнинг саккизинчи кунда намози бомдоддан кейин Мино тарафига чиқар. Ул кунни "Явму тарвия" дейилур. Тарвия деб от қўйилганининг сабаби шуки, Иброҳим халилulloҳ алайҳис салату вассалом бир кеча туш кўрдилар, гўёки бир айтгувчи айтадур: "Батаҳқиқ Худойи таоло сенга шул ўғлингни забиҳ қилмоққа амр қилди, яъни сўймоққа буюрди". Қачонки тонг отганида ул кўрган амри тўғрисида тафаккур қилди, яъни ўйлади. Ул фармон Худойи таъолоданмикин ё эмасмикин деб, анинг учун ул кунни шак кунни дейилур. Андин кейин тўққизинчи кунда: "Ул амр Худойи таъолодан эканлигини билдим", - дедилар. Бас, ушу сабабдан ул кунга Арафа деб от қўйилубдур. Андин кейин ўнинчи кунни кечада туш кўрдилар. Бас, қасд қилдилар Ҳазрати Иброҳим алайҳис салом Исмоил алайҳис саломни сўймоққа. Ўнинчи кунига ул сабабдан "Явму-н-наҳр" деб от қўйдилар. Явму-н-наҳр деб қурбон ҳайит кунни айтилур. Чунончи, "Кирмоний"да ва "Ғаввосу-л-баҳрайн" ва "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва Минода Арафа кунининг намози бомдодигача тургай ва етгай. Бас, Минода одамлар бирла намози пешинни ва асрни ва намози шомни ва хуфтанни ўз вақтларида ўқигай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Арафа кунни тонг қоронғулигида намози бомдодни ўқиб, андин кейин Минодан Арафотга боргай.

Минодан Арафотга тахминан олти милдур, яъни икки тошдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَعَرَقَاتُ كُلِّهَا مَوْقِفُ الْأَبْطَنِ عُرْنَةً فَإِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ
خَطَبَ الْإِمَامُ كَالْجُمُعَةِ

Ва Арафотнинг жамиъи жойлари вуқуфнинг қарзини адо қилмоққа салоҳиййати бордир. Магар Урна номли мавзёким, ул Арафот остидаги кенгроқ бир водийдур. Вуқуфнинг фарзини адо қилмоққа салоҳиййати йўқдур. Ул жойда Шайтон тургай. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир. Ва яна ул жойда туриб бўлмаслик Пайғамбар алайҳис саломнинг сўзлари тўғрисидаким, Арафотнинг жамиъи жойлари турадиган жойдур ва кўтарилинглар водийи Муҳассарадан, дедилар. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир. Ва лойиқ шулки, ўтгувчиларга зарар теккурадурган жиҳатидан йўлга ҳам тушмагайлар. Чунончи, "Муҳит"да мазкурдир. Бас, қачонким кун Зойил бўлиб, намози пешин вақти кирса, имом ё имомнинг ноиби намози пешиндан илгари минбарга чиқиб ўлтиргай, муаззин хатиб имомнинг олдида рўбарў туриб азон айтгай. Андин кейин хатиб икки хутба ўқиғай. Намози жумъа хутбасининг ўртасида ўлтиргандек хутбанинг орасида ўлтургай. Ва одамларга лойиқ ва муносиб шулки, имомга яқин тургайлар. Имом дуо қилгай ва аҳкоми ҳажни таълим бергай. Бас, ўрганиб, ёд олгайлар ва эшитгайлар. Ва лойиқ шулки, имомнинг орқасида тургайлар, токи қиблага рўбарў бўлгайлар. Ва бул тариқа турмоқ афзаллигининг баёни: зероки Арафотнинг жамиъи жойи турадурган жойдур. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

وَجَمَعَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ بِأَذَانٍ وَاقَامَتَيْنِ وَشَرِطَ
الْجَمَاعَةَ وَالْأَحْرَامُ فِيهِمَا فَلَا يَجُوزُ الْعَصْرُ لِفَاقِدِ أَحَدِهِمَا
ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى الْمَوْقِفِ

ва имом қавм бирла намози пешиннинг охири вақтида пешин бирла асрни бир азон икки такбир бирла ўқиғай, бул

тариқадаким, аввал муаззин намози пешин ва намози аср учун минбарнинг олдида бир азон айтгай, андин кейин муаззин намози пешин учун такбир айтгай. Имом жамоат бирла намози пешинни ўқигай. Андин кейин муаззин намози аср учун яна такбир айтгай. Имом намози асрни ҳам пешиннинг вақтида жамоат бирла ўқигай, ровийлар, яъни ривоят қилгувчиларнинг иттифоқлари бирла икки намозни бир намознинг вақтида жам қилмоққа батаҳқиқ нақл ошкора ворид бўлубдур. Ва ул ҳадисда иттифоқи ровийдурким, ривоят қилдилар Жобир разийаллоҳу анҳуки, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам ўқидилар икки намозни бир азон, икки такбир бирла. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир. Ва яна шарт қилинибдур пешин намози бирла асрни бир вақтда йиғиб ўқимоққа. Имом ё имом ноиби бирла жамоат иккала намозда жамоа бўлмоқ ва ҳаж учун эҳромлик бўлмоқ. Бас, намози асрни пешиннинг вақтида ўқимоқ — мазкур икки шартнинг бирини топмаган кишига дуруст эмас. Ул икки шартнинг бири — эҳромлиқ бўлмоқ ва бири — имом ё имом ноиби бирла жамоат бўлмоқдур. Намози асрни ўқиб бўлгандан кейин имом қавм бирла Мавқифга боргайлар ва ул Мавқиф Арафотнинг жойидандур, тоғнинг ёнида, тоғни Жабали Раҳмат дейилур. Маккаи мукаррамадан тўрт тошлик йўлдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ул Мавқифга Мавқифи Азийм ва Мавқифу Имом деб от қўйилибдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

بَغُسلِ سُنٍّ وَ يَكْفَى حُضُورُ سَاعَةٍ مِنْ زَوَالِ عَرَفَةَ إِلَى فَجْرِ
يَوْمِ النَّهْرِ وَلَوْ نَائِمًا أَوْ مُغْمًى عَلَيْهِ أَوْ أَهْلًا عَنْهُ رَفِيقُهُ أَوْ
جَهْلًا أَنَّهَا عَرَفَةُ وَإِذَا غُرُبَتِ الشَّمْسُ أَتَى مُزْدَلِفَةَ وَ
كُلَّهَا مَوْقِفُ الْأَوَادِي مُحَسَّرٌ

Икки намозни жамъ қилгай ва яна Мавқиф деган мавзеъга чўмилган ҳолида боргай, яъни икки намозни бир вақтда ўқиганда ҳам ғусл қилган бўлгай. Мавқифга ҳам суннати ғусл бирла боргай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Бас,

гусл қилмоқ суннат бўлган жиҳатидан таҳоратдан афзалдур. Чунончи, "Ҳидоя"да ва "Ғаввос"да мазкурдир.

Ва кифоя бўлур оз замон Мавқифда ҳозир бўлмоқ. Арафа куни қиём вақтидан бошлаб қурбонлиқ куни субҳи ёригунча. Ва гарчанд ухласа ҳам, ё беҳуш бўлса ҳам, ё ухлаган одам, ё беҳуш бўлган одам тарафидан ҳамроҳи эҳром боғласа ё эҳром боғлаган киши Арафотни билмаса ҳам, мазкурлардан Мавқифда андак замон тўхтаб турсалар, кифоя қилгай. Яъни, "Вуқуф биарафа" деган фарз соқит бўлурким, ул "Вуқуф биарафа" Арафотда тўхтаб турмоқ эрди. Ва ҳар вақтиким, Арафа куни кун ботса, имом қавм бирла Муздалифага оромда ва оҳисталикда келгай. Муздалифа Арафотнинг масжидидан уч милдур, яъни бир тошлик йўлдур. Ул мақомга нима учун Муздалифа деб от қўйилубдур, зероки ул жойда Одам алайҳис салом Ҳавво разийаллоҳу анҳо бирла учрашдилар, яъни бир-бирларига йўлиқишдилар. Чунончи, "Жавҳарату-н-ниййи-ра"да ва "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва Муздалифанинг ҳамма жойлари вожиб бўлган вуқуфни, яъни тўхтаб турмоқни адо қилмоқ учун салоҳияти бордур, магар Водийи Муҳассар деган водийи Вуқуфи Жамъ номли вожиб бўлган тўхтаб туришни адо қилмоққа салоҳиййати йўқдур. Водийи Муҳассар Муздалифанинг чап тарафидадур. Муҳассар деб от қўйилибдур, зероки ул жойда ҳеч ким тўхтаб турмайдур. Балки ул жойдан шитоб бирла ўтгай. Бас, гўёки ўзига заҳмат ва машаққат бергай. Анинг учун Водийи Муҳассар дейилур. Муҳассарнинг маъноси заҳмат ва машаққат берадургандур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкур.

وَصَلَّى الْعَشَائِينَ فِي وَقْتِ الْعِشَاءِ بِأَذَانٍ وَأَقَامَةً وَإِنْ
أَدَّى الْمَغْرِبَ أَعَادَ مَا لَمْ يَطْلُعِ الْفَجْرُ ثُمَّ صَلَّى الْفَجْرَ
بِغَلَسٍ ثُمَّ وَقَفَ وَدَعَا

Ва Муздалифага келгандан кейин имом қавми бирла намози шом бирла намози хуфтаннинг аввалги вақтида бир азон ва бир такбир ўқигай. Азон бирла такбирни намози шомдан илгари айтгай ва агар намози шомни Арафотда ё Муздалифанинг йўлида ўқиса, тонг ёрмаган муддатда қайтиб ўқимоқ

вожибдур. Бас, ҳар вақтики тонг отса, қайтиб ўқимоқ вожиб эмас. Чунончи, Ҳазрати Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ айтибдурлар. Бул масала "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир. Андин кейин ойнинг ўнинчи куни субҳи содиқ бўлгандан кейин намози бомдодни қоронғулиқ бирла ўқиғай, таъхир қилмағай. Намози бомдодни ўқиб бўлгандан кейин Муздалифада тўхтаб туриб Худойи таъолога ҳамд ва сано айтғай. Ва Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламга салавот айтғай ва таҳлил айтғай, яъни: "Ла илаҳа иллаллоҳ" деғай ва такбир айтғай, яъни "Аллоҳу акбар, Аллоҳу акбар, ла илаҳа иллаллоҳу валлоҳу акбар. Аллоҳу акбар валиллаҳи-л-ҳамд"ни айтғай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Бул Муздалифада тўхтаб турмоқ бизнинг мазҳабимизда вожибдур. Рукн эмасдур. Ҳаттоки агар беузр вуқуфни тарк қилса, қон чиқармоқ лозим бўлур. Чунончи, "Жавҳарату-н-ниййира"да мазкурдир. Ва бул аён бўлганларни қилиб, Худойи таъолодан ҳожатларини тилағай, икки қўлини кўкрагига баробар тутғай ё икки кафтини баробарига кўтариб панжаларини осмон тарафига қилғай. Дуо қилиб бўлгандан кейин қўлини юзига суртғай, зероки дуо қилмоқда суннат ушбу тариқадур.

وَإِذَا اسْفَرَ آتَى بِمَنًى وَرَمَى الْجَمْرَةَ الْعَقَبَةَ مِنْ بَطْنِ
الْوَادِي سَبْعًا خَذْفًا وَكَبَّرَ بِكُلِّ وَقَطَعَ التَّلْبِيَةَ بِأَوَّلِهَا

Ва агар тонг ёриб, кун чиқар вақтига яқин бўлса, Минога келғай. Ул Мино Муздалифадан уч милдур, яъни бир тош йўлдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Таҳлил ва салавот айтғай. Лекин баён бўлган Водийи Муҳассардан шитоб бирла ўтғай. Зероки насоронинг мавқифидир. Ул жойда Иблис алайҳи-л-лаъна тўхтаб ғамгин бўлиб турғай. Чунончи, "Жавҳарату-н-ниййира"да мазкурдур. Арафотдан Минога равон бўлганда дуо ўқиғай, яъни бул дуони:

اَللّٰهُمَّ اِلَيْكَ اَفْضْتُ وَمِنْ عَذَابِكَ اَسْفَقْتُ وَاِلَيْكَ رَغَبْتُ وَ
اَقْبَلْتُ تَوْتِيْ وَاسْتَجِبْ دَعْوَتِيْ

Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир. Ва имом бирла водий ичидан, яъни чуқур сой ичидан қавм бирла тош отгайлар. Баландига ўнг қошининг устидан отгай. Тошга мутаважжиҳ бўлган ҳолда, Каъбаи мукарраманинг чап тарафига муқобил қилган ҳолда отгай. Ва Минога ўнг тарафи муқобил бўлган ҳолда икки қўлини китфи баробари кўтарган ҳолда етти тошни етти маротаба отгайлар ва агар етти тошни бир йўла отсалар, бир мартаба отмоқдан ҳисоб бўлур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Бармоқларининг орқасига қўйгайлар шаҳодат бармоғи бирла ушлаб, яъни ушлагайлар ва ҳар бир тошни отмоқ бирла такбир айтгайлар. Ва аввалги тошни отмоқ бирла "лаббайка" айтмоқни тўхтатгай, яъни тошни аввалги отгандан кейин тошларни отиб тамом қилгунча "лаббайка" калималарини айтмагай. Ва отадурган майда тошни ювмоқ мустаҳабдур. Ушбудек "Мустасфо"да мазкурдир. Маккаи мукаррамани чап тарафида қолдуриб ва Минони ўнг тарафида қолдуриб, пастдан баландга қараб отгай. Ва мустаҳаб шулки, майда тошни Муздалифадан ё йўлдан олгай, отилган майда тошни олдидан олиб отмагай. Ушбу жиҳатданким, ривоят қилинибдур, ҳадисда бордурки, қабул қилинган тош кўтарилур, зероки ул жойда ҳажи қабул бўлмаган кишининг тоши пайдо бўлиб тургай. Ва агар ул айтилган тош бирла отса жоиздур ва албатта бад қилибдур. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир. Ва лойиқ шулки, отадурган тоши ювилган бўлгай, отилмаган тош бўлгай. Зероки ҳадисда бордурки, ҳажи қабул қилинмаган кишининг тошидан бўлак тош қолмагай ва ушбу сабабдан ул жойда беш кўтаримдан зиёда тош йиғилмайдур. Ва батаҳқиқ етти минг йилдан бери тош отилур. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир. Айтилибдур, тош отмоқнинг кайфияти шулки, майда тошни бармоғининг устига қўйгай ва шаҳодат бармоғи бирла ёрдам бергай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

ثُمَّ ذَبَحَ ثُمَّ حَلَقَ أَوْ قَسَرَ وَحَلَقَهُ أَفْضَلُ

Тошларни отиб бўлгандан кейин, агар хоҳласа, қурбонлиғини сўйгай. Андин кейин сочини устара бирла олдирагай ё қайчи бирла қисқа қилгай. Ва сочини қисқа қилмоқдан устара бирла олдурмоқ афзалдур. Чунончи, тўртдан бирини олмоқдан ҳаммасини олмоқ афзалдур. Зероки суннатга муҳолиф бўлган

жиҳатидан тўртдан бирини олмоқ бирла ёмон иш қилибдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва ихтилоф қилдиларким, устарани юргизмоқ вожибми ё мустаҳабми, деб. Чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир.

وَ حَلَّ لَهُ الْأُنثَاءُ ثُمَّ طَافَ لِلزَّيَارَةِ يَوْمًا مِنْ أَيَّامِ النَّحْرِ
سَبْعَةً بَلَاءَ رَمْلٍ وَ سَعَى إِنْ كَانَ سَعَى قَبْلُ وَ أَوَّلُ وَقْتِهِ بَعْدَ
فَجْرِ يَوْمِ النَّحْرِ وَ هُوَ فِيهِ أَفْضَلُ وَ حَلَّ لَهُ الْأُنثَاءُ فَإِنْ أَجْرَ
عَنْهَا كُرْهُ وَ يَجِبُ دَمٌ وَ بَعْدَ زَوَالِ ثَانِي النَّحْرِ رَمَى الْجِمَارَ
ثَلَاثًا

Ва тош отиб, қурбонлик қилгандан кейин ул кишига ҳаром бўлган нимарсалар ҳалол бўлғай. Магар хотин бирла яқинлашмагайки, ҳаром бўлур, яъни жимоъ қилмоқ, масалан, ўпмоқ ва шаҳват бирла ушламоқ албатта ҳаромдур, ҳалол эмас. Андин кейин Каъбатуллоҳни тавоф қилғай, зиёрат учун қурбонлик қилинадурган уч куннинг бирисида ҳажнинг "тавофи зиёрат" номли фарзини адо қилғай, яъни Каъбатуллоҳнинг атрофидан етти мартаба китфини қимирлатмасдан ва югурмасдан айланғай. Агар бундан илгари тавофи қудумда сайъ ва рамл қилган бўлса, яъни дафъатан янги келиб тавоф қилганда, уч айланганда елиб югуриб ва китфларини қимирлатиб елган бўлса, яъни йўртган бўлса, қолган тўрт айланмоқда ўз одатича юрган бўлса, ани "тавофи қудум" дейилур ва бул тавоф зиёратнинг аввал вақти — қурбонлиқ кунининг аввалги кунидан тонг отгандан кейин ва бул тавофи зиёрат қурбонлиқ кунининг аввалги кунидан афзалдур. Зероки қурбонлиқ куни уч кундир. Ойнинг ўн учинчи куни тавофи зиёрат қилмоқ ўн биринчи ва ўн иккинчи кунларидан афзалдур. Ва бул зиёратни адо қилгандан кейин хотинига яқинлиқ қилмоқ ҳалолдур. Бас, агар тавофи зиёратни бул уч кунлардан таъхир қилса, яъни кечиктирса, макруҳи таҳримийдур, бир қурбонлиқ сўймоқ вожиб.

Ва қурбонлиқ кунининг иккинчи куни тавофи зиёратдан кейин қиёмдан сўнг Маккаи муаззамадан Минога жўнагай, Маккаи муаззамада ётмагай ва йўлда ҳам ётмоқ бўлмагай. Минодан бошқа жойда ётмоқ ул кунда макруҳдур. Чунончи, "Тухфа"да мазкурдир. Таъйинланган уч мавзеънинг ҳар қайсисида етти майда тошни отгай.

يَبْدَأُ مِمَّا يَلِي الْمَسْجِدَ ثُمَّ مَا يَلِيهِ ثُمَّ الْعَقَبَةَ سَبْعًا سَبْعًا وَ
كَبَّرَ بِكُلِّ وَ وَقَفَ بَعْدَ كُلِّ مِنَ الْأَوَّلَيْنِ وَ دَعَا ثُمَّ غَدَا
كَذَاكَ

Масжиди Хайфнинг яқинида тош отмоқни бошлагайким, ани Ойишаи сиддиқа разийаллоҳу анҳо тоғ этагида бино қилганлар. Хайфда "хо"ни забар, "ё"ни сокин ўқилур. Ул Хайф номли жой баланд жойдур. Чунончи, "Кирмоний"да мазкурдир. Иккинчиси, Жамрату-л-вусто дейилур. Масжиди Хайф бирла Жамрату-л-вустонинг ораси уч юз беш газдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Андин кейин Жамраи ақабасини отгай. Жамраи вусто бирла Жамраи ақабанинг ораси тўрт юз саксон етти газдур. Масжиди Хайф бирла Жамраи ақабанинг ораси етти юз тўқсон икки газ. Уч мақомнинг ҳар қайсисида еттидан-еттидан майда тошни отар. Чунончи, юқорида баён қилинди.

Ва ҳар бир тошни отарда такбир айтгай ва тўхтаб тургай, аввалги икки тўхтамоқнинг ҳар бирисида тош отгандан кейин тўхтаб турмоқ мустаҳаб бўлгани жиҳатидан водийнинг баландида, яъни сойнинг тепасида одамлар бирла қиблага юзланиб, икки қўлини китфига баробар қилиб, осмон тарафига кўтарган ҳолда тўхтаб тургай. Чунончи, "Ихтиёр" китобида ҳам мазкурдир. Ва бул тўхтаб турмоқ йигирма оят миқдори таъйин қилинибдур. Чунончи, "Музмарот"да мазкурдир. Жамраи ақабада тош отгандан кейин тўхтаб турмагай. Ва тўхтаб турганда дуо қилгай, яъни ҳамд ва сано айтгай ва салавотни ҳам аввал айтиб, хушӯ ва хузуъ бирла ҳожатларини Худойи таъолодан сўрагай. Чунончи, "Муҳит"да мазкурдир. Андин кейин тонг отганда, яъни ойнинг ўн иккинчи куниди ва ўн

биринчи кунда қилингандек қиёмдан кейин мазкур уч мавзёда аввалги тартибда тош отгай.

ثُمَّ بَعْدَهُ كَذَلِكَ اِنْ مَكَثَ بَيْنَا وَهُوَ احَبُّ وَيَسْقُطُ بِنَفْرِهِ
قَبْلَ طُلُوعِ الْفَجْرِ الرَّابِعِ وَاِذَا نَفَرَ اِلَى مَكَّةَ نَزَلَ بِالْمُحَصَّبِ
ثُمَّ طَافَ لِلصَّدْرِ سَبْعَةً بِلَا رَمَلٍ وَ سَعَى

Андин кейин, яъни Қурбон намоз кунининг тўртинчи кун и ташириқ кунининг охиридур, ул кун қиём вақтидан сўнгра аввалги баён бўлган тартибда уч мавзёда уч маротаба тош отгай. Ва агар бул тўртинчи кун Минода турса ва бул тўртинчи кун Минода туриб тош отмоқлиқ савоблироқдур. Ва тўртинчи кун тонг отмасдан илгари Минодан қайтмоққа чиққан сабабидан уч жойда тош отмоқ соқит бўлур ва агар тўртинчи кун Минода бўлса, қиём вақтигача туриб, қиёмдан кейин тош отмоқ вожиб бўлгай. Асаҳҳ қавлга қараганда, отмай қайтмоғи дуруст эмас ва ҳар вақтики, Минодан Маккаи мукаррамага қайтса, Муҳасаб деган мавзёда тушгай ва бул тушмоқ суннатдур. Чунончи, "Мабсут" китобида мазкурдир. Муҳасаб бир кенг водийдур, яъни чуқурлик сойдур. Маккаи муаззама бирла Минонинг орасида, бул водийни Абқат ва яна Батҳо деб айтилур ва яна Батҳонинг ҳадди, яъни етган жойи тахминан икки тоғдан гўристонгача. Чунончи, "Фатҳу-л-борий"да мазкурдир.

Маккаи муаззамага келгандан кейин видолашмоқ ва қайтмоқ тавофини қилгай, етти маротаба айланиб, рамл ва саъй қилмагай. Буларнинг маънолари юқорида баён қилинди. Андин кейин икки ракаат намоз ўқигай. Бул тавофни "Тавофи содар" дейилур. Маъноси юқорида баён қилинди. Ва бул икки ракаат намоз ўқимоқ ҳар вақтики, Маккаи мукаррамадан тўхтамай чиқмоқни хоҳласа. Бас, агар тавоф қилса, андин кейин намози хуфтангача турса. Ҳазрати Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ айтдилар: "Дўст тутарман бошқатдан тавоф қилмоқни". Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир. Бас, агар уй олса, ўн иккинчи куннинг қиёмидан илгари ул кишидан Тавофи Садар, яъни видолашмоқ тавофи соқит бўлур. Чунончи, "Жомийу-р-румуз"да мазкурдир. Ва муқийм бўлмоқ Маккаи муаззамада

афзалдур би-л-ижмоъ, яъни уламои изомларнинг иттифоқлари бирла. Ҳар вақтики, ўзининг яхши амал қилмоғига қодир бўлса, тавоф қилмоқ ва намоз ўқимоқ ва садақа бермоққа ўхшаш ва ёмон ишлардан қочмоқ, шеър айтмоқ, яъни беҳуда байт айтмоқ ва ёмон сўзламоқ ва шариат хоҳламайдурган феълни ва сўзни қилмоққа ўхшаш. Ҳадисда бордурки, савоби Маккаи мукаррама зиёда бўлгай гуноҳга ўхшаш бирига юз минггача. Бас, агар ўзини гуноҳ қилмоқдан эҳтиёт қилолмаса ва хайр ишга шуруъ қилолмаса, Маккаи муаззамада турмоқ Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, макруҳдур. Чунончи, "Ихтиёр" китобида мазкурдир.

ثُمَّ شَرِبَ مِنْ مَاءٍ زَمَزَمَ وَقَبْلَ الْعَتَبَةِ وَوَضَعَ وَجْهَهُ وَ
صَدَرَهُ عَلَى الْمُلْتَزِمِ

Андин кейин бул дуони ўқиб, Замзами шарифдан ичгай:

اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَسْتَلِكْ رِزْقًا وَّاسِعًا وَ عَلِمًا نَّافِعًا وَ شِفَاءً مِّنْ
كُلِّ دَاءٍ بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ

"Аллоҳумма инни асъалука ризқон васиъаи ва ъилман нафиъан ва шифоъан мин кулли даин би роҳматика йаарҳамар роҳимийн".

Ва юзига ва бошига ва қолган аъзоларига оби Замзамни қуйгай. Ҳазрати Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг айтганларига қараганда, албатта Замзами шариф ҳар касалга даводур ва ҳар дардга шифодур. Чунончи, "Заҳириййа"да мазкурдир. Ва мустаҳабдурки, Замзами шарифни ичганда уч нафас олиб ичгай. Ҳар нафас олиб ичганда хонаи Каъбага қарагай. Чунончи, "Ихтиёр" китобида мазкурдир. Ва ўпгай Каъбаи мукарраманинг остоналарини. Юзини ва кўкрагини Мултазамга андак замон қўйгай. Бас, такбир ва таҳлил айтгай ва ҳамду сано ва салавот айтгай ва дуо қилгай ва ҳожатини сўрагай. Чунончи, "Қозихон"да мазкурдир. Ва кўтаргай ўнг қўлини эшикнинг остонасига ва айтгай:

السَّائِلُ بِبَابِكَ يَسْئَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ وَ مَغْفِرَتِكَ وَ يَرْجُو
رَحْمَتَكَ

"Ассоилу бибобика йасъалука мин фазлика ва мағфиратика ва яржу роҳматака". Ушбудек "Заҳириййа"да мазкурдир. Ҳажару-л-асвад бирла эшикнинг ораси тўрт газ миқдори жойдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

و تَشَبَّثَ بِالْأَسْتَارِ وَ دَعَا مُجْتَهِدًا وَ يَبْكِي مُتَحَسِّرًا وَ
يَرْجِعُ قَهْقَرَى حَتَّى يَخْرُجَ مِنَ الْمَسْجِدِ وَ الْمَرْءُ لَا تَكْشِفُ
رَأْسَهَا بَلْ وَجْهَهَا

Ва ёпишгай Каъбаи муаззаманинг пардаларига ва агар суртмоққа қодир бўлса, юзини деворларига суртгай, "Кофий"да ушбудекдур. Ва дуо қилгай жаҳд ва кўшиш бирла, дуонинг қабул бўладурган жойи эканлигини ғанимат билиб ва яна Каъбаи муаззаманинг фироқига ниҳоятда ҳасратланиб, куйиб йиғлагай. Хонаи мукаррама ва муаззаманинг фироқига ва Ҳарами муҳтарамнинг фойдаларидан ноумид бўлганлигига албатта йиғламоқ қабул бўлмоқнинг нишонасидур, Худойи таъоло айирадурган ва жудо қиладурган ажал етмасдан илгари насиб қилгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ва орқаси бирла қайтгай ва икки кўзи хонаи Каъбага тикилиб йиғлаб турган ҳолда, хонаи Каъбанинг фироқида ҳасрат, надомат бирла бўлган ҳолда Масжиди Ҳаромдан чиққунча. Ушбу баён ҳажнинг тамом бўлганлигиникидурким, хоҳлабдурлар Пайғамбар алайҳис салом ўз қавллари:

وَمَنْ حَجَّ هَذِهِ الْبَيْتَ فَلَمْ يَرْقُتْ وَلَمْ يَفْسُقْ خَرَجَ مِنْ
ذَنْبِهِ كَيَوْمٍ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ

"Ман ҳажжа ҳаза-л-байта фалам ярфас валам яфсуқ хаража мин зунубиҳи қаявмин валадатҳу "уммуҳу".

Чунончи, ҳаммаси "Чалабий"да мазкурдир. Яъни, кимики ушбу хонаи Каъбани ҳаж қилса, бас, жимоъ қилмаса ва гуноҳ қилмаса, гуноҳларидан онаси туққан кунидек чиққай.

Ва хотин киши ҳажнинг аҳкомларида эракка ўхшашдур. Зероки, хотин ҳам мухотабадур эраклардек, аларга ҳам хитоб қилингандур. Бас, албатта шариат фармонлари ҳаммага баробардур. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир. Магар бошини очмағай:

وَلَوْ اسْتَدَلْتُ شَيْئًا عَلَيْهِ مُجَافِيًا جَازَ وَلَا تَلْبِيَّ جَهْرًا وَلَا
تَسْعَى بَيْنَ الْمِيلَيْنِ وَلَا تَحْلُقُ بِلْ تَقْصَرُ وَتَلْبِسُ الْمُحِيطَ
وَلَا تَقْرَبُ الْحَجَرَ فِي الزُّحَامِ وَحَيْضُهَا لَا يَمْنَعُ إِلَّا
الطُّوَافُ

Ва агар хотин киши юзига парда тутса, ул парда бирла юзининг ораси ковак турса жоиз бўлур. Ва яна "Аллоҳумма лаббайка"ни ошкора айтмағай, балким ўзи эшитадургон қилиб айтгай, зероки овози авратдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва яна заифа кишининг овозида фитна борлиги жиҳатидан. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир. Ва яна хотин киши Мийлайни Ах-зарайннинг орасида саъй ва кўшиш қилмағай, яъни шитоб бирла юрмағай ва рамл қилмағай, яъни туриб ва елиб юрмағай. Ва яна Сафо бирла Марвага чиқмағай. Агар хилват ўрин топса, Сафо бирла Марвага чиққай. Чунончи, "Натф" китобида мазкурдир.

Ва яна хотин киши сочини устара бирла олдирмағай. Балки қисқа қилгай. Пайғамбар алайҳис саломдан ривоят қилинган учунким, ул жаноб хотин кишининг сочларини олдиarmoқни манъ қилдилар ва анга далил шулки, эраклар соқолини олмоқ айб бўлганидек, сочини олмоқ хотинлар ҳақиға айбдур. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир. Ва яна хотин киши кўйлак ва маҳсидек тикилган кийимларни кийгай токи ҳамма аъзоси

ёпилгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва яна одам кўп бўлиб турганда хотин киши Ҳажару-л-асвадга яқин бормагай, зероки хотин киши эркак тегмагидан манъ қилинган, агар холи топса, анга яқин боргай. Чунончи, "Ҳидоя"да ва "Жомиъу-р-румз"да мазкурдир. Ва хотин кишининг ҳайзи ҳаж феълларини ва тегишли амалларни қилмоқни асло манъ қилмагай, яъни зарар бермагай, яъни нифосгаким, ул ҳам зарар бермас эрди. Бас, эҳром боғлагандан илгари ҳайз кўрса, ғул қилгай ва эҳром боғлагай ва ҳажнинг жамиъ феълларига ҳозир бўлгай, магар ҳозир бўлмагай тавоф ва саъйга. Ва агар қурбонлиқ қиладурган куни ҳайз кўрса, тавофдан илгари пок бўлмагунча ва тавоф қилмагунча Маккаи мукаррамадан чиқмагай ва агар қурбонлиқ қиладурган кунлардан кейин ҳайз кўрса, ул хотиндан тавофи садар соқит бўлгай. Чунончи, "Қозихон"да мазкурдир. Тавофи садарнинг маъноси юқорида баён қилинди.

وَفَائِتُ الْحَجِّ طَافَ وَ سَعَى تَحَلَّلَ وَ قَضَى مِنْ قَابِلٍ

Ва ҳажни фавт қилғувчи, яъни эҳром боғлагандан кейин Арафотда тўхтаб турмоқни йўқ қилган киши бундан бошқа эмас. Чунончи, "Сирожийа"да мазкурдир. Яъни, агарчи Арафотда турмоқ арафа куни қиём вақтидан бошлаб ҳайит намози кунининг субҳигача бўлган вақт орасида андак бўлса ҳам турмоқ фарздур. Мазкур вақтлардан тополмасдан фавт қилса, "вуқуфун би арафа" деган фарз соқит бўлмагай, иккинчи йили ҳаж қилиб, қазосини адо қилгай. Ул ҳажни тамом қилмаган киши эҳромдан чиқмоқдан илгари умра қилгай, яъни Каъбатуллоҳни етти маротаба айланиб, тавоф қилгай. Андин сўнг Сафо бирла Марванинг орасида саъй қилгай. Юқорида саъйнинг маъноси мазкурдир. Андин кейин эҳромдин чиққай, келадурган йилда янгидан эҳром боғлаб, ҳажни қазо қилгай, яъни қазо бўлган ҳажни адо қилгай ва умрани қайтадан қилмагай. Зероки ул киши албатта ҳажни фавт қилган йилда умрани адо қилгандур. Чунончи, "Захирийа"да мазкурдир.

БУ ФАСЛДА ҚИРОН, ЯЪНИ ҲАЖ БИРЛА
УМРАНИ ҚЎШИБ БИР НИЙЯТ
ҚИЛМОҚНИНГ БАЁНИ

الْقِرَانُ أَفْضَلُ مُطْلَقًا وَهُوَ أَنْ يُهْلَ بِحَجٍّ وَ عُمْرَةٍ مِنْ مِيقَاتٍ
مَعًا

Қирон, яъни ҳаж бирла умра учун мийқатда, яъни эҳром боғламоқ учун таъйин қилинган жойларда бир йўла ва бир замонда:

اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اُرِيْدُ الْعُمْرَةَ وَالْحَجَّ فَيَسِّرْهُمَا لِيْ وَ تَقَبَّلْهُمَا
مِنْى

деб ҳар иккаласини нийят қилиб,

لَبَّيْكَ اَللّٰهُمَّ لَا شَرِيْكَ لَكَ لَبَّيْكَ اِنَّ الْحَمْدَ وَالنَّعْمَةَ لَكَ وَ
الْمُلْكَ لَا شَرِيْكَ لَكَ

деб бул талбияни ақалли айтмаганда бир мартаба айтиб, эҳром боғламоқ ҳажнинг ўзи учун эҳром боғламоқдан афзалдур ва савоблироқдур. Арабий нийятнинг маъноси булдурки: "Эй бор Худоё, мен умрани ва ҳажни ирода ва қасд қилурман. Бас, иккаласини менга осон қилғил ва иккаласини мендан қабул қилғил."

وَ طَافَ لِلْعُمْرَةِ سَبْعَةَ أَشْرَاطٍ يَرْمِلُ لِلثَّلَاثَةِ الْاَوَّلِ وَيَسْعَى
ثُمَّ بِحَجٍّ كَمَا مَرَّ وَ ذَبَحَ لِلْقِرَانِ بَعْدَ رَمَى يَوْمِ النُّحْرِ وَ اِنْ
عَجَزَ صَامَ ثَلَاثَةَ اَيَّامٍ اٰخِرُهَا عَرَفَةُ وَ سَبْعَةَ بَعْدَ حَجِّهِ اَيْنَ
شَاءَ

Ва тавоф қилгай Байтуллоҳни ҳаж бирла умра учун. Умра учун нийят билан эҳром боғлаган киши етти мартаба, аввалги уч тавофда китфларини қимирлатиб, шитоб бирла юргай.

Ва яна тавофдан кейин Сафо бирла Марванинг орасида саъй қилгай. Чунончи, юқорида баён қилинди. Андин кейин ҳаж қилгай. Чунончи, ўтган фаслда баён қилинди. Ва икки ибодатни жам қилгани учун қурбонлиқ қилинадурган куни тош отгандан кейин қурбонлиқни сўйгай. Ва агар қурбонлиқ қилмоқдан ожиз бўлса, уч кун рўза тутгай. Ул уч куннинг охири Арафа куни бўлмоғи афзал бўлмоғининг баёнидур. Бас, умра бирла ҳажни бир нийят қилиб эҳром боғлаган киши Арафадан илгари уч кун рўза тутмоғи жойиз бўлур ва бунда ишорат ангаким, Арафадан кейин тутган рўза кифоя қилмагай. Чунончи, баёни кейин келгай. Ушбудек "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва яна ҳаж амалларини тамом қилиб бўлгандан кейин етти кун рўза тутгай, қайси жойда хоҳласа, хоҳ Маккаи мукаррамада тутгай ва хоҳ бошқа жойда.

وَإِنْ فَاتَتِ الثَّلَاثَةَ تَعَيَّنَ الدَّمُ وَالتَّمَتُّ أَفْضَلُ مِنَ الْإِفْرَادِ
وَهُوَ أَنْ يُحْرِمَ بِعُمْرَةٍ مِنَ الْمَيْقَاتِ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ وَ
يَطُوفُ وَيَسْعَى وَيُحَلِّقُ أَوْ يَقْصِرُ وَيَقْطَعُ التَّلْبِيَةَ فِي أَوَّلِ
طَوَافِهِ ثُمَّ يُحْرِمُ لِلْحَجِّ يَوْمَ التَّرْوِيَةِ وَقَبْلَهُ أَفْضَلُ وَحَجٌّ
كَلْمُفْرَدٍ وَذَبْحٌ وَإِنْ عَجَزَ صَامَ كَالْقِرَانِ وَإِنْ أَحْرَمَ بِسَوْقِ
الْهَدْيِ وَهُوَ أَفْضَلُ

Ва агар уч кун рўзани тутмоқ вақтидан ўтса, қон оқизмоқ вожиб бўлур. Қироннинг маъноси юқорида баён қилинди ва ёлғиз ҳаждан ва ёлғиз умрадан таматтуъ афзалдур. Ва ул таматтуъ умра бирла ҳаж ойларида бир эҳром боғламоқдур ва Байтуллоҳни тавоф қилгай ва Сафо бирла Марва орасида саъй қилгай ва сочини олдиргай ё қисқа қилгай ва тавофининг аввалида "лаббайка"ни айтмоқни тўхтатгай, яъни қачонким аввал бор умра учун Ҳажару-л-асвадни ўпса, "лаббайка" айтмоқни тўхтатгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Тавофнинг аввалида умранинг эҳромидан чиққай. Андин кейин ҳаж учун эҳром боғлагай. Ҳарамдан Маккаи муаззамада бўлса, шак кунда, яъни Арафадан илгариги кунда маккаликлардек. Ва шак кундан илгари ҳаж учун эҳром боғламоқнинг савоби афзалдур. Бул тартибда эҳромга кирган киши танҳо ўзи учун эҳромга кирган одамдек ҳажни адо қилгай ва яна қирон учун қурбонлиқ сўйгандек таматтуънинг шукронасига жонлиқ сўйгай. Ва агар жонлиқ сўймоққа ожиз бўлса, қиронда рўза тутгандек рўза тутгай, яъни уч кун рўза тутгай, охири Арафа кун тамом бўлгай. Ва яна ҳажни тамом қилгандан кейин етти кун рўза тутгай. Қайси жойда хоҳласа, ул жойда тутгай. Бас, агар аввалги уч кун вақтидан ўтса, қон оқизмоқ вожиб бўлур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир ва агар таматтуъ қилган киши эҳром боғласа, таматтуънинг шукронаси учун ул сўйиладурган жонлиқни эҳром боғлаган жойидан ҳайдаб бормоқ нийяти бирла эҳром бойламоқнинг савоби афзалдур.

لَا يَتَحَلَّلُ ثُمَّ يُحْرِمُ بِالْحَجِّ كَمَا مَرَّ وَالْمَكِّي يُفْرِدُ فَقَطْ

Ва умра учун соч олдуermoқ бирла умранинг эҳромидан чиқмагай. Умранинг афёолларидан кейин шул умра эҳромининг устига ҳаж учун эҳром боғлаб, ҳажни тамом қилгандан кейин сочини олдиermoқ ё қисқа қилmoқ бирла икки эҳромидан бир йўла чиққай. Ҳажда соч олдиermoқ намозда салом берmoқ ўрнидадур. Нечукким, салом берmoқ бирла намоздан чиққай эрди. Анга ўхшаш эҳромдан соч олдуermoқ бирла чиқилгай ва

Маккаи муаззамаликлар, яъни эҳром боғламоқ учун таъйин қилинган беш мавзеънинг ичида бўлган одамлар ёлғиз ҳаж, умра учун эҳром боғлагайлар, аларга қирон ва таматтуъким, юқорида баён қилинди.

БУ ФАСЛДА ЖИНОЯТЛАР БАЁНИ

فَصْلٌ فِي الْجَنَايَاتِ اِنْ طَيَّبَ مُحْرِمٌ عَضْوًا اَوْ اِدْهَنَ اَوْ
لَبَسَ مَخِيطًا اَوْ سَتَرَ رَأْسَهُ يَوْمًا اَوْ حَلَقَ رُءُوسَهُ اَوْ
عَضْوًا

Жиноят деб эҳром боғлагандан кейин манъ қилинган нимарсалар айтилуру. Агар балоғатга етган кишики, хушбўй нарсани бир аъзонинг ҳаммасига истеъмол қилса, бош, соқол ва соқ ва сондек бўлса, ё бир аъзонинг ҳукмида бўлса, чунончи, кўп жойга хушбўй нимарсани суртса, ҳаммаси бир аъзо миқдори бўлса ё бир аъзони ёғласа, хоҳ хушбўй нимарсани суртса, яъни ёғласа, бинафша ёғи ва зайтун ёғидек, хоҳи хушбўй бўлмасин ва бул қавл ҳазрати Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздиларида. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ё заруратсиз тикилган кийим, кўйлак ва иштон ва пахталик чопон ва икки пой маҳсидек нимарсаларини бутун кун кийса, ё бошини беркитса одатда беркитадурган нарсалар бирла — тўппи ва саладек, бутун кун ё бутун кеча ё бошининг тўртдан бирининг сочини олдирса, ё қисқартса, ё нура суртса (зирниҳ бирла оҳакнинг қўшилгани "нура" дейилур, мўйни дарҳол тўкадурган бўлур). Чунончи, юқорида ҳам нуранинг маъноси баён қилинган эрди,

اَوْ قَصَّ اَظْفَارَيْهِ اَوْ رَجُلٍ اَوْ الْكُلِّ فِي مَجْلِسٍ اَوْ طَافَ
لِلْفَرَضِ مُحَدِّثًا اَوْ غَيْرِهِ جُنْبًا اَوْ اَقَاضَ قَبْلَ الْاِمَامِ اَوْ تَرَكَ

وَاجِبًا أَوْ أَكْثَرَهُ أَوْ قَدَّمَ نُسْكًَا عَلَى آخَرَ أَوْ آخَرَ طَوَافَ الْفَرَضِ عَنْ أَيَّامِ النَّحْرِ

ё бир аъзо мўйини кеткизса, ё қўлининг тирноғини ё оёғининг тирноғини кесса, ё икки қўл ва оёқ тирноғининг ҳаммасини бир мажлисда олса, ё фарз тавофни, яъни тавофи зиёратни, ё тўртини бетаҳорат тавоф қилса, ё фарздан бошқа тавофи қудум ва тавофи садарни ва умра ва тавофи нафл, мазкурларни жунублик ҳолида тавоф қилса, ё қайтса Арафотдан андоғким, Арафотнинг ҳудудидан имомдан илгари чиқса, ёки беш вожибдан бирини тарк қилса, масалан, тош отурда, яъни тош отадурган кунларнинг ҳаммасида отмагандек, бир вожибнинг ярмидан кўпроғини тарк қилса, масалан, бир куни тош отмагандек ё бир кунда икки тош отмоқни тарк қилса, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Бир ибодатни иккинчи ибодатдан илгари қилса, масалан, қурбонлиқ кунининг охирида тавоф қилса, андин кейин сочини олса, ё қорин, ё мутаматтиъким, маънолари юқорида баён қилинди. Сочини олса, андин кейин қурбонлиқ сўйса, бул масъала Ҳазрати Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ё фарз тавофнинг ҳаммасини ё кўпроғини қурбонлиқ кунларидан таъхир қилса ё фарз тавофнинг озини тарк қилса, бас, юқорида баён қилинган жиноятларнинг ҳар бирида бир жонлиқ сўймоққа қавий кифоя қилур.

فَعَلَ وَتَرَكَ أَكْثَرَهُ بَقِيَ مُحْرِمًا حَتَّى يَطُوفَ وَإِنْ طَافَهُ جُنْبًا فَبِدْنُهُ

Ва фарз тавофнинг ҳаммасини ё кўпроғини тарк қилмоқ бирла эҳромда қолгай. Қилган тавофи қилинмаган ҳукмида бўлур, то тавофни қайтадан қилгунча. Ва агар фарз тавофнинг ҳаммасини ё кўпроғини жунублик ҳолида қилса, бир тева ё бир сигир сўймоқ вожиб бўлур.

وَإِنْ أَقَلَّ مِمَّا ذُكِرَ أَوْ طَافَ غَيْرَ الْفَرَضِ مُحَدَّثًا أَوْ تَرَكَ
الْقَلِيلَ مِنَ الْوَجِبِ أَوْ حَلَقَ رَأْسَ غَيْرِهِ تَصَدَّقَ بِنِصْفِ صَاعٍ
مِنْ بَرٍّ

Ва агар юқорида айтилган жиноятларнинг бирини айтилган миқдоридан камроқ қилса (жиноятнинг маъноси юқорида баён қилинди), бир аъзодан камга хушбўй нимарса истеъмол қилса, ё ёғласа, ё бошини ёпса, ё тирноғини олса, ёки фарз тавофдан бошқа тавофни бетаҳорат қилса, ё бир кундан кам тикилган кийим кийса, ёки вожибдан озгинасини тарк қилса, масалан: етти тавофнинг учини тарк қилса, етти тавофдан ва уч тош отмоқдан бирининг таркига ўхшаш ёки бошқа кишининг сочини олса, ё мўйлабини олса, ул сочи олинган одам эҳромда бўлсин, хоҳ бўлмасин. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Бул масъалаларнинг ҳар бирида ярим соъ буғдойдан садақа қилгай. Ярим соъ деб тўрт қадоқ ва чоракни айтилуру. Чунончи, садақаи фитрда баён қилинди.

وَإِنْ تَطَيَّبَ أَوْ حَلَقَ بَعْدَ ذَبْحٍ أَوْ تَصَدَّقَ بِثَلَاثَةِ أَصْوُعٍ
طَعَامٍ عَلَى سِتَّةِ مَسَاكِينَ أَوْ صَامَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَوَطِئَهُ قَبْلَ
وُقُوفِ عَرَفَةَ أَفْسَدَ حَجَّهُ وَمَضَى وَذَبَحَ وَقَضَى وَلَمْ
يَفْتَرِقَا وَبَعْدَهُ تَجِبُ بُدْنَةُ

Ва агар аъзосига хушбўй нимарсаларни суртса, ё сочини олса, узр бўлган сабабдан Ҳарамда бир қўй сўйгай, ё уч соъ таомни олти мискинга, яъни дунёлиқдан ҳеч нимарсаси йўқ кишиларга бергай, хоҳ Ҳарамда, хоҳ бошқа жойда садақа қилгай. Ва афзал шулки, Маккаи муаззаманинг бечораларига садақа қилгай, чунончи, "Муҳит"да мазкурдир. Ё уч кун Маккаи муаззамада, ё бошқа жойда рўза тутгай ва гарчанд пайдар-пай тутмаса ҳам, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва кишиким, Арафотда вуқуф қилмасдан илгари, яъни Арафотда тўхтаб турмасдан илгари хотинини жимоъ қилмоғи ҳажни бузибдур ва нуқсон фоҳиш қилибдур, яъни ҳажни ботил ва вайрон қилибдур. Чунончи, "Музмарот"да мазкурдир. Жимоъ қилмоқни баён қилмоқдан билинурки, жимоъдан бошқа ронаки қилмоқ, яъни сенга андомини ишқаб, маний келтирмоқ ва ушламоқ ва шаҳват бирла қарамоқ ҳажни бузмагай, лекин қон тўкмоқни вожиб қилур ва агарчандики маний келмаса ҳам. Чунончи, "Натф" китобида ҳам мазкурдир. Ул фосид бўлган ҳажни дуруст ҳаждек тамом қилмоқ вожиб бўлгай, яъни вуқуф би-арафани қилгай ва ҳам тавофи зиёратни қилиб, сочини олдириб, эҳромдан чиққай, аммо бир қўй сўймоқ вожиб бўлур ва келадурган йилда ҳажнинг қазосини қилмоқ вожиб бўлгай, Чунончи, "Мутодовилот"да мазкурдир.

Ва ҳажнинг қазосини адо қилур вақтида эркак бирла хотин бир-биридан айирулиб туриб ҳаж қилмоғи, яъни ҳар вақтики, жимоъ қилмоқдан қўрқса, ҳажни адо қилмоғи вожиб бўлмагай, балки айрилмоғи мустаҳабдур. Чунончи, "Ихтиёр" китобида мазкурдир. Агар Арафотда вуқуфдан кейин хотинини жимоъ қилса, ҳаж фосид бўлмагай, жиноят оғир бўлган жиҳатидан бир тева ё бир сигир сўймоқ вожиб бўлур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَبَعْدَ الْحَلْقِ شَاةٌ وَإِنْ قَتَلَ مُحْرِمٌ صَيْدًا أَوْ دَلَّ عَلَيْهِ قَاتِلُهُ
يَجِبُ جَزَاءُهُ

Ва агар эҳром боғлаган киши сайдни, яъни қуруқликдаги овлаб олинадурган ҳайвонни ўлдирса, албатта дарёдан овлаб олинадиган ҳайвондир, эҳром боғлаган кишига мубоҳдур. Чунончи, "Жомийу-р-румуз"да мазкурдир. Ё овни ўлдирмоққа ўлдиргувчига далолат қилса, ул ўлдирилган овнинг ҳақини тўламоқ вожиб бўлур.

أَيُّ مَا قَوْمُهُ عَدْلَانِ فِي مَقْتَلِهِ أَوْ أَقْرَبُ مَكَانٍ مِنْهُ فَيَشْتَرِي
بِهِ هَدِيًّا يَذْبَحُ بِمَكَّةَ أَوْ طَعَامًا يَتَصَدَّقُ بِهِ كَالْفِطْرَةِ أَوْ صَامَ
عَنْ طَعَامِ كُلِّ مُسْكِينٍ يَوْمًا وَمَا فَضَّلَ عَنْهُ تَصَدَّقَ بِهِ أَوْ
صَامَ يَوْمًا وَإِنْ نَقَصَهُ وَيَجِبُ مَا نَقَصَ وَإِنْ أَخْرَجَهُ عَنْ
حَيْزِ الْإِمْتِنَاعِ أَوْ كَسَّرَ الْبَيْضَ فَقِيمَتُهُ

Яъни ўлдирилган жойда ёки ундан яқинроқ жойда икки одил кишидан ўлдирилган овни овламаган вақтида турган ҳақини баҳо қилдуриб, ул баҳога муносиб жонлиқ сотиб олиб, Маккаи муаззамада сўйгай. Ё ул овнинг баҳосига тоам сотиб олгай, ҳар бир бечорага ярим соъ буғдой ё бир соъ арпа садақа қилгай, ё рўза тутгай садақа бермоқнинг ўрнига, рўзани пайдар-пай тутмоқ ва орасида кунни ташлаб тутмоқ жоиздур. Чунончи, "Шарҳи Таҳовий"да мазкурдур.

Ва қурбонлиқнинг баҳосидан ё мискиннинг таомиданшиб қолган нимарса учун бир кун рўза тутгай. Ва агар сайдни, яъни овлаб олинадурган ҳайвоннинг аъзосини кесмоқ бирла, жароҳат қилмоқ бирла ё мўйни юлмоқ бирла баҳосини кам қилса, камайган баҳосини тўламоқ вожиб бўлгай, ул суратда икки одил кишидан тандуруст ва саломатлик вақтидаги баҳоси қўйдирилур, андин кейин заиф бўлган ҳолидаги баҳосига ҳадя олинур, яъни сўймоқ учун жонлиқ олинур. Ва агар жонлиқ олмоққа етмаса, тоам олгай ёки рўза тутгай. Ва агар сайднинг оёғини кесиб, ё қанотини синдуриб, ё парини юлиб, ё буларга ўхшаш нуқсон етқуриб, ғайридан ўзини олиб қочмоқдан чиқарса, яъни қочарга қудрати етмайдурган қилса, ё

парранданинг тухумини синдурса, бас, сайднинг, ё тухумининг қийматини бермоқ вожиб бўлмай. Ва агар палағда тухумини синдурса, бас, ҳеч нимарса лозим бўлмамай. Масалан, ҳар вақтики, тухумнинг ичида ўлик жўжанинг борини билса, билиб синдурса, бас, жўжанинг қийматини бермоқ лозим бўлур, чунончи, "Муҳит"да мазкурдир. Ва унга ўхшаш сайднинг қийматини бермоқ вожиб бўлмай, агар эҳромсиз киши Ҳарамнинг сайдини забҳ қилса, яъни сўйса, ё сутини соғса, сутнинг қийматини бермоқ вожиб бўлмай. Ё эҳромсиз киши Ҳарамнинг ичидаги ўтинни ё ёғочни кесса, қийматини бермоқ вожиб бўлмай, магар кўкарган ўти ё ёғочи Ҳарамнинг ичида бўлса ҳам, кишининг мулкида бўлса ёки бир киши парвариш қилиб, кўкартган ёғоч ё ўт бўлса, яъни ўзича ўсган бўлмаса ёки ўз ҳолича кўкарган бўлса ҳам. Қуриган бўлса, қийматини тўламоқ вожиб бўлмамай. Ушбудек сабабдан Ҳарамдан бир нимарса олиб чиқмоқ мубоҳ бўлмай, масалан, тошларини ва унингдек нимарсани ва тупроқларини табаррук учун олиб чиқмоқ мубоҳ бўлмай. Чунончи, "Муҳит"да мазкурдир.

وَلَا يَرْعَى الْحَشِيشَ وَلَا يَقْطَعُ إِلَّا الْأَذْخَرَ

Ва яна Ҳарам шарифининг ичидаги ўтларини ҳайвонларга ўтлатмоқ жоиз эмас. Ва яна Ҳарам шарифининг ўтларини кесмоқ жоиз эмас, магар изҳир номли ўтни кесмоқ жоиздур. Изҳир бир хушбўй ўтдур. Уни уйларнинг ёғочлари орасига солиб ёпайлар. Ва яна гўрнинг ичига қўйилмай. Ёшларнинг орасидаги очиқ жойларни изҳир бирла банд қилмай. Чунончи, "Фатҳу-л-Борий"да мазкурдир.

وَبَقْتِلِ قُمْلَةً أَوْ جَرَادَةً صَدَقَةٌ وَإِنْ قُلْتَ وَلَا شَيْءُ بِقَتْلِ غُرَابٍ

Ва яна эҳромлик киши баданидаги ё кийимларидаги битни ё бир чигирткани ўлдирмоқ бирла садақа вожиб бўлур. Агарчи берадурган садақаси оз бўлса ҳам, бир парча нон ё бир хурмодек бўлса ҳам. Агар кийимларини ювганда битлар ўлса, ул кишига ҳеч нимарса лозим эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва қарғани ўлдурмоқ бирла ҳеч нимарса вожиб бўлмамай. Ва қарғанинг анвоълари кўпдур. Чунончи,

"Фатху-л-Борий"да беш хил дейилибдур. Аввали — ҳақкадур, унинг думи узун ва ола бўлур, яъни оқ ва қораси бўлур. Иккинчи — ола қаргадур, ани арабда абқаъ дейилур. Ва ҳам арабда ғуробу-л-байн ҳам дейилур. Учинчи — ғудоф номли қаргадур, туркийда қузғун дегайлар. Зероки Нуҳ алайҳис салом Рум еридан хабар олиб келмоқ учун ола қузғунни юборган вақтларида худмурда ўлумтикка машғул бўлуб, ҳазрат Нуҳ алайҳис саломдан жудо бўлиб қолгондур. Ва тўртинчи хил қарғани аъсам дейилур. Ва ул андоғким, оёғида ё қанотида ё қорнида оқ ё қизил бордур. Бешинчиси — зоғдур ва ани арабда ғуробу-з-заръ дегайлар ва ул кичик қаргадурки, дон егай, туркийда зағча дейилур ва ҳеч нимарса вожиб бўлмағай. Сичқон тутадурган заған номли қушни ўлдирмоқ бирла ҳеч нимарса вожиб бўлмас. Чаённи ва илонни ва сичқонни ўлдирмоқ бирла ва яна одамни тишлайдурган итни ўлдирмоқ бирла ҳеч нимарса вожиб бўлмағай. Ва бъзилар айтибдурларки, бўри ҳам қопадурган итга лоҳиқдур. Ва Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳдан ривоят шулки, қопадурган ит, андин бошқа, яъни тишламайдурган ит ва ўргангани ва ўрганмагани ҳам баробардур. Ва мушук ҳам ит ҳукмидадур. Чунончи, "Кофий"да мазкурдир.

وَبَعْضٍ وَبُرْغُوثٍ وَقَرَادٍ وَسُلْحَفَاتٍ وَسَبْعِ صَائِلٍ وَلَهُ
 ذَبْحُ الْحَيَوَانِ الْاَهْلِيِّ وَاکْلُ مَا صَادَهُ حَلَالٌ وَذَبْحُهُ بِلَا
 دَلَالَةٍ مُحَرَّمٍ وَامْرُهُ وَمَنْ دَخَلَ الْحَرَامَ بِصَيْدٍ ارْسَلَهُ وَرَدُّ
 بَيْعُهُ اِنْ بَقِيَ وَالْاَجْزَى كَبَيْعِ الْمُحَرَّمِ صَيْدًا لَا صَيْدًا مَعَهُ
 اِذَا اَحْرَمَ

Ва яна пашшани, бургани ва канани ўлдурмоқ бирла ҳеч нимарса вожиб бўлмағай. Ва ари, ва чивинга, ва буларга ўхшашдур изо берадурган қора ё сариқ чумоли. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир. Ва яна тошбақа, ва типратикан, ва ердаги шундан бошқа ҳашаротларни ўлдирмоқ бирла ҳеч нимарса вожиб бўлмағай.

Ва яна эҳром боғлаган кишига қаҳр ва ҳамла қиладурган даррандани қасд қилиб келганда ўлдирмоқ бирла ҳеч нимарса вожиб бўлмагай. Ўзини ҳалок қилмоққа қасд қилмаган вақтда даррандани ўлдирса, қийматини тўламоқ вожиб бўлгай. Ушбунинг мазмунини "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳдан шулки, йўлбарс итга ўхшашдур, яъни ҳеч нимарса вожиб бўлмагай. Чунончи, "Қозихон"да мазкурдир. Ва эҳромдаги одамларга уй ҳайвонларини сўймоқ раводур қўй ва товуқ ва ўрдакка ўхшашким, манзилларда бўлурлар. Учиб юрадурган эмас, бас, албатта учадургани сайддур, яъни овдур. Оёқларида пари бор кабутардек. Чунончи, "Муҳит"да мазкурдир.

Ва ҳар вақтики, кийик ром бўлиб, одамга хў қилиб ўрганса, сўйиб бўлмагай, яъни эҳромлик киши сўёолмагай. Чунончи, бу масъалага "Ҳидоя"да ишорат қилинибдур. Ва яна эҳромсиз кишига овлаган сайдни смоқ ва сўйганини емоқ ҳалолдур, эҳромсиз кишига эҳромлик киши далолат қилмай, ўзи сўйса, бас, агар далолат қилмоқ ва амр қилмоқ эҳромли кишидан содир бўлса, уни емоқ ҳалол эмас. Ва агарчандики эҳромдан бўшалса ҳам смоғи ҳалол бўлмагай. Чунончи, "Мунтақо"да мазкурдир. Ва кишиким, хоҳ эҳромлик, хоҳ эҳромсиз бўлсин, сайд бирла Ҳарамга, яъни қўлида ё қафасида ё юкида сайд бўлса, ул сайдни қўйиб юбормоғи вожиб бўлгай. Зўрликни тарк қилмоқ Ҳарамнинг ҳурмати тўғрисида ёки ул сайд Ҳарамнинг сайдидан бўлди, бас, омон бормоққа муносиб бўлди. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

Ва Ҳарамга киргандан кейин сайд сотилса, ул сотмоғи қайтарилир. Агар сайд олган кишининг қўлида қолса, пулини қайтиб олмоқ лозимдур. Зероки, байъ фосиддур ё байъ ботилдур. Чунончи, баёни келур. Ва агар сайд сотиб олган кишининг қўлида қолмаса, сотган одам унинг учун олган ҳақини тўлагай. Зероки Ҳарамга кирмоқ бирла қўйиб юбормоқ вожиб бўлгай. Чунончи, юқорида баён қилинди. Эҳромлик киши сайдни сотмоқлигига ўхшаш, яъни эҳромлик киши агарчандики Ҳарам шарифда бўлмаган вақтида сайдини ушлаб бир кишига сотса, ул сайд олган кишининг қўлида бўлган замонда сотган одамга қайтариб бериб ва учиртириб юбормоқ вожиб бўлур. Аммо сотиб олган кишининг қўлида бўлмаса, сотган киши олган одамнинг ҳақини тўлагай, эҳром боғлаган вақтида ўзи бирла

ё қафасида, ё юкида, ё қўлида бўлган сайдни эҳром боғлагандан кейин Ҳарам шарифга олиб кирса, озод қилмағай ва агар эҳром боғлагандан кейин сайдни Ҳарам шарифга олиб кирса, албатта сайдни қўйиб юбормоқ вожибдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَمَنْ أَرْسَلَ صَيْدًا فِي يَدِ مُحْرِمٍ أَنْ أَخَذَهُ خَلَالًا ضَمِنَ

Ва кишиким, эҳромлик кишининг қўлидаги сайдни қўйиб юборса, агар ул сайдни эҳромсиз вақтида тутган бўлса, қўйиб юборган киши сайднинг қийматини тўлағай ва агар эҳром боғлагандан кейин сайдни тутган бўлса, қийматини тўламағай. Бул масъалалар уламоларнинг иттифоқлари бирла, зероки эҳромлик киши сайдни ушлаб олмоққа қодир эмасдур. Ушбу сабабдан агар эҳром боғлаган киши сайдни ўзи қўйиб юборса, эҳромдан чиққандан кейин ул сайдни бир одамнинг қўлида топса, ул одамдан қайтариб ололмағай. Чунончи, "Шарҳи Таҳовий"да мазкурдир.

وَإِنْ قَتَلَ مُحْرِمٌ صَيْدًا مُحْرِمٍ فَكُلُّهُ يُجْزَى

Ва агар бир эҳром боғлаган киши бир эҳромлик кишининг сайдини ўлдирса, иккаласига ҳам батамом жазо бергайлар, яъни ҳар қайсиси сайднинг тамом қийматини бергай.

وَرَجَعَ أَخَذَهُ عَلَى قَاتِلِهِ

Ва ундан кейин сайдни ушлаб олган эҳромлик эгаси ўзи тўлаган жазо миқдори ҳақни ўлдирган кишидан қайтиб олгай.

وَمَا بِهِ دَمٌ عَلَى الْمَفْرَدِ

Ва, юқорида баён қилингандек, эҳромнинг ҳурматини бажо келтириб, эҳтиёт қилолмагани сабабидан, масалан, хушбўй қилмоқ ва сайдни ўлдирмоқ ва булардан бошқалардек, буларни жиноят дейилур, бир жиноятнинг сабаби бирла муфридга, яъни ҳажнинг ўзи учун ё умранинг ўзи учун эҳром боғлаган одамга бир жонлиқ сўймоқ вожиб бўлгай.

فَعَلَى الْقَارِنِ دَمَان

583

Бас, бул суратда, яъни муфридга бир жиноят сабаби бирла жонлиқ сўймоқ вожиб бўлган суратда қиронга, яъни эҳром боғларда ҳаж бирла умрани қўшиб, бир нийят қилган кишига ҳаж ва умра учун икки эҳромнинг ҳурматини йиртган жиҳатидан икки жонлиқ сўймоқ вожиб бўлмай.

الْأَبْجَوَازِ الْوَقْتِ غَيْرَ مُحَرَّمٍ

Магар қирон тариқича эҳром боғлаган бўлса ҳам миқотдан, яъни эҳром боғланадурган жойдан ўтгандан кейин эҳром боғлаган бўлса, вақтнинг эҳромсиз бўлиб, ҳақини адо қилмагани сабабидан бир жонлиқ сўймоқ вожиб бўлур.

وَيُثَنَّى جَزَاءُ صَيْدٍ قَتَلَهُ مُحَرَّمَانِ

Ва икки бўлак қилинур сайднинг жазоси, агар икки муҳрим бир сайдни ўлдирса, ва лойиқ шулки, уч эҳромлик киши ўлдирса, уч жазо тўлагайлар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَاتَّحَدَ لَوْ قَتَلَ صَيْدَ الْحَرَمِ حَلَالَانِ

Ва агар Ҳарами шарифда сайдни эҳромда бўлмаган икки киши ўлдирса, бир жазо лозим бўлмай.

بَاعَ الْمُحَرَّمُ صَيْدًا أَوْ شَرَاهُ بَطْلَ

Агар эҳромдаги киши сайдни сотса ё сотиб олса, сайдни сотмоғи ва сотиб олмоғи ботилдур. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

وَلَوْ ذَبَحَهُ حَرَمٌ

Ва агар эҳромлик киши сайдни сўйса, ул сайднинг гўштини емоқ сўйганга ва бошқа одамларга ҳаром бўлмай. Зероки эҳромлик киши сўйган жонлиқ ўзи ўлиб қолган ҳайвон қаторидадур. Бас, уни емоқ жоиз бўлмамай.

وَلَوْ أَكَلَ مِنْهُ غَرْمٌ قِيَمَةُ مَا أَكَلَ

Ва агар ўзи сўйган сайддан заруратдан ва ожиз бўлганлигидан еса, истиғфор айтиб, тавба қилгай. Еган миқдорининг қийматини тўлагай.

لَا مُحْرِمٌ لَمْ يَذْبَحْهُ

Эҳромлик одамнинг сўйган сайдини сайдни сўймаган эҳромлик киши еса, қийматини тўламагай, балки тавба қилгай.

وَلَدَتْ ظَبِيَّةٌ أُخْرِجَتْ مِنَ الْحَرَمِ وَمَا تَاغَرُ مَهُمَا

Ва кишиким, Ҳарами шарифга кирган кийикни ё бошқа сайдни Ҳарами шарифдан чиқарса, чиқаргандан кейин туғса, ундан кейин кийикнинг ўзи ва боласи ҳам ўлса, чиқарган киши хоҳ эҳромлик, хоҳ эҳромсиз бўлсин, иккаласининг қийматини тўлагай. Зероки ул иккиси ҳукман Ҳарами шарифнинг сайдидур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَإِنْ أَدَّى جَزَاءَهَا ثُمَّ وَلَدَتْ لَمْ يُجْزَءْ

Ва агар кийикни чиқарган киши ул кийикнинг жазосини тўласа, ундан кейин бола туғса, туққандан кейин иккаласи ўлса, боласи учун товон тўламоқ вожиб бўлмагай.

БУ ФАСЛДА ЭҲРОМ БОҒЛАГАН КИШИ ҲАЖ ҚИЛМОҚДАН МАНЪ ҚИЛИНГАНИНИНГ БАЁНИ

إِنْ أَحْصَرَ الْمُحْرِمُ بَعْدُو أَوْ مَرَضٍ

Агар эҳром боғлаган киши ҳаж қилмоқдан қайтарилса, масалан, душманнинг ё касал бўлмоқнинг сабаби бирла ва унинг ҳукми шулки, магар жонлиқ сўймоқ бирла ё умранинг феълларини қилмоқ бирла эҳромдан чиқолмагай. Чунончи, "Янобий"да мазкурдир.

بَعَثَ الْمُفْرَدُ دَمًا

Танҳо ҳажнинг ё умранинг нийяти бирла эҳром боғлаган киши бир жонлиқ қийматини Маккаи муаззамага юборгай. Бас, агар икки жонлиқ юборса, бир жонлиқ бирла эҳромдан чиққан бўлгай. Бас, албатта иккинчи жонлиқ нафлдур. Чунончи, "Янобъ"да мазкурдир.

وَالْقَارِنُ دَمِينٌ

Ҳаж ва умранинг нийяти бирла эҳром боғлаган киши икки жонлиқни Маккаи муаззамада сўймоқ учун юборгай.

وَعَيْنٌ يَوْمًا يَذْبَحُ فِيهِ

Ва ҳаждан қайтарилган киши юборилган жонлиқ сўйиладурган кунини таъйин қилгай, зероки ул сўйишга таъйин қилинган вақт йўқдур. Бас, эҳромдан чиқмоқ вақти билинмоғи учун вақтни таъйин қилмоққа муҳтож бўлинур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَوْ قَبْلَ يَوْمِ النَّحْرِ

Ва гарчанд таъйин қилинган вақт қурбонлиқ қилинадурган уч кундан илгари бўлса ҳам.

وَفِي حَلٍّ لَا

Ва яна ҳаждан қайтарилиб қолингани учун сўйилмоққа юборилган жонлиқни Ҳарами шарифдан бошқа жойда сўймоқ дуруст эмас. Зероки ҳадяларни сўймоқ Ҳарами шарифга хос қилингандур ва ушбу сабабдан, агар ҳаждан манъ қилиниб қолинган тўғрисидан Ҳарами шарифдан бошқа жойда жонлиқ сўйса, то бошқа жонлиқни Ҳарами шарифга юбориб сўймагунча эҳром боғлаганликча қолгай. Чунончи, "Мабсут"да мазкурдир.

وَبَذْبَحِهِ يَحِلُّ

Ва ул ҳадяни Ҳарами шарифда сўймоқ бирла муҳсара, яъни ҳаждан қайтарилиб қолинган киши эҳромдан чиққай ва бундан ишорат шунгаки, жонлиқ сўймасдан муҳсара эҳромдан чиқолмагай. Бас, то жонлиқ топиб сўймагунча ё уни ҳаждан манъ қилган нимарса йўқ бўлгунча эҳром боғлаганликча қолгай.

Бас, ҳаж вақтида ҳаж қилгай ё умра қилмоқдан қайтарилиб қолинган киши бошқа вақтида умра қилгай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَعَلَيْهِ اِنْ حَلَ مِنْ حَجٍّ وَ عُمْرَةٍ

Ва вожиб бўлур муҳсарага, яъни ҳаждан манъланган кишигаки, агар ҳажнинг ёлғиз ўзини жонлиқ сўйиб эҳромидан чиқса, келадурган йилда ҳаж ва бир умра қилмоқ, хоҳ фарзи, хоҳ нафли бўлсин, шуруъ қилган сабабдан албатта нафл ҳаж вожиб бўлгай. Бас, ҳар вақтики, нафлни бузса, қазосини адо қилмоқ вожиб бўлгай. Чунончи, "Китобу-с-салот"да баёни ўтган эрди. Умра ҳам ушбудекдур, чунончи, "Ғоввос"да мазкурдир.

وَمِنْ عُمْرَةِ عُمْرَةٍ

Ва умранинг эҳромидан чиқса, бир умра вожиб бўлгай.

وَمِنْ قِرَانٍ حَجٍّ وَ عُمْرَتَانِ

Ва муҳсарага, агар ҳаж ва умранинг эҳромидан жонлиқ сўйиб чиқса, келадурган йилда бир ҳаж ва икки умра қилмоқ вожиб бўлур.

وَ اِذَا زَالَ اِحْصَارُهُ وَ اَمَكَّنَهُ اِدْرَاكُ الْهَدْيِ وَ الْحَجِّ تَوَجَّهَ

Ва агар ҳаждан қайтарилганлиги учун Маккаи муаззамага жонлиқ юборгандан кейин ҳаждан қайтарадурган нимарса йўқ бўлиб кетса ва яна етишмоқ мумкин бўлса, юборган жонлиқ сўйилмасдан илгари ва ҳам ҳажнинг Арафотда турмоқ вақти ўтмасдан илгари ҳажни адо қилмоқ учун қасд қилгай.

وَ اِلَّا لَهُ اَنْ يَحِلَّ

Ва агар бул иккаласига етишмоқнинг иложи бўлмаса, эҳромдан чиқмоқ ул кишига дуруст бўлгай.

وَ مَنَعُهُ عَنْ رُكْنِي الْحَجِّ بِمَكَّةَ اِحْصَارٌ

Ва эҳромли одамнинг манъ қилинмоғи Маккаи муаззамада ҳажнинг икки рукниданки, бири Арафотда турмоқдан, бири

тавоф зиёратдан, ул ҳаждан манъланган кишининг ҳукмида бўлиб, юқорида баён қилинган масъалага қараб амал қилмоқ керак.

وَعَنْ أَحَدِهِمَا لَا

Ва аммо Арафотда турмоқ ва тавоф зиёратнинг иккаласининг биридан манъ қилинса, ҳаждан қайтарилган кишининг ҳукмида бўлмагай. Маккаи муаззамага қурбонлиқ юбориб, эҳромидан чиқмоғи дуруст эмас. Зероки агар Арафотда турмоқдан манъ қилинса, умра қилиб, эҳромдан чиқмоқ дуруст бўлгай. Келадурган йилда умра қилмай, ҳажнинг қазосини адо қилгай, хоҳ муфрид бўлсин, яъни ҳажнинг ўзини ёлғиз нийят қилиб, эҳром боғлаган киши бўлсин, хоҳ қирон бўлсин, яъни ҳаж бирла умрани бир нийят қилиб, эҳром боғлаган киши бўлсин. Ва ул кишига ҳажни таъхир қилган жиҳатидан жонлиқ сўймоқ вожиб бўлур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَمَنْ عَجَزَ فَإِنَّ حَجَّ صَحٌّ

Ва кишиким, фарз ҳажни ўзи адо қилмоқдан ожиз бўлсаки, голибан ул ожизлик йўқ бўлмоғи умид қилинур, масалан, ул ожиз касаллик ва қамоқда бўлмоқ ва булардан бошқа ожизликдек, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Бас, ожиз бўлган одам ўзидан бошқа кишини ҳаж қилдирса, ул ҳаж қилдирмоғи дурустдур ва аммо ожизлиги йўқ бўлмаслиги умид қилинмаган суратда ҳаж қилдирмоқ ул ожизга вожиб бўлгай. Чунончи, "Муҳит"да мазкурдир. Ва аммо ҳаж қилмоққа буюрилган киши, агар нафл ҳаж қилса, шартсиз бўлса ҳам дуруст бўлур, яъни нафл ҳажга буюрган одам ҳажга бормоқдан ожиз бўлса ҳам дуруст бўлгай. Ва ҳаж харажатининг савоби амр қилган кишига бўлгай, бил-иттифоқ. Ва аммо нафл ҳажнинг савобини амр қилинган киши буюрган кишига бағишлагай ва батаҳқиқ дурустдир аҳли суннатнинг наздида. Бул нафл ҳажни ва нафл намозни ва нафл рўзани ва нафл садақани бошқа кишига бағишламоқ бизнинг мазҳабимизда дурустдур. Мўътазила бул масъалаларга мухолифдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва "Ғаввосу-л-баҳрайн"да ҳам мазбурдир.

Мусанниф раҳматуллоҳи алайҳнинг "ҳаж қилдургай" деган сўзлари шунга ишорат қиладургандурки, агар бир киши бир хотин кишини ҳаж қилдирса, ё қулни, ё чўрини ҳожасининг жавоби билан ҳаж қилдирса, мазкурлар хоҳ ўзлари учун ҳаж қилган бўлсин, хоҳ қилмаган бўлсин, барчаси дурустдур, лекин бад қилибдур. Ва афзали шулки, амр қилинган киши албатта ўзи учун бир мартаба ҳаж қилган эркак бўлгай ва гарчанд ул кишига ҳаж вожиб бўлмаган бўлса ҳам, токи хилофдан узоқроқ бўлгай. Чунончи, "Шарҳи Таҳовий"да мазкурдир. Зероки ўзи учун ҳаж қилмаган киши бошқа кишини ҳаж қилдурмоқда Имом Шофиъий раҳматуллоҳи алайҳга хилоф қилибдурлар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ва "Ғаввосу-л-баҳрайн"да мазкурдир.

وَيَقْعُ عَنْهُ اِنْ دَامَ عَجْزُهُ اِلَى مَوْتِهِ

Ва саҳиҳ қавлда бул фарз бўлган ҳаж ул буюрган кишидан соқит бўлур. Чунончи, "Кофий"да мазкурдир. Ва ул буюрган одамдан ҳажнинг соқит бўлмоғи мазҳабнинг зоҳиридур. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир. Ҳаж қилмоқдан ожиз бўлмоғи доим ўлар вақтигача бўлса, бас, агар ҳаж қилдиргандан кейин ожизлиги йўқ бўлса, адо қилдирган ҳаж нафлга айлангай ва ўзига ҳаж қилмоқ вожиб бўлгай. Чунончи, "Кофий"да мазкурдир.

وَنَوَى عَنْهُ

Ва яна ҳаж қилмоққа амр қилинган киши буюрган одам одамнинг танҳо ўзи учун ҳаж қилмоқни нийят қилса, ҳаж буюргувчидан воқъе бўлур. Агар ўзи учун нийят қилса ё икки амр қилган одамлар учун нийят қилса, иккаласига ҳам берган харажатини тўлагай. Ҳаж ўзидан соқит бўлгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَدَمُ الْاِحْصَارِ عَلَى الْاَمْرِ

Ва бир одам учун ҳаж қиладурган киши эҳром боғлагандан кейин ҳаждан манъ қилинса, масалан, душмanning, ё зарар еткурадурган бошқа нимарсалар, ё касал бўлмагининг сабаби бирла ҳаж қилмоқдан қолса, унинг учун сўйиладурган жонлиқ ҳаж қилмоққа амр қилинган кишининг молидан вожиб бўлгай.

وَ الْقُرْآنِ وَالْجَنَایَةِ عَلَی الْحَاجِّ

Ва жиноят қилган сабабидан қирон учун лозим бўлган жонлиқ, яъни эҳромнинг баён бўлган ҳурматини эҳтиётламагани учун вожиб бўлган жонлиқ амр қилинган ҳаж қилгувчининг ўзининг молидан вожиб бўлур.

وَ ضَمِنَ النَّفَقَةَ إِنْ جَامَعَ قَبْلَ وَقُوفِهِ

Ва бир одам учун ҳаж қилмоқ амр қилинган киши ва вуқуф биарафадан илгари, яъни Арафотга тўхтаб турмоқдан илгари хотинини жимоъ қилиб, ҳажни ботил қилса, ҳаж қилмоққа фармойиш қилган кишига берган молини тўлагай, бас, зомин бўлмагай, яъни ҳеч нимарса тўламагай. Агар Арафотда тўхтаб тургандан кейин жимоъ қилса, шунга ўхшарким, касал бўлган жиҳатидан, ё қамалгани сабабидан, ё минган нимарсаси ўлгани тўғрисидан, ё киракашнинг қочмоқлиги тўғрисидан ҳаж фавт бўлган вақтда, яъни йўқ бўлган вақтида олган молини ҳаж қилдургувчиға тўламагай. Агарчандики ўлган кишининг молидан ўз аҳлига қайтиб келгунча сарф қилган бўлса ҳам, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَ إِنْ مَاتَ فِي الطَّرِيقِ يُحْجُّ عَنْ مَنْزِلِ أَمْرِهِ

Ва агар ҳаж қилмоққа буюрилган ҳожи ҳаж йўлида етмасдан ўлса, ҳажга амр қилган кишининг жойидан бошқа одам ҳаж қилдирилур, ҳазрат Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг назларида. Ҳар вақтики, амр қилгувчи бирла амр қилинганнинг жойлари бир бўлса ва берган моли ҳажга кифоя қилса, бас, агар ҳажга кифоя қилмаса, мумкин бўлган жойидан ҳаж қилдирилур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

بِثُلْثِ مَا بَقِيَ

Харажат қилгандан қолган молнинг, яъни мерос оладирганлар бирла ҳажга амр қилинган кишининг қўлларида қолган молларининг учдан биридан ҳаж қилдирилур. Васий харажатни ҳаж қилмоққа амр қилинган одамга қайтадан яна бергай,

ҳажнинг йўлида молни тамом қилгай ё буюрган одам учун ҳаж қилгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

لَا مِنْ حَيْثُ مَاتَ

Ҳаж қилмоқ учун буюрилган кишининг ўлган жойидан ҳаж қилдирилмагай. Буюргувчининг ватанидан ҳаж қилдирилгай. Сурати масъала шулки, бир кишига ҳаж қилмоқ фарз бўлиб, ўзи умрида бориб ҳаж қилолмаган киши ўзи учун ҳаж қилдурмоққа васийят қилса, ундан кейин меросхўрлари васийятни бажо келтирмоқ учун сарф ва ҳаражат бериб, бир одамни ҳажга юборса, ул юборилган киши ҳажнинг йўлида вафот топса, ворислари қайтадан ул кундаги қолган ҳамма молни учдан биридан сарф ва ҳаражат бериб, ҳаж қилдурмоққа яна бир одамни юборгайлар, васийят қилган одамнинг жойидан ҳажга юборилгай, йўлда ўлган кишининг жойидан эмас.

وَلَا يَجُوزُ لِلْهَدْيِ إِلَّا جَايزُ التَّضَحِّيَةِ

Ва дуруст эмас ҳадйга, яъни жиноят учун ва қирон учун ҳаж қилмоқдан манъ қилинган учун ва булардан бошқалар учун сўйилурга, магар дуруст бўлгай қурбонлиққа сўйилурга дуруст бўладурган ҳайвон. Ҳосил: қурбонлиққа ва ҳадйга икки кўзи ва ё бир кўзи кўр ҳайвон ҳам дуруст эмас. Оқсоқ ва ориқ ва қулоғи кесик ва думи кесик ҳайвон дуруст эмас.

وَأَكَلَ مِنْ هَدْيٍ تَطَوُّعٍ وَ مُتَعَةٍ وَ قِرَانٍ فَقَطْ

Ва жонлиқ сўйган одамнинг ўзига таматтуъ ва қирон учун сўйилган ҳадйнинг ва яна нафл ҳадянинг, яъни Маккаи муаззамада мазкурлар учун сўйилган жонлиқнинг гўштидан емоқ дуруст ва мустаҳабдур ва бошқадан емагай, яъни жиноят учун ва эхсор учун, яъни ҳаждан манъ қилингани учун ва ҳам назр учун, яъни ҳажда ушбу уч турли иллат бирла сўйилган жонлиқнинг гўштини емоқ дуруст эмас. Балки гўштини садақа қилгай. Магар ҳар вақтики, жонлиқ нобуд бўлса, албатта унинг қийматини садақа қилгай. Чунончи, "Шарҳи Таҳовий"да мазкурдир.

وَ خُصًّا بِيَوْمِ النَّحْرِ لَا غَيْرَهَا

Ва мутъа ва қирон учун ҳадйни сўймоқ қирон кунларига хос қилинди, яъни қурбон ҳайит куни ва ундан кейин яна икки кунга хос қилинди. Бир мутъа ва қирондан бошқалари қурбонлиқ кунларига сўймоқ хос эмас. Қайси куни хоҳласалар сўйгайлар.

وَ الْكُلُّ بِالْحَرَمِ

Ва жамъи баён қилинган ҳадйлар, яъни сўйиладурган ҳадя жонлиқларни Ҳарам шарифда сўймоқ Ҳарамга хосдур, бошқа жойда сўймоқ дуруст эмас.

وَ تَصَدَّقَ بِجُلَّةٍ وَخُطَامِهِ

Ва садақа қилгай, ҳадйнинг жулини ва муҳорини, яъни тизгин в арқонким, туянинг бўйнидан ва ё бурнидан боғланур.

وَ لَا يُعْطَى أَجْرٌ جَزَائِرٍ مِنْهُ

Ва ҳадйни бир одамга буюриб сўйдирилса, сўйган ҳақи учун қурбонлиқнинг гўштидан берилмагай, масалан, чарбисини ва терисини ва бошқа жойидан ҳам берилмагай. Ва бунда ишорат бордур бошқа кишининг сўймоғи дуруст бўлмағига ва гарчанд ўзининг сўймоғи яхшироқ бўлса ҳам, башарти ўзи яхшилаб сўя олса. Ва муносиб шулки, ўзи сўймаса, сўяр вақтида тепасида ҳозир бўлгай. Чунончи, "Ихтиёр" китобида мазкурдир ва "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَ لَا يَرْكَبُ إِلَّا ضُرُورَةً

Ва яна ҳадй учун ҳозир қилинган тевани ва қорамолни минмагай. Магар ҳожат ва зарурат вақтида мингай. Андоғким, йўл юрмоққа кучи етмаганда мингай. Зероки ҳадй Худойи таъолонинг ризолиги ва хушнудлиги учундур, ундан фойдаланмоқ лойиқ ва муносиб эмас, магар заруратда. Бас, албатта ҳадй таъзими вожибдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Агар ҳадйни беузр минса, бас, ҳадйдан кам бўлса, камича товон тўлагай ва садақа қилгай. Товон тўлаганига ишорат бордур шунгаки, ул ҳадйга юк ортмагай, бас, юк

юклаган жиҳатидан нуқсон топса, товон тўлагай. Чунончи, "Ихтиёр" китобида мазкурдир.

وَلَا يُحْلَبْ

Ва яна ҳадйни соғмагай, агар соғса, садақа қилгай. Айтибдурлар, бул соғмаслик ҳар вақтики, сўйиш вақтига яқин бўлса ва аммо қачонки сўяр вақти узоқ бўлса, бас, ҳадйни зарарни дафъ қилмоқ учун соғгай, баробарича садақа қилгай, ё соғган сутининг қийматини бергай. Ҳар вақтики, сут нобуд бўлса, албатта қийматини бергай ва агар ҳадй туғса, боласи бирла сўйгай ва агар хоҳласа, боласини садақа қилгай. Чунончи, "Ихтиёр" китобида мазкурдир ва "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَمَا عَطَبَ أَوْ تَعَيَّبَ بِفَاحِشٍ فَفِي الْوَاجِبِ أَبْدَلُهُ

Ва ул ҳадйни сўймоққа олиб борурда йўлда ҳалок бўлса, ё сўймоққа ярамайдургон бўлиб айбланса, бас, вожиб бўлган айбли ҳадйни айбдан саломат бўлган жонлиқ бирла олиштургай.

وَالْمُعَيَّبَ لَهُ

Ва айбли ҳадй, яъни қурбонлик қилмоққа олинган айбдор жонлиқ ўзиники бўлгай, ҳар нима қилса қилгай, лекин нафл қурбонлиқда олиштирмоқ вожиб эмас, бас, сўйгай. Ундан бечоралардан бошқа киши емагай. Чунончи, "Шарҳи Таҳовий"да мазкурдир.

وَأَنْ شَهِدُوا بِالْوُقُوفِ قَبْلَ وَقْتِهِ قَبِلَتْ

Ва агар ҳожилар Арафотда тўхтамоқни тамом қилгандан кейин ҳожилардан ва бошқалардан одил кишилар гувоҳлик берсалар, айтсаларки, сизлар вуқуф биарафани, яъни Арафотда тўхтатмоқни ўз вақтидан илгари адо қилдинглар, масалан, шак кунида Арафотда тўхтадинглар, десалар, қаралур, агар ул гувоҳлик берганларига мувофиқ вуқуф биарафанинг вақтидан илгари Арафотда тўхтаган бўлсалар, уларнинг гувоҳлик берган сўзлари қабул қилинур ва яна қайтадан Арафотда тўхтатмоқ адо қилинур.

لَا بَعْدَهُ

Аммо ул гувоҳларнинг сўзларига қараганда, гувоҳлик бермоқлари Арафотда тўхтамоқ вақтидан илгари бўлмаса, вуқуф биарафа адо қилар, лекин вақт қолмаган бўлса, гувоҳларнинг сўзлари қабул қилинмагай.

نَذَرَ حَجًّا مَشِيًّا مَشَى حَتَّى يَطُوفَ الْفُرْصَ

Кишиким, пиёда ҳаж қилмоқни ўз жойидан ё эҳром боғлаган жойидан назр қилса, аввалги асаҳҳ қавлдур, пиёда ҳажга бормоқ вожиб бўлгай фарз тавоф, яъни тавоф зиёрат қилган вақтгача, ундан кейин бир нимарса минса, дуруст бўлур. Зиёрати Ҳарамайни шарифийни жамиъи мўъминларга Худойи таъоло насиб қилгай, омин.

Шукру сипос ва ситойиш ул Худойи таборак ва таъологаки, уни тавфиқ ва ҳидояти ва инояту лутфи ва карами бирла исломнинг биноси бўлган беш аркон бул "Мухтасари Виқоя"нинг ушбу туркий қилинган шарҳида тамом бўлди.

Ул мусулмонлиқнинг биноси бўлган беш арконнинг аввали Калимаи шаҳодатни айтмоқ, иккинчи — беш вақт намоз ўқимоқ, учинчи — молидан закот бермоқ, тўртинчи — моҳи шарифи рамазон рўзасини тутмоқ, бешинчи — ҳажга бормоқ, агар зади роҳалага қодир ва тавоно бўлса, юқорида баён бўлинган шартлари бирла, бул баён қилинган рукнлардан бирига ҳалал қилса, мусулмонлиққа ҳалал етгай. Масалан, бир иморатки, унинг биноси тўрт девор ва томи бирла бешдур. Бул бешдан агар бири бўлмаса, ул иморат натамом ва бузуқ ва вайрондур. Энди мусулмонлиқ биносига ҳалал ва путур ва зарар етмасин деган бандаи мўъмин ул Калимаи шаҳодатнинг маънисига тасдиқ ва бовар қилиб, яъни тил бирла айтиб ва сидқидил бирла ишониб, холис эътиқод бирла айтгай, яъни "Ашҳаду алла илаҳа иллаллоҳу ва ашҳаду анна Муҳаммадан абдуҳу ва расулуҳ" дегай.

Иккинчи — ибодатнинг яхшироғи ва итоатнинг мўътбари, дин ва шариатнинг устуни, мусулмон бирла кофирнинг орасини айиргувчи ва имтиёз қилгувчи намоздур. Бас, бул фарзи муттафақун алайҳ беш вақт намозни жамоат бирла фарзларини ва вожибларини ва суннатларини ва мустҳабларини ўз мақомига

келтуриб ва таҳоратни камол қилиб, мустаҳаб вақтларда шуруъ қилиб, адо қилмоқ лозимдур. Бас, дини исломдаги биродарларга маълум қилинурки, бир вақт фарзи муттафақун алайҳ намозни қасддан ўқимай, қазо қилган киши саксон ҳуқб, яъни олти минг тўрт юз йил азоб қилинур, деб вайд қилинди, яъни азобга мубтало қилмоққа ваъда қилинди. Ва бул намозни шартлари бирла ўқиб адо қилмоқнинг фазилатлари тўғрисида Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васалламдан ворид бўлган ҳадиси шариф кўпдур. Беш вақт намозни ўқимай, қасддан тарк қилгани учун етадурган офат ва зарарлар ҳақида ҳам ҳадиси шариф кўпдур. Худойи таборақ ва таъолодан қўрқиб огоҳ бўлган киши ибрат олиб, панд-насиҳатга қулоқ солиб, амал қилгай. Ва агар бир киши бул ибодатларни писанд қилмай, андак фаҳмлаб ва хор тутган тўғрисидан тарк қилса, кофир бўлмоқ лозим келиб, никоҳлик хотини талоқ бўлгай. Тавба қилгандан кейин ул хотиннинг ихтиёри ўзида бўлур. Хоҳласа, яна ул кишига никоҳлангай. Ва агар хоҳламаса, иддаси ўтгандан кейин бошқа эрга теккай. Ва яна учинчи ибодат — закот бермоқдур. Агар моли нисобга етса, яъни кумуш икки юз тангага етса ва тилла йигирма мисқолга етса ва ҳар хил жонсиз моллардан бўлса, нисобга ҳисоб қилинур. Ва ҳайвонларнинг закоти ҳам ўз мақомида баён қилинган эрди. Мазкурлардан ҳосил бўлган закотни ўз масрифларига, яъни берадурган одамларигаки, "Закот" китобида баён қилинди, сидқу эътиқод бирла миннат қилмай, рағбат ва хоҳиш бирла адо қилгайлар. Мол садақа бирла кам бўлмайдур, деб ҳадисда келибдур. Ва яна тилла ва кумушнинг эгаси ундан закотни чиқармаса, қиёмат кунда Арасот халқининг ҳузурларида ул тилла ва кумуш тахта-тахта қилиниб, оташи дўзахга солинур. Ниҳоятда қизиб, ўтдек бўлгандан кейин эгасининг пешонасига ва орқасига босилур. Ва агар совуқланса, қайтадан қиздирулур. Чунончи, "Закот" китобида баён қилинган эрди. Қиёматнинг эллик минг йил миқдори кунда одамларнинг ораси айрилиб, яъни

فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ

ни мафҳумича, ҳукм тамом бўлиб, аҳли жаннат жаннатга восил бўлгунча ва аҳли дўзах дўзахга дохил бўлгунча бул баён қилинган тариқада азоб қилинур, деб ҳадиси шарифда

келибдур. Худойи таборак ва таъолонинг камоли лутф ва карамидан йил айлангандан кейин ҳожати аслийяларидан ошиқча ва зиёда моллариким, ўз мақомида мазкурдир, закотини чиқариб, садақа қилмоқни мўъмин, мўъминаларга фарз қилибдур. Ажаб инсофсизликким, бепарволик қилиб, ҳийла бирла вафо қилмайдурган молни кўзлари қиймай, закотларини адо қилмайдурлар. Жамиъи жон ва молнинг ҳаммаси Худойи таборак ва таъолоданлигини албатта бешак ва бегумон билурлар. Агар Жаббори Азим жалла жалолуҳу жамиъи молларини бечораларга бермоққа амр қилиб ва ҳам жонини олмоққа талаб қилса, боргоҳи Самид анисиййати муҳаббатиде ҳайрон ва ошиқларининг пешона ва қошларини чашмаи шавқ ва муҳаббат ва иштиёқ ва орзу бирла жонларини ва молларини фидо қилгайлар ва ўзларининг саодатларини бул фармойишни бажо келтурмоқда билгайлар. Бас, молнинг эгаларига ва ибодат қилгувчиларга огоҳланмоқ лозимдур. Бепарволик ва фирибгарлик қилмагайлар. Закот оладурган кишини ҳўб тафтиш қилиб, закотларини моллик ва таглик ва муҳтож ва фақир эмас одамларга бериб, тегишли масриф ва муҳтож ва бечора кишиларни закотдан маҳрум қилиб, юқорида баён қилинган азобу ваъдаларга лойиқ ва муносиб бўлмоқдан батамом эҳтиётлангайлар, вақт ўтмасдан умрни ганимат билиб, жамиъи итоат ва ибодатларда ҳам, хусусан, фурузи хамсада қоҳиллик ва хушёқмаслик қилиб, саноқли кунларни зое қилмагайлар. Андин кейин, яъни умр тамом бўлиб, вақт ўтгандан кейин ҳеч фойда бермагай.

Ва яна тўртинчи фарзи муттафақун алайҳ моҳи шарифи рамазоннинг рўзасидурки, бир йиллик гуноҳга каффорат бўлиб, жамиъи мусулмонларга муҳофазат қилиб, эҳтиёт бўлиб, рўза тутмоқ вожибдур. Адно мартабаси икки шаҳватдан тортилмоқдур. Бири юқори нафснинг лаззатидур. Андин кейин ҳар аъзони гуноҳлардан тортмоқ вожибдур. Рўзанинг қабуллиги унга боғлангандур. Зероки ҳадиси шарифда келибдур. Чунончи, "Закот" бобида мазкурдир.

Бешинчи фарзи муттафақун алайҳ Байтуллоҳга ҳаж қилмоқдур, шартлари мавжуд бўлганда адо қилинур. Чунончи, ҳажнинг жамиъи шартлари ўз мақомида баён қилинди. Ва хонаи Каъбада саҳибу-л-байтга тақарруб айламоққа, яъни Худойи таборак ва таъолога яқин бўлмоғини талаб қилмоққа

гуноҳлардан ва ҳар қандай ёмонликлардан, хусусан, алфози куфрдан ўзларини сақлағайлар. Ва агар маъсиятларини доим қилсалар, "Алмаъаси юрийду-л-куфра" ҳадиси шарифнинг мазмунича, куфр лозим бўлиб, жамиъи яхши амаллари ботил ва нобуд бўлиб, никоҳлари бузилмоғини лозим қилгай. Аввалги қилган итоатлари хаййабата бўлгай. Тавба ва истиғфор қилгандан кейин хотинлари мухаййарадурлар, яъни талоқ бўлгандан кейин ихтиёр хотинларининг ўзларидадур, яна қайтадан каффорат бирла ҳаж қилмоқ фарздур. Бул аҳволни фикр ва андиша қилмай, ушбу замоннинг ҳожиларидек ҳажнинг фарз ва вожибларини ва суннат ва мустаҳабларини билмай ва унинг махтуротларини, яъни манъ қилинган феълларини билмай, шаҳарларини кезиб ва мамлакатларнинг номини билиб олиб, айб оро бўлиб юрмоқдан бошқа асло самара ва савоб бўлмай, каломи молояънини баён қилиб, халқ орасида фитна қўзғалмоққа боис ва сабаб бўлиб, қилган итоат ва ибодатларига нақс ва халал еткурмоқни лозим қилмоқдан бошқа самара ва фойда бўлмагай. Эмди буларнинг ҳаммасига зажр ва сиёсат қилмоқ ва авоммунносни огоҳ қилмоқ уламоларга вожибдур. Худойи таборак ва таъолонинг Каломиким:

اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَ اِيتَاءِ ذِي الْقُرْبٰى وَ
يَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ
تَذَكَّرُوْنَ

Ва яна билмоқ керакдур масоили заруриййадан, этиқодларини таълим олиб билгандан кейин ва ибодати зоҳириййага амал қилгандан кейин, тариқаи суфияи олия қаддасаллоҳу таъоло арвоҳаҳумнинг сулукларига, яъни роҳидарвишларига кирмоқ лозим ва лаббуддийдурки, Худойи таборак ва таъолони танимоқ ва маърифат ҳосил қилмоқ муяссар бўлгай. Ва уларнинг сулукларининг боиси ва сабаби бирла ҳавои нафсониядан халос бўлмоқ ва нажот топмоқ муттасаввар бўлгай.

وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ

Ва яна билмоқ керакким, ҳар киши ҳажга бормоққа қодир бўлса, оят ва ҳадис бирла ҳаж ул кишига фарз бўлгай. Ва кучи етмоқ бизнинг қавмимизга шулдурки, ул миқдор унинг моли бўлсаким, ўз фарзандаларига, бир йиллик нафақа қолгай. Ва яна ул миқдор моли бўлгайки, унга пиёда бормоқ ҳожат бўлмагай. Ҳар вақтики, ҳаждан қайтиб келганда ҳам молдан бир нимарса бўлгай. Аллоҳу таъоло:

قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى وَ لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ
إِلَيْهِ سَبِيلًا

деди, яъни Худойи таъолонинг ҳақидур, одамларга фарздур хонаи Каъбага қасд қилмоқ, Хонаи Каъбага бормоққа йўл асбоблари тўғрисидан ҳар кимнинг қудрати етса, чунончи, тафсири мавлоно Ҳусайнда мазкурдир.

Ва яна Пайғамбар алайҳис салом айтдилар: "Ҳар кимнинг ҳаж қилмоққа қудрати етса ва ҳаж қилмай ўлса, хоҳ жуҳуд ва хоҳ тарса бўлгай". Чунончи, "Салоти Масъудий"да мазкурдир. Ва яна Ҳасан Басрий раҳматуллоҳи алайҳ айтибдурлар: "Билгил, эй биродарим, албатта Расули Худо саллаллоҳу алайҳи васаллам Маккаи муаззамадан чиқар вақтларида Марванинг устида тўхтадилар. Ва Каъбаи мукаррамага рўбарў бўлдилар, бас, айтдиларким, ёд этарман Худойи таъолога, албатта билурман. Сен Худойи таъоло шаҳарларининг яхшироқ шаҳридурсан ва албатта сен Худойи таъолонинг яхшироқ заминидурсан ва албатта сен ер юзасидаги жойларнинг яхшироғидурсан ва жойларнинг Худойи таъолога яхшироғидурсан," дедилар. Ва яна Ҳасан Басрий раҳматуллоҳи алайҳ айтибдурлар, қачонки пайғамбарлардан баъзиларини қавмлари ёлғончи қилса, яъни пайғамбарликларига ишонмаса, уларнинг орасидан чиқиб, Маккаи муаззамага келар эрдилар.

Ва қайси пайғамбарики қавмларидан қочсалар, Маккаи муаззамага келиб, Каъбаи мукаррама олида ўлгунларича Худойи таъолога ибодат қилур эрдилар. Ва албатта Каъбаи мукарраманинг атрофида уч юз пайғамбар савотуллоҳи алайҳим

ажмаъийннинг қабрлари бордур. Ва яна Рукни Ямоний бирла Рукни Асваднинг ўртасида етмиш пайғамбар салавотуллоҳи вассалом алайҳим ажмаъийннинг қабри бордур. Ва яна мизобнинг тагидаги тош тагида Исмоил алайҳиссаломнинг ва оналари Биби Ҳожарнинг қабрлари бордур. Ва яна Нуҳ ва Ҳуд ва Шуъайб ва Солиҳ салавотуллоҳи ала набиййина ва алайҳим ажмаъийннинг қабрлари Замзам бирла Мақомнинг ўртасидадур ва ҳеч шаҳри йўқдур, ул шаҳарда Худойи таъоло бир савобни юз минг қилгай. Магар Маккаи муаззамада бир савобни юз минг қилгай. Ва кишиким, Маккаи муаззамада бир намоз ўқиса, баланд қилинур унинг учун юз минг намозни. Ва кишиким, Маккаи мукаррамада бир кун рўза тутса, ул кишига юз минг кунлик рўза битилур ва кишиким, Маккаи муаззамада бир танга садақа қилса, юз минг танга садақа қилганнинг савобини ул кишининг номаи аъмолига Худойи таъоло биткургай. Ва кишиким, Каломуллоҳни Маккаи мукаррамада бир мартаба хатм қилса, юз минг хатм қилганнинг савобини Худойи таъоло унинг номаи аъмолига биткургай. Ва кишиким, Маккаи Мукаррамада бир мартаба Худойи таъолога тасбиҳ айтса, юз минг мартаба тасбиҳ айтганнинг савобини Худойи таъоло ул кишининг номаи аъмолига биткургай. Ва ҳар яхшилигики, ани банда Ҳарамии шарифда қилса, юз минг савоб битилгай. Ва ҳар амалики, Маккаи мукаррамада бўлса, ҳар бирига юз минг битилгай.

Ва яна Ҳасан Басрий раҳматуллоҳи алайҳ айтдилар: "Билмайман рўзи қиёматда ҳеч шаҳариники, ул шаҳардан пайғамбарлар салавотуллоҳи алайҳим ажмаъийндан, ва асфиё, ва парҳезкорлардан, ва абдоллардан, ва сиддиқлардан, ва шаҳидлардан, ва солиҳлардан, ва уламолардан, ва фақирлардан, ҳукамолардан, ва фуқаролардан, ва зоҳидалардан, ва обидлардан, ва қурбонлиқ қилгувчилардан, ва ахёрлардан, ва муҳиблардан, хоҳ эркак ва хоҳ хотин бўлсинлар, Худойи таъоло Маккаи муаззамадан тиргузганича тиргузганини, яъни кўплари Маккаи муаззамадан тиргузилиб, йитилурлар ва улар Маккаи муаззамада ҳашр бўлинулар, яъни тиргузилиб, жамъ бўлиб тургайлар ва улар қиёмат кунининг азобидан саломат бўлгувчидурлар. Ушбунинг ҳаммаси "Рисолаи Ҳасан Басрий"да мазкурдур.

Ва "Саҳиҳи Бухорий"да айтибдурлар, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Боғланмасун рихол уч жойдан бошқага: бири — Масжиду-л-Ҳаром, иккинчиси — Масжиди Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам, учинчиси — Масжид Ақсо, яъни Байту-л-Муқаддасдур, яъни бул уч жойдан бошқа жойга туя қумлаб, от эгарланмасун" — дедилар. Ва бул уч масжиддан бошқани айтмадилар. Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Бир намозни менинг ушбу масжидимда ўқиса, минг намоз бошқа масжидда ўқиса баробардир, магар Масжиду-л-Ҳаром. Бас, албатта ул Масжиду-л-Ҳаромда бир намоз бошқа масжидда юз минг намознинг баробаридур. Ва бир намоз Масжиду-л-Оқсода, яъни Байту-л-Муқаддасда беш юз намоз баробари бўлур. Ва ер юзасида ҳеч жой йўқдур Худойи таъоло наздидан ҳар куни бир юз йигирма раҳмат тушгай, магар ул Маккаи муаззамага тушгай, ул бир юз йигирма раҳматнинг олтмиши тавоф қилгувчиларга ва қирқи Масжиду-л-Ҳаромда намоз ўқиғувчиларга ва йигирмаси Каъбаи муборакка назар қилгувчиларга. Ва Каъбаи муаззамага қарамоқ ибодатдур. Ва кимки хонаи Каъбага назар қилса, нифоқдан омон бўлур. Нифоқ деб, мунофиқ бўлмоқ ва икки юзлик бўлмоқни айтилар.

Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Кишики Байтуллоҳга қараса эътиқод ва ихлоси бирла, ишонган ҳолида, мағфират қилинур, аввалги ва кейинги гуноҳлари ва қиёмат кунида омон ва саломат бўлгувчилардан маҳшур бўлур. Ва ҳеч ернинг юзасида унга жаннатнинг эшиги очилган жой йўқдур, магар Маккаи муаззамада. Ва албатта жаннатнинг эшиклари саккиздур. Ҳаммаси рўзи қиёматгача Маккаи мукаррамага очилгандур ва ул саккиз эшикдан бири Каъбаи муаззаманинг ичидадур. Ва ул эшикдан бири мизобнинг тагидадур. Ва ул эшикдан бири Рукни Яманийнинг олдидадур. Ва ул эшикдан бири Рукни Асваднинг олдидадур. Ва ул эшикдан бири Мақомнинг орқасидадур. Ва ул эшикдан бири Замзамнинг олдидадур. Ва ул эшикдан бири Сафонинг устидадур. Ва ул эшикдан бири Марванинг устидадур. Каъбаи муаззамага кирган кишилар Худойи таъолонинг раҳматига киргайлар. Ва чиққан одамлар Худойи таъоло азза ва жалланинг мағфирати бирла чиққайлар. Зероки Аллоҳ таъоло:

وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا

деди. Ушбу тариқа Ҳасан Басрийнинг рисолаларида мазкур-
дир.

Ва яна ул нишона ва аломатларики, ул хонаи Каъбанинг фазилатига далолат қилур, унинг баъзиси шулки, паррандалар ҳавода Каъбаи муаззаманинг устидан учиб ўтолмагайлар. Балки парранда хонаи Каъбанинг тепасига келганларида хонаи Каъбадан ўнг тарафига ё чап тарафга қайтгай. Ва яна хонаи Каъбанинг фазилатига далолат қиладурган аломат ва нишона шулки, ваҳшийлар, яъни саҳрои жоварлар Ҳарами шарифда бир-бирларига изо еткурмагайлар, ҳаттоки итлар жонварларни тишламагайлар ва урушмагайлар ва сайдларни овламагайлар. Ва яна хонаи Каъбанинг фазилатига далолат қиладурган баъзи нишона шулки, ҳар вақтики, парранда касал бўлса, Каъбаи муаззамага келиб, шифо талаб қилгай. Ва баъзи нишона ва аломат шулки, тезроқ уқубат ва азоб кўрсатилур, кимки хонаи Каъбанинг ҳурматини йиртса. Ва ёмонлиқ бирла хонаи Каъбага қасд қилганларни Худойи таъоло ҳалок ва нобуд қилгай. Асҳоби филни ва бошқаларни ҳалок қилганга ўхшаш. Ва баъзи аломатларким, Ҳажару-л-асвад ва Мултазам, ва Ҳатим, ва Замзами шариф, ва ҳажнинг мақомларики, хонаи Каъбада бордур, ҳаммаси хонаи Каъбанинг фазилатига далолат қиладурган оят ва нишоналардандурлар. Ва яна хонаи Каъбанинг фазилатига далолат қиладурган баъзи нишоналардан шулки, ул хонаи Каъбаи бино қилмоққа фармойиш қилгувчи Жалилдур. Ва уни андоза қилган, яъни иморат қилмоққа ўлчаб берган ҳазрат Жаброилдурлар. Ва бино қилган ҳазрат Иброҳим халиллулоҳдурлар. Ва Каъбанинг биносига ёри берган ҳазрат Исмоилдурлар, салавотуллоҳи ва саламуҳу ажмаъийн. Бас, бул фазли азиймдур хонаи Каъба учун, чунончи, "Хозин"да ҳам мазкурдир. Ва ер юзасида Маккаи муаззамадаги яна ўн беш мавзеъдан бошқа дуо қабул бўлинадурган мавзеъ йўқдур. Ул ўн беш жойнинг бири — Каъбаи мукарраманинг ичиди дуо мустажоб бўлгай. Иккинчи — мизобнинг тагида дуо қабул бўлгай. Учинчи — Ҳажару-л-асваднинг олдида дуо мустажоб бўлгай, Тўртинчи — Рукни Ямонийнинг олдида дуо қабул бўлгай. Бешинчи — Ҳажару-л-асваднинг олдида дуо мустажоб

бўлгай. Олтинчи — Халфу-л-мақомда дуо қабул бўлгай. Еттинчи — Мултазами шарифнинг ичида дуо мустажоб бўлгай. Саккизинчи — Замзами шариф олдида дуо қабул бўлгай. Тўққизинчи — Сафонинг устида дуо мустажоб бўлгай. Ўнинчи — Марванинг устида дуо қабул бўлгай. Ўн биринчи — Сафо бирла Марванинг ўртасида дуо мустажоб бўлгай. Ўн иккинчи — Рукн бирла Мақомнинг ўртасида дуо қабул бўлгай. Ўн учинчи — Минода дуо мустажоб бўлгай. Ўн тўртинчи — Жамараи Ақбада дуо мустажоб бўлгай. Ўн бешинчи — Арафотнинг ичида дуо мустажоб бўлгай. Эй биродарим, бул ўн беш жойда дуо қилмоқни ғанимат билгил.

Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Кимки Байтуллоҳни ёзнинг иссиғроқ кунида бошланг етти маротаба тавоф қилса ва ҳар айланганда ҳеч кимни оғритмай Ҳажару-л-асвадни ўпса, Худойи таъоло ёдидан бошқа сўзни кам қилса, ҳар бир кўтарган ё қўйган қадамига етмиш минг савоб бўлгай. Ва ул кишидан етмиш минг гуноҳи йўқ қилингай. Ва ул киши учун етмиш минг даража кўтарилгай. Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: Ҳажга пиёда боргувчининг фазли суворода боргувчига юлдузларнинг ҳаммасига ўн тўрт кунлик ойнинг фазлидекдур. Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Агар фаришталар бир киши бирла мусофаҳа қилишсалар, яъни қўл ушлашиб сўрашсалар, албатта Худойи таъолонинг йўлида ғазот қилгувчи бирла мусофаҳа қилишур эрдилар, ва ота-онасига яхшилик қилгувчи бирла, ва тавофи Байтуллоҳ қилгувчи бирла мусофаҳа қилишур эрдилар". Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Каъбаи муаззама сақланиб ва эҳтиёт қилиниб турилур етмиш минг фаришта бирла, кимки Байтуллоҳни тавоф қилса, фаришталар ул киши учун мағфират талаб қилурлар, яъни истиғфор айтайлар ва салавот юборгайлар ул тавоф қилгувчига. Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Тавоф қиладурган киши Худойи таъолонинг раҳмати ичига шўнғигай. Ва Аллоҳ таъоло албатта мубоҳот қилгай, яъни Каъбаи муаззаманинг атрофини айлангувчилар сабабидан фаришталарга фахр қилгай".

Ва батаҳқиқ ривоят қилинди Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламдан, ул жаноб айтдилар: "Кимки Мадинаи мунавварада эътиқод ва ихлослик ҳолида мени зиёрат қилса, ул менинг

ҳамсоям бўлгай. Ва уни мен шафоат қилгувчи бўлгаймен қиёмат кунда." Ахражаҳу-л-Байҳақий.

Ва яна Анас ибн Малик разийаллоҳу анҳудан, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Кимки мени вафот топганимдан сўнг зиёрат қилса, бас, гўёки тириклигимда зиёрат қилибдур. Ва кишиким, мени тириклигимда топмабдур ва менга баъйат қилмабдур, сўнгра Мадинаи мунавварага келса, вафот топганимдан кейин, ва салом қилса менга менинг равзамнинг олдида, зиёрат қилса, ва Абубакр Сиддиқ разийаллоҳу анҳуга ва Умари Форук розийаллоҳу анҳуга салом қилса, албатта ул киши менга баъйат қилибдур. Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Кишиким, қудрати етса, ўлмоққа Мадинаи мунавварада, бас, албатта Мадинаи мунавварда ўлгай. Ва мен албатта Мадинаи мунавварада ўлган кишини шафоат қилурман". Чиқардилар бул ҳадисни имом Ҳанбал ва ал-Баржандий ва ибн Можа ва ибн Ҳиббон, Абдуллоҳ ибн Умар ибн Ҳаттоб разийаллоҳу анҳумодан. Чунончи, бул ҳадисларнинг ҳаммаси Ҳасан Басрийнинг рисоаларида ҳам мазкурдир. Валлоҳу аълам би-с-савоб.

كِتَابُ النِّكَاحِ

НИКОҲ КИТОБИ

Бул китоб никоҳ ҳукмларининг баёнидур. Никоҳ луғатда ҳақиқатан мужомаъат (жинсий яқинлик) қилмоқдур ва мажозан жуфтликка боғламоқдур ва шариатда ийжоб ва қабул бирла ҳосил бўлган хос никоҳдурки, анинг сабаби бирла фойдаланмоқ, яъни мужомаъат қилмоқ ҳалол бўлур. Ва шариат буюрган никоҳ уч хилдур. Бири — фарздур, шаҳват ғолиб бўлиб жимсоъга зиёда майл қилса ва зино бўлур деб қўрқса. Иккинчиси — макруҳдур, жаврдан, яъни эрлик ҳақларининг риоятида нуқс еткурмоқдан қўрқса. Бул жавр, яъни зулм ва таъаддий хотинга бўлғай, ҳар вақтики, хотин олгучи бечора каммол ва камшаҳват бўлса. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир ва "Ғаввосу-л-баҳрайн"да ҳам мазбурдир. Учинчи — эътидол вақтида хотин олмоқ суннати муаккададур. Бас, зулм эҳтимоли бўлганда хотин олмоқ макруҳ бўлса, хотинлар ҳақини нобуд ва зое қилмоқ ва зулм ва жиноят қилмоқ ҳаромдур ва манъ қилингандур.

لَا ضَرَرَ وَلَا ضَارَرَ

яъни зиён йўқдур ва зиён еткурмоқ ҳам йўқдур. Бул ҳадиси шарифнинг мазмунига қараганда, энди бул ғафлатлик аҳли замонлар ва зулму жавр ва жафо қилмоқдан қайтарилмаган бадфеъл одамлар ва эру хотинлик ҳақларини риоя қилмаган нодон ғофилларнинг зажр ва сиёсати учун Бухоройи шариф уламолари тўрт амри шаръий шарти бирла никоҳ қилмоққа фатво берибдурлар. Ул тўрт шартнинг бири — эр ўзининг турган шаҳридан ва истиқомат қилиб турган жойидан бошқа жойга олиб кетмоқни ва кўчирмоқни хоҳласа, хотинини талоқ қилмоқ ўз ихтиёрида бўлмоғи. Иккинчи шарт — эри хотинни олти ой нафақасиз ташлаб кетса, талоқ бўлмоқ хотиннинг ихтиёрида бўлмоғи. Учинчи шарт — устига бошқа хотинни

бежавоб олса, талоқ қилмоқ хотиннинг ўз ихтиёрида бўлмоғи. Тўртинчи шарт — хотиннинг бир аъзосини нобуд қилиб ё баданини беузри шаръий жароҳат қилиб урса, талоқ қилмоқ хотиннинг ўз ихтиёрида бўлмоғи. Аммо ушбу замонда бул баён қилинган шартларга риоя қилинмагани жиҳатдан хотинларнинг ҳақлари зое бўлиб, фитна ва фасод қўзғолмоққа сабаб ва боисдир.

وَيَنْعَقِدُ بِإِيجَابٍ

Ва никоҳ ийжоб бирла боғланур ва ҳосил бўлур. Ийжоб деб икки кишининг аввалгиси жуфтлантурмоқни ё жуфтланмоқни хоҳлаб, аввал ўзи жавоб бериб, иккинчисига жавоб бермоқни вожиб қилганни айтилар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ва "Ғаввосу-л-баҳрайн"да ҳам мазкурдир.

وَقَبُولٍ

Ва қабул қилмоқ бирла никоҳ боғланур, кейинги берилган жавобни қабул дейилур. Аммо никоҳнинг рукни ийжоб ва қабулдур. Чунончи, "Кофий"да мазкурдир. Ва аммо никоҳ шартларининг баъзиси ақлли бўлмоқ ва балоғатга етган бўлмоқ ва озод бўлмоқ. Оқидда, яъни никоҳни бойлагувчиларки, эр бирла хотиндурлар, аларда бул шартлар бўлгай, магар ақд бўлмоқнинг, яъни никоҳни боғламоқнинг шарти ақлдур. Бас, жинни ва ёш боланинг ақли йўқ бўлса, никоҳ мунъақид бўлмагай, яъни никоҳ боғланмагай. Ва кейинги икки шартиким, балоғатга етмоқ бирла озодлик эрди, никоҳ нуфузининг шартларидур. Бас, албатта ақлли ёш бола никоҳининг нуфузи ёш бола валийсининг ижозатиға мавқуфдур. Ушбудек "Бадойиъ"да мазкурдир ва яна "Фатовийи Оламгирия"да ҳам мазкурдир. Ва яна никоҳ шартининг баъзиси маҳалли қобил бўлмоқдур ва ул маҳалли қобил хотиндурки, ани никоҳ бирла жимоъ (яқинлик) қилмоқни шариат ҳалол қилибдур. Чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир.

لَفْظُهُمَا مَاضٍ

Бул икки жуфтланадиганларнинг сўзлари ийжоб ва қабул бўлган иккала лафзлари ҳам ўтган замонга далолат қиладурган

лафз бўлгай, масалан, "Қабул қилдим" деса, ўтган замонга далолат қилур. "Қабул қилурман" деса, келадурган замонга далолат қилур.

كَرَوَجْتُ وَتَزَوَّجْتُ

"Ўзимни сенга жуфтлантирдим" деганга ўхшаш (сўзни) ва иккинчиси ҳам "Мен сени жуфт қилдим", деганга ўхшаш лафзни айтмоқ бирла никоҳ дуруст бўлур.

أَوْ أَمْرٌ وَمَا ضَیْرُ

Ё жуфт бўладурганлардан бирининг сўзи амр (буйруқ), иккинчисининг сўзи мозий бўлгай, яъни ўтган замонга далолат қиладурган сўз бўлгай.

كَرَوَجْنِي فَقَالَ زَوْجْتُ وَإِنْ لَمْ يَعْلَمَا مَعْنَاهُ

Амр(буйруқ)нинг мисоли "заввижни"дек, яъни қизнинг отасига бир одам: "Қизингни менга жуфт қил", — деса, бас, қизнинг отаси: "Қизимни сенга жуфтликка бердим", — деса, бул лафзлар бирла никоҳ боғланур. Ва агарчандики ақд қиладурганлар бул лафзларнинг маъноларини билмасалар ҳам, хоҳ арабий бўлсин, хоҳ арабийдан бошқа қайси тил бўлса ҳам, баробардур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَقَوْلُهُمَا دَاوُودُ يَزِيرُفْتُ بِلَا مِیمٍ بَعْدَ دَاوُودَ وَ يَزِيرُفْتِي

Ва яна никоҳ боғланур, яъни никоҳ дуруст бўлур эру хотин форсий тилда "дод ва пазируфт" (берди ва қабул қилди) деган сўзлари бирла. "Доди ва пазируфти" деб эр киши хотинга айтгандан кейин, яъни эр хотинга "доди" деса, яъни "ўзингни менга бердингму?" — деса, хотин "додам" (бердим)нинг ўрнига "мим"сиз "дод" деса, яъни "бердим" деса ё хотин эрга: "Пазируфти", — деса, яъни "Мени ўзингга хотинликка қабул қилдингму?" дегандан кейин эр: "мим"сиз "пазируфт", — деса, бул икки сурат(ҳолат)нинг ҳар қайсисида никоҳ боғланур, яъни никоҳ дуруст бўлур, "мим"сиз айтса ҳам, зероки жавоб бермоқ "мим" бирла ва "мим"сиз ҳам айтилур. "Мим"лик

қилиб айтса, батариқи авло (яъни яхшироқ) боғланур, яъни никоҳ боғланиб, дуруст бўлур.

كَيْبِعَ وَشِرَاءٍ

Сотмоқ ва олмоққа ўхшашким, сотиб оладурган кишиким, "Хариди?" — деганда, яъни "Сотиб олдингму?" — деганда, "Харид", яъни "Сотиб олди", — деб жавоб берса ва сотгувчига: "Фурухти?", яъни "Сотдингму?" деганда, "Фурухт", яъни "Сотди", — деса, сотмоқнинг аҳди боғлангай.

لَا يَقُولُهُمَا عِنْدَ الشُّهُودِ مَا زَنَ وَشَوِيْمَ

Аммо эр бирла хотиннинг гувоҳлар олдида: "Мо зан ва шуйим" демоқлари, яъни: "Биз эру хотинмиз", — демоқлари ийжоб ва қабул бўлмагай ва никоҳлари дуруст бўлмагай.

وَيَصِحُّ بِلَفْظِ نِكَاحٍ وَتَرْوِيجٍ

Ва никоҳ лафзи бирла никоҳнинг ақди дуруст бўлгай, масалан, хотин: "Ўзимни сенга никоҳлантирдим", — деганда, эр: "Қабул қилдим", — деса. Ва ақд никоҳ лафзи бирла ва тазвиж лафзи бирла дуруст бўлур, масалан, хотин киши: "Ўзимни сенга жуфтлантирдим", — деганда, эри: "Қабул қилдим", — деса, никоҳ дуруст бўлгай, зероки бул икки лафз никоҳда сариҳ ва равшан ва таъйин лафздур.

وَمَا وَضِعَ لِتَمْلِكِ الْعَيْنُ حَالًا

Ва яна никоҳ бир кишини ҳозирги замонда бир нимарсага эга қилганда айтиладурган сўзлар бирла дуруст бўлур. Масалан, хотин киши эрга айтса: "Мен ўзимни сенга ҳиба қилдим", яъни "бағишладим" ё "садақа қилдим" ё "сотдим", — деса, эр: "Қабул қилдим", — деса, ақди никоҳ бўлгай, яъни никоҳ боғлангай.

وَشَرْطَ سَمَاعٍ كُلِّ مِنْهُمَا لَفْظَ الْآخَرِ وَحُضُورَ حُرَّتَيْنِ أَوْ حُرٍّ وَحُرَّتَيْنِ مُكَلَّفَيْنِ مُسْلِمَيْنِ سَامِعَيْنِ مَعًا لَفْظَهُمَا

Ва яна никоҳнинг икки шarti бордур: бири никоҳ қилишадурганлар, хоҳ эр бирла хотин ўзлари бўлсин, хоҳ валий вакиллари бўлсин, бирларининг сўзларини иккинчилари эшитмоғи, агар бири эшитиб, иккинчиси эшитмаса, никоҳ дуруст бўлмагай. Ва иккинчи шarti — никоҳ қилинадурган мажлисда икки озод балоғатга етган мусулмон ёки бир эркак икки хотин ҳозир бўлиб, ақд(никоҳ) сўзларини эшитиб, гувоҳ бўлмоқларидур. "Фатовийи Оламгирия"да айтибдурлар, никоҳ шартининг баъзиси икки гувоҳдур. Ҳамма уламолар айтибдурлар, албатта гувоҳ никоҳ дуруст бўлмоғининг шартидур. Ушбудек "Бадойиъ"да ҳам мазкурдир.

Ва гувоҳликда тўрт амр шарт қилинибдур. Бири — озод бўлмоқ, иккинчиси — ақлли бўлмоқ, учинчиси — балоғатга етган бўлмоқ, тўртинчиси мусулмонлик. Бас, никоҳ қўлнинг ҳузурида дуруст бўлмагай. Ва қин ва мударбар ва мукотабнинг ўртасида фарқи йўқдур. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир. Қин деб отаси ва онаси ҳам қўл бўлган қўлни айтилар. Мударбар деб, хожа ўлгандан кейин озод бўладурган қўлни айтилар. Мукотаб деб хожаси бирмунча пул берсанг, озодсан, деб муқаррар қилган қўлни айтилар. Мазкурларнинг ҳаммалари ҳам никоҳ қилурда гувоҳ бўлиб турмоқлари дуруст эмас.

Ва яна икки гаранг кишининг олдиларида никоҳ қилсалар, дуруст эмас. Ва яна эшитадурган одамнинг олдида никоҳ қилса ҳам, иккаласи бирга эшитмаса, никоҳ дуруст эмас. Масалан, икки гувоҳнинг бири олдида никоҳ қилсалар, ул гувоҳ ғойиб бўлиб, иккинчи гувоҳнинг олдида яна никоҳ қилсалар, дуруст эмас.

وَصَحَّ عِنْدَ فَاسِقَيْنِ وَلَا يَظْهَرُ عِنْدَ الدَّعْوَى

Ва яна никоҳ икки фосиқнинг олдида дуруст бўлгай ва агарчи қазф учун ҳад урилган бўлсалар ҳам, яъни покиза хотинни "зинокорсан" дегани жиҳатидан дарра урган бўлсалар ҳам. Ва лекин фосиқларнинг гувоҳликлари бирла қилинган никоҳ даъво қилинган вақтида аларнинг гувоҳликлари зоҳир ва собит бўлмагай, яъни никоҳ қилинганларнинг бири никоҳни

даъво қилиб, иккинчиси мункир бўлганда, икки фосиқнинг гувоҳликлари ошкора ва муқаррар бўлиб ўрин ўтмагай.

وَعِنْدَ ابْنَيْهِمَا

Ва яна никоҳ эр ва хотин иккаласининг икки ўғиллари олдида дуруст бўлур.

أَوْ أَحَدِهِمَا وَلَا تُقْبَلُ لِلْقَرِيبِ

Ё эр ва хотиннинг — бирисининг икки ўғли ҳузурида никоҳ дуруст бўлгай, лекин даъво вақтида ўзининг яқин одами фойдасига берган гувоҳликлари қабул қилинмагай. Масалан, эрнинг бир ўғли никоҳ вақтида гувоҳ бўлиб турса, сўнгра эр бирла хотин даъво қилишсалар, ул даъво вақтида эрнинг ўғли отаси фойдасига гувоҳлик берса, гувоҳлиги қабул қилинмагай. Ва яна хотиннинг ўғиллари, хоҳ бир ўғли ва хоҳ икки ўғли бўлсин, гувоҳликлари онасининг фойдасига қабул қилинмагай.

كَنْكَاحِ مُسْلِمٍ ذَمِيَّةٌ عِنْدَ ذَمِّيْنٍ وَلَا تُقْبَلُ عَلَى الْمُسْلِمِ

Мусулмон киши зиммийяни икки зиммий ҳузурида никоҳлаб олмоғи дурустдур, лекин зиммийларнинг мусулмон одам зарарига гувоҳлик бермоғи қабул қилинмагай. Зиммий деб мусулмон юртида жузъя бермоққа аҳд ва паймон қилган ғайри динни айтилу, зиммия деб хотинини айтилу.

وَالْوَكِيلُ شَاهِدٌ عِنْدَ حُضُورِ الْمُوَكَّلِ

Вакил қилган киши ҳозир бўлганда вакил ҳам бир гувоҳдур. Масалан, бир эр ё хотин бир одамни ўзларининг жуфтликлари учун никоҳ қилдирмоққа вакил қилсалар, ул вакил бўлган киши никоҳ қилса, бошқа бир эркакнинг олдида ё икки хотиннинг олдида вакил қилғувчи ҳам ҳозир бўлса, никоҳ дуруст бўлгай.

كَالْوَلِيِّ عِنْدَ حُضُورِ الْمُوَلَّيَةِ بِالْغَةِ

Анга ўхшаш валий, яъни ота ё хожа ё қизнинг никоҳ ишларини тасарруф қилиб турган киши гувоҳ бўлгай, қизи ё чўриси никоҳ қилинадурган мажлисда ҳозир бўлиб турганда қиз ё канизак балоғатга етган бўлса, аммо қиз балоғатга етмаган бўлса валий бўлган киши гувоҳ бўлиб турмоғи дуруст эмас. Зероки ул валий никоҳнинг мубоширидур, мубоширнинг гувоҳлиги билижмоъ мардуддур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва кишиким, хотин олса, Худойи таъолони ва Худо Пайғамбарини гувоҳ қилмоқ бирла никоҳ дуруст бўлмагай. Чунончи, "Тажнис" китобида ва "ал-Мазид"да мазкурдир.

وَحَرَّمَ عَلَى الْمَرْءِ أَصْلَهُ

Ва эркак кишига онаси ва онасининг онасини никоҳлаб олмоқ ҳаромдур, ҳар қанча юқори бўлса ҳам.

وَقَرَعَهُ وَفَرَعُ أَصْلِهِ الْقَرِيبِ

Ва яна никоҳлаб олмоқ ота ва онасининг қизларини ва яна ул қизларнинг қизларини ва ўзи бирла бир туғишган ўғил ака ва укаларининг қизларини, ҳар қанча узоқ бўлса ҳам, никоҳлаб олмоқ ҳаромдур.

وَصُلِّيَةُ أَصْلِهِ الْبَعِيدِ

Ва яна аммасини ва холасини ва ота-онасининг аммасини ё бирининг аммасини, ҳар қанча юқори бўлса ҳам, никоҳлаб олмоқ ҳаромдур. Ва яна ота ва онасининг холасини ё бирининг холасини ва агар ҳар қанча юқори бўлса ҳам, никоҳлаб олмоқ ҳаромдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Вақтики, Мусанниф раҳматуллоҳи алайҳ насабликни никоҳлаб олмоқ ҳаром қилинган масъала баёнидан фориғ бўлдилар, ҳаром қилинган масъаланинг сабабини баён қилмоққа шуруъ қилдилар (яъни киришдилар), бас айтдилар:

وَأُمُّ زَوْجَتِهِ

Ва яна эркакка ўз хотинининг онасининг никоҳи, саҳиҳнинг ўзи бирла никоҳлаб олмоқ ҳаромдур, жимоъ қилинмаса ҳам, мужаррад никоҳ бирла ҳаромдур:

وَ بِنْتُهَا مَوْطُوَّةٌ

Эрга хотиннинг қизи ҳаромдур, агар ул хотинини жимоъ қилган бўлса:

وَ زَوْجَةُ أَصْلِهِ

Ва яна отасининг хотинини олмоқ ва бобосининг хотинини олмоқ, агар ҳар қанча юқори бўлса ҳам, ҳаромдур:

وَ قَرَعِهِ

Ва яна ўғлининг хотинини олмоқ ҳаромдур ва набираларининг хотинини олмоқ ҳаромдур ва агар ҳар қанча пастга қараб кетса ҳам. Ва бул тўрт гуруҳ никоҳ бирла ҳаром қилинганлардандур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкур-дир:

وَ كُلُّ هَذِهِ رَضَاعًا

Ва бул баён қилинганларнинг ҳаммаси, яъни насаб тўғрисида никоҳлаб олмоқ ҳаром бўлганларнинг ҳаммаси сут эммоқ бирла ҳам ҳаром бўлгай. Масалан, эркак кишига туққан онаси, ҳар қанча юқори бўлса ҳам, никоҳи ҳаром бўлгай. Яъни онасининг онаси ва унинг онаси ҳар қанча юқори бўлса ҳам, никоҳи ҳаром бўлгай. Ва анга ўхшаш эмизган онаси ҳам, эмизган жиҳатдан ва унинг ота ва онасининг онаси ҳам, ҳар қанча юқори бўлса ҳам, эмганга ҳаром бўлгайлар. Ушбуга ўхшаш никоҳи ҳаром бўлгай бошқа сураатларда, яъни ҳамширалар ва аммалар ва холалар тўғрисида булардан бўлакларда.

وَ قَرَعُ مَنْ مَزْنَيْتِهِ

Ва яна эркакнинг ўзи бирла зино қилган хотиннинг боласи ул зино қилган кишига ҳаром бўлур:

وَ مَمْسُوسَتِهِ وَ مَا سَتِهِ

Ва яна эркак кишига шаҳват бирла баданини ушлаган хотиннинг болалари ҳаром бўлур. Ва яна шаҳват бирла эркакни ушлагувчининг болалари ул эркакка ҳаром бўлур.

وَ مَنْظُورٍ إِلَى فَرْجِهَا الدَّاخلِ بِشَهْوَةٍ

Ва яна эркакнинг назари хотин киши андомининг ичига шаҳват бирла тушса, ўшал хотиннинг болалари ул кишига ҳаром бўлур, бул тўрт хил хотинларнинг қизлари ҳар қанча пастга кетсалар ҳам.

وَ أَصْلَهُنَّ

Ва яна зино қилинган ва шаҳват бирла ушланган ва шаҳват бирла ушлагувчи ва андомнинг ичига шаҳват бирла қаралган хотинларнинг оналари ва оналарининг оналари ҳар қанча юқори бўлса ҳам, ҳаром бўлур.

Ва мунда ишорат бордур, "яъни фаржига қаралганнинг масъаласи (матни) "Мухтасар"да келтирилганида ишорат ангаки, агар фарждан бошқа жойга, масалан, дубри(орқаси)га қараса, ҳаромлик собит бўлмагай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва бул баён қилинган масъалаларнинг ҳаммаси қаралган хотин қачонки бир нимарсага суянган бўлса, бас, тўғри ўлтурган бўлса ё тик турган бўлса, қавли саҳиҳга қараганда, ҳаром бўлмоқ собит бўлмагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Йигит кишига шаҳватнинг ҳадди олатининг турмоғидур ё зиёда турмоғидур. Ва қариган кишига ва иннийнга, яъни номард, жимоъ қилмоққа қодир бўлмаган кишига шаҳватнинг ҳадди дилни, яъни кўнгилни майл қилмоғидур ё зиёда мойил бўлмоғидур. Ушбу масъала бизларнинг асҳобларимиздан ҳикоя қилинибдур. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир. Оммаи уламо айтибдурлар: шаҳватнинг ҳадди, яъни шаҳват бирла қарамоқнинг миқдори — хотин кишига дил бирла майл қилса ва қучоқламоқни орзу қилса. Ва баъзи уламолар айтибдурлар; шаҳват бирла қарамоқнинг миқдори ул хотинни жимоъ қилмоқни қасд қилса ва ҳаромдан бепарво бўлиб тортилмаса. Чунончи, "Назм" китобида мазкурдир, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Бул масъала эркаклар ҳақидадур, аммо хотинлар тўғрисида, бас, дил бирла орзу қилмоқдур, бошқа эмас. Чунончи,

"Мухтасар"нинг соҳиблари айтибдурлар. Ва мунда ишорат бордур ағнаки, бирининг шаҳват бирла бўлмоғи кифоя қилур, башарти иккинчиси шаҳватнинг жойи бўлса, чунончи, "Музмарот"да мазкурдир.

وَمَا دُونَ تِسْعَ سِنِينَ لَيْسَتْ بِمُشْتَهَاةٍ

Ул қизларики, тўққиз ёшдан кам бўлсалар, бул фаслнинг ичида баён қилинган феълларнинг сабабидан, эркак киши рағбат ва хоҳиш ва орзуланмоққа салоҳиятли эмасдурлар, масалан, жимоъ қилмоқ ва шаҳват бирла қарамоқ ва қучоқламоқ ва ўпмоқ ва мундан бошқа феъллар сабабидан анинг яқинлари ул кишига ҳаром бўлмагайлар. Ва мунда ишорат бордур ағнаки, тўққизга етган қиз муштаҳотдур, яъни рағбат ва хоҳиш қилинадургандур ва фатво ушбугадур.

Ва яна беш ёшга етган қиз ва андин ками муштаҳот эмас ва ушбудек беш ёшдан баландга — олти ва етти ва саккиз ёшга чиққандур — алар ҳам муштаҳот эмас. Магар йўғон бўлса муштаҳотдур. Чунончи, "Хизона"да мазкурдир. Ва аммо Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳдан шулки, қизнинг саккиз ё етти ёшлиги муштаҳотдур, башарти йўғон бўлса. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَيُحَرِّمُ نِكَاحَ امْرَأَةٍ وَعِدَّتُهَا نِكَاحَ امْرَأَةٍ أَيُّهُمَا فُرِضَتْ
ذَكَرًا لَمْ تَحِلْ لَهُ الْآخَرَى

Ва бир хотинининг никоҳи ва иддаси иккинчи хотинининг никоҳини ҳаром қилгайки, икки хотиннинг қайси бирини эркак фараз қилиниб, иккинчиси хотин фараз қилинганда эр фараз қилинганга хотини ҳалол бўлмаса насаб тўғрисида ё сут эмишгани тўғрисида. Масалан, ҳар вақтики, хотин олса ё хотини иддасида бўлса, андин кейин устига ё идданинг ичида хотинининг аммасини, ё холасини, ё хотинининг онасини, аммасини, ё отасининг холасини никоҳлаб олса, ё хотинининг акаси, ё укасининг қизини никоҳлаб олса, ё хотинининг опаси, ё синглисининг қизини никоҳлаб олса, ё булардан бошқани

никоҳлаб олса, мазкурларнинг ҳаммасининг никоҳини ул никоҳида ўлтурган хотинининг никоҳи ҳаром қилур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Аммо бир одам бир кишининг қўйган хотинини олса, ул хотиннинг никоҳида ё иддасида мазкур хотиннинг аввалги эрининг қизини никоҳлаб олмоқ ҳалол бўлур. Зероки эркак фараз қилинганда ул хотин қизнинг ўғай онаси бўлиб, никоҳ ҳаром бўлса ҳам отасининг хотини бўлган жиҳатдан мазкур хотин бегона бўлиб, ўрталарида никоҳ дуруст бўлур ва буларнинг никоҳларининг дурустлиги жумҳурнинг, яъни бир гуруҳ уламонинг наздларидадур. Аммо Имом Зуфар ва Имом Аби Лайло ва Ҳасан Басрий раҳимаҳумуллоҳ никоҳ дуруст эмас дедилар, имтиноъ, яъни тўхтаб қолмоқ бир важҳдан муқаррар бўлгандан кейин эҳтиёт ҳаромликка амал қилмоқ дедилар.

وَوَطْنَهَا مَلَكًا

Ва яна бир хотиннинг никоҳи ва иддаси иккинчи хотинни сотиб олмоқ бирла, ё бағишламоқ бирла, ё садақа бирла ё меросдан тикмоқ бирла, ё васийят бирла эга бўлмоқ бирла жимоъ қилмоқни ҳаром қилур. Масалан, ҳар вақтики, бир киши хотин олса, хоҳ ул хотин озод бўлсин, хоҳ чўри бўлсин, андин кейин ул киши ул хотиннинг ҳамширасини сотиб олса, албатта сотиб олган ҳамширасини жимоъ қилмоқ дуруст эмас, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَكَذَا وَطْنَهَا مَلَكًا وَطْنَهَا نِكَاحًا وَ مَلَكًا

Ва анга ўхшаш бир хотинни чўри қилиб олиб, жимоъ қилмоқ, иккинчи хотинни никоҳ бирла мамлука қилмоқ бирла, яъни ҳам никоҳ ва ҳам чўри қилиб олмоқ бирла жимоъ қилмоқни ҳаром қилгай, башарти ул икки хотиннинг бирини эркак фараз қилганда иккинчиси анга ҳалол бўлмаса. Масалан, ҳар вақтики, бир одам бир хотин олса, андин кейин анинг ҳамширасини олса ё ўзининг умму валадининг ҳамширасини сотиб олса, бас, агар аларни жимоъ қилган бўлса, аларнинг ҳамширасини жимоъ қилмоқ ҳаром бўлур. Умму валад деб ўзининг чўрисига яқинлик қилгандан кейин туғса, ул чўри айтилуру.

لَا نَكَحَهَا

Мазкур бўлган масъаладаги икки қариндошнинг бирини чўри қилиб олиб, жимоъ қилмоқ иккинчисининг никоҳини ҳаром қилмағай, никоҳ қилмоқ ҳаром бўлмаган жиҳатдан.

فَإِنْ نَكَحَهَا لَا يَطَءُ وَاحِدَةً حَتَّى يُحَرَّمَ الْأُخْرَى

Бас, агар чўри қариндошнинг устига иккинчисини никоҳлаб олса, андин кейин бирини ўзига ҳаром қилмагунча ҳеч қайсисини жимоъ қилмағай. Яъни канизакни озод қилмагунча ё сотмагунча ёки кейин никоҳланган қариндоши талоқ қилиниб, иддаси ўтмагунча асло бирини жимоъ қилмағай.

وَصَحَّ نِكَاحُ الْكِتَابِيَّةِ وَلَوْ أَمَةً

Ва мусулмонга китобийни никоҳлаб олмоқ дурустдур, яъни жуҳуд ва насароники, хоҳ зиммийя бўлсин, ҳуррийя бўлсин, яъни жузъя бермоқни қабул қилганлардан бўлсин, хоҳ кофираки, жанг қилинадурган шаҳарда бўлсин. Ва бошқа кофираки, китоби самовийга эътиқод қилғай ҳазрати Иброҳим алайҳис саломнинг саҳифалари ва бошқа пайғамбар салавотуллоҳи ва саламуҳу алайҳим ажмаъиннинг саҳифаларидек, ани никоҳлаб олмоқ дурустдур, "Фатовийи Оламгирия"да айтибдурлар, оташпараст хотинларни никоҳлаб олмоқ ва санампарастларни никоҳлаб олмоқ дуруст эмас, хоҳ ул хотинлар озодларидан бўлсин, хоҳ чўриларидадан бўлсин, ушбуга ўхшаш "Сирожу-л-ваҳҳож"да ҳам мазкурдир.

Ва дохил бўлғай, яъни киргай санампарастларга офтобпарастлар ва юлдузпарастлар ва суратпарастларки, суратни яхшилаб олурлар ва муъаттала ва занодиқа ва ботинийя ва ибोҳийя ва ҳар мазҳабики, ул мазҳабнинг сабаби бирла ул мазҳабга эътиқод қиладурган киши диндан чиққай, ушбудек "Фатҳу-л-қадир"да мазкурдир.

Ва ҳар кишиким, эътиқод қилса дини самовийга ва анда нозил бўлган китоб бўлса, масалан, Иброҳим алайҳис саломнинг ва Шуъайб алайҳис саломнинг саҳифаларидек ва Довуд алайҳис саломнинг "Забури"ларидек эътиқод қилса, бас, ул киши аҳли китобдандур, жоиз бўлур аларни никоҳлаб олмоқ ва

сўйганларини емоқ ва ушбудек "Табйин"да мазкурдир. Ва жоиз эмас мушрик ва китобий муслимани олмоқ. Ушбудек "Сирожу-л-ваҳҳож"да мазкурдир. Мушрик деб Худойи таъолога шерик бор дегувчини айтилур. Муслима деб қиз ва хотин мусулмонни айтилур. Ва Растағфиний айтибдурлар, аҳли суннат бирла мўътазиланинг ўрталарида никоҳ дуруст эмас. Чунончи, "Баҳру-р-роиқ"да мазкурдир. Ва тақйид қилибдурлар китобийни "Мустасфо"да ўз қавллари бирлаким, айтибдурлар уламолар ушбунни, яъни китобийяни никоҳлаб олмоқ — ҳалол дебдурлар, башарти Исо алайҳис саломни худо деб эътиқод қилмаса. Аммо Исо алайҳис саломни худо деб эътиқод қилса, бас, китобийяни никоҳлаб олмоқ ҳалол эмас ва мувофиқ келур бу масъалага Шайхул исломнинг "Мабсут" номли китобларидаги масъала. Ва вожиб шулки, аҳли китобнинг сўйган жонлиқларини емағайлар, ҳар вақтики, Исо алайҳиссаломни, Узайр алайҳис саломни худо деб эътиқод қилсалар ва қиз ва хотинини олманглар. Ва бул масъалага фатво дейилибдур. Лекин далилларга қараганда, лойиқ шулки, емоқ ва хотинини олмоқ дурустдур, чунончи, "Баҳру-р-роиқ"да мазкурдир.

وَالْأَمَةِ مَعَ طَوْلِ الْحُرَّةِ

Ва озод хотинни олмоққа ва нафақасини бермоққа қудрати етиб туриб, чўрини олмоқ дурустдур.

وَالْمُحْرِمِ وَالْمُحْرَمَةِ

Ва яна ҳаж ва умра учун эҳром боғлаган эркак эҳром боғлаган хотинни никоҳлаб олмоғи дурустдур. Агарчандики эҳром боғлаганлик вақтида жимоъ қилмоқ дуруст бўлмаса ҳам.

وَحُبْلَى مِنْ زَنًا

Ва яна зино қилган кишидан бошқа кишига зинодан бўғоз бўлган хотинни никоҳламоқ Имом Аъзам ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳу таъолонинг наздларида дурустдур, фатво ушбугадур, чунончи, "Муҳит"да мазкурдир. Ва мунда огоҳ қилмоқ ангаким, алар зино қилғувчи зино қилганини никоҳлаб олса, дурустдур ва бул қавл билижмоъ, яъни уламоларнинг иттифоқлари бирла, чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

وَلَا تُوطَأُ حَتَّى تَضَعَ

Ва ул зинодан ҳомиладор бўлган хотинни туққунча жимоъ қилинмагай, яъни зино қилган одамдан бошқага жимоъ қилмоқ ҳаром бўлур, туққунча нафақаси вожиб эмас. Аммо зино қилган кишининг ўзи никоҳлаб олса, жимоъ қилмоқ дурустдур, нафақаси ул кишига вожибдур.

وَمَنْ ضَمَّتْ إِلَى مَحْرَمَةٍ

Ва никоҳ ҳаром бўлган хотинга қўшиб никоҳ қилинган хотиннинг никоҳи дурустдур. Масалан, бир эркакка икки хотин бир йўла никоҳлаб берилса, аммо бул икки хотиннинг бириси маҳрами ё оташпарастнинг қизи бўлган жиҳатдан никоҳи ҳаром бўлса, иккаласига таъйин қилинган маҳрнинг ҳаммаси ул никоҳи дуруст бўлганига бўлгай.

لَا نِكَاحَ أُمَّتِهِ

Ўзининг канизагини никоҳлаб олмоқ дуруст эмас, агарчандики ўзининг мулки бўлган жиҳатдан жимоъ қилмоқ дуруст бўлса ҳам. Яъни никоҳга мутараттаб бўлган ҳукмларки, маҳр ва озод қилгандан кейин никоҳнинг боқий қолмоғи ва талоқ воқеъ бўлмоғи ва булардан бошқа нимарсаларки, озод хотиннинг никоҳига тегишли эрди, анга мутараттаб бўлмагай, анинг учун чўрини никоҳлаб олмоқ дуруст эмас. Бас, дуруст бўлур никоҳлаб олмоқ чўрини ҳаром жимоъ қилмоқдан узоқроқ бўлмоқ учун, чўрининг ҳур бўлмоғининг ё озод қилинганлигининг эҳтимоли бор жиҳатидан. Ё чўрини озод қилмоққа қасамёд қилган ва таҳқиқ қасамёд қилган киши ҳонис бўлганлигининг эҳтимоли бор жиҳатидан никоҳлаб олмоқ дуруст бўлур ва бул баён қилинганлар воқеъ бўлган бўлса ажаб эмас, хусусан чўри қўлма-қўл ўтиб юргай ва ушбу сабабдан Имом Шаддод раҳматуллоҳи таъоло алайҳ шундоқ қилур эрдилар, чунончи, "Музмарот"да ва "Янобий"да мазкурдир.

وَمَا لِكُنَّ

Ва яна қулнинг ўз хожасининг хотинини никоҳлаб олмоғи дуруст эмас.

وَكَافِرَةٍ غَيْرِ كِتَابِيَةٍ

Ва яна китобийя бўлмаган кофира хотинни ва кофира қизни никоҳлаб олмоқ дуруст бўлмагай, санамга топинадурганга ва оташпарастга ўхшаш ва диндан қайтган хотинга ўхшаш.

وَأُخْرَى فِي عِدَّةٍ رَابِعَةٍ

Ва яна озод кишига тўртинчи хотини айрилгандан кейин ул жудо бўлган хотиннинг иддаси тўлмасдан илгари бошқа хотинни никоҳлаб олмоқ дуруст эмас. Ва мунда огоҳланмоқ ангаки, тўрт хотиндан зиёда олмоқ жоиз эмас. Ва эркакка яхшироғи шулки, икки хотин олгай. Худойи таъоло Қуръони шарифда икки бирла бошлади, чунончи, "Музмарот"да мазкурдир. Ва эркакка бир одамнинг никоҳидаги хотинини олмоқ дуруст эмас. Ва ушбудек дуруст эмас иддада ўлтурган хотинни олмоқ, ушбудек "Сирожу-л-ваҳҳож"да мазкурдир. Баробардур идда, талоқдан бўлсин ва хоҳ ўлгандан бўлсин, хоҳ никоҳи фосид бирла киргандан бўлсин, хоҳ никоҳи шубҳа бирла киргандан бўлсин, ушбудек "Бадйиъ"да мазкурдир.

وَالْعَبْدِ فِي عِدَّةٍ ثَانِيَةٍ

Аммо қулга иккинчи хотиннинг иддаси тамом бўлмасдан илгари учинчи хотиннинг никоҳланмоғи дуруст эмас.

وَأَمَةً عَلَى حُرَّةٍ أَوْ فِي عِدَّتِهَا

Ва яна озод хотиннинг устига ё озод хотиннинг иддасида чўрининг никоҳланмоғи дуруст эмас.

وَحَامِلٍ ثَبِتَ نَسَبُ حَمْلِهَا

Ва яна ўз эридан бўғоз бўлганлиги муқаррар ва таъйин бўлган хотинни никоҳламоқ дуруст эмас, бил-ижмоъ, шу

эгасининг ҳурмати учунки, андин насабнинг таъйин бўлгани жиҳатидан.

وَنِكَاحُ الْمُتَعَةِ

Ва яна никоҳи мутъа дуруст эмас. Анинг тасвири шулки, ҳар киши гувоҳларнинг олдида хотинга айтгай, масалан, баҳра олдургил ва фойдалантургил мени ўн танга баробарига ўн кун ё неча кунлар деб, муддатини таъйин қилмаса, бул дуруст эмас. Ва бул никоҳ мутъа албатта мубоҳ бўлган эрди икки мартаба хайбар кунларида ва яна Маккаи муаззама очиб олинган кунларда, чунончи, "Натаф" китобида мазкурдир. Андин кейин саҳобалар ризвонуллоҳи таъоло алайҳим аймаъиннинг иттифоқлари бирла йўқ қилинди, чунончи, "Ниҳоя"да ва бошқа китобларда мазкурдир. Ушбу мутъанинг мансух бўлганлигини санади, яъни такаъгоҳи ҳазрати Али каррамаллоҳу ваҷҳаҳунинг ҳадисларидур. Бас, агар мутъанинг дуруст бўлмоғига ҳукм қилинса, дуруст эмас, чунончи, "Имодий"да мазкурдир. Агар мутъани мубоҳ қилса, кофир бўлгай, чунончи, "Музмарот"нинг, "Шаҳодат" баёнида мазкурдир ва бошқа китобда ҳам мазкурдир.

وَالْمُؤَقَّتِ

Ва яна никоҳи муваққат ҳам дуруст эмас. Ва бу никоҳи муваққатнинг сурати никоҳи мутъанинг суратига ўхшаш, лекин никоҳи муваққат никоҳ ва тазвиж, яъни жуфтланмоқ лафзи бирла, ҳам молни ва ҳам вақтни таъйин қилмоқ бирла бўлгай, чунончи, "Заҳирийя"да ва "Музмарот"да ва "Имодий"да мазкурдир. Масалан: "Сени ўн тилла пул бирла фалон ойгача никоҳимга олдим",— дегай, ул хотин: "Қабул қилдим",— дегай, бул никоҳ "никоҳи муваққат" дейилур, бул дуруст эмас ва никоҳи муваққат ботилдур, ушбук "Ҳидоя"да мазкурдир.

БУ ФАСЛДА ВАЛИЙНИНГ, ЯЪНИ ҚИЗНИ
ЭРГА БЕРМОҚҚА ИХТИЁРЛИ КИШИНИНГ
ВА ҲАМ КУФУ БЎЛМОҚНИНГ, ЯЪНИ
ҚИЗНИНГ ЎЗ ТЕНГИГА ТЕГМАГИНИНГ
БАЁНИ

نَفَذَ نِكَاحُ حُرَّةٍ مُكَلَّفَةٍ

Ақлли, озод, балоғатга етган қиз ва ё хотин ўз ихтиёри бирла валийга қарамай, эрга никоҳлантирилмоғи дуруст бўлур.

وَلَوْ مِنْ غَيْرِ كُفْوٍ بِلَا وَلِيٍّ

Ва агарчандики теккан эри ул қизнинг ва ё хотиннинг ўз тенги бўлмаса ҳам, валийсининг ризолиғи бўлмаса ҳам.

وَلَهُ الْاِعْتِرَاضُ هُنَا

Ва аммо қиз ўз ихтиёри бирла куфв бўлмаган кишига никоҳлантирилганда қизнинг валийси даъво қилиб, никоҳини қозига арз қилиб буздирмоққа қудрати етгай, лекин "Шарҳи виқоя"да айтилибдурки, агар қиз куфв бўлмаган эрдан бола туғса, валийларнинг бола зое бўлур жиҳатидан никоҳини бузмоққа ҳақи бўлмагай.

وَرَوْيَ بِطَلَاتِهِ بِلَا كُفْوٍ

Ва ривоят қилинди ҳазрати Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳдан, валийсиз ҳам куфв бўлмаган кишига бўлган никоҳ ботил деб. Ва бул ривоятни кўб машойихларимиз қабул қилиб ушлабдурлар, чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир ва алайҳи-л-фатво. Чунончи, "Қозихон"да мазкурдир.

وَلَا يُجْبِرُ وَلِيٌّ بِالْغَةِ وَلَوْ بَكْرًا

Ва яна балоғатга етган қизни валий зўрлик қилиб никоҳлантирмагай ва агарчандики қиз бўлса ҳам ва ул қиз

хафа бўлиб, рози бўлмаса. Агар ул жувон бўлса, батариқи авло эрга зўрлаб бермаги дуруст эмас.

وَصَتَّهَا وَضَحَكُهَا وَبُكَاءُهَا بِلاَ صَوْتِ اِذْنٍ

Ва яна балоғатга етган қизнинг сукут қилмоғи ва кулмоғи ва беовоз йиғламоғи жавоб берганидур. Масалан, отаси фалон одамга жуфтликка берсам хушнуд бўлурмикин, деб жавоб сўраганда, жавоб бермай жим турмоғи ва масхара қилмай кулмоғи ва овоз чиқармай йиғламоғи валийга никоҳлантурмоққа жавобдур. Бас, агар масхара қилиб кулса, жавоб бўлмагай, ушбунни Сархасий айтибдурлар, чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَمَعَهُ رَدُّ

Ва яна қизнинг овоз чиқариб йиғламоғи эрга бермоқни қайтармоғидур, кўз ёшининг иссиқ ва совуқ ва ширин ва шўр бўлмоғининг эътибори йўқдур. Ва баъзилар айтибдурлар, агар қизнинг кўз ёши совуқ бўлса, никоҳлантурмоққа жавобдур, агар иссиқ бўлса, қайтармоқдур. Ва баъзилар айтибдурлар, агар ширин бўлса, жавоб ва агар шўр бўлса, қайтармоқдур, чунончи, "Китобу-н-назм"да мазкурдир ва "Жомиъу-р-румуз"да мазбурдур.

حِينَ اسْتِئْذَانِهِ أَوْ بُلُوغِ الْخَبَرِ بِشَرْطِ تَسْمِيَةِ الزَّوْجِ

Мазкур қиздан, масалан, отаси жавоб сўраганда ё жуфтлантурмоқнинг хабари етганда, ул қизни бериладурган эрнинг номини атаб жавоб сўрамоғи шартдур.

لَا الْمَهْرُ

Маҳрни атамоқ шарт эмас, яъни маҳрнинг кўп ва ё озлигини айтиб, қиздан жавоб сўрамоқ шарт эмас.

وَلَوْ اسْتَاذَنَ غَيْرُ وَلِيٍّ اقْرَبَ فَرِضَاهَا بِالْقَوْلِ كَالثَّيْبِ

Ва агар қиздан узоқ валийси, масалан, бобоси ё ажнабий (киши) никоҳлантурмоққа, яъни эрга бермоққа хурсандлигини сўраса, бас, ул қизнинг ризолиги сўз бирладур, яъни қиз ўз

тили бирла жавоб берганда ризолиги бўлмай, бу суратда йиғламоқ ва ё кулмоқ ризолик ва хафалик эмаслигига далолат қилмайдур, бу жувон хотинга ўхшаш, жувон хотиндан агарчи яқин валийси жавоб сўраса ҳам, ўз тили бирла "Ризоман" ва ё "Ризо эмасман" деб жавоб бермоғи шартдур. Ўғил боладан ҳам никоҳга, яъни хотин олиб бермоққа жавоб сўраганда, жувон хотинга ўхшаш валийга ўз тили бирла ё феъли бирла жавоб бермоғи зарурдур. Чунончи, "Қозихон"да мазкурдир.

وَالزَّائِلُ بِكَارَتِهَا بَرِّئًا أَوْ غَيْرِ جَمَاعٍ كَالْبَكْرِ

Қизлиги зино бирла кетган ё жимоъдан бошқа нимарса бирла кетса, масалан, баландга ирғимоқ бирла кетса, бокира қизнинг ҳукмидадур, яъни эрга тегмоққа жавоб бермоқда юқорида баён қилинган ҳукмлардадур. Ва баландга ирғимоқ ва пайдар-пай қон келмоқ. ва истинжони ниҳоятда қилмоқ ва уйида эрга теголмай, кўп туриб қолмоққа ўхшаш, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَقَوْلُهَا رَدَّتْ أَوْ لَى مِنْ قَوْلِهِ سَكَتٌ

Ва агар эр бирла қиз даъволашсалар, қиз никоҳга жавоб сўраганда "Мен тегмайман деб қайтардим", эрининг: "Мен никоҳга жавоб сўратганимда жим турдинг" деганида қабул қилмоққа лойиқ ва муносибдур.

وَتَقْبُلُ بَيْنَتَهُ عَلَى سَكُوتِهَا

Ва балоғатга етган қизнинг жавоб сўраганда жим турган-лигига эркак гувоҳ ўткарса, қабул қилинур, бунда никоҳнинг муқаррарлигига ҳукм қилинғай.

وَلَا تُحْلَفُ إِنْ لَمْ يُقَمْ

Ва балоғатга етган қизга қасам берилмағай, агар эркак гувоҳ ўткармаса, иккаласи бир-бирларидан жудо қилинур.

وَاللَّوْلَىٰ إِنكَاحُ الصَّغِيرِ وَالصَّغِيرَةِ وَلَوْ سَيِّئًا

Ва яна валийга хосдур, яъни тегилшидур балоғатга етмаган ўғилни ва қиз болани никоҳлантурмоқ ва агарчандики жувон

бўлса ҳам, валийларида бошқа ўз ихтиёрлари бирла никоҳланмоқлари. Ва яна валийлари бўлиб туриб парвариш қилиб юрган одамларининг никоҳлантирмоғи дуруст эмас.

ثُمَّ إِنَّ زَوْجَهُمَا الْآبُ أَوْ الْجَدُّ لَأَذِمُّ

Валийга сағир ва сағираларни никоҳлантирмоқ таъйин бўлгандан кейин отаси ё бобоси аларни жуфтлантурса, яъни ўғилга хотин олиб берса, қизни эрга берса, никоҳ лозим бўлур, балоғатга етгандан кейин никоҳни бузмоққа ихтиёрлари бўлмагай.

وَفِي غَيْرِهِمَا فَسَخَ الصَّغِيرَانِ حِينَ بَلَغَا أَوْ عَلِمَا بِالنِّكَاحِ
بَعْدَهُ

Ва ота ва бободан бошқа жуфтлантирганда бул икки ёш бола балоғатга етишган вақтларида ё никоҳни билган замонларида қозига бориб арз қилиб, никоҳни бузмоққа ихтиёрлидурлар.

سُكُوتِ الْبِكْرِ رِضًا هُنَا

Ва ёш болалик вақтида узоқ валийлари жуфтлантирган қизнинг балоғатга етгандан кейин ё никоҳни билгандан кейин балоғатга етган мажлисининг ёки никоҳни билган мажлисининг охиригача никоҳни бузмай турмоғи ризо бўлмоғи бўлгай.

وَلَا يَمْتَدُّ خِيَارُهَا إِلَى آخِرِ الْمَجْلِسِ

Ва тортилмагай қизнинг ихтиёри мажлисининг охиригача, яъни балоғатга етган жойда ё никоҳни билган жойда, билган замон никоҳни бузмоққа тил очмаса, мажлисининг охиригача никоҳни бузмоққа ихтиёри қолмагай, мужаррад сукут бирла никоҳ бузмоқ ихтиёри ботил бўлгай, ҳаттоки гувоҳларга салом берса, ё эрнинг отини сўраса, ё маҳрни сўраса, никоҳ бузмоқ ихтиёри ботил бўлур. Ушбудек "Муҳит" китобида ва "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَإِنْ جَهِلْتُمْ بِهِ

Ва агарчандики қиз никоҳни бузмоқда ихтиёрли эканини билмаса ҳам, яъни "Никоҳнинг ихтиёри менда эканини билмаган эрдим, агар билсам эрди, никоҳни бузар эрдим", — дегани қабул эмас.

بِخِلَافِ الْمُعْتَقَةِ

Ул баён қилинган қиз озод қилинган чўрининг хилофидадур, яъни агар канизак эрга берилгандан кейин озод қилинса, никоҳни бузмоғида ихтиёр ўзида сўз бирладур, никоҳни бузмоқнинг ва бузмасликнинг ихтиёри мажлисининг охиригачадур. Қайси вақт никоҳни бузмоқнинг ихтиёри ўзида эканини билса, ўшал вақт никоҳни бузса бўлгай, зероки канизакнинг нодонлиги узрдур, эри хоҳ озод бўлсин, хоҳ қул бўлсин, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَخِيَارُ الْغُلَامِ وَالثَّيِّبِ لَا يَبْطُلُ بِلَا رِضَاءٍ صَرِيحٍ أَوْ دَلَالَةٍ

Ва валийлари хотин олиб берган ўғил бола ва ҳам валийлари эрга берган балоғатга етмаган жувон сағира балоғатга етганларидан кейин ризоликларини айтмасалар, ихтиёрлари ботил бўлмагай то сариҳ ва зоҳир ризо бўлдим, деб айтамагунларича. Ё ўзлари жонибидан ризо бўлурга далолат қиладурган ишни қилмагунларича ихтиёрлари ботил бўлмагай, масалан, балоғатга етган боланинг маҳр бермоғи ва берилган маҳрни қабул қилмоғига ўхшаш. Ва яна балоғатга етган жувон қизнинг маҳр сўрамоғи ва нафақа талаб қилмоғига ўхшаш, лекин эрнинг таомини емоқ ва яна эрга хизмат қилмоқ ва эр бирла хилватда ушламасдан ўлтурмоқ ризо бўлмоғига далолат эмасдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَا بِقِيَامِهِمَا عَنِ الْمَجْلِسِ

Ва яна мазкурларнинг ихтиёрлари мажлисдан туриб кетмоқ сабаблари бирла ботил бўлмагай.

وَشَرَطَ الْقَضَاءُ لِفَسْخِ مَنْ بَلَغَ

Ва яна балоғатга етмаган вақтида никоҳлантирилган эр бирла хотин балоғатга етганларидан кейин айрилмоқни хоҳласалар, никоҳни бузмоққа қозининг ҳукми шарт қилинди.

لَا مَنْ عَتَقَتْ

Озод қилинган канизак: "Никоҳни бузмоққа ихтиёр қилдим",— демоқ бирла бир-бирларидан айрилур, қозининг ҳукми шарт қилинган эмас. Қозининг ҳукмига муҳтож бўлган беш фирқатдур. Аввал мажбублик, яъни олати кесилганлик. Ва иннийнлик, яъни хотинига яқинлик қилолмаслик сабабидан айрилмоқда қозининг ҳукмига муҳтож бўлгай, бу талоқи фирқатдур. Иккинчи, балоғатга етганнинг ихтиёри бирла бўлган фирқатни фасх дейилур. Учинчи, куфв бўлмаган тўғрисида ва маҳрнинг камлик жиҳатидан бўлган фирқатни, яъни жудоликни ҳам фасх дейилур. Тўртинчи, зиммия, яъни жузъя берадиган кофира хотин мусулмон бўлиб, эрига ҳам ислом арз қилинса, ул эри қабул қилмаса, ҳазрати Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, бул жудолик ҳам фасхдур. Ва талоқдур тарафайннинг наздларида. Бешинчи лиён сабабидан бўлган фирқат, яъни жудолик ҳам талоқдур, Чунончи, "Хулоса"да мазкурдир.

وَالْوَلِيُّ الْعَصَبَةُ عَلَى تَرْتِيبِهِمْ

Ва яна никоҳлантирадурган, яъни никоҳнинг амрига эга бўлган киши ул асабадурларким, аларнинг нисбатида урғочилари, ўзларининг меросда асаба бўлмоқлари тартибича никоҳлантурмоққа аралашмагай, яъни қизни эрга бермоққа ва у ўғилга хотин олиб бермоққа яқинроғининг валий бўлмоғи керак. Масалан, ота, ундан кейин отанинг отаси, ҳар қанча юқори кетган бобосининг бобоси тирик бўлса, валийи никоҳ бўлгай. Андин кейин, яъни алардан йўқ бўлса, отанинг ўғли биродар валийи никоҳ бўлгай, биродарнинг ўғли ва анинг ўғлининг ўғли ҳар қанча пастга кетса ҳам. Андин кейин,

кейин амакининг ўғли ҳар қанча пастга кетса ҳам, яъни ўғлининг ўғли, ила гайри-н-ниҳоя. Андин кейин, яъни булардан бўлмасалар, қаробатнинг қуввати бирла, яъни яқин қариндошлик қуввати бирла таржиҳ қилинур, яъни қариндошликда қайсисининг мартабаси яқинроқ бўлса, зиёда қилинур. Бас, қаробати ота ва она жиҳатидан бўлган қариндошга фақат ота жиҳатидан бўлган қариндош муқаддамдур.

بَشْرُطُ حُرِّيَّةٍ وَ تَكْلِيفٍ

Ул баён қилинган асабалар яқинлик тартиблари бирла валийи никоҳ бўлурлар, яъни ўз ихтиёрлари бирла бировга никоҳлаб берурлар ва хотин олиб берурлар, башарти озод ва ақлли ва балоғатга етган бўлсалар. Бас, қулга ва ёш болага ва жиннига никоҳлантормоққа валийликлари йўқдур, чунончи, "Жомеъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَ اِسْلَامٍ فِي وَلَدٍ مُسْلِمٍ

Ва яна мусулмон болани жуфтлантурмоқ учун валийнинг мусулмон бўлмоғи шартдур. Аммо кофир ўзининг кофир боласини жуфтлантурмоқда валий бўлур, чунончи, "Жомеъу-р-румуз"да мазкурдир.

ثُمَّ الْأُمُّ

Мазкур бўлинган асабалардан кейин, яъни алардан бўлмагандан кейин никоҳга валийя бўлмоқ, яъни жуфтлантурмоққа эга бўлмоғи онага тегишлидур. Ва Шайху-л-Ислом айтдилар, албатта отаси ва онаси бир ҳамшира ё отаси бир ҳамшира онадан авлодур, чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир. Ва яна қози Бадиъу-д-Дин айтдилар: албатта отанинг онаси авлодур онадан, чунончи, "Муниййа"да мазкурдир.

ثُمَّ ذُو الرِّحْمِ

Андин кейин маҳрам бўлган яқинлари валий бўлгай.

الْأَقْرَبُ فَالْأَقْرَبُ

Маҳрамнинг яқинроғи валий бўлмоққа тегишлидур.

ثُمَّ مَوْلَى الْمَوَالَاتِ

Андин кейин никоҳга валий бўлмоқ андоғ кишигадурки, ул киши бирла дўстлик аҳду паймониини қилган бўлгайлар, ушбу тариқақим, "Агар жиноят қилсам, товон тўлагайсан, агар ўлсам, меросим сенга тегсин",— дегай.

ثُمَّ قَاضٍ فِي مَنُشُورِهِ ذَاكَ

Андин кейин ул қози валий бўлгайки, анинг дафтарида ёш болаларни жуфтлантурмоқни султон битган бўлса.

وَالْأَبْعَدُ يُزَوِّجُ بِغَيْبَةِ الْأَقْرَبِ مَا لَمْ يَنْتَظِرِ الْكَفْوُ الْخَاطِبُ خَبْرَهُ

Ва баён қилиниб ўтган масъаланинг тартибича, ёш боланинг яқин қариндоши ғойиб бўлса, узоқроқ валийни жуфтлантормоғи, яъни қиз бўлса, эрга бермоғи ва ўғил бўлса, хотин олиб бермоғи дуруст бўлгай. Яқинроқ валийнинг хабарини ё қайтиб келмоғини никоҳланмоқни хоҳлагувчи ҳам куфвни кутиб турмаса, бас, агар ёш қизнинг валийси келгунча куёв бўлмиш қараб турса, қизнинг узоқроқ қариндоши никоҳлантормагай, яъни эрга бермагай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Агар ёш қизнинг яқинроқ валийси қишлоқда бўлса, узоқроқ валийси никоҳлантормагай, чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَعِنْدَ الْبَعْضِ مُدَّةُ السَّفَرِ

Ва баъзи имомларнинг наздларида, қизнинг яқинроқ валийси муддат сафарлик жойда бўлса, яъни уч кунлик йўл миқдори йироқ бўлса, узоқроқ қариндоши эрга никоҳлаб бергай.

وَتُعْتَبَرُ الْكَفَاءُ فِي النِّكَاحِ نَسَبًا

Ва никоҳнинг дуруст бўлмоқлиги учун насаб жиҳатидан эр бирла хотин орасида беш хил куфвга, яъни баробарликка эътибор қилинур, зероки насаб бирла фахр қилинур.

فَقَرِئَتْ بَعْضُهُمْ كَفْوُ لِبَعْضٍ

Аввал насабда баробарлик керак. Бас, қурайш насаблик, яъни ибн Назр бин Канона болаларидан баъзиси баъзисига баробардурлар. Араб ва ажам қурайшга куфв эмасдурлар, яъни насабда баробар эмаслар. Бас, олим ва обрўлик киши подшоҳга ўхшаш алавиййага куфв бўлолмагайлар ва бул қавл асаҳҳдур, чунончи, "Музмарот"да мазкурдир. Лекин "Муҳит"да ва бошқа китобларда шулки, олим киши алавиййага куфв бўлур, зероки олимнинг шарафи насабнинг шарафидан, яъни мартабасидан баланд бўлғай ва ушбу сабабдан айтилибдурки, Ойишаи сиддиқа разийаллоҳу анҳо Фотимаи Заҳро разийаллоҳу анҳодан афзалдурлар, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَالْعَرَبُ بَعْضُهُمْ كُفْرٌ لِّبَعْضٍ

Ва арабнинг ҳам баъзиси баъзисига куфвдур, яъни насабда баробардур, ажам арабга баробар эмас, магар арабга баробар бўлғай, агар олим ё бообрў бўлса, бас, албатта ул ажам арабга куфв бўлур, чунончи, "Музмарот"да мазкурдир.

وَفِي الْعَجَمِ إِسْلَامًا

Ва ажамда куфвлик, яъни баробарлик мусулмонлик бирладур, насаб бирла эмас, зероки ажамлар, яъни арабдан бошқалар насабларини зое қилибдурлар, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

فَذُوا أَبَوَيْنِ فِي الْإِسْلَامِ كُفْرًا لِذِي أَبَاءٍ فِيهِ

Бир кишининг отаси ва бобосидан исломда бўлсалар, отаси ва неча боболаридан исломда бўлган хотинга куфвдур.

لَا ذَوَابٍ لَّهُمَا

Бир отаси мусулмон икки отаси мусулмонга куфв бўлмагай ва кўп отаси мусулмонликда бўлган никоҳ ҳам баробар бўлмагай.

وَلَا مُسْلِمٌ بِنَفْسِهِ كُفْرًا لَهُ

Ва яна бир ўзи мусулмон бўлган киши ўзи ва отаси мусулмон бўлган кишига куфв эмас. Ва Имом Абу Юсуф

рахматуллоҳи алайҳдан шулки, бир ўзи мусулмон бўлган мулла бўлса, ўзи ва отаси мусулмон бўлган одамга куфвдур, чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир.

وَحُرِّيَّةٌ وَهِيَ كَالْإِسْلَامِ فِي مَا ذَكَرْنَا وَدِيَانَةٌ

Ва яна ҳам куфвлик озодлик бирла эътибор қилинур ва ул озодлик мусулмонга ўқшашдур, биз уни баён қилдик ўз мақомида. Масалан, икки отаси озодликдаги одам неча ота-боболари озодликда бўлган кишига куфвдур, бир отаси озодликда бўлган киши икки отаси озодликда бўлган кишига куфв бўлмагай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва яна куфв бўлмоққа эътибор қилинур диёнат тўғрисида, парҳезлик ва дин тўғрисида дурустликка эътибор қилинур, агар эркак мубтадиъ бўлса, яъни бидъат қиладурган бўлса ва хотин суннийя бўлса, яъни шариат йўлида бўлса, андоғ заъифага мубтадиъ куфв эмасдур, чунончи, "Натф" китобида мазкурдир.

فَلَيْسَ فَاسِقٌ كُفْرًا لِبِنْتِ صَالِحٍ

Бас, фосиқ киши солиқ одамнинг қизига куфв эмас. Хабардадурки, Пайғамбар саллаллоҳу таъоло алайҳи васаллам айтибдурлар, ҳар кишиким, менинг шафоатимдан умиди бор бўлса, лойиқ шулки, фарзандини фосиқга бермагай ва агар фосиққа берса, ҳар куни бир минг лаънат ул кишига нозил бўлгай. Чунончи, "Салоти Масъудий"да мазкурдир.

وَمَا لَا فَالْعَاجِزُ عَنِ الْمَهْرِ الْمُعْجَلِ وَ النِّفَقَةِ غَيْرُ كُفْرٍ

لِلْفَقِيرَةِ

Ва яна куфвлик мол тўғрисида эътибор қилинур. Бас, никоҳ қиладурган кунда маҳри муъажжалдан, яъни нақд маҳр ва нафақадан ожиз бўладурган киши моли йўқ хотинга ҳам куфв бўлмагай.

وَالْقَادِرُ عَلَيْهَا كُفْرٌ لِلْغَنِيِّ

Ва яна маҳрга ва нафақага кучи етадурган киши куфвдур моли кўп бой хотинга ва баён қилинибдур "Зоҳидий"да. Ҳар вақтики, маҳрнинг нася бўлмоғи урфга расм бўлган бўлса, маҳрга қудрати етмоғи эътибор қилинмайдур, чунончи, "Жомийу-р-румуз"да мазкурдир.

وَ حِرْقَةٌ فَحَائِكُ أَوْ حَجَّامٌ أَوْ كَنَاسٌ لَيْسَ بِكُفْرٍ لِلْعَطَارِ وَ
نَعْرِهِ

Ва яна ҳунарда ва касбда куфвлик, яъни тенгликка эътибор қилинур, бас, бўз тўқийдурган киши, ё қон оладурган киши, ё чўп ва хашак суфурадурган киши, ё кўнчи, ё сартарош, ё кавш ва этикларга наъл қоқадурган киши, ё темирчи, ё мисгар атторга ва шунга ўхшаганларгаки, баззоз ва саррофга куфв эмаслар ва фатво ушбугадур, чунончи, "Музмарот"да мазкурдир. Бас, маҳсидўз баззозга ва атторга баробар эмас, чунончи, "Кофий"да мазкурдир. Ва буларнинг ҳаммаларининг пастроғи золимлар хизматида бўлган кишидур, агарчандики кўп моллик бўлса ҳам. Зероки одамларнинг қонларини ва молларини еядурганлардандур. Чунончи, "Муҳит"да мазкурдир.

Касб икки хилдур. Масалан, бўз тўқийдургандан ҳаммалари мисгаргача бир жинсдур. Ва яна аттор ва баззоз ва сарроф бир жинсдурлар, бул икки жинсининг ҳар қайсилари ўз жинсларига куфвдурлар ва бул қавлга фатво берилур, чунончи, "Зоҳидий"да мазкурдир. Ва касаллик куфвликни, яъни баробарликни йўқ қилмайдур. Бас, касал киши тандуруст хотинга куфвдур ва жинни киши ақлли хотинга куфвдур ва ушбуга ўхшаш қишлоқлар, бас, қишлоқи шаҳарликка куфвдур, чунончи, "Муҳит" да мазкурдир.

وَ اِنْ نَكَحَتْ بِاَقْلٍ مِنْ مَهْرِهَا فَلِلْوَلِيِّ الْاِغْتِرَاضُ حَتَّى يَتِمَّ
اَوْ يَفْرُقَ

Ва агар ҳурра, яъни озод ва балоғатга етган қиз ўз тенгига валийсидан бежавоб маҳри мислдан камга никоҳлантирилса, андин кейин қизнинг валийси маҳри мисл солдирмоққа қудрати етгай, маҳри мислни солмоққа қабул қилмаса, бас, маҳри

мислни комил қилгунча қозига арз қилмоқ валийга тегишлидур. Ё қози ул қизни эридан айиргунгача, бас, ул қизга қўшилмасдан илгари, яъни жимоъ қилмасдан илгари жудо қилинса, эрига ҳеч нимарса лозим эмас, қўшилгандан кейин айрилинса, таъйин қилинган маҳр лозим бўлур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَوُفِّ نِكَاحُ الْفُضُولِيِّ عَلَى الْإِجَازَةِ

Ва никоҳи фузулий, яъни валий ё вакил бўлмаган киши бошқа киши учун андин бежавоб никоҳ қилса, ул қилинган никоҳининг дурустлиги ижозатга қараб тургай. Никоҳи фузулийнинг тасвири шулки, Зайд Амрунинг жуфтланмоқни фаҳмламаган ва билмаган вақтида Зайнабни мазкур Амруга никоҳлантируб берса, ани никоҳи фузулий дейилур. Бул никоҳнинг дурустлиги учун мазкур Амру никоҳни эшитган замон, рози бўлмоғи керакдур. Бул никоҳнинг дурустлиги Амрунинг ижозатига, яъни хушнуд бўлиб қабул қилмоғига мавқуфдур, яъни тўхтаб турилур, агар рози бўлмаса, никоҳ бўлмагай. Ҳосили калом, никоҳи фузулийнинг тасвири уч тариқа бўлгай. Аввалги тасвири шулки, эркак жониби (томо-ни)дан никоҳи фузулий бўлур, яъни никоҳ вақтида эрга билдирилмагай, никоҳ қилингандан кейин эшитгай. Иккинчи тасвири шулки, хотин тарафидан никоҳи фузулий бўлгай. Масалан, Зайд Зайнабни бир эрга никоҳлантириб берса, Зайнабга: "Сени эрга берурман",— деб эшиттирмаса, бул никоҳи фузулий хотин тарафидан бўлгай. Зайнаб никоҳ қилинганини эшитгандан кейин бул никоҳ Зайнаб ризо бўлмагига тўхтаб тургай, рози бўлмаса, никоҳи дуруст бўлмагай. Учинчи тасвири шулки, иккала тарафдан ҳам никоҳи фузулий бўлгай. Масалан, Зайд ҳам, Зайнаб ҳам никоҳни билмаганларида, яъни иккаласи ҳам бир-бирларига жуфт бўлурни билмаганларида никоҳлантирилса, ҳар иккисининг ризолигига тўхтаб тургай, агар ризолик берсалар, жавоб бермоқлари бирла дуруст никоҳ бўлур, яъни никоҳни дуруст кўриб, ризо бўлмоқлари сўз бирла бўлгай ё феъл бирла бўлгай. Масалан, хотин кишининг маҳр ва нафақа сўрамоғи ва эркакнинг қодир бўлмоғи ва ихтиёрли қилмоғига ўхшаш ва эркакнинг хотинга маҳр буюрмоғига ўхшаш, буларнинг ҳаммаси ижозатдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَ يَتَوَلَّى طَرَفِي النِّكَاحِ وَاحِدٌ غَيْرُ فُضُولِي

Ва яна бир киши икки тарафни никоҳлантирмоққа валий бўлгайки, ул никоҳнинг бири — ийжоб, иккинчиси — қабул эрди. Яъни никоҳлантирмоққа молик бўлгай бир сўз бирла ё икки сўз бирла, хоҳ иккала тарафдан ул киши вакил бўлсин, хоҳ иккаласидан валий бўлсин. Ё бир тарафдан валий, иккинчи тарафдан вакил бўлсин, ҳеч қайси тарафдан фузулий бўлмагай. Масалан: "Мен ўзимга Зайнабни жуфтлантирдим", — деб Зайд ўз жонибидан асл бўлиб, Зайнабнинг жонибидан фузулий бўлса, Зайнаб бул никоҳни эшитгандан кейин агарчи ризо бўлса ҳам, никоҳ боғланмагай.

БУ ФАСЛДА МАҲРНИНГ БАЁНИ

أَقْلُ الْمَهْرِ عَشْرَةُ دَرَاهِمَ

Маҳрнинг ками ўн тангадур ё ўн танганинг қийматига арзийдурган нимарсаки, шариатда анинг бирла фойдаланмоқ ва наф олмоқ дуруст бўлгай. Ул ўн тангани бизнинг замонимизда бир сўм эллик тийин дейилур.

فَتَجِبُ أَنْ سُمِّيَ دُونَهَا

Маҳрнинг адно мартабаси, яъни кам мартабаси ўн танга бўлгандан кейин, яъни бир сўм эллик тийин бўлгандан кейин андин кам таъйин қилинса ҳам ул ўн танга, яъни бир сўм эллик тийин вожиб бўлгай.

وَ أَنْ سُمِّيَ غَيْرُهُ فَالْمُسْمَى عِنْدَ مَوْتِ أَحَدِهِمَا

Ва агар ўн тангадан зиёдаси маҳрга таъйин қилинса, эр ва хотиннинг иккаласидан бири агарчи хилвати саҳиҳа бўлмасдан илгари ўлган вақтда, бас, аталган маҳрни бермоқ вожибдур.

أَوْ خُلُوةٍ صَحَّتْ

Ё хилвати саҳиҳа бўлса, таъйин қилинган маҳрнинг ҳаммасини бермоқ вожибдур.

وَهِيَ أَنْ لَا يُوْجَدَ مَانِعٌ وَطَىٰ حِسًا أَوْ شَرْعًا أَوْ طَبْعًا

Ва ул хилвати саҳиҳа шулки, эр бирла хотин бир ўринда олдиларида ҳеч ким бўлмай ётсалар, агарчи озгина вақт бўлса ҳам, ул бир жойда бирла бўлганларида ҳис тўғрисида, ё шариат тўғрисида, ё табиат тўғрисида жимоъ қилмоқни манъ қиладурган нимарса бўлмаса.

كَمَرَضٍ يَمْنَعُهُ

Ҳисси монеъ(тўсқинлик қилувчи ҳис)нинг мисоли жимоъни манъ қилган касалликка ўхшаш.

وَصَوْمُ رَمَضَانَ وَصَلَاةُ فَرَضٍ وَاحِرَامٍ

Ва монеъ шаръий(шаръиатга хос тўсқинлик)нинг мисоли моҳи шаарифи рамазон рўзасига ўхшаш ва фарз намозга ва эҳромга ўхшаш.

وَحَيْضٌ وَنَفَاسٌ

Монеъи табиат(табиий тўсқинлик)нинг мисоли ҳайз ва нифосга ўхшаш, зероки таъби салим киши ҳайзлик ва нифослик хотинни жимоъ қилмоқдан қочгай, бул баён қилинганлар хилвати саҳиҳани манъ қиладурган нимарсалардур.

بِخِلَافِ الْجُبِّ وَالْعِنَةِ وَالْخِصَاءِ

Аммо олати кесилган ва инаги (мояги) кесилган кишининг ва яна олати турмайдурган кишининг ва яна иккала турмуғи тортиб олинган кишининг хилофидадур, яъни бул баён қилинганлар хилвати саҳиҳа қилмоқни қайтарадурган эмасдурлар.

وَنِصْفُهُ بِطَلَقٍ قَبْلَهَا

Ва яна маҳрни ўн тангадан зиёда таъйинлаб, никоҳ қилингандан кейин хилвати саҳиҳадан илгари талоқ қилмоқ бирла таъйин қилинган маҳрнинг ярмини бермоқ вожиб бўлгай.

وَإِنْ لَمْ يُسَمَّ فَالْمُتَعَّةُ قَبْلَهَا

Ва агар никоҳ қилинурда маҳр таъйин қилинмаса ё маҳр йўқ қилинса ва хилвати саҳиҳадан илгари айрилмоқ эр тарафидан бўлса, бас мутъа бермоқ вожиб бўлгай, яъни кўйнак ва бошига ўрайдиган рўмол ва чодир бермоқ, яъни паранжи бермоқ вожиб бўлгай, лекин мутъа маҳри мислнинг ярмидан, яъни ул қизнинг ўхшаши маҳри баробарининг ярмидан зиёда қилингай ва беш тангадан кам қилинмагай.

وَمَهْرُ الْمِثْلِ بَعْدَهَا

Ва хилвати саҳиҳадан кейин ул хотиннинг насабда ва ҳасабда тенгларининг маҳри баробарини бермоқ вожиб бўлгай.

وَصَحَّ النِّكَاحُ بِلَا ذِكْرِ مَهْرٍ وَمَعَ نَفِيهِ

Ва яна маҳрни баён қилмай қилинган никоҳ ҳам дуруст бўлур. Ва яна маҳрни йўқ қилмоқ бирла, яъни маҳр солмасликни шарт қилиб қилинган никоҳ ҳам дуруст бўлур.

وَبَشَى غَيْرِ مَالٍ مُتَقَوْمٍ

Ва яна никоҳ дуруст бўлур бир нимарсани маҳрига солсаки, ул нимарсанинг шариатда қиймати бўлмаса, масалан, ўзининг хизматини қилмоғини маҳрга солса ва туфроғни ва бир дона буғдойни ва бир дона кунжутни ва бир ичим сувни маҳрга атаганга ўхшаш, мазкурларга шариатда баҳо қўйиб бўлмайдур.

وَبِمَجْهُولٍ جِنْسُهُ

Ва яна никоҳ дуруст бўлур жинси билинмаган нимарсани маҳрга солмоқ бирла, масалан, маҳрга ҳайвон солдим деса, от ва ё сигир ё қўй деб таъйин қилинмаса.

وَيَجِبُ مَهْرُ الْمِثْلِ كَمَا مَرَّ

Ва бул баён қилинган тўрт сувратларда маҳри мисл вожиб бўлмай, чунончи, маҳрни таъйин қилмай, хилвати саҳиҳа қилгандан кейин талоқ қилса, маҳри мислни бермоқ вожиблигининг баёни юқорида ўтган эрди.

أَوْ صِفَتُهُ فَالْوَسْطُ أَوْ قِيَمَتُهُ

Ё сифати билинмаган нимарсани маҳрга таъйинлаб, никоҳланмоқ ҳам дуруст бўлмай, масалан, маҳрга от берурман деб никоҳланса, аммо қандоғ от эканлигини таъйин қилмаса, ул сувратда отнинг миёнасини ё миёна отнинг қийматини бермоқ вожиб бўлмай.

وَبِخِذْمَةِ الزَّوْجِ الْعَبْدِ تَجِبُ هِيَ

Ва яна эрнинг хотинга бир муддат хизмат қилмоғи баробарига никоҳланмоғи дуруст бўлур, ул ваъда қилинган муддат хизмат қилмоғи вожиб бўлур, масалан, қул хожасининг жавоби бирла никоҳланганда маҳрга солмоққа қулнинг ҳеч нимарсаси бўлмаганда, маҳр учун хотиннинг ўзига ё маҳр учун хожасига бир йил хизмат қилмоқчи бўлса, ул никоҳланган қулнинг бир йил хизмат қилмоғи вожиб бўлур.

وَبِهَذَا أَوْ هَذَا فَمَهْرُ الْمِثْلِ إِنْ كَانَ بَيْنَهُمَا

Ва яна маҳр солурда бириси қиймат ва бириси арзон икки қулга қараб ишорат қилиб, бул қулни ё бул қулни маҳрга солдим, деб никоҳланса, дуруст бўлур. Қаралгай, агар хотинни ўз баробарининг маҳри қулнинг қиймат баҳосидан камроқ, арзон баҳосидан ошиқроқ бўлса, маҳри мисл бермоқ вожиб бўлур, яъни хотиннинг ўз тенгининг маҳрича маҳр бермоқ вожиб бўлур.

وَالْأَخْسُ لَوْ دُونَهُ

Агар маҳри мисл арзон баҳоли қулдан кам бўлса, кам баҳоли қулни бермоқ вожиб бўлур.

وَالْأَعَزُّ لَوْ فَوْقَهُ

Агар маҳри мисл қийматбаҳо қулдан зиёда бўлса, қийматбаҳо қулни бермоқ вожиб бўлур.

وَإِنْ طَلَّقَ قَبْلَ الْوُطَىٰ أَوْ الْخِلْوَةِ فَنَصْفُ الْأَخْسَرِ

Ва агар бул тариқа никоҳланган хотин хилвати саҳиҳа бўлмасдан илгари талоқ қилинса, арзон баҳоли қулнинг ярим баҳосини бермоқ вожиб бўлур, бул масъалага хилоф йўқдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَإِنْ نَكَحَ بِأَلْفٍ عَلَى أَنْ لَا يُخْرِجُهَا

Ва агар хотин минг танга баробарига ўз уйидан чиқарилмаслик ё устига хотин олмаслик шарти бирла никоҳланса,

أَوْ بِأَلْفٍ إِنْ أَقَامَ وَبِالْفَيْنِ إِنْ أَخْرَجَ

Ва ўзи турган уйида ул хотинни олиб турса, минг танга маҳр бермоқ шарти бирла никоҳ қилса ва агар икки минг танга маҳргар ўзи турган жойидан ул олган хотинни чиқарса,

فَإِنْ وَفَىٰ وَ أَقَامَ فَأَلْفٌ

Бас, агар эр вафо қилиб, шарти бирла олган хотинни ўз жойида сақласа, масалан, устига хотин олмаса, ваъда қилинган минг тангани бермоқ вожиб бўлур.

وَالْأَقْمَهُرُ الْمِثْلُ لَا يُزَادُ عَلَى الْفَيْنِ

Ва агар мазкур ваъдаларга вафо қилмаса, маҳри мислни бермоқ вожиб бўлур. Лекин маҳри мислнинг, яъни ўзи тенги хотинларнинг маҳри икки минг тангадан зиёда бўлса ҳам, бул хотиннинг маҳри икки минг тангадан зиёда қилинмагай.

وَلَا يَنْقُصُ عَنْ أَلْفٍ

Ва яна маҳр ваъда қилинган минг тангадан кам қилинмагай, агар кам бўлса, минг тангага тўлдиргай. Зероки эр минг танга маҳрга рози бўлган эрди. Ва бул масъала ҳазрати Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида. Ва имомайн раҳимаҳумуллоҳу таъолонинг наздларида, эътибор қилинур

иккала шартга, агар эр хотинга минг танга маҳр ваъда қилган жойида олиб турса. Ва икки минг танга маҳр, агар ул жойдан олиб чиқса. Чунончи, шарт қилса икки минг танга маҳр, агар чиройли ва хушрўй бўлса ва бир минг танга маҳр, агар хунук ва ёмон сувратли бўлса ва чиройли бўлмаса, бул шартга вафо қилмоқ лозимдур, уламоларнинг иттифоқлари бирла, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَإِنْ نَكَحَ بَهْدَيْنِ الْعَبْدَيْنِ وَاحِدُهُمَا حُرٌّ

Ва агар бир киши икки қулга ишорат қилиб, маҳрга ушбу икки қул бўлсин, деб никоҳланса, андин кейин ул икки қул кишининг бири озод эканлиги билинса.

فَلَهَا الْعَبْدُ فَقَطْ إِنْ سَاوَى عَشْرَةً

Бас, ул хотиннинг фойдасига маҳри учун қулнинг ўзини бермоқ вожиб бўлур, агар ул қулнинг баҳоси ўн танга баробарида бўлса ва агар ул ўн тангадан кам баҳоли қул бўлса, ўн тангага тўлдирулур.

وَإِنْ شَرِطَ الْبَكَارَةُ وَوَجِدَ ثَيِّبًا لَزِمَ الْكُلُّ

Ва агар никоҳ қилурда қиз бўлмоғини шарт қилиб, масалан, юз танга маҳр баробарига никоҳланса, сўнгра қизнинг жувонлиги билинса ҳам, таъйинланган маҳрнинг ҳаммасини бермоқ вожиб бўлгай.

وَفِي النِّكَاحِ الْفَاسِدِ إِنْ لَمْ يَطَأْ لَا يَجِبُ شَيْءٌ

Ва никоҳи фосидда агар жимоъ қилмаса, ҳеч нимарса бермоқ вожиб бўлмагай. Масалан, маҳрам қариндошини олмоқ, ё иддаси тўлмаган хотинни олмоқ, ё зўрлик бирла никоҳлаб, олмоқ, ё озод хотиннинг устига чўрини олмоқ — буларнинг ҳаммаси никоҳи фосиддур, маҳр ҳам вожиб эмас, мутъа ва нафақа бермоқ ҳам вожиб эмас. Мутъа деб маҳри таъйин қилинмай, никоҳлаб олгандан кейин яқинлик қилмасдан илгари қўйилганда бир кўйнак ва бир рўмол ва бир чодир, яъни паранжи бермоқни айтилур, чунончи, юқорида баёни ўтди.

وَإِنْ وَطِئَ ثَبَتَ النَّسَبُ مِنْ وَقْتِ الْوَطِيِّ

Ва агар ул никоҳи фосид бирла олган хотинни жимоъ қилса, ул жимоъ қилинган вақтдан олти ой комилда ё икки йилдан ортиқ бўлмаган вақтда туғса, никоҳи фосид бирла олган кишидан насаб собит бўлгай. Аммо никоҳ қилинган кунидан насаб собит бўлмагай, зероки никоҳ бирла турмоғининг эътибори йўқдур.

وَمَهْرُ الْمِثْلِ لَا يُزَادُ عَلَى الْمُسَمَّى

Ва яна маҳри мисл бермоқ вожиб бўлгай.

Булардан сўнгра баён қилдилар соҳиби "Мухтасар" маҳри мисли шаръийни ва айтдилар.

أَيُّ مَهْرٍ مِثْلُهَا مِنْ قَوْمِ أَبِيهَا سَنًا وَجَمَالًا وَمَالًا وَعَقْلًا وَدِينًا وَبَلَدًا وَعَصْرًا

Яъни маҳри мислдан мурод ул хотиннинг ўз тенгларининг маҳридур. Ул ўз тенглари отасининг қариндошларидан бир туққан қиз қариндошлари ва отаси бир туғишганлар ва аларнинг қизларидандур, ёш тўғрисида ва ҳусн, ва жамол тўғрисида, ва молдорлик, ва ақлли бўлмоқда. Ва диёнатликда ва салоҳийятликда бўлмоқда. Ва бир шаҳарда турмоқда, ва бир замонда бўлмоқликда, ва дуруст бўлмоқликда ўз тенгининг маҳрича маҳр бўлур.

وَبَكَارَةٌ وَثِيَابَةٌ

Ва яна қизликда ва жувонликда ҳам ўз тенгига эътибор қилингай.

فَإِنْ لَمْ يُوْجَدْ مِنْهُمْ فَمِنَ الْأَجَانِبِ

Бас, агар никоҳланган хотиннинг ўз тенги бул баён қилинган отасининг уруғидан топилмаса, бас, ўз тенги ётлардан, яъни

бегоналардан эътибор қилинур, яъни бегоналар ичида ўз тенги бўлса, анинг маҳрича маҳр берилур.

لَا أَلَامٌ وَ قَوْمُهَا إِنْ لَمْ تَكُنْ مِنْ قَوْمِ أَبِيهَا

Ва яна қиз жониби (томони)дан ва онанинг қавми жонибидан тенглик эътибор қилинмагай, она ё онанинг қариндоши отанинг насабига туташган бўлмаса. Аммо онаси отасининг насабидан бўлса, юқорида баён қилинган сифатларда баробар бўлса, онаси ва онаси қавмининг маҳри баробарича маҳр олинур. Ва бул баён қилинганларнинг ҳаммаси ҳурранинг, яъни озод хотиннинг маҳри мислидур.

Ва аммо канизакнинг маҳри мисли, бас, эр ўз ризолигининг хоҳиши чўрига нима берса, ул маҳр бўлур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир. Ва Авзоъий раҳматуллоҳи алайҳдан ривоят бордур, ул канизакнинг ўз баҳосидан учдан бирича маҳр берилур. Чунончи, "Хизона"да мазкурдир.

وَ صَحَّ ضَمَانُ وَلِيِّهَا مَهْرَهَا وَ لَوْ صَغِيرَةً

Ва қизнинг валийси қизнинг маҳрини тўламоғи дуруст бўлгай. Бас, валийдан маҳрни олмоқ хотинга тегишлидур. Ва эрдан маҳрни олмоққа ҳам қурби етгай. Аммо агар хотин валийдан маҳрни олгандан кейин валий эрнинг буйруғи бирла маҳр тўлаган бўлса, хотиннинг эридан маҳрни қайтиб олгай ва агарчандики ул хотин балоғатга етмаган бўлса ҳам.

وَ الْمَعْجَلُ وَ الْمُؤَجَّلُ إِنْ بَيْنَا فَذَاكَ

Ва маҳри муъажжал, яъни нақд қилинган маҳр ва маҳри муважжал, яъни нася қилинган маҳр, яъни никоҳ қилурда, маҳрнинг баъзиси нақд ва баъзиси нася деб таъйин баён қилинса, бас, ул баён қилингани эътибор қилинур.

وَ الْأُفَالْمَتَعَارَفُ

Ва агар маҳрнинг нақд ва насялари миқдори баён қилинмаса, бас урфи бирла маҳрга ҳукм қилинур. Яъни бул хотинга ўхшаган хотинларнинг маҳрлари қанча нақд ва қанча нася бўлса, бул хотиннинг маҳрида ҳам ул миқдор эътибор қилинур.

وَقَبْلَ أَخَذِ الْمَعَجَلِ لَهَا مَنَعُهُ مِنَ الْوَطِيِّ وَالسَّفَرِ بِهَا وَ
لَوْ بَعْدَ وَطِيٍّ بِرِضَاهَا بَلَا سُقُوطِ النَّفَقَةِ

Ва яна маҳри муъажжални, яъни нақд қилинган маҳрни хотин олмасдан илгари эрини жимоъ қилмоқдан ва бир ёққа олиб кетмоқдан қайтармоққа ҳоли ва қудрати келгай ва агарчандики жимоъдан ва сафарга олиб кетмоқдан қайтармоғи ризолик бирла жимоъ қилгандан кейин бўлса ҳам. Мазкура хотинни жимоъдан ва сафардан манъ қилмоғи тўғрисидан эрининг зиммасидан нафақаси соқит бўлмагай.

وَالسَّفَرُ وَالْخُرُوجُ لِلْحَاجَةِ بَلَا اِذْنِهِ

Ва яна хотин эридан бежавоб сафарга бормоққа ва зарур бўлган ҳожатига чиқмоққа қудрати етгай. Масалан, отасини ва ё онасини зиёрат қилмоқ ва бетоб бўлганларида кўрмоққа ва азаларига ва маҳрамларини, яъни никоҳ раво бўлмайдиганларини зиёрат қилмоққа чиққанларига ўхшаш. Ва ул хотиннинг доя бўлмоғи ё йувғучи бўлмоғи ва ё бир одамдан ҳақ олмоғи ва бир одамга ҳақ бермоқ ва ҳажга бормоқ учун чиқмоғига ўхшаш ва зарурийя масъалаларни ўрганмоқ учун чиқмоққи, эри, масалан, зарурийя масъалаларни анга ўргатмайдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва мундин бошқа нимарсалар учун эридан бежавоб чиқмагай бегоналарни кўрмоққа ва тўйга ва тўйга ўхшаган нимарсаларга ҳам чиқмагай. Бас, агар эри бул баён қилинганларга чиқмоққа жавоб берса, эр ва хотин иккалалари ҳам гуноҳкор бўлгайлар. Ва хотин нақд қилинган маҳрни олганидан кейин эридан бежавоб чиқмагай. Чунончи, нақд маҳрни олмасдан илгари эр хотиннинг ҳожатини раво қилса, бежавоб чиқолмас эрди, чунончи, "Хизона"да мазкурдир.

Ва ривоят қилинди ибн Аббос разийаллоҳу анҳумодан, ул жаноб айтдилар: "Эшитдим Расули Худо саллаллоҳу алайҳи васалламдан, айтдилар: "Қайси хотин эрининг уйидан бежавоб чиқса, эрининг уйига қайтиб келгунча устига офтоб ва ойнинг шуъласи теккан нимарсанинг ҳаммаси лаънат қилгай".

Ва яна ривоят қилинди Абу Ҳурайра разийаллоҳу анҳумодан, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Қачонки эри хотинини ўринга ётмоққа чақирса, хотини бирга ётмоқни қабул қилмаса, эри анга ғазабли бўлиб ётса, тонг отгунча фаришталар ул хотинга лаънат қилгайлар". Ривоят қилдилар бу ҳадисни Бухорий ва Муслим ва бошқалар.

Ва яна ривоят қилинди Абдурраҳмон ибн Авфдан, ул жаноб айтдилар, эшитдим, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламдан, айтдилар: "Қайси хотинки нафақа ишларида эрига ғам киргизса ё эрини қудрати етмайдурган нимарсага буюрса, Худойи таъоло ул хотиннинг фарзини ва вожибини қабул қилмагай". Ва яна ривоят қилинди Абдуллоҳ ибн Умар разийаллоҳу таъоло анҳумодан, ул жаноб дедилар: "Эшитдим, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламдан, айтдилар: "Агар ернинг ичидаги нимарсаларнинг ҳаммаси тилла ва кумуш бўлса ва ул дунёнинг ҳаммасини бир хотин эрининг уйига кўтариб борса, андин кейин кунлардан бир кун эрига фахр қилиб: "Сен кимсан, албатта молнинг ҳаммаси ўзимникидур, сенинг молинг йўқдур", — деса, ул хотиннинг қилган амалини Худойи таъоло йўқ қилиб юборгай". Чунончи, "Дуррату-н-носиҳин"да мазкурдир.

وَبَعْدَ أَخَذِهِ يَنْقُلُهَا

Ва хотин киши эридан маҳри муъажжални, яъни нақд қилинган маҳрни олгандан кейин эри ул хотинни, масалан, бир шаҳардан иккинчи шаҳарга ё бир қишлоқдан иккинчи қишлоққа олиб кетмоққа ихтиёрлидур, зоҳир ривоятда, чунончи, "Кирмоний"да мазкурдир ва фатво ушбугадур. Чунончи, "Имодий"да ва бошқа китобларда мазкурдир.

وَقِيلَ لَا يُسَافِرُ بِهَا وَبِهِ يُفْتَى

Ва баъзилар айтибдурлар, яъни Абул Қосим Саффо раҳматуллоҳи алайҳ айтибдурлар, эр хотин бирла муддати сафарлик жойга бормоққа қудрати етмагай, агар хотин эри бирла сафарга чиқмоқни хоҳласа, агарчандики маҳри муъажжални, яъни нақд қилган маҳрни олса ҳам. Ва ушбу қавлга мойил бўлубдур кўп машойихлар. Чунончи, "Хизона"да мазкурдир. Ва бул Абул Қосим Саффо раҳматуллоҳи алайҳнинг қавллариға фатво берилди аҳли замонанинг бузуқлиги

жиҳатдан. Ва яна сафар қилмоқ ва ғариб бўлмоқ хотинларга зарарли бўлган жиҳатдан, яъни зиён еткурадурган жиҳатдан, эр хотиннинг ризоси бўлмаса, олиб бормоққа ихтиёри бўлмаслигига фатво берилди.

وَإِنْ بَعَثَ إِلَيْهَا شَيْئًا فَقَالَتْ هُوَ هَدِيَّةٌ

Ва агар хотинига маҳри муъажжални, яъни нақд қилинган маҳрни бермаган киши бир нимарса юборса, андин кейин ул хотин: "Мен ҳадя деб олиб эрдим",— деса.

وَقَالَ مَهْرٌ فَأَقْبَلُ لَهُ

Эр: "Маҳр деб юбориб эрдим",— деб даъволашса, шариатда эрнинг сўзига қасам бирла эътибор қилинур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

إِلَّا فِي مَا هِيَ لِلْكَلِّ

Магар емоқ учун тайёрланган таомлар нобуд бўлмоқ эҳтимоли бўлса, нон ва қолва ва пишган гўштларга ўхшаш, одатда маҳрга берилмайдурган таомларга ўхшашки, аларнинг турмоқ эҳтимоли бўлмагай. Буларда хотиннинг сўзига эътибор қилинур ва мунда ишорат ангаки, ун ва бодом ва асалга ўхшаш турадурган нимарсаларда эркакнинг сўзи мўътбардур, чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир.

БУ ФАСЛДА ХОЛИС ҚУЛНИНГ ВА МУКОТАБНИНГ ВА БОШҚАЛАР НИКОҲИНИНГ БАЁНИ

• Қин деб холис қулни айтилур, яъни отаси ҳам қул бўлса, ани қин дейилур.

نِكَاحُ الْقَيْنِ

Ва холис қулнинг никоҳи,

وَالْمُكَاتَبِ

Ва мукотабнинг никоҳи, яъни ўзини пул тўлаб қутултириб олмоққа ваъда бирла хат берилган қулнинг никоҳи,

وَالْمُدَبِّرِ

Ва мудаббарнинг никоҳи, яъни хожаси ўлгандан кейин озод қилинурга ваъда қилинган қулнинг никоҳи,

وَالْأَمَةِ

Ва канизакнинг никоҳи,

وَأُمُّ الْوَلَدِ

Ва яна хожасидан бола туғиб, анинг онаси бўлиб қолган канизакнинг никоҳи, хожаларидан бежавоб бул баён қилинганларнинг қилинган никоҳлари хожаларининг қабул қилмоғи ва жавоб бермоғига мавқуфдур (яъни боғлиқдур).

إِنْ أَجَازَ نَفَذَ وَإِنْ رَدَّ بَطُلٌ

Ва агар мазкурларнинг хожаси жавоб берса никоҳланмоққа, никоҳи дуруст бўлгай. Ва агар хожа никоҳни қайтарса, никоҳ бузилгай. Зероки қулликда туриб, хожадан бежавоб жуфтланмоқ айбдур ва хожанинг қудрати етгай қулини айбдан манъ қилмоққа, чунончи, "Ғаввос"да мазкурдир.

وَإِذَا أَدِنَ بَيْعُ الْقِنِّ لِلْمَهْرِ

Ва ҳар вақтики, хожа бул баён қилинганларнинг бирига муъаййан маҳр бирла никоҳламоққа жавоб берса, бас қинни, яъни холис қулни маҳр ва нафақа ва ўлтурадурган жой учун сотилгай, агар хожа маҳрни ва нафақани ва масканнинг, яъни ўлтурадурган жойнинг ҳақларини бериб адо қилмаса. Зероки буларнинг ҳаммаси никоҳланмоққа жавоб берган хожага вожибдур, чунончи, "Натф" китобида мазкурдир.

وَيَسْعَى الْآخِرَانِ

Ва мукотаб бирла мудаббар бир касб қилиб, жаҳди тараддуд қилгай маҳр ва нафақа ва маскан ҳақини адо қилмоқ учун.

وَ الْإِذْنُ بِالنِّكَاحِ يَعُمُّ جَائِزَهُ وَ فَاسِدَهُ

Ва хожа қулига никоҳланмоққа жавоб бермоғи никоҳ дурустлигига ва фосидлигига омм ва шомилдур хожа ҳақида, масалан, хожа қулга хотин олмоққа жавоб берса, қул никоҳи фосид бирла хотин олса, хожанинг зарарига бегувоҳ никоҳ қилганга ўхшаш маҳр учун ул қул сотилгай, жимоъ ё хилвати саҳиҳа қилган бўлса, бу ҳазрати Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида.

وَ مَنْ زَوْجَ امْتِهِ لَا يَجِبُ التَّبَوُّهُ

Ва бир одам ўзининг чўрисини бир кишига никоҳлаб берса, хожасига ул чўрини хизматига буюрмай, эри бирла кечаси хилват қилдирмоқ вожиб бўлмагай.

وَ لَا النِّفَقَةُ الْأَبْهَاءُ

Ва ул чўрининг нафақаси эрига вожиб бўлмагай, магар нафақаси эрига вожиб бўлгай хилвати саҳиҳага ихтиёрлик қилмоқ бирла.

وَ يَطَاءُ الزَّوْجُ إِنْ ظَفَرَ

Ва ул чўрининг эри жимоъ қилгай, агар фурсат топса, агар эри маҳри муъажжални берган бўлса, хожанинг ани манъ қилмоққа кучи етмагай.

وَ لَهُ انْكَاحُ عَبْدِهِ وَ امْتِهِ كَرَاهًا

Ва яна хожа ўз қулини ва чўрисини зўрлаб никоҳлантурмоққа кучи етгай, яъни хожа қулга хотин олиб бермоққа ва канизакни эрга бермоққа қудрати етгай, агарчандики рози бўлмасалар ҳам.

وَ خَيْرَتِ أَمَةٌ وَ مُكَاتَبَةٌ عَتِقَتْ تَحْتَ حُرٍّ أَوْ عَبْدٍ

Ва 'бул тариқа зўрлаб никоҳлантургандан кейин озод қилган замонларида ихтиёр берилди, чўри ва мукотаб бўлган чўри хоҳласалар, никоҳни бузгайлар, хоҳласалар, никоҳида туриб қолгайлар, хоҳ озод кишининг, хоҳ қулнинг никоҳида бўлсинлар.

وَ إِنْ نَكَحَتْ بِلَا إِذْنِ السَّيِّدِ فَعَتِقَتْ نَفَذَ بِلَا خِيَارَهَا

Ва агар ул чўри ё мукотаба бўлган чўри ўз розиликлари бирла хожаларидан бежавоб никоҳ қилинсалар, андин кейин озод қилинсалар, никоҳ дуруст ва лозим бўлгай, айрилмоққа ихтиёрлари қолмагай, ул никоҳланмоққа рози бўлган тўғриларидан.

وَ مَا سَمَى لِلْسَّيِّدِ لَوْ وَطِئَتْ فَعَتِقَتْ

Ва ул таъйин қилинган маҳр чўрининг хожасига бўлгай, агар жимоъ қилингандан кейин озод қилинса, яъни хожа бир канизакни бир одамга никоҳлаб берса, эри жимоъ қилгандан кейин хожа ул чўрини озод қилса, таъйинланган маҳрни эридан хожа олгай.

وَ إِنْ عَتِقَتْ أَوَّلًا ثُمَّ وَطِئَتْ فَلَهَا

Ва агар ул озод қилиниб, андин кейин жимоъ қилинса, бас, таъйинланган маҳр чўрининг ўзига бўлгай.

وَ زَوْجُ الْأَمَةِ يَغْزِلُ بِإِذْنِ سَيِّدِهَا

Ва канизакнинг эри жимоъ қилганда олатини анинг фаржидан олиб, сувини ташқарига тўкмоғи жойиз бўлгай ул чўрининг хожасининг жавоби бирла, ҳазрати Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг назларида. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَ الْحُرَّةُ بِإِذْنِهَا

Ва яна озод хотиннинг эри ул озод хотиннинг жавоби бирла олатини тортиб олиб, манийни ташқарига тўккай ва бул жавоб бирла тўкмоқ ҳар вақтики, ёмон фарзанднинг пайдо бўлуридан қўрқмаса, аҳли замоннинг бузуқ ва фасод бўлгани жиҳатидан. Ва агар аҳли замоннинг фасод бўлмагани тўғрисида ёмон бола бўлмагидан қўрқса, бас, жоиз бўлгай озод хотиндан бежавоб ташқари тўкмоқ, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва мунда ишорат бордур бачадондаги болани бир юз йигирма кун ўтмасдан илгари туширмоқнинг жоизлигига, зероки бир юз йигирма кундан илгари сувратсиз сувдур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир ва "Ғаввос"да ҳам мазкурдир. Ва баъзи машойихлар айтибдурлар, албатта болани туширмоқ жоиз эмас. Чунончи, "Муҳит"нинг "Истиҳсон"да мазкурдир, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир.

وَإِنْ وَطِئَ أُمُّهُ ابْنَهُ فَوَلَدَتْ فَادْعَاهُ يَثْبُتُ نَسَبُهُ

Ва агар бир киши ўғлининг чўрисини жимоъ қилса, андин кейин бола туғса, хожанинг отаси бола мендан бўлган деб даъво қилса, боланинг насаби собит бўлгай, яъни отасидан бўлганлиги муқаррар бўлгай.

وَهِيَ أُمُّ وَلَدِهِ وَوَجِبَ قِيَمَتُهَا لِأَمِّهِ

Ва ул туққан чўри хожанинг отасига умму валад бўлгай, яъни отасининг боласига она бўлиб, сотилмайдурган бўлиб қолгай. Ва ул отага чўрининг қийматини бермоқ вожиб бўлгай, маҳрини бермоқ вожиб бўлмагай.

وَلَا قِيَمَةٌ وَلَدِهَا

Ва яна хожанинг отасига боланинг қийматини тўламоқ вожиб бўлмагай.

وَالْجَدُّ كَالْأَبِ بَعْدَ مَوْتِهِ

Ва отанинг отаси, яъни бобо ота ўлгандан кейин отага ўхшашдур, яъни набирасининг канизагини жимоъ қилиб қўйгандан кейин бола туғса, андин кейин бобоси канизакнинг туққан боласи мендан деб даъво қилса, боланинг насаби бободан

собит бўлгай ва ул туққан канизак мазкур бобонинг умму валади бўлгай, бобо набирасига чўрининг ҳақини тўламоқ вожиб бўлгай, маҳрни тўламоқ бобога вожиб бўлмагай.

وَإِنْ نَكَحَهَا صَحَّ وَلَمْ تَصِرْ أُمًّا وَلَدِهِ

Ва агар отаси ўғлининг канизагини никоҳлаб олса, дуруст бўлгай. Ва агар ул чўридан бола туғилса, умму валадга айланмас, балки ўғлининг умму валади бўлгай.

وَيَجِبُ مَهْرُهَا لَا قِيمَتُهَا

Ва бул сувратда чўрининг маҳри хожанинг отасига вожиб бўлгай, яъни отаси чўрининг маҳрини ўғлига бермоғи вожиб бўлгай, чўрининг баҳосини бермоқ вожиб бўлмагай отага мулк бўлмагани тўғрисида.

وَالْوَلَدُ حُرٌّ بِقَرَابَتِهِ

Ва ул канизакнинг туққан боласи озод бўлур ўғлига яқин бўлгани сабабидан, албатта чўри ул кишининг ўғлининг канизаги эрди ва унинг туққан боласи чўрига тобеъдур. Бас, ул бола озод бўлгай чўрининг хожасига ука бўлгани тўғрисида. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир.

وَالطِّفْلُ يَتَّبِعُ خَيْرَ الْآبَوَيْنِ دِينًا

Ва ёш болаки, ота ва онасининг бири мусулмон эркан ё иккаласининг бири мусулмон бўлса ва ул ёш боланинг ўзи мусулмонликни ақл ва идрок қилолмаса ва яна мусулмонликни тавсиф қилолмаса ҳам ота ва онанинг яхшироқ динлигига тобеъ бўлгай, бас, ота ва онанинг қайси бири мусулмон бўлса, бола мусулмонликка ҳукм қилинур.

وَعِنْدَ عَدَمِهَا يَتَّبِعُ الدَّارَ

Ва ота-онаси бўлмаганда бола шаҳарга тобеъ бўлгай, агар бола мусулмоннинг шаҳрида топилса, мусулмонликка ҳукм қилинур. Ва агар кофир шаҳрида топилса, бола куфрига ҳукм қилинур.

وَالْمَجُوسِيُّ شَرٌّ مِنَ الْكِتَابِيِّ

Ва оташпарастки, ўтга топинадурган тоифадур ва яна оташпарастдан бошқа кофирларки, нозил бўлган китоблар бирла амал қилмайдурлар, алар ёмондурлар китобийданким, алар яҳудий ва насародур. Бас, боланинг ота ва онасининг бири китобий бўлиб, бири оташпараст бўлса, ул бола китобийга ҳукм қилинур, оташпарастдан дуруст бўлган жиҳатидан.

وَإِنْ أَسْلَمَ الْمُتَزَوِّجَانِ بِلَا شُھُودٍ

Ва агар кофирлик вақтларида бегувоҳ никоҳланган эр ва хотин икковлари мусулмон бўлсалар,

أَوْ فِي عِدَّةٍ كَافِرٍ مُعْتَقِدِينَ

Ё бошқа кофир эрининг иддасида ўлтурган хотинни никоҳлаб олган бўлса, ушбу эр ва хотин мусулмон бўлсалар ва бул эр ва хотин гувоҳсиз бўлган никоҳни иккинчи кофир иддасида ўлтурган хотиннинг никоҳини дуруст деб эътиқод қилса, яъни ўзларининг дини ботилаларида ул никоҳ дуруст бўлса, ўшал никоҳларига қарорланиб қолгайлар, қайтадан никоҳ қилинмагайлар. Ва яна эр ва хотинни бир-бирларидан жудо қилмагайлар.

ذَلِكَ أَقْرَأُ عَلَيْهِ وَفُرِّقَ مَحْرَمَانِ أَسْلَمَا

Ва икки маҳрам кофирлик ҳолларида эр ва хотин бўлиб, масалан, оташпараст ҳамширасини олса, андин кейин икковлари мусулмон бўлсалар, бир-бирларидан жудо қилинур, ораларида уч талоқ воқеъ бўлган эр ва хотинни бир-бирларидан жудо қилиниб қўйилганга ўхшаш, чунончи, "Натф" китобида мазкурдир. Ва мунда ишорат ангаки, кофирларнинг ораларидаги никоҳлари дуруст никоҳдур, ул никоҳлари бирла насаб собит бўлгай, яъни фалон одамнинг фарзанди бўлганлиги жазм ва муқаррар бўлгай. Ва ғайридиннинг никоҳи нечук бўлгай? Зероки никоҳ ҳазрати Одам салавотуллоҳи ва саломуху ала

набиййина ва алайҳнинг суннатларидур. Бас, ғайридинлар
никоҳ тўғрисида Одам алайҳис салом шариятларидадурлар.

وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلِدْتُ مِنَ النِّكَاحِ لَا مِنَ
السَّفَاحِ

яъни, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Мен
никоҳдан туғилдим, зинодан туғилганим йўқ". Чунончи,
"Тухфа" китобида мазкурдур ва "Жомиъу-р-румуз"да ҳам
мазкурдир.

وَفِي إِسْلَامِ زَوْجِ الْمَجُوسِيَّةِ أَوْ امْرَأَةِ الْكَافِرِ عُرِضَ
الْإِسْلَامُ عَلَى الْآخِرِ فَإِنْ أَسْلَمَ فَهِيَ لَهُ وَالْأُفْرَقُ

Ва оташпараст хотиннинг эри бизнинг шаҳримизда мусулмон
бўлган сувратда ё кофирнинг хотини мусулмон бўлган сувратда
ва агарчандики китобий бўлса ҳам, иккинчисига ислом арза
қилинур, яъни эр мусулмон бўлса, хотинга ислом ва иймон
арза қилинур. Ва агар хотини мусулмон бўлса, эрга иймон
арза қилинур. Иймон арза қилдиргувчи қозининг жонибидан
бўлмай, иймон арза қилгандан кейин агар ул мусулмон
бўлмоққа иймон келтуриб, мусулмон бўлса, ул хотин ўшал
мусулмон бўлган эрининг мулкидур, никоҳини қайта қилмоқ
ҳожат эмас. Ва агар ислом арза қилгандан кейин мусулмон
бўлмаса, аларни қози биридан жудо қилмай.

وَهُوَ طَلَقٌ إِنْ أَبَى

Ва бул жудо қилмоқ талоқ ҳукмидадур, агар мусулмон
бўлмоқдан эри бош тортса, яъни мусулмон бўлмоқни қабул
қилмаса.

وَلَا مَهْرَ إِنْ أَبَتْ إِلَّا لِلْمَوْطُوءَةِ

Ва ул оташпараст хотинга маҳрни қабул қилмаса. Магар оташпараст хотинга маҳр берилур, иймон келтурмаса ҳам жимӯ қилинса.

وَفِي دَارِهِمْ تَبَيَّنَ بِمُضَى ثَلَاثِ حَيْضٍ قَبْلَ إِسْلَامِ الْآخَرِ

Ва дору-л-ҳарбда, яъни кофирнинг шаҳрида оташпараст хотин мусулмон бўлса ва ё хотин мусулмон бўлиб, анинг эри кофирликда қолса, ул мусулмон, бўлган хотин идда ўтгандан кейин эрига ҳаром бўлғай эри мусулмон бўлмасдан илгари, хоҳ ул хотин жимӯ қилинган бўлсин, хоҳ жимӯ қилинмаган бўлсин. Бас, агар кофир мусулмон бўлса, уч ҳайзи комил ўтмасдан илгари хотин эридан айрилмағай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَتَبَيَّنَ بَتَبَائِنِ الدَّارَيْنِ لَا السَّبْيِ

Ва яна хотин эридан айрилғай, яъни эрига ҳаром бўлғай бири мусулмон шаҳрида ва бири кофир шаҳрида бўлмоқ бирла. Иккаласи бирдан мусулмон шаҳрига асир бўлиб тушмоқ бирла хотин эридан айрилмағай, яъни эрига ҳаром бўлмағай.

وَارْتَدَادُ كُلِّ مِنْهُمَا فَسَخٌ عَاجِلٌ

Ва эр ва хотиннинг бирлари диндан қайтиб, кофирнинг динига кирмоғи кечикмасдан ўшал замонда никоҳини бузгувчидур, ўз ихтиёри бирла талоқ қилмасдан ва агар эр ва хотин бирдан диндан қайтсалар, никоҳ бузилмағай ва бул масъала бизларнинг мазҳабимизда, хилоф Имом Зуфар раҳматуллоҳи алайҳадур, чунончи, "Тухфа" китобида мазкурдир.

ثُمَّ لِلْمَوْطُوءَةِ كُلِّ مَهْرَهَا

Никоҳ бузилгандан кейин агар ул жимӯ қилинган бўлса, таъйин қилинган маҳр берилғай ва агар маҳри таъйин қилинмаган бўлса, маҳри мислни, яъни ўз тенгининг маҳрига баробар маҳрнинг ҳаммаси хотинга бўлғай, хоҳ эр, хоҳ хотин, қайси бирлари диндан қайтган бўлса ҳам баробардур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلِغَيْرِهَا نِصْفُهُ لَوْ ارْتَدَّ

Ва жимоъ қилмаган хотинга, агар эри диндан қайтган бўлса, маҳрнинг ярми бўлгай. Ва бул ярим маҳр бўлгай ҳар вақтики, маҳри таъйин қилинган бўлса. Ва агар маҳри таъйин қилинган бўлмаса, бас эрга лозимдур ул хотинга мутъа бермоқ, яъни бир кўйнак ва бир рўмол ва бир чодир, яъни паранжи бермоқ. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَا شَيْءَ لَوْ ارْتَدَّتْ

Ва агар муртад бўлган хотин жимоъ қилинмаган бўлса, ҳеч нимарса бермоқ эрига вожиб бўлмагай, ушбу масъалалар "Хулоса"да мазкурдир.

وَبَقِيَ النِّكَاحُ إِنْ ارْتَدَّ مَعًا وَاسْلَمًا مَعًا

Агар эр ва хотин иккаласи бирдан мусулмон бўлсалар, никоҳ бузилмай қолгай, хоҳ бизларнинг шаҳримизда бўлсин, хоҳ ўзларининг, яъни кофирларнинг шаҳрида бўлсин, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва "Сирожийа"да айтибдурлар, қайси бири диндан илгари қайтганлиги маълум бўлмаса, ҳукм қилмоқда гўёки иккиси бирдан муртадликда топилибдур, деб ҳукм қилинур.

وَفَسَدَ إِنْ اسْلَمَ أَحَدُهُمَا قَبْلَ الْآخَرِ

Агар эр ва хотин бирдан диндан қайтсалар, андин кейин бирлари иккинчисидан илгари мусулмон бўлса, никоҳ бузилгай.

وَكُلُّ الزَّوْجَاتِ فِي الْقِسْمِ سَوَاءٌ

Ва хотинларнинг ҳаммаси навбатда баробардур, хоҳ эски, хоҳ янги, балоғатга етмаган, хоҳ етган қиз бўлсин. Хоҳ мусулмон, хоҳ китобиййа бўлсин, емоқ ва ичмоқларини ва киядурганларини ва кечалари ётмоқларини баробар тутмоқ эрга вожибдур. Эрнинг ўзи ё хотини касал бўлса ҳам, бетоблиги ҳақини соқит қилмагай. "Сунан"да Ойишаи сиддиқа разийаллоҳу таъоло анҳодан ривоят қилинибдур, ҳадиси шариф бўлгани

учунки, Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзлари бетобликда Ойишаи сиддиқа разийаллоҳу таъоло анҳони хотинларининг ҳаммаларини чақириб олиб келмоққа юбордилар. Аларнинг ҳаммалари Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузури шарифларига йиғилдилар. Андин кейин Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам аларга айтдилар: "Менинг сизларнинг навбатингизда юрмоққа қувватим йўқдур, менга Ойишанинг олдида бўлмоққа жавоб берсангизлар", — дедилар. Бас, азвожи мутаҳҳарот жавоб бердилар. Агар касал бўлмоқ хотинларнинг ҳақини соқит қилса эрди, Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам азвожи мутаҳҳаротдан жавоб сўрамас эрдилар.

Ва яна "Шарҳи Кофий"да баён қилинибдур, агар бир киши икки хотинидан бирининг олдида хусуматдан илгари бир ой турса, андин кейин иккинчи хотин даъво қилса бул ҳақ тўғрисида, келадурган ойда иккала хотин орасида баробар одил бўлмоққа ҳукм қилинур, илгариги ўтгани соқитдур. Лекин эри баробар тутмагани жиҳатдан гуноҳқордур, зероки навбатда баробар бўлмоқ хотин баробар кўрмоқни талаб қилгандан кейиндур. Агар қози манъ қилгандан кейин юқорида баён бўлган ҳақларида баробар турмай, жабр ва зулмга айланса, қози ул икки хотинлик кишига азоб ва таъзир бергай, ҳаромга муртакиб ва оғишта бўлган сабабидан.

Аммо муҳаббатда ва яхши кўрмоқда ва жимоъ қилмоқда баробар кўрмоқ вожиб эмас. Ва яна "Дуррату-н-носиҳин"да айтибдурлар, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: "Қайси эркакки, унинг икки хотини бўлса, нафақада аларнинг орасида баробар турмаса ва иккала хотиннинг орасида ётмоқда ва емоқ ва ичмоқда баробар бўлмаса, бас, ул киши мендан безордур ва мен ундан безорман. Ва менинг шафоатимдан ул кишига насиб бўлмагай, магар тавба қилса".

Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: "Ҳар кишининг икки хотини бўлса, бас, уларнинг бирига мойил бўлиб кетса, яъни бирига қарамай, бирига қараб кетса ва бир ривоятда икки хотиннинг ўртасида баробар турмаса, қиёмат кунида бир тарафга қийшиқ бўлиб келгай". Ушбудек "Муршиду-л-мутааҳҳилийн"да мазкурдир.

الْأَمَمْلُوكَةُ وَلَهَا نِصْفُ الْحُرَّةِ

Магар канизак баробар бўлмагай ва ул чўрига озод хотин насибининг ярмидур. Лекин емоқ ва ичмоқ ва киймоқда баробар бўлгай, чунончи, "Музмарот"да мазкурдир. Масалан, ҳурра хотинга икки кун киргай ва чўрига бир кун киргай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَا قَسَمَ فِي السَّفَرِ

Ва сафарга бормоқда хотинларга навбат йўқдур, уларни навбатда баробар қилмоқ эрга вожиб эмас, хоҳлагани билан сафар қилгай.

وَالْقُرْعَةُ أُولَى

Ва хотинларга сафарга чиқарда қуръа бермоқ авло ва афзалдур, хотинларнинг кўнглини хурсанд қилмоқ учун. Қуръа деб у нарсга айтилурки, бир қоғозга "сафар" деб битилгай, бошқа қоғозларга "ҳазар" деб битилгай. Лойга ё хамирга ўраб бир ёш боланинг қўлидан хотинларига бердургай, қайси хотинининг номига сафар чиқса, ул бирла сафарга боргай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَيَصِحُّ تَرْكُ الْقَسَمِ وَالرُّجُوعُ

Ва дуруст бўлгай хотин ўз навбатини қўйиб, иккинчи хотинга навбатини бермоғи. Ва яна дуруст бўлгай навбатини қайтиб олмоқ, зероки ул хотин бир ҳақни соқит қилди, ундан кейин вожиб бўлмади, бас, орият(омонат)га ўхшаш хоҳлаган вақтида қайтиб ўз навбатини олгай, чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

کتاب الرضاع

РАЗЪО КИТОБИ

Разоъ шариатда ёш боланинг хотин киши эмчагидан таъйин қилинган вақтда сут сўрмоғидур.

يُثْبِتُ بِمَصَّةٍ فِي حَوْلَيْنِ وَ نِصْفٍ فَقَطْ

Ва бу сут сўрмоқ икки ярим йил ичида бир сўрмоқ сабабидан собит бўлгай, яъни одамзод заъифасининг эмчагидан эммоқ билан разоъ собит бўлгай, эммаган жиҳатдан чиққан сутни ичмоқ бирла ҳам разоъ собит бўлур. Ва ул эммоқ ёш боланинг феълидур ё эмдирмоқ бирла разоъ собит бўлгай ва ул эмдирмоқ сут эмизадурган хотиннинг феълидур. Ё булардан бошқа билан разоъ собит бўлгай, чунончи, баёни келгай. Ушбудек "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир. Ва бир қатра сут билан ҳам разоъ собит бўлгай, ҳар вақтики, қорнига сутнинг етганини билса ва агар қорнига сутнинг етганини билмаса, разоънинг ҳурмати собит бўлмагай, яъни сут эмишганликнинг ҳурмати собит бўлмагай, чунончи, "Хулоса"да ҳам мазкурдир.

أُمُومَةُ الْمَرْضِعَةِ وَ أَبُوءُ زَوْجِ لَبْنُهَا مِنْهُ لِلرَّضِيعِ

Яъни сут эмган болага сут эмизган хотиннинг она бўлмоғи ва яна унинг эри ул болага ота бўлмоғи собит бўлгай, зероки ул хотиннинг сути эридандур. Эрни мусанниф раҳматуллоҳи алайҳ ушбу масъалага боғладилар "абуввату завжин" деб, зероки хотин бир эрдан талоқи бойин бўлиб, ул эрдан сутлик бўлса, иккинчи эрга тегиб, аввалги эрининг сабабидан бўлган сут билан бир болани эмизса, ул бола иккинчи теккан эрига сут эмишган боласи бўлмагай. Балки хотиннинг ризоъий боласи ул кишига асранди бола бўлгай, ҳаттоки бул болага ул эрнинг бошқа хотинидан бўлган болалари билан жуфтланмоқ дуруст бўлгай.

Ва билгилким, сут эмганлик собит бўлмагай бир эркак ва бир хотиннинг ёлғиз гувоҳлик бермоқлари билан, балки разоъ собит бўлгай икки эркак ё бир эркак ва икки хотин тўғрилиқ билан гувоҳлик бермоқлари билан. Бас, қачонки икки гувоҳ гувоҳлик берсалар, булар сут эмишган деб, улар бир-бирларидан жудо қилинур. Бас, эр дохил бўлмасдан, яъни кирмасдан илгари маҳр йўқдур ва киргандан кейин, яъни жимоъ қилгандан кейин таъйин қилинган маҳрдан озроқ берилур ва ўз баробарининг маҳридан озроқ берилур нафақа бермасдан, чунончи, "Музмарот"да мазкурдир.

فَيَحْرُمَانِ مَعَ قَوْمِهِمَا عَلَيْهِ كَالنَّسَبِ

Ва ул сут эмган болага, бас, ҳаром бўлгайлар сут эмизган хотин ва унинг эриким, ул эмизилган сут ундандур, иккаларининг яқинлари, яъни эр ва хотиннинг қариндошлари билан болага ҳаром бўлгай, чунончи, насабда ота ва бобо ва болалари билан. Ҳосили калом, бу сут эмизган хотин билан унинг эрига қариндошларидан қанча маҳрам барига қанча никоҳи нораво бор — ҳаммалари ул сут эмган болага маҳрам бўлиб, никоҳлари ҳаром бўлгай. Бас, сут эмган болага сут эмизган эр ва хотиннинг болалари билан жуфтланмоқ ҳаром бўлгай. Ва эрнинг илгариги ва кейинги болалари ва ул хотиннинг илгариги ва кейинги болалари билан жуфтланмоқ ҳаром бўлгай. Зероки ул болалар сут эмган болага она тарафидан ва ота тарафидан ё бирлари тарафидан биродар ва ҳамширадурлар.

Ва шунга ўхшаш ҳаром бўлгай сут эмизган хотиннинг ва унинг эрининг ота ва оналари. Зероки улар сут эмган болага она тарафдан ва ота тарафдан боболар ва момолардурлар. Ва шунга ўхшаш сут эмган болага эмизган онанинг ҳамширалари ва биродарлари ҳаром бўлгайлар. Зероки улар сут эмган болага холадурлар ва тоғадурлар. Ва шунга ўхшаш ҳаром бўлгай сут эмган болага мазкур отанинг биродарлари ва ҳамширалари. Зероки улар сут эмган болага амакидурлар ва аммадурлар, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Магар эмчак эмишган қиз ҳамширанинг онасини олмоқ дуруст бўлур, масалан, Зайднинг онасини Зайнаб эмса, мазкур Зайнаб мазкур Зайдга эмчакдош бўлиб, ҳаром бўлгай. Аммо мазкур Зайдга мазкур Зайнабнинг онасини олмоқ ҳаром эмас, эмган тўғрисида уғил

бўлганнинг қиз қариндоши ҳалол бўлгай, аммо булар насабда дуруст эмас.

وَفُرُوعُهُ وَالزَّوْجَانِ عَلَيْهِمَا

Ва сут эмганнинг болалари эмизган онасига ва унинг эрига ҳаром бўлгайлар. Ва яна сут эмган агар эркак бўлса, унинг хотини ва агар хотин бўлса, унинг эри эмизган хотинга ва унинг эрига ҳаром бўлгайлар. Бас, сут эмганнинг ўғли сут эмизганга ҳаром бўлгай. Зероки сут эмизган хотин эмган киши ўғлининг момосидур. Ушбуга ўхшаш сут эмганнинг қизи эмизган хотиннинг эрига ҳаром бўлгай, зероки ул қизнинг бобосидур. Шунга ўхшаш эмган боланинг хотини эмизган хотиннинг эрига ҳаром бўлгай, зероки ул хотин ўз боласининг хотинидур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Бу масъала, яъни никоҳ раво бўлмайдиган ва раво бўладиганларнинг ҳаммаси "Никоҳ" китобида баён қилинса ҳам, яна бу мақомда баён қилинди, кўнғилга ҳўб зиёда маҳкамлансин деб. Ва яна ёд олмоққа осон бўлсин деб форсий назм билан баён қилинди.

Назм:

Аз жаноби ширдеҳ ҳама хеш шаванд,

В-аз жониби ширхора завжону фуруъ

Ва бул форсий назмни туркий назм бирла баён қилинди.

Назм:

Сут эмизган жонибдан хеш бўлгайлар бари,

Яъни сут берган эри бирла ўз фарзандлари.

Иккисининг волидайни ҳам алар синглилари,

Ҳам икковининг акаси ҳам ука дилбандлари.

Ушбулар эмгувчига бўлгувчидур маҳрамлари,

Сутни эмган жонибидан эр ва хотин фарзандлари,

Ул баён бўлганлари бўлгай булар маҳрамлари.

Яъни, сут бергувчи ва унинг эри, ва фарзандлари билан, ва оталари билан, ва оналари билан, ва биродарлари билан, ва ҳамширалари билан сут эмганга қариндош бўлгайлар. Ва сут эмган эркак бўлса, хотини билан ва хотин бўлса, эри билан ва фарзандлари билан сут берганнинг ўзига ва унинг эрига қариндош бўлгайлар.

وَتَحِلُّ أُخْتُ أَخِيهِ رِضَاعًا كَمَا فِي النَّسَبِ

Ва ҳалол бўлгай акасининг ё укасининг эмишган ҳамширасини олмоқ, чунончи, насабда ота бир туғишган биродарини она бир туғишган ҳамширасини олмоқ дуруст ва ҳалол эди. Масалан, бир одамнинг онаси ўз отасидан бир бола туғса ва у ўгай онанинг аввалги эридан бир қиз боласи бўлса, ул қизни ота бир акасига она бир ҳамширасини никоҳлаб берса, ҳалол бўлгай, агарчандики насаб тўғрисида ўзининг насабда туғишган ҳамшираси бўлса ҳам.

وَالِاحْتِقَانُ وَلَبْنُ الرَّجُلِ وَمَا خُلِطَ بِطَعَامٍ لَا يُحَرَّمُ

. Ва сут эмадурган ёш болага хотин кишининг сутини ҳуқна қилмоқ, яъни боланинг икки йўлининг биридан сутни юбормоқ, ва яна эркак кишининг сутини эмадурган боланинг ичмоғи, ва яна таомга аралаштирилган сут, хоҳ пиширилган бўлсин, хоҳ пиширилмаган бўлсин, хоҳ таомдан ғолиб бўлсин, хоҳ ғолиб бўлмасин, ушбу баён бўлганлар билан никоҳни ҳаром қилмағай, яъни разоъ собит бўлиб, маҳрам бўлиб қолмағай.

وَبَغْيَرِهِ يُعْتَبَرُ الْعَلْبَةُ

Ва таомдан бошқа сутга ва ё сувга ва ё дорига аралаштирилса, кўпига эътибор қилинур. Агар хотиннинг сути кўп бўлса, сут эмган ҳукми собит бўлгай. Ва агар аралаштирилган нарса кўп бўлса, разоъ ҳукми собит бўлмағай.

وَيُحَرَّمُ الْإِسْتِعَاطُ

Ва яна ёш боланинг бурнидан сут томизмоқ никоҳ раво бўлмақни ҳаром қилгай, зероки бурнидан сут киргандан кейин меъдага етиб, ғизо ҳосил бўлгай, яъни таомнинг ўрнига ўтгай.

وَلَبَنُ الْبَكْرِ وَالْمَيْتِ

Ва яна қизнинг ва ўлган хотиннинг сутини эммоқ никоҳ раво бўлмоқни ҳаром қилгай.

وَإِنْ أَرْضَعَتْ ضَرَّتُهَا رَضِيعَةً حُرْمَتًا

Ва агар бир эрнинг хотини ўзининг икки ярим ёшдан ўтмаган кундошини эмизса, ўша соатда иккала хотин ул эрга ҳаром бўлгайлар, зероки уларнинг бири қиз ва бири она бўлиб, ул қиз бўлган эрига ҳам разоъий қиз бўлгай, агар ул хотиннинг сути ўша эрдан бўлса. Ё жимоъ қилинган бўлса ва ул она бўлган хотин эрининг никоҳлик хотинининг онаси бўлган сабабдан ҳар иккаласи мазкур эрига ҳаром бўлгайлар.

وَلَا مَهْرٌ لِلْكَبِيرَةِ إِنْ لَمْ تُوطَأْ

Ва ул эмизган хотинга маҳр тегмагай, агар ул эмизган хотин жимоъ қилинмаган бўлса, эрига сут эмган кундошининг жуфтланмоғи дуруст бўлгай, зероки ул сут эмган ўшал кишининг асранди қизидур, ул вақтда эмизган жиҳатдан она бўлган хотин жимоъ қилинмаган бўлса, чунончи, "Муҳит"да мазкурдир. Ва мунда огоҳ қилмоқ бордур, агар эмизгувчи кундошни жимоъ қилингандан кейин эмган бўлса, унга маҳрнинг ҳаммаси бўлгай, ул вақтда сўт эмган кундошнинг жуфтланмоғи дуруст бўлмагай.

وَلِلرَّضِيعَةِ نَصْفُهُ

Ва эмган хотинга маҳрнинг ярми бўлгай.

وَرَجَعَ بِهِ عَلَى الْمَرْضِعَةِ إِنْ قَصَدَتْ الْفَسَادَ

Ва эр маҳрнинг ярмини сут эмизган хотиндан даъво қилиб, қайтиб олгай, агар ул эмизган хотин никоҳ бузмоқни қасд қилган бўлса, зарур бўлмасдан эмизса ва эрига никоҳланганлигини билса, никоҳни бузгувчи деб билгай ва агар мазкурлардан бири йўқ бўлса, хотин никоҳни бузмоқни қасд

қилмаган бўлгай, эри ундан маҳрни тортиб олмагай, валлоҳу аълам би-с-савоб.

БУ ФАСЛДА НИКОҲ ХУТБАСИНИНГ БАЁНИ

Никоҳ қиладиган киши ул хотиннинг номини, масалан, "Зайнаб биби Маҳмуднинг қизи," деб, ундан кейин унга вакил бўлганнинг номини, ундан кейин, масалан, Зайд ва Умар гувоҳларнинг номини, ундан кейин куёвнинг номини ва агар куёв ҳозир бўлмаса, унинг номини ва унинг вакили ва гувоҳларининг номини битгай. Андин кейин маҳри муъажжални ва муважжални, яъни нақд ва нася маҳрни сўзлашиб, муқаррар қилинур. Масалан, эллик тиллага қарор берилгай. Ундан кейин "Аъувзу биллаҳи мина-ш-шайтонир рожийм, бисмиллаҳир роҳманир роҳийм" деб, бу тариқа никоҳ қилгай:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي زَوَّجَ الْأَزْوَاجَ بِالْأَشْبَاحِ وَ أَحَلَّ النِّكَاحَ وَ
حَرَّمَ السِّقَاحَ وَ الصَّلَاةَ وَ السَّلَامَ عَلَى رَسُولِنَا مُحَمَّدٍ الَّذِي
بَيَّنَّ الْحَرَامَ وَ الْمُبَاحَ وَ عَلَى آلِهِ وَ أَصْحَابِهِ الَّذِينَ هُمْ أَهْلُ
الصَّلَاحِ وَ الْفَلَاحِ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ
وَ أَنْكَحُوا الْإِيَامَى مِنْكُمْ وَ الصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَ أَمَّاكُمْ
إِنْ يَكُونُوا فَقَرَأْ يُغْنِيهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ اللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
صَدَقَ اللَّهُ الْعَظِيمُ

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ النِّكَاحُ سُنَّتِي فَمَنْ
رَغِبَ أَنْ سُنَّتِي فَلْيَسْ مِنِّْي صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ بِسْمِ اللَّهِ وَ
عَلَى سُنَّتِ رَسُولِ اللَّهِ

"Худойи таборак ва таъолонинг амри шарифи ва пайгамбаримиз Расули акрам, аъна Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васалламнинг муборак суннати санийялари ва имомимиз Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг ижтиҳодлари билан ва ушбу мажлисда ҳозир бўлган мусулмонларнинг гувоҳлиги билан, сизким, гувоҳлар билан вакили мутлақдурсиз, Зайнаб биби тарафидан эллик тилла нақд маҳр ва уларнинг ораларида маълум бўлган ва кейин адо қилмоққа муқаррар қилинган маҳр билан толиби ва роғиби бўлган Масъуд Абдуллоҳнинг ўғлига жуфтликка ва ҳалолликка вакил бўлган тўғрингиздан ризолик бердингизми?" Вакил: "Бердим",— дегай. "Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Сиз ҳам толиб ва ҳам куфвликка роғиб Масъуд Абдуллоҳнинг ўғлидурсиз, Зайнаб биби Маҳмуднинг қизини эллик тилла маҳр ва ораларингда маълум ва муқаррар бўлган маҳри муъажжал билан жуфтликка ва ҳалолликка қабул қилдингизми?" Бул каломни куёв жавоб бергунча қайта-қайта айтгай, куёв жавоб бергандан кейин аҳд қилинган киши: "Мен ҳам ақди никоҳ қилдим",— деб бу дуони ўқиғай:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ هَذَا الْعَقْدَ مَيْمُونًا مُّبَارَكًا وَاجْعَلْ بَيْنَهُمَا
اَلْفَةً وَ مَحَبَّةً وَ قَرَارًا وَ لَا تَجْعَلْ بَيْنَهُمَا نَفْرَةً وَ فَتْنَةً وَ
فِرَارًا اَللّٰهُمَّ اَلْفَ بَيْنَهُمَا كَمَا اَلْفَتْ بَيْنَ اٰدَمَ وَ حَوًّا كَمَا
اَلْفَتْ بَيْنَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ خَدِيْجَةَ
اَلْكُبْرٰى رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا وَ كَمَا اَلْفَتْ بَيْنَ عَلِيٍّ
رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ وَ فَاطِمَةَ الزَّهْرٰى رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى
عَنْهَا اَللّٰهُمَّ اَعْطِ لَهُمَا اَوْلَادًا صَالِحًا وَ عُمُرًا طَوِيْلًا وَ

رِزْقًا وَاسِعًا رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَ
اجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي
الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ
عَمَّا يَصِفُونَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ
الْعَالَمِينَ

**БУ ФАСЛДА ХОТИН ОЛМОҚҚА ХОҲИШ ВА
РАҒБАТ ҚИЛМОҚ ВА ХОТИННИНГ
БАРАКАТИ ВА КАСОФАТИ ВА
ЖУФТЛАНМОҚҚА ТЕГИШЛИ НАРСАЛАР
БАЁНИ**

"Макориму-л-ахлоқ"да айтибдурлар, Абу Абдуллоҳ разийаллоҳу таъоло анҳудан ва ул жаноб айтмишлар, Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам дедиларки: "Нима қайтарур мўмин кишини хотин олмоқликдан? Умид қилинур, шоядки, Худойи таборак ва таъоло у хотин олган кишига одамни, яъни у кишидан одам пайдо бўлмоқни насиб қилса, "Ла илаҳа иллаллоҳ" демоқ билан ерни оғир қилгай".

Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: "Кимики хотин олса, маҳкам қилибдур ва жамлабдур динининг ярмини, бас, қолган ярим дини тўғрисида парҳез ва тақво қилмоқ керак". Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: "Ҳеч хона бино қилинмади мусулмонликда Худойи азза ва жаллага яхшироқ ва дурустроқ жуфтланмоқдан". Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: "Кимики менинг динимни дўст тутса, бас, менинг суннатим бирла одат

қилгай ва менинг суннатимнинг баъзиси жуфтланмоқ, яъни хотин олмоқдур". Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу таъоло алайҳи васаллам дедилар: "Ҳар кишининг хотин олмоққа нарсаси бўлса, бас, қудрати етиб туриб хотин олмаса, ул киши мендан эмас".

Ва яна Пайғамбар алайҳис салоту вассаломдан ривоят, ул жаноб дедилар: "Талаб қилинглар ризқ ва насибани хотин олмоқ бирла". Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу таъоло алайҳи васаллам дедилар: "Эй йигит, хотин олгил ва зинодан қочгил, бас, шак йўқ, зино қилмоқ дилингдан иймонни тортиб олгай". Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу таъоло алайҳи васаллам дедилар: "Хотин олинглар, албатта, мен сизларни сабабларинг билан, яъни сизларни кўп бўлган сабабларингдан қиёматда бошқа пайғамбарнинг умматларига фахр қилурман, ҳаттоки уммати Муҳаммаддан бўлган гўштпора жаннатнинг эшигига тўхтаб, савол қилиб қолгай, бас, ул гўштпора, яъни чала тушган болага жаннатга киргил, деб айтгай, бас, гўштпора айтгай: "Отам ва онам жаннатга кирмагунча кирмайман".

Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу таъоло алайҳи васаллам дедилар: "Хотин олган одамнинг икки ракаат ўқиган намози бўйдоқ кишининг кечаси туриб ибодат қилиб ва кундузи рўза тутиб ўқиган намозидан яхшироқдур". Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу таъоло алайҳи васаллам дедилар: "Ўликларингизнинг хорлари хотин олмаган бўйдоқлардур". Ва яна "Саҳиҳи Бухорий"да Абдуллоҳ ибни Масъуд разийаллоҳу таъоло анҳумодан, ул жаноб дедилар: "Бизлар Пайғамбар саллаллоҳу таъоло алайҳи васалламга ҳамроҳ эдик, йигитлик ҳолимизда ҳеч нимарса топмас эдик. Бас, Расул саллаллоҳу алайҳи васаллам бизларга дедилар: "Эй йигитлар жамоаси, сизлардан кимики жуфтланмоққа, яъни хотин олмоққа кучи етса, албатта хотин олгай, бас, албатта хотин олмоқ ҳаромдан кўзни ёпадурганроқдур ва андомни гуноҳдан эҳтиётлаб маҳкам тутадурганроқдур ва кимики хотин олмоққа қодир бўлмаса, бас, лозимдур ул кишига рўза тутмоқ, бас, рўза тутмоқ ул кишига шаҳватни йўқ ва суст қилгувчидур".

Абу Жаъфар разийаллоҳу анҳумонинг олдиларига бир киши келди. Бас, Абу Жаъфар разийаллоҳу анҳу ул кишига: "Хотининг борми?" — дедилар. Ул киши: "Хотиним йўқ", — деди. Абу Жаъфар разийаллоҳу анҳумо дедилар: "Менинг

жуфтим бўлмаса, "албатта дунё ва дунёдаги бор нимарсанинг ҳаммаси меники бўлса ва умргузаронлик қилсам, дўст тутмагайман". Ва яна ул жаноб дедилар: "Ҳар қачонким, банди солиҳнинг хотинга дўстлиги зиёда бўлса, зиёда бўлғай иймонда фазл тўғрисида". Ва яна Абу Жаъфар разийаллоҳу анҳумо дедилар: "Хотин олинглар ва қўйиб юборманглар, бас хотинни талоқ қилмоқдан Арш титрағай". Ва яна Абу Жаъфар разийаллоҳу анҳумо дедилар: "Хотинни яхши кўрмоқ пайғамбарларнинг феълларидандур". Ва яна "Саҳиҳи Бухорий"да айтибдурлар, Саъид ибни Жубайр разийаллоҳу анҳумо дедилар: "Менга Ибн Аббос разийаллоҳу анҳумо: "Хотин олдингму?"— дедилар. Мен: "Олганим йўқ",— дедим. Ибн Аббос разийаллоҳу таъоло анҳу дедилар: "Хотин олғил, бас, албатта ушбу умматнинг яхшироғи хотин олган жиҳатидандур". Ва яна Ибн Аббос разийаллоҳу анҳумодан ул жаноб дедилар: "Уч нимарса бордур, ул уч нимарсага мўъмин киши ҳисоб қилинмағай. Бири, ўзи еган ҳалол таом. Иккинчи, кийган кийим. Учинчи, солиҳа хотиники, эрига ёри бергай ва эри ул хотиннинг сабаби бирла ўзини гуноҳлардан сақлағай ва эҳтиёт қилгай." Ва яна ул жанобдан: "Кимики бечораликдан қўрқиб, хотин олмаса, бас Худойи таъолога батаҳқиқ гумони бад қилибдур, албатта Худойи таъоло:

اِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِيَهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ

деди. Яъни, "агар бечора бўлсалар, Худойи таъоло аларни ғаний қилгай ўз фазлидан", деди. Чунончи, Каломуллоҳнинг тафсирларида мазкурдир. Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: "Кимики рост ва беайб ва покиза Худойи таъолога рўбарў бўлмоқни хоҳласа, бас, шоядки хотин олмоқ бирла рўбарў бўлғай". Ва яна ҳазрати Али разийаллоҳу таъоло анҳунинг ўғиллари ҳазрати Имом Ҳусайн разийаллоҳу таъоло анҳу айтдилар: "Кимки Худойи таъоло учун ва силаш раҳм учун уйланса, яъни хотин олса, Худойи таъоло подшоҳнинг тожидек бошига тож кийгизгай". Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламдан: "Кимки бой бўлатуруб хотин олмаса, бас, ул киши мендан эмас." Ва яна Пайғамбар алайҳис салом айтдилар: "Кабуд чашм, яъни кўк кўзли хотин олинглар, бас, албатта кўк кўзли хотинларда барака бордур."

Ва яна баъзилар айтибдурлар, хотинларнинг ақллари ҳусну жомолларидур. Эркакларнинг ҳусну жомоллари ақлларидур.

Ва яна ҳазрати Али разийаллоҳу анҳунинг ўғиллари ҳазрати Имом Ҳусайн разийаллоҳу анҳудан, дедилар: "Кимики ушбу беш хислатдан бирини йўқотса, ҳамиша иши ноқис ва нотаомдур, ақли зойил дили оворадур. Ул беш хислатнинг аввали — тани сиҳат бўлмоғи. Ва иккинчиси — ўтирган ҳовлиси кенг бўлмоғи. Ва учинчиси — ризқи фарох (кенг) бўлмоғи. Ва тўртинчиси — ўзига мувофиқ ҳамсухбати бўлмоғи. Бас, айтилибдур ҳазрати Имом Ҳусайн разийаллоҳу таъоло анҳуга анису мувофиқ, яъни улфати мувофиқ нимадур, деб. Ул жаноб айтибдурлар: "Улфати мувофиқ солиҳа ва фармонбардор хотиндур ва солиҳ ўғилдур ва дўсти беғараздур". Ва бешинчиси — роҳат ва ҳузурдур".

Ва яна ҳазрати Али разийаллоҳу анҳу дедилар: "Ҳар вақтики, бирларинг хотин олмоқни хоҳласангизлар, бас, албатта сочининг узунлигидан сўранглар, хотиннинг хушрўйлигини сўраганга ўхшаш. Бас, албатта сочининг узунлиги икки ҳусннинг биридур". Баъзи солиҳлар айтибдурлар: "Сизларнинг хотинларингизнинг яхшироғи андоғ хотиндурки, агар ғазаб қилинса ё ғазаб қилдирилса, ул хотин эрига айтса: "Менинг қўлим сенинг қўлингдур, беркитиб сурма қўймагайман, сен мендан хушнуд ва рози бўлмагунча".

Ва яна Расули акрам саллаллоҳу таъоло алайҳи васалламдан, ул жаноб дедилар: "Ҳаё ўн қисмдур, тўққизи хотинларда бўлгай ва анинг бир қисми эркакларда бўлгай. Қачонки ҳайз кўрса, хотин кишидан ул тўққиз қисм ҳаёдан бири кетгай ва ҳар вақтики, эрга тегса, ҳаёнинг бир қисми кетгай ва ҳар вақтики, қизлиги олинса, бир жузъи кетгай ва ҳар вақтики, туғса, ҳаёнинг бир жузъи кетгай ва ул хотинда беш қисм ҳаё қолгай. Бас, ул хотин зино қилса, ҳаёсининг ҳаммаси кетгай ва агар ул хотин афифа бўлса, яъни гуноҳга қадам қўймайдурган порсо бўлса, беш жузъи ҳаё ул хотинда қолгай."

Ва Жобир ибни Абдуллоҳ разийаллоҳу таъоло анҳумодан, ул жаноб айтдиларки, Расули акрам саллаллоҳу таъоло алайҳи васаллам дедилар: "Ҳар вақтики, хотин беш вақт намоз ўқиса ва бир ой рўза тутса ва андомини сақласа ва эрига фармонбардор бўлса, бас, албатта киргай жаннатга қайси эшигидан хоҳласа". Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу таъоло алайҳи

васаллам дедилар: "Қайси хотиники эрининг ҳажга бормоғига ионат (ёрдам) қилса ва ғазотга бармоғига ё илм талаб қилмоғига ёрдам берса, Худойи таъоло Айюб алайҳис солату вассаломнинг хотинларига берган савоб баробарича савоб бергай". Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу таъоло алайҳи васаллам дедилар: "Умнатим хотинининг афзали хушрўй бўлғайлар ва қаҳрлари кам бўлғай". Ва аммо хотинларнинг ёмон феъллари тўғрисида Содиқ разийаллоҳу таъоло анҳудан, ул жаноб дедилар: "Мўмин киши душманининг зўрроғи ёмон хотиндур". Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу таъоло алайҳи васаллам дедилар: "Кўрмадим мен ақли кам ва дини кам бўлганларни сизларнинг ақлдиларингдан аҳмоқроқни, яъни хотинларига дедилар, сизлар ва оналаринг аҳмоқ одамдан аҳмоқроқ ва дини кам одамдан дини камроқдур, сизларнинг доноларингдан нодонроқ одамни кўрмадим мен", дедилар.

Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу таъоло алайҳи васаллам дедилар: "Агар хотин бўлмаса эрди, банда Худойи таъолога албатта рост ибодат қилур эрди". Ва яна ҳазрати Али разийаллоҳу таъоло анҳудан, ул жаноб дедилар: "Зоҳир ва маълум бўлғай охири замон ва қиёмат яқин бўлганда ва ул замон, яъни аҳли замон аҳли замонларнинг ёмонидур, хотинлар ясаниб, оро бериб, барҳана (яланғоч) юрадурган бўлғайлар, диндан, яъни мусулмонликдан яланғоч бўлғайлар, дин ва шарият ва мусулмонлик қандоғ эканлигини билмағайлар. Фитналарга, яъни йўлдан оздурдурганларга дохилдурлар, шаҳватга мойилдурлар, лаззатга шитоб қиладургандурлар, яъни ширин ва мазали нимарсага тез борғувчи ва шитоб қилғувчидурлар. Ҳаром нимарсаларни ҳалол билғувчидурлар, Жаҳаннамда доим ва ҳамиша бўлғувчидурлар".

Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу таъоло алайҳи васаллам дедилар: "Туғадурган ёмон сувратлик қора хотин туғмайдурган чиройли хотиндан яхшироқдур". Ва яна Пайғамбар саллаллоҳу таъоло алайҳи васаллам дедилар: "Туғмайдурган ҳуснли хотинни қўйинглар ва туғадурган қора хотинни олмоқ сизларга лозимдур, бас, албатта мен сизлар бирла фахр қилурман бошқа пайғамбарларнинг умматларига ҳаттоки гўштпора бирла", яъни чала тушган бола бирла.

Ушбу дуони Пайғамбар саллаллоҳу таъоло алайҳи васаллам айтур эдилар:

اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ وَلَدٍ يَكُوْنُ عَلٰى رِباٍّ وَمِنْ مَالٍ
يَكُوْنُ عَلٰى ضِياْعًا وَمِنْ زَوْجَةٍ تُشِيبِىْ قَبْلَ اَوَانٍ مَّشِيْبِىْ

Яъни, "Эй бор Худоё, албатта мен сендан паноҳ тилайман, сиғинурман менга тарбият ва парвариш қиладурган боладан ва менга зоеъ ва нобуд бўладурган молдан ва сиғинурман сенга мўйсафид бўлур вақтим етмасдан илгари мени мўйсафид қиладурган хотиндан".

БУ ФАСЛДА ЯНГИ ОЛИНГАН ХОТИННИНГ ОЛДИГА КИРИЛГАНДАГИ ОДОБЛАР БАЁНИ

Баъзи солиҳлар баъзи биродарларига айтибдилар: "Ҳар вақтики сенинг олдингга келин киргизилса, анинг пешонасидаги сочини ушлагил ва қиблага ул бирла рўбарў бўлгил ва бул дуони ўқигил:

اَللّٰهُمَّ بِاَمَانَتِكَ اَخَذْتُهَا وَبِكَلِمَتِكَ اسْتَحَلَلْتُ فَرْجَهَا فَاَنْ
قَضَيْتَ لِيْ مِنْهَا وَلَدًا فَاجْعَلْهُ مُبَارَكًا سَوِيًّا وَلَا تَجْعَلْ
لِلشَّيْطَانِ فِيْهِ شَرْكًا وَلَا نَصِيْبًا

Ва ҳар вақтики, келин сенинг олдингга яқин келса, мустаҳаб шулки, буюргил, икки ракаат намоз ўқигай. Ва таҳоратда бўлгайсан сенинг олдингга кирганда. Ва яна сен ҳам икки ракаат намоз ўқигайсан ва Худойи таборак ва таъолога ҳамд ва сано ва Пайғамбар саллаллоҳу таъоло алайҳи васалламга салавот юборгайсан. Ва бул дуони ўқигайсан:

اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنَا الْفَهْمَ وَوُدَّهَا وَرِضَاهَا وَارْضِنِيْ بِهَا وَاجْمَعْ
بَيْنَنَا بِاَحْسَنِ اجْتِمَاعٍ وَاَيْسَرِ اِتِّلَاقٍ فَانْكَ تَحِبُّ

الْحَلَالُ وَ تَكْرَهُ الْحَرَامَ

Ва яна баъзи солиҳлар айтибдурлар, ҳар вақтики, жимоъ қилмоқни хоҳласанг, айтгил:

اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِيْ وَلَدًا وَ اجْعَلْهُ تَقِيًّا زَكِيًّا لَيْسَ فِيْ خَلْقِهِ
زِيَادَةٌ وَ نُقْصَانٌ وَ اجْعَلْ عَاقِبَتَهُ اِلَى خَيْرٍ

яъни, Эй бор Худоё, менга фарзанд насиб қилгил ва ани парҳезгар доно қилгил. Анинг пайдо бўлмоғида ошиқча ва кам бўлмағай ва анинг охири корини яхшиликка айлантиргил". Ва яна жимоъ қилур вақтингда: "Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм", - дегайсан.

Ва яна ривоят қилинди Аби Саъид Худрий разийаллоҳу таъоло анҳудан, ул жаноб дедилар, Расули Худо саллаллоҳу таъоло васаллам баъзи асҳобларига васийят қилдилар, бас, дедилар: "Ҳар вақтики, янги олган хотининг уйингга келса, ўтирган замонида оёғидаги маҳсисини ечиб олгил ва икки оёғини ювгил ва ул оёғидан мустаъмал бўлиб тушган сувни уйингнинг эшигига ва бурчагига сепгил, қачонким шундоғ қилсанг, Худойи таъоло сенинг ҳовлингдан етмиш хил фақирликни чиқаргай ва етмиш хил ғанийликни киргизгай ва етмиш хил баракани киргизгай ва етмиш раҳматни сенга нозил қилгай, ул раҳмат сенинг жуфтинг устида тебраниб тургай, токи ул раҳматнинг баракаси уйингнинг ҳамма бурчакларига етгай ва ул хотин жинни бўлмоқдан ва махов бўлмоқдан ва пес бўлмоқдан омон бўлгай, ҳар қачонким, шул ҳовлида бўлса".

Ва яна баъзи ҳукамо васийят қилибдурлар ва бир одамга айтибдурлар: "Эй одам, ойнинг бошида ва ўртасида ва охирида хотинингни жимоъ қилмагил, албатта жиннилик ва маховлик ва фалажлик, яъни аъзоси беҳаракат бўлиб қолмоқлик ул хотинга ва боласига шитоб қилгай. Ва пешиндан кейин жимоъ қилмагил, агар ул вақтда ўрталарингда фарзанд бўлса, аҳвал бўлгай, яъни ғилай бўлгай, яъни бирни икки кўрадиган бўлгай ва одам ғилай туғилганига Шайтон хурсанд бўлгай. Ва яна жимоъ қилиб турганда сўзламагил, агар ўрталарингда фарзанд

пайдо бўлса, гунг бўлмасдан омон қолмагай. Ва яна хотинингнинг фаржига қарамагил ва кўзингни юмгил жимоъ вақтида, албатта жимоъ қилиб турганда фаржига қарамоқ болага кўр бўлмоқни мерос қилгай. Эй биродар, бир одамнинг хотинининг иштиёқи бирла ўз хотинингни жимоъ қилма, бас, албатта хавф қилинурки, ораларингда фарзанд пайдо бўлса, ҳезалак ва ё табоҳкор урғочи бўлгай.

Ва яна вожиб бўлгай хотини бирла ўринда жунуб бўлса, Қуръон ўқимаслик, албатта хавф қилинур, яъни қўрқиладур осмондан ўт тушиб, эр ва хотинни куйдиргай деб. Эй биродар, эр ва хотин ҳар қайсиларингни тоза қиладурган латталаринг бўлмаса, хотинингни жимоъ қилмагил ва бир латтага иккаланг артмагил, бас, шаҳват шаҳватга тушгай, бас, шундоқ бўлса, албатта ораларингда душманлик пайдо бўлгай, андин кейин сизларни бир-бирларингдан жудо бўлмоққа еткургай. Ва яна хотинингни тик туриб жимоъ қилма, албатта шундоқ қилмоқ эшакларнинг феълидандур ва агар ўрталарингда фарзанд пайдо бўлса, ниҳоятда ўринга сиядурган бўлгай. Ва ҳар жойга эшакка ўхшаб сиядурган бўлгай.

Ва яна рамазон ҳайити кечасида хотинингни жимоъ қилма, бас, албатта агар ораларингда фарзанд пайдо бўлса, кушода рўй бўлмагай, яъни очиқ юзлик бўлмагай. Ва яна қурбон ҳайити кечасида ҳам жимоъ қилма, бас, агар ораларингда фарзанд пайдо бўлса, олти панжалик ё тўрт панжалик бўлгай. Ва мевалик дарахтнинг тагида жимоъ қилмагил, албатта агар ораларингда фарзанд пайдо бўлса, жаллод ва қаттол, яъни урушқоқ ва жангжўй бўлгай. Ва яна офтобнинг юзасида ва ойнинг шуъласида жимоъ қилма, магар парда бўлса, ёпсангизлар бўлур, бас, агар ораларингда фарзанд пайдо бўлса, албатта ҳамиша муҳтож ва бечоралик бирла ўтгай то ўлгунча. Ва яна азон бирла такбир ўртасида жимоъ қилма, бас, агар ўрталарингда фарзанд пайдо бўлса, албатта қон тўкмоққа ҳарис бўлгай, яъни кишини ўлдирмоққа ниҳоятда орзу қиладурган бўлгай. Ва ҳар вақтики, хотининг ҳайз ва нифосдан пок бўлса, бетаҳорат жимоъ қилма, бас, агар ораларингда ул жимоънинг сабабидан фарзанд бўлса, албатта дили кўр, ўзи бахил бўлгай.

Ва яна барот ойининг ярми бўлган кечасида жимоъ қилма, бас, агар шундоқ қилсанг, агар ўрталарингда фарзанд бўлса, касофат бўлгай. Ва яна ойдан икки кун қолганда жимоъ

қилма, бас, агар ораларингда фарзанд бўлса, албатта бож оладурган бўлгай ва кўп ёмонлик анинг қўлида қўзғалгай. Ва яна иморатнинг устиларида жимоъ қилма, бас, агар ораларингда фарзанд пайдо бўлса, мунофиқ ва жанг-жадал қиладурган мубтадиъ бўлгай. Ва ҳар вақтиги, сафарга чиқсанг, ўшал кечасида жимоъ қилма, бас, агар ораларингда фарзанд пайдо бўлса, молини ноҳаққа сарф қиладурган бўлгай. Ва яна ҳар вақт уч кеча-кундузлик сафарга чиқсанг, жимоъ қилмагил, бас, агар ораларингда фарзанд пайдо бўлса, золимнинг ҳаммасига ёрдам қиладурган бўлгай. Ва лозим қил ўзингга душанба кечаси жимоъ қилмоқни, бас, агар ораларингда фарзанд бўлса, Худойи таъолонинг китобини ёд оладурган бўлгай, Худойи таъоло нимани берса, анга рози бўлгай. Ва агар жимоъ қилсанг сешанба кечасида, бас, агар ораларингда фарзанд бўлса, калимаи шаҳодатким, "Ла илаҳа иллаллоҳу Муҳаммаду-р-расулуллоҳ"ни айтгандан кейин шаҳодат насиб қилинур, яъни шаҳид даражасини топгай ва Худойи таъоло мушриклар бирлан азоб қилмагай ва оғзи хушбўй бўлгай ва дили мулойим бўлгай ва раҳмлик ва қўли саховатлик бўлгай ва тили ғийбатдан ва ёлғондан ва бўҳтондан покиза бўлгай. Ва агар жимоъ қилсанг панжшанба кечасида, бас, агар ораларингда фарзанд пайдо бўлса, ҳокимларнинг биридан бўлгай, ё олимларнинг биридан бўлгай. Ва агар панжшанба куни завол вақтида, яъни офтоб қиём вақтига келган вақтидан кейин жимоъ қилсанг, бас, агар ораларингда фарзанд бўлса, албатта шайтон анинг олдига то мўйсафид бўлгунча келолмагай. Ва фаҳмлик бўлгай, ҳар нимани тез топадурган бўлгай. Ва ул фарзандга Худойи азза ва жалла динда ва дунёда саломатлик насиб қилгай. Ва агар жумъа кечасида жимоъ қилсанг, бас, агар ораларингда фарзанд пайдо бўлса, хатиб ва сўзлик киши бўлгай. Ва агар жумъа куни намози асрдан кейин жимоъ қилсанг, бас, агар ораларингда фарзанд пайдо бўлса, албатта ул фарзанд муллаи маъруф ва машҳур бўлгай. Ва агар жумъа кечаси намози хуфтандан кейин жимоъ қилсанг, агар ораларингда фарзанд бўлса, умид қилинур сенинг фарзандинг абдоллардан бўлмоғи, иншоаллоҳи таъоло.

Эй одам, кечасининг аввал вақтида жимоъ қилма, бас, агар албатта ораларингда фарзанд пайдо бўлса, ўткир сеҳргар

бўлмоқдан омон қолмагай, дунёнинг фойдаси охирагининг зарари учун (ишлагай).

Эй одам, ушбу васийятларимни ёд олгил, чунончи, мен ушбуларни ҳақими ҳозиқ устодларимдан ёд олдим ва батаҳқиқ Жаброил алайҳис салом қадимги ваҳйда ушбуларни олиб тушгандурлар".

Ва баъзи уламолар раҳимаҳумуллоҳ айтибдурлар: "Ойнинг аввалида ва ўртасида ва охирида жимоъ қилма, бас, албатта кимики шул вақтларда жимоъ қилса, албатта болани чала тушмоққа тайёр қилибдур ва агарчандики ой тамом бўлса ҳам тушгай. Ё ул бўлган боланинг жинни бўлмагига шак қилинур, кўрмайсанму жинни бўлган киши кўпинча ойнинг аввалида ва ўртасида ва охирида беҳуш бўлгай". Ва баъзилар кун чиқар вақтида ва ботар вақтида жимоъ қилмоқни макруҳ дебдурлар. Ва ихтилом бўлган кишига гусл қилмасдан илгари жимоъ жимоъ қилмоқ макруҳдур, чўмилмасдан илгари жимоъ қилса, бўлган боласи жинни чиққай, ўзидан бошқа ҳеч кимни маломат қилмагай. Ва баъзилар айтибдурлар: "Кимики ҳайз кўрган хотинни жимоъ қилса, бўлган боласи махов ва барас (пес) бўлса, ўзидан бошқа ҳеч кимни маломат қилмагай.

Уламолар айтибдурларки, хотин кишида тўқсон тўққиз лаззатни эркакдан зиёда қилинибдур, лекин Худойи азза ва жалла хотинларга ҳаёни инъом қилибдур. Агар хотинларда ҳаё бўлмаса эрди, бозорларнинг ичида эркакларнинг тагига ётар эрдилар. Чунончи, ушбу тариқа ҳадиси шарифда келибдур. Мазкур бўлган нарсаларнинг ҳаммаси "Макориму-л-ахлоқ" ва бошқа китобларда ҳам мавжуддур. Валлоҳу аълам би-с-саваб.

کِتَابُ الطَّلَاقِ

ТАЛОҚ КИТОБИ

Талоқ деб луғатда боғланган нарсани ечиб юбормоққа айтилуру. Шариатда эса никоҳни изола (йўқ) қилмоққа айтилурум, ул никоҳ хос қилинган лафзлар билан маънода боғланган эди.

يَقْعُ مِنْ مُكْلَفٍ فَقَطْ

Ва ул талоқ балоғатга етган кишиларнинг ҳаммасидан воқеъ бўлмай, бироқ ақлли бўлса. Аммо жинни, ёш бола ва беҳуш одамлардан талоқ воқеъ бўлмамай.

وَلَوْ سَكَرَانَ

Борди-ю, ўша балоғатга етган киши маст бўлса ҳам талоқ воқеъ бўлмай, яъни маст қиладиган нарса ақлини ўзгартирган бўлса ҳам, лекин хитобни айирса. Бас, агар хитобни айирмаса, ул кишининг ҳамма тасарруфи ботилдир. Ушбуга ўхшаш "Зоҳидий"да ҳам мазкурдир. Наша чекадиган киши ҳам маст қаторига киргай. Бас, агар наша чеккандан кейин хотинини талоқ қилса, талоғи воқеъ бўлмай. Фатво шунгадир. Чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир. Шунга ўхшаш хамр (ароқ)дан маст бўлса, мусаллас ё ширадан маст бўлса ёки бошқа нарсалардан маст бўлса ҳам талоғи воқеъ бўлмай. Чунончи, "Кубро" китобида мазкурдир.

Каррухий ва Таҳовий раҳимаҳумуллоҳларнинг ихтиёрлари шуки, талоқ воқеъ бўлмайди. Бу қавл Имоми Шофийий раҳматуллоҳ алайҳнинг икки қавлларида биридир. Зероки қасд қилмоқнинг дуруст бўлмоғи ақл бирладир ва ул маст бўлганнинг ақли йўқ бўлгандир. Бас, унинг ақлининг йўқ бўлганлиги наша чекмоқ ва даво қилмоқ бирла маст бўлиб ақли йўқ бўлганга ўхшаш деб имоми Шофийий раҳматуллоҳи алайҳ

далили исбот қилибдурлар. Бизларнинг далилимиз шуки, ақли маъсият сабабли йўқ бўлибдир. Ақлни эса ул маст бўлган кишини манъ ва наҳй қилмоқ учун ҳукман боқий қилинди. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

Маст одамнинг талоғи воқеъ бўлур, қачонким хамрдан ё ширадан маст бўлса. Бу қавл бизларнинг асҳобимиз раҳимаҳумуллоҳу таъолонинг мазҳабларида. Ушбудек "Муҳит" китобида мазкурдир.

Кимики банг (наша)дан маст бўлса, қилган талоғи воқеъ бўлур ва одамларнинг ораларида бул феъл ошкора бўлиб, ёйилгани жиҳатдан ҳад урилур, бизларнинг замонамизда фатво шунгадур. Ушбудек "Жавоҳиру-л-ахлотий"да мазкурдир. Гунг одам ҳар вақт талоқ қилдим, деб битган бўлса, қилган талоғи жоиздир. Ушбудек "Ҳидоя"да, "Масайили шатто (боби)"да мазкурдир.

أَوْ عَبْدًا

Ё қул бўлса ҳам талоқ воқеъ бўлгай.

لَا مِنْ سَيِّدِهِ

Хожа қулининг хотинини талоқ қилдим, деса хожадан қулнинг хотинига талоқ воқеъ бўлмагай. Бироқ қул хотин олаётганда хожа унинг хотинини талоқ қилиши мумкинлиги шарт қилинган бўлса, талоқ воқеъ бўлур. Масалан, хожа қулига айтсаки, бул чўрини сенга никоҳлаб берурман шу шарт биланки, амрини менинг қўлимга берсанг, қайси вақт хоҳласам талоқ қилурман, деса. Бас, қул, қабул қилдим, деса. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَنَائِمٍ

Ва яна уйқудаги киши уйқусида хотинини талоқ қилса, талоқ воқеъ бўлмагай, борди-ю, уйқудан уйғонгандан кейин талоқ қилгани ҳақида жавоб берса ҳам.

Ёш боланинг қилган талоғи воқеъ бўлмагай, борди-ю, ақли бўлса ҳам.

Зоту-л-жанб (зотилжам), яъни кўкрагига ва биқинига санчиқ кириб, ҳуши гоҳо кетиб, моло, яъни (маъносиз сўзларни) сўзлаган кишининг, қўянчиқ номли касалга учраган кишининг ва мадҳуш, яъни бир нарсадан даҳшатга тушиб, саросима ва ҳайрон бўлган кишининг қилган талоқлари ҳам воқеъ бўлмагай. Ушбудек "Фатҳу-л-қадир"да мазкурдир.

Ухлаган киши уйқуда хотинини талоқ қилса, уйғонгандан кейин хотинига, уйқуда сени талоқ қилдим деса, талоғи воқеъ бўлмагай. Чунончи, "Фатовийи Оламгирия"да мазкурдир.

وَ أَحْسَنُهُ طَلَقٌ فَقَطُ فِي طَهْرٍ لَا وَطَى فِيهِ

Талоқнинг яхшироғи бир талоқ бўлиб, хотин киши ҳайз ва нифосдан пок бўлган ҳамда жимоъ (жинсий алоқа) қилмаган вақтдир. Зероки саҳобалар разийаллоҳу анҳум бир талоқ қилувчиларни ва иддаси чиққунча ўз ҳолига қўйгувчиларни дўст тутар эдилар. Ҳар бир пок бўлганда бир талоқ қилмоқ уч пок бўлганда уч талоқ қўйгандан афзалдир. Яна пок бўлганда бир талоқ қилмоқ пушаймон қилмоқдан узоқроқдир, хотинга эса зарар камроқдир. Чунки бунда ярашмоқ йўли бекилмайди. Бироқ хотинни қўймоқнинг макруҳлигида хилоф йўқдир.

Билгилки, талоқ икки қисмдир: бири сунний ва бири бидъийдир. Сунний ҳам ўз навбатида икки қисмдир: сунний баъътибори адад (саноқ эътиборга олинadиган сунний). Сунний баъътибори адад ҳам икки қисм бўлиб, ҳасан (яхши) ва аҳсан (яхшироқ)дир. Аҳсан баён қилинди.

وَ حَسَنُهُ وَ هُوَ السُّنِّيُّ طَلَقٌ لِغَيْرِ الْمَدْخُولَةِ وَ لَوْ فِي حَيْضٍ

Ва яна бири талоқнинг ҳасани, яъни яхшисидир. Бу талоқ ҳам суннатга мувофиқ бўлиб, жимоъ қилинмаган хотинга, борди-ю, ҳайз кўрган вақтида бўлса ҳам, бир талоқ берилганидир. Мусулмонларга вожиб шулки, Пайғамбаримиз саллаллоҳу таъоло алайҳи васаллам суннатларига эргашмоққа ҳаракат қилгайлар. Чунончи, "Музмарот"да мазкурдир.

وَ لِلْمَوْطُونَةِ تَفْرِيقُ الثَّلَاثِ فِي أَطْهَارٍ لَا وَطَى فِيهَا فِيمَنْ تَحِيضُ

Ва суннат талоқ қилинган хотинга уч покликда, яъни ҳар ҳайздан пок бўлганда бир талоқ, орасида жимоъ қилмай, уч мартаба ҳайздан пок бўлганда (ҳайз кўрадиган хотинга) уч талоқ қилмоқдир.

وَأَشْهَرُ فِي الصَّغِيرَةِ وَالْأَيَسَةِ وَالْحَامِلِ وَلَوْ بَعْدَ الْوُطِيِّ

Ва яна суннатга мувофиқ бўлган талоқ хотин агар сағийра бўлса, яъни ёш бола бўлса, ҳайз кўрмоқдан умид узган хотин бўлса, бўғоз хотин бўлса, уч талоқни ҳар ойда бир талоқдан уч ойда уч талоқни айириб қилмоқдир. Гарчи бу баён қилинган уч хил хотиннинг уч талоқлари жимоъ қилингандан кейин бўлса ҳам, суннатга мувофиқ бўлмай. Зероки ҳайз кўрадиган хотин пок бўлганда жимоъ қилмасдан талоқ қилмоқ бўғоз хотиндир талоқ бўлмағининг ваҳимаси бирла идданинг иштибоҳи учундир. Андоғ бўлса, сағийра хотин, ҳайз кўрмоқдан умид узган хотин ва бўғоз хотин, бул мазкураларда ҳеч нарсанинг иштибоҳи йўқдир.

وَبَدْعِيَّةٍ وَاحِدَةٍ فِي طَهْرٍ وَطُئَتْ فِيهِ أَوْ فِي حَيْضٍ مَوْطُوَّةٍ

Талоқнинг бидъат ва ҳаром бўлгани бир талоқдирким, жимоъ қилинган хотиннинг поклигида ё жимоъ қилинган хотиннинг ҳайз кўрган вақтида бўлган бир талоқдир.

وَمَا فَوْقَهَا بِلَا رَجْعَةٍ بَيْنَهُ فِي طَهْرٍ

Ва яна бир туҳрда, яъни хотин киши бир пок бўлганда бир талоқдан зиёда икки талоқ ё уч талоқ, хоҳ бирдан уч талоқ қилсин, хоҳ айириб талоқ қилсин, бидъат талоқдир.

إِنْ طُلِقَ فِي الْحَيْضِ

Агар бирор киши хотинини ҳайз кўрган вақтда талоқ қилса, бу қилган талоғидан қайтмоғи, баъзиларнинг наздида, вожибдир,

баъзиларнинг наздида, мустаҳабдир. Аввалгиси асаҳҳ (тўғрироқ) қавлдир.

فَإِذَا طَهَرْتَ طَلَّقَهَا إِنْ شَاءَ

Бас, ҳар вақт ҳайздан покланса, агар талоқ қилмоқни хоҳласа, суннатга мувофиқ талоқ қилгай.

وَ طَلَاقُ الْحُرَّةِ ثَلَاثَةٌ وَالْأَمَةِ اثْنَانِ

Ва озод хотиннинг талоғи учдир. Канизакнинг ё мукотабанинг, ё мудабаранинг, ё умму валаднинг талоғи иккидир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Мукотаба деб, масалан, ўн тиллонинг баробарига сени озод қилдим, деб шарт қилинган чўрини айтилуру. Эркак бўлса, мукотаб дейилуру, агар хотин бўлса, мукотаба дейилуру. Мудаббара деб хожаси ўлганимдан кейин озодсан, деб хат берган чўрини айтилуру. Эркак бўлса, мудаббар дейилуру. Умму валад деб хожасидан бола туққан канизакни айтилуру.

وَلَوْ زَوْجُهُمَا خِلَافَهُمَا

Борди-ю, буларни хилофлари никоҳлаб олса ҳам, яъни озод хотинни қул олган бўлса, уч талоқ бўлуру, яъни икки талоқ бўлгандан кейин яна бир талоқ қилса, унга никоҳлансалар, дурустдир. Уч талоқ бўлгандан кейин ҳалола қилмагунча ораларида никоҳ раво бўлмагай. Канизакнинг эри озод бўлса ҳам икки талоқда никоҳ тамом бўлуру. Ҳалола қилмагунча ораларида никоҳ раво бўлмагай.

وَصَرِيحُهُ مَا أُسْتُعْمِلَ فِيهِ دُونَ غَيْرِهِ

Ва талоқ икки қисмдир: сариҳийдир ва киноядир. Сариҳ шулдирки, талоқ ўз маъносида истъомол қилинуру, бошқага эҳтимоли бор бўлмас.

مِثْلُ أَنْتِ طَالِقٌ وَمُطَلَّقَةٌ وَ طَلَّقْتُكَ

Сен талоқ бўлгувчисан ва талоқ қилингансан ва сени талоқ қилдим, деганга ўхшаш.

وَيَقَعُ بِهِ رَجْعَةٌ أَبَدًا

Ва бу баён қилинган сариҳ лафзлар бирла ҳамиша бир талоқи ражъий воқеъ бўлгай, хоҳ бир талоқни, хоҳ зиёдани нийят қилсин, хоҳ талоқи ражъийни нийят қилсин, хоҳ талоғи боинни нийят қилсин, хоҳ талоқни асло нийят қилмасин. Ва талоғи ражъийда янги никоҳ қилишга муҳтож бўлинмагай ва хотинининг рози бўлишига ва сағийра хотиннинг, яъни ёки бола хотиннинг валийси ризо бўлишига муҳтож бўлинмас. Чунончи, "Жомийу-р-румуз"да мазкурдир.

وَإِنْ ذَكَرَ الْمَصْدَرُ ثَلَاثًا إِنْ نَوَاهَا

Ва агар мазкур талоқ лафзларининг масдари айтилса, масалан, "Сен — талоқ" дегандек ё "Сенга талоқ берилган", ё "Сенга талоқ бердим", деса уч талоқ воқеъ бўлгай. Агар уч талоқни нийят қилса,

وَالْأُفْرَجِيَّةُ

Ва агар уч талоқни нийят қилмаса, бир талоқи ражъий воқеъ бўлгай.

وَصَحَّ إِضَافَةُ الطَّلَاقِ إِلَى كُلِّهَا أَوْ مَا يُعْبَرُ بِهِ عَنِ الْكُلِّ كَرَأْسِكَ أَوْ رَقَبَتِكَ أَوْ رُوحِكَ أَوْ وَجْهِكَ أَوْ قَرْجِكَ

Ва дурустдир хотинининг тамом аъзоларини талоқ демоқ бирла ё бутун аъзосидан таъбир қилинур лафз бирла талоқ қилмоқ, бошини талоқ дегандек ё бўйнини талоқ, ё жонини талоқ, ё юзини талоқ, ё фаржини талоқ деганга ўхшаш. Фарж бирла ҳам бутун аъзодан таъбир қилинур. Чунончи, Ҳадиси шарифда келибдур.

لَعَنَ اللَّهُ الْفُرُوجَ عَلَى السُّرُوجِ

Маъноси: "Эгарнинг устига минган хотинга Худойи таъоло лаънат қилсин", демакдир.

أَوَالِي جُزْءٍ شَائِعٍ كَنَصْفِكَ

Ва яна талоқни хотиннинг тамом аъзо ва ажзоларига аралашган аъзоларига қўшиб айтмоқ дурустдур. Масалан, ярминг, ё учдан биринг, ё ўндан биринг талоқ деганга ўхшаш.

لَا إِلَى الْيَدِ وَالرَّجْلِ وَالْبَطْنِ وَالظَّهْرِ

Талоқни қўлга, оёққа, қоринга ва орқага қўшиб айтмоқ дуруст эмас. Масалан, бир одам хотинга "қўлинг талоқ" ё "оёғинг талоқ", ё "орқанг талоқ" деса, талоқ воқеъ бўлмагай.

وَبَعْضُ الطَّلَاقِ طَلَقٌ

Ва бир талоқнинг баъзиси бир талоқдир. Масалан, бир киши хотинига: "Сен ярим талоқсан", ё "учдан бир талоқсан", ё "еттидан бир талоқсан", ё "саккиздан бир", ё "тўққиздан бир", ё "ўндан бир талоқдан" деса, бир талоқ воқеъ бўлмай.

وَإِثْنَانِ فِي اثْنَيْنِ إِثْنَانِ

Ва агар: "Икки талоқ икки талоқнинг ичида",— деса, икки талоқ воқеъ бўлмай, хоҳ зарбни нийят қилсин, хоҳ қилмасин. Масалан, бир одам хотинига: "Сен иккиннинг ичидаги икки талоқсан",— деса, икки талоқ воқеъ бўлур. Агар "Иккиннинг ичида бир талоқсан",— деса, бир талоқ воқеъ бўлур.

Зарб деб санокни санокқа урмоқ(қўпайтириш)ни айтилуру. Чунончи, учни бешга зарб қилсалар, ўн беш бўлур. Чунончи, "Ғиёс ул-луғат"да мазкурдир.

وَيَصِحُّ نِيَّةٌ مَعَ

Ва яна "бирла" деган маънони нийят қилмоқ дуруст бўлмай. Масалан, бир киши хотинига: "Сен икки талоқсан икки талоқ бирла" деса, бас уч талоқ воқеъ бўлмай.

وَابْتِدَاءُ الْغَايَةِ يَدْخُلُ لَا انْتِهَاءُهَا

Ва яна сўзнинг бош тарафи талоқ ҳукмининг тагига киргай, аммо охирги тарафи талоқ ҳукмининг тагига кирмагай. Масалан, бир киши хотинига: "Сен бирдан бошлаб иккигача талоқсан",— деса, бир талоқ воқеъ бўлгай ва ё "Бирдан бошлаб учгача талоқсан",— деса, икки талоқ воқеъ бўлгай.

وَمَا بَيْنَ كَمَنْ

Ва яна "мобайна" лафзи "мин"нинг ҳукмидадир, яъни арабда "мобайна" деган сўз "мин" деган лафз бирла баробардир, яъни туркийда "мобайна" деган сўз "орасида" деган сўздир, "мин" деган лафзнинг ҳукмидадир. "Мин" туркийда... "дан" деган лафздир. Масалан, аввалги суратда "Бир талоқдан бошлаб иккигача талоқсан" деса, бир талоқ воқеъ бўлур эрди. Масалан, "Сен бир талоқ бирла иккиннинг орасида талоқсан",— деса, бир талоқ воқеъ бўлгай ё "Бир талоқ бирла уч талоқ орасида талоқсан", деса, икки талоқ воқеъ бўлгай.

وَ أَنْتِ طَالِقٌ فِي مَكَّةَ تَنْجِيزُ

Бир киши хотинига, сен Маккаи муаззамада талоқсан деса, дарҳол айтган замонида талоқ воқеъ бўлгай, қайси шаҳарда ва қайси жойда бўлса ҳам.

وَ فِي دُخُولِكَ مَكَّةَ تَعْلِيْقُ

Эркакнинг: "Агар Маккаи муаззамага кирсанг, талоқсан",— деб хотинига айтмоғи талоқни Маккаи муаззамага кирмоққа боғламоқдир, яъни Маккаи муаззамага хотин бориб кирса, талоқ бўлгай. Агар умри бўйи бормаса, асло талоқ бўлмагай.

وَ يَقَعُ عِنْدَ الْفَجْرِ فِي أَنْتِ طَالِقٌ غَدًا أَوْ فِي غَدٍ

Эркакнинг хотинига: "Сен эрта талоқсан" ё "Эртага талоқсан", демоғи эрта бирла талоқ тушгай.

وَ يَصِحُّ نِيَّةُ الْعَصْرِ فِي الثَّانِي فَقَطْ

Аммо "эртага талоқсан" деган суратда ул таъйин қилинган куннинг намози асригача замонини нийят қилмоқ дуруст бўлгай.

Аммо "эрта талоқсан" деган суратда таъйин қилинган куннинг намози асригача вақтни нийят қилмоқ дуруст эмас.

وَيَقْعُ الْآنَ فِي أَنْتِ طَالِقُ أَمْسٍ

Яна: "Сен кеча талоқ бўлгувчисан" деса, талоқ дарҳол воқеъ бўлгай.

وَإِنْ نَكَحَ بَعْدَهُ فَلَفْغُوْ

Агар хотинига бундай дегандан кейин ўша хотинни олса, беҳуда сўздир, яъни ўша хотин ўтган кунда ул кишининг никоҳида бўлмаса, никоҳи дуруст эрнинг сўзи беҳудадир.

وَيَقْعُ آخِرُ الْعُمْرِ فِي أَنْتِ طَالِقُ إِنْ لَمْ أُطْلَقْكَ

Умрларининг охирида: "Мен сени агар талоқ қилмасам, талоқ бўлгувчисан",— деганда, эр ё хотин ўлмасларидан бир соат илгари талоқ тушгай.

وَ حَالًا فِي مَتَى لَمْ أُطْلَقْكَ وَ سَكَتَ

"Қайси замон мен сени талоқ қилсам, сен талоқсан"— деса, ундан кейин талоқ қилмай бир оз тўхтаб турса, ўшал замон дарҳол талоқ тушгай.

وَ فِي إِذَا يُنَوَّى

Агар "ин" ё "мата" демоқнинг ўрнига "иза" калимаси айтилса, яъни бир одам "агар" демоқнинг ўрнига ва ё "ҳар вақт" дейишнинг ўрнига "иза" калимасини айтса, зероки "иза" муштаракдир шарт бирла вақтнинг ўртасида, масалан, хотинига "Иза лам уталлиқки фа анти толиқун" деса, яъни "ҳар қачон мен сени талоқ қилмасам, сен талоқсан" деса, қайси тариқа нийят қилдим деса, ўшал тариқа талоқ тушгай. Ушбу айтган лафзимдан "агар"нинг маъносини қасд қилдим деса, охири умрида талоқ тушгай. Агар бул лафзимдан "мата" маъносини қасд қилдим деса, ўша пайтда талоқ тушгай.

فَإِنْ لَمْ يَنْوِ فَكَانَ عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ

Агар эр шартни ва вақтни нийят қилмаса, "ин" калимасига ўхшашдир, яъни "агар" деган калимага ўхшашдир. Ҳазрати Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, умрининг охирида талоқ тушгай.

وَالْيَوْمَ لِلنَّهَارِ مَعَ فَعْلٍ مُّمْتَدٍّ

"Явм" (кун) лафзи кундузи учундир, агар узоқ замонга тортилган феъл бирла айтилса.

كَأَمْرِكَ بِإِذِكَ يَوْمَ يَقْدُمُ زَيْدٌ

Масалан, бир киши хотинига: "Зайд сафардан қайтиб келган кунда талоқ ўз ихтиёрингда бўлсин", — деса, "кун" деганидан кундуз мурод бўлиб, Зайд кундузи қайтиб келса, хотин ўшал кундузда ўзини талоқ қилмоққа кун ботгунча ихтиёрликдур. Зероки бул мақомда кун узун бўлмоғи мумкин бўлган нарсага, яъни хотиннинг ихтиёр қилмоқ феълига қўшилиб айтилган шарт эрди.

Яна шундай шарт қилган вақтда Зайд шом намозидан кейин сафардан қайтиб келса, ўзини талоқ қилмоққа зотиннинг ихтиёри қолмагай.

وَاللَّوْقَتِ الْمَطْلُوقِ مَعَ فَعْلٍ لَا يَمْتَدُّ

Яна "явм" лафзи, яъни "кундуз" сўзи мутлақ вақт учундир, узоққа тортилмаган феъл бирла баён қилинса, яъни узун бўлмоғининг иложи бўлмаган нарсага қўшиб баён қилинса.

كَأَنَّ طَالِقُ يَوْمَ يَقْدُمُ زَيْدٌ

Масалан, бир киши хотинига: "Сен Зайд қайтиб келган кунда талоқ бўласан", — деса, Зайд қайси вақт сафардан келса, ўша соат талоқ бўлгай, хоҳ кундузи, хоҳ кечаси қайтиб келсин. Зероки бул мақомда узун бўлмоқнинг иложи бўлмаган нарсага қўшиб айтилди, яъни талоқ бўлмоққа қўшиб айтилди. Талоқ феъли ғайри мумтаддир, яъни анинг узун бўлмоғининг иложи йўқдир. Аввалги масъалаким, "амруки бийадики" (ихтиёринг қўлингда) эрди, унда талоқнинг ихтиёри хотинга

берилган эрди. Ихтиёрнинг узун бўлмоғининг иложи бор эрди — ул кундузидан то кун ботгунча эрди.

وَفِي أَنْتِ طَالِقٌ ثَلَاثًا لِّغَيْرِ الْمَدْخُولَةِ يَقَعَنَّ

Бир одам ўзининг жимоъ қилмаган хотинига: "Сен уч талоқсан",— деса, уч талоқ тушгай.

وَبِالْعَطْفِ تَبِينُ بِالْأَوَّلِ

Ва атф бирла айтса, аввалги талоқ дейиш бирла талоғи бойин бўлур, яъни хотинига: "Сен талоқсан, яна талоқсан",— деса, буни атф бирла айтган дейилур. Бошлаб "Сен талоқсан," демаги бирла талоғи бойин бўлиб, иккинчи ва учинчи талоққа ўрин қолмагай.

كَمَا لَوْ عَلِقَ وَقَدَّمَ الشَّرْطَ

Чунончи, талоқни шартга боғласа ва ўша шартни талоқдан илгари баён қилса, аввалги талоқ бирла талоғи бойин бўлгай. Масалан, бир одам хотинига: "Ўовлига кирсанг, талоқсан, яна талоқсан" ё "кейин талоқсан",— деса, шундан сўнг ҳовлига кирса, аввалги "талоқсан" демаги бирла талоғи бойин бўлгай.

وَيَقَعُ الْكُلُّ إِنْ أَخَّرَ

Баён қилинган талоқнинг ҳаммаси воқеъ бўлгай, хоҳ икки, хоҳ уч бўлсин, агар қилинган шарт талоқдан кейин баён қилинса, масалан, бир киши хотинига: "Сен талоқсан, яна талоқсан" ё "кейин талоқсан, агар ҳовлига кирсанг",— деса, ўша хотин ҳовлига кирган замониёқ уч талоқ бўлгай.

وَفِي أَنْتِ طَالِقٌ وَاحِدَةً قَبْلَ وَاحِدَةٍ أَوْ بَعْدَهَا وَاحِدَةً يَقَعُ
وَاحِدَةً

Яна бир киши жимоъ қилмаган хотинига: "Сен бир талоқдан илгари бир талоқсан",— деса ё "Бир талоқдан кейин бир талоқсан",— деса, бир талоқ воқеъ бўлгай.

وَ فِي الْمَوْطُوَّةِ اثْنَانِ

Бу икки суратда жимоъ қилинган хотин бўлса, икки талоқ воқеъ бўлгай.

وَ فِي قَبْلِهَا وَ بَعْدَهَا وَ مَعَهَا وَ مَعَ وَاحِدَةٍ اثْنَتَانِ

Бир киши хотинига: "Сен бир талоқ, бундан илгари бир талоқ",— деса ёки "Сен бир талоқ, ундан кейин бир талоқ",— деса ёки "Сен бир талоқ, анинг бирла бир талоқ",— деса ёки "Сен бир талоқ бирла бир талоқ",— деса, бу тўрт ҳолда хотини хоҳ жимоъ қилинган бўлсин, хоҳ жимоъ қилинмаган бўлсин, икки талоқ бўлгай.

وَ اِنْ اَشَارَ بِالْاِصْبَعِ يُعْتَبَرُ عَدَدُ الْمَنْشُورَةِ

Агар хотинини талоқ қиладиган киши сўз бирла қанча талоқ қилишини айтмай, талоқнинг саноғини панжаларининг учи бирла, яъни хотин тарафига панжасининг учи бирла ишора қилиб кўрсатса, очилган панжаларининг сони эътибор қилиниб, очилган бир панжа бўлса, бир талоқ, икки панжа бўлса, икки талоқ, учта бўлса, уч талоқ тушгай.

وَ اِنْ اَشَارَ بِظَهْرِهَا فَالْمَضْمُونَةُ

Агар панжаларининг орқаси билан ишора қилса, ёпган панжаларининг адади, яъни саноғи эътиборга олиниб, ёпган панжаси қанча бўлса, шунча талоқ воқеъ бўлгай.

وَ اِنْ وَصَفَ الطَّلَاقَ بِالشَّدَّةِ

Агар талоқни қаттиқлик бирла тавсиф қилса, чунончи: "Сен қаттиқ талоқсан", — деса,

أَوْ الطُّلْ

Ё узунлик бирла тавсиф қилса, чунончи: "Сен бўйи узун талоқсан", — деса,

أَوْ الْعَرْضِ

Ё кенглик бирла тавсиф қилса, масалан: "Сен кенг талоқсан",— деса,

أَوْ شَبَّهَهُ بِمَا يَدُلُّ عَلَى هَذِهِ فَثَلَاثٌ إِنَّ نَوَاهَا

ё талоқни бу баён қилинган сифатларга далолат қиладиган нарсаларга ўхшатса, масалан, "сен тоғдек", ё "уйнинг тўлганидек талоқ", ё "ер юзидек талоқсан" деса, бу баён қилинган ҳолларда агар уч талоқни нийят қилса, уч талоқ воқеъ бўлмай.

وَالْأَقْبَانَةُ

Агар уч талоқни нийят қилмаса, бир талоқ бойин бўлмай.

وَ كُنَايَتُهُ مَا يَحْتَمِلُهُ وَ غَيْرُهُ

Талоқнинг кинояси лафзийдурки, талоққа ҳам эҳтимоли бор бўлмай ва талоқдан бошқага ҳам эҳтимоли бор бўлмай.

فَنَحْوُ أُخْرَجِي وَ إِذْهَبِي وَ قَوْمِي يَحْتَمِلُ رَدًا

Масалан, эркакнинг хотинга "чиқ", "кет" ва "тургил менинг олдимдан" деган сўзларига ўхшаш. Бас, бу баён этилган сўзлар хотин мени талоқ қил, деб сўраганда жавоб бўлиб, "менинг олдимдан чиқ" ё "кет" ёки "тур, сени талоқ қилдим" демоқнинг ҳам эҳтимоли ва ёки хотинининг талоқ сўраганини қайтариш эҳтимоли ҳам бор. Бас, агар эрнинг мақсади хотинини қўймаслик бўлса, "талоқни сўрама, менинг олдимдан кет" демоқ бўлур.

وَ نَحْوَ خَلِيَّةٍ بَرِيَّةٍ بَتَّةً بَائِنٌ حَرَامٌ يَصْلُحُ سَبًّا

Бу беш калима хотинини сўкмоққа салоҳияти бордир, яъни эҳтимоли бордир. Масалан, эрнинг хотинига "бўшсан", "бузилгансан", "кесилгансан", "эзилгувчисан", "манъ қилингансан" сўзларида талоқнинг ҳамда сўкмоқнинг эҳтимоли бордир.

وَنَحْوِ اعْتَدَى

Бу киноянинг лафзики, иътаддийдир, эҳтимоли бор "Иддани санагил" ёки "Худойи таъолонинг неъматларини санагил" демоқнинг,

اسْتَبْرَأْتَنِي رَحِمَكَ

"Истиброи раҳимаки", яъни "пок қил бачадонингни" деганда, "талаб қил бачадонингнинг поклигини бошқа эрнинг боласидан" демоқнинг эҳтимоли бордир.

أَنْتِ وَاحِدَةٌ

"Сен ягонасан" деганда, "сен бир талоқсан" демоқнинг эҳтимоли бор.

أَنْتِ حُرَّةٌ

"Сен озодсан" деганда никоҳдан озод бошқа нарсадан озод демоқнинг эҳтимоли бордир.

اِخْتَارَى

"Ихтиёр қил" деганда, "ихтиёр қил ўзингга эрни ё кийимни" демоқнинг эҳтимоли бордир.

أَمْرُكَ بِيَدِكَ

"Сени ишинг ва амринг қўлингга ва ихтиёрингда" деганда, талоққа ва бошқага ҳам эҳтимоли бордир.

وَسَرَخْتُكَ

"Сени бўш ва ҳайдов қилдим" деганда никоҳнинг қайдидан ҳайдов қилдим ва бўшатдим ё бир ишдан бўшатдим демоққа эҳтимоли бор.

وَ قَارَقْتُكَ لَا يَحْتَمِلُهُمَا

"Сени айирдим" деганда ҳам бошқа эҳтимоли бордир.

Бу баён этилган сўзларнинг ҳаммаси хотин талоқни сўраганда сўзини қайтаришга ва хотинини сўкишга эҳтимоли йўқдир. Лекин талоқнинг ва бошқанинг эҳтимоли бор учун талоқнинг киноясидандур.

فَفِي الرِّضَاءِ يَتَوَقَّفُ الْكُلُّ عَلَى النَّيَّةِ

Бас, ризолик ва хурсандлик ҳолида баён қилинган уч қисм масъалалар нийятга тўхтаб тургай. Ул уч қисм масъалада айтилган сўзлар холи эмаски ё тинч турилган вақтда айтилгай, ёки талоқни ёдларига олиниб сўзлашганда, ёки эру хотин бир-бирлари билан аччиғлашган вақтда айтилгай. Агар тинч турган вақтларида айтилса, уч қисм масъалалардаги сўзларнинг ҳар қайсиси нийятга тўхтаб тургай, яъни агар талоқни нийят қилса, талоқ воқеъ бўлгай, талоқни нийят қилмаса, талоқ воқеъ бўлмагай.

وَفِي الْغَضَبِ الْأَوَّلَانِ

Агар ул қисм масъалалардаги сўзлар аччиқ ва ғазаб вақтида айтилса, аввалги икки қисм масъалалардаги сўзлар, яъни киноя биринчи масъаласидаги сўзданки, ушбу китобнинг 462-бетида маълумдир, "бойинун ҳаромун йаслуҳу саббан" гача нийятга таваққуф қилгай, яъни тўхтаб тургай. Агар "талоқни нийят қилдим" деса, талоқ воқеъ бўлгай. Агар талоқни нийят қилдим демаса, талоқ воқеъ бўлмагай. Аммо кейинги қисми, яъни иътаддийданки, 463-464-бетларда мактубдур, "сарраҳтуки фароқтуки" гачадур асло нийятга таваққуф қилмагай, айтган ҳолда талоқ воқеъ бўлгай.

وَفِي مُذَاكِرَةِ الطَّلَاقِ الْأَوَّلِ فَقَطْ

Агар талоқни ёдига олиб сўзлашганда аввалги қисмни, яъни "ухруши" "қули" гача бул масъалалардаги сўзларнинг ўзини айтса, нийятга таваққуф қилгай, яъни талоқ нийят қилдим,

деса талоқ бўлгай. Агар бошқани нийят қилдим деса, дегани бўлгай. Ундан кейинги икки қисм масъалаки, 462-464-бетлардаги "халийятун бориййатун"дан ва "фарақтуки" гача бу икки қисм масъалалардаги сўзларни талоқни ёдларига олишиб турган вақтда айтса, нийятга тўсқинлик қилмагай, айтган ҳолда талоқ воқеъ бўлгай.

فَإِنْ نَوَى الثَّلَاثَ يَقَعَنَّ

Бас, агар ушбу баён қилинган уч масъалалардаги киноя сўзларининг бирини айтиб талоқ қилганда уч талоқни нийят қилса, уч талоқ воқеъ бўлгай.

وَالْأَفْبَائِنَةُ

Агар уч талоқни нийят қилмаса, бас талоқи бойин тушгай, хоҳ бир талоқни нийят қилсин, хоҳ икки талоқни, хоҳ талоқи ражъийни нийят қилсин, хоҳ талоқи бойинни нийят қилсин, хоҳ қилмасин. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَفِي اعْتَدَى وَاسْتَبْرَأَى رَحِمَكَ وَأَنْتِ وَاحِدَةٌ رَجْعِيَّةٌ

Ва "фий иътаддий"ким, мазкур саҳифада 8-рақамда ва "истабрайи"ким, ва "анти воҳидатун"ким, 463-бетда маънолари баён қилинди, мазкурларни айтмоқ бирла қайси талоқни нийят қилса ҳам, бир талоқи ражъий воқеъ бўлгай.

وَيَقَعُ بِاسْتِنَادِ الْبَيْنُونَةِ وَالْحُرْمَةِ إِلَيْهِ

Айрилмоқ ва ҳаром бўлмоқни эр ўзига нисбат бермоқ бирла яна талоқ тушгай. Масалан, эр хотинига: "Мен сендан бойинман, сенга ҳаром", — деса, талоқ воқеъ бўлгай.

لَا الطَّلَاقُ

Эр ўзига талоқни нисбат бермоқ бирла талоқ воқеъ бўлмагай. Масалан, эр хотинига: "Мен сендан талоқ", — дейиши бирла талоқ воқеъ бўлмагай. Чунки ақдни кетқазмоқ ва йўқ қилмоқ эрнинг ҳақиқа мутасаввар эмас. Никоҳнинг банди ва боғлоғи хотинда бўлгай, эркада бўлмайди. Жумладан, хотин эрни

талоқ қилдим деса, эр талоқ бўлмагай, валлоҳу аълам би-с-савоб.

БУ ФАСЛДА ЭР ЎЗ ХОТИНИГА ТАЛОҚ ҚИЛМОҚ ИХТИЁРИНИ ТОПШИРМОҒИНИНГ БАЁНИ

تَفْرِضُ طَلَقَهَا إِلَيْهَا

Эр ўз хотинига талоқ қилишни топширмоғи ва ўз хотинини ихтиёрлик қилмоғи, масалан, бир киши хотинига "ўзингни талоқ қил" деганга ўхшаш ёки "талоқ сенинг ихтиёрингда" деганга ўхшаш сўзлар бирла ихтиёрлик қилса.

يَتَقَيَّدُ بِمَجْلِسِ عِلْمِهَا

Бу ихтиёр берилмоқ муқайяд бўлмай, яъни боғланган бўлмай хотинни билмоқ ва фаҳмламоқ мажлисига қайси мажлисда бўлса ихтиёрни топширганини эшитмоқ бирла ё бир одамдан ихтиёр берилган хабар тегмоқ бирла ва агар борди-ю, бир кундан кўпроқ ихтиёр топширилган мажлис чўзилса ҳам, ўша мажлисда (бошқа мажлисда эмас) "талоқ қилдим ўзимни" деса, қурби ва қуввати етгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

إِلَّا أَنْ يَقُولَ كُلَّمَا شِئْتَ أَوْ مَتَى شِئْتَ إِذَا شِئْتَ

Магар хотиннинг билган мажлисига махсус бўлмагай эр "анти талоқун куллама шаъти" деса, яъни "сен талоқ бўлувчисан, ҳар қачон талоқ бўлишни хоҳласанг", деса ёки "сен талоқ бўладургансан қайси вақт хоҳласанг ва сен талоқ бўладургансан хоҳлаган вақтингда" деса, бу уч ҳолдан бўлак мажлисларда ҳам хотин ўзини талоқ қилишга қудрати етгай.

بِخِلَافِ أَنْ شِئْتَ

Ул хотиннинг қудрати етгай ҳалола қилмасдан илгари ўзини уч талоқ қилиб, жудо бўлмоққа "сен талоқ, агар хоҳласанг", деб ихтиёр берса, бул ихтиёрлик бўлмоқ ўша мажлисга

боғлангандир. Бошқа мажлисларга омм эмасдир. Иккинчи мажлисда хотин ўзини талоқ қилмоғи дуруст эмас.

وَلَا يَرْجِعُ عَنْهُ

Талоқни хотиннинг ўзига топширган вақтда эрнинг бу сўзидан қайтиши дуруст эмас. Чунки бу талоқ ихтиёрини топширмоқ хотинни мулкантиришдир, яъни мулкка эга қилган бўлади. Хотиннинг мулкидаги нарсасини олмоғи дуруст эмас.

وَالِى غَيْرَهَا لَا يَتَقَيَّدُ وَيَرْجِعُ

Хотиндан бошқага талоқни топширмоқ илм мажлиси бирла муқайяд, яъни боғланган бўлмас, бошқа мажлисда талоқ қилса бўлур. Эр талоқни топширганликдан хоҳлаган вақтида қайтса бўлмай. Масалан, бир киши бир хотинини талоқ қилмоғини иккинчи хотинига топширса, топширмоқни билган мажлисда эмас, балки хоҳлаган вақтида талоқ қилмоққа қудрати етмай, агарда эр бу топширмоғидан қайтмаса.

وَالْمَجْلِسُ إِنَّمَا يَخْتَلَفُ بِالْقِيَامِ أَوِ الذَّهَابِ أَوِ الشَّرُوعِ فِي
قَوْلٍ أَوْ عَمَلٍ لَا يَتَعَلَّقُ بِمَا مَضَى

Яна хотинининг ихтиёрига талоқнинг мажлиси тўрт суратда мухталиф ва бошқа бўлур. Аввал — ўша ихтиёрлик бўлган хотин ўтирган жойидан туриб кетиши бирла, иккинчи — бошқа мажлисга бориш бирла, учинчи — бошқа сўзга киришмоқ бирла, тўртинчи — талоқни топширганда қиладирган ишдан бошқа ишга киришмоқ бирла, ҳаттоки агар кийим кийса мажлисдан турмай, яъни ўтирган жойидан турмай, ё таом еса, ё ичса, ё ўқиса, ё фарз намоз ўқиса, ё андак гапирса, ихтиёри ботил бўлмамай. Чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир. Агар уйқуга машғул бўлса, ё чўмилмоққа, ё соч тарамоққа, ё хина қўймоққа, ё эридан жой олмоққа машғул бўлса, ботил бўлмай. Чунончи, "Кифоя"да мазкурдир.

وَفُلُكُهَا كَبَيْتِهَا

Хотин ўтирган кема уйнинг ҳукмидадир. Масалан, эр хотинига кемада ўтирган ҳолида талоқ қилмоққа ихтиёр берса, кема, борди-ю, юриб турган бўлса ҳам, хотиннинг ўзи баён қилинган масъаладаги тўрт феълнинг бирини қилмагунча мажлис ўзга бўлмагай. Зероки кема хотиннинг ихтиёрида эмас.

وَسَيَرُ دَابَّتْهَا كَسِيرَهَا

Аммо хотин минган маркаби(улови)нинг юрмоғи ўзи юргандек бўлиб, мажлис ўзга бўлгай. Зероки маркабнинг юрмоғини минган кишига нисбат берилур. Яна минган кишининг ихтиёри билан юргай. Бас, минган нарсаси тўхтаганда талоқ қилишга ихтиёр берилиб, ундан кейин юрса ё юрганда ихтиёр берилиб, ундан кейин тўхтаса, хотиннинг ихтиёри бекор бўлур.

وَفِي اخْتَارِي بِنْيَةِ التَّفْوِيزِ فَقَالَتْ اخْتَرْتُ لَا يَقَعُ إِلَّا
بَائِنَةً

Яна эр хотинга талоқни топширмақ нийяти бирла ўзингни "ихтиёр қил" деса, хотин "ихтиёр қилдим" деса, бир талоқи бойиндан бошқа талоқ тушмагай.

وَشَرِطَ ذِكْرُ النَّفْسِ مِنْ أَحَدِهِمَا

Бу айтилган вақтда, яъни хотинга талоқ қилиш ихтиёри берилган пайтда хотинга талоқ тушишига эр ва хотиндан бири ўша мажлисда "ўзингни" ё "ўзимни" деган сўзни қўшиб айтиши шарт қилинди, акс ҳолда ушбу сўзларни қўшмаса, талоқ тушмагай. Масалан, эр хотинига "ўзингни талоқ қилишни ихтиёр қил" деса, хотин "ўзимни ихтиёр қилдим" деса, талоқ воқеъ бўлгай. "Ўзимни" деган сўзни қўшмай, "ихтиёр қилдим",— деса, талоқ тушмагай.

أَوْ قَوْلُهُ اخْتَارِي اخْتِيَارَةً فَتَقُولُ اخْتَرْتُ

Ё талоқ тушмоқда эрнинг хотинга "ихтиёр қил бир ихтиёрни" демаги шарт қилинди. Ундан кейин хотин "ихтиёр қилдим", деса талоқ тушгай.

وَلَوْ كَرَّرَهَا ثَلَاثًا فَأَخْتَارَتْ أَحَدِيهَا فَثَلَاثُ

Агар эр хотинга: "Талоқни ихтиёр қил", — деб уч маротаба айтса, хотин ўша мажлисда "бирини қабул қилдим" ёки "аввалгисини қабул қилдим", ё "иккинчиси", ё "учинчисини қабул қилдим" деса, уч талоқ тушгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَوْ قَالَتْ طَلَّقْتُ نَفْسِي أَوْ اخْتَرْتُ نَفْسِي بِتَطْلِيقَةٍ فَبَائِنَةٌ

Агар эр уч маротаба: "Ихтиёр қил талоқни", — дегандан кейин хотин жавобиди: "Ўзимни бир талоқ қилдим" деса, бир талоқи бойин бўлур ё "Бир талоқ бирла ўзимни ихтиёр қилдим", — деса ҳам бир талоқи бойин бўлур.

وَلَوْ قَالَ أَمْرُكَ بِيَدِكَ بِنِيَّةِ التَّفْوِيزِ فَطَلَّقْتُ نَفْسَهَا فَبَائِنَةٌ

Агар эр хотинга: "Ихтиёринг қўлингдир", — деса талоқни хотинига топширмақ нийяти бирла, шундан сўнг хотин ўзини "талоқ қилдим" деса, бас, бир талоқи бойин тушгай.

وَإِنْ نَوَى الثَّلَاثَ يَقَعَنَّ

Агар эр хотинга: "Ихтиёр ўзингда", — дейиш бирла уч талоқни нийят қилса, шундан кейин хотин "талоқ қилдим" ёки "ихтиёр қилдим "ўзимни" деса, уч талоқ тушгай.

وَقَى أَمْرُكَ بِيَدِكَ فِي تَطْلِيقَةٍ

Эрнинг хотинига: "Ихтиёринг қўлингдир бир талоқ қилишга", — дейиши бирла,

أَوْ اخْتَارِي تَطْلِيقَةً فَأَخْتَارَتْ فَرَجْعِيَّةٌ

ё "Ихтиёр қил бир талоқ қилишни", — деганида, хотин: "Ўзимни ихтиёр қилдим", — деса, бас, бир талоқи ражъий тушгай.

وَفِي أَمْرِكَ بِيَدِكَ الْيَوْمَ وَغَدًا يَدْخُلُ اللَّيْلُ

Яна эрнинг хотинига: "Бугун ва эртага ихтиёринг қўлингда", — деганида, икки куннинг орасидаги кечаси ҳукмга киргай, яъни ўша кечасида хотин талоқни ихтиёр қилса, талоқ тушгай.

وَإِنْ رَدَّتْ فِي الْيَوْمِ لَا يَبْقَى بَعْدَهُ

Агар хотин эрнинг талоқ учун берган ихтиёрини қайтарса, ўша кунда қайтаргандан кейин талоқ қилишга хотиннинг асло ихтиёри қолмагай.

وَإِنْ قَالَ الْيَوْمَ وَبَعْدَ غَدٍ يَخْتَلِفُ الْحُكْمَانِ

Агар эр хотинига: "Бугун ва эртадан кейин талоқ қилиш ихтиёри қўлингда", — деса, бу икки ҳукм бошқа бўлгай. Ихтиёрни қайтармаса ҳам кечаси талоқ қилишга хотин ихтиёрли бўлмагай. Агар ихтиёрни қайтарса ҳам эртасига талоқ қилиш ихтиёри қолгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَ فِي طَلْقِي نَفْسِكَ إِنْ نَوَيْ ثَلَاثًا يَقَعْنَ وَالْأُفْرَجِيَّةُ

Ва эр хотинига: "Ўзингни талоқ қил", — деганида эр уч талоқни нийят қилса, хотин ўзини талоқ қилса, уч талоқ тушгай. Агар эр уч талоқни нийят қилмай, бир талоқни ё икки талоқни, ё талоқи бойинни нийят қилса, ёки асло нийят қилмаса ҳам бир талоқи ражъий воқеъ бўлгай.

وَ فِي طَلْقِي ثَلَاثًا فَطُلِقْتُ وَاحِدَةً تَقَعُ

Яна эр хотинига: "Ўзингни уч талоқ қил", — деса, шундан сўнг хотин бир талоқ қилса, бир талоқ тушгай.

لَا فِي عَكْسِهِ

Аммо эр бир талоқ деганда хотин уч талоқ қилса, Ҳазрати Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, асло талоқ тушмагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَوْ أَمَرَ بِالْبَائِنِ أَوْ الرَّجْعِي فَعَكَسَتْ يَقَعُ مَا أَمَرَ بِهِ

Агар эр хотинига талоқи бойин қилишга буюрса ёки талоқи ражъийга буюрса, ул хотин аксини қилса, яъни талоқи бойинга буюрганда талоқи ражъий қилиб: "Ўзимни талоқ қилдим",— деса ва талоқи ражъийга буюрганда талоқи бойин қилса, яъни "Ўзимни талоқи бойин қилдим",— деса, эрнинг буюргани воқеъ бўлмай.

وَالشَّرْطُ فِي أَنْتِ طَالِقٌ إِنْ شِئْتَ مَشِيَّةً مُنْجَزَةً

Агар эр хотинига: "Агар хоҳласанг, талоқ бўлгувчисан",— деганида, талоқ воқеъ бўлишининг шарти хотин тезда, тўхтамай, "талоқни хоҳладим" демагидир. Бас, ҳеч тўхтамай, "хоҳладим" дейиши бирла талоқи ражъий тушгай.

أَوْ مُعَلَّقَةً بِمَا قَدْ عَلِمَ وَجُودُهُ

Ёки борлиги бегумон, жазм маълум бўлган нарсага таълиқ қилмоғи шартдир. Масалан, бир киши хотинига: "Агар хоҳласанг, талоқ бўл",— деганида агар Муҳаммад алайҳис салом Пайғамбар бўлсалар, талоқ бўлдим" деса ё "хоҳладим" деса, талоқ тушгай. Чунки Муҳаммад алайҳис саломнинг Пайғамбарликлари бешак ва бегумон маълум эди.

لَا مَا يُعْلَمُ بَعْدُ

Таълиқ қилингандан кейин билинадиган бўлса, муаллақа бўлмагай.

كَمَا قَالَتْ شِئْتُ إِنْ شِئْتَ وَقَالَ شِئْتُ

Масалан, хотиннинг эрига жавобида: "Хоҳладим, агар сен хоҳласанг", деганга ўхшаш. Шундан сўнг эр "хоҳладим" деса, ҳеч талоқ воқеъ бўлмагай.

وَفِي كُلِّمَا شِئْتَ تَطْلُقُ ثَلَاثًا مُتَفَرِّقَةً

Яна эр хотинга: "Ўзингни ҳар қачон хоҳласанг, талоқ қил",— деса, хотин уч талоқни бир-бир айириб қилмоққа ихтиёрлидир. Бас, айириб уч талоқни хоҳласа, уч талоқ тушгай.

لَا بَعْدَ التَّحْلِيلِ

Уч талоқ бўлиб, ҳалола қилингандан кейин яна аввалги эрга никоҳланса, ўзининг талоқ қилишга ихтиёри қолмагай.

1030 وَفِي كَيْفَ شِئْتَ يَقَعُ بَائِنَةٌ أَوْ ثَلَاثًا إِنْ نَوَتْ

Яна эрининг: "Сен талоқ бўлгувчисан, қайси сифатлар ва қандай талоқнинг сонини хоҳласанг",— деганида талоқи бойин тушгай ё уч талоқ тушгай, агарда хотин бу икки хил талоқнинг бирини нийят қилса.

وَلَمْ يُخَالَفَهَا نِيَّتُهُ

Яна хотиннинг нийятига эрнинг нийяти хилоф бўлмаса.

وَالْأَفْرَجِيُّ

Агар эр ва хотиннинг нийяти бир-бирларига хилоф бўлса, бир талоқи ражъий тушгай.

وَفِي مَا شِئْتَ مِنْ ثَلَاثٍ مَا دُونَهَا

Яна эр хотинга: "Сен талоқсан ё ўзингни талоқ қил уч талоқдан хоҳлаган миқдори",— деганида, хотин уч талоқдан камига ихтиёрлидир.

БУ ФАСЛДА ТАЪЛИҚ ДУРУСТ БЎЛМОҒИНИНГ БАЁНИ

شَرَطُ صَحَّةِ التَّعْلِيقِ الْمَلِكُ

Таълиқнинг, яъни талоқни бирор шарт бирла осилтириб қўймоқ дуруст бўлмоғининг шarti мулкдир, яъни таълиқ қилинадиган вақтда хотин эрнинг никоҳида бўлмоғидир. Агар

бегона хотинга: "Сен ҳовлига кирсанг, талоқсан",— деб, шундан сўнг ўша хотинни никоҳлаб олса-ю, у ҳовлига кирса, таълиқ қилинган вақтда никоҳ бўлмаганлиги сабабли талоқ тушмагай. Агар ўз хотинига: "Фалон ҳовлига кирсанг, мендан талоқ бўласан",— деса, хотини шундан сўнг ўша ҳовлига кирса, таълиқ қилган вақтида хотин ўша эрнинг никоҳида бўлганлиги сабабли талоқ тушгай.

أَوِ الْإِضَافَةُ إِلَيْهِ

Ёки таълиқни мулкка изофа қилмоқ шартдир. Масалан, бир киши бир бегона хотинга: "Сени ҳар қачон никоҳлаб олсам, талоқ бўлурсан",— деса, никоҳлаб олгандан кейин талоқ бўлгай.

وَالْفَاطَةُ إِنْ وَادَا مَا وَمَتَى وَمَتِيمًا وَكُلٌّ وَكُلَّمَا

Талоқни шартга таълиқ қилганда айтиладиган сўзларнинг аввали —"ин", маъноси — "агар"; иккинчиси — "иза", маъноси — "ҳар вақтки"; учинчиси — "иза ма", маъноси — "қайси вақт"; тўртинчиси — "мата", маъноси — "қайси замон"; бешинчиси — "мата ма" маъноси — "ҳамиша", олтинчиси — "куллу", маъноси — "ҳар"; еттинчиси — "куллама", маъноси — "ҳар бор".

Авалгининг мисоли: "Агар менга фармонбардор бўлмасанг, талоқ бўлурсан"; иккинчининг мисоли: "Ҳар вақтики, кўчага юзингни беркитмай чиқсанг, талоқ бўлурсан"; учинчининг мисоли: "Қайси вақт сўзимга кирмасанг, талоқ бўлурсан"; тўртинчининг мисоли: "Қайси замон хотин олсам, талоқ бўлурсан"; бешинчининг мисоли: "Ҳамиша уйда бўлмасанг, талоқ бўлурсан"; олтинчининг мисоли: "Ҳар хотинки, менинг хотиним бўлса, ҳовлига кирса, ўша хотин талоқ бўлгувчидир"; еттинчининг мисоли: "Ҳар бор ҳовлига кирсанг, талоқ бўлурсан". Ушбуларнинг ҳаммасида қилинган шартлар мавжуд бўлса, талоқ бўлгай.

وَزَوَالُ الْمَلِكِ لَا يُبْطِلُهُ

Мулкнинг йўқ бўлмоғи таълиқни ботил (бекор) ва йўқ қилмай, балки шартнинг мавжуд бўлиши таълиқни йўқ қилгай.

Масалан, бир одам хотинига: "Сен бу ҳовлига кирсанг, талоқи бойинсан" ё "талоқсан", деса, хотин ўша уйга кирмасдан илгари эр дарҳол бир талоқи бойин ё бир талоқи ражъий қилса, ундан кейин яна никоҳлаб олса, идданинг ичида ё иддадан сўнг мазкур ҳовлига кирса, яна талоқ тушгай. Зероки таълиқ мулкдир, йўқ бўлган бирла шарти мавжуд бўлмаса, ботил бўлмайди. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَفِي غَيْرِ كُلِّمَا إِنْ وَجِدَ الشَّرْطُ مَرَّةً فِي الْمَلِكِ يَنْحَلُّ إِلَى جَزَاءٍ

Бас, "Куллама"дан бошқа баён қилинган шарт калималаридаги, яъни ва "ин", ва "иза", ва "изама", ва "мата", ва "матами" калималаридаги маънолар юқорида баён қилинди. Агар бир мартаба мулкда шарт топилса, яъни никоҳида турганда шарт мавжуд бўлса, жазога етиб бориб, таълиқ мунҳал (бекор) бўлур, яъни ул жазо талоқ эди, ул талоқ воқеъ бўлгай. Шундан сўнг таълиқ кетгай, яъни боғланган шарт тамом бўлгай. Масалан, эр хотинига: "Агар бу ҳовлига кирсанг, сен талоқсан", — деса, шундан сўнг ул хотин ўша ҳовлига кирса, шарт мавжуд бўлиб, ул хотин талоқ бўлгандан кейин иккинчи эрга тегса, яна ундан чиқиб, аввалги эрга теккандан кейин ҳовлига кирса, иккинчи талоқ бўлмагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир.

وَفِي غَيْرِ الْمَلِكِ لَا إِلَى جَزَاءٍ

Агар шарт мулкдан бошқада мавжуд бўлса, яъни шарт никоҳида бўлмаганда топилса, таълиқ ечилгай ва очилгай, яъни қилган шарти тамом бўлгай. Жазо воқеъ бўлмагай, яъни хотинига талоқ тушмагай.

وَفِي كُلِّمَا يَنْحَلُّ بَعْدَ الثَّلَاثِ

Эр хотинига талоқ бўлмоғини шарт қилганда қўшиб айтиладиган сўзлардан "куллама" деган калимасини, яъни "ҳар вақт" деган сўзни қўшиб айтса, масалан, бир киши хотинига: "Ҳар вақт уйга кирсанг, талоқ бўлурсан", — деган вақтда

таълиқнинг адо ва тамом бўлмоғи ва ечилмоғи учун хотин уч мартаба уйга кириб, уч марта талоқ тушиши керак.

فَلَا يَقَعُ إِنْ نَكَحَهَا بَعْدَ زَوْجٍ آخَرَ

Бас, уч талоқ қилинган хотин бошқа эрга тегиб чиққандан кейин аввалги эрига никоҳланса, шундан сўнг ўша хотин шарт қилинган уйга кирса, талоқ тушмагай.

إِلَّا إِذَا دَخَلَتْ عَلَى التَّزْوُجِ

Магар талоқ тушгай никоҳланмоқни шарт қилиб: "Ҳар вақт сени никоҳлаб олсам, талоқ бўлурсан", деса, ҳар бор никоҳлаб олганда талоқ тушгай. Борди-ю, етмиш мартаба никоҳлаб олса ҳам, талоқ тушгай. Хуллас, умр бўйи хотинини хотин қилиб никоҳида олиб туролмагай.

وَإِنْ اخْتَلَفَا فِي وُجُودِ الشَّرْطِ

Агар эру хотин ихтилоф қилишсалар, масалан, эр: "Фалон ишни қилсанг, талоқ бўлгайсан",— деб шарт қилган тўғрида хотин: "Шарт топилди, талоқ воқеъ бўлди",— деса ва эри: "Шарт топилгани йўқ, талоқ воқеъ бўлмади",— деса,

فَلَقَوْلُ لَهُ إِلَّا مَعَ حُجَّتِهَا

бас, эрнинг сўзи қасам бирла муътабар (тўғри)дир, лекин хотиннинг сўзи гувоҳ ё бошқа далил бўлганда муътабар бўлгай.

وَفِي شَرْطٍ لَا يَعْلَمُ إِلَّا مِنْهَا نَحْوُ إِنْ حِضَّتْ فَأَنْتِ طَالِقٌ وَ
فَلَأَنَّهُ صَدَّقَتْ فِي حَقِّهَا فَقَطْ

Хотинлардан сўралиб билинадирган шартга таълиқ қилган тўғрида, масалан: "Агар сен ҳайз кўрсанг, фулона хотиним иккалангиз талоқ бўлурсизлар",— деса, ўша хотин "ҳайз кўрдим" деса, ул "ҳайз кўрдим" деган хотин ҳақида қабул қилинур. Унинг талоқ бўлганлигига ҳукм қилинур ва фулона ҳақида, яъни иккинчи хотин ҳақида қабул қилинмагай. Бу қабул қилинмаслик ҳар вақтики, хотинни эри ёлғончи қилса,

бас, агар эр хотиннинг сўзига ишонса, фулона ҳам, яъни иккинчи хотини ҳам талоқ бўлур, Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Эр бир хотинига: "Агар ҳайз кўрсанг, кундошинг талоқ ва қулим озод деса, шундан кейин ул хотин: "Ҳайз кўрдим",— деса, кундоши талоқ бўлмагай ва қули ҳам озод бўлмагай. Агар ҳар вақтики, эр хотиннинг сўзига ишонса, талоқ ва озод бўлгай. Чунончи, "Шарҳи Таҳовий"да мазкурдир.

Агар бир киши хотинига: "Агар сенинг юрак оғригинг бўлса, сен талоқсан",— деса, шундан кейин хотини: "Менинг юрак оғригим бор",— деса, албатта талоқ бўлгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

فِيْحَكْمُ بَعْدَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ بِالطَّلَاقِ فِي أَوَّلِهَا

Бас, уч кун ўтгандан кейин ҳар иккала тасвир масъалада, яъни: "Агар сен ҳайз кўрсанг, талоқсан ва кундошинг ҳам талоқ",— деган суратда ҳайз кўравергандан кейин бул уч куннинг аввалида талоқ тушганлигига ҳукм қилинур ва уч кун ўтмасдан илгари талоқ бўлганлигига ҳукм қилинмаганлигининг сабаби балки бўлмай, балки беморлик жиҳатидан қон кўрмоғининг эҳтимоли бўлгани учундир.

وَفِي إِنْ حِضَّتْ حَيْضَةً يَقَعُ إِذَا طَهَّرَتْ

Яна эри хотинига: "Агар бир ҳайз кўрсанг, талоқсан",— демагида талоқ тушгай, ул хотин ҳайздан пок бўлган вақтида, зероки ҳайз деб урфда комил ва тамом бўлган ҳайз айтилуру. Ҳайзнинг тамоми покланмоқ бирладир.

وَفِي إِنْ صُمْتُ يَوْمًا إِذَا غَرُبْتُ

Эр: "Бир кун рўза тутсанг, талоқсан",—демагида, ундан кейин хотин рўза тутса, кун ботганда талоқ тушгай. Зероки шариатда (рўза) бир кун субҳи содиқдан бошлаб офтоб ботгунчадир.

بِخِلَافِ إِنْ صُمْتُ

Аммо: "Агар рўза тутсанг, талоқ бўлурсан",— деса, бул суратда хотин бир соат рўза тутиши билан талоқ тушгай.

وَإِنْ عَلِقَ طَلْقَةً بِوَلَادَةِ ذَكَرٍ وَطَلَقَتَيْنِ بِأُنْثَى فَوَلَدَتْهُمَا وَ
لَمْ يَذَرَ الْأَوَّلُ طَلَقَتْ وَاحِدَةً قَضَاءً

Агар эр хотинига: "Ўғил туғсанг, бир талоқ бўлурсан ва қиз туғсанг, икки талоқ бўлурсан",— деса, ул хотин бир ўғил ва бир қиз иккаласини туғса, аммо қайси бирини аввал туққани билинмаса, ул хотин қозининг ҳукмида бир туғилганлиги жазм бўлгани учун бир талоқ бўлгай.

وَتَنْتِنِ تَنْزُهُا

Икки талоқ бўлгай ёмонлиқдан узоқ бўлмоқ ва пок бўлмоқ ва эҳтиёт бўлмоқ учун.

وَانْقَضَتِ الْعِدَّةُ بِالثَّانِي

Иккинчи болани туғмоқ бирла идда адо ва тамом бўлгай. Аммо ўғил бола туққани билинса, бир талоқ тушгай, агар қиз бола туққани билинса, икки талоқ воқеъ бўлгай. Агар аввал қиз туғса, ундан кейин ўғил туғса, аввал қиз туққани учун икки талоқ тушгай ва ўғил туғиши бирла уч талоқ тушгай. Иддасининг ўтмаги иккинчи қизнинг туғилмоғи бирла бўлгай. Чунончи, "Гўрмирий"да ҳам мазкурдир.

وَإِنْ عَلِقَ بِشَيْئَيْنِ يَقَعُ أَنْ وَجِدَ الثَّانِي فِي الْمَلِكِ

Агар эр ўзининг хотини талоқ бўлмоғини икки нарсага таълиқ қилса, ундан кейин ул хотини никоҳида турган вақтида иккинчи шарти топилса, талоқ тушгай. Масалан, эр хотинига: "Зайд билан Бакрнинг иккаласи бирла сўзлашсанг, уч талоқ бўлурсан",— деса, шундан кейин ул хотинини бир талоқ қилса, иддаси чиқса, Зайд билан сўзлашса, шундан сўнг қайтадан никоҳлаб олса, никоҳлангандан кейин Бакрга гапирса, аввалги бир талоқ бирла уч талоқ бўлгай. Аммо ул қўйилган хотин қайтадан никоҳланмасдан илгари Бакр бирла сўзлашса, никоҳлангандан кейин қайтадан Бакр бирла гаплашса ҳам, талоқ тушмагай.

والتَّنْجِيزُ يُبْطِلُ التَّعْلِيقَ فَلَوْ عُلِقَ ثُمَّ نَجَزَ الثَّلَاثَ ثُمَّ
عَادَتْ إِلَيْهِ بَعْدَ التَّحْلِيلِ

Дарҳол уч талоқ қилмоқ таълиқни йўқ қилиб юборгай. Масалан, агар бир киши хотинига: "Уйга кирсанг, талоқ бўлурсан",— деб шарт қилса, ул хотин уйга кирмасдан илгари эри ўшал вақтда дарҳол уч талоқ қилса, ҳалола қилиб ва икки мартаба идда ўтиргандан кейин яна никоҳлаб олса,

ثُمَّ وَجَدَ الشَّرْطُ لَا يَقَعُ

ундан кейин шарт мавжуд бўлса, яъни ўша хотин уйга кирса ҳам талоқ воқеъ бўлмагай.

وَإِنْ وَصَلَ انْشَاءَ اللَّهِ بِكَلَامِهِ بَطَلَ

Агар талоқ ва озод қилмоқ сўзига "иншоаллоҳ" сўзини қўшиб айтса, ул сўзнинг ҳукми ботил ва бекор бўлур. Масалан, бир одам хотинига: "Сен талоқсан, агар Худо хоҳласа" ёки қулига: "Сен озодсан, агар Худо хоҳласа",— деса, хотини талоқ ва қули озод бўлмас, валлоҳу аълам би-с-саваб.

БУ ФАСЛДА ЎЛМОҚҚА ГУМОНИ ҒОЛИБ БЎЛГАН ОДАМ ХОТИНИНИ ТАЛОҚ ҚИЛМОҒИНИНГ БАЁНИ

مَنْ غَالِبَ حَالِهِ الْهَلَاكُ كَمَرِيضٍ عَجَزَ عَنْ إِقَامَةِ مَصَالِحِهِ
خَارِجَ الْبَيْتِ

Бир одамнинг ўлмоққа гумони ғолиб бўлса, ул касалга ўхшаш одамки, уйнинг ташқарисидаги хизматларидан ва ҳожатларига бормоқдан ожиз бўлгай. Баъзилар айтибдурлар: "Ҳалок бўлишга гумони ғолиб бўлган касал деб шуни айтадиларки, тик туриб намоз ўқий олмаса." Баъзилар

айтибдурлар: "Ҳалоқ бўлмоққа гумони ғолиб бўлган касал деб ани айтурларки, юролмагай". Баъзилар айтибдурлар: "Касал деб шундай киши айтилулки, касали кундан-кунга зиёда бўлса". Чунончи, "Кифоя"да мазкурдир.

Ҳар вақтики, хотинни дард тутса, то болани туққунча бул ҳам касал ҳукмидадир. Аммо ҳар қачон дард тутиб, шундан кейин тўхтаса, бас касал дейилмагай. Чунончи, "Хизона"да мазкурдир. Яна сил бўлган киши ва ўтириб қолган киши, қуланж ва иситма бўлган киши иситмаси кундан-кунга зиёда бўлса, буларнинг ҳаммаси касал ҳукмидадир. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَمَنْ بَارَزَ

Яна ул кишиким, уруш сафида, яъни жангда ўлдириш бирла машғулдир, касал ҳукмидадир.

أَوْ قُدِّمَ لِيُقْتَلَ لِقِصَاصٍ أَوْ رَجْمٍ

Ё ул кишиким, қасос учун ўлдирмоққа олиб келинган бўлса ёки зино қилгани учун тош бирла отиб, сангсор қилиб ўлдиришга олиб келинган бўлса,

مَرِيضٌ مَرَضَ الْمَوْتِ

бу баён қилинганларнинг ҳаммаси марази мавт, яъни ўлим касали ҳукмидадирлар. Бир одамни золим ўлдиришга олиб борса, масалан, бир кишини ногаҳон даррандалар тишлаб олса ё кема синиб, бир тахтанинг устида қолса, булар ҳам касалга қўшилури. Бу касаллар ўзларига тегишли нарсаларни тасарруф қилмоқларига комил этибор қилинмагай. Чунончи, "Жомиъур-румуз"да мазкурдир.

فَلَوْ أَبَانَ زَوْجَتَهُ بِغَيْرِ رِضَائِهَا وَمَاتَ وَلَوْ بِغَيْرِ ذَلِكَ
السَّبَبِ وَهِيَ فِي الْعِدَّةِ تَرِثُ

Бас, агар бир киши мазкур бўлган касалликларнинг бирига мубтало бўлганда хотинини талоқи бойин қилса, ул хотини рози бўлмай, талоқ қилгандан кейин ўша киши ўлса ва

борди-ю, унинг ўлиши ул сабабдан бошқада бўлса ҳам, эри ўлганда ўша хотин идданинг ичида бўлса, эридан мерос олгай. Фуқаҳо (фақиҳлар) бу баён қилинган касаллар қилган талоқни "талоқи форр" деб номлаганлар, яъни эр ўлим вақти яқин қолганлиги сабабли хотинига молидан мерос тегишидан қочиб, талоқ қилган жиҳатидан "форрун", яъни қочадурган дейилур мерос беришдан қочгани сабабидан. Хотинни "имраат ул-форр", яъни "мерос беришдан қочгувчининг хотини" дейилур.

وَمَنْ هُوَ فِي صَفِّ الْقِتَالِ أَوْ حُمٍّ أَوْ حُبْسٍ لِقَتْلِ صَحِيحٍ

Кимки уруш сафида бўлиб, жанг қилмоққа машғул бўлмаса ё безгак оғриғи бирла мубтало бўлган кишики, ҳожат бўлган нарсаларини олиб келмоққа ожиз бўлмаса ё ўлдирилишга қамалган киши — булар шаръан тандуруст ва соғу саломат одамнинг ҳукмидадурлар. Ҳатто агар улар хотинларини шу ҳолларида талоқ қилсалар, шундан сўнг ўлсалар ё ўлдирилсалар, ул кишилар қўйган хотин мерос ололмагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

3 وَلَوْ تَصَادَقَا فِي مَرَضِهِ عَلَى طَلَاقِهَا وَمَضَى عِدَّتِهَا

Агар эрнинг касал вақтида хотиннинг иддаси ўтганлигини эр ва хотин иккаласи тасдиқ қилсалар, масалан, эр хотинга: "Мен сени соғ вақтимда уч талоқ қилдим ва сенинг идданг ўтди", — деса, хотини эрининг сўзини рост деса,

أَوْ أَبَانَهَا بِأَمْرِهَا ثُمَّ أَقَرَّ لَهَا بِدَيْنٍ

ё ўша касал одам хотинининг фойдасига: "Менда маҳри бор", — деса, масалан, "Бу хотиндан юз танга қарзим бор", деб иқрор қилса,

أَوْ أَوْصَالَهَا فَلَهَا الْأَقْلُ مِنْهُ وَمِنَ الْإِرْثِ

Ё эр бир миқдор молини хотинга васият қилса, бас, эр ўлгандан кейин иқрор қилинган қарз ё васият қилинган мол хотинга берилгай. Агар ўша мол меросдан камроқ тегса, мерос берилгай.

وَإِنْ عَلَّقَ بَيْنُونَتَهَا بِشَرْطٍ وَوُجِدَ فِي مَرَضِهِ تَرْتٌ إِنْ عَلَّقَ
بِفَعْلِهِ

Агар эр соғлигида ва тандурустлигида ё касаллик вақтида хотинининг талоғини бир шартга таълиқ қилса ва ўша қилинган шарт эрнинг ўлим касали вақтида мавжуд бўлса, ул хотин мерос олгай. Агар эр ул шартни ўз феълига вобаста (боғлиқ) қилса,

أَوْ بِفَعْلِهَا وَلَا بُدَّ لَهَا مِنْهُ أَوْ بِغَيْرِهِمَا وَقَدْ عَلَّقَ فِي
الْمَرَضِ

ё хотиннинг феълига таълиқ қилсаки, ул феълдан қочишнинг иложи бўлмагай. Масалан, дам олиши, смоғи ва ичмоғи — буларни қилмасликнинг иложи йўқдир. Ёки эр хотин феълларидан бошқага таълиқ қилиб, ул шарт касал вақтида мавжуд бўлиб, таълиқ ҳам касал бўлган вақтида бўлса, бу пайтларда хотин талоқ бўлгандан кейин иддаси тўлмасдан илгари эри ўлса, мерос олгай. Масалан: "Зайд Бағдодга борса, сен талоқ бўласан", — деса, бас, шарт эрнинг касаллик вақтида мавжуд бўлса, яъни Зайд Бағдодга эрнинг касаллик вақтида борса, ул хотин талоқ бўлгай. Яна эр ул хотиннинг иддаси тамом бўлмасдан илгари ўлса, ўша хотин мерос олгай. Аммо тандуруст вақтида бегона одамни ишига таълиқ қилиб, касал вақтида шартни мавжуд бўлса, хотин талоқ бўлгай. Иддаси тамом бўлмасдан илгари эр ўлса, ул хотин мерос ололмагай.

**БУ ФАСЛДА ТАЛОҚ ҚИЛИНГАН
ХОТИННИНГ ИДДАСИ ТАМОМ БЎЛМАСДАН
ИЛГАРИ ТАЛОҚ ҚИЛГАН ЭР РУЖУЪ
ҚИЛМОҒИНИНГ БАЁНИ**

**تَصَحُّ الرُّجْعَةِ فِي الْعِدَّةِ وَإِنْ أَبَتْ إِذَا لَمْ تَبِنْ خَفِيفَةً أَوْ
غَلِيظَةً**

Хотинини талоқ қилган киши иддасининг ичида талоқдан қайтиб, хотинига ружуъ қилмоғи дуруст бўлур. Борди-ю, хотин қабул қилмаса ҳам, ҳар вақтики, хафифа (енгил) талоқи бойин қилмаган бўлса, яъни бир талоқи бойин ё икки талоқи бойин қўймаган бўлса ёки ғализ талоқи боин қўймаган бўлса, яъни уч талоқи бойин қўймаган бўлса, "мен сенга қайтдим" деганга ўхшаш сўз бирла талоқи ражъий қилган киши, агар хотин бор бўлса, хотинига қайтгай ёки агарда хотини ғойиба (яъни олдида бўлмаса) бўлса, "хотинимга қайтдим" деганга ўхшаш сўзни айтгай.

بَنَحُوا رَأْسَكَ

Масалан, талоқ қилган киши хотинига қайтмоқчи бўлса, бу сўзлар билан қайтса бўлади: "қайтдим сенга", "қайтардим сени", "олиб қолдим сени", "аввалгидек олдимда бўласан", "сен хотинимсан". Агар бу сўзлар бирла ёки "яна келтирдим сени" дейиши бирла хотинига қайтишни нийят қилса. Чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир.

وَبَوَاطِيهَا وَمَسَهَا بِشَهْوَةٍ وَنَظَرَهُ إِلَى فَرْجِهَا بِشَهْوَةٍ

Яна хотинини иддасида жимоъ қилиш бирла қайтса бўлгай. Яна хотинини шаҳват ва завқ бирла ушламоқ ҳам қайтиш бўлур. Яна хотинининг фаржига шаҳват билан қараш ҳам ружуъ қилиш бўлур, яъни талоқдан қайтиш бўлгай.

وَنُدْبَ إِشْهَادُهُ عَلَى الرُّجْعَةِ وَإِعْلَامُهَا بِهَا

Эр талоқдан сўз бирла қайтмоғига икки одил кишини гувоҳ қилиши, яна қайтганини хотинига билдириши мустаҳабдир. Бас, жимоъ қилмоғига, ушлаганига ва шаҳват бирла қараганига гувоҳ қилмасин, zeroки буларни гувоҳ қилиши лозим эмас. Чунончи, ушбуга "Заҳирий"да ишорат қилинибдур. Бас, агар гувоҳ келтирмаса, эрининг қайтиши бидъатдир, чунончи, "Музмарот"да мазкурдир.

وَأَنْ لَا يَدْخُلَ عَلَيْهَا حَتَّى يُؤْذِنَهَا إِنْ لَمْ يَقْصُدْ رَجْعَتَهَا

Талоқ қилган хотинининг олдига ул хотиндан жавоб сўрамагунча кирмагай, агар кириши бирла талоқдан қайтмоғини қасд қилмаса, бул кирмаслик мустаҳабдир. Аммо қайтадан хотинини қайтиб олишни қасд қилган ҳолда билдирмай кирса, дурустдир.

وَمُعْتَدَةٌ الرَّجْعِيِّ تَتَزَيَّنُ

Талоқи ражъийнинг иддасида ўтирган хотин агар эрининг яна уни хотин қилишга қайтишини гумон қилса, ясаниб, юзига пардоз бериб ва яхши кийимларни кийсин.

وَلَهُ وَطِئُهَا

Яна эрга талоқи ражъийнинг иддасидаги хотинини жимоъ қилмоқ ҳалол бўлгай, ружуъ қилмоқ дуруст бўлганлиги сабабли жимоъ қилгандан кейин қайтиш мавжуд бўлиб, хотин эрига ҳалол бўлгай.

وَلَا يُسَافِرُ بِهَا حَتَّى يُشْهَدَ عَلَى رَجْعَتِهَا

Яна қайтиб олган хотинини қайтарганига гувоҳдантирмасдан илгари хотинни сафарга олиб чиқиш дуруст эмас.

وَصُدِّقَتْ فِي مُضِيِّ عِدَّتِهَا إِنْ أَمَكَنَ

Иддаси ўтмоғида хотиннинг сўзига ишонилаур ва агар ул муддатда иддасининг ўтмоғи мумкин бўлсаким, ҳайз кўрмаган озод хотинга тўлиқ уч ой, канизакка бир ярим ой, ҳайз

кўрадиган озода хотинга тўлиқ икки ой ва ҳайз кўрадиган чўрига қирқ кун, ҳазрати Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, ва ўттиз тўққиз кун озода хотинга Имомайн раҳимаҳумуллоҳ наздларида, ва йигирма бир кун чўрига, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Бу баён этилган идда ўтган бўлса, эр қайтишни хоҳласа, қайтолмагай. Аммо бу миқдор кунлар ўтмаган бўлса, хотиннинг сўзи инобатга олинмагай, эр унга қайтгай.

وَبَقَائِهَا

Яна идда ўтмаган деса, хотиннинг сўзи олинур, эр идданинг ичида "қайтдим" деб хабар берганда хотин эрининг сўзини тўғри деса, эрнинг қайтиши тўғри бўлгай.

وَتَكْذِيبُهَا إِخْبَارُهُ بِالرَّجْعَةِ فِي الْعِدَّةِ

Эр талоқ қилган хотинининг иддаси ичида "мен сенга қайтдим" деб хабар берганини хотин: "Ёлғон айтадур, қайтгани йўқ",— деса, Ҳазрати Имом Аъзам наздларида, хотинининг сўзига беқасам ишонилур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَا تَحِلُّ حُرَّةٌ بَعْدَ ثَلَاثٍ وَلَا أَمَةٌ بَعْدَ اثْنَيْنِ حَتَّى يَطَّأَهَا بَالِغٌ أَوْ مُرَاهِقٌ بِنِكَاحٍ صَحِيحٍ

Яна озода хотин уч талоқ қилингандан кейин ва канизак икки талоқ қилингандан кейин то ўша озода хотинни ва канизакни балоғатга етган йигит ёки ихтилом бўлмоққа яқин етган бола дуруст никоҳ бирла олиб, жимоъ (яқинлик) қилмагунча ўша қўйган эрларига ҳалол бўлмагайлар. Жимоъ қилингандан кейин аввалги эрига иккинчи эридан чиқиб иддаси ўтгандан кейин тегса, бизнинг уламоларимиз наздларида, ҳалол бўлгай. Саъид бин Мусаййаб разийаллоҳу анҳу айтибдурлар: "Иккинчи эрга никоҳ қилинса кифоядир, жимоъ қилиш шарт қилинган эмас. Бас, бул сўзлар мўътабар (ишонарли) эмас". Агар қози ҳам иккинчи эрга никоҳ қилса, жимоъ қилмаса ҳам кифоя бўлгай деб ҳукм қилса, қозининг ҳукми ўтмагай. Бас, иккинчи никоҳ қилгандан кейин жимоъ қилмоқ бирла

ҳалол бўлиши ҳадиси машҳур бирла собит ва муқаррардир. Бунга ўхшаш "Ҳидоя"да ва "Кофий"да мазкурдир.

Яна "Зоҳидий"да айтибдурлар, албатта иккинчи эрга никоҳ қилингандан кейин жимоъ бирла ҳалол бўлмоғи ижмоъи уммат бирла собитдир. "Мунийя" номли китобда айтибдурларки, албатта Саъид бин Мусаййаб разийаллоҳу анҳу иккинчи эрга никоҳ қилмоқ бирла ҳалол бўлмай, жимоъ қилмоқ шарт эмас, деган сўзларидан жумҳурнинг қавл (сўз)ларига қайтдилар. Бас, кимки Саъид бин Мусаййаб разийаллоҳу анҳунинг аввалги сўзларига амал қилса, юзи қора бўлмай ва бизнинг аҳли суннат ва жамоатнинг ўртасидан чиққай ва кимки анга фатво берса, таъзир (жазо) берилмай.

Яна "Хулоса"да Садру-ш-Шаҳиддан баён қилибдурлар: "Кимки Саъид бин Мусаййаб разийаллоҳу анҳунинг аввалги сўзларига фатво берса, бас, ул фатво берган кишига Худойи таъоло, фаришталар ва одамларнинг лаънати бўлсин",— дебдурлар. Бас, ул сўз ижмоъи умматга муҳолиф (зид)дир. Ул сўзга қозининг қилган ҳукми ҳам нуфуз қилмағай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир.

وَتَمْضَىٰ عِدَّةٌ طَلَاقَ أَوْ مَوْتِهِ

Яна ҳалола қилган кишининг талоғини иддаси ўтгунча ё ўлган бўлса, тўрт ой ва ўн кун иддаси ўтгунча аввалги эрига ҳалол бўлмағай. "Муҳит" китобида айтилибдур: "Ҳар вақтики, эр уч талоқ қилганлигига мункир (инкор этувчи) бўлса ва ул хотин уч талоқ бўлганлигига далил бўлмаса ва эрининг зўрлик бирла жимоъ қилмоғини манъ қилолмаса, ул хотинга эрининг йўғида ўзини ҳалола қилдурмоғи ҳалолдир. Эри сафардан келгандан кейин янгидан никоҳ қилдирғай дилига келган ҳаромлик тўғрисида ва ул иккинчи эрга теккан жиҳатидан ҳалол бўлмаган жиҳатидан. Баъзилар айтибдурлар: "Андоғ уч талоқ қилиб, яна жимоъ қилиб юрган одамни ул хотин ҳарорат бериб ўл иргай". Баъзилар айтибдурлар: "Ўлдирмасин, гуноҳ ул кишига бўлмай", чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَالنِّكَاحُ بِشَرْطِ التَّحْلِيلِ يُكْرَهُ وَيَحِلُّ

Иккинчи эрни ҳалола қилмоқ шарти бирла, яъни никоҳ қилинган замон жимоъ қилингандан кейин жудо қилмоқ шарти бирла, аввалги эрининг никоҳланмоғи дуруст бўлур. Лекин макруҳдир. Масалан, хотин ё эр айтгай: "Сени ҳалола қилмоқ учун никоҳланурман". Бас, шарт ҳам никоҳ ҳам дурустдир. Ҳатто агар эр жимоъ қилгандан кейин талоқ қилмаса, зўрлик бирла талоқ қилдирилур. Чунончи, "Назм" китобида ва "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир. Бу сўзлар шунга ишорат қиладики, агар ҳалола қилишни дили бирла нийят қилса, ҳамма уламоларнинг сўзларида унга ҳалол бўлур. Чунончи, "Музмарот"да мазкурдир. Ва "Калом" бунга ишорат қилурким, ҳалола қилғувчига ҳеч нимарса йўқдир. Лаънатки, воқеъ бўлубдур ҳадисда ҳалола қилғувчига ужра шарт қилинган жиҳатидан, чунончи, "Хулоса"да мазкурдир.

وَإِنْ قَالَتْ حُلْتُ وَالْمُدَّةُ تَحْتَمِلُ وَغَلَبَ عَلَى ظَنِّهِ
صِدْقُهَا حَلٌّ نِكَاحُهَا

Агар уч талоқ қилинган хотин: "Мен ҳалола қилиндим",— деса, аввалги эридан айрилгандан кейин иддаси ўтарлик вақт ўтган бўлса ва яна ҳалола қилингандан кейин ҳам иддаси ўтарлик вақт ўтган бўлса ва яна аввалги эрида хотиннинг рост сўзламоғига гумони бўлса, ул эрининг мазкур хотинга никоҳланмоғи ҳалолдир.

وَالزَّوْجُ الثَّانِي يَهْدِمُ مَا دُونَ الثَّلَاثِ

Иккинчи эр йўқ қилгай учдан кам талоқни, нечукким уч талоқни иккинчи эр йўқ қилур эрди. Масалан, озод хотин бир эрдан икки талоқ бўлиб иддаси ўтгандан кейин иккинчи эрга тегиб, жимоъ қилгандан кейин иккинчи эри ҳам талоқ қилса, бундан ҳам иддаси ўтгандан кейин яна аввалги эрига тегса, ушбу эрининг қилган икки талоғи йўқ бўлиб, қайтадан уч талоқ қилмоққа эга бўлгай. Агар бир канизак бир эрдан бир талоқ бўлиб, иддаси ўтгандан кейин иккинчи эрга никоҳланиб, жимоъ қилингандан кейин талоқ қилса, ул канизак иддаси ўтгандан кейин яна аввалги эрига тегса, эрининг қилган бир талоғи йўқ бўлиб, қайтадан икки талоқ қилмоққа эга бўлур.

خَلِافًا لِمُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ

Бу сўз Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг сўзларига зиддир. Ул жанобнинг фикрларича, аввалги талоқлари йўқ бўлмагай, аввалгиси бирла уч талоққа эга бўлгай. Масалан, аввалги эр озод хотинни икки талоқ ва канизакни бир талоқ қўйган бўлса, иккинчи эрга теккандан кейин чиқиб яна аввалги эрга тегсалар, озод хотинни яна бир талоқ қўйса, уч талоқ бўлгай ва канизакни яна бир талоқ қўйса, икки талоқ бўлгай. Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг қавлларида ҳалола қилинмагунча эрларига ҳалола бўлмагай.

Аммо уч талоқ бўлиб, иккинчи эрга тегса, ул ҳам жимоъ қилгандан кейин талоқ қилса, яна аввалги эрига тегса, аввалги эрнинг қилган уч талоғини йўқ ҳукмида қилмоқда уламолар иттифоқдурлар. Чунончи, "Шарҳи Илёс" ва "Жомийу-р-румуз"да мазкурдир, валлоҳу аълам би-с-саваб.

БУ ФАСЛДА ЭР ХОТИНИГА ЯҚИНЛИК ҚИЛМАЙМАН ДЕБ ҚАСАМ ИЧМОҒИНИНГ БАЁНИ

الْإِيلَاءُ حَلْفٌ يَمْنَعُ وَطَى الزَّوْجَةَ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ حُرَّةً وَشَهْرَيْنِ
أَمَةً

Ийло деб луғатда қасам ичмоқни айтилур ва шариятда эркакнинг хотинига яқинлик қилмайман деб қасам ичмоғидир. Ул қасам хотинини жимоъ қилмоқни манъ қилгай қасам муддатида. Ул муддатнинг камроғи — озод хотинга тўрт ой ва канизакка — икки ойдир. Агар бу баён бўлган муддатдан озга қасам ичса, ийло бўлмагай, яъни хотинини жимоъ қилмоқдан манъ қиладиган қасам бўлмагай. Масалан, ўз никоҳидаги хотинига: "Биллоҳи-л-азим, мен сенга яқинлик қилмайин" ёки "Биллоҳи-л-азим мен сени жимоъ қилмайман" ё "яқинлик қилсам, менга ҳаж вожиб бўлсин" ёки "қулим озод бўлсин" демоғидир.

فَإِنْ قَرَبَهَا فِي الْمُدَّةِ حَنْتَ

Бас, агар бундай қасам ёд қилгандан кейин озод хотин бўлса тўрт ой ва чўри бўлса икки ой ўтмасдан илгари яқинлик қилса ҳонис, яъни қасамни синдиргувчи бўлгай.

وَتَجِبُ الْكَفَّارَةُ فِي الْحَلْفِ بِاللَّهِ

"Биллоҳи" сўзи бирла қасам ёд қилинган бўлса, каффорат бермоқ вожиб бўлур. Масалан, бир киши хотинига: "Биллоҳи, сенга тўрт ой яқинлик қилмайман",— деб, бул муддатдан илгари яқинлик қилса, ҳонис (қасамни синдиргувчи) бўлгай ва каффорат бермоқ лозим бўлгай.

وَفِي غَيْرِهِ الْجَزَاءُ

Бошқа шарт ва жазо бирла бўлса, жазо бермоқ вожиб бўлгай. Масалан, эр хотинига: "Агар сенга яқинлик қилсам, талоқ бўлурсан",— деб шарт қилса, бу суратда бир талоқи бойин бўлгай ёки: "Валлоҳи яқинлик қилмайман сенга",— деса жазо бермоқ вожиб бўлгай, яъни ўн одамга таом бермоқ ёки бир қул озод қилмоқ вожиб бўлгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَيَسْقُطُ الْإِيْلَاءُ

Тўрт ой ўтгандан кейин ё муддатнинг ичида ҳонис бўлиб, каффорат бергандан кейин никоҳланса, қасамёд қилганлиги соқит ва бекор бўлгай, аввалги ийло (қасам) қайтмагай, яъни соқит бўлгай.

وَالْأَبَانَةُ بِوَاحِدَةٍ

Агар баён қилган муддатда яқинлик қилмай ўтса, бир талоқи бойин бўлгай.

وَيَسْقُطُ الْحَلْفُ الْمُؤَقَّتُ لَا الْمُؤَبَّدُ

Вақт таъйин қилинган қасам соқит бўлгай. Масалан: "Валлоҳи, мен сени тўрт ой жимоъ қилмайман",— деса, қасам соқит бўлгай. Лекин вақт таъйинланмаган қасам соқит бўлмагай. Масалан: "Валлоҳи, мен сенга яқинлик қилмайман",— деса, қасам соқит бўлмагай, яъни никоҳлаб олса ҳам ийло (қасам) қайтгай.

فَتَبَيَّنَ بِأَخْرَيْنِ إِنْ مَضَتْ مُدَّةُ أُخْرَى بَعْدَ نِكَاحِ ثَانٍ بِلَا فَيٍّ

Агар бул иккинчи муддатда иккинчи никоҳдан кейин тўрт ой ичида жимоъ қилиб, ўзини ҳонис қилмаса, яна икки талоқи бойин бўлгай. Бул талоқдан кейин никоҳлаб олса, яна қасами ул кишининг зиммасида боқий қолгай.

ثُمَّ أُخْرَى كَذَلِكَ بَعْدَ ثَالِثٍ

Ундан кейин яна учинчи муддат ичида тўрт ой тўлмасдан илгари жимоъ қилмаса, яна учинчи талоқи бойин тушгай.

وَبَقِيَ الْحَلْفُ بَعْدَ ثَالِثٍ لَا إِلَاءَ فَإِنْ قَرِبَهَا كَفَّرَ وَلَا تَبَيَّنَ بِالْإِلَاءِ

Бул учинчи талоқ воқеъ бўлгандан кейин "биллоҳи" деб айтган қасами қолгай, ийло қолмагай. Ийло қолмоғининг маъноси шуки, агар ийло қилғувчи ҳалола қилингандан кейин никоҳлаб олса, ийло қайтмагай, яъни хотинига: "Сенга яқинлик қилсам", деб қасамёд қилгани яна ҳисоб бўлиб, анинг сабаби бирла талоқи бойин воқеъ бўлмагай. Ичган қасами боқий қолганининг маъноси шуки, ушбу ҳалола қилингандан кейин ийло қилган киши яна никоҳлаб олгандан кейин жимоъ қилса, ҳонис, яъни қасамни синдирғувчи бўлгай. Аллоҳ сўзи бирла қасамёд қилса, каффорат бермоқ вожиб бўлгай. Таълиқ қилган тўғрисида жазо мутараттиб бўлгай. Масалан, аввалда, агар мен сени жимоъ қилсам, талоқ бўлурсан, деб таълиқ қилган бўлса, талоқ воқеъ бўлгай.

وَلَوْ عَجَزَ عَنِ النَّفْيِ بِالْوُطْئِ لِمَرَضٍ أَحَدِهِمَا أَوْ غَيْرِهِ

Агар ийло қилган эр, яъни хотинига яқинлик қилмайман деб қасамёд қилган эр тўрт ой муддат ичида ўзи ё хотини касал бўлган жиҳатидан айтган қасамидан жимоъ қилиб, ружуъ қилмоққа кучи етмаса,

فَفَيْئُهُ أَنْ يَقُولَ فِنْتُ إِلَيْهَا

бас, унинг қайтмоғи "Мен сенга қайтдим ва сенга ружуъ қилдим", — демоғи бирладур ё "буздим ийлони" дейиш бирладур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

فَإِنْ قَدَرَ قَبْلَ الْمُدَّةِ فَفَيْئُهُ بِالْوُطْئِ

Бас, агар тил бирла "ружуъ қилдим сенга" дегандан кейин муддат ўтмасдан илгари жимоъ қилишга кучи етадиган бўлса, унда ул кишининг ружуъ қилмоғи жимоъ қилиш бирладир, тил бирла ружуъ қилмоғи, яъни, сенга қайтдим, дегани ботил (бекор)дир. Чунончи, "Шарҳи Илёс"да мазкурдир. Агар жимоъ қилишга кучи етиб туриб, жимоъ қилмай, муддат ўтиб кетса, юқорида баён қилингандек, бир талоқи бойин воқеъ бўлгай.

وَفِي أَنْتِ عَلَيَّ حَرَامٌ إِنْ نَوَى الظَّهَارَ أَوْ الثَّلَاثَ أَوْ الْكِذْبَ
فَمَا نَوَى

Ҳар вақтики, эр хотинига талоқни сўзлашмасдан турганда, "менга ҳаромсан", деб зиҳорни нийят қилса, ё уч талоқни нийят қилса, ё ёлгончиликни нийят қилса, бас, бу учдан нийят қилгани бўлгай. Зиҳор деб ўз маҳрамининг, яъни никоҳ раво бўлмайдирганининг қарамоқ ҳаром бўлган баданига хотинининг баданини ўхшатмоқни айтилу. Масалан, бир одам ўз хотинига "синглимнинг қорнига сенинг қорнинг ўхшайди" деганидек.

وَإِنْ نَوَى التَّحْرِيمَ فَإِلَاءٌ

Агар ҳаромлигини нийят қилса, бас, ийлодир. Зероки ҳалолни ҳаром қилмоқ бизнинг наздимизда, қасамдир, Худойи таъолонинг каломи тўғрисида ким:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ تَحِلَّةَ
أَيْمَانِكُمْ

Чунончи, "Иноя"да мазкурдир.

وَإِنْ نَوَى الطَّلَاقَ أَوْ لَمْ يَنْوِ شَيْئًا فِيهِ

Агар сен менга ҳаромсан, демоғидан талоқни нийят қилса ё ҳеч нарсани нийят қилмаса, бу сўзда бир талоқи бойин бўлгай.

وَكَذًا فِي كُلِّ حِلٍّ عَلَى حَرَامٍ فَبَائِنَةٌ

Ўшанга ўхшаш "менга ҳалол бўлган ҳар нарса ҳалолдир" демағидан талоқни нийят қилса ё ҳеч нарсани нийят қилмаса, бас, бунда ҳам бир талоқи боин бўлгай, валлоҳу аълам би-с-савоб.

БУ ФАСЛДА ХУЛЬ ҚИЛМОҚНИНГ, ЯЪНИ ХОТИНДАН ҲАҚ ОЛИБ, ТАЛОҚ ҚИЛМОҚНИНГ БАЁНИ

لَا بَأْسَ بِالْخُلْعِ عِنْدَ الْحَاجَةِ

Хуль қилмоқнинг зарари йўқдир, яъни хотиндан мол олиб, унинг бадалига талоқ қилмоқнинг зарари йўқдир, борди-ю, эр ва хотин носазовор ва номувофиқ бўлиб, яраштиришни қабул қилмай, ҳожат ва зарурат бўлганда. Ва Таҳовийнинг шарҳида айтибдулар: "Ҳар вақтики, эр бирла хотиннинг ораларига жанжал ва хусумат тушса, суннат шулки, эркаклар ва хотинлар йиғилиб бир-бирлари билан яраштирайлар. Бас,

агар бир-бирлари билан ярашмасалар, эрга хотинни талоқ қилмоқ ва хуль қилмоқ дурустдир.

Хуль луғатда кеткизмоқ ва бойин тушмоқдир. Хульнинг суврати шуки, хотин: "Ўзимнинг сендаги маҳримни ва идда нафақамни бир талоққа сотиб олдим", — дегай. Эри: "Мен ушбу шарт билан сотдим", — дегай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

بِمَا صَحَّ مَهْرًا

Ва ул мол баробарига хуль қилмоқ дурустдурким, ани маҳрга бермоқ дуруст бўлгай.

وَهُوَ طَلَّاقُ بَائِنٍ وَيَجِبُ عَلَيْهَا بَدْلُهُ

Ул хуль талоқи бойиндир, ундан қайтмоқ дуруст бўлмагай ва хотинга хульнинг бадалини бериш вожиб бўлур. Хуль қилмоқнинг дуруст бўлмоғи Қуръони шариф бирла собитдир. Чунончи, Худойи таъоло айтибдур:

فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ 1105

яъни эрнинг бадали хульни олмоғининг ва хотиннинг бадали хульни бермоғининг зарари йўқдир. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир. Яна хуль қилмоқнинг дуруст бўлмоғи суннат ва ижмои уммат бирла собитдир. Аммо талоқи бойин бўлмоғининг далили Пайғамбар алайҳис салом сўзлари жиҳатиданки:

الْخُلْعُ تَطْلِيقٌ بَائِنٌ

яъни хуль талоқи бойиндир, чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

وَكَرَهُ اخْذُهُ اِنْ نَشَرَ وَالْفَضْلُ اِنْ نَشَرَتْ

Ўзи носазовор бўлиб, жудо бўлишни хоҳлаб туриб, эрнинг бадали хуль олиши макруҳи таҳримийдир. Агар носазоворлик хотин тарафидан бўлса, хотинига берган маҳрдан зиёда хуль бадали олмоғи макруҳи таҳримийдир.

وَ اِنْ طَلَّقَ بِمَالٍ اَوْ عَلَى مَالٍ وَقَعَ بَائِنٌ اِنْ قَبِلَتْ

Агар бир одам хотинини мол баробарига талоқ қилса, яъни бир миқдор маълум молни ҳозир олиб талоқ қилса, ё кейин бермоқ шарти бирла талоқ қилса, бир талоқи бойин тушгай.

Агар хотин ўшал мажлисда қабул қилса ва талоқ бўлиш тўхтамагай хуль учун бериладиган молни адо қилмоққа, борди-ю, ул хотин молни адо қилмоғи лозим бўлса ҳам. Чунончи, "Фусулайн"да ва "Жомийу-р-румуз"да мазкурдир.

وَبِخَمْرٍ أَوْ خِنْزِيرٍ لَا يَجِبُ شَيْءٌ

Агар мусулмон хуль қилса ё талоқ қилса хамр баробарига, яъни шароб ё тўнғиз баробарига, ё хамрни кейин бермоқ шарти, ё қон, ёхуд мурда, яъни ўзи ўлиб қолган ҳайвон ё булардан бошқа шариатда қиймати бўлмаган нарсалар баробарига хотинга ҳеч мол бермоқ вожиб бўлмагай.

وَوَقَعَ بَائِنٌ فِي الْخُلْعِ وَرَجَعِيَ فِي الطَّلَاقِ

Хуль қилинганда талоқи бойин бўлгай ва талоқ қилинган сувратда талоқи ражъий бўлгай .

وَإِنْ طَلَبْتَ ثَلَاثًا بِالْفِ طَلَّقَهَا وَاحِدَةً فَبَائِنَةٌ بِثَلَاثِ الْاَلْفِ

Агар хотин минг танга баробарига уч талоқни хоҳласа, шундан кейин эр уни бир талоқ қилса, минг танганинг учдан бири баробарига бир талоқи бойин бўлгай

وَفِي عَلَى أَلْفٍ رَجْعِيَّةٌ بِلَا شَيْءٍ عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ

Хотин эридан уч талоқ бўлмоғини хоҳлаган суратда "Менинг гарданимга минг танга бўлмоқ шарти билан", деса, яъни: "Мени уч талоқ қилсанг, минг танга берурман",— деб шарт қўйса, шундан кейин эри ул хотинни бир талоқ қилса, талоқ бўлгай ва ул хотинга ҳеч нима бермоқ лозим бўлмагай, бу ҳазрати Имом. Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида. Зероки "ала" калимаси шарт учундир. Машрут шартни аж-зосига тақсим қилинмайдир, чунончи "Гўрмирийда" мазкурдир.

وَالْخُلْعُ مُعَاوَضَةٌ فِي حَقِّهَا يَصِحُّ رَجُوعُهَا

Хуль қилмоқким, хотин ҳақида молнинг муқобилига талоққа ўхшаш муъоваза ҳукмидадир, яъни мол бериб, ўзини алишмоқ бўлур, эри қабул қилмасдан илгари сўзидан қайтмоғи дурустдир. Масалан, хотин эрига: "Сендан ўзимни икки юз танга баробарига хуль қилдим", — деса, шундан сўнг эри "қабул қилдим" демасдан илгари ўша хотин "сўзимдан қайтдим" деса, дурустдир. Ийжоб ботил (бекор) бўлур, чунончи "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَشَرْطُ الْخِيَارِ لَهَا

Яна ихтиёрни шарт қилмоқ хотиннинг тарафидадир. Масалан, эр хотинига, мен сени юз танга муқобилига хуль қилдим, уч кунгача қабул қилмоқ ва қилмаслик ихтиёри сенда деса, хотиннинг уч кун ичида қабул қилиш ва қилмасликка ихтиёри бўлгай. Агар ихтиёр қилса, хуль воқеъ бўлгай. Таъйин қилинган юз тангани бермоқ вожиб бўлгай. Агар хотин қабул қилмаса, ҳеч нарса вожиб бўлмагай.

وَيُقْتَصَرُ عَلَى الْمَجْلِسِ

Хуль қилмоқ хотинни хульга қабул қилмоқнинг жавобини бермоқ лозим бўлган мажлисда кутоҳ (қисқа) қилинур. Масалан, эр хотинига: "Ўзингни юз танга баробарига хуль қил", — деса хотин ўша мажлисда қабул қилмай, туриб кетса, хуль воқеъ бўлмагай. Эрнинг ийжоби ботил бўлгай, яъни эр хотиндан мол олиб жавоб бераман, демоғи бекор бўлгай.

وَيَمِينُ فِي حَقِّهِ حَتَّىٰ اِنْعَكَسَ الْأَحْكَامُ

Хуль, яъни мол олиб, унинг бадалига талоқ қилиш эр ҳақида талоқнинг таълиқидир, яъни хотинни қабул қилмоғига таълиқ (боғлиқ)дир, хуллас, ийжоб эр тарафидан бўлса, яъни хуль қилишни эри бошлаган бўлса, ҳукмлар эр ҳақида баён қилинган масъалаларнинг хилофиди бўлур. Хотин қабул қилмасдан илгари ийжобидан қайтмоғи дуруст бўлмагай. Яна ихтиёри ҳам ўзида қолмагай, яъни эр хотинига уч кунга ихтиёр бергандан кейин ихтиёрни ўзида шарт қилмоқ қолмагай. Масалан: "Мен сени тўрт юз танга муқобилига хуль қилдим, лекин хоҳласам, уч кун ичида хуль қилганимдан қайтарман", —

дейиши дуруст эмас. Яна эрнинг мажлисдан туриб кетиши бирла хуль ботил бўлмайди, лекин хотиннинг туриши бирла хуль ботил бўлмай. Ва хотиннинг ҳозир бўлиши шарт эмас, балки хотин йўқ бўлганда ҳам хуль қилмоқ дурустдир. Чунончи, бу масъалалар "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَالْعَبْدُ بِمَنْزِلَتِهَا

Яна қул ва чўри мол бериб озод бўлмоқда хуль сўраган хотин ўрнидадир, яъни мол бериб эридан талоқ бўлишни сўраган хотин ўрнидадир ва хожаси хульни қабул қилган эр ўрнидадир. Масалан, қул хожасига: "Мен ўзимни сендан минг танга муқобилига сотиб олдим", — деса, хожаси қабул қилмасдан илгари ўша сўзидан қайтмоққа ихтиёрлидир, ул айтган сўзи ботил бўлур, ҳеч нарса лозим бўлмамай. Аммо қул сўзидан қайтмасдан илгари хожа қулнинг сўзини қабул қилса, ул қул озод бўлмай. Қулнинг гарданига хожасига минг танга бермоқ лозим бўлмай. Аммо хожа қулга мен сени минг танга муқобилига озод қилдим деса, ул қул ўтирган жойидан туриб кетмасдан илгари хожаси айтган сўзидан қайтолмай. Агар, борди-ю, хожаси ўша ўтирган еридан туриб кетса ҳам ул қул хожанинг сўзини қабул қилса, минг танга муқобилига озод бўлмай, яъни мазкур таъйин қилинган минг тангани бериш қулга вожиб бўлмай. Ёки хожа қулга уч куннинг ичида минг танга бериб озод қилишни қабул қилиш-қилмасликка ихтиёр этмоқ шартини берса, ул қул уч кун ўтмасдан илгари қабул қилса, минг танга муқобилига озод бўлмай.

وَيُسْقَطُ الْخُلْعُ وَالْمُبَارَاةُ حُقُوقَ النِّكَاحِ عَنْهُمَا

Хуль қилмоқ ва эру хотиннинг бир-биридан безмоғи, яъни жуда бўлмоғи никоҳнинг ҳақларини эр ва хотиннинг иккаласидан соқит қилмай. Яна хотиннинг маҳри ва қозининг ҳукми бирла фарз бўлган нафақа соқит бўлмай, магар ёд қилмоқ бирла, яъни хуль қилар вақтида ва эру хотин

бир-биридан безадирган вақтида баён қилинган бўлса, соқит бўлгай. Аммо хотиннинг ўтирган жойи асло соқит бўлмагай. Зероки хотиннинг талоқ бўлган уйдан бошқа жойда турмоғи маъсият ва гуноҳдур, магар хотин эрини халос қилса, яъни ўтирадиган жойига керакли нафақадан хотин ўз ҳавлисида туриш бирла ё турган жойининг ижарасини ўз молидан бериш бирла қутултирса. Бас, бунда хотин ўзи турадиган жойини ўз гарданига олмоғи дурустдир. Чунончи, "Фатҳу-л-қадир"да мазкурдир.

وَإِنْ خَلَعَ الْآبُ صَبِيَّةً بِمَالِهَا لَهَا فِي وَقُوعِ الطَّلَاقِ

Агар норасида қизнинг отаси ул қизни ўз моли бирла хуль қилса, яъни молини бериб қизни эридан чиқариб олса, беҳудадир, яъни мол бермоқни шарт қилгани бекор бўлгай. Ул сабийя хотин борди-ю, мол беришга хурсанд ва рози бўлса ҳам, мол бериш вожиб бўлмагай ва талоқ тушгай. Аммо отасига ўзининг молидан ва қизнинг молидан бирор нарса бериш лозим бўлмагай.

وَكَذَا إِنْ قَبِلَتْ

Шунга ўхшаш талоқ воқеъ бўлиб, мол бермоқ вожиб бўлмагай, агар қиз хуль бадалини қабул қилса, яъни ул сабийя хотин ўзининг талоғи баробарида мол беришни қабул қилса ҳам талоқ воқеъ бўлиб, бирор нарса бериш вожиб бўлмагай.

وَعَلَى أَنَّهُ ضَامِنٌ فَعَلَيْهِ الْمَالُ

Агар сабийянинг, яъни балоғатга етмаган қизнинг отаси ул ёш қизни хуль қилса, хуль бадалини ўзи тўлаш шarti бирла, бас, отасига хуль бадалини бериш вожиб бўлгай. Чунончи, эрга маҳр бермоқ вожиб бўлгай, бас, талоқ воқеъ бўлиб, маҳр соқит бўлмагай. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

БУ ФАСЛДА ЗИҲОРНИНГ БАЁНИ, ЯЪНИ
ЎЗИНИНГ НИКОҲ РАВО
БЎЛМАЙДИГАНЛАРИНИНГ ҚАРАМОҚ ҲАРОМ
БЎЛГАН АЪЗОЛАРИГА ХОТИНИНИНГ
АЪЗОСИНИ ЎХШАТМОҒИНИНГ БАЁНИ

الظَّهَارُ تَشْبِيهُ مَا يُضَافُ إِلَيْهِ الطَّلَاقُ مِنَ الزَّوْجَةِ بِمَا
يَحْرُمُ إِلَيْهِ النَّظَرُ مِنْ عَضْوٍ مَحْرَمِهِ

Бул зиҳор ўзининг хотинини талоқ қилиш учун қўшиб айтиш дуруст бўлган аъзосини насаб тўғрисида ва сут эмишган тўғрисида маҳрамининг қарамоқ ҳаром бўлган баданларига ўхшатишдир. Масалан, бир киши хотинига сен менга онаминг орқасидек ё синглимининг, ё катта онаминг, ё амманинг орқаси ё қорнидек деса, яъни сен менга онаминг қорнига ўхшаш ҳаромдурсан деса, зиҳор бўлур. Аммо никоҳи доимо ҳаром бўлмаган, балки вақтинчалик ҳаром бўлган хотиннинг аъзосига ўхшатиш билан зиҳор бўлмагай. Масалан: "Сен менга хотинимнинг синглисининг орқаси ё қорнидек" дейиш бирла зиҳор бўлмагай. Шунга ўхшаш "Мажмаъ ул-анҳур"да ҳам мазкурдир.

وَهُوَ يُحْرَمُ وَطَنَهَا وَدَوَاعِيَهُ حَتَّى يُكْفَرَ

Ул зиҳорки, маъноси баён қилинди, хотинни жимоъ қилмоқни ҳаром қилгай. Яна жимоъ қилишга чақирадиган ва сабаб бўладиган ўпмоқ, қучмоқ ва шаҳват билан ушламоққа ўхшашларни зиҳор ҳаром қилгай каффорат бергунча. Бас, агар каффорат бермасдан илгари бу баён қилинганларнинг бирини қилса, тавба ва истиғфор қилгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَفِي أَنْتِ عَلَيَّ كَأَمِّي صَحَّ نِيَّةُ الْكِرَامَةِ

Эрнинг хотинга: "Сен менга онамга ўхшашсан" деганида, бу сўздан хотинини ҳурмат ва иззат қилишни қасд қилса, талоқ ва зиҳор воқеъ бўлмагай.

وَ الظَّهَارِ وَالطَّلَاقِ فَإِنْ لَمْ يَنْوِ لَهَا

Бу деган сўздан зиҳорни ва талоқни қасд қилмоғи ҳам дурустдир. Зероки икки маънога эҳтимоли бор. Агар ҳеч нарсани қасд қилмаса, айтган сўзи беҳуда бўлиб, ҳеч нарса воқеъ бўлмас.

وَفِي أَنْتِ عَلَى حَرَامٍ كَأَمِّ مَا نَوَى مِنْ ظَهَارٍ أَوْ طَلَاقٍ

Хотинига: "Сен менга онам каби ҳаромсан", — деса бу сўздан зиҳорни нийят қилса, зиҳор талоқни нийят қилса, талоқ ва ёки ийлони нийят қилса, ийло воқеъ бўлур, яъни хотинни жимоъ қилишдан манъ қиладиган қасам бўлгай.

وَ إِنْ لَمْ يَنْوِ فَإِلَاءٌ عِنْدَ أَبِي يُوسُفَ وَ ظَهَارٌ عِنْدَ مُحَمَّدٍ وَ فِي اثْنَيْنِ عَلَى كَظْهِرِ أُمِّ لَيْسَاءَ تَجِبُ لِكُلِّ كَفَّارَةٍ

Агар ҳеч нарсани нийят қилмаса, ҳазрат Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, ийло воқеъ бўлгай, ҳазрат Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, зиҳор воқеъ бўлгай. Бир киши кўп хотинларига: "Сизлар менга онамнинг орқасига ўхшашдирсизлар", — деса, ҳар бир хотини учун бир каффорат бериши вожиб бўлгай.

وَهُى تَجِبُ بِالْعَوْدِ إِلَى بِالْعَزْمِ عَلَى وَطِئِهَا

Ул каффорат қайтмоқ бирла вожиб бўлгай, яъни зиҳор қилинган хотинни жимоъ қилишга қасд қилмоқ сабаби бирла жимоъ қилмасдан илгари каффорат бериш вожиб бўлгай. Агар каффорат бермасдан илгари жимоъ қилса, тавба ва истиғфор қилгай. Аввалги каффоратдан бошқа яна каффорат бериш вожиб эмас. Чунончи, "Мажмау-л-анҳур"да ва "Дурру-л-Мунтақий", "Шарҳу-л-Мунтақий"да мазкурдир.

وَهِيَ عِتْقُ رَقَبَةٍ

Ул каффорат бир қул озод қилмоқдир, хоҳ мўъмин, хоҳ кофир, хоҳ эркак, хоҳ аёл, хоҳ катта, хоҳ кичик баробардир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Агар зиҳор учун каффорат бергувчи қулни озод қилгандан кейин нийят қилса ё нийят қилмаса, яъни озод қилмасдан илгари ё кейин каффорат беришни нийят қилмаса, дуруст эмас. Чунончи, "Шарҳи Таҳовий"да мазкурдир.

إِلَّا فَايَتَ جِنْسِ الْمَنْفَعَةِ

Фақат манфаат ва фойда жинси йўқ бўлган бўлмаса, яъни кўрмоқ, эшитмоқ, гапирмоқ, ушламоқ, юрмоқ, ақл ва шуларга ўхшаш нарсалар йўқ бўлган бўлмаса.

كَالْأَعْمَى وَالْمَقْطُوعِ يَدَاهُ أَوْ ابْنِهَا مَا هُ أَوْ يَدُ وَرَجُلٍ مِنْ جَانِبٍ

Кўзсиз қулга ўхшаш ё икки қўли кесилган қулга ўхшаш ё икки бош бармоғи кесилган қул, ё бир қўли, ё бир оёғи бир тарафдан кесилган қулни каффорат учун озод қилиш дуруст эмас. Бу баён қилинганларга ўхшаш нотаваонларни озод қилса ҳам каффорат гарданидан соқит бўлмагай. Аммо мазкур аъзолар икки тарафдан кесилган бўлса, масалан, чап қўли ва ўнг оёғи кесилган қулни каффорат учун озод қилса, гарданидан соқит бўлгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَالْمُدْبِرِ وَالْمُكَاتِبِ أَدَّى بَعْضَ بَدَلِهِ

Яна мудаббар, яъни хожаси "Мен ўлганимдан кейин озодсан", деб хат берган қулни ва яна мукотабни каффорат учун озод қилиш дуруст эмас. Мукотаб деб, масалан, "икки юз танга баробарига сени озод қилдим", деб хожаси хат берган қулга айтилура. Агар мукотаб бадалининг баъзисини бериб адо қилган бўлса, ул қулни зиҳорнинг каффорати учун озод қилиш дуруст эмас.

وَنَصْفُ عَبْدٍ مُشْتَرِكٍ ثُمَّ بَاقِيهِ بَعْدَ ضِمَانِهِ

Яна шерикликка олинган қулнинг ярмини каффорат учун озод қилмоқ, қолган ярмини шеригига баҳосини бериб адо қилгандан кейин каффорат учун озод қилмоқ дуруст эмас.

وَنَصْفُ عَبْدِهِ ثُمَّ بَاقِيهِ بَعْدَ وَطْئِهَا

Яна қулнинг ярмини хотинини жимоъ қилгандан кейин озод қилиш дуруст эмас.

وَإِنْ عَجَزَ عَنِ الْعِتْقِ صَامَ شَهْرَيْنِ وَلِأَنَّ لَيْسَ رَمَضَانَ أَوْ
الْأَيَّامُ الْمُنْهِيَّةُ

Агар зиҳорнинг каффорати учун қул озод қилишга кучи етмаса, икки ой рўза тутсин. Ул икки ойнинг ичида рамазон оyi бўлмасин. Яна рўза тутиш ҳаром бўлган беш кунки, уни манҳия айёми дейилур, ул кунлар бўлмасин. Манҳия кунлар беш кундир, рўза ҳайити куни ва қурбон ҳайити куни, ундан кейин уч кунгачадир.

وَإِنْ أَفْطَرَ اسْتَأْنَفَ

Агар бу икки ойда бир кун ё кўпроқ рўзани очса, узр бирла ё беузр, яна қайтадан олтмиш кун кетма-кет рўза тутгай, аввалги рўза тутганлари ҳисоб бўлмагай.

وَكَذَا إِنْ وَطَّئَهَا لَيْلًا عَمَدًا أَوْ يَوْمًا مُطْلَقًا

Зиҳор қилган киши хотинини кечасида қасддан жимоъ қилса ё кундузида жимоъ қилса (мутлақо, яъни хоҳ қасддан бўлсин, хоҳ фаромуш қилган бўлсин), яна рўзани қайтадан тутгай.

وَإِنْ عَجَزَ أَطْعَمَ سِتِّينَ مِسْكِينًا كُلًّا قَدَرِ الْفِطْرَةِ أَوْ قِيمَتَهُ

Агар касаллик жиҳатидан ё қарилик, ё бошқа узр тўғрисида рўзани тутишига кучи етмаса, олтмиш мискинга таом берсин.

Ҳар бир мискинга фитр садақаси миқдори ё фитр садақасининг баҳосини бергай, яъни ҳар бир мискинга тўрт қадоқу чорак таом бергай.

وَأَنْ غَدَاهُمْ وَعَشَاهُمْ وَأَشْبَعَهُمْ

Агар олтмиш мискинни эрта ва кеч таом бериб тўйдирса,

أَوْ أَعْطَى مِنْ بُرٍّ وَمَنْوَى تَمْرٍ أَوْ شَعِيرٍ أَوْ وَاحِدًا شَهْرَيْنِ
جَازٍ

ё икки қадоқ буғдой, ё тўрт қадоқ қуриган хурмо, ё тўрт қадоқ арпа берса, ё бир кишини икки ой тўйдирса, ё икки ойнинг ҳар бир кунда фитр садақасининг миқдорини, ё баҳосини берса, бу баён қилинган уч сурат дуруст бўлгай.

وَفِي يَوْمٍ قَدَّرِ الشَّهْرَيْنِ لَا

Аммо бир мискинга бир кунда олтмиш кунликни бир йўла бериш дуруст эмас, валлоҳу аълам.

БУ ФАСЛДА ЛИЪОННИНГ БАЁНИ

Лиъон деб луғатда лаънат қилиш ва дуойи бад қилмоқким, арабийда лаънат дейилур, ани айтилур.

مَنْ قَذَفَ بِالرُّنَا زَوْجَتَهُ الْعَفِيفَةَ

Шариатда лиъон шулдирки, бир киши ўзининг никоҳида бўлган афифа хотинини, яъни ҳаром жиъмодан ва туҳматдан пок хотинини зино бирла ҳақорат қилса, масалан, ўз хотинини: "Эй зония, яъни жалаб",— деса, ё уни олмасимдан илгари зино қилингансан",— деса ёки "Баданинг ё ўзинг зино қилғувчи",— деса, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَكُلُّ صَلَحٍ شَاهِدًا

Ул сўккан киши ва хотини ҳар қайсилари гувоҳликка салоҳиятли бўлсалар.

أَوْ نَفَىٰ وَلَدَهَا وَطَالَبَتْ بِهِ لَا عَنْ

Ёки афифа хотинининг туққан боласини "мендан бўлган эмас", деса ва ул хотин ҳақоратга лозим қилинган жазони талаб қилса, яъни даъво қилса, лиъон қилингайлар, яъни ҳақорат қилувчи эр хотинига лаънда шерик бўлгай. Лаън, аслда тарддур яъни турган мақомидан ҳайдаб юбормоқдир ва шариатда куффорлар ҳақида Худойи таъолонинг раҳматидан узоқ қилмоқ ва мўъминлар ҳақида аброрларни мартабасидан туширмоқ, яъни яхши амал қиладиганларни даражасидан туширмоқдир. Лиъон шариатда қасам бирла беркитилган тўрт шаҳодатдир, эркак тарафидан лаънатга боғланган бўлгай. Хотин тарафидан ғазабга боғланган бўлгай. Ва ул қасам бирла беркитилиб, таъкидланган тўрт шаҳодатнинг сурати ушбудир. Чунончи, бу масъалалар "Жомийу-р-румуз"да мазкурдир.

فَيَقُولُ أَرْبَعًا أَشْهَدُ بِاللَّهِ إِنِّي صَادِقٌ فِي مَا رَمَيْتُهَا بِهِ مِنْ
الزُّنَا أَوْ نَفَى الْوَلَدِ

Эр қозининг амри бирла тўрт маротаба айтгай: "Гувоҳлик бераман Худойи таъолонинг номи шарифи бирла қасам айтиб, хотинимни зинокорсан, деб ҳақорат қилмоғимда рост гапирувчиман". Ёки нафйи валад (боласини рад) қилганда қозининг амри бирла эр тўрт маротаба айтгай: "Гувоҳлик бераман Худойи таъолонинг номи шарифи бирла қасам айтиб, хотинимнинг боласи мендан эмас, деганимда рост гапирувчиман."

وَفِي الْخَامِسَةِ لَعْنَتُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ كَاذِبًا فِي مَا
رَمَيْتُهَا بِهِ

Ва бешинчи маротабада айтгай: "Худои таъолонинг лаънати эрнинг устига бўлсин, агар хотинини ҳақорат қилган киши ҳақорат қилмоғида ёлғончи бўлса".

ثُمَّ تَقُولُ أَرْبَعًا أَشْهَدُ بِاللَّهِ إِنَّهُ كَاذِبٌ فِي مَا رَمَانِي بِهِ

Андин кейин хотин тўрт маротаба айтгай: "Гувоҳлик бераман Худои таъолонинг номи шарифи бирла қасам айтиб, албатта эрим зинокор, деб сўкмоғида ёлғончидур" — дегай.

وَفِي الْخَامِسَةِ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ صَادِقًا فِي مَا رَمَانِي بِهِ

Бешинчи мартабада хотин айтгай: "Худойи таъолонинг ғазаби менга бўлсин, агар эрим мени зинокор, деб ҳақорат қилишида ё боламни эрим ўзимдан бўлган эмас", деб нафйи қилишида рост гапирувчи бўлса", деб.

ثُمَّ يَفْرِقُ الْقَاضِي بَيْنَهُمَا فَتَبَيَّنَ بِطُلُقَةٍ

Ундан кейин қози ул эр билан хотинни бир-биридан жудо қилгай, хотин эса бир талоқи бойин бўлгай.

وَيَنْفَى نَسَبَ الْوَلَدِ عَنْهُ

Қози боланинг насабини ҳақорат қилувчидан йўқ қилгай ва бола онасига берилгай.

وَإِنْ أَبِي عَنِ اللَّعَانِ حُبْسَ حَتَّى يُلَاعَنَ أَوْ يُكَذِّبَ نَفْسَهُ فَيُحَدِّ

Агар ҳақорат қилган киши лиъондан або қилса, лиъон айтмоққа қабул қилмаса, ҳибс қилинур, яъни қамаб қўйилур лиъон қилгунча ё ўзининг ёлғон сўзлаганига иқрор қилгунча. Ўзининг ёлғончилигига иқрор қилгандан кейин лиъон кўтарилгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ҳақорат қилган эрга ҳад урилур, яъни саксон қамчи урилур.

وَإِنْ أَبَتْ حُبْسَتْ حَتَّى تُلَاعَنَ أَوْ تُصَدِّقَهُ

Агар лиъонни эр қабул қилиб, хотин лиъон айтишни қабул қилмаса, лиъон қилгунича ё хотин эрини рост деяпти,

демагунича қамаб қўйилур. Хотинни урилмагай, лекин болани эридан нафйи қилинур, агар эр "Бола мендан бўлган эмас", деб нафйи қилган бўлса, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

فَإِنْ كَانَ عَبْدًا أَوْ كَافِرًا أَوْ مَحْدُودًا فِى قَذْفٍ حَدٍّ

Агар хотин шаҳодатга салоҳиятли бўлиб, эр салоҳиятли бўлмаса, масалан, қин ё кофир бўлмоқ бирла ё афифа хотинни зинокор деганига дарра урилган бўлса, қул бўлса, қирқ қамчи, озод бўлса, саксон қамчи урилур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَإِنْ صَلَحَ شَاهِدًا وَهِيَ أَمَةٌ أَوْ كَافِرَةٌ أَوْ مَحْدُودَةٌ فِى قَذْفٍ أَوْ صَبِيَّةٌ أَوْ مَجْنُونَةٌ أَوْ زَانِيَةٌ فَلَا حَدَّ وَلَا لِعَانَ

Агар эр гувоҳликка салоҳиятли бўлса ва хотин эса чўри, ё кофира, ё зинокор деб ҳақорат қилингани учун ҳад урилган хотин, ё норасида бола, ё жинни хотин, ё зинокор хотин бўлса, мазкурларнинг ҳаммаларини зинокорсан, деб ҳақорат қилса ё туққан фарзандини мендан бўлган эмас деса, бундай пайтларда эрга ҳад урдириш ва лиъон қилдириш вожиб эмас.

وَالْمُتْلَاعِنَانِ لَا يَجْتَمِعَانِ أَبَدًا

Лиъон қилинган эр бирла хотинни қози жудо қилиб қўйгандан кейин хазрати Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, иккаласи ҳаргиз бирга бўлмаслар, яъни эр ва хотин ораларида ҳаргиз никоҳ дуруст бўлмас. Ушбуга ўхшаш ҳазрат Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ ва Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, иффатли, яъни покдоманлик кетмасдан илгари ва гувоҳликка салоҳиятли бўлмоқлик кетмасдан илгари ул эру хотин ораларида никоҳ дуруст бўлмагай. Аммо булар етгандан кейин никоҳ дуруст бўлгай. Чунончи, "Мухтасар" соҳиби анга "Мухтасар" матнида ишорат қилдилар. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَإِنْ أَكْذَبَ نَفْسَهُ حُدٌّ وَحَلٌّ لَهُ نِكَاحُهَا

Агар эр лиъон қилгандан сўнг ўзининг ёлғончилигига иқрор қилса, ҳад урилгай ва ул эрга лиъон қилинган хотиннинг никоҳи дуруст ва ҳалол бўлур. Масалан, бир киши ўз хотинини: "Сен — зинокор",— деб ҳақорат қилганида ёки "Сенинг туққан боланг мендан эмас",— деб нафйи валад қилганида, "ўзим ёлғон гапиргандим",— деб иқрор қилса, саксон қамчи урилур. Ҳад урилгандан кейин шаҳодатга салоҳиятдан чиққан жиҳатидан жудо қилинган хотинининг ўша кишига никоҳланмоғи ҳалол бўлгай.

وَكَذَا إِنْ قَذَفَ غَيْرَهَا فَحُدٌّ أَوْ زَنْتٌ فَحُدَّتْ

Шунга ўхшаш никоҳ дуруст ва ҳалол бўлгай бу киши лиъон қилингандан кейин хотинидан бошқа хотинни ё эркакни: "Зинокорсан",— деб ҳақорат қилиб, ундан кейин ул кишига ҳад урилса ёки лиъон қилишган хотин зино қилса, ундан кейин ўша хотинга ҳад урилса, ул лиъон қилишган эрга никоҳ дуруст бўлгай.

وَلَا لِعَانَ بِقَذْفِ الْأُخْرَسِ وَنَفْيِ الْحَمْلِ

Яна тилсиз киши хотинини зино бирла ҳақорат қилиши ва қорнингдаги боланг мендан эмас, демак сабаби бирла лиъон ва ҳад уриш лозим бўлмагай.

وَبَزَيْنَتْ وَهَذَا الْحَمْلُ مِنْهُ تُلَاعِنًا وَلَمْ يَنْتَفِ الْحَمْلُ

Ва яна бир киши хотинига: "Сен зино қилдинг, бу қорнингдаги боланг зинодан бўлган",— деса, эру хотин лиъон қилингайлар. Лиъон қилинганларидан кейин иккаласи бир-биридан жудо қилингай. Аммо боланинг насаби ул кишининг ўзидан бўлгай ва қози ул хотиннинг қорнидаги бола эридан эмаслигига ҳукм қилмагай. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

وَمَنْ نَفَى الْوَلَدَ زَمَانَ التَّهْنِيَةِ أَوْ شَرَاءَ آلَةِ الْوَلَادَةِ صَحُّ

Бир киши боласи туғилганлиги учун шодлик ва муборакбодлик қилган замонда ёки бола учун керак нарсалар сотиб

олган вақтда: "Бу туғилган бола мендан эмас",— деб нафйи фарзанд қилса, дурустдир.

Булардан кейин, "бола мендан эмас" дейиши дуруст бўлмагай. Аммо ҳар икки суратда эр бирла хотин лиён қилишурлар. Бу сўз ҳазрат Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларидадир. Бу масъала саҳиҳ қавлдир. Чунончи, "Жомийур-р-румуз"да мазкурдир.

وَإِنْ نَفَى أَوَّلَ تَوَآمِينَ أَوْ آخِرُ بِالْآخِرِ

Агар бир одам хотини эгизак туққанда аввалги боласини мендан бўлган эмас деб, кейин туққан боласини мендан бўлган деб иқрор қилса, ҳад урилур. Зероки ул киши иккинчи туғилган болага мендан бўлган дейиши бирла ўзини ёлғончи қилди. Асли шуки, бир қоринда кўтарилган боланинг баъзиси насабини собит қилиб, баъзисини эса нафйи қилиш жоиз эмас. Зероки иккала бола бир қоринда бир кўтарилгандир. Бас, ул эгизак бола бир болага ўхшашдир. Чунончи, "Жавҳарату-наййира"да мазкурдир.

وَفِي عَكْسِهِ لِأَعْنَ وَ يَثْبُتُ نَسَبُهُمَا فِيهِمَا

Аммо буни аксида, яъни аввалги туғилган болани мендан бўлган, кейингисини мендан бўлган эмас, деб нафйи фарзанд қилса, лиён қилингайлар. Зероки иккинчи туғилган болани мендан бўлган эмас, дейиши бирла ҳақорат қилди. Ва собит ва муқаррар бўлгай эгизак болаларнинг насаби иккала суратда бирини мендан бўлган, деб иқрор қилган жиҳатидан. Агар бир хотин бир туғишда уч бола туғса, эри аввал туғилган бола мендан деб иқрор қилса ва унинг кетидан туғилган болани мендан эмас, деса ва учинчи туғилган болани мендан бўлган деб иқрор қилса, эру хотин лиён қилингайлар. Агар аввалги ва учинчи бола мендан эмас, деб нафйи фарзанд қилса ва иккинчи туғилган болани мендан деб иқрор қилса, ҳад урилгай ва ул болалар ул кишининг фарзандидир. Ушбудек "Важиз" китобида мазкурдир. Валлоҳу аълам.

**БУ ФАСЛДА ИННИЙН ВА БОШҚАЛАР,
ЯЪНИ НОМАРД ВА ЖИМОЪГА ҚУДРАТИ
ЕТМАЙДИГАНЛАР БАЁНИ**

إِنْ أَقْرَأْتَهُ لَمْ يَصِلْ إِلَيْهَا أَجَلُهُ الْحَاكِمُ سَنَهُ قَمَرِيَّةً

Агар хотини, эрим мени жимоъ қилгани йўқ, аввалги ҳолимда турибман, деб қозига ё ҳокимга эри бирла мурофиъа (жанжал) қилгандан кейин эри балоғатга етган бўлса ва мен хотинимни жимоъ қилишга кучим ва қудратим етмади, деб иқрор қилса, ҳоким ул кишига даъво (жанжал)лашган вақтидан бошлаб бир йил ой ҳисоби бирла муҳлат ва рухсат бергай. Султондан бошқа киши, яъни подшоҳдан бошқа одам унга муҳлат бермагай. Подшоҳнинг ҳукм қилиши дурустдир. Чунончи, "Заҳира"да мазкурдир. Ё шаҳарнинг қозиси ё катта шаҳарнинг қозиси ҳукм қилмоғи дурустдир. Чунончи, "Қозихон"да мазкурдир. Бас, хотиннинг ўзи муҳлат бермагай ул жимоъга қодир бўлмаган кишига ва ҳукм қилувчидан бошқа киши ҳам унга муҳлат бермагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ул қамария йили ўн икки қамария ойидир. Ул ўн икки ойнинг муддати уч юз эллик тўрт кун ва яна бир куннинг учдан бири ва яна бир куннинг ўндан бирининг учдан биридир. Чунончи, "Шарҳи Виқоя"да мазкурдир.

وَرَمَازَانُ وَأَيَّامُ حَيْضِهَا مِنْهَا

Рамазон оyi ва хотиннинг ҳайз кўрган кунлари ҳукм қилинган йилдан ҳисоб бўлгай. Зероки йил бундан холи бўлмагай.

لَا مَدَّةٌ مَرَضٍ أَحَدِهِمَا

Ҳазрати Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, эр ва хотиннинг бири касал бўлган кунлари ҳисоб бўлмагай. Касал бўлиш бирла жимоъга тоқат қилолмаса, фатво ушбугадир. Чунончи, "Хизона"да мазкурдир.

فَإِنْ لَمْ يَصِلْ فِيهَا فُرْقٌ بَيْنَهُمَا إِنْ طَلَبْتَهُ

Агар эр бир йил ўтгандан кейин жимоъ қилолмадим, деб яна иқрор қилса, ҳоким ё қози ҳузурларида эр ва хотинни иккалангизни бир-бирингиздан жудо қилдим, деб ажратгай. Агар эр хотинини талоқ қилишга рози бўлмаса, агар хотин ажралишни истаса ва талаб қилса,

وَتَبَيَّنُ بَطْلَةً

ҳоким ё қозининг ажратмоғи бирла бир талоқи бойин бўлгай

وَلَهَا كُلُّ الْمَهْرِ إِنْ خَلَا بِهَا وَتَجِبُ الْعِدَّةُ

ул хотинга агар хилвати саҳиҳа қилган бўлса, маҳрининг ҳаммаси берилур, агар хилвати саҳиҳа қилмаган бўлса, ярим маҳри берилур. Хотинга эҳтиётан идда ўтириш вожиб бўлгай.

وَإِنْ اِخْتَلَفَا وَكَانَتْ ثَيِّبًا أَوْ بَكْرًا فَنَظَرَتْ النِّسَاءُ

Агар эр ва хотин яқинлашмоқ тўғрисида ихтилоф қилиш-салар, эри яқинлашдим, деб даъво қилса, хотин менга яқинлашгани йўқ, яъни жимоъ қилгани йўқ, деб иқрор қилса ва ул хотин жувон бўлгай бир важҳ бирла, ё қиз бўлгай, агар қиз бўлса, хотинлар имтиҳон қилгайларким, тухумнинг оқини, яъни пўсти артилган тухумни бакорат жойига қўйиш бирла ё кабутар тухумини пишириб, пўстини артиб, мусаффо қилиб, бакорат ерига қўйгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ушбу тартибдаким, товуқнинг кичик тухуми оҳиста бсмалол кирса, жувондир, агар кирмаса қиздир. Чунончи, "Абу-л-Макорим"да мазкурдир. Ва яхшироқ имтиҳон шулки, бир одила хотин кифоя бўлгай ва агар икки хотин кўриб имтиҳон қилса, эҳтиётроқдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَقُلْنَ ثَيِّبٌ حُلْفَ

Ул қараган хотинлар жувон экан десалар, буларнинг сўзлари бирла жувон бўлганлиги собит ва муқаррар бўлур. Лекин эрнинг жимоъ қилганлиги жазм ва собит бўлмагай. Шу сабабли эрига қасамёд қилдирилур. Масалан, Зайднинг хотинини

хотинлар кўриб, жувон экан деганда, "Биллоҳи, албатта ўзим қизлигини олганман", деб қозининг олдида қасамёд қилгай.

فَإِنْ حَلَفَ بَطَلَ حَقُّهَا

Агар эр қасам ичса, хотиннинг жудо бўлиш ва айрилиш ҳақи ботил ва бекор бўлгай.

وَإِنْ نَكَلَ

Агар эр қасам ичишдан нукул этса, яъни тўхтаса сукут қилиб қолиш бирла ё сўзламоқ бирла, масалан, қози қасам ичишга буюрганда ўзини тортса гапирмасдан ё қасам ичмайман деб,

أَوْ قُلْنَ بِكُرْ أَجَلَ سَنَةِ قَمَرِيَّةٍ

ёки имтиҳон учун қараган хотинлар: "Қиз экан", — десалар, бир йил муҳлат берилур. Йил ўтса, агар жувон бўлса, қасам бирла эрнинг сўзи мўътабар бўлгай, яъни эр қасам ичса, сўзи эътиборга олинур. Агар қиз олинган хотин бўлса, хотинлар қарагайлар. Агар "Жувон экан", — десалар, эр қасамёд қилгай. Агар қасамёд қилишдан бош тортса, хотинга ажралишга ихтиёр берилгай. Чунончи, "Ҳидоя" ва "Кофий"да мазкурдир.

وَلَوْ أَجَلَ ثُمَّ اخْتَلَفَا فَالْتَّقْسِيمُ هُنَا كَمَا مَرَّ

Агар бир йил муҳлат берилса, ундан кейин эр ва хотин бир бирларига ихтилоф қилишсалар, аввалдаги номувофиқлик ва носазоворлик қилганларидаги баён қилинган тартибга қараб амал қилинур.

وَبَطَلَ حَقُّهَا بِخَلْفِهِ حَيْثُ بَطَلَ ثَمَّةٌ

Хотиннинг ҳақи эрни қасам ичиши бирла ботил бўлгай. Чунки аввалда хотиннинг ҳақи ботил бўлган эди. Чунончи, хотинлар қизни қараб: "Жувон экан", — деганда ё жувон хотин: "Эрим мени жимоъ қилгани йўқ", — деб даъво қилганда эрга қасам берилгандан кейин хотиннинг ҳақи бекор бўлур эрди.

كَمَا لَوْ اخْتَارَتْهُ

Чунончи, муҳлат берилган йил тамом бўлмасдан ё тамом бўлгандан кейин эри билан туришни ихтиёр этса ва эри билан туришга рози бўлса, хотиннинг ҳақи ботил бўлгай.

وَ حَيَّرَتْ هُنَا حَيْثُ أَجَلَ ثَمَّةَ

Хотин охирида ҳам ихтиёрли бўлгай, яъни муҳлат берилган бир йил тамом бўлганда ҳам ихтиёр хотинга берилгай қозининг ихтиёр беришлиги бирла. Чунки аввалги ихтилофида, яъни носазоворликларида муҳлат берилди. Хуллас, хотин жувон бўлса, қасам бирла эрнинг сўзи муътабар бўлгай. Агар эр қасам ичишдан ўзини тортса, ул ихтилоф қилишганларида бир йил муҳлат берилгай. Охирги номувофиқликда эр қасам ичишдан бош тортса, хотинга ихтиёр берилгай. Қараган хотинларнинг сўзлари бирла ул хотин агарда қиз бўлса, аввал номувофиқ бўлишганда ул хотинга муҳлат берилгай. Охирида, яъни муҳлат тамом бўлганда ҳам ихтиёр хотинга берилгай.

وَ الْخَصِيُّ كَالْعَيْنِ فِيهِ

Бичтирилган киши хотини бирла даъволашганда иннийнга ўхшашдир, яъни хотинини жимоъ қилолмаган киши ҳукмидадир.

وَ فِي الْمَجْبُوبِ فُرْقٌ حَالًا بِطَلِبِهَا

Аммо олати кесилган кишининг хотини ажралишни сўраганда дарҳол, яъни сўраган заҳотиёқ ажратилур. Чунки муҳлат беришнинг фойдаси йўқ.

وَ لَا يُتَخَيَّرُ أَحَدُهُمَا بَعِيبَ الْآخَرِ

Эр ва хотиндан бирининг айби сабабли ҳеч бирига жудо бўлишга ихтиёрлик берилмагай. Хоҳ ул айб ёмонроқ бўлсин, хоҳ ёмонроқ бўлмасин, хоҳ у жинни, ё пес, ё мохов, ё одамнинг закари кирмайдиган андомлик хотин зотан, яъни фатҳ, яъни пайдо бўлгандур, анга кирғизишнинг иложи

бўлмагай, ё фатҳ, яъни андомнинг ичига без, ё гўшт, ё устухон (суяк) пайдо бўлганлиги сабабли жимоъ қилиб бўлмагай. Чунончи, "Муғриб" китобида мазкурдир. Жудри, яъни чечак ва қўтир ва боржомонда, яъни шал бўлганлик ва бадфеъллик ё табиат нафрат қиладиган шунга ўхшаш касалликлар сабаби бирла бу офатлардан саломатига — эр бўлса, қўйиш, хотин бўлса, чиқиш ихтиёри берилмайди, валлоҳу аълам би-с-саваб.

БУ ФАСЛДА ИДДАНИНГ, ЯЪНИ ХОТИНЛАР ИДДА ЎТИРИШИНИНГ БАЁНИ

Идда деб луғатда санамоқни айтилуру ва шариатда хотин кишининг никоҳи йўқ бўлгандан кейин, масалан, эри ўлиб жудо бўлган бўлса, тўрт ойу ўн кун, тирикликда жудо бўлган бўлса, тўлиқ уч ой ё уч ҳайз кўриб бўлгунча мазкур муддатларнинг ўтишини интизор бўлиб кутиб туришга айтилади.

الْعِدَّةُ لِحَرَّةٍ تَحِيضُ لِلطَّلَاقِ وَالْفَسْخِ

Идда ҳайз кўрадиган озод хотинга хилвати саҳиҳадан кейин бўлган талоқ учун бўлуру. Бас, эр хотинини кирмасдан илгари талоқ қилса, ё хилвати саҳиҳа бўлмай, хилвати фосиддан кейин талоқ қилса ва ул хилвати фосида жимоъ қилишга дарҳақиқат ожизлик жиҳатидан бўлса, идда ўтириш вожиб эмас. Аммо хилвати фосида шариат иши жиҳатидан бўлса (масалан, рўза фарзига ўхшаш) идда ўтирмоқ вожиб бўлгай, чунончи, "Қозихон"да мазкурдир. Идда ўтириш вожиб бўлуру, яъни никоҳни бузиш учун хилвати саҳиҳадан кейин (масалан, ёшлигида жуфтлантирилган зот балоғатга етгандан кейин) никоҳини бузса, ва озод бўлган зот никоҳини бузса, ва ўз тенги бўлмаганлиги сабабли никоҳини бузса, ва бундан бошқа ҳолларда никоҳини бузганга ўхшаш мазкурларнинг барчасида идда ўтириш вожиб бўлгай.

ثَلَاثُ حَيَضٍ كَوَاملٍ

Идда уч ҳайзи комилдирким, талоқ қилинган вақтидан бошлаб ҳисоб қилинуру. Агар хотин ҳайз кўрган вақтида талоқ

қилинса, ул ҳайз кўрган кунлари иддада ҳисоб қилинмагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

كَأُمٍّ وَلَدٍ مَاتَ مَوْلَاهَا أَوْ اعْتَقَهَا

Ҳайз кўрадиган умму валаднинг иддаси уч ҳайзи комил бўлганга ўхшашким, ул умму валадни жимоъ қилган хожаси ўлса ё озод қилса, бас, идда вожиб эмас. Қиннага, яъни холис зоти чўрига ва муддаббарга, яъни хожаси ўлгандан кейин озод бўлишга хат қилинганга ҳам идда вожиб эмас, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

أَوْ مَوْطُوَّةٍ بِشَبْهَةٍ

Яна ул ҳайз кўрадиган хотинким, ани шубҳа бирла жимоъ қилибдур, иддаси уч ҳайзи комилдир. Масалан, бир одам янги хотин олиб, уйига келтирганда "ўзимнинг хотиним", деб тинмай бошқани жимоъ қилса, унинг иддаси ҳам уч ҳайзи комилдир.

أَوْ نِكَاحٍ فَاسِدٍ

Ё никоҳи фосид бирла жимоъ қилинса, унинг иддаси ҳам уч ҳайзи комил бўлади. Никоҳи фосид мутъа ва муваққат ва гувоҳсиз никоҳга ўхшашдир. Мутъа деб бир хотинга "бир қанча пул бераман", деб қабул қилдириб, жимоъ қилишга айтилади. Муваққат деб, масалан, бир хотиннинг беш кун ва ё ўн кунни таъйинлаб никоҳланишига айтилади.

فِي الْمَوْتِ وَالْفِرْقَةِ

Эри ўлса ва қозининг ҳукми бирла эридан ажрашганда ҳам идда уч ҳайзи комилдир.

وَلِمَنْ لَا تَحِيضُ لِصَغَرٍ أَوْ كِبَرٍ أَوْ بَلَغَتْ بِالسِّنِّ وَلَمْ تَحِضْ ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ

Яна идда ул хотинга вожибдурким, ёшлик жиҳатидан ё қарилик жиҳатидан ҳайз кўрмагай, бола туғишдан умиди

узилган мартабасига етишган бўлмай ё ёш бола балоғатга етиб
ҳайз кўрмаса, мазкурларнинг илдаси уч ойидир.

وَلِلْمَوْتِ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرَةٌ

Эри ўлган озод хотин, агар ҳомиладор бўлмаса, илдаси тўрт
ойу ўн кундур.

وَلَأَمَةٍ تَحِيضُ حَيْضَتَانِ

Яна хилвати саҳиҳа бўлинган, ҳайз кўрадиган чўрига талоқ
илдаси учун ва фасхнинг илдаси учун, фасх маъноси юқорида
баён қилинди, ё шубҳа учун, шубҳанинг мисоли юқорида
ўтди, ва никоҳи фосид бирла жимоъ қилингани учун, никоҳи
фосиднинг мисоли юқорида ўтди, мазкурларнинг ҳаммасига
икки ҳайздир.

وَلِمَنْ لَمْ تَحِضْ أَوْ مَاتَ عَنْهَا زَوْجُهَا نِصْفُ مَا لِلْحُرَّةِ

Ёшлик ё қариликдан ҳайз кўрмаган канизакнинг илдаси ё
эри ўлган канизакнинг илдаси ҳайз кўрадиган озод хотин
илдасининг ярмидир, яъни бир ярим ойидир. Ул талоқ қилинган
озод хотин илдасининг ярмидир ва икки ойу беш кундир. Ул
эри вафот этган озод хотин илдасининг ярмидир.

وَلِلْحَامِلِ الْحُرَّةِ أَوِ الْآمَةِ وَإِنْ مَاتَ عَنْهَا صَبِيٌّ وَضَعُ
حَمْلِهَا

Ҳомиладор хотиннинг илдаси, хоҳ озод, хоҳ канизак бўлсин
ва агарда хотиннинг ўн икки ёшга чиқмаган ёш бола эри
ўлган бўлса ҳам туғмоғидир ва борди-ю, чала туғса ҳам илдаси
тамом бўлмай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلِمَنْ حَبَلَتْ بَعْدَ مَوْتِ الصَّبِيِّ عِدَّةُ الْمَوْتِ

Ёш бола эри ўлгандан кейин ҳомиладор бўлган хотинга эри
ўлган хотиннинг илдасидур. Озод хотинга тўрт ойу ўн кун
ва чўрига икки ойу беш кундирким, юқорида баён этилганди.
Эри ўлгандан кейин балоғатга етган хотин икки йилдан

камроқда туғса, иддаси тамом бўлгай. Чунончи, "Темиртоший"да мазкурдир. Лекин "Хулоса"да, албатта, идда эри ўлгандан кейин ҳомиладор бўлган хотинга ўлимнинг иддасидир, яъни тўрт ойу ўн кундур.

وَلَا نَسَبَ فِي وَجْهِهِ

Ўлган ёш болага насаб ҳар икки суратда собит бўлмагай, яъни хотиннинг ҳомиласи ўн икки ёшга етмаган эри ўлмасдан илгари собит бўлганда ва ҳам ёш бола эри ўлгандан кейин хотинга ҳомила пайдо бўлганда, насаб ёш боладан собит бўлмагай, яъни ул ёш боланинг боласи деб ҳукм қилинмагай. Зероки насаб собит бўлишнинг озроқ муддати ўн икки йилдир ва ул бола ўн икки ёшга етмабдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَا مَرْءَ الْفَارِ لِلْبَايِنِ أَبَعْدُ أَجَلَيْنِ

Эрнинг маразу-л-мавтида, яъни ўлим касалида талоқи бойин қилиниб, иддаси тамом бўлмасдан илгари эри ўлган хотиннинг иддаси икки иддадурким, бири уч ҳайз, иккинчи идда тўрт ойу ўн кундурки, бу икки идданинг қайси бири узоқроқ бўлса, ўша иддада ўтиргай. Масалан, ҳайз кўрадиган хотин бўлса, уч ҳайз кўриши зарур эрди, ул уч ҳайзни тўрт ой ва ўн кун ичида кўриб тамом қилолмаса, эри ўлгандан кейин уч ҳайзи комилни кўргандан сўнг иддаси ўтгай. Аммо уч ҳайзни тўрт ой ва ўн кундан кам кунда кўрса, тўрт ойу ўн кун идда сақлагай.

وَلِلرَّجْعِيِّ مَا لِلْمَوْتِ

Яна эрнинг ўлим касалидаги талоқи ражъий учун ўлмоқ иддаси бўлгайким, ул тўрт ойу ўн кун эрди би-л-ижмоъ, яъни би-л-иттифоқ.

وَلَمَنْ أَعْتَقَتْ فِي عِدَّةٍ رَجْعِيٍّ كَعِدَّةِ حُرَّةٍ

Чўри талоқи ражъийнинг иддасида озод қилинса, унинг иддаси озод хотиннинг иддаси кабидир. Ҳар вақтики, озод қилинган ёш чўрини талоғи ражъий қилинса, унинг иддаси

бир ярим оидир. Агар ўша ёш чўри ҳайз кўрса, унинг иддаси икки ҳайз бўлгай. Агар ул чўри озод қилинса, иддаси уч ҳайз бўлгай. Агар унинг иддаси тамом бўлмасдан эри ўлса, иддаси тўрт ойу ўн кунга айлангай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَفِي عِدَّةٍ بَايِنٍ أَوْ فِي مَوْتٍ كَامَةٍ

Талоқи бойин иддасида ё ўлмоқ иддасида ўтирганда озод бўлган канизакнинг иддаси озод қилинмаган чўрининг иддасига ўхшашдир.

وَ آيَسَةُ رَأَتْ الدَّمَ بَعْدَ عِدَّةِ الْأَشْهُرِ تَسْتَأْنَفُ بِالْحَيْضِ

Ҳайз кўришдан ноумид бўлган хотин, яъни эллик бешга кирган хотиндир, фатво ушбугадир, ой ҳисобининг иддаси ўтгандан кейин ҳайз кўрса, иддасини қон кўрган кунидан бошлаб ҳисоб қилгай. Уч ҳайз кўргандан кейин иддаси ўтгай, илгариги ўтган кунлари ҳисобланмагай.

كَمَا تَسْتَأْنَفُ بِالشُّهُورِ مَنْ حَاضَتْ حَيْضَةً ثُمَّ آيَسَتْ

Шунга ўхшаш ҳайз кўрадиган хотин ой ҳисоби бирла идда сақлагай. Иддаси тамом бўлмасдан илгари бир ё икки ҳайз кўргандан кейин ойисаликка айланса, яъни қон кўришдан ноумид бўлиб қолса, ойисаликка айланган кундан бошлаб уч ой идда сақлагай.

وَ عَلَي مُعْتَدَةٍ وَطُئَتْ بِشُبْهَةِ عِدَّةٍ أُخْرَى وَ تَدَاخَلَتْ

Талоқ учун ё фасх учун, яъни балоғатга етгандан кейин ўз ихтиёри бирла жуфтликни қабул қилмай, никоҳни бузгани учун ё эри ўлгани учун идда сақлаб турган вақтда шубҳа бирла жимоъ қилинса, жимоъ қилинган кунидан бошлаб қайтадан идда сақлаш вожиб бўлгай ва бул икки идда бир-бирларига киргайлар.

فَإِذَا تَمَّتِ الْأُولَى انْقَضَى بَعْضُ الثَّانِيَةِ

Бас, ҳар вақтики, аввалги идда тамом бўлса, кейинги идданинг ҳам баъзиси ўтгай. Идданинг қолганини тамом қилиш хотинга вожиб бўлгай.

وَ عِدَّةُ النِّكَاحِ الْفَاسِدِ عَقَبَ تَفْرِيقِهِ أَوْ عَزْمِهِ تَرْكُ الْوَطَى

Фосид никоҳ тўғрисида бўлган идданинг бошланиши ўлим бирла ё қозининг ҳукми бирла ажралгандан кейиндир, ё эр ул хотинни жимоъ қилмасликни қасд қилгандан кейиндир. Масалан, эр хотинга айтгай: "Сени жимоъ қилмасликка қасд қилдим", ё "Уни жимоъ қилмасликка қасд қилдим," деб. Чунончи, "Кирмоний"да мазкурдир.

وَ تَنْقِضِي الْعِدَّةَ وَإِنْ جَهَلْتِ

Идда ўтгай, яъни никоҳ тўғрисида бўлган ё жимоъ тўғрисида бўлган идда ўтгай, борди-ю, хотин идда сабаби талоқданми ё булардан бошқа нарсаларданми эканлигини билмаса ҳам. Масалан, хотиннинг фосид никоҳ бирла никоҳланган эри узоқ сафарда бўлиб, ўша жойда ўлса, унинг ўлганининг хабари хотинга эшитилганда унинг ўлган кунидан бошлаб ҳисоб қилинганда, тўрт ойу ўн кун ўтган бўлса, ўша вақтдаёқ иддаси ўтгай.

وَ إِنْ نَكَحَ مُعْتَدَّتُهُ مِنْ بَإَيِّنٍ وَ طَلَّقَ قَبْلَ الْوَطَى يَجِبُ عَلَيْهِ مَهْرٌ تَامٌ وَ عِدَّةٌ مُسْتَقْبَلَةٌ

Агар бир эр ўзининг талоқи бойин бирла талоқ қилиб, иддаси тўлмаган хотинини яна ўзи никоҳласа ва яна ўша хотинни жимоъ қилмасдан илгари талоқ қилса, бутун (тўлиқ) маҳр бериш вожиб бўлгай ва яна қайта бошдан идда сақламоқ вожиб бўлур. Аввалги талоқдан кейинги идданинг ўтгани ҳисоб қилинмагай.

وَ لَا عِدَّةَ عَلَى ذِمِّيَّةٍ طَلَّقَهَا ذِمِّيٌّ

Зиммия хотинга ё китобийяга идда сақламоқ вожиб бўлмагай. Агар зиммия хотинни зиммий талоқ қилса ё зиммий ўлса, агар уларнинг эътиқодларида идда ўтириш бўлмаса, идда

сақламоқ вожиб бўлмагай. Аммо мусулмон киши зиммия хотинни талоқ қилса, ул зиммияга идда сақламоқ вожиб бўлгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَا حَرْبِيَّةٌ خَرَجَتْ إِلَيْنَا مُسْلِمَةً

Яна дору-л-ҳарбдан (жанг майдонидан) дору-л-ислом (мусулмон юрти)га муслима, ё зиммия, ё мустаъмина, яъни омонлик талаб қилиб турган хотин чиқса, мазкурларнинг ҳаммасига ҳам кофир эрларидан жудо бўлиш сабаби бирла идда сақламоқ вожиб бўлмагай.

إِلَّا الْحَامِلُ

Фақат ҳомиладор бўлсалар, туққунча, хоҳ зиммия хотин бўлсин, яъни жазм бермоқни қабул қилган хотин бўлсин, хоҳ харбия, яъни мусулмонлар бирла уруш қиладурган кофир хотин бўлсин, идда сақлаш вожиб бўлгай. Ҳарбий деб душман жангини айтур.

وَتُحَدُّ مُعْتَدَّةُ الْبَايِنِ وَالْمَوْتِ كَبِيرَةً مُسْلِمَةً بِتَرْكِ الزَّيْنَةِ

Талоқи бойин иддасидаги балоғатга етган муслима хотин ва ўлим иддасидаги болиға мусулмон никоҳ неъматининг заволят топгани жиҳатидан зийнат бўлган нарсаларни тарк қилмоқ бирла мотам тутиб, қайғу тортгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ул иддаи бойиннинг сабаби талоқ қилмоқ бирла ё ийло бирла, ё лиён бирла, ё бошқа тариқа жудо бўлмоқ бирла бўлгай. Чунончи, "Китобу-л-Машориъ"да мазкурдир.

وَلْيُبْسِ الْمَرْغُفَرِ وَالْمُعْصَفَرِ

Яна иддада заъфарон ва усфурга бўялган кийимни киймай ўтиргай. Усфур "айн" ва "фо" ҳарфларининг зиммаси билан ёзилгайки, унинг бирла кийим ва бошқа нарсалар бўялгай, чунончи, "Ахтар" китобида мазкурдир.

وَالدُّهْنِ وَالْحِنَاءِ وَالطَّيْبِ وَالْكُحْلِ إِلَّا بِعُذْرٍ

Яна сочларини ва қошларини мойламоқни ва ҳино қўйишни ва хушбўй нарсаларни аъзосига ва кийимига суртишни ва сурма тортишни тарк қилиб, мотам тутгай. Фақат узри бўлгани сабабли бу баён қилинган нарсаларни тарк қилмай истеъмол қилса, дуруст бўлгай. Масалан, ул идда сақлаётган хотин бечора бўлса, бўялган бир кийимидан бошқа кийими бўлмаса, уни кийиши дурустдир. Ё боши оғриси, сочига ёғ суртиши дурустдир, ё кўзи оғриси, кўзига сурма тортиши дурустдир, ё кўзига сурмани муолажа учун қўйган бўлса, ё сочига ёғ суртишни одат қилган бўлса, зарари йўқ. Ё сочини тароқнинг ораси очиқ тиши бирла қичиганлигини йўқотиш учун тараса, бу вақтда зарари йўқдир. Аммо тароқни майда тишли тарафи бирла сочини тараш зийнат ва ясанмоқ учундир, бас, тарамоқ ҳалол эмас. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир. Бу баён қилинган нарсалардан мазкура хотиннинг манъ қилинганлиги икки ваядандир. Бу икки сабабнинг бири — никоҳ неъматини йўқ бўлганига қўйиб, ғусса тортишдир. Иккинчиси — бу зийнатлар хотинни эркакка қизиқтириб чақирадиргандир ва ул хотин эрга тегишдан манъ қилингандир. Бас, мазкур бўлган зийнатлардан қочгай ва ўзини эҳтиёт қилгай, токи бу зийнатлар ҳаромга васила бўлмасин. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир. Васила деб шу нарсани айтилулки, анинг бирла киши бошқага яқинлик ҳосил қилса.

لَا مُعْتَدَّةٌ عَتَقٍ وَ نِكَاحٍ فَاسِدٍ

Хожаси ўлгани сабабли ё озод қилгани сабабидан иддали канизак, яъни умму валад ва фосид никоҳ бирла никоҳланиб, ундан жудо бўлиб, иддали бўлган хотинлар мотам тутиб ўтирмагайлар. Зероки иккаласига ҳам никоҳнинг неъматини йўқ бўлмабдур, токи мотамни ошкора қилсалар, яъни иккаласига ҳам ҳақиқатан никоҳнинг неъматини йўқдирки, мотам тутиб ўтирсалар. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

وَلَا تُخَطَّبُ مُعْتَدَّةٌ إِلَّا تَعْرِضًا

Идда сақлаб ўтирган хотинга ошкора совчи қўйилмагай. Фақат таъриз, яъни ишора ва киноя бирла гапирса зарари йўқ. Аммо талоқи ражъийдан идда сақлаган хотинга на равшан,

ва на очиқ сўз бирла, ва на киноя сўз бирла совчи қўйилмағай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَا تَخْرُجْ مُعْتَدَّةَ الرَّجْعِي وَالْبَايِنِ مِنْ بَيْتِهَا أَصْلًا

Талоқи ражъий иддасидаги ва талоқи бойин иддасидаги хотин на кеча ва на кундуз уйидан асло чиқмағай, башарти балоғатга етган озод хотин бўлса. Ва аммо канизак бўлса, ҳазрати Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳдан шулки, хожасидан бежавоб уйидан чиққай ва шунга ўхшаш балоғатга етмаган хотин ҳар вақти ки, талоқи ражъий бўлса, ул уйидан чиқмас, фақат эрнинг жавоби бирла чиқса бўлур, чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир. Китобийя хотин сабийя, яъни балоғатга етмаган хотин ўрнидадир. Чунончи, "Қозихон"да мазкурдир. Жинни хотин, маътуҳ хотин ва зиммия хотин балоғатга етмаган хотин ўрнидадир, яъни уйидан чиқиш тўғрисида сабийи ҳукмидадир. Чунончи, "Китоб ул-ихтиёр"да мазкурдир. Маътуҳ мафъулнинг вазнида беақл ва беҳушки, гоҳо девона кишига ўхшаб гапиргай, гоҳо ақлли одамга ўхшаб гапиргай. Чунончи, луғатларда мазкурдир.

وَتَخْرُجُ مُعْتَدَّةُ الْمَوْتِ فِي الْمَلَوْنِ وَتَبِيتُ فِي مَرْثِلِهَا

Ўлим иддасидаги хотин уйидан тирикчилик учун чиқиши мумкин. Чунки унинг нафақаси йўқдир. Хотиннинг ўзига эридан берилган жойда кундузида ва кечасида ётгай.

وَتَعْتَدُ فِي مَرْثِلِهَا وَقْتَ الْفِرْقَةِ وَالْمَوْتِ

Талоқ қилинган хотин эридан ажралган вақтидаги жойида идда сақлағай ва эри ўлган хотин эри ўлган вақтда истиқомат қилиб турган жойида идда сақлағай.

إِلَّا أَنْ تُخْرَجَ

Агар хотин беихтиёр чиқарилса, ўтирган ҳовлиси ўзига кифоя қилмайдиган бўлиб, меросгирлар ўз насибаларини олиб, торлик қилган жиҳатидан ё ориятли ер бўлса, ё ойлик ижарага олинган бўлса, бу уйдан чиқар. Аммо узоқ муддатга ижарага

олинган ҳовли бўлса, унда бу уйдан чиқмагай. Чунончи, "Муҳит"да мазкурдир.

أَوْ خَافَتْ تَلَفَ مَالِهَا أَوْ الْإِنْهَادَ

Ё ўша идда сақлаб ўтирган жойида молининг нобуд ва зое бўлишидан қўрқса, ё ул жойининг бузилиб кетишидан қўрқса ва агар идда сақлаган хотин ўликнинг ҳолини тасаввур қилиб, қўрқиб, ақли кетадирган бўлса, у ердан чиқмоғи муносибдир, чунончи "Қозихон"да мазкурдир.

أَوْ لَمْ تَجِدْ كِرَاءَ الْبَيْتِ

Ё ўтирган ери ижаралик бўлса, унинг ижара ҳақини тополмаса, ул уйдан чиққай. Ҳар вақт уйидан чиқса, қайси жойни хоҳласа, ўша ерга боргай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَا بُدَّ مِنْ سِتْرَةٍ بَيْنَهُمَا فِي الْبَايِنِ

Талоқи бойинда идда сақлаган вақтда эр бирла хотиннинг ўртасида парда бўлиши лозимдир.

وَإِنْ ضَاقَ الْمَنْزِلُ عَلَيْهِمَا فَلَاوَلَى خُرُوجُهُ

Агар эр бирла хотиннинг иккаласига жой танг бўлса, эрнинг чиқмоғи яхшироқдир ва хотиннинг чиқиши ҳам жоиздир. Эр ва хотин иккаласи ораларига парда тутмай, бир жойда туришлари жоиз эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَكَذًا مَعَ فَسْقِهِ

Шунга ўхшаш ва яхшироқдир эрнинг хотин турган жойдан чиқиши, агар эр зинодан ўзини тортмайдиган фосиқ бўлса, ундан қўрқилса, ул фосиқ бошқа жойга чиққай. Чунончи, "Кофий"да, "Ҳидоя"да ва "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир. Зероки эрининг жойида хотиннинг туриши вожибдир. Аммо эрнинг ўша ерда туриши вожиб эмас, мубоҳдир. Вожибнинг рияясини қилмоқ яхшироқдир. Чунончи, "Иноя"да мазкурдир.

وَ حَسَنٌ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَهُمَا قَادِرَةً عَلَى الْحِيلُولَةِ

Қози эр бирла идда сақлайдиган хотин орасига жимовдан ва бошқадан қайтариб туриш учун қудрати стадиган ишончли ва қари хотинни қўйиши яхшироқдир.

وَلَوْ أَبَانَهَا أَوْ مَاتَ عَنْهَا فِي سَفَرِهَا فَإِنْ كَانَ بَعْدُهَا عَنْ
مَصْرُهَا أَوْ مَقْصَدِهَا مَسِيرَةً سَفَرٍ وَعَنْ الْآخِرِ أَقْلٌ تَتَوَجَّهَ
إِلَيْهِ

Агар эр хотинни талоқи бойин қилса ё эр ва хотин сафарда бўлган вақтларида эр ўлса, ул хотин қарагай, агар ўзининг шаҳридан ё боришга қасд қилган шаҳридан бирининг узоқлиги уч кеча-кундузлик йўл бўлса ва иккинчисининг узоқлиги уч кеча-кундузлик йўлдан озроқ бўлса, ул хотин йўлнинг озроқ тарафига равона бўлгай. Ўша ерга бориб, хоҳ ул яқин тараф шаҳар бўлсин, хоҳ боришга қасд қилган жойи бўлсин, ўша ерда идда сақлагай.

وَإِلَّا خَيْرٌ

Агар бу икки мавзёнинг бир-биридан узоқ ва яқинлигининг фарқи ва тафовути бўлмаса, ушбу тариқаким, иккаласи сафар муддатидан узоқ бўлса ё сафар муддатидан кам бўлса, хотин ўз шаҳрига қайтишга ё қасд қилган жойига қайтишга ихтиёрликдир, яъни хоҳлаганига қайтгай. Чунончи, "Жомиъур-румуз"да мазкурдир.

مَعَهَا وَلَيْهِ أَوْ لَا

Сафар қилганда, хоҳ у билан маҳрами бўлсин, хоҳ бўлмасин,

وَالْعَوْدُ أَحْمَدُ

Ўз шаҳрига ва ўз ватанига ҳар икки суратда ҳам ўзининг жойида идда сақлаш учун қайтмоқ яхшироқдир.

Аммо агарда талоқ қилинган мавзеъ ё эр вафот этган жойнинг идда сақлашга салоҳияти бўлса, ул хотин ўша ердан иддаси чиққунча чиқмагай. Хоҳ маҳрами бўлсин, хоҳ маҳрами бўлмасин, иддаси тамом бўлгандан кейин чиққай ва бу қавл (сўз) ҳазрати Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, чунончи "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

وَإِنْ كَانَتْ فِي مَصْرٍ تَعْتَدُ ثَمَّةً

Агар хотин талоқ қилинган жой ё хотиннинг эри ўлган жой шаҳар бўлса, яъни намози жумъа ўқиладирган мавзеъ бўлса, борди-ю қишлоқ бўлса ҳам, ўша ерда идда сақлагай.

ثُمَّ تَخْرُجُ بِمَحْرَمٍ

Идда тамом бўлгандан кейин маҳрами бирла идда сақлаб турган еридан чиққай, яъни маҳрами билан ватанига йўл олгай, валлоҳу аълам би-с-саваб.

БУ ФАСЛДА ФАРЗАНДНИ ТАРБИЯ ВА ПАРВАРИШ ҚИЛИШ ОНАГА ТЕГИШЛИ ЭКАНЛИГИНИНГ БАЁНИ

الْحَضَانَةُ لِلْأُمِّ بَلَا جَبْرَها طَلَّقَتْ أَوْ لَا

Ёш болани парвариш қилиш ва у болага сут эмизиш онасига тегишлидир. Лекин жабр қилинмагай, яъни боланинг онаси парвариш қилишни ихтиёр қилса, ундан бола зўрлик билан олинмагай ва ё парвариш қилишга ва эмизишга қабул қилмаса, унга бола зўрлик билан топширилмагай. Хоҳ у хотин талоқ қилинган бўлсин, хоҳ талоқ қилинган бўлмасин, хоҳ ул жудолик талоқ бирла бўлсин, хоҳ ўлим бирла бўлсин, хоҳ бошқа сабаб бирла бўлсин. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Фақат ёш боланинг онаси тарбия қилишга муносиб ва лойиқ эмас, борди-ю, диндан қайтган бўлса, ё фожира, яъни фисқу фужур ишни қилиб, тўғри йўлдан чиқувчи бўлса ва омонат сақлайдиган бўлмаса, унга берилмағай. Чунончи, "Кофий"да мазкурдир.

ثُمَّ أُمُّهَا وَإِنْ عَلَتْ

Ундан кейин агар ёш боланинг онаси ўлган бўлса, ё болани тарбия қилишга қабул қилмаса, ё номаҳрам эрга тегиб кетган бўлса, ул онанинг онасига болани тарбия қилиш муносибдир, агар онанинг онаси ҳар қанча кекса бўлса ҳам.

ثُمَّ أُمُّ أَبِيهِ

Ундан кейин, яъни улар ўлиб кетган бўлсалар ё эмизишга қабул қилмасалар, тарбия қилиш боланинг отасининг онасига тегишлидир, агар боланинг отасининг онаси ҳар қанча кекса бўлса ҳам.

ثُمَّ أُخْتُهُ لَأَبٍ أَوْ أُمِّ ثُمَّ لَأُمِّ ثُمَّ لَأَبٍ

Ундан кейин агар улар ўлган бўлсалар ё болани тарбия қилишга қабул қилмасалар, улардан сўнг ота ва онанинг бир туғишган ҳамширасига парвариш қилиш ва эмизмоқ лойиқдир. Ундан кейин, яъни ҳамшира ўлган бўлса ё укасини парвариш қилишга қабул қилмаса, болани танҳо ота бир ҳамширасига тарбият қилишга бериши муносибдир.

ثُمَّ خَالَتُهُ كَذَلِكَ

Ундан кейин, яъни бола отасининг бир ҳамшираси ўлгандан кейин ё қабул қилмагандан сўнг ул болани холаси тарбия қилишда ҳамширасига ўхшашдир. Ундан кейин болани онасининг она бир бўлган ҳамширасига тарбия қилиш муносибдир. Ундан кейин болани онасининг ота бир бўлган ҳамширасига парвариш қилиш муносибдир. Ундан кейин, яъни мазкурлар ўлгандан кейин ё қабул қилмагандан кейин болани холасининг қизига ҳам ушбу тарбияга ўхшаш парвариш қилиш лойиқдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

ثُمَّ عَمَّتْهُ كَذَلِكَ بِشَرَطٍ خُرَيْتُهُنَّ

Ундан кейин, яъни мазкур холаси ўлгандан кейин ё тарбия қилишга қабул қилмаса, ул болани аммаси тарбия қилиш борасида холасига ўхшашдир. Ундан кейин болани парвариш қилиш амманинг қизига муносибдир. Бу баён қилинган хотинларга мазкурларнинг озод бўлиш шарти бирла тарбия қилиш ҳақи собит ва муқаррардир.

فَلَا حَقَّ لَأَمَةٍ وَأُمٌّ وَلَدٍ

Чўрида ва муддабара, яъни хожаси ўлгандан кейин озод бўлишга хат берилган канизакнинг ва мукотаба, яъни бирмунча пул баробарига озод қилишга хат берилган канизакнинг ва умму валад, яъни хожадан туққан чўрига, бу мазкурларнинг ҳаммасига ёш болани тарбия қилиш, сут эмизиш ва парвариш қилиш ҳақи йўқдир. Лекин мазкурлар ҳар вақтики, озод бўлсалар, ҳурра (озод) хотинлардек бўлгайлар, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَالذِّمَّةُ كَالْمُسْلِمَةِ حَتَّى يَعْقَلَ دِينًا

Ёш болани парвариш қилиш борасида ул бола динни фаҳмлагунча зиммия хотин мусулмон хотинга ўхшашдир, ёш бола динни фаҳмлайдиган бўлгандан кейин ул зиммия хотиндан бола олингай, хоҳ қиз бўлсин, хоҳ ўғил бўлсин, кофирликни ўрганишдан омон қолмаслиги жиҳатидан, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкур.

وَبِنِكَاحٍ غَيْرِ مَحْرَمٍ سَقَطَ حَقُّهَا وَبِمَحْرَمٍ لَا

Ёш болани парвариш қилишга муносиб бўлган хотинларнинг ҳар қайсилари бўлсин, боланинг маҳрами бўлмаган бегона кишига никоҳланиш сабаби бирла улардан тарбия қилиш ҳақи соқит бўлгай. Қози ёш болани улардан хоҳлаган жойга қўйгай. Чунончи, "Муҳит"да мазкурдир. Аммо боланинг маҳрамига никоҳланиш сабаби бирла тарбия қилиш ҳақи соқит бўлмагай.

كَأُمِّ نَكَحَتْ عَمَّهُ وَ جَدَّةٌ جَدَّهُ

Масалан, боланинг амакисига теккан онага ўхшаш ва боланинг бобосига никоҳланган онасининг онаси ё отасининг онасига ўхшашким, буларга никоҳланиш бирла тарбия қилиш ҳақи соқит бўлмас.

وَيَعُودُ الْحَقُّ بِزَوَالِ نِكَاحٍ سَقَطَ بِهِ

Бегона кишига никоҳланганлиги сабабли хотиннинг соқит бўлган тарбия қилиш ҳақи ўша никоҳнинг йўқ бўлиши бирла ўзига қайтгай.

ثُمَّ لِلْعَصَبَاتِ عَلَى تَرْتِيبِهِمْ

Ундан кейин, яъни баён қилинган хотинлар йўқ бўлгандан кейин болани тарбия қилиш, меросдаги тартибларича, асабаларгадир. Бас, болани тарбия қилиш отаси гарданига қўйилур. Боланинг отаси бўлмаса, бобосининг гарданига қўйилур. Бобоси бўлмаса, ота бир ва она бир туғишган биродарига берилур. Ул бўлмаса, ота бир биродарига берилур. Ундан кейин уларнинг ўғилларига, ундан кейин амакига, яъни ул бўлмаса, унинг ўғлига болани парвариш қилиш гарданига қўйилур. Агар бир даражадаги ва бир мартабадаги қариндошлар кўп бўлсалар, бола парҳезгарроғига топширилур, парҳезгарликда баробар бўлсалар, қари ва ёши улўроғига топширилур. Чунончи, "Китоб ул-ихтиёр" ва "Жомиъу-р-румуз" да мазкурдир.

لَكِنْ لَا تُدْفَعُ صَبِيَّةٌ إِلَى عَصَبَةٍ غَيْرِ مُحَرَّمٍ كَمَوْلَى الْعَتَاةِ وَأَبْنِ الْعَمِّ

Лекин қиз бола номаҳрам жамоасига, яъни номаҳрам қариндошига тарбия қилишга берилмагай. Масалан, ул бола отасини озод қилган хожасига берилмагай ва ул бола амакисининг ўғлига ҳам топширилмагай.

وَلَا فَاسِقٍ مَّاجِنٍ

Яна ул бола фосиқ можин қариндошига ҳам топширилмағай, агар, борди-ю, ул фосиқ болага маҳрам бўлса ҳам, чунончи, "Кофий" китобида мазкурдир. Можин деб сўзда ва феълда бепарво, гуноҳдан ўзини тортмайдиган фосиққа айтилу, чунончи, "Муғриб" китобида мазкурдир.

وَلَا يُخَيْرُ طِفْلٌ

Маҳрам бирла ё номаҳрам қариндоши бирла туришда, хоҳ ул бола ўғил, хоҳ қиз бўлсин, қози муносиб одамга топширғай ва ёш болага ихтиёр қўйилмағай, то етти ёшга етгунча. Баъзи уламолар "Ҳақойиқ" китобида айтибдурлар: "Агарда ёш бола балоғатга етса, қариндошларидан хоҳлаганиникида туришнинг ихтиёри ўзига қўйилғай". Чунончи, "Ҳидоя"да ва "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَالْأُمُّ وَالْجَدَّةُ أَحَقُّ بِهِ حَتَّى يَأْكُلَ وَيَشْرَبَ وَيَلْبَسَ وَ يَسْتَنْجِيَ وَحَدَهُ

Ўғил болани ўзи ёлғиз таом егунча ва ўзи ёлғиз ичадиган бўлгунча ва ўзи ёлғиз кийим киядиган бўлгунча ва ўзи ёлғиз истинжо қилгунча, яъни ўзини тоза қилишда иштонини счишга ва ундан кейин боғламоққа қудрати стадиган бўлгунча онасининг онаси ё отасининг онаси тарбия қилишга лойиқроқдир. Чунончи, "Кирмоний"да мазкурдир. Ушбуни Абу Бакр Розий тақдир қилибдир, яъни мунжол (мўлжал) ва тахмин қилдилар тўққиз ёшга ва Хассоф мунжол қилдилар етти ёшга ва бу Хассоф, яъни Абу Бакр Аҳмад сўзларига фатво муқаррардир. Чунончи, "Хизона"да мазкурдир. Хассоф —ҳанафий мазҳаб донишманд олимнинг лақабларидир. Чунончи, "Мунтахаб"да мазкурдир.

وَبِالْبَيْتِ حَتَّى تَحِيضَ وَ عَنْ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ حَتَّى

تَشْتَهِي وَهُوَ الْمُعْتَمَدُ لِفَسَادِ الزَّمَانِ وَغَيْرُهُمَا حَتَّى تَشْتَهِي

Яна қиз болани ҳайз кўргунча тарбия ва парвариш қилишга онаси, у бўлмаганда онасининг онаси лойиқ ва муносиброқдир. Зероки қиз ўзи ёлғиз таом ейдиган ва ичадиган ва шунга ўхшаш нарсаларни қиладиган бўлгандан кейин ҳам хотинларнинг адабларини ўрганишга муҳтож бўлмай. Масалан, чарх йигирмоқ, таом пиширмақ, кир ювмоқ ва шунга ўхшаш нарсаларни хотинлардан ўрганишга қиз муҳтождир ва хотинлар буларни ўргатишга қодирроқдирлар. Қиз балоғатга етгандан кейин сақламоққа ва эҳтиёт қилишга муҳтож бўлмай. Фитна ва фасод пайдо бўлишдан қизни отаси сақлаш ва эҳтиёт қилишда кучлироқ ва йўл кўрсатадиганроқдир. Чунончи, "Ҳидоя"да ва "Иноя"да мазкурдир. Ривоят қилдилар Ҳишом Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳдан, ҳадди шаҳватга етгунча она бирла бобоси лойиқроқдир. Замона аҳли бузилган ва фасод бўлган жиҳатидан ул Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг сўзлари эътиборли ва эътимодлидир.

Она ва момодан бошқа тарбия ва парвариш қилишга лойиқ ва муносиб кишилар ҳамширалар, холалар ва аммалардир, қизни балоғатга етгунча парвариш қилиш уларга муносибдир. Ҳосили калом шуки, қиз ўзининг ҳадди шаҳватга етиб, нафсини иштаҳо ва орзу қилмоғининг эътибори йўқдир. Зероки унинг нафсининг иштаҳоси қоида қилинган эмас, яъни жамланган эмас ва эҳтиётланган эмас. Балки мажҳул ва номаълумдир. Шориҳ, яъни мулло Шамсуддин Қўҳистоний "Мухтасар"да "ҳатто таштаҳа"нинг ҳадди шаҳватга етгунча, деб маълум қилиб, баён қилишлари бул маънони йўқ қилмайдир. Зероки ҳадди шаҳватнинг маъноси эркаклар қизни кўрганда иштаҳа ва орзу қилмоқ ҳадди (чегараси)дир. Масалан, ўн бир ёшга етган қизни эркаклар кўрсалар, иштаҳа қилгайлар. Чунончи, "Ғаввос ул-баҳрайн"да мазкурдир.

وَلَا تُسَافِرُ مُطْلَقَةً بَوْلِدِهَا

Талоқ қилиниб, иддаси тамом бўлган хотин ўзининг боласини парвариш қилиш учун болани олиб ўзга шаҳарга сафар

қилмағай. Зероки онаси болани бошқа шаҳарга олиб кетишида боласидан жудо бўлиш жиҳатидан отасига зарари бордир. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

إِلَىٰ وَطَنِهَا الَّذِي نَكَحَهَا فِيهِ

Фақат хотин ул талоқ қилган эр бирла ўша ерда никоҳланган бўлса, боласи билан ул ерга сафар қилса бўлади.

وَهَذَا لِلْأُمِّ فَقَطْ

Бу бола бирла ватанига сафар қилмоқ онанинг ўзига хосдир. Онасидан ўзга тарбия қилиши вожиб бўлган кишилар никоҳланган бегона юртга болани олиб чиқмоғи жоиз эмас. Масъала, ҳар вақтики, сенга айтилса, болага онанинг отадан меҳрибонроқ бўлмоғида ҳикмат надур, ваҳоланки ул бола эр ва хотин иккаласининг сувидан пайдо бўлгай? Бас, жавоб шуки, онанинг суви кўкрагидан тўкилгай, ул жой эса дилга яқиндир, ул дил эса меҳрибонлик мавзёсидир ва муҳаббат жойидир. Шунинг учун она фарзандга меҳрибон бўлгай. Ва отанинг суви орқасининг устихонидан келгай ва ул сув келадиган жой дилдан узоқроқдирки, дил раҳмат ва шафқат мавзёсидир. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

Ва "Хулоса"да айтилибдур: "Бир хотин бешикка боласини боғлаб қўйиб уйидан чиқса, бола бешикдан тушиб ўлса, онасига ҳеч нарса тўламоқ лозим эмас, зероки ул болани онаси зос ва нобуд қилмабдур, бас, товон тўламагай". Шунга ўхшаш агар бир хотин уйидан чиқса, ундан кейин ўғри уйларидаги нарсаларини ўғирласа, ул хотин товон тўламагай. Чунончи, "Бахру-р-ройиқ"да мазкурдир. Бас, агар айтса: "Бола отага нисбат берилур, онага нисбат берилмагай, бунда ҳикмат нимадур? Масалан, Зайд Абдуллоҳнинг боласи дейилур, Зайнабнинг боласи дейилмагай". Жавоб айтилибдур: "Онанинг сувидан болада ҳусн пайдо қилинур, чунончи, семизлик, ориғлик, мўй ва гўшт ва бу нарсалар ҳамиша турмагай, балки йўқ бўлгай ва тағйир топгай ва кетгай. Эркакнинг сувидан эса устихон, пайлар ва бўғумлар пайдо қилинур ва бу нарсалар ўлгунча боладан йўқ бўлмагай. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир, валлоҳу аълам би-с-савоб.

БУ ФАСЛДА ТУҒИЛГАН БОЛА НАСАБИ МУҚАРРАР ВА ТАҒЙИН БЎЛИШИНING БАЁНИ

أَقْلَ مَدَّةِ الْحَمْلِ سِتَّةَ أَشْهُرٍ

Онанинг қорнида бола туришининг камроқ муддати кун саноғи бирла олти ойдир. Албатта бир юз йигирма кун жонни дамида қилмоқ учун бўлгай. Ва олтмиш кун аъзонинг, яъни баданларнинг маҳкам бўлмоғи учун бўлгай. Ҳаммаси олти ойда комил бўлгай, ушбудек ҳадисда бордир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Бас, никоҳ вақтидан ҳисоб қилинганда, ҳомиладор хотин олти ойдан камроқда туғса, насаб собит бўлмагай, никоҳдан илгари боланинг бўлганлиги жазм ва бегумонлиги жиҳатидан. Чунончи, "Кофий" китобида мазкурдир. Масалан, бир одам: "Агар Зайнабни олсам, ул талоқ бўлгувчи",— деса, ундан кейин уни олса, никоҳ қилинган кундан бошлаб ҳисоб қилинганда олти ойда ул хотин туғса, бас, ул бола анинг боласидир. Агар олти ойдан камроқда туғса, насаб собит бўлмагай, чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

وَ أَكْثَرُهَا سَنَتَانِ

Болани қоринда кўтармоқнинг кўпроқ муддати икки йилдир. Кўпинча ҳамл муддати, яъни боланинг она қорнида турмоғи тўққиз ойдир, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

فَيَثْبُتُ نَسَبُ وَلَدٍ مُّعْتَدَةِ الرَّجْعِيِّ وَإِنْ جَاءَتْ بِهِ لِأَكْثَرِ مِنْ سَنَتَيْنِ مَا لَمْ تُقَرَّرْ بِمُضَى الْعِدَّةِ

Бас, талоқи ражъий иддасидаги хотин боласининг насаби собит бўлгай. Агар, бордию, эридан ажралган вақтидан бошлаб икки йилдан зиёдароқ кунда туғса, модомики иддани ўтмоғида иқрор қилмаган бўлса, насаб собит бўлгай. Ҳар вақтики, бир киши хотин олса, хотин никоҳланган вақтдан бошлаб олти ойдан камроқда бола туғса, боланинг насаби собит бўлмагай, зероки боланинг бўлмоғи никоҳдан илгаридир. Бас, бола ул

кишидан бўлмагай, никоҳ бузилгай ва бекор бўлгай. Зероки кимики бўғоз хотинни никоҳлаб олса, унинг никоҳи жоиз эмас. Фақат зинодан бола кўтарган, яъни зинодан бўғоз бўлган бўлса, Имом Аъзам ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳнинг наздларида, никоҳ жоиз бўлгай. Ундан кейин ҳар вақтики, ушбу никоҳда ани жимоъ қилса, унга маҳр бериш лозим бўлур, зероки жимоъ қилмоқ никоҳнинг ичида бўлди. Чунончи, бу баён қилинган масъалалар "Жавҳарату-н-наййира"да ҳам мазкурдир.

فَيُثْبِتُ الرِّجْعَةَ

Бас, рижъот собит бўлгай, яъни эрнинг талоқдан қайтмоғи, яъни талоқдан қайтганлиги муқаррар бўлгай икки йилдан зиёда вақтда.

وَلَا أَقْلَ مِنْهُمَا لَا

Аммо икки йилдан камда туғса, талоқдан қайтмоғи муқаррар бўлмагай, насаб собит бўлгай, яъни ул туғилган бола эридан бўлганлиги муқаррар бўлгай.

وَمَبْتُوتَةٌ وَلَدَتْهُ لَا أَقْلَ مِنْهُمَا

Талоқи бойин бирла талоқ қилинган хотиннинг туққан боласининг насаби талоқи бойин қилган эридан собит бўлгай, агар ул хотин талоқ қилингандан кейин икки йилдан камроқда туғса, модомики идданинг ўтмоғида иқрор қилмаса, чунончи "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

لَا لَتَمَامِهَا

Икки йил тамом бўлганда туғса, эридан ажралгандан кейин ҳамл пайдо бўлганлиги гумон бўлган жиҳатидан насаб собит бўлмагай. Чунончи, "Ҳидоя"да ва "Кофий"да мазкурдир.

إِلَّا بِدَعْوَةٍ

Фақат ул хотиннинг эри: "Менинг болам",— деб даъво қилса, насаб собит бўлгай. Масалан, эр: "Ул бола менинг болам",—

деб даъво қилса, ул вақтда боланинг насаби ул кишиданлиги муқаррар бўлгай. Чунончи, "Ҳидоя"да ва "Кофий"да мазкурдир.

وَيُحْمَلُ عَلَى وَطِئِهَا بِشَبْهَةِ فِي الْعِدَّةِ

Ҳамл қилинур эр ва хотин иддасининг ичида насаб собит бўлмоғи гумон бирла жимоъ қилмоғига, яъни талоқи бойин иддасида жимоъ қилмоқ дуруст деб ё ўзимнинг хотиним, деб жимоъ қилган бўлгай, ё қўйиб юборганлиги ёдига келмай жимоъ қилган бўлгай. Бу суратларда икки йил ўтса ҳам валади зино бўлмагай, яъни ҳароми бўлмай насаб собит бўлгай.

فَإِذَا جَدَّ وَلَادَةً زَوْجَتِهِ تَثْبُتُ بِشَهَادَةِ امْرَأَةٍ

Бас, ҳар вақтики, эр мункир бўлса ўз хотинининг бола туғмоғига, яъни хотинининг туққан боласини "Мендан бўлган эмас",— деб инкор этса, ул хотин хоҳ муслима бўлсин ва хоҳ кофираи китобийя, хоҳ ҳурра (озод) бўлсин ва хоҳ чўри бўлсин, хотиннинг эридан туққанлиги бир одила хотиннинг гувоҳлик бермоғи бирла собит ва муқаррар бўлгай. Бас, "Бола мендан бўлган эмас",— деса, лиъон қилингайлар. Лиъоннинг маъноси лиъон фаслида баён қилинди.

Хотиннинг демаги ишорат қилур талоқ қилинмаган хотинга, бас, агар ани талоқ қилса ва борди-ю, талоқи ражъий қилса ҳам, ул хотиннинг туққанлигига гувоҳлик берилса ҳам, насаб собит бўлмагай хотиннинг бўғозлиги зоҳир ва маълум бўлса ё эр талоқ қилган хотинининг бўғозлигига иқрор қилса. Ва бу сўз Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида. Ва Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳнинг наздларида, бир хотиннинг гувоҳлик бермоғи бирла насаб собит бўлгай мутлақо, яъни хоҳ эр талоқ қилган вақтида хотинининг ҳомиладорлигига иқрор қилган бўлсин, хоҳ қилмасин, хоҳ бўғозлиги маълум бўлсин, хоҳ бўлмасин. Чунончи, "Қозихон"да мазкурдир.

Ҳар вақтики, иддалиқ хотин туғса, насаб собит бўлмагай, Имом Аъзам раҳматуллоҳнинг наздларида. Фақат хотиннинг туққанлигига икки эркак ё бир эркак ва икки хотин гувоҳлик бермоқлари бирла насаб собит бўлгай. Агар талоқ қилинганда ҳомиладорлиги зоҳир бўлса ё эр тарафидан иқрорлик бўлса, бас, бегувоҳ насаб собит бўлгай, ул хотин хоҳ талоқи бойин

ва хоҳ талоқи ражъий, ва хоҳ ўлгандан иддалик бўлса ҳам. Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

БУ ФАСЛДА ХОТИНГА НАФАҚА БЕРМОҚ ЭРГА ВОЖИБЛИГИНИНГ БАЁНИ

تَجِبُ النِّفَقَةُ وَالْكِسْوَةُ وَالسُّكْنَى عَلَى الزَّوْجِ وَلَوْ صَغِيرًا
لَا يَقْدَرُ عَلَى الْوَطَى لِلْعَرَسِ

Хотинига нафақа бериш, кийим бериш, яна истиқомат қилиб туришга жой бериш эрнинг устига вожиб бўлгай, яъни фарз бўлгай. Агар, борди-ю, эр ёш бўлиб, хотинини жимоъ қилишга кучи етмаса ҳам, ундай хотин учун мазкур нарсалар эрнинг устига вожиб бўлурки, у никоҳи саҳиҳ бирла никоҳланган бўлса

مُسْلِمَةً أَوْ كَافِرَةً كَبِيرَةً أَوْ صَغِيرَةً تَوْطَأُ بِقَدَرِ حَالِهَا

Хотиннинг нафақаси ва киядиган кийимлари ва турадиган жойи эрнинг гарданига вожибдир, ҳоҳ ул хотин муслима бўлсин, ҳоҳ кофира бўлсин, ҳоҳ балоғатга етган бўлсин, ҳоҳ сағира бўлса, жимоъ қилинур бўлса, яъни эр ва хотин кучлари ва ҳоллари етгунча жимоъ қилишга фи-л-жумла салоҳиятли бўлсалар ва фатво ушбугадир. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

فَفِي الْمُسْرَيْنِ نَفَقَةُ الْيَسَارِ وَفِي الْمُعْسِرَيْنِ نَفَقَةُ الْعَسَارِ

Бас, эр ва хотин икковлари бой бўлсалар, бойлик нафақасини бериш эрнинг гарданига вожиб бўлур ва эр ва хотин икковлари камбағал бўлсалар, фақирлик ва бечоралик нафақасини бермоқ вожиб бўлур.

وَفِي الْمُسْرِ وَالْمُعْسِرَةِ وَعَكْسِهِ بَيْنَ الْحَالَيْنِ

Эр бой бўлиб, хотин бечора бўлганда ва эр фақир бўлиб, хотин бой бўлганда бойлик бирла бечораликнинг ўртасидаги

нафақани бергайким, бойлик нафақасидан кам ва бечоралик нафақасидан баланд нафақа бериш вожиб бўлгай. Масалан, бойлар бир кунда тўрт танга харажат қилсалар ва бечоралар икки танга харажат қилсалар, хотинга уч тангалик нафақа бериш лозим бўлгай. "Хулоса"да айтилибдурки, хотинларнинг кийим кийиш муддати олти ойдир ва ёш болаларнинг кийим киймоқ муддати тўрт ойдир.

وَلَوْ هِيَ فِي بَيْتِ أَبِيهَا أَوْ مَرَضَتْ فِي بَيْتِ الزَّوْجِ

Агар, борди-ю, ул хотин отасининг уйида саломат бўлиб, эрнинг уйига келгандан кейин касал бўлса ҳам, эр нафақа бериши лозим бўлгай.

لَا لِنَاشِزَةٍ خَرَجَتْ مِنْ بَيْتِهِ بِغَيْرِ حَقٍّ

Хотин эрнинг уйидан бағайри ҳақ (яъни ноҳақ) ажралиш ва жудо бўлишни ихтиёр қилса ё эрини қўйнига киришдан қайтарса, нафақа бериш эрга лозим бўлмас.

وَمَحْبُوسَةٍ بِدَيْنٍ

Қарзи учун қамалган хотинга нафақа бериш вожиб эмас.

وَمَرِيضَةٍ لَمْ تُزَفَّ وَمَغْصُوبَةٍ كَرَهًا

Касал хотингаки, эрининг уйига юборилмаган бўлса, яъни никоҳлангандан кейин келин олиб бориб, эрининг уйига топширилган бўлмаса, нафақа бериш вожиб бўлмагай. Эрнинг қўлидан зўрлик билан хотини тортиб олинса, нафақа бериш вожиб бўлмагай. Зероки хотиннинг эр фойдасига сақланиб эҳтиёт бўлиб турмоғининг йўқ бўлиши эр тарафидан эмасдир. Аммо маҳри муажжални эр адо қилолмаган жиҳатидан хотин қабул қилмай чиқса, нафақа бериш эрга вожибдур.

وَحَاجَّةٍ لَا مَعَهُ

Эридан бошқа ҳаж қиладирган хотинга нафақа бериш вожиб эмас. Имом Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳдан ривоятдирки, ҳар вақтики, хотин ҳаж қилишни қасд қилса, эрнинг ул хотин

бирла ҳажга чиқмоғига амр қилинур, харажат қилиш хотинга амр қилинур. Ушбунинг ҳаммаси "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَلَوْ كَانَتْ مَعَهُ فَلَهَا نَفَقَةُ الْحَضَرِ لَا السَّفَرِ

Агар ҳаж қиладурган хотин эри бирла сафарда бўлса, бас, хотин учун уйдаги бериладиган нафақа вожиб бўлгай, сафардаги нафақаси лозим бўлмагай. Бас, уйдаги нафақадан зиёда харажат бўлса, хотиннинг молидан бўлгай, зероки ошиқча бўлган сарф ва харажат хотинга бўлган манфаатнинг баробаригадир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَا الْكِرَاءُ

Яна эрга киракашнинг ҳақини бериш лозим бўлмагай.

1270 وَ عَلَيْهِ مُوسِرًا نَفَقَةُ خَادِمٍ وَاحِدٍ لَهَا فَقَطْ

Бой эрга хотинининг бир хизматкори нафақасини бериш лозим бўлур. Бир хизматкордан зиёдасининг нафақасини бериш лозим эмас, борди-ю, хизматкор сағийра бўлса ҳам, хизматга қудрати етадиган бўлса ҳам. Бўздан кийим, масалан, кўйлак, иштон кийгизмоқлик хизматкорнинг нафақасига дохил бўлур. Мўйдан қилинган снглик кийим, этик ё кафш, маҳси олиб бермоқ хотиннинг эрига лозим эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ҳар вақтики, хотиннинг хизматкори бўлмаса, хизматкорнинг нафақаси учун эрга жабр қилинмагай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

لَا مُعْسِرًا فِي الْأَصَحِّ

Фақир ва бечора эрга хизматкорнинг нафақасини бериш лозим эмас асаҳ ривоятда, яъни дурустроқ ривоятда ва бу асаҳ ривоят Ҳасан раҳматуллоҳнинг ривояти ва Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳдандир. Зероки хизматкор зийнатнинг зиёда бўлиши учундир ва бу бойлик ҳолатда бўлгай. Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳ айтибдурларки, эрга хотин хизматкорининг нафақаси лозимдир. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَلَا يُفَرَّقُ بَيْنَهُمَا بِعَجْزِهِ عَنْهَا

Эр хотинга нафақа беришдан ожиз бўлгани сабабидан, яъни таом, кийим ва жой беришдан ожиз бўлгани сабабидан эр-хотин бир-бирларидан жудо қилинмагай. Бас, агар хотин эр бирла нафақа учун жангу жадал қилса, эрнинг жойи ва хизматкори сотилмагай, зероки улар ҳожати аслиййаларидандир ва ул ҳожати аслиййа қарзидан муқаддам ва илгаридир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَتُؤْمَرُ بِالِاسْتِدَانَةِ عَلَيْهِ وَاصْحَابُنَا لَهُ لَمَّا شَاهَدُوا
الضَّرُورَةَ فِي التَّفْرِيقِ لِأَنَّ دَفْعَ الْحَاجَةِ الدَّائِمَةِ لَا تَتَيَسَّرُ
بِالِاسْتِدَانَةِ وَالظَّاهِرُ أَنَّهَا لَا تَجِدُ مَنْ يُقْرِضُهَا وَعِنَاءُ
الزَّوْجِ فِي الْمَالِ أَمْرٌ مُتَوَهَّمٌ إِسْتَحْسِنُوا أَنْ يَنْصَبَ الْقَاضِي
قَائِمًا شَافِعِي الْمَذْهَبِ يُفَرِّقُ بَيْنَهُمَا (مِنْ شَرْحِ الْوِقَايَةِ)

Амр қилинур хотин эрнинг устидан ўз нафақаси учун қарз олмоғи бирла, яъни қози эрингнинг устидан нафақанг учун қарз олгин, деб хотинга амр қилгай, токи эри қарзини адо қилишга қудрати етарли бўлгандан кейин ўша қарзни бериб адо қилгай. "Мухтасар"нинг соҳиби "Шарҳи Виқоя"да айтдилар ва бизнинг асҳобларимиз, яъни Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг мазҳабларидаги асҳоблар заруриятини мушоҳада қилдилар, яъни кўрдилар одамларнинг бечора ва муҳтожлигини хотинининг нафақасидан ожиз бўлган сабабидан жудо қилмоқ тўғрисида. Зероки ҳамиша бўладирган ҳолатни қарз олиш билан даф қилмоқ муяссар ва осон бўлмагай. Ва зоҳирдир хотин нафақага қарз берадиган одам тополмаслиги ва эрнинг келадирган замонда ғаний ва бой бўлиши ваҳмлик бир ишдир. Бизнинг мазҳабда машойихларимиз қози ўрнига шофиъий мазҳаб бир одамни қўйишни яхши кўрдилар. Шундан кейин ул шофиъий мазҳаб киши эр ва хотинни бир-бирдан жудо қилгай, яъни зарур бўлган жиҳатидан ажратиб қўйгай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир.

وَمَنْ فُرِضَتْ لِعِسَارِهِ فَاَيْسَرَ تُمَمَّ نَفَقَةُ يَسَارِهِ اِنْ طَلَبَتْ

Бечора эрга фақирлик жиҳатидан ёки бечоралик вақтида қози тарафидан хотинига бечоралар нафақасидек нафақа бериш ҳукм қилинса, ундан кейин эр бой бўлса, қози эрга бойлик нафақасини тамом адо қилишга ҳукм қилгай, борди-ю, хотин бойлик нафақасини талаб қилса. Бас, эрнинг ҳолига ҳамма вақтда ҳам эътибор қилинур. Чунончи, "Кофий"да мазкурдир.

وَيَسْقُطُ فِي مَدَّةٍ مَضَتْ

Эрнинг бечоралик ё ғойиб бўлмоқ, ё қамалган сабаби бирла берилмаган, ўтиб кетган кунларининг нафақаси соқит бўлгай.

إِلَّا إِذَا سَبَقَ فَرَضُ قَاضٍ أَوْ رَضِيَ بِشَيْءٍ

Фақат ҳар вақтики, қози ўтган вақтлар учун тўлашни лозим қилса ёки бир таъйин қилинган нарсага эр ва хотин бир-бирларидан рози бўлса, бир ойда ё бир йилда нафақани тўламоқчи бўлиб, бунда нафақа эрдан соқит бўлмагай.

فَتَجِبُ لِمَا مَضَى مَا دَامَا حَيِّينِ

Бас, ўтган муддат учун қози ҳукм қилган нафақа ё ўзлари рози бўлган нафақа қачонки икковлари тирик бўлсаларгина вожиб бўлгай.

فَإِنْ مَاتَ أَحَدُهُمَا أَوْ طَلَّقَهَا قَبْلَ قَبْضِ سَقَطَ الْمَفْرُوضُ

Эр ва хотиннинг бири ўлса ё таъйин қилинган нафақани хотин олмасдан илгари эр хотинини талоқ қилса, қозининг ҳукми бирла соқит бўлгай ё эр ва хотиннинг ризолиги бирла таъйин қилинган нарса ўлим бирла ё талоқ бирла соқит бўлгай.

إِلَّا إِذَا اسْتَدَّانَتْ بِأَمْرِ قَاضٍ

Фақат ўлмоқ ва талоқ қилмоқ бирла ул таъйин қилинган нафақани хотин қозининг фармойиши билан қарз олган бўлса,

нафақа соқит бўлмагай. "Хулоса"да айтилибдурки, нафақа учун қарз олинган нарсанинг ўлмоқ бирла соқит бўлмоғида икки ривоят бордир. Саҳиҳ ривоят шулким, нафақа учун қарз олинган нарса соқит бўлмагай. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَلَا تُسْتَرَدُّ مُعْجَلَةً مُدَّةً مَاتَ أَحَدُهُمَا قَبْلَهَا

Эр ўзининг хотинига, масалан, бир йиллик нафақани илгари бериб қўйса, иккисидан бири йил тамом бўлмасдан илгари ўлса, қолган нафақа, хоҳ ул нафақа ҳозир бўлсин, хоҳ нобуд бўлган бўлсин, хотиндан қайтариб олинмагай.

وَنَفَقَةُ عَرَسِ الْقِنِّ عَلَيْهِ

Хотин олишга жавоб берилган, яъни хожаси жавоб берган холис қул хотинининг нафақаси ул қулнинг ўзига лозимдир.

وَيُبَاعُ فِيهَا مَرَّةً بَعْدَ أُخْرَى

Хотинининг нафақаси учун ул қул бир мартаба сотилгандан кейин яна иккинчи мартаба сотилгай. Масалан, хотиннинг нафақаси учун беш юз танга қарз жам бўлса, унинг учун ўша қул сотилгай. Ундан кейин яна хотиннинг нафақаси учун бўлган қарз йиғилса, ул қул яна сотилгай. Шундан кейин яна ул қул хотини нафақасининг қарзи йиғилса, яна сотилгай. Зероки нафақанинг лозим бўлмоғи мутажаддид бўлгай, яъни жадид ва янги бўладирган бўлгай вақт ўтиши бирла. Бас, кейиндан йиғилган нафақанинг қарзи янги пайдо бўлган қарзга ўхшашдир. Чунончи, "Адаб ул-қозий шарҳи"да ва "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَفِي دَيْنٍ غَيْرِهَا مَرَّةً

Қул нафақадан бошқа қарз учун бир мартаба сотилгай. Зероки бошқа қарз вақт ўтиши бирла янги бўлмагай. Бас, ҳар вақтики, қул маҳри учун бир мартаба сотилса ва ул қулнинг баҳоси маҳрига этишмаса, қолган маҳри қулнинг озод бўлмоғига қаратиб қўйилур, қул яна сотилмагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَتَجِبُ سَكْنَاهَا فِي بَيْتٍ لَيْسَ فِيهِ أَحَدٌ مِنْ أَهْلِهِ

Эрга хотиннинг жойини тайёрлаб бериш лозим бўлгайким, ул уйда эрнинг аҳлидан, яъни хотиннинг кундошидан ва эрнинг маҳрамларидан ҳеч ким бўлмагай. Масалан, эрнинг отаси ва ҳамшираси ул уйда бўлмагай. Ва бу калом огоҳ қилгувчидир, хотиннинг кундоши бирла ва эрнинг умму валади, яъни эрнинг ўз боласининг онаси бўлган канизаги бирла бир уйда ўтирмаслигига қудрати етгай, чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир. "Мултақий" китобида айтилибдурки, ухлаб ётувчи бўлган уйда хотинни жимоъ қилмоқ, ё қуянчиқ касалли киши беҳуш бўлиб ётган уйда жимоъ қилмоқ, ё ақлли ёш бола бўлган уйда жимоъ қилмоқ макруҳдир.

وَلَوْ وَلَدَهُ مِنْ غَيْرِهَا إِلَّا بِرِضَاهَا

Агар борди-ю, бошқа хотинидан туғилган ўз боласи бўлса ҳам, хотин у бирла туришни қабул қилмаса, алоҳида уй-жой қилиб бериш лозим бўлур. Хотин эрнинг аҳли бирла, яъни тегишли жамоати бирла туришга рози ва хурсанд бўлса, хотин учун алоҳида уй тайёрлаб бермоғи вожиб бўлмагай. Зероки турадиган уй хотин ҳақидир, унинг хурсандлигига мавқуф(боғлиқ)дир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَبَيْتٌ مُفْرَدٌ مِنْ دَارٍ لَهُ غُلُقٌ كَفَاهَا

Эрнинг ҳовлисида бир танҳо уйга, ул уйда қулфламоқ ва очмоқ учун хос эшиги бўлса мақсуд ҳосил бўлган жиҳатидан хотинга ул уй ёлғиз кифоя бўлур. Бунда ишорат шунгаким, ҳар вақт эр ул хотинни кундоши бирла ё ўз маҳрами бирла бир ҳовлида жамласа, ҳовлида кўп уйлар бўлса ва ҳар қайсиларига бир уй берса, бошқа жойни эрдан талаб қилишга қудрати етмагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَهُ مَنَعُ وَالِدَيْهَا وَلَدَهَا مِنْ غَيْرِهِ مِنَ الدُّخُولِ عَلَيْهَا لَا
مِنَ النَّظَرِ إِلَيْهَا وَكَلَامِهَا مَتَى شَاءُوا

Хотиннинг ота ва онасини ва яна бўлак эридан бўлган боласини хотини турган уйга киришдан манъ қилмоқ эрга тегишлидир, яъни мазкурларни хотини турган уйга киргизмай қайтаришга қудрати етгай. Аммо мазкурлар қизларини ва болаларини қайси вақт хоҳласалар, шу вақт онасини кўришларидан ва у билан сўзлашмоқдан қайтаришга эрнинг қудрати етмагай, зероки кўришиш ва сўзлашишда зарар йўқдир ва уларни қайтариш қариндошликни айиришдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَقِيلَ لَا يَمْنَعُ مِنَ الْخُرُوجِ إِلَى الْوَالِدَيْنِ وَلَا مِنْ دُخُولِهِنَّ عَلَيْهَا كُلُّ جُمُعَةٍ

Айтилибдур, яъни баъзи ривоятда эр хотинини ота-онасини кўриш учун чиқишдан манъ қилмагай. Яна ота-онасини ҳар жумъада қизининг уйига киришдан манъ қилмагай. Баъзи ривоятда мазкурларни кўриш ва сўзлашмоқдан манъ қилмагайлар. Мазкурларни куёвникига келиб ором олиб турмоқдан, албатта, манъ қилинур. Зероки куёвникида ором олиб туриш фитна бошламоқдир, яъни йўлдан чиқармоқдир. Чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир.

وَفِي مَحْرَمٍ غَيْرِهِمَا كُلُّ سَنَةٍ وَهُوَ الصَّحِيحُ

Яна ота ва онадан бошқа маҳрамларни ҳар йилда бир мартаба бориб кўрмоқдан ва ул маҳрамларнинг кириб кўришларидан эр қайтаролмагай ва бу қавл саҳиҳ сўздир.

وَيُفَرِّضُ نَفَقَةَ عَرَسِ الْغَائِبِ وَطِفْلِهِ وَابْنِهِ فِي مَالٍ لَهُ مِنْ جَنْسِ حَقِّهِمْ فَقَطْ

Қози шаҳридан ғойиб бўлган кишининг молидан унинг хотинига нафақа таъйин қилгай ва ёш болаларининг ва ота-онасининг нафақасини ҳам таъйин қилгай. Қози нафақа таъйин қилгай ғойибнинг ул молиданким, ўшал мол бул баён қилинганлар ҳақининг жинсидан бўлса, яъни ейдирган ва киядирган нарсаларидан бўлса ё тангалар, тиллолар бўлса.

Агар булардан бошқа молким, уни нафақага ва кийишга сарф қилиш учун сотишга ҳожати бўлса, ул молдан таъйин қилинмагай. Масалан, ғойиб бўлган кишидан қолган бугдойдан, ундан, нондан ва пулдан унинг хотинига ва ёш болаларига ота-онасига қози таъйин қилгай. Яна мазкурлардан бошқа ғойиб бўлган кишининг маҳрамларини, масалан, оға ва инилар ва аммаларга ўхшаш, буларга нафақалар таъйин қилинмагай. Зероки ул жамоаларнинг нафақаси қозининг ҳукми бирла вожиб бўлгай ва ғойибга эса ҳукм қилиб бўлмагай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

عِنْدَ مُودِعٍ أَوْ مُضَارِبٍ أَوْ مَدْيُونٍ إِنْ أَقْرَبَهُ وَبِالنَّكَاحِ

Мазкурларнинг моли, хоҳ бир одамнинг қўлида омонат турган бўлсин, хоҳ фойда — шерикка берилган кишининг қўлида бўлсин ё ғойибнинг қарздори қўлида бўлсин, агар бу уч кишининг бири иқрор қилса, яъни омонатдор: "Менда ғойибнинг омонат моли бор",— деб иқрор қилса ё молини фойда—шерикка олган киши: "Ғойибнинг менда шерикликка берган моли бор",— деб ё ғойибдан қарздор киши: "Ғойибдан қарзим бор",— деи иқрор қилса, яна хотин мол эгасининг никоҳида эканлигини иқрор қилса, яна бошқа қариндошлар, масалан, ота-онаси ва болалари ғойиб бўлган одамнинг насаби эканлигини иқрор қилсалар,

أَوْ عِلْمَ الْقَاضِي بِذَلِكَ

ёки бу хусусда қозининг ўзи бу баён қилинганларда ғойиб бўлган кишининг моли борлигини билса ва яна қозининг ўзи никоҳни ва насабни билса.

وَيُحْلِفُهَا أَنَّهُ لَمْ يُعْطِهَا النِّفْقَةَ وَيُكْفِّلُهَا لَا بِإِقَامَةِ بَيِّنَةٍ عَلَى النِّكَاحِ

Қози ғойибнинг хотинига қасамёд қилдиргайки, ғойиб бўлган эри албатта хотинга нафақа бермади, деб ва яна хотиндан кафил олингайки, агар ғойиб бўлган эр қайтиб келиб, молни талаб қилса, хотин унинг уҳдасидан чиқмоқ учун. Агар ғойибнинг молини омонат сақлаган киши, ё ғойибнинг молини

фойда — шерикка олган киши, ё ғойибдан қарздор киши ўша хотин ғойиб кишининг никоҳида эканлигини инкор қилсалар, хотин эрнинг никоҳида эканлигига гувоҳ ўтказмоғи бирла қози эрнинг устига нафақа беришни ҳукм қилмагай.

وَلَا إِنْ لَمْ يَخْلُفْ مَالًا فَأَقَامَتْ بَيْنَهُ لِيَفْرِضَ عَلَيْهِ وَ
يَأْمُرَهَا بِالْإِسْتِدَانَةِ

Яна қози хотин нафақа талаб қилган сабабидан ғойибнинг устидан хотинга нафақа беришни фарз қилмагай, агар ғойиб ўз манзилига мол қолдирмаган бўлса, нафақа беришни ҳукм қилмагай никоҳ маълум бўлмай, хотин: "Ғойибнинг никоҳидаман", — деб гувоҳ ўткарса, токи қози ғойиб бўлган киши устига нафақа беришни ҳукм қилиб ва ўша хотинга ғойиб бўлган киши устидан қарз олиб нафақа қилмоқда фармойиш, деб.

وَلَا يَقْضِي بِهِ

Яна қози ғойиб бўлган киши устига нафақа беришни таъйин қилмаганга ўхшаш хотинни ғойибнинг никоҳида деб ҳукм қилмагай.

وَقَالَ زُفَرٌ رَحِمَهُ اللَّهُ يَقْضِي بِالنَّفَقَةِ

Имом Зуфар раҳматуллоҳи алайҳ айтдилар бу тўғрида, яъни гувоҳ ўтказган тўғрисидаки, қози ғойиб эр устига нафақа беришни лозим қилиб, хотинга эр устидан қарз олиб, нафақа беришга ҳукм қилгай, бу тариқа ҳукмдан эрга асло зарар бўлмайдирган жиҳатидан, зероки эр сафардан қайтиб келгандан кейин мол қўйиб кетмаганлигига иқрор қилса, қозининг ҳукми ўз ҳолида қолгай. Агар эр иқрор қилмаса, хотиндан тўлатиб олингай.

لَا بِالنِّكَاحِ

Аммо никоҳнинг муқаррарлигига, яъни ғойибнинг никоҳида, деб қози ҳукм қилмагай.

وَ عَمَلُ الْقُضَاةِ الْيَوْمَ عَلَى هَذَا لِلْحَاجَةِ

Қозиларнинг амали бизларнинг замонимизда бу масъалада Имом Зуфар раҳматуллоҳнинг сўзлари бирладир, одамларнинг ҳожати бўлган жиҳатидан.

وَلَمُطَلَّقةِ الرَّجْعِيِّ وَالبَّائِنِ وَالمُفَرَّقةِ بِلَا مَعْصِيَةِ كَخِيَارِ
العِتْقِ وَالبُّلُوغِ وَالتَّفْرِيقِ لَعَدَمِ الكَفَاءَةِ النِّفْقَةِ وَالسُّكْنَى

Талоқи ражъий иддасида бўлган хотинга ва яна эридан бегуноҳ жудо бўлган хотинга, яъни гуноҳ ўзидан содир бўлмай қўйилган хотинга озод бўлган тўғридан ихтиёрли бўлиб ажралганга ўхшаш ва яна балоғатга етган жиҳатдан ихтиёрли бўлиб айрилганга ўхшаш ва яна қуфви, яъни ўзининг тенги бўлмаган жиҳатидан ажралганга ўхшаш, бу баён қилинган иддаларда бўлган хотинларга нафақа бериш ва ўтирадирган жой бериш эрга вожибдурким, эр ва хотин талоқ қилмасдан илгари ўтирган бўлсалар ва агар жой лозим қилинган бўлса, жой лозим бўлгай. Чунончи, "Нафақа" бобида:

مُعْتَدَةُ الرَّجْعِيِّ وَالبَّائِنِ لَا تَخْرُجُ مِنْ بَيْتِهَا

деб ишорат қилинган эрди, яъни талоқи ражъий ва талоқи бойин иддасида ўтирган хотин уйидан чиқмагай, деб. Бас, агар оз вақт уйида ўтирса ва андак замон уйидан чиқса, ул хотин носазовордир. Унга нафақа лойиқ эмасдир. Чунончи, "Қозихон"да мазкурдир.

لَا لِمُعْتَدَةِ الْمَوْتِ وَالمُفَرَّقةِ لِمَعْصِيَةِ كَالرَّدَةِ وَتَقْبِيلِ ابْنِ
الزَّوْجِ

Вафот иддасида бўлган хотинга ва ўзининг гуноҳи жиҳатидан эридан жудо қилинган хотинга нафақа бериш вожиб бўлмагай, муртадда бўлган, яъни динидан қайтган хотинга ўхшаш, борди-ю, муртадликдан қайтса ҳам, чунончи, "Жомиъу-р-ру-

муз"да мазкурдир. Яна хотин эрининг ўғлини ё эрининг отасини шаҳват бирла ўпмоқ, ё булар бирла ўз ихтиёрига зино қилганга ўхшаш. Ва бул ҳар вақтики, эрининг уйидан чиқса ва агар эрининг уйидан чиқмаса, бас нафақа вожиб бўлгай. Чунончи, бунга "Кифоя"да ишорат қилинибдур.

وَرَدَةُ مُعْتَدَةِ الثَّلَاثِ تُسْقَطُ

Уч талоқ иддасида бўлган хотиннинг динидан қайтмоғи нафақани соқит қилгай. Ва бул нафақа соқит бўлмоғи ҳар вақтики, хотин эрнинг уйидан чиқса ва агар эрнинг уйидан чиқмаса, нафақа лозимдир, чунончи, "Кирмоний"да мазкурдир.

لَا تَمْكِنُهَا ابْنُهُ

Уч талоқ иддасида бўлган хотин эрининг ўғлига ё эрининг отасига ўпмоққа ва зино қилмоққа бўйинсунмоғи бирла нафақани соқит қилмагай.

وَنَفَقَةُ الطِّفْلِ فَقِيرًا عَلَى أَبِيهِ

Бечора, ёш боланинг нафақаси касб қиладирган вақтгача отасининг гарданига вожибдир. Ул вақтда, яъни касб қилишга қудрати стадиган бўлганда болани отаси иш ўрганишга топширгай ва ул бола қилган касбидан нафақа бергай. Бас, ишни яхши қилишдан илгари у болага отаси ўз молидан нафақа бергай, чунончи "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

لَا يُشَارِكُهُ أَحَدٌ كَنَفَقَةِ أَبَوَيْهِ وَ عَرْسِهِ

Боланинг нафақасини беришда ҳеч ким отага шерик бўлмагай, яъни ёлғиз ўзига болани боқиш ва нафақа бериш вожибдир. Онасининг ва хотинининг нафақасини беришда ҳеч ким отага шерик бўлмагай, яъни отанинг ёлғиз ўзига болани боқиш вожибдир бу ота-онасининг ва хотинининг нафақасини берганида ҳеч ким шерик бўлмаганига ўхшаш.

وَلَيْسَ عَلَى أُمِّهِ اِرْضَاعُهُ إِلَّا إِذَا تَعَيَّنَتْ

Туққан боласини эмизиш онага вожиб бўлмагай. Фақат ҳар вақтики, эмизишга таъйин қилинган бўлса, онага боласини

ўзи эмизиши лозим бўлгай. Ушбу тариқаким, ул боланинг моли бўлмаса, отаси бой бўлмаса ё эмизадирган хотин бўлмаса, ё эмизадурган хотин бўлса ҳам, онасидан бошқанинг эмчагини олмаса, ё онасидан бошқа хотин болани олмаса, бу вақтда онаси эмдиришга зўрланур ва бу саҳиҳ қавл (сўз)дир. Чунончи, "Китобу-л-ихтиёр"да мазкурдир. Ва бу сўз Шайхайндан, яъни Имом Аъзам ва Имом Абу Юсуф раҳимаҳумуллоҳдан ривоятдир. Зоҳири ривоят шулдирким, боланинг онасини эмизишга зўрланмагай. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَيَسْتَأْجِرُ الْآبُ مَنْ تُرْضِعُهُ عِنْدَهَا

Ёш боланинг отаси эмизадирган хотинга ужра, яъни ҳақ бериб, боланинг онасининг олдида сақлагай. Агар боланинг отаси ўлиб, мерос қолган бўлса, эмизувчи хотиннинг ҳақини боланинг молидан бергай. Масалан, агар боланинг моли бўлмаса, отасининг молидан берилгай. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَلَوْ اسْتَجَرَهَا مِنْكَوْحَةً أَوْ مُعْتَدَةً مِنْ رَجْعِي لَتُرْضِعُهُ لَمْ يَجْزُ

Агар боланинг онасини эмизиш учун ижарага сақласа, яъни ҳақ бериб, ўзи туққан боласини ўзига эмиздирса, боланинг отасининг никоҳида бўлиб туриб, токи боланинг отаси қилган талоқи ражъий иддасида бўлган замонда ўз боласини эмизиши учун онасига ҳақ бериши дуруст эмас. Яна ўз боласини эмизгани учун онага ҳақ бериш лойиқ ва муносиб эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Талоқи бойиндаги онани боласини эмизиши учун ижарага сақламоқда икки ривоят бордир. Бас, зоҳири ривоятда онага эмизиш учун ижара бериш дуруст бўлгай. Ва Ҳасан раҳматуллоҳи алайҳнинг ривоятларида эмизиш учун ҳақ бериш жойиз бўлмайди. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Билгил Худойи таъолонинг:

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ

деган сўзи оналарга болаларини эмизишларини лозим қилди. Ундан кейин:

لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ

деган сўзи оналардан ва оталардан зарарни даф қилмоқни лозим қилди. Бас, агар она боласини эмизишга қабул қилмаса, боланинг отаси сут эмизадиргани ижарага олиш бирла боланинг онасига зўрлик қилмагай. Зероки зоҳиран шуки, онанинг қабул қилмагани эмизишдан ожиз бўлгани жиҳатидандир. Зероки она бўлмоқни меҳрибонлик қилмоғи далолат қилур онанинг эмизгиликдан тўхтатмаслигига, фақат эмизишдан ожиз бўлган жиҳатидан тўхтатгай. Бас, ҳар вақтики, болани эмизишга қадам қўйса, ҳақ талаб қилса, берилмагай. Зероки эмизишга унинг кучи етиши маълум бўлди. Бас, вожибни ҳосил қилмоқ узра (ҳақ) беришни лозим қилмагай. Асос шунгаким, шаръ сут бергувчига нафақадан бошқани лозим қилмабдир. Худойи таъоло айтди:

12 وَ عَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

деб. Бас, ҳар хотинким эридан нафақа олгай, ул манкуҳадор, яъни боланинг отаси никоҳидадир. Ва ул боланинг онаси талоқи ражъий иддасида ўтирган хотиндир, бошқа ҳеч нарса берилмагай сут эмизган жиҳатидан. Чунончи, "Шарҳи Виқоя"да мазкурдир.

وَلَا رِضَاعُهُ بَعْدَ الْعِدَّةِ

Аммо боланинг ўз онасини иддаси тамом бўлгандан кейин эмизиш учун ижарага сақламоқ дурустдир ё эрининг бошқа хотинидан бўлган болани эмизиш учун ижарага сақламоқ дурустдир. Бу ижарага сақламоқ, борди-ю, никоҳда турган ҳолда бўлса ҳам, зероки ул хотин болага ҳар важҳдан бегонадир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

أَوْ لِابْنِهِ عَنْ غَيْرِهَا صَحَّ

Ул болани ўз отаси эмизиш учун ижарага сақламоғи дуруст бўлган суратларда бегона хотинлардан лойиқроқ ва муносиброқдир. Зероки болани ўз онаси эмизмоғи ёш болага манфаатлироқдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَهِيَ أَحَقُّ مِنَ الْأَجْنَبِيَّةِ إِذَا طَلَبَتْ زِيَادَةَ أَجْرِ

Фақат она болани эмизиш учун лойиқроқ бўлмагай, борди-ю, бошқа хотинларга нисбатан эмизиш учун ҳақ олишни ошиқча талаб қилса. Бас, ул вақтда болани бегона хотинга бериш отага тегишлидир.

وَنَفَقَةُ الْبِنْتِ بِالْغَةِ وَالْإِبْنِ زَمْنًا عَلَى الْآبِ خَاصَّةً وَبِهِ
يُفْتَى

Эрга берилмаган, балоғатга етган қизнинг нафақаси ва узоқ вақтдан бери касал бўлиб ётган катта ўғилнинг нафақаси хоссатан (махсусан) отанинг гарданига вожибдир, онага вожиб эмас ва ушбу сўзга фатво берилур. "Замин" деб арабда неча замон касали узайган киши айтилуру. Чунончи, "Муғраб" китобида мазкурдир. Ё икки оёғи билан юролмайдиганга айтилуру. Чунончи, "Муҳаззаб" китобида мазкурдир ва ушбуга ишорат қилинибдур "Талаба" китобида. Ва бунда ишорат шунгадирким, касб қилишдан ожиз бўлган ўғилнинг нафақаси отасига лозимдир. Бас, касб қилмоқдан ожиз бўлган ўғилга маътуҳ, яъни гоҳо ҳуши кетиб, жиннига ўхшаб гапириб ва гоҳо ҳушёр одамдек сўзлайдиган киши ҳам дохил бўлгай ва титроқ киши ҳам дохил бўлгай. Яна касб қилишга кучи етмайдиган тандуруст киши ва ўқишга машғул бўлиб, касб қилолмайдиган илм толиби, буларнинг ҳаммасининг нафақаси ота гарданига лозимдир. Ва толиби илмнинг нафақаси, ҳар вақтики, илмга рўшдлик бўлса, отасига лозимдир. Чунончи, "Хулоса"да мазкурдир.

وَعَلَى الْمُسَرِّيسَارِ الْفِطْرَةُ نَفَقَةُ أَصُولِهِ الْفُقَرَاءِ بِالسُّوِيَةِ
عَلَى الْإِبْنِ وَالْبِنْتِ

Садақаи фитрда эътибор қилинган ғанийлик бирла бой бўлган кишига, яъни ҳожати аслиясидан зиёда моли икки юз танга миқдори бўлган кишига бечора отасининг ва онасининг, бобосининг ва момосининг нафақаларини бериш вожибдир. Фақир ота ва онанинг, бобо ва момонинг нафақалари ўғил ва қизнинг ҳар иккисига баробар вожибдир, борди-ю, бирларининг давлатлари зиёда бўлганда ҳам. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَيُعْتَبَرُ فِيهَا الْقُرْبُ وَالْجُزْئِيَّةُ لَا الْإِرْثُ

Аёлларнинг, яъни ушбу баён қилинганларнинг нафақаси вожиб бўлмоғи тўғрисида яқинлик эътибор қилинур. Ва жузъ бўлмоқлик, мерос олмоқ эътибор қилинмайдир.

فَفِي مَنْ لَهُ بِنْتُ وَابْنُ ابْنٍ عَلَى الْبِنْتِ

Масалан, бечора одамнинг бир бой қизи бўлса, ўғлининг ўғли ҳам бой бўлса, онага нафақа бериш қизга вожиб бўлмай, борди-ю, меросдан баробар тегса ҳам, ўғлининг ўғлига вожиб бўлмамай, зероки ул қиз отага яқин бўлгани учун унга вожибдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَفِي وَكِدٍ بِنْتٍ وَآخٍ عَلَى وَكِدِهَا

Ул фақир кишики, унинг қизининг бир бой боласи бўлса ва яна ўзи бирла бир туққан биродари бўлса, бобосига нафақа бериш қизнинг боласига вожибдир, иккаласи яқинликда баробар бўлсалар ҳам. Агар, борди-ю, мероснинг ҳаммаси биродарига тегса ҳам, зероки қизнинг боласи ул кишининг жузъи бўлгани жиҳатидан нафақа бериш унга вожибдир. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَنَفَقَةُ كُلِّ ذِي رَحْمٍ مَحْرَمٍ صَغِيرٍ أَوْ بِالْغَةِ فَقِيرَةٍ أَوْ ذَكَرٍ زَمَنِ أَوْ أَعْمَى عَلَى قَدْرِ الْإِرْثِ

Яна садақаи фитрда эътибор қилинган бойлик бирла бой бўлган одамга никоҳи ҳаром бўлган ҳамма қариндошнинг нафақасини бериш вожибдур, хоҳ у яқин қариндош, хоҳ ёш,

хоҳ балоғатга етган бўлсин. Ул яқин қариндошлар, масалан, ҳамширалар, оға-инилар ва буларнинг иккаларининг болалари, амакилар, аммалар, тоғалар ва холалардирлар. Бас, нафақа вожиб эрмас маҳрамни зийраҳми маҳрамдан бошқа қариндошига, оталарининг хотинларига ўхшаш, уларнинг ўғиллари ва куёвларига ўхшаш, сут эмган тўғрисида бўлган оталар ва оналар, ҳамширалар ва оға-инилар ва уларнинг фарзандларига ўхшаш, мазкурларнинг ҳаммасига нафақа бериш лозим эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

Ул яқин қариндош ё балоғатга етган бечора қиз бўлсин, ё эркак бўлса ҳам, шол бўлиб ўтириб қолган бўлса, ё кўр бўлса, касб қилишга қуввати етмаса, агар бечора бўлсалар, уларнинг нафақалари мерос тегадирган маҳрам бой қариндошларига мерос теккан миқдори вожибдир. Масалан, бир кўр кишининг бир бой биродари ва бир ҳамшираси бўлса, нафақа уч бўлинур, икки ҳиссаси бой укаси ё акасининг гарданига вожибдир, бир ҳиссасини бериш ҳамширасига вожибдир.

وَيُعْتَبَرُ فِيهَا أَهْلِيَّةُ الْارِثِ لَا حَقِيقَتُهُ فَنَفَقَةٌ مَنْ لَهُ خَالٌ
وَابْنٌ عَمٌّ عَلَى الْخَالِ

Яқин қариндошининг нафақасини бермоқ вожиб бўлмоққа, мерос олмоққа, аҳл бўлмоққа эътибор қилинур. Аммо ҳақиқатан мерос тегишига эътибор қилинмагай, зероки мерос олиш ўлмай тирик бўлган ҳолда маълум бўлмайди. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Масалан, бир кўр одамнинг тоғаси ва амакисининг ўғли бўлса, ул одамнинг нафақаси тоғасига вожибдир, зероки тоғаси маҳрам бўлган жиҳатидан лозимдир. Амакиннинг ўғли, гарчи меросхўр бўлса ҳам, нафақа бериш унга вожиб эмас, зероки ул амакиннинг ўғли кўр кишига маҳрам бўлмаган жиҳатидан. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَا نَفَقَةٌ مَعَ الْاِخْتِلَافِ دِينًا

Дин бошқа бўлмоқ бирла, куфр бирла исломга ўхшаш қариндошга нафақа бериш вожиб бўлмагай. Ва бунда огоҳ қилмоқ шунчаки, масалан, суннийнинг, яъни аҳли суннат ва

жамоа аҳлининг нафақаси бой шигъа қариндошига вожибдир. Чунончи, ушбуга "Такмил"да ишорат қилинибдур.

الْأَلِ لِلزَّوْجَةِ وَالْأُصُولِ وَالْفُرُوعِ

Фақат хотиннинг нафақаси, ота ва она, бобо ва момолари болаларининг нафақаси вожибдир. Бу баён қилинганлар, борди-ю, динлари бошқа бўлса ҳам, нафақага лойиқ, мустаҳиқ ва муносибдирлар. Хотинга, бошқа динда бўлса ҳам, нафақа беришнинг лозим бўлмоғи ақди никоҳнинг сабаби бирладир. Булардан бошқа қариндошларнинг хилофи бирлаким, улар нафақага мустаҳиқ бўлишлари ворис бўлишлари бирладир. Дин бошқа бўлганда ворис бўлмоқ йўқдир. Бас, ундай бўлса, муслмон киши ғайридин қариндошига нафақа бериши лозим эмас. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَا عَلَى الْفَقِيرِ إِلَّا لَهَا وَلِلْفُرُوعِ

Фақирнинг гарданига ҳеч ким учун нафақа бериш вожиб бўлмагай. Фақат хотини учун ва фарзандлари учун нафақа бериш бечора кишининг гарданига лозим бўлгай. Агар эр ва хотин иккалалари бечора бўлсалар ва хотиннинг бой ўғли бўлса, ўғилга эрнинг устидан онасининг нафақаси учун қарз беришга амр қилингай. Агар эр косиб бўлса, бой бўлгунча ва бой бўлгандан кейин хотиннинг ўғли ҳақини олгай. Агар хотиннинг бой акаси ёки бой укаси бўлса ҳам ушбу тариқа қилгай. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَلَا لَغْنِي إِلَّا لَهَا

Яна ҳеч бир ғаний (бой) киши учун нафақа бериш вожиб эмас, фақат ғаниййа, яъни бой хотиннинг нафақасини бериш эрнинг гарданига вожибдир.

وَبَاعَ الْآبُ عَرْضَ ابْنِهِ لَا عَقَارُهُ لِنَفَقَتِهِ

Ота ўғлининг рахту матоъини ўзининг нафақаси учун сотгай, масалан, отаси боласининг ҳайвонларини ва кийимларини ўзининг нафақаси учун сотишга қудрати етгай. Лекин ўғлининг ақорини, яъни кўчмайдирган молини, масалан,

ҳовлисини, ерини; боғ ва майдонларини отаси ўз нафақаси учун сотолмагай ва ота ўғлининг молини ҳожатидан зиёда сотолмагай. Ўғил ҳам отасининг мол ва ерларини ўз нафақаси учун сотолмагай. Чунончи, "Шарҳи Таҳовий"да мазкурдир.

وَلَا لِدَيْنٍ لَهُ عَلَيْهِ سِوَاهَا

Яна ота ўғлининг гарданидаги қарз берган моли учун унинг молини нафақадан бошқага зарур ва муҳтожлик йўқлиги жиҳатидан сотолмагай.

وَلَا لَأُمٍّ تَبِعُ مَالَهُ لِنَفَقَتِهَا

Яна она ўғлининг молини ўзининг нафақаси учун сотолмагай, на молини ва на еру жойларини. Зероки ўғилнинг молига эга бўлиш Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг қуйидаги сўзлари бирла отага махсусдир:

أَنْتَ وَمَالُكَ لِأَبِيكَ

яъни, сен ва сенинг молинг отангникидир, дедилар.

وَضَمِنَ مُودَعُ الْإِبْنِ لَوْ أَنْفَقَهَا عَلَيَّ أَبُوهُ بِلاَ أَمْرِ قَاضٍ

Ўғлининг молини омонат қўйган киши, агар ул омонат молини қозидан жавобсиз унинг ота ва онасига сарф ва ҳаражат қилса, зомин бўлгай, яъни товон тўлагай.

لَا الْإِبْرَآنُ لَوْ أَنْفَقَا مَالَهُ عِنْدَهُمَا

Агар ота ва она ўғилларининг мolidан нафақа қилсалар, товон тўламагайлар, агар, борди-ю, қозидан бежавоб ҳаражат қилсалар ҳам. Зероки ўзларининг ҳақларини олибдирлар. Чунки ота-онанинг нафақалари қози ҳукм қилмаса ҳам, ўғилнинг гарданига вожибдир. Чунончи, "Гўрмирий"да мазкурдир.

وَإِذَا قَضَىٰ بِنَفَقَةٍ غَيْرِ الْعَرَسِ وَمَضَتْ مُدَّةٌ سَقَطَتْ

Ҳар вақтики, қози бир одамга хотинидан бошқа қариндошларининг нафақаларини беришга ҳукм қилгандан кейин, масалан, ота-онасининг, никоҳ раво бўлмайдиган қариндошла-

рининг нафақаларини қози ҳукм қилгандан кейин, нафақа бермай кўп ва оз муддат ўтиб кетса, бу ўтган муддатлар нафақаси гарданидан соқит бўлмай. Бас, қозининг ҳукми бирла нафақаси қарз бўлмамай. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. "Фатово"да айтилибдурки, ёш боланинг нафақаси қарз бўлиб қолмай, бошқа қариндошларининг нафақасига ўхшамайдир.

الْأَنْ يَأْذَنَ الْقَاضِي بِالِاسْتِدَانَةِ

Бироқ, муддат ўтиши бирла нафақа соқит бўлмамай. Қози ҳукм қиладиган вақтда нафақа тегишли қариндошларига нафақа берадиган кишининг устига қарз олиб, нафақа қилишга амр қилса, ундан кейин қарз олса, олинган қарзни тўлагай.

وَنَفَقَةُ الْمَمْلُوكِ عَلَى سَيِّدِهِ

Мулк бўлган қул ва канизаклар нафақаси хожасининг гарданига вожибдир, хожа хоҳ бой бўлсин ва хоҳ фақир бўлсин. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

فَإِنْ أَبِي كَسَبَ وَانْفَقَ وَإِنْ عَجَزَ عَنْهُ أَمْرَ بَيْعِهِ

Бас, агар хожа мулк бўлган қул ва чўрига нафақа бермоққа қабул қилмаса, ўзлари касб қилиб нафақа қилгайлар ва агар қул ва канизак касб қилмоққа ожиз бўлсалар, хожага ани сотмоққа ҳукм қилинмай, агар холис қул ва канизак бўлсалар. Ва агар мудаббар ва ё умму валад бўлсалар, буларни сотмоқнинг иложи бўлмаган жиҳатдан хожага зўрлик бирла нафақа бердирилур, андин бошқа эмас. Чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

Ва кишиким, чорпо ҳайвонга эга бўлса, ул одамга анинг алафини бермоқ ва суғормоқ лозимдур. Бас, агар боқмоққа ва сув бермоққа қабул қилмаса, ул кишига зўрланмай ва жабр қилинмай "парвариш қилгил" деб. Зероки чорпо ҳайвон мустаҳиқ бўладурган аҳдан эмас. Ва яна, яхши қарамасанг, ани сотгил, деб зўрланмай, магар ул одам буюрилмай ул киши бирла Худойи таъолонинг ўртасидаги диёнат тўғрисида амри маъруф тариқи бирла, шариат буюрмаган ишлардан манъ қилмоқ тариқи бирла. Ё ул ҳайвонга нафақа бермоққа ва ё

сотмоққа насиҳат қилгай, зероки ҳайвонга нафақа бермасликда ва анга азоб бермоқ тўғрисида батаҳқиқ жазм, яъни бешак Пайғамбар алайҳис салом наҳй ва манъ қилибдурлар ҳайвонга азоб бермоқдан, чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир.

Ва ҳайвоннинг тамом сутини соғиб олмоқ макруҳдур, башарти ҳаммасини соғиб олмоқ ҳайвонга зарар қилса ўтни кам берган жиҳатидан ва соғмасдан қўймоқ ҳам макруҳдур, зероки соғмаслик ҳайвонга зарар қилгай. Ва мустаҳаб шулки, соғадурган киши тирноқларини олгай токи ҳайвонни оғритмагай. Ва яна мустаҳаб шулки, ҳайвоннинг сути боласидан ошмаса, олмагай, модомики онасининг сутидан бошқа нимарсани емаса. Ва яна ҳайвонни тоқат қилолмайдиган ишга фармойиш қилмоқ макруҳдур. Масалан, оғир юк юкламоқ ва ҳамиша миниб юриб сайр қилмоқ ва бундан бошқа тоқат қилолмайдиган ишни қилдирмоқ макруҳдур, чунончи, буларнинг ҳаммаси "Жавҳарату-н-наййира"да ҳам мазкурдир.

Ва ушбуга ўхшаш ҳар вақтики, бир кишида асал ари бўлса, мустаҳаб шулки, арининг уйида озгина асалдан қўйгай. Ва яна мустаҳаб шулки, қишнинг кунида арининг уйида асалдан кўпроқ қўйилгай, зероки асалари уйдан қишнинг кунларида чиқмоққа узрлик бўлгай. Ва агар арининг ғизоси (овқати) учун, яъни ейдурган таъоми учун бир нимарса асалнинг ўрнига турса, ул кишини арининг уйига асал қўймоққа таъйин қилинмагай, чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир, валлоҳу аълам би-с-савоб.

كِتَابُ الْعَتَاقِ

ОЗОД ҚИЛМОҚ КИТОБИ

يَصِحُّ مِنْ حُرٍّ مُكَلَّفٍ بِصَرِيحٍ لَفْظِهِ بِلاَ نِيَّةٍ

Озод ва балоғатга етган кишидан озод қилмоқ дуруст бўлмай озод қилмоқ лафзини зоҳир ва ошкораси бирла бенийят. Бас, озод қилмоқ қулдан ва жиннидан ё ёш боладан дуруст бўлмамай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

كَانَتْ حُرٌّ أَوْ مُعْتَقٌ أَوْ عَتِيقٌ أَوْ أَعْتَقْتُكَ أَوْ مُحَرَّرٌ أَوْ حَرَّرْتُكَ

Қулга ё канизакка "сен озодсан" деганга ўхшаш, ё "сен озод бўлинган", ё "сен озод бўлгувчисан", ё "озод қилдим", ё "ҳур қилинган", яъни "озод қилинган", ё "ҳур қилдим сени" деганга ўхшаш.

أَوْ هَذَا مَوْلَايَ أَوْ يَا مَوْلَايَ

Ё хожа қулига бу қул менинг озод кардамдур, яъни озод қилганимдур деганга ўхшаш. Ё, "эй менинг мавлом", яъни озод қилганим, деб овоз қилганга ўхшаш. Бул айтилган сўзларда бошқа маънога лойиқ ва муносиб бўлмай, озод бўлмоқ маъноси мурод бўлса, бенийят ҳам озодлик бўлмай. Ё боши озод демоқ ва мунга ўхшаган бадандан бутун аъзодан таъбир қилинадурган лафзларни айтганга ўхшаш. Масалан, хожа қулига ё канизагига, юзинг озод, ё китфинг озод, ва ё фаржинг озод, демоқ бирла ва булардан бошқа лафзлариким, анинг бирла бутун аъзодан таъбир қилинур. Чунончи, "Талоқ" китобида баёни ўтди. Мундоғ сариҳ ва ошкор сўзларни айтса,

хожа озод қилмоқни хоҳ нийят қилсин, хоҳ нийят қилмасин, қули ё канизаги озод бўлгай.

وَ بَكَائِيْتِهٖ اِنْ نَّوَى كَلَامُكَ لِي عَلَيْكَ وَلَا سَبِيْلَ وَلَا رِقَۢۗو
خَرَجْتَ مِنْ مَلِكِي وَ خَلَيْتُ سَبِيْلَكَ

Ва яна хожа озод бўлмоқнинг лафзини кинояси бирла айтса ҳам озод бўлгай, агар ул сўздан озод қилмоқни нийят қилса. Масалан, хожа қулига: "Сенда менинг мулким йўқ ва менинг учун сенга йўл йўқ ва сенда қуллик йўқ ва сен менинг мулкимдан чиқдинг, йўлингни бўш ва очиқ қилдим",— демоқ бирла, яъни бул баён қилинган калималарнинг ҳар қайсисини қулига ва ё чўрисига айтмоғи бирла озод бўлгай, агар нийят қилса.

وَلَا مَتَهٗ قَدْ اَطْلَقْتُكَ

Ва яна хожа канизагига: "Албатта мен сени бўш қўйдим",— демоғи бирла озод бўлгай.

وَبِهٰذَا ابْنِي لِلْاَصْغَرِ وَالْاَكْبَرِ

Ва яна хожа ўзидан ёши кичик ва ё катта қулига: "Бул менинг ўғлимдур",— деб айтмоғи бирла озод бўлгай, агар озод қилмоқни нийят қилса.

لَا يَبَايُنِي وَيَا اَخِي

Қул озод бўлмагай, агар хожа ани "Эй менинг ўғлим" ва ё "Эй менинг биродарим", деса.

وَلَا سُلْطٰنَ لِي عَلَيْكَ

Ва яна озод бўлмагай қулига: "Сенга султонлигим ва ҳукмим йўқ",— демоқ бирла.

وَلَفْظُ الطَّلَاقِ وَ كِنَايَتِهٖ مَعَ نِيَّةِ الْعِتْقِ

Ва яна хожа канизакни талоқ лафзи бирла, яъни хожа ҳар вақтики, канизагига: "Сен талоқ бўлгувчисан",— демоқ бирла, яъни кинояси бирла айтса, масалан, канизагига "сен жудо бўлгувчисан" ё "мендан бойиндурсан", яъни "айрилгувчисан" ё "ҳаром қилдим сени" демоқ бирла озод қилмоқни нийят қилса ҳам озод бўлмагай.

وَ أَنْتَ مِثْلُ الْحُرِّ

Ва яна хожа қулига: "Озодга ўхшашсан",— демоқ бирла озод бўлмагай.

بِخِلَافِ مَا أَنْتَ إِلَّا حُرٌّ

Аммо: "Сен ҳеч нимарса эмассан, магар озодсан",— демоқ хилофи бирлаким, бу лафзни айтмоқ бирла қул озод бўлгай.

وَمَنْ مَلَكَذَا رَحِمٌ مُحَرَّمٌ أَوْ أَعْتَقَ لِرُجْهِ اللَّهِ

Кишиким, ўзига маҳрам бўлган қариндошини сотиб олмоқ бирла ё ҳиба бирла, ё васийят бирла эга бўлса, эга бўлган замон ул маҳрами озод бўлгай. Ё қулини Худойи таборақ ва таъоло ризолиги учун озод қилса, анинг бирла савоби азим ҳосил бўлгай, албатта қулни Худойи таборақ ва таъоло ризолиги учун озод қилмоқ мусулмонларнинг феълидур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

أَوِ لِلشَّيْطَانِ أَوْ لِلنَّصَمِ

Ё қулни шайтон учун ё санам учун озод қилса, анга қаттиқ азоб ҳосил бўлур, яъни шайтон учун ё санам учун озод қилмоқ кофирларнинг феълидур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

أَوْ مُكْرَهًا أَوْ سَكْرَانًا أَوْ أَضَافَ عِتْقَهُ إِلَى مِلْكٍ أَوْ شَرْطٍ وَ
وَجَدَ عَتَقَ

Ё зўрлик қилинган ҳолида озод қилса, ё маст ҳолида озод қилса, ё "Мен сени сотиб олсам, озод бўлурсан", деса ёки агар "Фалон ишни қилсанг, озод бўлурсан" деса, андин кейин шарт мавжуд бўлса, яъни ул ваъда қилинган қулни сотиб олса ёки шарт қилинган ишни қилса, бул баён қилинган сувратларнинг ҳаммасида қул озод бўлгай.

كَعْبِدْ لِحَرْبِي خَرَجَ الْيَنَّا مُسْلِمًا

Бир мусулмон киши ҳарбий кофирнинг қўлида қул бўлиб дору-л-исломга чиқиб келса, озод бўлганга ўхшаш.

وَ الْحَمْلُ يَتَّبِعُ أُمَّهُ فِي الْمَلِكِ وَالرَّقِّ وَالْعِتْقِ وَفُرُوعِهِ

Ва хотин кишининг қорнидаги боласи онасига тобеъ бўлгай мулк бўлмоқда ва қул бўлмоқда ва озод бўлмоқда ва озодликнинг фаръларидаки, мукотаблик ва мудаббарлик ва умму валадликдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Мукотаб деб, хожаси, масалан, икки юз танга олиб, озод қилмоққа хат қилинган қулни айтилуру. Мудаббар деб хожа ўзим ўлгандан кейин озод бўлсин, деган қулни айтилуру. Умму валад деб хожадан бола қилиб, туққан канизакни айтилуру. Умму валад демоқ боланинг онаси демоқ бўлур, буларнинг маънилари юқорида мазкурдир.

إِلَّا أَنْ وَلَدَ الْأَمَةِ مِنْ مَوْلَاهَا حُرٌّ

Ва лекин чўрининг хожадан бўлган боласи озоддир ва ул бола онасига тобеъ эмас, зероки бола отасининг сувидан пайдо бўлур. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Озод хотиннинг боласи, хоҳ озод кишидан бўлсин, хоҳ қулдан бўлсин, озод бўлгай, чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдир. Валлоҳу аълам бис-с-авоб.

БУ ФАСЛДА ХОЖА ҚУЛНИНГ БАЪЗИ АЪЗОСИНИ ОЗОД ҚИЛМОҒИНИНГ БАЁНИ

وَإِنْ أَعْتَقَ بَعْضَ عَبْدِهِ صَحَّ

Агар хожа қулини ё чўрисини баъзи баданини, масалан, тўртдан бирини ё ярмини озод қилса, дурустдур, ўшал жуъзи озод бўлгай.

وَسَعَى فِيمَا بَقِيَ

Ва мукотабга ўхшаш, касб қилиб, қолган аъзосини озод қилмоқ учун тўлагай.

وَهُوَ كَالْمَكَاتِبِ بِلَا رَدٍّ إِلَى الرَّقِّ لَوْ عَجَزَ

Ва ул жуъзи озод бўлган, яъни баъзи аъзоси озод бўлган қул сотилмасликда ва мерос олмасликда, ва мерос олинмасликда, ва хожасидан бежавоб никоҳланмасликда ва гувоҳлиги қабул қилинмасликда мукотабнинг ҳукмидадур, ва касбларни қилмоққа лойиқроқ бўлгай ва савй ва жаҳд бирла озодликка чиққай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Лекин қолган аъзосини касб қилиб озод қилмоқдан ожиз бўлса, қуллигига қайтмагай ва лойиқ шулки, қулнинг қолган аъзосини ожиз бўлган вақтида озод қилгай.

"Китобу-л-ихтиёр"да айтилибдурки, Пайғамбар алайҳиссалом дедилар: "Кимки қулнинг бир бўлак аъзосини озод қилса, бас, лозимдур ул кишига анинг ҳаммасини озод қилмоқ". Ва ушбу баён қилинганнинг ҳаммаси жаноб ҳазрати Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларидадур ва бул қавл саҳиҳдур, чунончи, "Музмарот"да мазкурдир.

وَقَالَ أَعْتَقَ كُلُّهُ

Ва Имомайн дедилар, яъни Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳу таъоло дедилар: "Қулнинг баъзи аъзосини озод қилса, ҳамма аъзоси озод бўлгай".

وَلَوْ أَعْتَقَ شَرِيكَ حَظَّهُ وَاعْتَقَ الْآخَرُ

Ва агар бир қулга икки хожа шерик бўлса, бири ўз ҳиссасини озод қилса, иккинчи хожа хоҳласа, ўз ҳиссасини озод қилгай.

أَوْاسْتَسْعَىٰ أَوْ ضَمَّنَ الْمُعْتَقُ مُوسِرًا قِيمَةَ حَظِّهِ لَا مُعْسِرًا

Ё касб қилдириб, қулдан ўз ҳиссасини тўлатиб олгай ё қулни аввал озод қилган киши бой бўлса, ўз ҳиссасини бул ҳам озод қилиб, бой шеригига қийматини тўлагай, яъни ўз қадр ҳисса ҳақини бой шеригидан тўлатиб олгай, лекин аввал бошлаб қулни озод қилгай, агар шерик бечора бўлса, иккинчи озод қилган шеригининг қадр ҳиссасини тўламагай.

وَالْوَلَاءُ لَهُمَا إِنْ أَعْتَقَ أَوْ اسْتَسْعَىٰ

Қулдан қолган мерос икки шерикка бўлгай, ўз ҳиссаларининг миқдорица, агар иккинчи шерик ўз насабини озод қилса ё қул ўз жаҳди бирла анинг насибини тўласа.

وَاللِّمْعَتِقِ إِنْ ضَمَّنَهُ

Ва қулдан қолган мерос озод қилган шерикка бўлгай, иккинчи шериги ўз насибини, яъни ҳақини анга тўлатиб олган бўлса.

وَرَجَعَ بِهِ عَلَى الْعَبْدِ

Ва шеригининг насибини тўлаган шерик қулга ружуъ қилгай, яъни шеригининг қадр ҳиссасини тўлаган шерик қулдан олгай, яъни ишлатиб олгай, чунончи, ул кишига уни озод қилмоқ ва мудаббар қилмоқ ва мукотаб қилмоқ дуруст эрди, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг қавлларица қараганда. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَقَالَا لَهُ ضِمَانُهُ غَنِيًّا وَالسَّعْيَةُ فَقِيرًا فَقَطْ

Ва Имом Абу Юсуф бирла Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳу таъоло дедилар, агар озод қилган шерик бой бўлса, озод қилмаган шерик ўз қадр ҳиссасини ул озод қилмаган шерикдан тўлатур, яъни тўлатиб олгай. Ва агар озод қилган шерик бечора бўлса, озод қилмаган шерик қулни ишга солиб, ҳақини олмоқдур, мундан бошқа эмас. Ва иккинчи шерик ўз қадр ҳиссасини озод қилган шеригига озод қилмоққа жавоб бермагай. Бас, озод қилган киши иккинчи шеригининг қадр ҳиссасини тўласа, ул миқдор ҳақини қулдан тўлатиб олмагай, чунончи, "Шарҳи Таҳовий"да мазкурдир.

وَالْوَلَاءُ لِلْمُعْتَقِ

Ва яна Имомайн раҳимаҳумуллоҳ наздларида, қулнинг мероси озод қилган кишига бўлгай.

وَمَنْ مَلَكَ ابْنُهُ مَعَ آخَرَ عَتَقَ حِصَّتَهُ وَلَمْ يَضْمَنْ

Ва бир одам ўғлини ё андин бошқа маҳрамларидан бирини сотиб олмоқ бирла, ё меросдан тегмоқ бирла, ё ҳиба бирла, ё бошқа тариқа бирла мулкланса, яъни эга бўлса, бир киши бирла шерик бўлиб, ота бўлмиш ва ё маҳрам бўлмиш кишининг қадр ҳиссаси озод бўлмагай ва ул шерик бўлиб олган кишининг қадр ҳиссасини тўламагай, шериги ўз қадр ҳиссасини хоҳласа, озод қилгай, хоҳласа, касб қилдириб, қулдан тўлатиб олгай.

وَقَالَ ضَمَّنَ غَنِيًّا

Ва Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳу таъоло дедилар, қулнинг маҳрами бўлган шерик агар бой бўлса, шериги қадр ҳиссасини тўлагай. Ва агар бечора бўлса, ўғли касб қилиб тўлагай, чунончи, "Жомийу-р-румуз"да мазкурдир.

الْأَفِي الْأَرثِ

Магар маҳрам киши қул маҳрамига мерос бирла мулкланса, би-л-иттифоқ, яъни бехилофдур бул масъала, шеригининг қадр ҳиссасини тўламагай. Суврати масъала шулки, масалан, икки кишининг бир амакиси бўлса ва анинг чўриси бўлса, чўрисини

ул икки кишининг бири жуфтликка олса, ул чўри андин бола туғса, чўри туққандан кейин амаки ўлса, таракага ул чўри бирла ўғли қолса, ул икки киши асаба бўлиб, ул таракаларнинг ҳаммасига теккай, лекин бул икки кишининг бири чўрининг ўғлига она эрди, мерос тўғрисида ўғилга эга бўлмоғи бирла қадр ҳиссаси озод бўлмай ва бу мерос сабабидан молик ва эга бўлган жиҳатдан.

وَإِنْ قَالَ لِعَبْدِيهِ أَحَدُكُمَا حُرٌّ فَخَرَجَ وَاحِدٌ وَدَخَلَ ثَالِثٌ
فَاعَادَهُ

Ва агар кўп қуллари бўлган киши олдида ҳозир турган икки қулига "бирингиз озод" деса, андин кейин ул икки қулнинг бири хожанинг олдидан чиқса ва учинчи қул хожанинг олдига кирса, яна ул сўзни қайтиб айтса, яъни бирингиз озод деса, хожа қайси бирини озод қилганлигини баён қилса, баён қилгани озод бўлмай.

وَمَاتَ بَلَاءَ بَيَانٍ عَتَقَ مِمَّنْ ثَبَتَ ثَلَاثَةُ أَرْبَاعِهِ مِنْ كُلِّ مَنِ
غَيْرِهِ نَصْفُهُ

Бирининг озод бўлганлигини таъйин қилмай, хожа ўлса, хожанинг олдидан чиқмай турган қулнинг тўрт бўлагидан уч ҳиссаси озод бўлмай. Чиқиб кетган қул бирла кириб келган қулнинг ҳар бирларининг нисф(ярим)лари озод бўлмай. Хожанинг олдидан чиқиб кетгани бирла чиқмай туриб қолган қулнинг аввал "бирингиз озод" демоқ бирла ярим қулликлари озод бўлмай, андин кейин яна "бирингиз озод" демоқ бирла учинчи қулнинг нисфи озод бўлмай, хожасининг олдида туриб қолган қулнинг яна ярим қуллигининг ярми озод бўлмай.

وَ عِنْدَ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ رُبْعٌ مِّنْ دَخَلٍ

Ва Имом Муҳаммад раҳимаҳуллоҳнинг наздларида, кейин кирган қулнинг тўртдан бири озод бўлмай, қолганлари аввал баён қилинганча.

وَإِنْ قَالَ ذَلِكَ فِي مَرَضِهِ وَلَمْ يَجْزُ وَارِثٌ

Ва агар хожа касал вақтида олдида турган икки қулига "бирингиз озод" деса, андин кейин ул икки қулнинг бири чиқса, учинчи қул олдида кирса, яна "бирингиз озод" деса, буларнинг озод бўлганини таъйин қилмай, хожа ўлса, ворислар бутун озод бўлмоқларига ижозат бермасалар ва яна хожа уч қулдан бошқа моли бўлмаса, ул қулларнинг баҳолари ҳам баробар бўлса,

جُعِلَ كُلُّ عَبْدٍ سَبْعَةً وَ عَتَقَ مِمَّنْ ثَبَتَ ثَلَاثَةٌ وَ مِنْ كُلِّ مَنِ
غَيْرِهِ سَهْمَانِ

ва ул қулларнинг ҳар бирлари етти тир (ҳисса) қилинғай, хожанинг олдидан чиқмай туриб, қолган қулнинг етти тирдан уч тири озод бўлғай ва ул қолган икки қулнинг ҳар бирининг икки ҳиссаси озод бўлғай, хожанинг олдида туриб қолган қул қолган озод қилинмаган тўрт тир учун, яъни тўрт ҳисса учун ва қолган икки қул озод қилинмаган беш тир учун касб қилиб меросгирларга тўлагайлар.

وَ عِنْدَ مُحَمَّدٍ كُلُّ سِتَّةٍ وَ عَتَقَ مِمَّنْ خَرَجَ سَهْمَانِ وَ مِمَّنْ
ثَبَتَ ثَلَاثَةٌ وَ مِمَّنْ دَخَلَ سَهْمٌ

Ва Имом Муҳаммаднинг наздларида, ҳар бир қул олти тақсим қилинғай, яъни олтига бўлинғай, ул "бирингиз озод" дегандан кейин хожасининг олдидан чиқиб кетган қулнинг олти бўлагидан икки бўлаги озод бўлғай, хожанинг олдидан чиқмай туриб қолган қулнинг олти ҳиссасидан бир ҳиссаси озод бўлғай.

وَ سَعَى كُلُّ فِي الْبَاقِي

Ва ул уч қулнинг ҳар қайси бирлари озод бўлмай қолган ҳиссаларининг эвази учун, яъни хожанинг олдидан чиққан қул

озод қилинмаган тўрт тир учун ва олдида туриб қолган қул озод қилинмаган уч тир учун ва кейин кирган учинчи қул озод қилинмаган беш тир учун касб қилиб, ворисларига тўлагайлар.

وَالْوُطَىٰ وَالْمَوْتُ بَيَانٌ فِي طَلَاقٍ مُّبْهَمٍ

Ва жимоъ қилмоқ ва хотиннинг бири ўлмоғи номаълум талоқда баён қилинганнинг ҳукмидадур. Масалан, бир кишининг икки хотини ўзининг рўбарўсида турганда: "Сизларнинг бирингиз талоқ",— деса, андин кейин ул икки хотиннинг бирини жимоъ қилса, жимоъ қилинмагани талоқ эканлиги билинмай ё иккаласидан бири ўлса, тирик қолганининг талоқ эканлиги маълум бўлмай.

كَيْفَ وَمَوْتُ وَتَدْبِيرِ وَاسْتِيلَادِ وَهَبَةٍ وَصَدَقَةٍ مُسْلَمَتَيْنِ فِي عِتْقٍ مُّبْهَمٍ

Сотмоқ ва ўлмоқ ва қулни мудаббар қилмоқ ва чўрини бола туғдирмоқ учун ўзида сақламоқ баён бўлганга ўхшаш ва яна ҳиба қилмоқ ва садақа қилмоқ ва агар садақа қилинганга топширилсалар, номаълум озод қилмоқда бул тасарруфларнинг бири қулнинг бирига воқеъ бўлганда озод бўлгани иккинчиси эканлиги маълум бўлмай. Сотмоқнинг мисоли шулки, масалан, бир киши икки қулига "бирингиз озодсиз" деса, андин кейин қулнинг бирини сотса, сотилмаганнинг озод бўлмоғига сотилгани баён бўлмай. Ўлмоқнинг мисоли шулки, хожа "бирингиз озодсиз" деган икки қулнинг бири ўлса, тирик қолган қул озод бўлмамай. Мудаббарнинг мисоли шулки, хожа қулга, ўлганимдан кейин озодсан деса, мудаббар қилинмагани озод бўлмай. Истийлоднинг мисоли шулки, хожа бир чўрини бола туғдирмоқ учун ўзида сақласа, иккинчи чўрининг озод бўлмоғига бул баён бўлмай. Ҳибанинг ва садақанинг мисоли шулки, хожа икки қулни ва ё икки чўрисини "бирингиз озод" деб номаълум қилгандан кейин бирини ҳиба ва ё садақа қилса, садақа ва ё ҳиба қилинмаганининг озод бўлгани маълум бўлмай, агар бул садақа бирла ҳиба қилинган сувратда эҳсон ва инъом қилинган кишига қул ва ё чўри топширилган бўлса, аммо топширилмаган сувратда ҳам номаълумдур.

دُون وَطِي فِيهِ

Имом Аъзамнинг наздларида, номаълум озод қилинганда чўрини жимоъ қилмоқ баён бўлмагай. Ва Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳу таъолонинг наздларида, номаълум озод қилмоқда жимоъ қилмоқ баёндур, зероки жимоъ қилмоқ ҳалол эмас, магар мулк бўлганда жимоъ қилмоқ ҳалолдур. Бас, жимоъ қилинган анинг мулки бўлганлигига далолат қилгай, жимоъ қилмоқдан озод қилмоқ мақсуд эмасдур, чунончи, "Шарҳи Виқоя"да мазкурдир.

وَالشَّهَادَةُ فِي الْعِتْقِ الْمُبْهَمِ بَاطِلٌ لَا الطَّلَاقِ الْمُبْهَمِ

Ва озод қилмоқда пушида ва билинмас гувоҳлик бермоқ бирининг озодлигини таъйин қилмоқ бирла ботил ва мардуддур, ул шаҳодат мақбул эмасдур. Масалан, бир киши икки қулига: "Сизларнинг бирингиз озод" ,— деса, ул хожа қайси бир қулини озод қилганини баён қилмасдан илгари ўлса, ёки ўлмаса ҳам ўз ихтиёри бирла баён қилмаса, андин кейин бир киши ва ё икки киши хожа фалон қулни озод қилди, деб гувоҳлик берсалар, аларнинг гувоҳликлари қабул қилинмагай. Аммо билинмаган ва пушида талоқни таъйин қилиб, гувоҳлик бермоқ ботил эмасдур. Масалан, бир киши икки хотиннинг бирини бетаъйин талоқ қилса ва икки гувоҳ гувоҳлик берсалар, дуруст бўлгай, ушбу билинмас озод қилмоқда гувоҳлик бермоқ мақбул бўлмай, талоқи мубҳамда, яъни пушида ва билинмас талоқда гувоҳлик бермоқнинг мақбул бўлмоғи Имом Аъзам наздларидадур. Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳнинг наздларида, икки сувратда ҳам гувоҳлик бермоқ мақбулдур, чунончи, "Гўрмирий"да мазкурдир. Ва агар гувоҳлик берсалар, масалан, Зайд ўладурган касалида икки ғуломининг бирини озод қилиб ўлди деб, уларнинг гувоҳликлари мақбулдур, би-л-иттифоқ, яъни уламои салосаларнинг итти-фоқлари бирла, чунончи, "Гўрмирий"да мазкурдир. Валлоҳу аълам би-с-саваб.

БУ ФАСЛДА ҚУЛНИНГ ОЗОД БЎЛМОҒИГА ХОЖА АҲД ҚИЛМОҒИНИНГ БАЁНИ

وَيَعْتِقُ بَانٌ دَخَلَتْ فِكْلُ مَمْلُوكٍ لِي يَوْمَئِذٍ حُرٌّ مِّنْ لَهُ حِينَ
دَخَلَ مَلِكُهُ وَقْتَ الْحَلْفِ أَوْ بَعْدَهُ

Ва хожа агар, уйга кирсам ўша кунда, бас ҳар қулики менда бўлса, ҳаммаси озод бўлсин, деб аҳд қилса, озод бўлгай хожа уйга кирганда ул хожага мулк бўлган қулларнинг ҳаммасиким, аҳд қилган вақтда мулкланган бўлсин ё хожа аҳд қилгандан кейин мулкланган бўлсин, яъни хожага мулк бўлган бўлсин. Ҳосили калом, хожа уйга кирган вақтида ўзига мулк бўлган ҳар қанча қуллари бўлса ҳам, ҳаммалари озод бўлгай ва агар хожа уйга кирган вақтида ўзига мулк бўлган қули асло бўлмаса, ҳеч ким озод бўлмагай, қасамёд қилган вақтида қуллари хоҳ бўлсин, хоҳ бўлмасин.

وَبَلَا يَوْمَئِذٍ مِّنْ لَهُ وَقْتَ حَلْفِهِ فَقَطْ

Ва агар хожа кирган кунда демай, масалан, уйга кирганда ҳар қулим озод бўлсин, деб қасамёд қилса, аҳд қилган вақтидаги мулкида бўлган қули озод бўлгай, аҳд қилгандан кейин олган қули озод бўлмагай.

لَا الْحَمْلُ بِكُلِّ مَمْلُوكٍ لِي ذَكَرٍ حُرٌّ

Озод бўлмаган чўрининг қорнидаги боласи хожа ҳомиладор канизагига "ҳар менга мулк бўлган эркак озод" демоғи бирла, андин кейин канизаги ўғил туғса, зероки қорнидаги боласи онанинг аъзоси ҳукмидадур, агар эркак деб тақйид қилинмаса, онасига тобёъ бўлиб озод бўлгай эрди, чунончи, "Шарҳи Викоя"да мазкурдир.

وَمَنْ أَعْتَقَ عَلَى مَالٍ وَبِهِ فَقِيلَ عَتَقَ وَالْمَالُ دَيْنٌ عَلَيْهِ

Ва бир қул мол бермоқ шарти бирла ё мол муқобилига озод қилинса, масалан, хожа қулига, сен озодсан, башарти минг танга берсанг деса, ё озод қилдим минг танга муқобилига деса, андин кейин агар қул ўша мажлисда қабул қилса, озод бўлмай ул шарт бўлган мол ва ул қулнинг гарданига қарздур.

وَالْمُعَلَّقُ عَتَقَهُ بِالْأَدَاءِ مَاذُونٌ إِنْ أَدَّى عَتَقَ

Ва озод бўлмоғи мол тўламоққа таълиқ қилинган қул, яъни шарт қилинган қул жавоб берилгандур, масалан, хожа қулига менга минг танга топиб берсанг, сен озодсан деса, ул қул жавоб берилган қул бўлур савдогарликда, гадолик жавоб эмасдур, зероки ихтиёрда машруъ савдогарликдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

لَا مُكَاتَبُ

Шарт қилинган молни бериб адо қилса, озод бўлмай шарт мавжуд бўлгани учун. Бул мукотабнинг ҳукми эмасдур, қулнинг ҳукми бошқа, мукотабнинг ҳукми бошқадур, энди келадурган фаслларда мукотаб баён қилинур.

وَفِي أَنْتَ حُرٌّ بَعْدَ مَوْتِي بِأَلْفٍ إِنْ قَبِلَ بَعْدَ مَوْتِهِ وَاعْتَقَهُ
الْوَارِثُ عَتَقَ وَالْأُولا

Ва агар хожа қулига, мен ўлганимдан кейин озодсан минг танга баробарига деса, хожа вафот топгандан кейин қул анинг шартини қабул қилса ва яна мерос олгувчи ё васий, ё қози ани озод қилса, ул қул озод бўлмай. Ва агар бул икки шартким, бири минг танга баробарига озод бўлмоққа қулни қабул қилмоғи ва иккинчиси меросгир ва ё мазкурларни озод қилмоғи топилмаса, ул қул озод бўлмамай.

وَإِنْ حُرَّرَهُ عَلَى خِدْمَتِهِ سَنَةً فَقَبِلَ عَتَقَ وَيَخْدُمُهُ سَنَةً

Ва агар хожа қулини бир йил хизмат қилмоқ шарти бирла озод қилса, андин кейин ул шартини қул қабул қилса, ўшал шарт қилинган соатда озод бўлмай ва хожасига бир йил хизмат қилмай, зероки қул муъовазадур, яъни хизматга олингандур.

فَإِنْ مَاتَ مَوْلَاهُ قَبْلَهَا يَجِبُ قِيَمَتُهُ

Бас, агар қулнинг хожаси қул бир йил хизмат қилмасдан илгари, аслан хизмат қилмай ё ярим йил хизмат қилгандан кейин вафот топса, Имом Аъзам ва Имом Абу Юсуф раҳимаҳумуллоҳу таъоло наздларида, қул қийматининг тамоми ё ярми вожиб бўлгай. Яъни аслан хизмат қилмай ўлса, қулга ўз баҳосининг ҳаммасини тўламоқ вожиб бўлгай, ярим йил хизмат қилгандан кейин хожаси вафот топса, ўз баҳосининг ярмини тўламоқ вожиб бўлгай.

وَ عِنْدَ مُحَمَّدٍ قِيَمَةُ خَدَمَتِهِ

Ва Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, қулнинг гарданига бир йиллик хизматнинг баҳоси вожиб бўлгай.

*БУ ФАСЛДА ҚУЛНИ ХОЖАСИ МУДАББАР
ҚИЛМОҒИНИНГ, ЯЪНИ ЎЗИМ ЎЛГАНДАН
КЕЙИН ҚУЛИМ ОЗОД ДЕМОҒИНИНГ ВА
УММУ ВАЛАД ҚИЛМОҒИНИНГ БАЁНИ*

مَنْ أَعْتَقَ بَعْدَ مَوْتِهِ مُطْلَقًا

Кишики, қулни озод қилса ўзи ўлгандан кейин озод бўлмоқ шарти бирла мутлақан, яъни қайси вақт ўлса, озод бўлмоқ шарти бирла, масалан, бир киши касал бўлганда ё бир йилда ўлсам озодсан, деб тақйид қилса, ушбу тариқаким, мудаббар қилдим сени ё сен озодсан, ё сен мудаббарсан мен ўлганимдан кейин, ё мен ўлганимда, ё мен ҳалок ва нобуд бўлганимда озодсан,

أَوْ إِلَى مُدَّةٍ غَلَبَ مَوْتُهُ قَبْلَهَا مُدَبَّرٌ

ё фалон вақтгача ўлсам, озод бўлурсан деса, ул вақтгача ўлмоғининг гумони ғолиб бўлса, масалан, агар мен юз ёшга бориб ўлсам, озод бўлурсан деса, ул хожа ўлгандан кейин бул қул озод бўлгай, зероки ғолибан анга ўхшаш одам юз йил умргузаронлик қилолмайди, хожаси вафот топгунча ул қулни мудаббар дейилур.

لَا يَبَاعُ وَلَا يُرْهَنُ وَلَا يُوهَبُ وَ يُسْتَحْدَمُ وَ يُسْتَأْجَرُ

Ул мудаббар бўлган қулнинг ҳукми шулки, сотилмагай ва гаров қўйилмагай, ва ул қул бир одамга инъом қилинмагай, ва у садақа қилинмагай, аммо хизматга буюрилгай.

وَالْمُدَبِّرَةُ تَوَطُّأُ وَ تُنَكِّحُ

Ва мудаббара қилинган канизакни хожа жимоъ қилолгай, бошқа кишига никоҳлаб беролгай ва агарчандики зўрлик бирла берса ҳам ва анинг маҳри, ва диййат тўламоғи, яъни товонни тўламоғи хожага бўлур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَإِنْ مَاتَ سَيِّدُهُ عَتَقَ مِنْ ثُلُثِ مَالِهِ وَ سَعَى فِيمَا زَادَ وَ
إِنْ اسْتَفْرَقَ دَيْنُهُ فَفِي كُلِّهِ

Ва агар қулни мудаббар қилган хожа ўлса, мудаббар бўлган қул анинг молининг учдан биридан озод бўлгай ва касб қилгай мудаббар молининг учдан биридан зиёдаси учун, яъни қолган икки ҳиссаси учун касб қилиб мерос оладурганларга тўлагай, агар хожанинг қарзи мудаббарнинг тамоми баҳосини ихота қилса, яъни хожанинг қарзи мудаббар бўлган қулнинг қиймати баробарида бўлса, бас, мудаббар ўзининг бутун ҳақи учун касб қилиб, ворисларга тўлагай.

وَإِنْ قَالَ إِنْ مِتُّ فِي مَرَضِي هَذَا أَوْ فِي هَذِهِ السَّنَةِ صَحَّ بَيْعُهُ وَإِنْ وَجَدَ الشَّرْطُ عَتَقَ كَالْمُدَبِّرِ

Агар бир киши қулига, бул касаллигимда ё ушбу сафаримда ё ушбу йилда ўлсам озод бўлурсан деса, ул қулни сотмоғи ва бошқа тасарруфоти хожасига дурустдур. Ва агар шарт мавжуд бўлса, ул қул озод бўлгай мудаббарга ўхшаб, агар ворислар рози бўлмасалар, қийматининг учдан биридан ул қул озод бўлгай, қолгани учун касб қилиб тўлагай хожасининг қарзи кўп бўлса, қолгани учун ўзининг батамом қийматини касб қилиб тўлагай.

وَأَمَةٌ وَلَدَتْ مِنْ سَيِّدِهَا فَادَّعَى الْوَلَدَ

Бир чўри хожасидан бола туғса, бас, хожаси бола мендан бўлган деб даъво қилса ёки чўрининг ўзи хожамдан бўлган деб иқрорлик қилса, ул канизак хожанинг умму валади бўлгай, яъни боласининг онаси бўлиб, анинг насаби хожадан собит ва муқаррар бўлгай, бул умму валаддан яна бола туғилса, канизак иқрор қилмаса ҳам, насаби хожасидан собит бўлгай.

أَوْ مِنْ زَوْجٍ فَمَلَكَهَا أُمٌّ وَلَدَهُ

Ёки канизак болани ўзининг эридан туғса, андин кейин эри ҳиба бирла ё бошқа сабаб бирла ул канизакка эга бўлса, ул канизак эрининг умму валади бўлгай, лекин канизак зино бирла туғса, умму валад бўлмагай.

وَحُكْمُهَا كَالْمُدْبِرَةِ

Ва умму валаднинг ҳукми мудаббаранинг ҳукмига ўхшашдур. Бас, умму валад сотилмагай ва бировга ҳиба ва садақа қилинмагай. Ва зўрлаб эрга берилгай, агарчандики рози бўлмаса ҳам. Ва устига хотин олингай ва хизмат қилдирилгай ва жимоъ қилингай ва булардан бошқаларда ҳамма мудаббарага ўхшашдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

إِلَّا أَنَّهَا تَعْتَقُ عِنْدَ مَوْتِهِ مِنْ كُلِّ مَالِهِ

Лекин ул умму валад хожаси ўлганда молнинг ҳаммасидан озод бўлур, меросгирлар хоҳ рози бўлсинлар, хоҳ рози бўлмасинлар. Мудаббарнинг хилофида, ул мудаббар молнинг учдан бирдан озод бўлгай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَمْ تَسْعَ لِدَيْنِهِ

Ва яна умму валад хожасининг қарзини тўламоқ учун саъй ва кўшиш қилмагай, яъни умму валад касб қилиб хожасининг қарзини тўламагай, мудаббаранинг хилофидаким, ул мудаббара хожасининг қарзи учун касб қилиб тўлагай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَا يَثْبِتُ نَسَبُ وَلَدِ الْأَمَةِ إِلَّا بِدَعْوَةٍ

Собит бўлмагай чўри боласининг насаби ҳсч кимдан, магар насаб собит бўлгай хожаси, бола мендан бўлган, деб даъво ва иқдор қилмоқ бирла.

ثُمَّ بِلَا دَعْوَةٍ لَكِنْ يَنْتَفِي بِالنَّفْيِ

Аввалги бола даъво бирла собит ва муқаррар бўлгандан кейин, иккинчи туққан боласи, агарчи даъво қилинмаса ҳам, насаб собит бўлгай, лекин хожаси ё эр бола мендан эмас, демоғи бирла насаб йўқ бўлгай.

Билгил, албатта фарош заъифдур ё мутавасситдур, яъни миёнадур ё қавийдур фироши заъиф канизакдур. Бас, анинг боласининг насаби собит бўлмагай, магар хожанинг, бола мендан, деб даъво қилмоғи бирла насаб собит бўлгай. Бас, агар хожа, бола мендан, деб даъво қилса, ул чўри умму валадга айлангай ва ул фироши мутавасситдур. Бас, ул чўри боласининг насаби хожаси, бола мендан бўлган, деб даъво қилмаса ҳам, собит бўлгай. Лекин хожа, мендан бўлган эмас, демоғи бирла насаб йўқ бўлгай. Ва фироши қавий никоҳ қилинган хотиндур, анинг боласининг насаби мендан бўлган, деб даъво қилинса ҳам, собит бўлгай. Ва яна, мендан бўлган эмас, деб нафийи валад (болани инкор) қилса ҳам насаб йўқ бўлмагай, балки бола мендан эмас, деб нафийи қилган сувратда

лиъон қилмоқ вожиб бўлғай, чунончи, "Шарҳи Виқоя"да мазкурдир. Лиъоннинг маъноси саккизинчи фаслда мазкурдир.

БУ ФАСЛДА ВАЛОНИНГ БАЁНИ

Вало деб, луғатда яқинликни айтилуру ва шариатда яқинликнинг ҳукмидурки, озод қилмоқдан ҳосил бўлғай ё икки киши бир-бирларига аҳду паймон қилғайларки, қайси бири ўлса, қолгани анга ворис бўлғай, яъни мерос олгучи бўлғай. Ва агар гуноҳ ва ё жиноят қилса, анинг қилган гуноҳининг товонини бергай, башарти алар мажҳулу-н-насаб бўлсалар ва озод қилинган бўлмасалар.

مَنْ أَعْتَقَ بَاعْتَاكَ أَوْ بَفَرَّعَ لَهُ أَوْ بَمَلَكَ قَرِيبَهُ فَوَلَّاهُ لِسَيْدِهِ
وَإِنْ شَرُطَ عَدَمُهُ

Бир қул, хоҳ мусулмон, хоҳ зиммий, хоҳ ҳарбий, озод бўлса, озод қилмоқ бирла ё озодликнинг фаръий сабаби бирла озод бўлсаки, мукотаб қилмоқ ё мудаббар қилмоқ, ё умму валад қилмоққа ўхшаш ё ўз маҳрамининг мулкига кирмоқ сабабидан озод бўлса, бас, озод бўлган кишининг мероси хожасига теккай ва агарчандики хожа мерос олмасликни шарт қилган бўлса ҳам.

وَمَنْ أَعْتَقَ أُمَّةً زَوْجَهَا قِنْ فَوَلَدَتْ فَلَهُ وَلَاءُ الْوَلَدِ

Ва хожаки, эри холис қул канизагини озод қилса, андин кейин ул канизак туғса, озод қилган хожага валийлик ва асабалик мерос теккай.

فَإِنْ أَعْتَقَ جَرَّهُ إِلَى قَوْمِهِ إِنْ كَانَ بَيْنَ اعْتِقَ الْأُمَّةِ وَ
وَلَادَتِهَا أَكْثَرُ مِنْ نِصْفِ حَوْلٍ

Бас, агар туққан чўрининг эри озод қилинса, валони, яъни мерос олмоққа яқин бўлмоқни боланинг отаси ўз қавмига тортгай, яъни ўзини озод қилган хожасига тортгай, агар

чўрининг хожасидан озод бўлмоғи бирла туққанининг ораси ярим йилдан кўпроқ бўлса. Ва агар ярим йилдан кам бўлса, анинг валойи, яъни мерос олмоққа яқин бўлмоғи канизакни озод қилғувчига бўлгай.

وَالْمُعْتَقُ عَصَبَةٌ قُدِّمَ النَّسَبِ عَلَيْهِ وَهُوَ عَلَى ذِي الرَّحْمِ

Ва қул ўлгандан кейин озод қилган хожа асабаи сабабийя бўлгай ва қолган молига ворис бўлгай. Лекин насаб тўғрисида бўлган асаба асабаи сабабийядан меросда муқаддам бўлгай. Ва ул қилган асабаи сабабийя зи-раҳм маҳрам бўлган яқинларидан муқаддам бўлгай.

فَإِنْ مَاتَ السَّيِّدُ ثُمَّ الْمُعْتَقُ فَوَلَاءُهُ لَا قَرَبَ عَصَبَةِ سَيِّدِهِ

Бас, агар озод қилган хожа ўлса, андин кейин озод қилинган киши вафот топса, бас, озод бўлган қулнинг мероси, "Фаройиз"да баён қилинган тартиб бирла хожасининг асабалари яқинроғига бўлгай.

وَلَا وَلَاءَ لِلنِّسَاءِ إِلَّا مَا أَعْتَقْنَ كَمَا فِي الْحَدِيثِ

Ва хотинларга озод бўлингандан мерос йўқдур, магар хотинларнинг ўзлари озод қилинганларидан мерос булгай, чунончи, Ҳадиси шарифда анинг баёни мазкурдир, ул ҳадис ушбудур:

وَلَيْسَ لِلنِّسَاءِ مِنَ الْوَلَاءِ إِلَّا مَا أَعْتَقْنَ أَوْ أَعْتَقَ مَنْ
أَعْتَقْنَ أَوْ كَاتِبَنَ أَوْ كَاتَبَ مَنْ كَاتِبَنَ أَوْ دَبْرَنَ أَوْ دَبَرَ مَنْ
دَبْرَنَ أَوْ حَرًّا وَلَا مُعْتَقِهِنَّ أَوْ مُعْتَقَ مُعْتَقِهِنَّ أَوْ
أَعْتَقَتْهُ أَوْ أَعْتَقَهُ مَنْ أَعْتَقَهُ

яъни хотинларга асло валийлик ва асабалик йўқдур, магар ўзларини озод қилганларида ёки озод қилинган қулларини озод қилганларида, ё мукотибларида, ё мукотибларининг мукотибларида, ё мудаббарларида, ё мудаббарларининг мудаббарида ва яна озод қилинган қулини озод қилган қули валийликни ва асабаликни бул хотинга тортган сувратда валийлик ва асабалик бордур. Валийликни тортмоқнинг суврати, масалан, хотиннинг бир қули бўлиб, ул қул бегона кишининг чўрисини никоҳлаб, андин кейин ул чўрини хожаси озод қилса, озод қилинган кундан кейин ярим йилдан кўпроқда бола туғса ва яна озод қилинган канизакнинг қул эрини мазкура хотин озод қилса, туғилган боланинг валийлиги, яъни ворислиги отасини озод қилган хотинга тортилгай. Валлоҳу аълам би-с-саваб.

كِتَابُ الْمَكَاتِبِ

МУКОТАБ КИТОБИ

Мукотаб деб луғатда ул қўлни айтилулки, анинг ўзи ўз молига сотилган бўлса. Чунончи, "Кашфу-л-луғат"да мазкурдир. Яъни хожаси ани, масалан, юз танга баробарига озод қилдим, деган бўлса, ул қўлни мукотаб дейилур.

اَلْكِتَابَةُ اِعْتَاَقُ الْمَمْلُوكِ يَدًا حَالًا وَ رَقَبَةً مَالًا

Мукотаб қилмоқ деб ўзининг мулкида бўлган қўлни ё канизакни дарҳол озод қилмоқлик ўз тасарруфида бўлган тўғрисида озод қилмоқ, қўлнинг зотини мукотаблик бадалига мол берган вақтида мукотаб қилмоқ ийжоб ва қабулдур. Ва ҳукмий мукотаб қилинган қўл ўзини касбикорини қилмоққа мустаҳиқ ва лойиқ бўлгай.

فَاِنْ كَاتَبَ قَنَهُ وَلَوْ صَغِيرًا يَعْقِلُ بِمَالٍ حَالٍ وَ مُنْجِمٍ اَوْ مُوَجَّلٍ

Бас, агар хожа холис бандасини, яъни мудаббара ва ё мукотаб бўлмаган қўлини нақд мол баробарига мукотаб қилса ва агарчандики ул қўл ёш бола бўлса ҳам, сотмоқ ва олмоқни фаҳм қиларлик бўлса ё мукотаб қилмоқнинг бадалини ҳар ойда бермоқ шарти бирла мукотаб қилса, ё китоб бадалини, яъни мукотаблигининг бадалини насяга тўламоққа мукотаб қилса.

اَوْ قَالَ جَعَلْتُ عَلَيْكَ الْفَاءَ تُؤَدِّيهِ نُجُومًا اَوَّلَهَا كَذَا وَ آخِرُهَا كَذَا فَاِنْ اَدَيْتَهُ فَانْتَحَرُ

Ё хожа қулига: "Сенга минг тангани лозим қилдим, ани неча дафъа бериб адо қилурсан, масалан, ул дафъада беш юз танга берурсан, агар минг тангани бериб адо қилсанг, озодсан.

وَإِنْ عَجَزْتَ فَقِنَّ وَ قَبِلَ الْعَبْدُ صَحَّ

Ва агар адо қилмоққа қудратинг етмаса, қуллигингда қолурсан", — деса ва қул қабул қилса, мукотаб бўлгай, китобат ақди, яъни мукотаб қилмоқ ақди дуруст бўлгай ва ул таъйин қилинган пул қулнинг гарданига лозим бўлгай.

وَ خَرَجَ مِنْ يَدِهِ دُونَ مَلِكِهِ

Ва мукотаблик ақди бўлгандан кейин қул хожанинг қўлидан чиққай, яъни тасарруфидан чиққай, мулкидан чиқмас, зероки мукотаб қулдир, яъни таъйин қилинган пулдан бир танга қолганда ҳам қулдир. Пайғамбар саллалоҳу алайҳи васалламнинг қавллари тўғрисида ким:

الْمُكَاتَبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ دَرَاهِمٌ

дедилар. Яъни, мукотаб қулдир, модомики бир танга боқий қолса, дедилар. Чунончи, "Тўрмирий"да мазкурдир.

وَ غَرَمَ السَّيِّدُ الْعُقْرَانِ وَ طَىْ مُكَاتِبَتَهُ

Ва мукотаб стганга озод бўлгай, агар хожа тандуруст вақтида озод қилса.

وَ عَتَقَ مَجَانًّا إِنْ أَعْتَقَ

Ва хожа мукотаб қилган чўрисини жимоъ қилса, маҳри мисл тўлагай, зероки мукотаба бўлган канизак хожанинг таҳти тасарруфидан чиққандур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَالْأَرْضَ إِنْ جَنَى عَلَيْهَا أَوْ عَلَى وَالِدِهَا أَوْ مَالِهَا

Ва агар канизакнинг боласига, молига жиноят қилса, яъни хожа зарар етқуриб гуноҳ қилса, жиноят ҳақини тўлагай, яъни хожа товон тўлагай.

وَصَحَّتْ عَلَى حَيَوَانٍ ذَكَرٍ جَنْسُهُ فَقَطُّ

Ва жинси баён қилинган ҳайвон баробарига мукотаб қилмоқ дурустдур, масалан, хожа қулига: "Сени мукотаб қилдим, башарти от берсанг ва ё қўй берсанг",— деса дурустдур, сифатини баён қилмоқ зарур эмас.

وَيُؤَدَّى الْوَسْطُ أَوْ قِيمَتُهُ

Ва ул шарт қилинган нимарсани мукотаб топширган вақтда баён қилинганнинг миёнасини ё миёнаи ҳайвон қийматини хожасига бериб адо қилгай.

وَفَسَدَتْ عَلَى قِيمَتِهِ أَوْ خَمْرٍ أَوْ خِنْزِيرٍ مِنَ الْمُسْلِمِ

Ва қулнинг ўзининг қиймати баробарига мукотаб қилмоқ фосиддур. Ё мусулмон киши ўзининг қулини хамр, яъни ичмоғи гуноҳи кабираликка оят нозил бўлган шароб баробарига мукотаб қилмоғи ё хинзир баробарига мукотаб қилмоғи фосиддур.

وَصَحَّ لِلْمُكَاتَبِ الْبَيْعُ وَالشِّرَاءُ وَالسَّفَرُ وَانْكَاحُ امَّتِهِ وَكِتَابَةُ قَنِّهِ

Ва мукотаб бир нарсаси бўлса, ўзи сотмоғи ва сотиб олмоғи ва сафар қилмоғи ва ўзининг канизагини бир одамга никоҳлаб бермоғи ва қулини мукотаб қилмоғи дурустдур.

وَلَهُ وَلَاؤُهُ إِنْ أَدَّى بَعْدَ عِتْقِهِ

Ва мукотабни мукотаб қилган қулининг валийлиги ва асабалиги хожа бўлган мукотабга теккай, агар хожа бўлган мукотаб хожасидан озод бўлгандан кейин иккинчи мукотаб, яъни мукотабнинг мукотаби бадали китобатни адо қилса.

وَلَسِيْدَهٗ اِنْ اَدٰى قَبْلَهٗ

Ва кейинги мукотабдан қолган мерос аввалги хожага теккай, мукотаб бўлган қулининг мукотаби мукотаблик ҳақини аввалги мукотаб хожасидан озод бўлмасдан илгари адо қилса.

لَا تَزُوْجُهٗ وَهَبَتْهُ وَلَوْ بِعَوْضٍ وَتَصَدَّقُهٗ اِلَّا بِسِيْرٍ

Ва хожасидан бежавоб мукотабнинг хотин олмоғи дуруст эмас. Ва яна ҳиба қилмоғи ҳам асло дуруст эмас. Ва агарчандики ул берган ҳибаси баробарига бир нимарса олган бўлса ҳам. Ва яна мукотабнинг садақа бермоғи ҳам дуруст эмас, магар оз нимарсани садақа бермоғи дурустдур. Ва ул оз садақа бир тангадан кам бўлгай, зероки ул андақдур (оздур), бир тангадан озда одамлар кенглик қилгайлар, чунончи, "Кирмоний"да мазкурдир.

وَتُكْفَلُهٗ وَاِقْرَاضُهٗ

Ва яна мукотабнинг бошқа одам учун кафил бўлмоғи дуруст эмас ва яна мукотабнинг бировга қарз бермоғи дуруст эмас.

وَاعْتٰقَ عَبْدَهٗ وَلَوْ بِمَالٍ وَبِيعَ نَفْسَ عَبْدِهٖ مِنْهُ وَاِنْكَاحَهٗ

Ва яна мукотабнинг қул озод қилмоғи дуруст эмас ва агарчандики қулнинг молини баробарига озод қилса ҳам. Ва яна мукотаб ўз қулини ул қулнинг ўзига сотмоғи дуруст эмас. Ва яна мукотабнинг қулга хотин олиб бермоғи дуруст эмас, аммо қулни бошқа одамга сотмоғи дурустдур.

وَالْاَبُ وَالْوَصِيُّ فِي رَقِيْقِ الصَّغِيْرِ كَالْمُكَاتَبِ

Ва ёш боланинг отаси ва анга васий бўлган киши ёш боланинг қулларини тасарруф қилмоқда мукотабга ўхшашдур, яъни боланинг отаси васий бўлган одамни ёш боланинг қулини мукотаб қилмоғи дурустдур ва канизакни ҳам эрга бермоғи

дурустдур. Аммо ёш боланинг қулини озод қилмоғи ва яна уйлантирмоғи ва унинг молини садақа ва инъом қилмоғи дуруст эмас.

وَإِذَا عَجَزَ عَنْ نَجْمٍ إِنْ كَانَ لَهُ وَجْهٌ سَيَصِلُ إِلَيْهِ لَا يُعْجِزُهُ
الْحَاكِمُ إِلَى ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ

Ва ҳар вақтики, мукотаб бир дафъа бериладиган мукотаблик бадалини ваъда қилган вақтида тўламоқдан ожиз бўлса, агар мукотабнинг қўлига таъйин муддатда тегадурган важҳи бўлса, ҳоким ва ё қози мукотабни уч кунгача ожизликка ҳукм қилмағай. Масалан, ҳоким ва ё қози уч кунгача муҳлат бергай.

وَالْأَعْجُزُ

Ва агар мукотабнинг бировдан қулига тезлик бирла келиб тегадурган важҳи бўлмаса, ожизлик бирла ҳукм қилгай, яъни муҳлат бермай, шитоб бирла ҳукм қилгай.

وَفَسَخَهَا بِطَلَبِ سَيِّدِهِ أَوْ سَيِّدُهُ بِرِضَاهُ وَعَادَ رِقُّهُ وَمَا
فِي يَدِهِ لِسَيِّدِهِ

Ва яна мукотабнинг хожаси мукотабликни бузмоқни талаб қилса, қози бузгай. Ва ё мукотаб хожасининг ўзи мукотабнинг хурсандлиги ва розилиги бирла бузгай. Ва мукотаблик ақдини бузгандан кейин холис қуллиққа қайтгай, яъни аввалги қуллиқда қолгай ва қўлидаги моли хожасига бўлгай, зероки ул мол қулнинг касбидур.

فَإِنْ مَاتَ عَنْ وَفَاءٍ لَمْ تُفْسَخْ وَقُضِيَ الْبَدْلُ مِنْ مَالِهِ

Бас, агар мукотаб хожасига ҳақини тўламасдан илгари ўлса ва андин кейин қолган мол мукотаблик ҳақиға етадурган бўлса, мукотаблик ақди бузилмағай ва анинг бадали мукотабнинг молидан адо қилингай.

وَ حُكْمَ بِمَوْتِهِ حُرًّا

Ва яна мукотабнинг озод бўлиб ўлганлигига ҳукм қилинур, зероки мукотабнинг ўлмоғи бирла бадал анинг таракасига ўтиб, бошқа қарзларга ўхшаш бўлгай ва яна анинг меросгирларига қолган молдан мерос олмоққа ҳукм қилинур.

وَ الْاَرْتُ مِنْهُ وَ عَتَقَ بَنِيهِ وَلِدُوا فِي كِتَابَتِهِ اَوْ شَرَاهُمْ

Ва яна мукотаблик вақтида туғилган болалари ё сотиб олган болалари озод бўлмоғига ҳукм қилинур.

اَوْ كُوتِبَ هُوَ وَاَبْنُهُ صَغِيرًا اَوْ كَبِيرًا بِمَرَّةٍ

Ё мукотаб қилинган қул ва анинг ўғли, ё сағир ва ё кабир бўлсин, ҳаммалари бирдан мукотаб қилган бўлсалар, аларнинг озод бўлганликларига ҳукм қилинур, зероки алар бирдан мукотаб бўлмоқ бирла бир одамга ўхшайдурлар.

وَ طَابَ لِسَيِّدِهِ اِنْ اَدَّى اِلَيْهِ مِنْ صَدَقَةٍ فَعَجَزَ

Садақага масриф бўлмаган хожасига, яъни ғаний хожасига мукотаб ўзига садақа ва закот учун берилган молдан бериб адо қилса, хожага ҳалоли таййиб бўлгай, андин кейин мукотаб китобат бадалининг ҳаммасини бермоқдан ожиз бўлса, ушбуга ишорат қилдилар Пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васаллам Бурайданинг ҳадисиди, ул Бурайдага садақа қилинган гўшт тўғрисидаким, "анга садақадур, бизларга инъомдур", дедилар.

وَ لَا تَنْفَسُخُ بِمَوْتِ السَّيِّدِ وَ اَدَّى الْبَدَلَ اِلَى اَوْرَثَتِهِ عَلَى نَجْوَمِهِ

Ва мукотабнинг хожаси ўлгани бирла мукотаблиги бузилмайдур, мукотаблик бадалини ворисларига бўлаклаб бермоққа ваъда қилинган вақтида бериб адо қилгай.

وَإِنْ أَعْتَقَهُ بَعْضُهُمْ لَأَ يَصِحَّ

Ва агар меросгирларнинг баъзилари ўз тегишларини озод қилсалар, дуруст эмас.

وَإِنْ أَعْتَقُوهُ عَتَقَ مَجَانًّا

Ва агар ворисларнинг ҳаммалари мукотабни озод қилсалар, ҳеч нимарса тўламай, текинга ва бекорга озод бўлмай ва мукотаблик бадалини адо қилмоқ лозим эмас, чунончи, "Гўрмирий"да мазкурдир.

كِتَابُ الْإِيمَانِ

ҚАСАМЛАР КИТОБИ

Йамин деб луғатда ўнг қўлни айтилуру. Ва яна бир маъноси қувватдур. Ва анинг олти оти бордур. Бир номи — қасам, иккинчиси — йамин, учинчиси — ҳалф, тўртинчиси — аҳд, бешинчиси — мийсоқ, олтинчиси — ийлодур. Ва шариатда хабарни ё қасд қилинган нимарсани Худойи таборақ ва таъолони ёд қилмоқ бирла бақувват қилгай ё таълиқ бирла, яъни бир иш қилмоққа ё қилмасликка шарт қилмоқ бирла.

هِيَ ثَلَاثُ

Аммо шариатда ҳукм қилмоқ тартибланган қасам уч қисмдур.

فَحَلْفُهُ عَلَى فِعْلٍ أَوْ تَرْكِ مَاضٍ كَاذِبًا عَمْدًا غَمُوسٌ يَأْتُمُّ

بِهِ

Бас, ул бир ишни ўтган замонда қилганлигига ё ўтган замонда қилмаганлигига айтган қасамида қасддан ёлғончи бўлса, ул ёд қилган қасами ғамусдур. Ғамус деб, билиб туриб ноҳақ айтилган қасамни айтилуру, чунончи, луғатларда мазкурдир. Ноҳақ учун ёд қилинган қасамга ғамус деб от қўйилганлигининг сабаби нимадур? Жавоб: зероки ноҳақ ичилган қасам эгасини гуноҳга киргизгай, андин кейин дўзах ўтига киргизгай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Бас, ушбу ғамус қасамдур, эгаси анинг бирла гуноҳкор бўлгай, Пайғамбар алайҳис саломнинг қавллари жиҳатиданким:

مَنْ حَلَفَ كَاذِبًا أَدْخَلَهُ اللَّهُ النَّارَ

Чунончи, "Ҳидоя"да ва "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир. Яъни: "Кимики ёлгончилик ҳолида қасам ичса, Худойи таъоло ани оташи дўзахга киргизгай ва ул улуг гуноҳга муртакиб бўлгай, каффорат берган бирла бўлмагай, магар тавбаи насух ва истиғфор қилмоқ бирла мағфират қилинмоқ умиддур Худойи таъолонинг қавли тўғрисидаким:

اِنَّ الَّذِيْنَ يَشْتَرُوْنَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَاَيْْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيْلًاۙ اَوَّلٰئِكَ
لَا خَلٰقَ لَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِۚ

оятнинг охиригача каффорат бермоқ, баён қилинмабдур, чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир. Ва яна ушбу ҳадисни Пайғамбар алайҳис салом айтибдурларки:

ثَلَاثٌ مِنَ الْكَبَائِرِ الْيَمِيْنُ الْغَمُوسُ وَ عُقُوْقُ الْوَالِدَيْنِ وَ
الْفِرَارُ مِنَ الزُّحْفِ

Чунончи, "Жавҳарату-н-наййира"да мазкурдир. Яъни: "Уч нимарса гуноҳи кабирадан бўлгай, бири — ноҳақ қасам ичмоқ, иккинчиси — ота ва онага озор бермоқ ва уларни оғритмоқдур ва учинчиси душман лашкаридан қочмоқ".

Ва яна ушбу ҳадиским, ғамус қасамнинг гуноҳи кабира бўлмоғига далолат қилур, Бухорий Абдуллоҳ ибн Амр Осдан ривоят қилгандурлар:

الْكَبَائِرُ الْاِشْرَاكُ بِاللّٰهِ وَ عُقُوْقُ الْوَالِدَيْنِ وَ قَتْلُ النَّفْسِ وَ
الْيَمِيْنُ الْغَمُوسُ

Яъни Расули Худо саллаллоҳу таъоло алайҳи васаллам дедилар: "Гуноҳи кабира — Аллоҳ таолога ширк келтирмоқ ва ота ва онани оғритмоқ, ва одам ўлдирмоқ, ва ноҳақ қасамёд қилмоқдур".

اَوْ ظَانًا اَنَّهُ حَقٌّ وَ هُوَ ضِدُّهُ لَغْوٌ يُرْجَى عَفْوُهُ

Ё қасамёд қилгувчи ўтган замонда қилинган ё қилинмаган нимарсага албатта ҳақ ва ростдур, деб гумон қилмоқ бирла қасамёд қилса, ваҳоланки ҳақнинг зидди бўлса, яъни ноҳақ бўлса, ул қасами лағвдур, яъни беҳудадур. Афу қилинмоқни Худойи таборак ва таъолодан умид қилинур. Масалан, бир одам бир кишининг турмоғини хоҳламаса, бас, ул кишига: "Агар турсанг, биллоҳи", деса, андин кейин ул киши турса, ул одамга каффорат лозим бўлмагай, зероки беҳуда сўзлардандур, чунончи, "Муҳит"да мазкурдир.

وَعَلَىٰ آتٍ مُّنْعَقِدٌ

Ва келадурган замонда қилмоққа ё қилмасга қасамёд қилмоқ мунъақиддур, яъни боғланган бўлиб тургай, масалан, "Валлоҳи, қози сўраганда кўрганимни ва билганимни тўғри айтурман", — деб қасам ичса, ул қасам анинг тўғри айтганига мунъақид бўлиб, яъни боғланган бўлиб тургай.

وَكَفَّرَ فِيهِ فَقَطُّ إِنَّ حَنْثَ وَلَوْ سَهْوًا أَوْ كَرْهًا حَلْفَ أَوْ حَنْثَ

Ва мунъақид бўлган қасамда ҳонис бўлса, каффорат бергай, яъни қасамни синдирса ва агарчандики фаромуш қилиб ё зўрлик бирла қасам ичса ё қасамни синдирса ҳам каффорат бермоқ лозим бўлгай.

وَالْقَسَمُ بِاللَّهِ أَوْ بِإِسْمِ مَنْ أَسْمَاءُ كَالرَّحْمَنِ وَالرَّحِيمِ وَالْحَقُّ

Ва қасам айтмоқ Аллоҳ лафзи бирла бўлгай ёки Худойи таборак ва таъолонинг номи шарифидан бир номи бирла бўлгай, "Роҳман" ва "Роҳийм" ва "Ҳақ" номларига ўхшаш бирла бўлгай. Ҳадиси шарифда Аллоҳ таъолодан бошқа бирла қасамёд қилмоқдан манъ ва наҳй қилинибдур, ул ҳадисда улуғ ваъид, яъни азоб ваъдасининг каттаси бордур. Ва яна ибн Умар разийаллоҳу таъоло анҳудан ривоят қилинди:

قَالَ مَنْ حَلَفَ بِغَيْرِ اللَّهِ تَعَالَى فَقَدْ أَشْرَكَ

Яъни албатта Пайғамбар саллаллоҳу таъоло алайҳи васаллам дедилар: "Кимики Худойи таъолодан бошқа бирла қасамёд қилса, бас, батаҳқиқ Худойи таъолога" ширк келтирубдур .

أَوْ بِصِفَةٍ يُخْلَفُ بِهَا مِنْ صِفَاتِهِ

Ё Худойи таъолонинг сифатларидан бири бирла қасамёд қилинурки, ул сифат бирла араб қасам айтгай, андин наҳй ворид бўлмагай, яъни шариат манъ қилган бўлмагай. Масалан, оталар ўғил ҳурматиға қасамёд қилганга ўхшаш, албатта отанинг ва ўғилнинг номи бирла қасамёд қилмоқдан шариат манъ қилибдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

كَعِزَّةِ اللَّهِ وَجَلَالِهِ وَكِبْرِيَاءِهِ وَعَظَمَتِهِ وَقُدْرَتِهِ

Худойи таъолонинг сифати, масалан, Иззатуллоҳ ва Жалолуллоҳ, ва Кибриёуллоҳ, ва Азаматуллоҳ, ва Қудратуллоҳга ўхшаш, мазкур сифатлар бирла қасамёд қилинса, қасам бўлур. Масалан, қасамёд қиламан Худойи таъолонинг иззатиға ва ёд қилурман Худойи таъолонинг жалолиға, ва кибриёсига, ва азаматиға, ва қудратиға деган сувратда, мазкурларнинг ҳаммаси ҳам қасам бўлгай.

لَا يَغْيِرُ اللَّهُ كَالِنَبِيِّ وَالْقُرْآنِ وَالْكَعْبَةِ

Худойи таъолодан бошқа бирла қасамёд қилмоқ эътибор эмасдур, масалан, Пайғамбар бирла ва Қуръон бирла ва Каъба бирла қасам бўлмагай.

وَلَا بِصِفَةٍ لَا يُخْلَفُ بِهَا عُرْفًا كَرَحْمَتِهِ وَعِلْمِهِ وَرِضَاهِ وَسَخَطِهِ وَعَذَابِهِ

Ва яна урфда ани қасам бирла ёд этилмайдурган Худойи таъолонинг сифатлари бирла қасам бўлмагай. Масалан, Худойи таъолонинг раҳмати бирла ва илми бирла қасам ичса, қасам бўлмагай.

وَقَوْلُهُ لَعَمْرُ اللَّهِ وَآيَمُ اللَّهِ وَعَهْدُ اللَّهِ وَمِيثَاقُهُ

Ва бир кишининг Худойи таъолонинг бақоси бирла, яъни боқийлиги бирла қасамёд этаман, демоғи ва яна Худойи таъоло қасамлари бирла қасамёд қилурман демоғи ва яна Худойи таъолонинг аҳди ва ваъдаси бирла қасамёд қиламан, демоғи қасам бўлгай.

وَ اِقْسِمُ وَ اَحْلِفُ وَ اَشْهَدُ وَ اِنْ لَمْ يَقُلْ بِاللّٰهِ

Ва қасамёд қилурман ва қасам ичарман, демоғи ва гувоҳлик бераман демоғи ва, агарчандики ушбу учнинг ҳар бирига "биллоҳи"ни қўшиб айтмаса ҳам, қасам бўлгай.

وَ عَلَيَّ نَذْرٌ اَوْ يَمِينٌ اَوْ عَهْدٌ وَ اِنْ لَمْ يُضِفْ اِلَى اللّٰهِ

Ва яна бир киши: "Менинг ўзимга назр бўлсин ё қасам бўлсин, ё аҳд бўлсин", — деса, ва агарчандики бул лафзларни Аллоҳ лафзига қўшмай айтса ҳам, қасам бўлгай.

وَ اِنْ فَعَلَ كَذَا فَهُوَ كَافِرٌ وَ اِنْ لَمْ يَكْفُرْ عَلَقَهُ بِمَا ضِيَ اَوْ اَتٰ

Ва яна бир киши: "Агар фалон ишни қилсам, кофирман ва ё оташпарастан, ё жуҳуд, ё насронийман деса, агарчандики кофир бўлмаса ҳам, хоҳ ўтган замонга таълиқ қилсин, хоҳ келадурган замонга таълиқ қилсин, қасам бўлгай, ҳонис бўлса, каффорат бермоқ вожиб бўлгай.

وَ سَوَّكَنْدُ مِيْخُورَمَ بَخْدَايَ قَسَمٌ

Ва яна: "Худо ҳаққи учун қасам ичаман", демоқ қасамдур.

وَ حَقًّا وَ حَقُّ اللّٰهِ وَ حُرْمَتُهُ وَ سَوَّكَنْدُ خُورَمَ بَخْدَايَ يَا
بَطْلَاقِ زَنْ

Ва ҳаққан, яъни ҳақлик тўғрисида фалон ишни қилурман ё фалон ишни қилмайман, демоқ ва яна Худо ҳаққи учун

фалон ишни қилмайман, демоқ ва яна Худойи таъолонинг ҳурмати фалон ишни қилсам демоқ ва қасамёд қилурман Худого, демоқ ва ё хотинимни талоқига қасамёд қилурман демоқ,

وَإِنْ فَعَلَهُ فَعَلِيهِ غَضَبُهُ أَوْ سَخَطُهُ أَوْ لَعْنَتُهُ أَوْ أَنَا زَانٍ أَوْ سَارِقٌ أَوْ شَارِبٌ خَمْرٍ أَوْ أَكِلُ رَبْوَا لَا

ва яна фалон ишни қилсам, менга Худойи таъолонинг ғазаби бўлсин ё саҳти бўлсин, яъни қаттиғлиги бўлсин ё лаънати бўлсин, демоқ ва яна фалон ишни қилсам, мен — зинкорман ва ё ўғриман, ё шароб ичувчиман, ё рибохўрман, ё қонхўрман ё ўзи ўлган молни, ё ҳўкни егувчиман демоқ — бул баён қилинган лафзларни айтмоқ бирла қасам бўлмагай.

وَ حُرُوفُ الْقِسْمِ الْوَاوُ وَالْبَاءُ وَ التَّاءُ

Ва араб лафзида Аллоҳ бирла қасамёд қилганда қўшиб айтиладурган ҳарфларнинг бири "вов"дур. Масалан, валлоҳи фалон ишни қилурман, деганда, ва яна бири "бо"дур, масалан, биллаҳи, ростгўйдурман бул сўзимда, деганда. Ва яна бири "то"дур, масалан, таллоҳи, албатта фалон ишни қилурман, деганда.

وَ تَضَمَّرُ كَاللَّهِ لَا أَفَعَلُهُ

Ва гоҳо, яъни баъзи вақтда қасам ҳарфлари хазф қилинур, яъни муқаддар қилиб, маънода бор, лафзда йўқ қилиб айтилса ҳам қасам бўлур, масалан, Аллоҳи, фалон жойга бормайман, деганга ўхшаш.

55 وَ كَفَّارَتُهُ عِتْقُ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ كَمَا هُمَا فِي الظَّهَارِ أَوْ كِسْوَتِهِمْ

Ва кимики қасамёд қилса, фалон ишни қилсам деб, андин кейин ҳонис бўлса, яъни қасамни синдирса, анинг каффорати

бир қул озод қилмоқдур ё ўн мискинга таом бермоқдур. Ҳар бир мискинга садақаи фитрнинг миқдориким, ул буғдойдан ё майиздан тўрт қадоқ, боз чорак қадоқ эрди. Ва арпадан ва хурмодан саккиз ярим қадоқ эрди.

لِكُلِّ ثَوْبٍ يَسْتَرُ عَامَةً بَدَنِهِ فَلَمْ يَجْزِ السَّرَاوِيلُ

Ё ўн мискинга кийим кийдирмоқдур, ҳар бир кишига андоғ кийим берилгайки, баданининг кўпроғини ёпгай, бас, андоғ бўлса, яъни бир кишига берилган кийим баданининг кўпроғини ёпадурган бўлса, иштон кийдирмоқ дуруст бўлмагай, яъни каффорати гарданидан соқит бўлмагай, зероки иштоннинг ўзини кийиб юрган кишини арабда яланғоч дейилур.

فَإِنْ عَجَزَ عَنْهَا وَقْتَ الْإِدَاءِ صَامَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَلَاءً

Бас, агар бул уч нимарсадан бири каффоратини адо қилмоққа қасд қилган вақтида ожиз бўлса, уч кун пайдар-пай рўза тутгай.

وَلَمْ يَجْزُ بِلَا حَنْثٍ

Ва қасамни синдирмай, каффоратни бериб адо қилмоқ дуруст эмас, зероки каффорат бермоққа ҳонис бўлмоқ, яъни қасамни синдирмоқ сабабдур, бас, ҳонис бўлмасдан илгари берилса, ҳонис бўлгандан кейин қайтадан берилур, чунончи, "Жомиъур-румуз"да мазкурдир.

وَمَنْ حَلَفَ عَلَى مَعْصِيَةٍ كَعَدَمِ الْكَلَامِ مَعَ أَبِيهِ حَنْثٌ وَكَفَرٌ

Ва кишиким, гуноҳ қилмоққа қасамёд қилса, масалан, отам ва онам бирла, валлоҳи, сўзлашмайман деса, вожиб шулки, қасамни синдириб, каффоратни бериб адо қилгай.

وَلَا كَفَّارَةً فِي حَلْفِ كَافِرٍ وَإِنْ حَنَثَ مُسْلِمًا

Ва кофирнинг қасамёд қилмоғида каффорат йўқдур ва, агарчандики мусулмон бўлгандан кейин қасамни синдирса ҳам. Ва бул масъала балоғатга етмаган боланинг қасам ичмоғига ҳам шомилдур. Ва, агарчандики балоғатга етгандан кейин ҳонис бўлса ҳам, бас, албатта ёш бола ё жинни ҳар вақтики, қасам ичса, балоғатга етгандан кейин қасамни синдирса, каффорат бермагай, чунончи, "Китобу-н-назм"да мазкурдир, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазбурдир.

وَمَنْ حَرَّمَ مِلْكَهُ لَا يَحْرُمُ

Ва кишиким, ўзининг қабзи(қўли)да бўлган ҳалол мулкини ҳаром қилса, масалан: "Менга бул чапоним ҳаром бўлсин", — деса ва ё "Ушбу асал менга ҳаром бўлсин", — деса ва ё "Фалон одамнинг сўзи менга ҳаром бўлсин", — деса, ҳаром бўлмагай. Зероки ҳаром қилмоқ машруънинг аксидур, ҳалолликка фармойиш қилган нимарсани ҳаром қилмоққа банданинг қудрати етмагай, балки ҳаром қиладурган Худойи таъолодур.

وَإِنْ اسْتَبَاحَهُ كَفَّرَ

Ва агар ўзи менга ҳаром бўлсин, деган нимарсага ҳалол муомаласини талаб қилса, яъни кийимни кийса ва ё таомни еса ва бошқа ҳалол нимарсаларниким, ўзимга ҳаром деганидан кейин ҳалол муомаласини қилса, қасамнинг каффоратини адо қилгай.

وَمَنْ نَذَرَ مُطْلَقًا

Ва кишиким, бирор шартга таълиқ қилмай, назр қилса, масалан, бир ой рўза тутмоқ Худойи таъоло учун менга лозим бўлсин, деса ва ёки Аллоҳ таъоло учун менга ҳаж қилмоқ ва ё умра қилмоқ лозим бўлсин, деса,

أَوْ مُعَلَّقًا بِشَرْطٍ يُرِيدُهُ كَانَ قَدِمَ غَايِبِي فَوَجَدَ وَفَى

ё бир шартга таълиқ қилгайким, ул шартнинг топилмоғини умид қилгай ўзига манфаатни тортмоқ учун ё зарафни қайтармоқ учун. Масалан, агар ғойибим сафардан келса, ё Худойи таъоло беморимга шифо берса, ё душманам ўлса, бир йил рўза тутмоқ, ё қул озод қилмоқ, ё намоз ўқимоқ Аллоҳ учун менинг гарданимга лозим бўлсин деса, андин кейин шарт мавжуд бўлса, айтган назрига вафо қилгай, яъни айтган назрини адо қилмоқ вожиб бўлгай ва каффорат берган бирла назри мутлақ бирла назри муъаллақнинг уҳдасидан чиқолмагай, ушбу қавл беҳилофдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَبِمَا لَمْ يُرِدْهُ كَانَ زَنْبِيْتُ وَفَى أَوْ كَفَّرَ وَهُوَ الصَّحِيحُ

Ва агар ул шартга таълиқ қилиб назр қилсаким, анинг мавжуд бўлмоғини ирода қилмаса, масалан, агар зино қилсам ё шароб ичсам, масжид солмоқ ва ё қул озод қилмоқ менга лозим бўлсин деса, ул шарт топилса, ихтиёр ўзидадур, хоҳласа, назрини адо қилгай, хоҳласа назрини адо қилмай, каффорат бергай ва бул каффорат бермоқ саҳиҳ қавлдур, чунончи, "Ҳидоя"да мазкурдур.

БУ ФАСЛДА КИРМОҚ ВА ЧИҚМОҚ ВА
БОШҚА НАРСАЛАР БОРАСИДА ҚАСАМЁД
ҚИЛМОҚНИНГ БАЁНИ

مَنْ حَلَفَ لَا يَدْخُلُ بَيْتًا يَحْنُثُ بِدُخُولِ صُفَّةٍ

Бир одам, уйга кирмайман, деб қасамёд қилса, суффага кирмоқ бирла ҳонис бўлгай, зероки унинг баъзиси ўтирмоқ ва ётмоқ учун бино қилингандур. Бас, ул суффа қилинган жой уйга ўхшашдур, хоҳ ул уй тошдан бўлсин, хоҳ кесакдан бўлсин, хоҳ қўйнинг мўйидан бўлсин, чунончи, "Музмарот"да мазкурдир.

لَا الْكَعْبَةَ أَوْ مَسْجِدٍ

Аммо мундоғ қасамёд қилгандан кейин Каъбаи муъаззама ё масжидга кирмоқ бирла ҳонис бўлмагай, зероки уйдан мақсуд уй-жой қилиб ётмоқдур ва бул жойлар, яъни масжид ва Каъба ётадурган жой эмасдур, чунончи, "Гўрмирий"да мазкурдир.

أَوْ بَيْعَةٍ أَوْ كَنِيسَةٍ

Ё яҳудлар ё насоролар ибодат қиладурган жойга кирмоқ бирла ҳонис бўлмагай.

أَوْ دِهْلِيْزٍ أَوْ ظَلَّةٍ بَابٍ دَارٍ

Ё даҳлизга кирмоқ бирла ё ҳовли эшигининг соясига кирмоқким, икки деворнинг тепаси ёпиғлиқ том бўлиб, ости йўл бўлгай, ҳонис бўлмагай.

كَمَا فِي لَا يَدْخُلُ دَارًا فَدَخَلَ دَارًا خَرَبَةً

"Ҳовлига кирмайн", деб қасамёд қилганда, андин кейин хароб бўлган, яъни бузилиб вайрон бўлган ҳовлига кирганда ҳонис бўлмаганга ўхшаш.

وَ فِي هَذِهِ الدَّارِ يَحْنُثُ إِنْ دَخَلَهَا مُنْهَدِمَةً صَحْرَاءَ

Ва бул ҳовлига ва бул эшик олдига кирмайман, деб қасамёд қилса, андин кейин ул ҳовлининг иморатлари бузилиб, саҳро бўлиб қолгандан кейин, яъни деворлари йиқилиб, вайрон бўлиб қолгандан кейин кирса, ҳонис бўлгай.

أَوْ بَعْدَ مَا بُنِيتْ أُخْرَى أَوْ وَقَفَ عَلَى سَطْحِهَا

Ё ул ҳовли вайрон бўлиб, анинг ўрнига қайтадан бино қилинганидан кейин кирса ҳам ҳонис бўлгай, ё агар ул ҳовли томининг устида турса ҳам, ҳонис бўлгай.

وَ قِيلَ فِي عُرْفِنَا لَا يَحْنُثُ

Ва айтилибдур бизларнинг урфимизда, яъни ажам шаҳарларида бўлса, ҳонис бўлмагай, зероки бир киши томнинг устига чиқса, ҳовлига кирди, демагайлар. Ушбу қавлга Абу-л-Лайс раҳматуллоҳи алайҳ фатво берибдурлар, чунончи, "Гўрмирий"да мазкурдир.

كَمَا لَوْ جُعِلَتْ مَسْجِدًا أَوْ حِمَامًا أَوْ بُسْتَانًا أَوْ بَيْتًا أَوْ
دَخَلَهَا بَعْدَ هَدْمِ الْحِمَامِ

Шунингдек, ул қасамёд қилинган ҳовли бузилиб, масжид ё ҳаммом қилингандан кейин кирса, ҳонис бўлмагай ё ул ҳовли бўстон, ё уй қилингандан кейин кирса, ё ул ҳовли вайрон бўлгандан кейин ўрнига ҳаммом бино қилиниб, ул ҳаммом ҳам бузилгандан кейин кирса, ҳонис бўлмагай, зероки мазкур ҳовлининг номи алишилди, номни табдил қилмоқ зотини алишиб олганга ўхшашдур.

وَ كَهَذَا الْبَيْتُ وَ دَخَلَهُ مُنْهَدِمًا صَحْرَاءَ أَوْ بَعْدَ مَا بَنَى بَيْتًا
آخَرَ

Масалан, бир киши ушбу уйга кирмайман, деб қасам ичса ва ул уй бузилиб, саҳро бўлгандан кейин кирса ё қасам

айтилган уй бузилиб кетиб, ўрнига бошқа уй бино қилингандан кейин кирса, ҳонис бўлмагай.

أَوْ هَذِهِ الدَّارُ فَوَقَّفَ فِي طَاقِ بَابٍ لَوْ أُغْلِقَ كَانَ خَارِجًا

Ё ушбу ҳовлига кирмайман, деб қасамёд қилса, андин кейин айвоннинг эшигида турса, агар эшик беркитилганда ул киши ҳовлининг ташқарисида қолса, ҳонис бўлмагай.

أَوْ لَا يَسْكُنُهَا هُوَ سَاكِنُهَا أَوْ لَا يَلْبِسُهُ وَهُوَ لَا بَسُهُ أَوْ لَا
يَرْكُبُهُ وَهُوَ رَاكِبُهُ

Ёки бир одам, мен бул уйда турмайман, деб қасамёд қилур, ваҳоланки ул киши ул уйда тургувчидур ё ул кийимни киймайман, деб қасамёд қилгай, ваҳоланки ул киши ул кийимни кийиб тургандур, ё ул маркабга минмайман, деб қасамёд қилур, ваҳоланки ул киши ул маркабни миниб тургандур.

فَاخَذَ فِي الثُّقْلَةِ وَنَزَعَ وَنَزَلَ بِلَا مَكْتٍ

Андин кейин уйдан кўчмоққа шуруъ қилса ва кийимни ечмоққа шуруъ қилса, яъни тўхтамасдан уйдан кўчса ва тўхтамасдан кийимни ечса ва тўхтамасдан маркабдан тушмоққа шуруъ қилса, бул суврат масъалаларнинг ҳаммасида ҳонис бўлмагай.

أَوْ لَا يَدْخُلُ فَقَعَدَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَخْرُجَ ثُمَّ يَدْخُلُ

Ёки: "Бул уйга кирмайман",— деб ул уйда ўлтирганида қасамёд қилса, ўша ўтирганида узоқ ўтирса ҳам ҳонис бўлмагай, магар ҳонис бўлгай қасам айтгандан кейин уйдан чиқиб кетиб, яна қайтиб кирса.

وَفِي لَا يُسْكِنَ هَذِهِ الدَّارَ لَا بُدَّ مِنْ خُرُوجِهِ بِأَهْلِهِ وَمَتَاعِهِ
أَجْمَعٍ حَتَّى يَحْنُثَ بَوْتِدِ بَقَى

Ва бир киши: "Мен бул ҳовлида турмайман",— деб қасамёд қилса, ул киши аҳли авлодлари бирла ва асбоби рўзгорларининг ҳаммаси бирла бул ҳовлидан кўчиб чиқмоғи лозимдур, ҳаттоки ўшал ҳовлида бир қозик қолса ҳам ҳонис бўлгай.

بِخِلَافِ الْمِصْرِ وَالْقَرْيَةِ

Бул масъала шаҳарнинг ва қишлоқнинг хилофи бирла, яъни бир одам, бул шаҳарда ва ё бул қишлоқда турмайман, деб қасамёд қилса, бул суратда ул кишининг ўзи шаҳардан ва ё қишлоқдан чиқса, аҳли авлодлари ва матоълари, яъни асбоб-рўзгорлари қолса ҳам, ҳонис бўлмагай.

وَ حَنْثَ فِي لَا يَخْرُجُ لَوْ حُمِلَ وَ أُخْرِجَ بِأَمْرِهِ

Ва бир киши: "Бул уйдан чиқмайман",— деб қасамёд қилса, андин кейин ўзининг фармойиши бирла кўтариб чиқарилса, ҳонис бўлгай.

لَا إِنْ أُخْرِجَ بِلَا أَمْرِهِ مُكْرَهًا أَوْ رَاضِيًا

Аммо ўзи буюрмасдан чиқарилса, хоҳ зўрлик бирла чиқарилсин, хоҳ розилик бирла чиқарилсин, ҳонис бўлмагай, яъни қасамни синдирган бўлмагай.

مِثْلُهُ لَا يَدْخُلُ أَقْسَامًا وَ حُكْمًا

Ва "бул уйга кирмайман" деб қасамёд қилганнинг ҳукми "уйдан чиқмайман" деб қасамёд қилганнинг ҳукмига ўхшашдур, яъни агар ўзининг амри бирла олиб кирилса, ҳонис бўлур, агар ўзи буюрмасдан олиб кирилса, хоҳ зўрлик бирла, хоҳ розилик бирла олиб кирилса, ҳонис бўлмагай.

وَ فِي لَا يَخْرُجُ إِلَّا إِلَى جَنَازَةٍ فَخَرَجَ يُرِيدُهَا ثُمَّ إِلَى أَمْرٍ آخَرَ

Ва "жанозадан бошқа тарафга чиқмайман", деб қасамёд қилганда ирода ва қасд қилиб чиқса, андин кейин бошқа ишга борса, ҳонис бўлмагай.

وَحَنْثَ فِي لَا يَخْرُجُ إِلَى مَكَّةَ فَخَرَجَ يُرِيدُهَا وَ يَرْجِعَ

Ва ҳонис бўлур: "Маккаи муъаззамага борурга чиқмайман",— деб қасамёд қилгандан кейин Маккаи муъаззамани ирода қилиб чиқса ва ўз шаҳрининг иморатларидан ўтгандан кейин ё етолмай қайтса, зероки Маккаи муъаззамага бормоқ қасди бирла чиқмоқ мавжуд бўлди, агар шаҳарнинг иморатларидан ўтмасдан илгари қайтса, ҳонис бўлмагай, чунончи, "Гўрмирий"да мазкурдир.

لَا فِي لَا يَأْتِيَهَا حَتَّى يَدْخُلَهَا

"Маккаи муъаззамага келмайман",— деб қасамёд қилмоқда то Маккаи муъаззамага кирмагунча ҳонис бўлмагай.

وَذَهَابُهُ كَخُرُوجِهِ فِي الْأَصَحِّ

Аммо "Маккаи муъаззамага бормайман", — деб қасамёд қилмоқда уламоларнинг ихтилофлари бордур. Баъзи олимлар "Маккаи муъаззамага келмайман", деб қасамёд қилганга ўхшашдур, Маккаи муъаззамага кирмагунча ҳонис бўлмагай, дедилар. Ва баъзи уламолар "Маккаи муъаззамага чиқмайман",— деб қасамёд қилганга ўхшашдур, агарчи Маккаи муъаззамага кирмаса ҳам, дедилар. Бул кейинги ривоят асаҳҳ ривоятдур, дедилар. Чунончи, "Темиртоший"да мазкурдир.

وَفِي لَيَاءَيْنِ مَكَّةَ وَلَمْ يَأْتِهَا لَا يَحْنُثُ إِلَّا فِي آخِرِ حَيَاتِهِ

Ва бир киши: "Валлоҳи, албатта Маккаи муъаззамага келурман",— деб қасамёд қилгандан кейин келмаса, ҳонис бўлмагай, магар умри охирида ҳонис бўлгай, зероки Маккаи

муъаззамага келмаслиги умри охирида мутаҳаҳқақ бўлди. Чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَ حَنْثَ فِي لِيَّاتَيْنَهُ غَدًا إِنْ اسْتَطَاعَ إِنْ لَمْ يَأْتِهِ بِلَا مَانِعٍ
كَمَرَضٍ أَوْ سُلْطَانٍ

Ва қасамни синдирган бўлгай, масалан: "Маккаи муъаззамага албатта эртага келурман, агар кучим ва қудратим етса",— деб қасамёд қилиб, агар кучи ва қуввати етиб туриб келмаса, қайтарадиган нимарса бўлмаса, масалан, касал бўлмоқ ё подшоҳ тарафидан ва ё бошқа тарафдан қайтарадурган монёъга ўхшаш бўлмаса.

وَ دَيْنَ نِيَّةِ الْحَقِيقَةِ

Ва диёнат қилинур, яъни индаллоҳ тасдиқ ва қабул қилинур диёнат тўғрисида ул кишининг "қудратим етса, деганимдан қудрати ҳақиқийни нийят қилган эдим", демоғи, яъни муродим қудрати томмадурким, феълга мақорин бўлгай, деса диёнатан қабул қилинур қудрати ҳақиқийнинг мисоли, яъни ҳақиқатан куч етмоқнинг мисоли, масалан, бир нимарсани қилмоққа қасд этган замонда Худойи таъоло ул қилинадурган нимарсани пайдо қилгай, чунончи, бир ичимлик сув ичмоқни хоҳлаганда, ўзи саломат бўлса, сув ҳам ҳозир бўлса, асло бир монёъ бўлмаса, ул сувни ичмоққа ҳақиқатан қудрати ва кучи стадурган дейилур. Аммо ўзи саломат бўлса, сувни ичмоқдан ҳеч манъ қиладурган бўлмаса, лекин сув ҳозир бўлмаса, балки икки кунлик ва ё уч кунлик йўлда бўлса, ани ҳам қудрати ва кучи стадурган дейилур, лекин ҳақиқатан кучи стадурган деб айтилмайдур.

وَ شَرْطَ لِلْبَرِّ فِي لَا يَخْرُجُ إِلَّا بِإِذْنِهِ لِكُلِّ خُرُوجٍ إِذْنٍ

Ва қасамида ростгўй бўлмоқ учун эри: "Уйимдан чиқмагайсан, магар ўзим жавоб берсам, чиқарсан",— деб қасамёд қилганида, ҳар бор уйдан чиқмоғида бир жавоб бермоқ шарт қилинди, хотини андин бежавоб бир мартаба уйдан чиқса, ҳонис бўлгай.

لَا فِي الْأَنْ أَدَنَ

Аммо, хотиним мен жавоб берсам чиқар, деб қасамёд қилса, айтган қасамида ростгўй бўлмоқ учун ҳар бир чиққанида эрнинг жавоб бериб турмоғи лозим эмас, балки бир мартаба чиқмоққа жавоб берса, кифоя қилгай.

وَلِلْحَنَثِ فِي أَنْ خَرَجْتَ وَأَنْ ضَرَبْتَ لِمُرِيدَةِ خُرُوجِ أَوْ
ضَرْبِ عَبْدٍ فَعَلَهُمَا فَوْرًا

Ва бир одамнинг хотини уйдан чиқмоққа қасд қилганда: "Чиқсанг, талоқ бўлурсан",—деганида ёки ул хотин қулни урмоқни қасд қилганида: "Агар урсанг, қул озод бўлур",—деганида, ўшал замон хотин уйдан чиқса, ҳонис бўлгай, яъни хотини талоқ бўлгай. Ўшал он хотин қулни урса, эр ҳонис бўлгай, яъни қули озод бўлгай, бул тариқа қасамёд қилганда ҳонис бўлмоққа, яъни қасамни ушатмоққа тезлик бирла шарт қилинган феълларни қилмоқ шартдур, аммо бир замондан кейин хотин уйдан чиқса ё бир замондан кейин қулни урса, эр ҳонис бўлмагай, зероки эрнинг мақсади хотинни ташқари чиқмоқдан ва қулни урмоқдан манъ қилмоқдурким, ўшал замонда хотин қасд қилибдур. Урфга қараганда ва қасамнинг биноси урфгадур, ушбу қасамни "қасами ҳол" дерлар, чунончи, ушбу масъала "Гўрмирий"да ҳам мазкурдир.

وَفِي أَنْ تَغَدَّيْتُ بَعْدَ تَعَالٍ تَغَدَّ مَعِيَ تَغْدِيَهُ مَعَهُ

Ва бир киши, эртага ейиладурган таомни агар есам, деб қасамёд қилмоғида ҳонис бўлмоғига, яъни қасамни синдирмоғига шарт шулки, бир одам: "Кел, мен бирла эртанинг таомини егил",—деганидан кейин айтган киши бирла эртаги таомни бирга емоқлигидур.

وَكَفَى مُطْلَقُ التَّغْدَى أَنْ ضَمَّ الْيَوْمَ

Ва кифоя бўлгай ҳонис бўлмоққа мутлақ эрта сидурган таомни емоқ, хоҳ ёлғиз, хоҳ бирла бўлсин. Агар қасамга

"Алявма" калимасини қўшса, яъни "ушбу кун" лафзини қўшса, яъни "ушбу куннинг кундузги таомини есам", деб қасамёд қилса, ҳонис бўлгай ва агарчи таомни танҳо еса ҳам.

وَمَرْكَبُ الْمَأْذُونِ لَيْسَ لِمَوْلَاهُ حَقُّ الْحَلْفِ إِلَّا إِذَا لَمْ يَكُنْ
عَلَيْهِ دَيْنٌ مُسْتَعْرِقٌ وَنَوَاهُ

Ва савдогарликка жавоб берилган қулнинг маркаби хожанинг мулки эмас, яъни Зайд: "Хожанинг маркабига минмайман",— деб қасамёд қилса, андин кейин Зайд хожанинг савдогарликка жавоб берган қулининг отига минса, ҳонис бўлмагай. Магар қул минган маркаб хожанинг мулки бўлгай. Ҳар вақтики, қул қарзининг тамом қийматини ва ҳам касбини ихота қилурлик бўлса ё қасамёд қилгувчи қасам айтганида қулнинг маркабини нийят қилиб, ўшал замонда ул қулнинг маркабига минмоқ бирла ҳонис бўлгай. Зероки қулнинг қарзи бўлмаса, ҳайвон хожанинг ўзиники бўлур.

وَيُقَيَّدُ الْأَكْلُ مِنْ هَذِهِ النَّخْلَةِ بِشِمَرِهَا

Ва: "Бул ҳурмо дарахтидан емайман",— деб қасамёд қилган сувратда дарахтини емоққа салоҳияти йўқдур, мевасига муқайяд бўлгай, яъни дарахтини емоқ бирла ҳонис бўлмагай, мевасини еса, ҳонис бўлгай, аммо дарахтини емоққа салоҳияти бўлса, масалан, шакарқамишга ўхшаш дарахтни емоқ бирла ҳонис бўлгай.

وَهَذَا الْبُرُّ بِأَكْلِهِ قَضَاءٌ

Ва яна: "Буғдой ун емайман",— деб қасамёд қилган сувратда буғдойнинг ўзини янчиб ва чайнаб емоқ бирла ҳонис бўлгай. Ва агар буғдойдан бўлган толқонни еса, анинг бирла ҳонис бўлмагай ва бул қавл Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَهَذَا الدَّقِيقُ بِأَكْلِ خُبْزِهِ فَلَا يَحْنُثُ لَوْ اسْتَفْهُ كَمَا هُوَ

Ва, "Бул ундан емайман",— деб қасамёд қилган сувратда андин пиширилган нонни емоқ бирла ҳонис бўлур. Бас, саҳиҳ қавлга қараганда, ҳонис бўлмагай, агар унлигича ютса, чунончи, "Музмарот"да мазкурдир.

وَ أَكَلَ الشُّوَاءَ بِاللَّحْمِ

Ва, "Қовурилган таомни емайман",— деб қасамёд қилган сувратда қовурилган гўшт емоқ бирла ҳонис бўлгай, бошқа қовурилган таом емоқ бирла ҳонис бўлмагай.

وَالطَّبِيخُ بِمَا طَبَخَ مِنَ اللَّحْمِ

Ва яна: "Пишган таомни емайман",— деб қасамёд қилган сувратда гўштан пиширилган таомни емоқ бирла ҳонис бўлгай.

وَالرَّأْسُ بِرَأْسٍ يُكَبَسُ فِي التَّنَائِيرِ وَيُبَاعُ فِي مِصْرِهِ

Ва яна: "Калла емайман",— деб қасамёд қилган сувратда каллани емоқ бирла ҳонис бўлгайким, ул калла танурларга киргизилур, ул қасамёд қилган кишининг шаҳрида сотилур ва олинур, қўйнинг ва қорамолнинг бошига ўхшаш. Бас, қўйнинг калласини ва қорамолнинг калласини емоқ бирла ҳонис бўлгай, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَالشَّحْمُ بِشَحْمِ الْبَطْنِ

Ва яна: "Эритилган чарби ёғини емайман",— деб қасамёд қилган сувратда ичдан чиққан ёғни емоқ бирла ҳонис бўлгай, ичдан чиққан ёғдан бошқасини емоқ бирла ҳонис бўлмагай.

وَالْخُبْزُ بِخُبْزِ الْبُرِّ وَالشَّعِيرِ

Ва яна: "Нон емайман",— деб қасамёд қилган сувратда бугдой нонини ва арпа нонини емоқ бирла ҳонис бўлгай, одат қилинган шаҳарда бўлса. Бас, агар арпа нонини емоқ одат қилинмаган мавзеъда бўлса, ҳонис бўлмагай арпа нонини емоқ бирла. Чунончи, агар нонни қоқлаб, қуритиб, янчиб, майда қилиб, андин кейин сув бирла ичса, ҳонис бўлмагай, чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

لَا خُبْرَ الْأَرْضِ بِلَدٍ لَا يُعْتَادُ

Аммо гуруч нонини ва тариф нонини ва жувори нонини еб, одат қилинмаган мавзеъда мазкурларни ёмоқ бирла ҳонис бўлмагай, мазкурларни еб одат қилинган бўлса, ҳонис бўлгай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَالْفَاكِهَةُ بِالتَّفَاحِ وَالْمِشْمِشِ وَالْبَطِيخِ

Ва: "Мева ёмайман",— деб қасамёд қилган сувратда олмани ва ўрикни ва қовунни ёмоқ бирла ҳонис бўлгай.

لَا الْعَنْبِ وَالرُّمَّانِ وَالرُّطْبِ وَالْقَثَاءِ وَالْخِيَارِ

Аммо узумни ва анорни ва янги пишган хурмони ва катта бодрингни, яъни таррани ва бодрингни ёмоқ бирла ҳонис бўлмагай. Зероки аввалгилари ҳазми таом учун ёйилур ва кейингилари ғазо (овқат) учун ёйилур.

وَالشَّرْبُ مِنْ نَهْرٍ بِالْكَرْعِ مِنْهُ فَلَا يَحْنُثُ لَوْ شَرِبَ مِنْهُ بِأَنَاءٍ

Ва: "Бул ариқдан сув ичмайман",— деб қасам ичганда ариқнинг ўзидан оғзи бирла ичса, ҳонис бўлгай, агар идиш бирла ё ҳовучи бирла ариқдан олиб ичса, ҳонис бўлмагай, яъни қасамни ушатгувчи бўлмагай.

بِخِلَافِ الْحَلْفِ مِنْ مَائِهِ

Аммо: "Бул ариқнинг сувидан ичмайман",— деб қасамёд қилса, ҳар икки сувратда ҳонис бўлгай, яъни оғзи бирла ичса ва ё ҳовучи бирла ичса, ҳонис бўлгай.

وَتَحْلِيفُ الْوَالِي رَجُلًا لِيُعْلَمَهُ بِكُلِّ دَاعِرٍ أَتَى بِحَالٍ وَلَا يَتَهُ

Ва бир шаҳарнинг волииси, яъни ҳокими ё подшоси бир кишига қасам бермоғи шаҳарга атрофдан келган ҳар фосиқ ва ёмон одамларни билдиурсан, деб ҳамл қилингай, анинг қасамини ул волийнинг ҳукумати замониға, яъни мазкур ҳоким ҳукумат тахтида турганда атрофдан келган фосиқ ва ёмонларни ул ҳокимга билдирмаса, ҳонис бўлгай.

وَالضَّرْبُ وَالْكِسْوَةُ وَالْكَلامُ وَالدُّخُولُ عَلَيْهِ بِالْحَيَاةِ

Ва бир одамни урмоқ ва бир кишига кийим кийдирмоқ ва бир одам бирла сўзлашмоқ ва анинг устига кирмоқ тирик ҳолиға ҳамл қилингай. Бас, агар "Валлоҳи, албатта Зайдни урурман",— деса ёки "Валлоҳи, Зайдға албатта кийим кийгизурман",— деса ёки "Валлоҳи, Зайдға албатта гапирурман",— деса ёки "Валлоҳи, Зайднинг устиға албатта кирурман",— деса, андин кейин Зайднинг ҳаёт ҳолида мазкурларни қилса, ҳонис бўлмагай. Ва агар Зайд ўлгандан кейин урса ва кийим кийдирса ва гапирса ва устиға кирса, ҳонис бўлгай, чунончи, "Жомийу-р-румуз"да мазкурдир. Зероки Зайд ўлгандан кейин булар бирла мақсуд ҳосил бўлмагай.

لَا الْغَسْلُ

Аммо Зайд ўлгандан кейин ювмоқ бирла мақсуд ҳосил бўлур, ул сабабдан ҳонис бўлур. Зероки ювмоқ тирикнинг ҳолиға муқайяд эмас. Масалан: "Валлоҳи, Зайдни ювмайман",— деб қасамёд қилгандан кейин Зайд ўлса, ани ювмоқ бирла ҳонис бўлгай.

وَالْقَرِيبُ بِمَا دُونَ الشَّهْرِ فِي لَيْقُضَيْنٍ دَيْنُهُ إِلَى قَرِيبٍ

وَالشَّهْرُ بَعِيدٌ

Ва бир ой йироқ ва узоқ ҳукмидадур. Масалан, бир киши: "Ҳақингни йироқда, яъни узоқ муддатда бериб адо қилурман",— деб қасамёд қилиб олса, бир ойда бериб адо қилмаса, ҳонис бўлгай.

وَمَا أَصْطَبَغَ بِهِ فَادَامُ وَكَذَّا الْمِلْحُ

Ва ул нимарсаким, анинг бирла нонга ранг берилгай, яъни анга нон ботириб ейилур, масалан, сирка ва сут ва эритилган ёғга ўхшаш ва туз ҳам нонхуруш ҳукмидадур, масалан, бир одам, "емайман", яъни "нон хуруш емайман" деб қасамёд қилган сувратда андин кейин сирка ва сутга ўхшаш нонни тегизиб ейиладурган таомни еса, ҳонис бўлгай.

لَا الشُّوَأُ

Аммо қовурилган гўшт одамнинг, яъни нонхурушнинг ҳукмида эмас, зероки қовурилган ва кабоб қилинган гўшт ўз олдига ейилиб, ғазо бўлгай.

وَلَا يَحْنُثُ فِي لَا يَأْكُلُ مِنْ هَذَا الْبُسْرِ فَآكَلَهُ رُطْبًا أَوْ مِنْ هَذَا الرُّطْبِ أَوِ اللَّبَنِ فَآكَلَهُ تَمْرًا أَوْ شِيرَازًا

Ва яна бир киши: "Бул хурмонинг ғўрасини емайман",— деб қасамёд қилса, андин кейин пишган хурмони еса, ёки: "Бул пишган хурмодан емайман",— деб қасамёд қилса, ё "Бул сутдан ичмайман",— деб қасам айтса, андин кейин хурмонинг қуриганидан еса ва сутни қатиқ бўлгандан кейин ичса, мазкурларнинг ҳаммасида ҳам ҳонис бўлмагай.

أَوْ بُسْرًا فَآكَلَهُ رُطْبًا أَوْ لَحْمًا فَآكَلَ سَمَكًا أَوْ لَحْمًا أَوْ شَعْمًا فَآكَلَ الْبَيْتَ

Ё "Хом ғўра хурмони емайман",— деб қасамёд қилиб, андин кейин пишган хурмони еса, ёки "Гўшт емайман",— деб қасам айтиб, андин кейин балиқ еса, ёки "Гўшт емайман",— деб ва ё "Ёғ емайман",— деб қасамёд қилиб, андин кейин думба ёғини еса, буларнинг ҳаммасида ҳонис бўлмагай.

وَلَا فِي لَا يَشْتَرِي رُطْبًا فَاشْتَرَى كِبَاسَةً بُسْرٍ فِيهَا رُطْبٌ

Бир киши: "Пишган хурмо сотиб олмайман",— деб қасамёд қилганда, андин кейин хом, яъни ғўра хурмони, хушаси бирла, яъни мевалик шохи бирла сотиб олса, ул хушада пишган хурмо ҳам бўлса, ҳонис бўлмагай.

وَحَنْثَ لَوْ حَلَفَ لَا يَأْكُلُ رُطْبًا أَوْ بُسْرًا وَلَا لَارُطْبًا وَلَا
بُسْرًا فَآكَلَ مُذْنَبًا أَوْ لَا يَأْكُلُ لَحْمًا فَآكَلَ كَبَدًا أَوْ كَرَشًا أَوْ
لَحْمَ خَنْزِيرٍ أَوْ إِنْسَانَ

Ва агар бир киши қасамёд қилса: "Пишган хурмони емайман" ё "Хом хурмони емайман",— деб ёки "Пишган хурмони ҳам, хом хурмони ҳам емайман",— деб, андин кейин музаннибни, яъни думбулни еса, хонис бўлгай. Пишган хурмо музаннибининг, яъни думбулининг кўпроғи ширин бўлиб, озроғи турш бўлгай. Ва хом хурмонинг думбули бунинг аксидур, яъни кўпроғи турш бўлиб, озроғи ширин бўлгай. Музаннибни туркийда думбул дейилур. Ёки бир одам: "Гўшт емайман",— деб қасамёд қилгандан кейин жигарни ё қоринни еса, ё хўкнинг, ё одамнинг гўштини еса, ёхуд мурданинг гўштини, яъни қаром ўлган ҳайвоннинг гўштини еса, ҳонис бўлгай, зероки булар ҳақиқатан гўштдур.

وَالْغَدَاءُ الْأَكْلُ مِنْ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَى الظُّهْرِ وَالْعِشَاءُ مِنْهُ
إِلَى نِصْفِ اللَّيْلِ وَالسُّحُورُ مِنْهُ إِلَى الْفَجْرِ

Ва эрта билан намози пешингача ейиладурган таомнинг отини арабда "ғадо" дейилур. Ва намози пешиндан бошлаб ярим кечагача ейиладурган таомни "ашо" дейилур. Ва саҳар

ярим кечадан бошлаб тонг ёригунча, яъни субҳи содиққачадур. Масалан, бир одам: "Эртаги таомни емайман",— деб қасамёд қилса, субҳи содиқдан кейин намози пешингача таом еса, ҳонис бўлгай. Ва "Кечки таомни емайман",— деб қасам айтса, пешиндан ярим кечагача таом еса, ҳонис бўлгай. Ва "Саҳарги таомни емайман",— деб қасамёд қилса, ярим кечадан субҳи содиққача таом еса, ҳонис бўлгай.

وَفِي أَنْ لَبِستُ أَوْ أَكَلْتُ أَوْ شَرِبْتُ وَنَوَى مُعِينًا لَمْ
يُصَدِّقَ أَصْلًا

Бир одам, агар кийсам ё есам, ё ичсам, ё чўмилсам, ё хотин олсам, ё таом берсам, қулим озод бўлсин, деган сувратда, ваҳоланки таъйин кийимни, ё таъйин таомни, ё таъйин сувни, ё таъйин чўмилмоқни, ё таъйин хотин олмоқни нийят қилибдур, аслан сўзига тасдиқ қилинмагай, яъни диёнат тўғрисида ва ҳам шариат тўғрисида қабул қилинмагай зоҳир ривоятда, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَلَوْ ضَمَّ ثَوْبًا أَوْ طَعَامًا أَوْ شَرَابًا دَيْنَ

Ва агар "кийимни" ё "таомни", ё "сувни" деган лафзларни қўшса, яъни "кийимни кийсам", ё "таомни есам", ё "сувни ичсам" деса, диёнат қилинур, яъни диёнат тўғрисида қабул қилинур. Агар ушбулардан таъйинликни нийят қилган эдим деса, шариат юзасидан тасдиқ қилинмагай, зероки омм лафздан хосни ирода қилмоқ зоҳирнинг хилофидур ва бул масъала арабийяга махсусдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَتَصَوُّرُ الْبَرِّ شَرْطُ صِحَّةِ الْحَلْفِ خِلَافًا لِأَبِي يُوسُفَ رَحِمَهُ
اللَّهُ تَعَالَى

Ростликни тасаввур қилмоқ ва умид қилмоқ қасамнинг дуруст бўлмоғига, яъни боғланмоғига шартдур, яъни қасамёд қилинган нимарсанинг воқеъ бўлмоғи шартдур, аммо вуқуъга келмоғи мумкин бўлмаса, қасам бўлмагай. Ва ул қасамда ростликни тасаввур қилмоқ бўлмагай тарафайннинг наздларида, яъни

Имом Аъзам ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳнинг наздларида. Хилоф бордур Имом Абу Юсуф раҳимаҳуллоҳу таъоло алайҳга, яъни бул жанобнинг наздларида, шарт эмасдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

فَمَنْ حَلَفَ لِأَشْرَبِنَ مَاءَ هَذَا الْكُوزِ الْيَوْمَ وَلَا مَاءَ فِيهِ أَوْ
كَانَ فَصَبُّ فِي يَوْمِهِ لَا يَحْنُثُ

Бас, бир одам: "Ушбу кўзанинг сувини албатта ушбу кун ичарман", деб қасамёд қилса, ваҳоланки ул кўзада сув бўлмаса ёки сув бўлса, қасамёд қилингандан кейин ўшал кунда тўкилса, ё бошқа киши ичиб қўйса, ё ўшал кунда қасамёд қилган киши ўлса, бул икки сувратда ҳам ҳонис бўлмагай.

وَإِنْ أَطْلَقَ فَكَذًا فِي الْأَوَّلِ دُونَ الثَّانِي

Ва агар явмни, яъни кунни қўшмай мутлақ айтса, яъни "Бул кўзадаги сувни ичарман",— деб қасамёд қилса, аввалги сувратда, яъни кўзада сув бўлмаган сувратда ҳонис бўлмагай, иккинчи сувратда, яъни кўзада сув бўлса, лекин ўшал кунда тўкилса, ҳонис бўлгай.

وَفِي لَيَصْعَدَنَّ السَّمَاءَ أَوْ لَيَقْلَبَنَّ هَذَا الْحَجَرَ ذَهَبًا أَوْ
لَيَقْتُلَنَّ فَلَانًا عَالِمًا بِمَوْتِهِ انْعَقَدَ لِتَصَوُّرِ الْبَرِّ

Ва аслан иложи бўлиб, одат жорий бўлмаган нимарсага қасамёд қилса, масалан, албатта осмонга чиқарман, ё осмонни албатта ушларман, ё ҳавода албатта учиб юрурман, ё албатта ушбу тошни тиллага айлантирурман, деб қасамёд қилган сувратда, ё албатта фалон одамни ўлдирурман, деб қасамёд қилган сувратда, ё албатта молимни анга берурман, деб қасамёд қилган сувратда ул фалон одамнинг ўлганини билиб турган ҳолида қасам мунъақид бўлгай, яъни қасам боғлангай. Бул сувратларнинг ҳаммасидан пайдо бўлмоқ мутаваҳҳам ва мутасаввар бўлган жиҳатдан, яъни ушбу феълларни Худойи таъоло пайдо қилмоғи мумкин бўлган жиҳатдан анинг ҳақида,

нечукким авлиё ҳақида пайдо бўлди, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَ حَنْتَ لِلْعَجْزِ وَإِنْ لَمْ يَعْلَمْ فَلَا

Бул ишларни қилмоқдан ожиз бўлган жиҳатдан ўшал ҳолда ҳонис бўлгай. Ва агар ул кишининг ўлганлигини билмаса, бас, ҳонис бўлмагай.

وَمَدُّ شَعْرَهَا وَخَنْقُهَا وَعُضُّهَا كَضَرْبِهَا

Ва хотиннинг сочини тортмоқ ва сочини юлмоқ ва тамоғини ип бирла бўғмоқ ва бошқа нимарса бирла ва хотинни тишламоқ интиқом олмоқ учун, яъни ўч олмоқ учун урмоққа ўхшаш бўлур. Бас, агар бир киши хотинини урмайман, деб қасамёд қилса, андин кейин бул феълларнинг бирини ўч олмоқ учун аламантириб қилса, ҳонис бўлгай.

وَقُطْنٌ مَلَكَةٌ بَعْدَ أَنْ لَبِسَتْ مِنْ غَزَلِكَ فَهَدَى فَعَزَلَتْهُ وَ نَسَجَ وَ لَبَسَ هَدَى

Ва бир одам хотинига: "Сенинг йигирган ипингдан кийим кийсам, ул кийимни Маккаи муъаззама фақирларига ҳадя ва садақа қилмоқ менга лозим бўлсин",— дегандан кейин сотиб олмоқ бирла ё бошқа бирла пахтага ул эр эга бўлса, сўнгра ул хотин пахтани йигирса ё тўқиса ва эри ани кийса, бас, ул кийимни ё анинг қийматини Маккаи муъаззама бечораларига садақа қилгай, яъни садақа қилмоқ вожибдур.

وَ خَاتَمٌ ذَهَبٍ حُلِيٌّ لَا خَاتَمٌ فَضَّةٌ

Ва тилла узук зийнат ва зеварнинг ҳукмидадур. Кумуш узук зийнат эмасдур. Бас, агар бир одам зевар ва зийнатни киймайман, деб қасамёд қилса, андин кейин тилла узук тақса, ҳонис бўлгай, чунончи "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Агар кумуш узук тақса, ҳонис бўлмагай, зероки кумуш узук суннатни бажо қилмоқ учун тақилгай.

وَ عِنْدَهُمَا عَقْدٌ لَوْ لُوْا لَمْ يَرْصَعْ حُلًى وَ بِهِ يُفْتَى

Ва Имомайннинг наздларида, яъни Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳнинг наздларида, тилла ва кумушга ёпиштирилмаган марваридким, ани айфга тақилиб, бўйинга боғланур, зийнатнинг ҳукмидадур. Ва бул Имомайн раҳимаҳумуллоҳу таъолонинг қавллариға фатво берилур, лекин Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, зайур эмасдур.

وَ مَنْ حَلَفَ لَا يَنَامُ عَلَى هَذَا الْفِرَاشِ فَنَامَ عَلَى قِرَامٍ فَوْقَهُ
حَنْثٌ

Ва бир киши: "Бул тўшакда ухламайман", — деб қасамёд қилса, андин кейин ул тўшакнинг устига чойшаб солиб ухласа, ҳонис бўлгай. Қиром деб нафис пардани айтилур, чунончи, ҳомусда мазкурдир. Форсийда годирешабни айтилур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Туркийда жойшаб ва яна чойшаб ҳам дейилур.

لَا مَنْ جَعَلَ فَوْقَهُ فِرَاشًا آخَرَ

Аммо тўшакнинг устига яна бир тўшак солиб ухласа, ҳонис бўлмагай.

أَوْ حَلَفَ لَا يَجْلِسُ عَلَى الْأَرْضِ فَجَلَسَ عَلَى بَسَاطٍ أَوْ
حَصِيرٍ وَلَوْ حَالَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَهَا لِبَاسُهُ حَنْثٌ

Ё қасамёд қилса ернинг устига ўтирмайман деб, андин кейин ернинг устига солинган палос ё бурёнинг устига ўлтирса ва агарчандики ўлтиргувчи бирла ернинг орасида кийими парда бўлса ҳам, хонис бўлгай. Зероки анинг кийими ўзига тобедур, ани парда эътибор қилинмагай. Бас, агар кийимни ечиб, остига солиб ўлтирса, хонис бўлмагай, чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир.

كَمَنْ حَلَفَ لَا يَجْلِسُ عَلَى هَذَا السَّرِيرِ فَجَلَسَ عَلَى بَسَاطٍ
فَوْقَهُ

"Ушбу тахтга ўлтирмайман", — деб қасамёд қилиб, андин кейин тахтнинг устидаги бисотга ўлтириб ҳонис бўлганга ўхшаш.

بِخِلَافٍ جُلُوسِهِ عَلَى سَرِيرٍ آخَرَ فَوْقَهُ

Аммо тахтнинг устига яна бир тахтни қўйиб, анинг устига ўлтурса, ҳонис бўлмагай.

وَلَا يَفْعَلُهُ يَقَعُ عَلَى الْأَبَدِ وَيَفْعَلُهُ عَلَى مَرَّةٍ

Ва бир киши фалон ишни қилмайман, деб қасамёд қилса, қасам ичган вақтидан тирик юрган замонининг ҳаммасига шомил бўлгай ва фалон ишни қилурман деб қасамёд қилган тўғрида умрида бир мартаба қилса кифоя бўлгай, яъни бир мартаба қилмоқ бирла қасамнинг ўхдасидан чиққай.

وَبَعْلَى الْمَشْنَى إِلَى بَيْتِ اللَّهِ أَوْ إِلَى الْكَعْبَةِ يَجِبُ حَجٌّ أَوْ
عُمْرَةٌ مَشْيًا

Ва менга Байтуллоҳга ё Каъбага ё Маккага пиёда бормоқ лозим бўлсин, демоғи бирла ул кишига пиёда бориб, бир ҳаж қилмоқ вожиб бўлгай, ҳажнинг интиҳоси тавоф зиёратдур. Ё умра қилмоқ вожиб бўлгай, умрани интиҳоси Сафо бирла Марванинг орасида саъйи қилмоқдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир.

وَدَمٌّ إِنْ رَكَبَ

Ва агар пиёда бормоқни ўзига лозим қилгандан кейин кўпроқ йўлда маркабга миниб борса, бир қўй сўймоқ вожиб бўлгай

ва озроқ йўлда сора бўлса, ўшал миқдор садақа бергай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да ҳам мазкурдир.

وَلَا شَيْءَ بَعْلَى الْخُرُوجُ أَوْ الذَّهَابُ إِلَى بَيْتِ اللَّهِ تَعَالَى
أَوْ الْمَشْيُ إِلَى الْحَرَمِ أَوْ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَوْ الصَّفَا أَوْ
الْمَرْوَةِ

Ва ҳеч нимарса лозим бўлмагай, агар фалон ишни қилсам, менга Байтуллоҳга чиқмоқ ё бермоқ лозим бўлсин, демоқ бирла ё Ҳарамга ё Масжиди Ҳаромга ё Сафога ё Марвага ё Мадинага ё Байтул-л-Муқаддасга пиёда бормоқ менга лозим бўлсин, демоғи бирла ҳеч нимарса вожиб бўлмагай.

وَلَا يَعْتَقُ عَبْدٌ قِيلَ لَهُ إِنَّ لَمْ أَحِجَّ الْعَامَ فَأَنْتَ حُرٌّ فَشَهْدَا
بِنَحْرِهِ بِكُوفَةٍ

Ва озод бўлгай, яъни Имом Аъзам ва Имом Абу Юсуф раҳимаҳумуллоҳнинг наздларида, ул қулнинг хожаси: "Агар бул йил ҳаж қилмасам, сен озодсан", — деса, андин кейин хожа: "Бул йил ҳаж қилдим", деса ва қули инкор қилса, яъни хожасининг ҳаж қилганига ишонмаса, андин кейин икки киши хожанинг зарарига бул йил хожа Куфа номли шаҳарда қурбонлиқ сўйди, деб гувоҳлик берсалар, ул қул озод бўлмагай.

وَحَنْتَ بِصَوْمٍ سَاعَةٍ فِي لَا يَصُومُ

Ва бир одам: "Рўза тутмайман", — деб қасамёд қилганда бир соат рўза тутмоқ бирла ҳонис бўлур, рўзам шаръий мавжуд бўлган жиҳатданким, ул амсоқ маъа-н-нийят эрди, яъни нийят бирла ўзини смоқ ва ичмоқдан ва жимоъ қилмоқдан сақламоқ ва эҳтиёт қилмоқ эрди.

لَا لَوْ ضَمَّ يَوْمًا أَوْ صَوْمًا حَتَّى يُتِمَّ يَوْمًا

Аммо айтган қасамига "явман" деган лафзни қўшса, яъни бир кун рўза тутмайман, деб қасам ичса, ёки "савман" деган лафзни, яъни бутун рўза деган лафзни қўшса, яъни бутун рўза тутмайман, деб қасамёд қилса, бир соат рўза тутмоқ бирла ҳонис бўлмагай бир бутун кун тутмагунча, яъни субҳи содиқдан кун ботгунча тамом тутмагунча ҳонис бўлмагай, ушбу жиҳатдан уламолар Қурбон ҳайит куни ҳайит намозини ўқиб бўлганча рўза тутмоқ мустаҳаб дебдурлар, чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир. Лекин "Қашф" китобида шулки, ҳайит намозини ўқиб бўлгунча тутган рўзаси рўза эмасдур, ушбу жиҳатдан нийят шарт эмасдур, чунончи, "Жомийу-р-румуз"да мазкурдир.

وَبِرْكَعَةٍ فِي لَا يُصَلِّي لَا بِمَا دُونَهَا وَلَوْ ضَمَّ صَلَاةً
فَبِشْفَعٍ لَا بِأَقْلٍ

Ва бир ракаат намоз ўқимоқ бирла ҳонис бўлгай, намоз ўқимайман, деб қасамёд қилган суратда. Ҳонис бўлмагай бир ракаатдан кам ўқимоқ бирла. Ва агар намоз лафзини қўшса, бутун намоз ўқимайман, деб қасамёд қилса, икки ракаат намозни тамом ўқимоқ бирла ҳонис бўлгай, икки ракаатдан кам ўқимоқ бирла ҳонис бўлмагай.

وَبَوْلِدٍ مَيِّتٍ فِي إِنْ وَلَدَتْ فَأَنْتَ كَذَّابٌ

Ва ўлик болани туғмоғи бирла хотини талоқ бўлгай ва канизаги озод бўлгай хотинига ва ё канизагига: "Агар туғсанг, сен талоқ бўлгайсан ва озод бўлгайсан", — деганида.

وَعَتَقَ الْحَيَّ فِي إِنْ وَلَدَتْ فَهُوَ حُرٌّ إِنْ وَلَدَتْ مَيِّتًا ثُمَّ حَيًّا

Ва бир киши канизагига: "Агар сен бола туғсанг, ул боланг озод бўлсин", — деса, агар ул канизак ўлик бола туғиб, андин кейин тирик бола туғса, тирик боласи озод бўлгай.

وَفِي لَيْقُضِينَ دَيْنَهُ الْيَوْمَ وَقَضَاهُ زُبُونًا أَوْ تَبَهْرَجَةً أَوْ
مُسْتَحِقَّةً أَوْ بَاعَهُ بِهِ شَيْئًا وَقَبْضُهُ بَرٌّ

Ва бир киши: "Ушбу кун албатта қарзимни адо қилурман", — деб қасамёд қилмоғида, ўшал куни зуйуфни, яъни носара ўтмас пулини бериб қарзини адо қилса, ул зуйуф носара толардандур, ани байтулмол қабул қилмайдур. Ё банаҳража пулни бериб адо қилсаким, ул банаҳража мис аралаштириб қўйган тилладурким, ани савдогарлар қабул қилмайдур ёки бошқа кишига тегишли пулдан бериб адо қилса, масалан, бегона одамнинг омонат қўйган пулини ё қарздор киши қарзини баробарига бир нимарсасини қарз берган кишига сотса ва ул қарз берган киши олса, бул тасвир масъалаларнинг ҳаммасида қасам ичган одам қасамида рост бўлгай.

وَلَوْ كَانَ سَتُوقَةً أَوْ رَصَاصًا أَوْ وَهَبَ لَهُ لَا

Ва агар ул қарзига тўлаган саттуқа бўлса, яъни икки тарафи кумуш, ўртаси мис бўлса ҳам ё қўрғошин қўшилган бўлса ёки ул қарздорга ҳиба қилса, қасамида рост бўлмагай, ҳонис бўлгай.

وَفِي لَا يَقْبِضُ دَيْنَهُ دِرْهَمًا دُونَ دِرْهَمٍ حَتَّ بِقَبْضِ كُلِّهِ
مُتَفَرِّقًا لَا بِبَعْضِهِ دُونَ بَاقِيهِ

Берган пулимни фалон кишидан бўлаклаб олмайман, деб қасамёд қилган суратда қарз берганнинг бўлаклаб, яъни чаканалаб олмоғи бирла ҳонис бўлгай. Лекин пулнинг баъзисини чаканалаб олиб; қолган баъзи пулини олмаса, ҳонис бўлмагай. Зероки чаканалаб, яъни бўлаклаб олмоқ бўлса ҳам пулнинг тамомини чаканалаб олмоқ мавжуд бўлмади, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

أَوْ كُلُّهُ بوزْنَيْنِ لَمْ يَتَخَلَّلْهُمَا إِلَّا عَمَلُ الْوَزْنِ

Ё қарз берган пулни икки мартаба ўлчаб ва тарозуга тортиб олмоқ бирла ҳонис бўлмагай, башартики ўлчаш, яъни тарозуга тортмоқ орасига бошқа иш аралашмаса.

وَلَا فِي إِنْ كَانَ لِي إِلَّا مِئَةٌ فَكَذَا أَوْ لَمْ يَمْلِكْ إِلَّا خَمْسِينَ

Ва яна юз танга пулимдан бошқа пулим бўлса, масалан, қулим озод бўлсин, деган суратда эллик тангадан бошқа бўлмаса, ҳонис бўлмагай, яъни қули озод бўлмагай.

وَلَا فِي لَا يَشْمُ رِيحَانًا إِنْ شَمَّ وَرْدًا أَوْ يَاسَمِينَ

Ва яна бир одам: "Райҳонни ҳидламайман",— деб қасамёд қилган суратда агар қизил гулни ҳидласа ёки ёсмин номли гулни ҳидласа, ҳонис бўлмагай. Ёсмин бир ўтнинг номидурки, узун ва ингичка бутоқлари бўлур, ўз ҳолича тик туролмагай, балки бир нимарсага суяб қўйгайлар, ниҳоятда хушбўй бўлгай, чунончи луғатларда мазкурдир.

وَالْبَنَفْسَجُ وَالْوَرْدُ عَلَى الْوَرَقِ

Ва бинафшани ва қизилгулни ҳидламайман, деб қасамёд қилган суратда гулга ва баргга ҳамл қилинур ёғлари ва шохлари мурод эмасдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

БУ ФАСЛДА СЎЗЛАМОҚДА ВОҚЕЪ БЎЛАДУРГАН ҚАСАМНИНГ БАЁНИ

حَنْثَ فِي لَا يُكَلِّمُهُ إِنْ كَلَّمَهُ نَائِمًا بِشَرْطِ إِيقَاطِهِ

Фалон одам бирла сўзлашмайман, деб қасамёд қилган суратда агар ул киши ухлаган ҳолида сўзлашса, ҳонис бўлгай, ул фалон одамнинг ул қасамёд қилган одам уйғотмоқ шарти бирла, яъни анинг сўзлаган сабабидан уйғонса, ҳонис бўлгай, агар уйғонмаса, ҳонис бўлмагай. Ва бул қавлгадур бизнинг машойихларимиз ва бул қавл зоҳирроқдур, чунончи, "Ниҳоя"да мазкурдир.

وَفِي لَا يُكَلِّمُهُ إِلَّا بِأَذْنِهِ إِنْ أَذِنَ وَلَمْ يَعْلَمْ بِهِ فَكَلَّمَهُ

Ва яна фалон одам жавоб берганда гапирурман, масалан, хожа жавоб берганда гапирурман, деб қасамёд қилганда, агар

хожаси жавоб берса, ваҳоланки ул қасамёд қилган киши
хожанинг жавоб берганини билмабдур, ҳонис бўлгай.

وَفِي لَا يُكَلِّمُ صَاحِبُ هَذَا الثَّوْبِ فَبَاعَهُ فَكَلَّمَهُ

Ва бул жоманинг эгаси бирла гаплашмайман, деб қасамёд қилганда андин кейин ул жоманинг эгаси ул жомани сотгандан кейин анинг бирла сўзлашса, ҳонис бўлгай. Сурати масъала Зайд Амрунинг чафонига ишорат қилиб, бул чафоннинг эгаси бирла сўзлашмайман, деб қасамёд қилса, андин кейин Амру чафонини Бакрга сотса, сўнгра зайд Амру бирла сўзлашса, ҳонис бўлгай, аммо Зайд Бакр бирла сўзлашса, ҳонис бўлмагай. Зероки кийимнинг эгаси дегандан мурод ул кишининг зоти мақсуддур ва далили дигар шулки, одам кийимга душманлик қилмайдур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَفِي لَا يُكَلِّمُ هَذَا الشَّابَّ فَكَلَّمَهُ شَيْخًا

Ва яна бир киши: "Бу йигит бирла гаплашмайман", — деб қасамёд қилганда, ўшал йигит қаригандан кейин сўзлашса, ҳонис бўлгай, зероки қасам анинг зотига тааллуқлидур. Шоб, яъни йигит тўққиз ёшдан ўттиз уч ёшгачадур. Қаҳи, яъни миёна соллик ўттиз тўртдан эллик ёшгачадур. Шайхлик, яъни қарилик эллик бир ёшдан охириг умргачадур, чунончи, "Татимма" номли китобда мазкурдир.

وَفِي هَذَا حُرٌّ إِنْ بَعْتَهُ أَوْ اشْتَرَيْتَهُ إِنْ عَقَدَ بِالْخِيَارِ

Ва: "Бул қул озод бўлсин, агар сотсам", — деса, андин кейин ихтиёр шартини ўзи тарафида қолдириб сотса, ёки бул қулни сотиб олсам, озод бўлсин деса, андин кейин оладурган киши хиёр шартини ўзи тарафида қолдириб сотиб олса, қул озод бўлгай, кейинги суратда хиёр шарти йўқ бўлиб, кейинги хиёр байъни бузмоқ уч кунгачадур. Масалан, агар бул олган нимарсамни хоҳламасам, қайтиб берурман, деб ихтиёрлик бўлса, ани хиёр шартни ўзи тарафига қолдирган дейилур, чунончи, ўз мақомида баён қилинур, иншоаллоҳу таъоло.

وَفِي إِنْ لَمْ أَبِعْهُ فَكَذَا فَأَعْتَقَ أَوْ دَبَّرَ

Ва агар ул қулимни сотсам, фалон нимарса бўлсин, деб қасамёд айтган суратда, масалан, фалон канизагим озод бўлсин деганда, андин кейин қулни озод қилса, ё мудаббар қилса, яъни ўзим ўлганимдан кейин озодсан деса, ҳосили калом, сотмоқни манъ қиладурган феълни қилса, ҳонис бўлгай, яъни чўриси озод бўлгай.

وَفِعْلٌ وَكَيْلُهُ فِي حَلْفِ النِّكَاحِ وَالطَّلَاقِ وَالْخُلْعِ وَ
الْكِتَابَةِ وَالصُّلْحِ عَنْ دَمٍ عَمْدٍ وَالْهَبَةِ وَالصَّدَقَةِ وَالْقَرْضِ
وَالْاِسْتِقْرَاضِ وَالْاِيْدَاعِ وَالْاِسْتِيْدَاعِ وَالْاِعَارَةَ وَ
الْاِسْتِعَارَةَ وَالذَّبْحِ وَضَرْبِ الْعَبْدِ وَقَضَاءِ الدَّيْنِ وَقَبْضِهِ
وَالْبِنَاءِ وَالْخِيَاطَةِ وَالْكِسْوَةِ وَالْحَمْلِ

Ва яна бир киши фалон ишни қилмайман, деб қасамёд қилса, андин кейин ул қасам айтган кишининг вакили қилса, яъни ҳақлари вакил қилган одамнинг ўзига қайтадурган феълларни вакил қилган сабабидан ул киши ҳонис бўлгай, масалан, Зайнаб қизимни эрга бермайман ва хотиним Зухрани талоқ ё хуль қилмайман ва қулим Бакрни мукотаб қилмайман, деб қасамёд қилса, ва яна бир одамни қасдан ўлдириб, жинояти учун анинг аҳли бирла сулҳ қилмайман ва яна ҳиба ва садақа қилмайман, деб қасамёд қилса ва яна қарз бермайман, ва қарз олмайман, ва омонат бермайман, ва омонат олмайман, деб қасамёд қилса ва яна орият бермайман, ва орият олмайман ва, қўй сўймайман, ва қулимни урмайман, деб қасамёд қилса ва яна қарзимни бериб адо қилмайман, ва қарз берган пулимни олмайман, ва иморат қилмайман, ва кийимни тикмайман ва кийим киймайман, ва юк кўтармайман, деб қасамёд қилса, андин кейин бул баён бўлган ишларни вакил қилиб қилдирса, ўзи қилганидек ҳонис бўлгай.

لَا فِي الْبَيْعِ وَالشِّرَاءِ وَالْاِجَارَةِ وَالْاِسْتِجَارَةِ وَالصُّلْحِ

عَنْ مَالٍ وَ الْخُصُومَةِ وَ الْقِسْمَةِ وَ ضَرْبِ الْوَلَدِ

Аммо сотмоқда ва олмоқда, ва ижарага бермоқда, ва ижарага олмоқда, ва мол бирла сулҳ қилмоқда, ва яна даъволашмоқда, ва мол бўлмоқда, ва ўз боласини урмоқда бул баён қилинган феълларни қилмайман, деб қасамёд қилса, баъдазон вакилни буюриб қилдирса, ҳонис бўлмагай. Зероки бул феъллар ҳақиқатан вакил қилган кишидан бўлмади, бул зоҳирдир. Ва яна бул феъллар вакил қилган одамдан ҳукман ҳам бўлмади, бул баён қилинганларнинг ҳақлари вакил қилинган кишига қайтмагай, балки вакилга қайтгай.

وَلَا فِي لَا يَتَكَلَّمُ فَقَرَأَ الْقُرْآنَ أَوْ سَبَّحَ أَوْ هَلَّلَ أَوْ كَبَّرَ فِي صَلَوَتِهِ أَوْ خَارِجَهَا

Ва яна гапирмайман, деб қасамёд қилса, андин кейин қуръон ўқиса, ё тасбеҳ айтса, ё таҳлил айтса, ё такбир айтса, намоз ичида ё намоз ташқарисида бўлса, бул баён қилинган феъллар бирла ҳонис бўлмагай. Зероки арабда ул кишини "сўзлагувчи" деб айтмайдур.

وَيَوْمَ أَكَلَمَهُ عَلَى الْمَلَوْنِ

Ва яна, фалон киши бирла сўзлашган кунимда Зайнаб хотиним талоқ ё Бакр қулим озод деса, хоҳ кечаси сўзлашсин, хоҳ кундузи сўзлашсин, талоқ воқеъ бўлгай. Зероки кун мутлақ вақт маъносида истеъмол қилинур.

وَصَحَّ نَيْتُ النَّهَارِ

Ва яна кун деганида кундузнинг ўзини нийят қилмоқ дурустдур, ул суратда кечаси гапирмоқ бирла талоқ воқеъ бўлмагай.

وَلَيْلَةُ أَكَلَمَهُ عَلَى اللَّيْلِ

Ва яна фалон киши бирла кечасида сўзлашсам, масалан, қулим озод бўлсин деса, андин кейин кечаси сўзлашса, қул озод бўлгай. Аммо кундузида сўзлашса, ҳеч нимарса воқеъ бўлмагай, зероки арабда кеча мутлақ вақт маъносида истеъмол қилинмайдур.

وَالْأَنْ لِلْغَايَةِ كَحَتَّى فَفِي أَنْ كَلِمَتُهُ إِلَّا أَنْ يَقْدِمَ زَيْدٌ أَوْ
حَتَّى حَنْتَ أَنْ كَلِمَةً قَبْلَ قُدُومِهِ

Ва яна арабда "илла ан" калимаси бир жумла — бир жумла сўзнинг охири аввалига ғоя бўлмоғига далолат қилмоқ учундур "ҳатто" калимасига ўхшаш. Масалан, бир киши Зайд сафардан келгунча фалон одам бирла сўзлашмайман, агар сўзлашсам... деб қасамёд қилса, мазкур фалон одам бирла Зайд сафардан келмасдан илгари сўзлашса, ҳонис бўлгай, аммо Зайд сафардан келгандан кейин сўзлашса, ҳонис бўлмагай.

وَفِي لَا يُكَلِّمُ عَبْدَهُ أَوْ امْرَأَتَهُ أَوْ صَدِيقَهُ أَوْ لَا يَدْخُلُ دَارَهُ
إِنْ زَالَتْ إِضَافَتُهُ وَكَلِمَةً لَا يَحْنُثُ فِي الْعَبْدِ أَشَارَ إِلَيْهِ
بِهَذَا أَوَّلَى

Ва яна Бакр Зайднинг қули бирла, ё хотини бирла, ё дўсти бирла сўзлашмайман ёки Зайднинг уйига кирмайман, деб қасамёд қилса, агар ушбу баён бўлганларнинг нисбати Зайддан йўқ бўлиб кетса, ушбу тариқаким, Зайд қулини сотиб юборса ва хотинини қўйиб юборса ва дўстидан жудо бўлиб кетса ва ҳовлисини сотиб юборса, андин кейин Бакр гаплашса, ҳонис бўлмагай, хоҳ Зайднинг бул қули бирла сўзлашмайман, деб қулга ишорат қилсин, хоҳ ишорат қилмасин.

وَفِي غَيْرِهِ إِنْ أَشَارَ بِهَذَا حَنْثٌ وَالْأَفْلَا

Ва қулдан бошқаларда, агар ушбу, деб ишорат ва таъйин қилса, нисбат қилмоқ ва изофа қилмоқ зойил бўлган бўлса, ҳонис бўлгай. Ва агар ушбу деб ишорат қилиб таъйин қилмаса, нисбат берилганлик зойил бўлган жиҳатдан, яъни Зайднинг

хотини ва дўсти демоқ жудо бўлган жиҳатдан йўқ бўлса, сўзлашса, ҳонис бўлмагай.

وَ حِينَ وَ زَمَانٍ بِلَا نِيَّةٍ نِصْفُ سَنَةٍ تُكْرَرُ أَوْ عُرْفٌ أَوْ مَعَهَا
مَا نَوَا

Ва лафзи "ҳийна", яъни "ҳийна" калимаси ва яна замон калимаси бенийят қўшилиб айтилган суратда ярим йилга ҳамл қилинур, баробардур хоҳ "алҳийна" деб, замон деб алиф-лом таъриф бирла бўлсин, хоҳ алиф-ломсиз бўлсин ва нийят бирла бўлганда нийят қилгани бўлгай. Масалан, Бакр Зайд билан бир неча замон гаплашмайман, деб қасамёд қилса, аммо ўзи кўп вақт эканлигини нийят қилмаса, андин кейин ярим йил ўтмасдан илгари ул Бакр Зайд бирла сўзлашса, ҳонис бўлгай, ярим йил ўтгандан кейин Зайд бирла сўзлашса, ҳонис бўлмагай. Аммо бул калималар бирла кўп замонни нийят қилса, нийят қилгани бўлгай. "Ҳийна" деб, араб лафзида замон ё муддат, ё таъйин қилинган вақт, ё икки ой, ё икки йил, ё етти йил, ё қирқ йилдур, чунончи, "Қомус" номли китобда мазкурдир. Ва яна замон деб хоҳ оз, хоҳ кўп вақт айтилуру, бул ҳам "Қомус"да мазкурдир.

وَالدَّهْرُ لَمْ يَذَرَ مُنْكَرًا وَ لِلْأَبَدِ مُعَرَّفًا

Ва яна даҳр алиф-ломсиз бўлганда маълум бўлмади, яъни Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ алиф-ломсиз келган даҳр маъносида таваққуф қилдилар ва аммо муъаррақа бўлган суратда, яъни алиф-ломлик бўлган суратда ҳамиша ва доим деган маъно мақсуд бўлгай, масалан, бир киши Зайд бирла ад-даҳр бирла сўзлашмайман, деб қасамёд қилса, доим гаплашмасликка тегишли бўлгай, Зайд билан қайси замонда сўзлашса, ҳонис бўлгай. Ва билгил, албатта Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ ул масъалаким, таваққуф қилдилар ул масъалада, яъни тўхтадилар ул масъалани айтмоқда тўрт масъаладур. Анинг бири хунсо мушкулдур. Иккинчиси — хатна қилмоқнинг вақти. Учинчиси — мушриклар болаларининг охиратдаги жойи. Тўртинчиси — юқорида баён қилиндиким, ул даҳр эрди, чунончи, "Жомиъу-л-маҳбубий"да мазкурдир ва яна "Музмарот"да баён қилинибдур. Имом Аъзам

раҳматуллоҳнинг таваққуф қилганлари саккиз масъаладур, анинг баъзиси фаришталар афзалми ё пайғамбарлар афзалми ва эшшак сарқутининг ҳукми ва нажосатхўр ҳайвоннинг гўшти қайси вақтда тоза бўлур ва ит қачон таълим карда бўлур ва булар бирла ҳаммаси саккиз бўлди. Ва бул таваққуф қилмоқлари Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг камол илмларини ва парҳезкорликларини сариҳ ва равшан қилгувчидур, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва яна ривоят қилинди, ҳазрати Умар разийаллоҳу анҳунинг ўғиллари савол қилиндилар бир нимарсадан, яъни ул жанобдан бир нимарса сўралди, "билмайман" дедилар. "Билмайман" деганларидан кейин яна ўзлари дедилар, хушлик ҳазрати Умар разийаллоҳу анҳунинг ўғилларига бўлсинким, савол қилинди билмайдиган нимарсадан, "билмайман" деди, бул ҳам "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир. Ва Расул саллаллоҳу алайҳи васалламдан савол қилинди жойларнинг афзалидан, яъни қайси жой афзал, деб сўралди. Ул жаноб саллаллоҳу алайҳи васаллам: "Билмайман, Жаброил алайҳис саломдан сўрамагунча", — дедилар. Андин кейин Жаброил алайҳис саломдан сўрадилар. Жаброил алайҳис салом: "Билмайман, Парвардигоримдан сўрамагунча", — дедилар. Андин кейин Жаброил алайҳис салом Парвардигор азза ва жалладан сўрадилар. Андин кейин Худойи азза ва жалла деди: "Жойларнинг яхшироғи масжидлардур. Ва одамларнинг яхшироғи жамоат бирла намоз ўқимоққа ул кириб чиқардан кейин чиқадурганлардур. Ва одамларнинг ёмонроғи масжидга ҳамма одамдан кейин кириб, аввал чиқадурганлардур". Чунончи, "Кирмоний"да мазкурдир. Ва "Ҳақойиқ" китобида шулки, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг "билмайман" деган қавллари жамиъи муфтийга, яъни фатво берадурган кишига танбеҳдур, яъни огоҳ ва бедор қилгувчидур, билмаган ва фаҳмламаган масъалаларида тўхтамоқдан ор ва номус қилмагайлар, зероки каззоблик қилмоқ, яъни беҳуда ва ёлғон сўзламоқ Худойи таборак ва таъолога иқрор қилмоқдур, яъни ёлғон ва бўҳтон қилмоқдур ҳалолни ҳаром қилмоқ бирла ва ҳаромни ҳалол қилмоқ бирла, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَ أَيَّامٌ مُنْكَرَةٌ ثَلَاثَةٌ وَأَيَّامٌ كَثِيرَةٌ وَالْأَيَّامُ وَالشُّهُورُ عَشْرَةٌ

Ва биринчи кунлар фалон ишни қилмайман, деб номаълум вақтлар бирла қасамёд қилса, уч кунга воқеъ бўлур. Ва кўп кунлар, ва кунлар, ва ойлар фалон ишни қилмайман деса, ўн ой ва ўн кун сурод бўлгай, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида ва бул қавл саҳиҳдур, чунончи, "Музмарот"да мазкурдир.

وَفِي أَوَّلِ عَبْدٍ اشْتَرَيْتَهُ حُرٌّ إِنْ اشْتَرَى عَبْدًا عَتَقَ وَإِنْ
اشْتَرَى عَبْدَيْنِ ثُمَّ آخَرَ فَلَا أَصْلًا

Ва бир одам аввал олган қулим озод бўлсин, деганда агар бир қул сотиб олса, озод бўлгай. Ва агар бир аҳд бирла икки қулни сотиб олса, андин кейин бир қулни олса, аслан ҳеч қайсиси озод бўлмагай.

فَإِنْ ضَمَّ وَحَدَهُ عَتَقَ الثَّالِثَ

Бас, агар "ёлғиз" деган калимани қўшиб айтса, масалан, аввал ёлғиз бир қул сотиб олсам, озод бўлсин деса, андин кейин икки қулни бир аҳд бирла олиб, яна бир қул сотиб олса, учинчи қул, яъни кейинги олган бир қули озод бўлгай. Зероки учинчи қулни танҳо олган эди.

وَفِي آخَرِ عَبْدٍ اشْتَرَيْتَهُ حُرٌّ وَإِنْ اشْتَرَى عَبْدًا وَمَاتَ لَمْ
يَعْتَقْ

Ва яна кейинги олган қулим озод бўлсин деган суратда агар бир қулни сотиб олса ва сотиб олган киши ўлса, ул қул озод бўлмагай, зероки, андин кейин қул сотиб олмади.

فَإِنْ اشْتَرَى عَبْدًا ثُمَّ آخَرَ ثُمَّ مَاتَ عَتَقَ الْآخَرُ يَوْمَ شَرَى مِنْ
كُلِّ مَالِهِ

Бас, агар бир одам бир қул сотиб олса, андин кейин иккинчи қулни сотиб олса, андин сўнг сотиб олган киши ўлса,

Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида, хожанинг моли тамомидан кейинги олган қули озод бўлгай.

وَعِنْدَهُمَا يَوْمَ مَاتَ مِنْ ثَلَاثَةِ

Ва соҳибайннинг наздларида, яъни Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳу таъолонинг наздларида молнинг учдан биридан ўлган куни озод бўлгай.

وَلَا يَصِيرُ الزَّوْجُ فَارًا لَوْ عَلِقَ الثَّلَاثَ بِهِ

Ва агар эркак уч талоқни кейин хотинга таълиқ қилса, хотини оладурган меросдан қочғувчи бўлмагай. Масалан, бир одам: "Менинг кейинги олган хотиним уч талоқ бўлсин", — деса, андин кейин бир хотин олса, андин кейин ул эр ўлса, кейинги олинган хотин никоҳланган кунида талоқ бўлгай ва мерос ололмагай ва талоқнинг иддасида идда сақлагай қора кийим киймасдан. Зероки талоқ қилинган вақтда тирик эди, Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида.

خِلَافًا لَهُمَا

Бул қавл Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумуллоҳу таъолога ҳилофлик қилур. Зероки ул жанобларнинг наздларида, ул иккинчи хотин эр ўлганда, яъни ўлган кунда талоқ бўлгай, эр меросдан қочғувчи бўлгай, андин кейин мерос олгай ва ғазо жомаларини киймоқ бирла идда ўлтиргай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

وَ كُلِّ عَبْدٍ بَشَرْنِي بِكَذَا فَهُوَ حُرٌّ عَتَقَ أَوَّلَ ثَلَاثَةِ بَشَرُوهُ
مُتَّفَرِّقِينَ وَالْكَُلُّ إِنْ بَشَرُوهُ مَعًا

Ва ҳар қулким, фалон иш тўғрисида менга башорат берса, яъни хушхабар келтирса, ул қул озод деса, ул кишининг уч қули бўлса, андин кейин ул қуллар бўлак келиб, яъни бирининг кетидан бири бўлак-бўлак келиб хушхабарни етказсалар, аввал келиб хабар берган озод бўлгай. Ва агар уч қулнинг ҳаммаси бирга келиб хабар берсалар, ҳаммалари озод бўлгайлар.

وَتَسْقُطُ بِشْرَاءِ أَبِيهِ لِكْفَارَتِهِ هِيَ

Ва яна қасамнинг ё зиҳорнинг каффорати учун қул қулликда турган ўз отасини ва бошқа маҳрамларини нийят қилиб сотмоқ бирла каффорат соқит бўлмай ул озод бўлган сабабидан. Ҳосили калом шулки, сотиб олганда каффорат нийяти бирла олса, соқит бўлмай, чунончи, "Жомиъу-р-румуз"да мазкурдир.

لَا بِشْرَاءِ عَبْدٍ حَلَفَ بَعْتِهِ

Аммо каффорат соқит бўлмамай "Бул қулни сотиб олсам озод қилурман", — деб қасамд қилгандан кейин каффорат нийяти бирла сотиб олиб, озод қилмоқ бирла, агар қасамида каффоратимдан озод демоқни қўшса, андин кейин ул қулни сотиб олса, каффорат соқит бўлмай, чунончи, "Муҳит" китобида мазкурдир.

وَمُسْتَوْلِدَةٌ بِنِكَاحٍ عَلَّقَ عِتْقَهَا عَنْ كِفَارَتِهِ بِشْرَاءِهَا

Ва никоҳ бирла туққан чўрини сотиб олмоқ бирла каффорат соқит бўлмас, агар қасамд қилган киши каффоратини жонибидан ул канизакни сотиб олиб озод қилмоғига таълиқ қилса ҳам, масалан, бир киши бир одамнинг канизагига никоҳланиб, андин кейин канизак бир бола туғса, андин кейин ул эр ўзи айтган қасамининг каффорати учун никоҳлаб олган чўри бўлмиш хотинини хожасидан сотиб олса, каффорат соқит бўлмас, агар эр айтган қасамининг каффорати учун ул канизакни сотиб олмоққа таълиқ қилса. Зероки бул канизак боланинг онаси бўлган сабабидан озод бўлур.

وَيَعْتَقُ بَأَن تَسَرَّيْتُ أُمَّةً فَهِيَ حُرَّةٌ مِّن تَسَرَّاهَا وَ هِيَ فِي مِلْكِهِ يَوْمَ حَلَفَ

Ва агар бир одам: "Канизакни бола туғдирмоқ учун ва жимоъ қилмоқ учун сақласам озод бўлсин", — деса, ушбу қасамд қилган кунда ўз мулкида ул баён қилинган канизак бўлса, озод бўлмай.

لَا مَن شَرَاهَا فَتَسْرَاهَا وَبِكُلِّ مَمْلُوكٍ لِي حُرٌّ أَمْهَاتُ
أَوْلَادِهِ وَ مُدَبَّرُوهُ وَ عَبِيدُهُ

Аммо қасамёд қилгандан кейин сотиб олиб бола туғдирмоқ учун ва жимоъ қилмоқ учун асраган канизаги озод бўлмагай. Ва яна бир одам ҳар қулки, менга мулк бўлган бўлса, озод бўлсин, демоғи бирла бола туққан чўрилари хожанинг ўзи ўлгандан кейин озод бўладурган қуллари ва холис қуллар, яъни озод қилмоққа шарт қилинган қуллари, — мазкурларнинг ҳаммалари озод бўлгайлар.

لَا مُكَاتَبُوهُ إِلَّا بِنِيَّتِهِمْ

Аммо мукотаблари, яъни, масалан, икки юз танга берсанг, озодсан, деб хат ёзиб қўйилган қуллари озод бўлмагай. Магар хожа аввалги сўзни айтганда мукотабларни ҳам нийят қилса, мукотаблари ҳам озод бўлгайлар.

وَبِهَذَا حُرٌّ أَوْ هَذَا وَ هَذَا لِعَبِيدِهِ ثَالِثُهُمْ وَ خَيْرٌ فِي الْأَوَّلَيْنِ
كَالطَّلَاقِ

Ва яна бир киши уч қулига баробар ишорат қилиб, бул қулим ё бул қулим, яна бул қулим озод деса, учинчи маротабада ишорат қилиб, озод деган қули бегумон озод бўлгай. Ва яна аввалги икки қулнинг бири ҳам озод бўлгай, лекин "Бунини озод қилган эдим", демоқ ихтиёри хожададур, яъни хоҳлаганини таъйин қилур, талоққа ўхшашким, агар уч хотинига бул талоқ ё бул талоқ, яна бул талоқ деса, учинчи хотини бегумон талоқ бўлгай, аввалги икки хотиннинг қайси бири талоқ бўлганлигини эрнинг ўзи таъйин қилгай.

وَلَا مَ دَخَلَ عَلَى فِعْلٍ يَقَعُ عَنْ غَيْرِهِ كَبَيْعٍ وَ شَرَاءٍ وَ إِجَارَةٍ وَ
خِيَاظَةٍ وَ صِبَاغَةٍ وَ بِنَاءٍ اِقْتَضَى أَمْرُهُ لِيُخَصَّهُ بِهِ

Ва "Ломи ихтисос"ким, зер ўқитадиган ҳарфдур, ул ломи ихтисос феълга қўшилса, ул пайдо бўладиган феъл қилгувчидан бошқа кишидан, яъни қиладурган одамни ўз ўрнига қойилмақом қилган одамидан воқеъ бўлмоғи жоиз бўлса, яъни туркийда "сенинг учун" деган калима сотмоқ ва ижарага қўймоқ ва кийим тикмоқ ва бўёқ бўямоқ ва иморат қилмоққа ўхшашким, ани бошқа одам қиладурган киши учун вакил бўлиб қилмоқ жоиз бўлган ишларга қўшиб айтилганда қасамёд қилган кишининг ҳонис бўлмоғи учун вакил қилган одамнинг вакил бўлган кишига амр қилмоғи шартдур. Феълга дохил бўлган лом, яъни "сенинг учун" деган лафз феълга қўшилса, қасамёд қилган кишининг вакилга амр қилганини тақозо қилгай., токи ул қасамёд қилган кишига амр қилмоқ, яъни буюрмоқ хос бўлгай. Зероки феъл қиладурган фоилдан бошқага хос бўлмагай, магар фоилнинг ўзини, яъни феъл қиладурган кишининг ўз амри бирла вакил қилмоғи бирла бош кишига хос бўлгай.

فَلَمْ يَحْنَثْ فِيْ اِنْ بَعَثْتُ لَكَ ثَوْبًا اِنْ بَاعَهُ بِلَا اَمْرِهٖ مَلَكُهُ اَوْ لَا

Бас, ҳонис бўлмагай, масалан, Зайд Бакрга: "Сенинг учун кийимни сотсам, қулим озод бўлсин", — деган сувратда, ул қасам айтган Зайд ул кийимни мазкур Бакр амр қилмасдан илгари сотса, ул кийим қасам айтган Зайднинг мулки бўлсин, хоҳ бўлмасин, ҳонис бўлмагай, аммо Бакрнинг амри бирла сотса, ҳонис бўлгай.

وَ اِنْ دَخَلَ عَلَى عَيْنٍ اَوْ فَعَلَ لَا يَقَعُ عَنْ غَيْرِهٖ كَاكُلٍ وَ شُرْبٍ وَ دُخُوْلٍ وَ ضَرْبٍ الْوَلَدِ اِقْتَضٰى مَلَكُهُ

Ва агар "лом", яъни "сенинг учун" деган сўз "зот"га қўшиб айтилса, масалан, "Сенинг тўнингни сотсам, қулим озод бўлсин", — деса ёки "сенинг учун" деган лафз емоқ ва ичмоқ ва уйга кирмоққа ўхшаган бошқа кишидан воқеъ бўлмоқ мумкин бўлмаган ишларга қўшиб айтилса, бул икки сувратда "лом" ул "зот"нинг мукотабга мулк бўлмоғини тақозо қилгай.

فَيَحْنُثُ فِي إِنْ بَعْتُ ثَوْبًا لَكَ إِنْ بَاعَ ثَوْبُهُ بِلَا أَمْرِهِ

Бас, Зайд ҳонис бўлгай Бакрга: "Сенинг тўнингни сотмасам, қулим озод бўлсин", — деб қасам айтгандан кейин Бакрнинг мулкидаги тўнини Бакр амр қилмасдан сотса. Бул суврат масъала "лом" ва "то", яъни "сенинг учун" деган лафзни "зот"га қўшиб айтган суратидир. Ва аммо "лом" фсълга қўшилса, бошқа кишидан воқеъ бўлмоғи дуруст бўлмагай. Масалан, емоққа "сенинг учун" деган лафз қўшилиб айтилса, масалан, Зайд Бакрга: "Сенинг учун таом есам, қулим озод бўлсин", — деса, андин кейин мазкур Бакрнинг мулкида таомини амр қилмасдан еса, ҳонис бўлгай.

وَفِي كُلِّ عَرَسٍ لِي فَكْذًا بَعْدَ قَوْلٍ عَرِسِهِ نَكَحَتْ عَلَى
طَلَّقَتْ هِيَ

Ва бир хотин эрига менинг устимга сен хотин олмадингми?" — деган сувратда эри "Ҳар хотинки мендадур, ул талоқ бўлур" — деса, эрнинг лафзи омм бўлган жиҳатидан бул хотини ҳам талоқ бўлгай, ул хотини ҳам талоқ бўлгай.

وَصَحَّ نِيَّةٌ غَيْرَهَا دِيَانَةٌ

Ва диёнат юзасидан: "Бул хотинимдан бошқасини нийят қилиб эрдим", — деса дуруст бўлгай. Бас, агар бул сўзни ул хотинини хурсанд қилмоқ учун айтгандур. Бас, талоқдан мурод бошқа хотини бўлса керак, "Менинг устимга хотин олмадингми?" деган хотини бўлмаса керак, лекин бул қавл бул зоҳирнинг хилофидур. Зероки қулли калимаи умумдур, яъни кўпга шомил бўладурган калимадур, бас, қазоан, яъни шаръан

тасдиқ қилинмайдур, чунончи "Шарҳи Виқоя"да мазкурдир.
Валлоҳу аълам бис-с-савоб. Тамом.

Шукр, лутф этти бизлара Маъбуд,
Зоҳир айлаб шарифати маҳмуд.
Кутуби фикҳ араб тилида эди,
Маънолар турк аро эди мафқуд.
Шарҳ этган эдим бу тарзида,
Ҳама толиб бўлуб эди хушнуд.
Хўб мустағний бўлган эрдилар,
Тегиб онларга гавҳари мақсуд.
Таъби аввал тамом ўлуб эрди,
Соний таъб ўлди бу дури маъқуд.
Деди ҳотиф бу дурни таърихин,
"Махзани баҳр Мажмаъ ул-мақсуд".

1331

СЎЗЛАРИ МУХТАСАР, МАЪНОСИ БЕПОЁН КИТОБ

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм.

Аллоҳу таъолога беадад ҳамдлар ва унинг расули Муҳаммадга, оиласига ва саҳобаларига салому салавотлардан сўнг маълум бўлсинки, фикҳ илми ислом шариатидаги энг муборак илмлардан биридир. Бу илмни мукаммал эгаллаган инсонлар мусулмонлар орасида катта обрў ва шарафга эга бўлганлар, энг доно ва билимдон кишилар сифатида эъзоз топганлар. Зотан фикҳ сўзининг ўзи "чуқур билим" деган маънони билдириб, бу илм соҳиблари эса "фақиҳ" деб аталганлар.

Расулуллоҳ ҳаёт бўлган даврларида одамлар ижтимоий ва сиёсий ҳаётнинг ҳамма томонларига тааллуқли бўлган масалаларни Муҳаммад алайҳис саломдан сўраб, билиб олиш имкониятига эга бўлганлар. Улардан кейин бу соҳада саҳобалар фаолият кўрсатганлар. Чунки Расулуллоҳнинг ўзлари: "Менинг асҳобларим юлдузларга ўхшашдирлар, қайси бирларига эргашсангиз, тўғри йўлни топасиз", деб ўргатган эдилар.

Йиллар ўтиши билан уламолар исломда ҳуқуқ масалаларини ҳал қилиш учун Қуръони карим ва Ҳадиси шарифга мурожаат қила бошладилар. Ҳар хил мавзуларга бўлинган ҳадис китоблари вужудга келди. Фикҳ бўйича энг аввал пайдо бўлган китоблар сирасига Зайд ибн ал-Ҳасаннинг "Мажмуъ ал-фиҳҳ", Молик ибн Анаснинг "ал-Муватто", Аҳмад ибн Ҳанбалнинг "ал-Муснад" китобларини кўрсатиш мумкин. Қуръони карим ва ҳадислардан керакли масалаларни чиқариб

олишга барча диний илмларни мукаммал эгаллаган кишиларгина ҳақли эдилар. Бундай кишилар ижтиҳод қилган зотлар бўлиб, шариатда уларни мужтаҳид деб атаганлар. Фикҳ масалалари борасида ҳар хил мазҳаб ва мактаблар вужудга келиб, охирида қуйидаги тўртта мазҳаб сақланиб қолди:

1. Нуъмон ибн Собит Абу Ҳанифа мазҳаби (вафоти 767 й.)
2. Молик ибн Анас мазҳаби (вафоти 795 й.) мазҳаби.
3. Муҳаммад ибн Идрис аш-Шофиъий (вафоти 820 й.) мазҳаби.

4. Аҳмад ибн Ҳанбал (вафоти 855 й.) мазҳаби.

Буларнинг ҳаммаси ҳақ мазҳаблар ҳисобланади.

Олимларнинг гувоҳлик беришларича, фикҳ мелодий Х асрга келиб мукаммал илм ҳолида шаклланган ва бу соҳага оид машҳур асарлар вужудга келган. Имоми Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ мазҳабига доир энг обрўли ҳисобланган асарлардан қуйидагиларни кўрсатиш мумкин: Муҳаммад ибн ал-Ҳасан аш-Шайонийнинг (вафоти 805 й.) "Кутуб захирата-р-ривоя", Абу-л-Фазл ал-Марвазийнинг "ал-Кофий", Шамсуддин ас-Сарахсийнинг (вафоти 1090 й.) "ал-Мабсут", ал-Қудурийнинг (вафоти 1037 й.) "Мухтасар", Қозихоннинг (вафоти 1196 й.) "Фатово", Бурҳонуддин Марғинонийнинг (вафоти 1197 й.) "Ҳидоя", Ибн ал-Баззознинг (вафоти 1414 й.) китоблари. Булардан бошқа яна кўпгина асарлар ёзилганки, ҳурматли ўқувчилар қўлларидаги ушбу китобни варақлаганларида улардан огоҳ бўладилар.

Биз диққатингизга ҳавола этаётган "Мухтасар-ул-Виқоя" китоби қандай яратилган? Буни билиш учун сўзни Бурҳонуддин Марғинонийдан бошлашга тўғри келади.

Бурҳонуддин Али ибн Абу Бакр ибн Абдулжалил ал-Фарғоний ал-Марғиноний ар-Риштоний (вафоти 593 ҳижрий, 1197 мелодий йили) Фарғона музофотига қарашли Риштонда таваллуд топган. У ўз даврининг йирик уламулари Нажмуддин Абу Ҳафс Умар ибн Муҳаммад ан-Насафий (вафоти 1142 й.),

Ҳусомуддин Умар ибн Абдул Азиз Умар ибн Мазий (таҳаллуси Садру-ш-Шаҳид) ва Абу Умар Усмон ибн Али ал-Байкандий (вафоти 1157 й.) қўлларида таълим олиб, дин илмларида камолга етади. Фиқҳ илми бобида бир қанча машҳур асарларни таълиф қилади. Шулардан бири "Бидоят-ул-мубтадий" ("Бошловчининг биринчи асоси") китобидир. Бу китоб ўша даврда жуда машҳур бўлган ал-Қудурийнинг "Мухтасар" ҳамда аш-Шайонийнинг "Ал-Жомиъу-с-сағир" ("Кичик тўплам") каби асарлари асосида ёзилган эди.

Бурҳонуддин Марғиноний кейинроқ "Бидоят-ул-мубтадий" асарига ўзи 8 жилддан иборат шарҳ ёзиб, уни "Кифоят-ул-мунтаҳий" ("Охирига етганлар учун кифоя қилувчи китоб") деб атади. Бу асарларнинг бир неча нусхаси Ўзбекистон Фанлар академияси Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар хазинасида сақланмоқда. Орадан биров муддат ўтгач, Марғиноний ўзининг йирик асари "Кифоят-ул-мунтаҳий"ни қисқартириб, шу асосда "ал-Ҳидоя" ("Қўлланма") асарини таълиф қилди. Бу китобга жуда кўп шарҳлар ёзилган. Мазкур китоб "ал-Ҳидоя фи шарҳи-л-Бидоя" ("Бидоянинг шарҳи Ҳидоя") ёки "ал-Ҳидоя фи-л-фуруъ" ("Фиқҳ шохобчалари ҳақида Ҳидоя") деб ҳам аталади. "Ҳидоя" китоби ҳанафий мазҳабидаги мусулмонлар орасида катта шуҳрат қозонган. Унинг қўлёзма нусхалари ва шарҳлари Шарқшунослик институтида сақланмоқда. Бу асар ҳақида Альверт, Беляев, Крачковский, Марс, Розен, Семенов, Флюгер, Брокельман каби Оврупо олимларининг фикрларини ҳам ўқиш мумкин. Асар инглиз тилига таржима қилинган бўлиб, шу таржима асосида рус тилига ўгирилиб, Н.И.Гродеков таҳрири остида 1893 йилда Тошкентда нашр қилинган.

"Ҳидоя" асарига ёзилган кўплаб шарҳлар ва қисқартмалардан бири Маҳмуд ибн Аҳмад ал-Маҳбубийнинг (1300 йилларда яшаб ўтган) "Виқоят-у-р-ривоя фи масоили-л-Ҳидоя" ("Ҳидоя масалалари ҳақида ривоятларни асраш") китобидир. "Тоҷу-ш-шариъа" (Шариат тожи) номини қозонган ал-Маҳбубий "Ҳидоя"дан қисқартириб олган бу асарни ўз шогирди ҳамда набираси Убайдуллоҳ ибн Масъуд ал-Маҳбубийга мўлжаллаб тузган. Бу

асарнинг бир неча қўлёзмаси ҳам Шарқшунослик институтида сақланмоқда.

Убайдуллоҳ ибн Масъуд фиқҳ илмини мукаммал эгаллагач, бобоси томонидан ўзига атаб ёзилган "Виқоят-у-р-ривоя" китобини қисқартириб, алоҳида китоб тузади. Бу ҳақда унинг ўзи шундай ёзади: "Мен, яъни Убайдуллоҳ, баъзи илм таҳсил қилувчиларнинг ҳимматлари ва хоҳишлари "Виқоят-у-р-ривоя"ни ёд олмоқдан қисқа ва ночор эканлигини кўрганимдан сўнг "Виқоят-у-р-ривоя"дан бу "Мухтасар"ни чиқариб олдим. Ҳар кимнинг илм таҳсил қилмоққа вақти ва маъишати бемалол бўлса, "Виқоят-у-р-ривоя"ни ўргансин. Кимнинг вақти кам бўлса, "Мухтасар"ни ёд олсин".

Убайдуллоҳ "Мухтасар"ни тугатгач, уни "Ан-ниқоя Мухтасари-л-Виқоя" ("Виқоянинг танлаб олинган қисқартмаси") деб атайди. Бироқ китоб "Мухтасар-ул-Виқоя" ёки оддий "Мухтасар" номи билан машҳур бўлади. Убайдуллоҳнинг ўғли Маҳмуд отаси тузган "Мухтасар"ни тўлиқ ёд олиб, бобокалони томонидан ёзилган "Виқоят-у-р-ривоя" китобига шарҳ ёза бошлайди. Убайдуллоҳ ибн Масъуд эса ўғлига ёрдам бериб туради. Бироқ Маҳмуд 1344 йили вафот этиб, китоб тугалланмай қолади. Отаси Убайдуллоҳ китобни 1346 йили тугатиб, "Шарҳи Виқоя" ("Виқоя китобининг шарҳи") деб атайди. Ҳурматли китобхон мазкур китобда бу номни тез-тез учратиши мумкин.

"Ан-Ниқоя Мухтасари-л-Виқоя" китоби "Мухтасар" номи билан кенг шуҳрат қозониб, диний илмларни таҳсил қилувчиларга асосий қўлланма бўлиб хизмат қилди. Мадрасаларда бу асар талабаларга ёд олдирилар эди. Йиллар ўтиши билан "Мухтасар"га шарҳлар ёзила бошланди. Мисол тариқасида Абу-л-Макорим ибн Абдуллоҳнинг "Шарҳи Мухтасару-л-Виқоя" асарини кўрсатиш мумкин. Бу асар 1501 йили ёзилган бўлиб, муаллиф қўли билан кўчирилган нусхаси Шарқшунослик институтида 2184/1 рақами билан сақланмоқда. Абду-л-Олий ибн Муҳаммад ибн Ҳусайн ал-Биржандийнинг "Шарҳи

Мухтасари-л-Виқоя"сининг 1529 йилда кўчирилган нусхаси ҳам 2389 рақами билан сақланмоқда.

"Мухтасар"нинг қўлингиздаги икки китобдан иборат таржимаси ва шарҳи эса тошкентлик ҳамюртимиз Мақсудхўжа ибн Мансурхўжа қаламига мансубдир. XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида яшаган бу олимнинг ёзган асарларига қараганда, у араб ва форс тилларини мукаммал билган, диний ва дунёвий илмларни пухта эгаллаган ҳамда таъби назми ҳам бўлган (Унинг ушбу асар руҳига мос тушадиган мухаммасларидан намуналар илова қилинмоқда). Афсуски, шундай ажойиб асарлар яратган олимнинг таржимаи ҳолига оид маълумотлар жуда кам. Унинг тақдири ҳам ҳозирча бизга номаълум. Бу кўп жиҳатдан олимга жамиятимизда сунъий эътиқод ва мафкурага, даҳрийликка асосланган алғов-далғов инқилобий давр бошланиб, авж олаётган бир пайтда яшаб ижод этиш насиб қилганлиги билан исботланса керак. Унинг "Мажмаъул-адаб" ("Одобга оид фикрлар тўплами") асари 1917 йилда Тошкентда чоп этилган. "Махзанул-мақсуд" ("Мақсадлар хазинаси") китоби эса 1909 йилда нашр этилган бўлиб, унинг охирида муаллифнинг ўзи ёзган шеърлари ҳам мавжуд. Бундан ташқари олимнинг "Мақсудул-мутаъаллим" ("Илм ўрганувчиларнинг мақсади") номли асари ҳам мавжудки, унинг чоп қилинган йили ҳозирча маълум эмас. Ушбу "Мажмаъул-мақсуд" асари эса 1902, 1906, 1912, 1917 йиллари 2 та китоб ҳолида нашр қилинган. Китобларга қўйилган номлардан кўриниб турганидек, муаллиф ҳар бир китобида ўзининг Мақсуд исмини кўрсатишга, айти пайтда унинг мазмунидан фойдаланишга ҳаракат қилган.

Асар муаллифи Убайдуллоҳ ибн Масъуднинг юқорида эслатиб ўтилган "Мухтасар" китобини араб тилидан ўзбек тилига таржима қилиб, шарҳлаб беришни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Бу ҳақда унинг ўзи шундай дейди: "...Саводхон ва авомунноси зайр-л-хавос (саводсиз) кишиларни илми фикҳга тарғиб қилиб, ундан баҳра олдирмоқ учун ушбу "Мухтасари Виқоя"ни туркий лафз бирла таржима қилдим ва баъзи тегишли

масъалаларни бошқа китоблардан олиб жамъ қилдим ва қайси китобдан олинганлигига ишорат қилдим".

"Мухтасар"нинг арабча матни шу даражада қисқа ва сиқик ёзилганки, уни аввало тушуниб етиш ва бошқа тилга мукаммал ўгира олиш учун катта илмга эга бўлмоқ лозим. Мақсудхўжа бу ишнинг уddасидан мукаммал даражада чиқа олганидан ташқари, уни шарҳлаш учун араб ва форс тилларидаги фикҳга оид жуда кўп китоблардан фойдаланганки, ҳурматли ўқувчилар китобни ўқиш жараёнида бунга ўзлари комил ишонч ҳосил қиладилар. Бундан ташқари Мақсудхўжанинг мақсадларидан яна бири ўқувчига араб тилини ўргатишдир. Бу ҳақда у: "Лафзи арабийни билмайдиганлар бу туркий шарҳига қараб матни "Мухтасари Виқоя"га муқобил қилиб, маъносини билиб ҳам лафзи арабийни ўргангайлар".

Араб ва форс тилларини мукаммал билган Мақсудхўжа бемалол ўша тилларда ижод қилмоғи мумкин эди. Лекин у айни туркий-ўзбек улуси ўз она тилида диний илмлардан баҳраманд бўлишларини орзу қилган ва шу йўлда имкони борида хизмат қилишдек олийжаноб мақсадни кўзлаб қўлига қалам олган. Чунки камсавод одамлар унинг ҳузурига тез-тез келиб, олам араб ва форс тилидаги китобларга тўлган бўлса-да, улар бундай китоблардан баҳраманд бўла олмаётганликларини айтиб, нолишади. "Ўзимизнинг туркий тилимиз ўзимизга раҳбарлик қилгай", дейишади улар. 1912 йилда жасорат билан айтилган бу сўзнинг қадр қиммати ҳақида бугун гапириб ўтиришнинг ҳожати йўқ.

Мақсудхўжа асарни ёзиб тугатар экан, уни "Мажмаъ ул-мақсуд" ("Мақсадлар мажмуъаси") деб атайти. Юқорида эслатилгандек, уни "Мақсуднинг тузган тўплами" деб таржима қилиш ҳам мумкин. Шунингдек, китоб "Шарҳи Мухтасар Виқояи туркий" ("Мухтасари Виқоянинг туркий шарҳи") деган бошқа номга ҳам эга. Кези келганда "Мухтасар"нинг қуйидаги тожикча, татарча ва ўзбекча таржималарини, уларнинг номлари ва муаллифларини кўрсатиб ўтишни жоиз топдик:

1. Гўрмирий. Таржимаи Мухтасари Гўрмирий ("Гўрмирийнинг "Мухтасар" таржимаси"), тожикча-форсча.

2. "Мухтасар" таржимаси, Қозон, 1902 йил.

3. Таржимаи "Мухтасар-ул-Виқоя"и назмий. ("Мухтасару-л-Виқоя"нинг назмий таржимаси"), тожикча, назмга олувчи Мовлоно Шариф Бухорий.

4. "Мухтасар" таржимаси. Таржимон Шахобиддин ибн Абдул Азиз, татарча, Қозон, 1901 йил.

5. "Мухтасар"га туркий таржима. Таржимон Абдуллатиф мулла Холид ўғли, татарча, Қозон, 1896 йил.

6. "Мухтасар" таржимаси. Таржимон ва шарҳловчи Муҳаммад Салоҳ, ўзбекча, 1914 йил.

7. "Мухтасар-ул-Виқоя" маъна назми "Мухтасар"и туркий ("Мухтасар-ул-Виқоя" ҳамда "Мухтасар"нинг туркий назми"). Назмга солувчи Раҳимхўжа Эшон ибн Алихўжа эшон, ўзбекча, Тошкент, 1904 йил.

Биз юқоридаги китоблар ичидан "Мажмаъ ул-Мақсуд"ни танлаб олдик, негаки унинг муаллифи — ҳамюртимиз ўз асарини ўша даврга хос ва бугун ҳам яхши тушунарли содда ва гўзал ўзбек тилида ёзиб, масалаларга деярли барча фикҳий асарлардан кенг фойдаланиб, батафсил шарҳлар берган. Ушбу сатрлар муаллифининг отаси, араб ва форс тили, адабиёт, тарих ва дин илмлари билимдони, шоир Махсум Восилий (Ҳасанхон махдум Муҳаммад Иброҳим ўғли) ҳар доим каминага: "Мажмаъ ул-Мақсуд" қандай яхши асар-а, агар унга қарасанг, бошқа китобларга ҳеч ишинг тушмайди", дер эдилар.

Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, азиз китобхонларда "Чўлпон" нашриёти томонидан 1994 йилда фақат кирилл имлосида "Мухтасар"нинг бошқа бир таржимаси нашр этилган эди, бу "Мухтасар"нинг ундан нима фарқи бор?" деган савол туғилиши мумкин. Жавобимиз шуки, биз "Мухтасар"нинг ҳар томонлама тўлиқ ва мукамал нашрини амалга оширишга ҳаракат қилдик. "Мухтасарнинг арабча матни ҳаракат (зери забар)лари билан берилди. Бу эса, шубҳасиз, кўплаб

китобхонлар ҳамда фикҳ илмини ва шу асосда араб тилини ўрганаётган талабалар эҳтиёжини қондиришга хизмат қилади. Ўзбек тилидаги матнга ҳам мазмунга ва муаллиф услубига хилоф таҳрир ва ўзгаришлар киритилмади, асар тилининг шираси ва баён йўсини тўлиқ сақлаб қолинди.

Юқорида санаб ўтилган таржималар ичида Мақсудхўжа асари жуда кўп китоблар асосида бунёд қилингани билан ҳам қимматлидир. "Мухтасар"нинг биз юқорида тилга олган 1994 йилги наشري эса татар олими Шаҳобиддин ибн Абдул Азиз таржимаси асосида Қозонда чоп этилган татарча нусха асосида амалга оширилган. Айрим камчиликларга қарамай, бу нашр фикҳ масалалари бўйича амалга оширилган биринчи йирик ва жиддий иш сифатида муҳим аҳамиятга эга бўлди. Бизнинг нашримиз эса бу соҳани янада мукаммаллаштириш ва такомиллаштириш борасидаги қадамдир. Нашримиз талаб даражасида бўлиши учун ўз ҳиммати ва хизматини аямаган "Мовароуннаҳр" диний нашриётининг мудир, етук олим ва фозил уламо, шайх Абдулазиз Мансурга самимий миннатдорчилигимизни изҳор этамиз.

* * *

Юқорида таъкидлаганимиздек, биз асарни нашрга тайёрлашда айрим сўзларни ҳозирги ўзбек тилига яқинлаштиришга, қолган ҳолларда эса муаллиф услубини тўлиқ сақлаб қолишга ҳаракат қилдик.

Асарда учрайдиган истилоҳлар ва бошқа сўзларга мазкур асарнинг иккинчи китоби охирида изоҳ ва луғатлар беришни лозим топдик.

Маҳмуд Ҳасаний.

МУҲАММАСИ МАҚСУДИЙ

*Ҳамд ўшал Қодири Роббу-л-Ғаний,
Халқ бари ожизу улдур қавий,
Баъди сано раҳмати Ҳақ бар набий,
Оли ила асҳобига бўлсун дахий,
Баъдахумо дейди бу шаръ ходими.*

*Шукр, мени айлади ул халқ рабб,
Келмас эдим дунёга ҳеч бесабаб,
Ул адами даштида мен хушклуб,
Ному нишон менда йўқ эрди ажаб,
Жўш этиб бизга карамни йумни.*

*Келтурубон ул адами чўлидин,
Бал абавайнларни икки йўлидин,
Ҳеч асар йўқ эди тан бўйидин,
Хусни тароват кўриниб рўйидин,
"Аҳсану тақвим" қилон хотифи.*

*Ваъда кунӣ барчага айлаб хитоб,
Раббингиз эмасманму дебон ул жаноб,
Одаму жин руҳига ул мустатоб,
Бирла бўлиб руҳ эли печу тоб,
Барча деди, Сен ҳаммани сониғи.*

Розиқимиз бизни, сен эй, Биру бор,
Бизни адамдин сен этибсен ошкор,
Бошқа бир заррага йўқ ихтиёр,
Саркаш ўлон тонгла ўлуру хор-зор,
Ҳашрда сен элга бўлуб одили.

Ҳақ демиш, эй халқ, муну хўб билинг,
Амрларим барчасини хўб билинг,
Тонгла учун нек риёзат қилинг,
Амр шудир яхши ибодат қилинг,
Токи сиза кўрсатайин фазлими.

Қилмас эдим халқ жину одами,
Кўрмас эди жони бу маъдум тани,
Очтим анга фазлу карам махзани,
Дилларини зикра этиб маъдани,
Қилмоқ учун онлари мен тойиъи.

Тоат учун одаму жин айладим,
Бандаликни қилмоқға амр айладим,
Манъ этиб манҳий йўлин бойладим,
Кўнмагонин ваъда азоб айладим,
Қофир эли тонгла тутар мотами.

Барча умуримга бўлинглар мутиъ,
Манҳийлари қилма шарифу вазиъ,
Эмди бўлинг тоатима хўб хузиъ,
Тортинг ўзи бўлса умури шаниъ,
Тонгла берай жаннатими доимий.

Жон қулоғи бирла эшит, оқили,
Не бир содиқ ўзидур ноқили,
Хўб мунӣ бил бўлсанг агар фозили,
Қилма тагофул бўлубон коҳили,
Ҳақ деса бўлғил анга омили.

Деди Худованд, мени бир билинг,
Амрларим бўлса барини қилинг,
Дийни Муҳаммада ибодат қилинг,
Пурдийда бўлмоғни одат қилинг,
Сизларадур рўзи жазо шофиъи.

Ақллар нек бўлса бу сабақ,
Маънисидур тингласангиз минг варақ,
Ваъда кунӣ сизга на сўз деди Ҳақ,
Амрида бўл, хавфида қил дилни шаққ,
Мақсуд агар топмоқ эрур жаннати.

Обидингиз бўлса берурман савоб,
Фосиқингиз бўлса қилурман азоб,
Сизгадур, э одаму жин, бул хитоб,
Айни карам дема мунини сен итоб,
Омил ўлон тонгла ўлур хуррами.

Кофир агар ўлсангиз, эй инсу жин,
Дўзах аро девга бўлурсиз қарин,
Мустамиъ ўл бу ердагига, эй ҳазин,
Тоатин эт сенга берур жаннатин,
Ҳуру қусур анда бўлур ҳамдами.

Анда деди наҳий ила амр Ҳақ таъол,
Ғофил эдим дема, мунини англаб ол,
Саркаш эса нафс анга қил қилу қол,
Тизгинини тут раҳи шаръига сол,
Эрмас ажаб бўлса анга мойили.

Барча қабул этти ибодатга бас,
Қолмадилар саркаш ўлон ҳеч кас,
Тортган экан деви лаъин ҳар нафас,
Раҳматидин маҳрум ўлуб ул магас,
Лаънатиға бўлди дучор доимий.

Кимда бўлур ваъда, кимда хилоф,
Кўрсатилур номаларин бегазоф,
Тоати қуллик қилу урма лоф
Шубҳа риёлардан этиб дилни соф,
Ваъда шудир бохабар ўл одами.

Эмди фано дайрида бизни бенаво,
Тоат учун келган эдик, эй аго,
Нафси ҳаво бизни қилиб беҳаё,
Қилди ўзи билганига муддао,
Орзу солиб охирати гамлари.

Даҳри бу дун ичра ибодат керак,
Шоми ҳажри била риёзат керак,
Ҳақ йўлини топмоққа одат керак,
Мақсудингни изла, ҳидоят керак,
Йўллар узоқ, туша кўб ол, эй валий.

1327 ҳижрий, 1909 мелодий йили Тошкентда босилган
"Махзану-л-Мақсуд" китобидан олинди.

МУНДАРИЖА

Кириш сўзи.....	4
"Мухтасар ул-Виқоя" муаллифининг муқаддимаси.....	5
ТАҲОРАТ КИТОБИ.....	14
Таҳоратни синдурадурган нимарсаларнинг баёни.....	28
Ғусл фарзларининг баёни.....	31
Қудуққа тушган нарса ҳукмининг баёни.....	37
Таяммумнинг баёни.....	40
Масҳнинг баёни.....	45
Ҳайзнинг баёнини.....	50
Нажосатларни пок қилмоқнинг баёни.....	58
Истинжо қилмоқнинг баёни.....	65
НАМОЗ ҲАҚИДАГИ КИТОБ.....	70
Намоз ўқимоқнинг фазилатлари баёни.....	76
Азон айтмоқнинг баёни.....	78
Намоз шартларининг баёни.....	86
Намоз сифатининг баёни.....	95
Намозни баланд қироат билан ўқимоқ, имом бўлмоқ ва иқтидо қилмоқнинг баёни.....	115
Намозни жамоат бирла ўқимоқнинг фазилатлари баёни.....	121
Намоз ўқиганда таҳорат синишининг баёни.....	131
Намозни фосид қиладиган ва макруҳ қиладиган нарсалар баёни.....	134
Витр ҳамда нафл намозлари баёни.....	145
Намози таровиҳ фазилатларининг баёни.....	158
Кун тутилганда ва ой тутилганда ўқиладиган нафл намозлар баёни.....	161
Фарз намозга етушмоқ ва уни топмоқ баёни.....	167
Қазо намозларни адо қилмоқ баёни.....	170
Намозларни қазо ва таъхир қилиб ўқиганлар ва жамоат бирла намоз ўқимаганлар баёни.....	172
Саждаи саҳв баёни.....	175

Сажда оятлари баёни.....	180
Касалнинг намоз ўқимоғи баёни.....	184
Мусофирга тегишли масъалалар баёни.....	186
Жумъа намози фарзлигининг баёни.....	191
Ҳайит намозининг баёни.....	203
Жума намози ва икки ийд намозида ўқиладиган хутбалар баёни.....	212
Ўлишга яқин қолган одамни ётқизмоқ ва ўлгандан кейин унга тегишли бўлган масъалалар баёни.....	221
Шаҳид масъалалари баёни.....	246
Душмандан қўрққан замондаги фарз намозни ўқимоқ баёни.....	249
Ҳаёбада намоз ўқимоқ баёни.....	251
Масжиднинг ҳукмлари баёни.....	252
ЗАКОТ КИТОБИ.....	256
Тилла ва кумуш конининг баёни.....	260
Қора мол закотининг баёни.....	263
Қўй учун закот бермоқнинг баёни.....	264
От закотининг баёни.....	265
Тилла ва кумуш нисобининг баёни.....	266
Закот, ушр ва хирож олмоқнинг баёни.....	270
Асалга ва ердан чиққан нимарсага ушр бермоқнинг баёни.....	274
Закот олмоққа муносиб одамлар баёни.....	280
Садақаи фитрнинг баёни.....	285
РЎЗА КИТОБИ.....	289
Рўзани бузадурган ва бузмайдурган нимарсалар баёни.....	295
Моҳи шарафи рамазон фазилатларининг баёни.....	308
Эътиқоф ўлтурмоқнинг баёни.....	312
ҲАЖ КИТОБИ.....	316
Ҳаж бирла умрани қўшиб бир нийят қилмоқнинг баёни.....	351
Жиноятлар баёни.....	354
Эҳром боғлаган киши ҳаж қилмоқдан манъ қилинганининг баёни.....	364
НИКОҲ КИТОБИ.....	383
Валийнинг, яъни қизни эрга бермоққа ихтиёрли кишининг ва ҳам куфу бўлмоқнинг, яъни қизнинг ўз тенгига тегмагининг баёни.....	399
Маҳрнинг баёни.....	411
Холис қулнинг ва мукотабнинг ва бошқалар никоҳининг баёни.....	421
РАЗЪО КИТОБИ.....	433
Никоҳ хутбасининг баёни.....	438

Хотин олмоққа хоҳиш ва рағбат қилмоқ ва хотиннинг баракати ва касофати ва жуфтлашмоққа тегишли нарсалар баёни.....	440
Янги олинадиган хотиннинг олдига кирилгандаги одоблар баёни.....	445
ТАЛОҚ КИТОБИ	450
Эр ўз хотинига талоқ қилмоқ ихтиёрини топширмоғининг баёни.....	466
Таълиқ дуруст бўлмоғининг баёни.....	472
Ўлмоққа гумони голиб бўлган одам хотинини талоқ қилмоғининг баёни.....	478
Талоқ қилинган хотиннинг иддаси тамом бўлмасдан илгари талоқ қилган эр ружуъ қилмоғининг баёни.....	482
Эр хотинига яқинлик қилмайин деб қасам ичмоғининг баёни.....	487
Хулъ қилмоқнинг, яъни хотиндан ҳақ олиб, талоқ қилмоқнинг баёни.....	491
Зихорнинг баёни, яъни ўзининг никоҳ раво бўлмайдиганларининг қарамоқ ҳаром бўлган аъзоларига хотинининг аъзосини ўхшатмоғининг баёни.....	497
Лиённинг баёни.....	501
Иннийн ва бошқалар, яъни номард ва жимоъга қудрати етмайдиганлар баёни.....	507
Идданинг, яъни хотинлар идда ўтиришининг баёни.....	511
Фарзандни тарбия ва парвариш қилиш онага тегишли эканлигининг баёни.....	527
Тугилган бола насаби муқаррар ва таъйин бўлишининг баёни.....	529
Хотинга нафақа бермоқ эрга вожиблигининг баёни.....	532
ОЗОД ҚИЛМОҚ КИТОБИ	553
Хожа қулнинг баъзи аъзосини озод қилмоғининг баёни.....	557
Қулнинг озод бўлмоғига хожа аҳд қилмоғининг баёни.....	564
Қулни хожаси мудаббар қилмоғининг, яъни ўзим ўлгандан кейин қулим озод демоғининг ва умму валад қилмоғининг баёни.....	566
Валонинг баёни.....	570
МУКОТАБ КИТОБИ	573
ҚАСАМЛАР КИТОБИ	580
Кирмоқ ва чиқмоқ ва бошқа нарсалар борасида қасамёд қилмоқнинг баёни.....	589
Сўзламоқда воқеъ бўладурган қасамнинг баёни.....	610
Сўзлари мухтасар, маъноси бепоён китоб.....	624

Илмий-маърифий нашр
Мақсудхўжа ибн Мансурхўжа

МАЖМАЪ УЛ-МАҚСУД

Рассом — *А.Баҳромов*
Компьютерда андоза нусха тайёрловчи — *М.Разакова*
Матнни компьютерда терган — *В.Комилова*
Техник муҳаррир — *М.Саидова*
Мусахҳиҳа — *З.Ҳидоятова*

Босишга 29.04.96 да рухсат этилди. Қоғоз бичими 60X84 1/16. Босма табоғи 40,0. Нашриёт ҳисобот табоғи 34,1 Шартли босма табоғи 36,2. 366-бунортма. Адади 100.000 (1-навбатда — 50.000).
Нархи шартнома асосида.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги "Адолат" нашриёти.
700047, Тошкент, Сайилгоҳ кўчаси, 5.

"Шарқ" нашриёт-матбаа концерни босмахонаси,
700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.

© "Адолат", 1996.